

COLLECTION OF MATERIALS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS BASED ON THE APPROACH OF CULTURAL STUDIES: PROBLEMS AND SOLUTIONS

OCTOBER 19-20, 2023

MINISTRY OF PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION OF THE REPUBLIC OF
UZBEKISTAN

TASHKENT STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY NAMED AFTER NIZAMI
UZBEKISTAN SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTE OF PEDAGOGICAL SCIENCES
OF NAMED AFTER T.N.KARI NIYAZI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL SCIENCE AND INNOVATION

COLLECTION OF MATERIALS

FROM THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
“STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF
FUTURE TEACHERS BASED ON A CULTURAL APPROACH: PROBLEMS AND
SOLUTIONS”

October 19-20, 2023

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
“СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО
ПОДХОДА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ”

19-20 октября 2023 г.

“MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH
STRATEGIYALARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR” MAVZUSIDAGI
XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

MATERIALLAR TO‘PLAMI

2023-yil 19-20-oktabr

Collection of materials from the international scientific and practical conference “Strategies for the development of professional competence of future teachers based on a cultural approach: problems and solutions”, October 19-20, 2023- T.: Science and Innovation, 2023.

This issue of the journal is indexed in the international scientific databases Index Copernicus, OpenAire, ZENODO, Cyberleninka and Google Scholar. All articles were placed in the electronic scientific database of the journal Science and Innovation (scientists.uz)

Participants of the publication

Bakhtiyor Rustamov	<i>Chief Editor International scientific journal Science and innovation</i>
Gulira'no Rakhmatullaeva	<i>Executive Editor</i>
Anvar Rustamov	<i>Technical editor</i>
Fotima Shermatova	<i>Corrector-editor</i>
Farangiz Sagdullayeva	<i>Technical editor</i>
Humoyun Qodirov	<i>Technical editor</i>
Mansur Suyunqulov	<i>Technical editor</i>
Gulishaxnoz Abdullayeva	<i>Graphic Designer</i>
Sevara Jabborova	<i>Press Secretary</i>

Members of the editorial board

X.Ibraimov	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
R.Safarova	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
H.Tojiboeva	<i>Doctor of Pedagogical Sciences</i>
N.Masharipova	<i>Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences</i>
S.Ibrahimov	<i>Doctor of Pedagogical Sciences</i>
Y.Makhmudov	

The collection was published under the general editorship of Doctor of Pedagogical Sciences, Professor R.Safarova.

KIRISH SO‘ZI

YUQORI MALAKALI O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHGA YANGICHA YONDASHUV

Xilola O‘ktamovna UMAROVA

O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta’limi vaziri

Bugungi kunda davlat va jamiyatning talabi hamda O‘zbekiston ta’lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri yuqori darajagi pedagogik kompetentlikka ega, axloq, mas’uliyat, ijodkor, tashabbuskor, ijtimoiy faol, raqobatbardosh pedagoglarni tayyorlashdan iborat. Oliy pedagogik ta’lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri ta’lim bilan O‘zbekiston jamiyatining ma’naviy axloqiy uyg‘unligini ta’minlovchi o‘qituvchi imidjini shakllantirishdan iborat. Chunki o‘qituvchi har doim hozir javob mutaxassis sifatida shaxs faoliyati va jamiyat hayotidagi birdamlik, hamjihatlikni ta’minlaydi.

Yangi maqsad va mazmundagi O‘zbekiston umumta’lim maktablari ijtimoiy-madaniy yondashuv asosida jamiyat hayotini modernizatsiyalashga xizmat qiladigan yetuk shaxslarni tarbiyalab yetishtiruvchi ijtimoiy institut hisoblanadi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining ta’lim sifatiga qo‘yilayotgan yangi talablar O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun, “Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi”, “Umummilliy dastur” va DTSlari, “O‘zbekiston – 2030 strategiyasi”da o‘z ifodasini topgan.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda maktab ta’limini rivojlantirishni nazarda tutgan me’yoriy huquqiy asoslar yo‘naltiruvchi manba vazifasini o‘taydi. Chunki maktab ta’limining sifati bugun Oliy ta’lim muassalarida tayyorlanayotgan bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetentlik darajasigi bevosita bog‘liq. Buning uchun Oliy ta’lim muassasalariga qabul qilinayotgan abuturiyentlarning mobillik darajasidan boshlab bitiruvchilarning kasbiy sifatlarini qay darajada egallaganliklariga qadar bo‘lgan jarayonni har tomonlama chuqur tahlil qilish, modernizatsiyalash va yangi sifat bosqichiga ko‘tarish ehtiyoji kuchaymoqda. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash tizimi uzoq yillar davomida o‘zgarmasdan bir xilda qolib ketganligi sir emas. Ta’lim jarayonida pedagogik amaliyotga yetarlicha e’tibor qaratilmadi. Talabalar maktab dasturini tizimli tarzda o‘rganmadilar. Oliy pedagogik ta’lim mazmunida akademizm ustuvor o‘rin egalladi. Natijada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘z pedagogik faoliyatini boshqargan yosh o‘qituvchilarda kasbga oid amaliyotning yetarlicha shakllanmayotgaligi kuzatilmoqda. Ta’lim berish sifati o‘qituvchilarni tayyorlash sifatiga bog‘liq.

Ta’lim sifati bilan bog‘liq muammolar o‘zining kompleks yechimiga ega bo‘lishi lozim. Buning uchun Oliy pedagogik ta’limning barcha vektorlarini modernizatsiyalashga oid konseptual yondashuvlarga ehtiyoj sezilmoqda. Mazkur yondashuv o‘z ichiga Oliy pedagogik ta’lim tizimining barcha vektorlari, uning mazmuni va mexanizmlarini modernizatsiyalashni nazarda tutishi lozim. Yangi talablar nafaqat bo‘lajak o‘qituvchilar, balki Oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, ota-onalar va jamoatchilik oldiga alohida vazifalar qo‘yadi.

Pedagogik ta’lim mazmunini modernizatsiyalash o‘z ichiga quyidagilarni qamrab oladi:

- Oliy pedagogik ta’lim muassasalarida tajriba-sinov maydonchalarini yaratish;

- turli hududlardagi umumta'lim muassasalarida ko'chma kafedralar va laboratoriyalar faoliyatini yo'lga qo'yish;

- Oliy pedagogik ta'lim muassasalarining maktabgacha ta'lim tashkilotlari va maktablar bilan hamkorligini yangi sifat bosqichiga ko'tarish;

- amaliy mashg'ulotlar ko'lamini kengaytirish;

- 4+2 modelining qamrovini kengaytirish va ilmiy metodik ta'minotini rivojlantirish;

- talabalarning pedagogik amaliyot davridagi kreativ faoliyatini tizimli tarzda tashkil etish;

- bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik amaliyot davridagi kasbiy faoliyatini formativ baholash mexnizmlarini ishlab chiqish va bu jarayonga pedagogik jamoatchilikni jalb etish;

- bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligining rivojlantirishning ko'p variantli mexanizmini joriy etish.

Pedagogika turkum fanlari bo'yicha yangi o'quv dasturlari, darsliklar va o'quv metodik ta'minotni yaratish ularda bo'lajak pedagoglarning kasbiy mahoratini akmeologik yondashuv asosida rivojlantirish mazmunini taqdim etish taqozo qilinmoqda. Pedagogik ta'limning yangi mazmunini belgilashda xalqaro tajribalar bilan bir qatorda madaniy-tarixiy yondashuvga ham ustuvorlik berish zaruriyati kuchaymoqda.

Muhim ahamiyatga ega jihatlaridan biri shundaki, bo'lajak o'qituvchilar o'quv jarayonida taqdim etilgan bilimlarni to'liq o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'lishlari lozim. Buning uchun o'quv modullarining optimalligini ta'minlash, ular mazmunini boyitish talab qilinmoqda.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun pedagogik jarayonlarda talabalarda insoniy, shaxsiy sifatlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday sifatlar birinchi navbatda umumiy o'rta ta'lim maktablarida ma'naviy-axloqiy, madaniy muhitni yaratish uni muntazam sog'lomlashtirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham bo'lajak o'qituvchilarning umummadaniy hamda kasbiy kompetentligini rivojlantirish mazmunini madaniyatshunoslik yondashuv asosida modernizatsiyalashga qaratilgan bugungi konferensiya alohida ilmiy-amaliy qimmatga ega bo'lib, o'z oldiga qo'ygan vazifani to'la qonli bajarishiga ishonchim komil. Shu ma'noda konferensiya ishiga ulkan muvaffaqiyatlar tilab undan alohida natijalarni kutib qolamiz!

А.К.Киргизбаев

*Ректор Ташкентского государственного педагогического университета имени Низоми,
доктора исторических наук, профессор*

Добрый день, уважаемые участники конференции!

Наша сегодняшняя встреча, на мой взгляд, имеет большое значение и носит глубоко символический характер. Поскольку в Узбекском научно-исследовательском институте педагогических наук на регулярной основе проводятся республиканские и международные научно-практические конференции, посвященные актуальным проблемам образования, которое в нашей республике играет важную роль, поскольку все структуры общества сегодня как никогда тесно взаимосвязаны и это требует от педагогических кадров образовательных учреждений практических действий, направленных на дальнейшее повышение профессионализма педагогических кадров.

Вот почему подготовка педагогических кадров в нашей республике выдвинута на передний план. В связи с этим, роль образования в стране приобрела национальный характер. Поскольку принятые нормативно-правовые документы в области образования направлены на подготовку высококвалифицированных кадров, отвечающих требованиям времени. Ведь нынешнее общество и перспективы его развития требуют создания новой системы образования, помогающей сформировать у студентов способности к проективной детерминации будущего и ответственности за него, веру в свои профессиональные способности и в себя.

Взаимодействия внутри образовательной системы между преподавателями включает приоритетные направления развития педагогической науки, разработку для всех возрастных групп этапов формирования личности, педагогических технологий и концепций обучения и воспитания; научный анализ и оценку состояния практики, точное прогнозирование педагогических и социально-экономических аспектов образования; поиск средств и путей индивидуализации и дифференциации учебной деятельности на основе единства развития, обучения и воспитания; выявление перспектив личности в учебно-воспитательном процессе; развитие методов и методологии педагогических исследований; изучение эффективных способов оптимизации и активизации педагогического процесса; создание условий для повышения эффективного самовоспитания и самообразования обучающихся; изучение психолого-педагогических проблем учащейся молодёжи; анализ, обобщение и распространение передового педагогического опыта, а также инновационных процессов. Значит, миссия преподавателя заключается в важной роли личностного фактора, человеческой составляющей процесса подготовки таких востребованных для обучения и воспитания педагогических кадров, которые в условиях глобализации будут основаны на новом типе социальных отношений, включающем готовность к многостороннему сотрудничеству.

Основная задача при подготовке педагогических кадров должна быть ориентирована на то, какое поколение придёт на смену нынешнему поколению. Востребованность дальнейшего совершенствования методолого-теоретических основ педагогической науки с акцентом на перспективный мейнстрим развития, суть которого заключается не в капсулировании, а плодотворном взаимодействии с другими образовательными учреждениями, комплементарными по ценностным приоритетам.

Назовём некоторые приоритетные направления в подготовке педагогических кадров в современных условиях: формирование профессиональной компетентности у студенческой молодёжи – как важной педагогической задачи, которая приобрела теоретическое и практическое значение в локальном и глобальном масштабе; интенсивная разработка и внедрение новых усовершенствованных технологий обучения, в том числе и цифровых; информатизация образования, соответствующая перспективным требованиям, ориентированным на приоритет личности обучающегося; расширение создания совместной учебной и методической литературы; трансформация образования, что составляет драйвер системы образования.

Отсюда – прямая задача профессорско-преподавательского состава педагогического вуза, как общественного института – развивать у обучающихся чувство ответственности, сопричастности к судьбам своего и других народов, поддерживать обучающихся на всех этапах их профессионального становления и введения их в глобальное образовательное пространство; стремлении достичь взаимного понимания и согласования мотивов и установок.

Значит, в условиях глобализации современный педагог должен уметь находить решения, принимать их и нести ответственность за свой выбор.

Желаю успеха в работе и выражаю искреннюю надежду, что нынешняя международная конференция явится началом долгого и плодотворного сотрудничества!

Уверен, что на этом мероприятии прозвучат теоретические и практические доклады, будут высказаны серьезные и основательные точки зрения, будет представлен богатый опыт стран в области образования, будут обозначены проблемы, выдвинуты новые подходы и решения.

КУЛЬТУРОСООБРАЗНОСТЬ СОВРЕМЕННОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Р.Х.Джураев

УзНИИПН, д.п.н., академик

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004148>

Реальный мир стал миром, зависимым от человека, миром человеческой культуры. В настоящее время происходит постоянно возрастающее усложнение общества, связанное с процессами глобализации, модернизации, кризисом техногенной цивилизации. Это предполагает развитие и совершенствование социально-гуманитарного знания в плане усиления интегративных тенденций, что, в свою очередь, связано с разработкой проблем междисциплинарного синтеза.

Интеллектуальное развитие - одна из важнейших задач современного образования. Без него немыслима самодостаточная, инициативная и творческая жизнь человека.

В.А. Сухомлинский утверждал: «Невежда опасен для общества... Невежда не может быть счастливым сам и причиняет вред другим. Вышедший из стен школы может чего-то и не знать, но он обязательно должен быть умным человеком» [1, с. 3].

Необходим синтез прогресса и смысла жизни, а ядром этого синтеза может быть индивидуально-личностное начало человека. Псевдокультурные тенденции, агрессия, отказ от духовно-моральных принципа в поведении и деятельности отдельных людей, их групп и государств, народов - это тревожные симптомы.

Гуманитарное познание позволяет нам с наибольшей полнотой раскрыть внутренний мир человека как воплощенную духовность и открыть перспективу сближения естественно выраженного (природой данного) в человеке с духовностью. И если мы говорим о начавшемся новом столетии как эпохе толерантности, то условием человеческого благополучия является осуществление каждым из нас указанного сближения.

Образовательная практика включает в себя два компонента: содержание образования (отражающееся в учебных планах, программах, учебниках, Учебных пособиях, хрестоматиях и т.д.) и методики, технологии. Если содержание отвечает на вопрос «Чему учить?», то методика и технология — «Как учить?». Это известно даже первокурснику педвуза.

Актуальный на сегодня вопрос: кто должен определять целесообразность применения той или иной методики и технологии-учитель, администрация школы, органы управления образованием?

Принято считать, что содержание тем, учебных предметов учитель может видоизменять (дополнять, углублять, расширять) лишь в нормативно установленных рамках. Но, с другой стороны, мы говорим о свободе творчества учителя, о предоставлении ему права на самовыражение. Сегодня каждый учитель волен по своему усмотрению выбирать и менять технологии, подчас даже в середине учебного года или на следующий год в одном и том же классе.

Некоторые педагоги заикливаются на одних методах, пренебрегая другими. Например, есть учителя, организующие каждый день работу с учебником. Другие заставляют писать за учебный год десятки рефератов. Третьи вместо живого слова внедряют сплошные презентации тем. Как правило, выбранные методики и технологии узакониваются решением педсовета, но такие решения носят чисто формальный характер

никто особенно не вникает в проблему целесообразности применения той или иной методики. Несомненно, все это не способствует повышению эффективности Учебно-воспитательного процесса.

На наш взгляд, причинами перерождения идеи о творческом подходе к учебному процессу в фактор дезорганизующий образовательный процесс, являются следующие.

Свобода предоставляется каждому педагогу — и вчерашнему студенту, и педагог-новатору, и учителю, на уроках которого нет элементарной дисциплины. Никто не определяет, готов ли учитель к ее применению. По умолчанию принято считать: имеешь в кармане диплом педагогического вуза — твори, как вздумается. Не принимается во внимание, что достаточно много педагогов выполняют свои функции посредственно. Есть учителя, которые действительно могут пользоваться самыми трудоемкими педагогическими технологиями. Предоставление права выбора таких технологий без учета уровня подготовки педагога — важнейшая причина их неэффективного использования.

Учителю дается право выбирать технологии без учета особенностей контингента учащихся, с которыми он работает. Некий порядок в этом отношении существует разве что в специальных (коррекционных) учреждениях, где специфика контингента исключает разгул фантазии. Теоретически учитель обязан учитывать уровень подготовки учащихся при выборе методик преподавания. Но это только теоретически. Чаще всего никто не оценивает технологию с точки зрения возможности ее реализации в обучении конкретного класса в каждой конкретной школе.

Главным источником увлечения выбором технологий являются ценности, культивируемые ныне в практике образовательных учреждений. Каждый учитель знает, что использование какой-либо новой технологии повышает его авторитет. Это плюс при аттестации. Об этом он напишет в творческом отчете. Это отметит в характеристике руководство школы. Ни один учитель не признает, что ему проще, а может быть, даже эффективнее работать по традиционной методике. Никто не хочет прослыть консерватором, и потому многие выбирают нечто инновационное, не задумываясь о том, по силам ли ему такой выбор. Не каждый учитель представляет, насколько трудоемка та или иная технология. А те, кто осознает, поступают просто: используют лишь внешнее, заметное, яркое.

Обратим внимание на достаточно распространенный метод проектов. Метод, безусловно, эффективный, однако только при соблюдении всех процедур и требований. Но насколько он трудоемок и фактически непосилен для учителя, вынужденного иметь 1,5-2 ставки, представляет только тот педагог, который, во-первых, хорошо изучил его, во-вторых, хотя бы один раз адекватно реализовал. Думается, не будет особо крамольным утверждение о том, что учитель, организующий в течение учебного года пять-шесть проектов, скорее всего, халтурит, реализуя лишь внешние признаки этого метода.

Важно также указать на то, что авторы технологий, как правило, не дают информацию о способах их введения в практику.

Для них существенно лишь то, насколько больше педагогов внедряют созданное ими. Поэтому и они закрывают глаза на то, как реализуется технология: чисто внешние признаки или ее суть.

Современное высшее образование оказывается связанным со знанием и личностным началом. Знание неотделимо от личности. Только в процессе становления и развития индивидуальности в данном образовательном поле сообщества, в процессе диалога с социальной средой личность приобретает опыт действия, созерцания, воображения и размышления, который и созидает ее образование. Поэтому личность находит себя только в образовании.

Интегральное образовательное пространство предполагает целостность, органическое сочетание всех его составляющих - общеобразовательных учреждений.

Современное высшее образование приобретает культуросообразный характер. Культура и образование диалектически взаимосвязаны. Образование прежде всего соотносится с национальной культурой. Родная культура в базовом образовании представлена языком, литературой, историей. Межпредметная интеграция базового образования, а также внутрипредметные связи позволяют повысить его культуросообразный характер. Однако истинное вхождение детей в многогранный мир родной культуры возможно только путем приобщения их к интегральному гуманитарному образовательному пространству. Без этого невозможно духовно-нравственное развитие гражданина Узбекистана как процесс последовательного расширения и укрепления ценностно-смысловой сферы личности, формирования способностей человека сознательно выстраивать и оценивать отношение к себе, другим людям, обществу, государству, миру в целом на основе общепринятых моральных норм и нравственных идеалов, ценностных установок.

Образование и культура - по сути, две сообщающихся сосуда. Именно образование является основным каналом целенаправленного внесения в общественное сознание приоритетных ценностей, несущим стержнем которых выступает свобода, соединяемая с нравственностью.

Понятие «культуросообразность», как и сама культура, многогранно и многоаспектно. Принципу культуросообразности, идее необходимости следовать этому принципу как развивающему уделял внимание еще Ф.А. Дистервег. Под культуросообразностью он понимал учет условий, в которых находится человек, а также культуры данного общества в процессе воспитания и образования.

Д.С. Лихачев говорил о том, что культура человечества движется вперед не путем перемещения в пространстве-времени, а путем накопления ценностей. Ценности не сменяют друг друга, новые не уничтожают старые (если «старые» действительно настоящие), а, присоединяясь к старым, увеличивают их значимость для сегодняшнего дня.

Становление личности с осознанием ею гражданской позиции, личности высокодуховной, эстетически восприимчивой, способной к творчеству, лежит в основе процесса гуманизации образования, когда решаются прежде всего задачи созидательные, связанные с самими идеями духовной культуры как социальной памяти человечества.

Культура социума и культура личности взаимосвязаны. Современное учебное пространство ориентировано на формирование творческой личности, создание поисковой атмосферы. Принцип культуросообразности призван через интеграцию предметов гуманитарного блока (урочная и внеурочная формы обучения) пробуждать мысли учащихся, стимулировать их творческий рост, давать представление о социокультурной картине мира, способствовать углубленному изучению конкретно-исторических фе-

номенов культуры и осознанию универсальных закономерностей развития культуры и искусства.

Принцип культуросообразности, пронизывая современное интегральное образовательное пространство, призван готовить учащихся к личностной ориентации в современном мире, осознанию ценностей мировой культуры, участию в диалогах культур, готовности способствовать их развитию и взаимному обогащению.

REFERENCES

1. Сухомлинский В.А. Об умственном воспитании, - Киев, 1983
2. Казанцев С. Методологическая культура студентов в условиях фундаментализации обучения // Педагогическое образование и наука. -2001. - № 3, -С. 9-14.
3. Кульниевич С.В. Личностная ориентация методологической культуры учителя// Педагогика. -1997. - №5. –С. 108-115.
4. Спасская Е.Б. Развитие профессиональной культуры учителя в процессе опытно-экспериментальной работы в школе: Автореф.дисс. к.п.н. –СП.б. , 1998.
5. Ходусов А.Н. Методологическая культура учителя и условия ее формирования в системе современного педагогического образования. –М. –Курс: Изд-во МПГУ и КГПУ, 1997. – 324 с.
6. Djurayev, R. K., Karakhanova, L. M., & Karimov, K. A. (2022). A systemic factor of increasing the quality of higher education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(6), 205-214.
7. Djurayev R.Kh., Karakhonova L. M. Media education as a factor of increasing the quality of teaching schoolchildren //Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. – 2013. – Т. 11. – №. 2 (eng). – С. 287-288.
8. Джураев Р. Х., Карахонова Л. М. Педагогическое сопровождение одаренных детей образовательными учреждениями //Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 66-70.

ПЯТИМЕРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, СПОСОБСТВУЮЩЕЕ РАЗВИТИЮ СПОСОБНОСТИ ВОСПРИЯТИЯ

Ли Сёнг Хён

Директор Академии Dia Global Алматы, PhD in Education

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10005176>

Ведущий технический университет Южной Кореи, KAIST, осознал необходимость формирования кадров, способных лидировать в будущем обществе, и представил стратегический документ, объединяющий высокоэффективную систему образования для их подготовки. Этот документ, представленный как "Образовательная дорожная карта Корейской Республики", определен ведущим аналитическим центром страны как новая парадигма образования, с акцентом на рецептивном образовании.

(Директор Национального совета по образованию для будущего Южной Кореи, Уон Дон Ён).

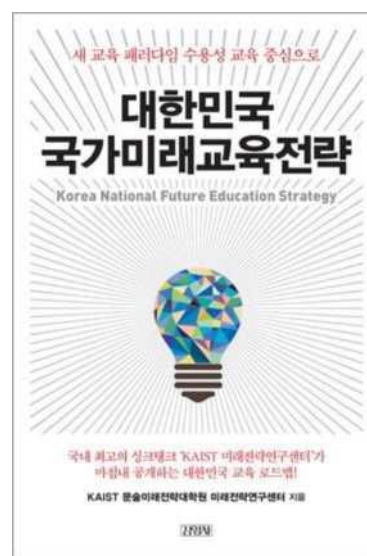
Для создания лидеров, способных руководить будущей Кореей, предлагаются следующие ключевые компетенции: креативное мышление, верное мировоззрение, целостное развитие личности, интеграционное мышление и глобальное мышление. Для достижения этой цели предлагается метод развития всесторонней личности в пяти сферах, включая интеллектуальную силу, ментальную силу, физическую силу, самоуправление и отношения с людьми, на основе восстановления способности восприятия.

«Для того, чтобы дети выросли правильно и принесли плоды истинного образования, для того, чтобы эти талантливые люди могли укрепить будущее общество, Пятимерное рецептивное образование станет новой альтернативой корейскому образованию».

(Президент KAIST Ли Кван Хён)

В мире большое внимание уделяется таким результатам, как Индекс глобального инновационного развития (GII) и Международная программа достижений учащихся (PISA). Это связано с тем, что по этим результатам оценивают мощь каждой страны и прогнозируют ее развитие в будущем. Узбекистан достиг отличных результатов, заняв первое место среди стран Сердней Азии в международном индексе инноваций за 2022 год. В такой момент хорошо организованная образовательная система может сделать Узбекистан будущим международным лидером.

На внутреннем уровне присутствуют следующие проблемы: разительные различия в уровне образовательных достижений между регионами, недостаточное развитие навыков иностранных языков, необходимость улучшения системы оценок и рейтингов в образовании, недостаток профессионального образования и подготовки к трудоустройству, отсутствие современных и актуальных образовательных программ, значительные различия в квалификации учителей, проблемы связанные с зависимостью от иностранных источников для обеспечения образовательных потребностей. Для решения этих проблем требуется комплексный подход и разработка эффективных стратегий и программ образовательных реформ.

Три цели Пятимерного образования через восстановление способности восприятия

1. Самостоятельное обучение
2. Способность креативно решать проблемы
3. Навыки сотрудничества и коммуникации

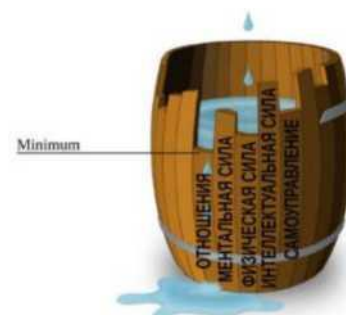
Принцип восстановления способности восприятия - Закон минимума Либиха

Если одна из сфер человеческой личности имеет пробелы, это влияет не только на эту сферу, но и оказывает воздействие на другие сферы, что приводит к общему ослаблению способностей.

Есть ли конкретная учебная программа, восстанавливающая способность восприятия?

Учебная программа-25 в Пятимерном рецептивном образовании

Для реализации Учебной программы-25, в Пятимерном рецептивном образовании есть научно обоснованные и систематизированные пособия.

Учебная программа реализации целостного воспитания личности

Интел-я сила	Мент-я сила	Физ-я сила	Самоупр-е	Отн-Я ЛЮДЬМИ	С
Способность оперировать знаниями	Постановка цели жизни	5-мерная Зарядка	Использование свободной энергии	Поиск особенностей характера	
Способность усвоения языков	Развитие способности реагировать	Максимальные нагрузки	Управление временем	Я и Семья	
Способность понимания природного	Развитие богатой эмоциональной	Труд и отдых	Управление финансами	Я и мое окружение	
Способность понимания истории	Позитивное мышление	Выбор профессии	Управление языком и поведением	Я и Общество	
Креативное мышление	Формирование верного мировоззрения	Целостное развитие личности	Способность к интеграционно-му мышлению	Глобальное мышление	

Пятимерное рецептивное образование, опробованное в Казахстане

Значение результатов Пятимерного образования в Казахстане

1. Пятимерное образование стало важной частью местного образовательного процесса и преодолело культурные барьеры.
2. Положительное признание со стороны родителей — оценка удовлетворенности и предпочтения от родителей составляет 5 баллов.
3. Признание местных колледжей и директоров школ.
4. Улучшение уровня подготовки учителей.
5. Применение международных образовательных стандартов и отличные результаты в обучении.
6. Резкое сокращение разрыва в успеваемости между городскими и сельскими

школами.

7. Развитие чувства ответственности перед обществом и патриотизма к стране.

Обзор исследования

1. Экспериментальное учреждение: Академия Диа Глобал, Алматы (основана в 2013 году).

2. Исследователь - руководитель: доктор педагогических наук Ли Сёнг Хён и команда из 9ти исследователей.

3. Срок эксперимента: 10 лет с 2013 по 2023 год.

4. Объекты исследования: 1427 человек (от 4 лет ~ взрослые).

Результат - Феномен Пятимерного рецептивного образования.

График прогресса чтения и повышение языковых навыков

Повышение языковых навыков

На начало обучение

Читающие дети 5%,

Не читающие дети 95%

При Выпуске

100% читают и понимают.

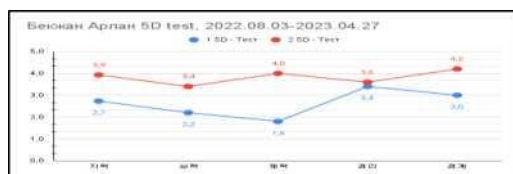
<Результат заинтересованности детей >

Рекомендации исследования

Стратегия будущего образования должна быть не разовым образованием, способным решить проблемы только одной эпохи, а непрерывным и существенным, преодолевающим культурные различия, проникающим в прошлое, настоящее и будущее. Кроме того, оно должно быть реалистично применимо к реальным образовательным условиям и должно быть представлено как конкретная образовательная программа, способная дать результаты. Кроме того, в результате такого образования люди должны получить образование, чтобы максимально раскрыть свои таланты и стать гражданами, вносящими вклад в развитие общества и страны.

По результатам приведенных выше исследований можно сделать вывод, что такое инновационное образование может

Результаты теста DQ (целостное развитие),
 прогресс 98% учеников

1е место в
 Республиканской
 Олимпиаде по
 математике

понимания

рост у 95% учеников

быть реализовано посредством
 (Появляются ученики с навыком
 трехязычия)

Пятимерного рецептивного образования в Центральноазиатском регионе. Кроме того, мы подчеркиваем, что этот подход представляет собой реалистичный инновационный план, который может снизить высокие затраты и добиться высокоэффективного образовательного эффекта, не разрушая существующую систему образования.

Соответственно, исследователь желает бесконечного развития Узбекистана благодаря успеху «Дорожной карты Нового Узбекистана на 2022-2026 годы» и предлагает Пятимерное рецептивное образование в качестве будущей образовательной стратегии Узбекистана.

REFERENCES

1. "Образовательная дорожная карта Корейской Республики"
2. «Дорожной карты Нового Узбекистана на 2022-2026 годы».
3. Kasymova G. M. Communicative competence in the teaching of IY. Almaty, 2001
4. Safarova R.G. Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences. Miasto Przyszłości Kielce 2023. ISSN-L: 2544-980X. Impact Factor: 9.2 [View of Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences \(miastoprzyszlosci.com.pl\)](https://miastoprzyszlosci.com.pl)
5. Safarova R.G. Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS) Volume: 02 Issue: 05| 2023 ISSN:2751

МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ СТУДЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

¹М.О. Искакова, ²К.М. Туленбаева

¹Кандидат педагогических наук, доктор PhD

²Докторант Alikhan Bokeikhan University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004538>

Интеграция культурологии и образования несет в себе эстетическое, художественное и психологическое влияние искусства на становление личности.

Образование, в частности музыкальное образование студентов, требует от преподавателей владения широким аналитическим аппаратом, необходимым для организации уроков музыки и решения методических и методологических задач.

Методология – это учение о методах, способах, средствах познания. Имеется очень большое количество определений данного понятия. Из множества определений ученых к понятию «методологический подход» мы взяли за основу определение Э. Г. Юдина. По его мнению «методологический подход» – принципиально методологическая ориентация исследования, точка зрения, с которой рассматривается объект изучения (способ определения объекта), понятие или принцип, руководящий общей стратегией исследования [1, с.445].

С.А. Шлюндт считает, что культурологический подход позволяет студентам не только представить актуальные результаты современной науки, но и рассмотреть их в историческом аспекте научного знания [2, с. 147].

Н.В. Ипполитова выделила нижеследующие основные идеи данного подхода:

- рассмотрение личности, как продукта социально-исторического развития и носителя культуры;
- определение обучения и воспитания как решающих факторов интеграции личности в культуру;
- определение содержания образования, как педагогически объясненного опыта, накопленного мировой цивилизацией, отражающего богатство материальной и духовной культуры;
- необходимость направления педагогического процесса на усвоение воспитанниками культуры, опыта, накопленного предыдущими поколениями, и способов творческой деятельности [3, С. 70].

Культурологический подход в представлении И. Ф. Исаева описан как совокупность теоретико-методологических положений и организационно-педагогических мер, направленных на создание условий для усвоения ценностей и технологий, обеспечивающих творческую самореализацию личности в профессиональной деятельности [4, с.87].

Культурологический подход определяется как специфическая научная методология познания и преобразования педагогической действительности, основой которой является аксиология – учение о ценностях и ценностной структуре мира; видение образования через призму понятия культуры, то есть понимание его как культурного процесса, осуществляемого в среде культурного воспитания, – считают Е. В. Бондаревская и С. В. Кульневич [5].

Основная задача современной музыкальной педагогики - научить обучающихся понимать и принимать музыку, что в свою очередь зависит от профессионализма педагога.

С позиции культурологического подхода исторический экскурс показал, что традиционное пение – одна из важнейших сфер казахской традиционной музыкальной культуры. Песня – одна из идеологических форм, которая своевременно откликается на жизненные события.

Функция песни не ограничивается весельем, это произведение, несущее социальную нагрузку [6, с.37]. Как сказал Габит Мусрепов «песня - отражение демократической точки зрения». Известно, что вопрос исследования и изучения различных особенностей казахской песни до сих пор остается полностью нераскрытым.

В рамках нашего исследования мы рассматривали обучение традиционному пению под сопровождением баяна (сырнай).

Основные казахские инструменты - домбра, кобыз, сыбызгы, сазсырнай, которые в основном используются для сопровождения песни. Развитие традиционного профессионального певческого искусства, сложившегося в XIX веке, способствовало включению инструмента «баян» (сырнай) в казахское певческое искусство.

По этимологии, сходству и различию инструментов, называемых «сырнай», известный музыкальный исследователь Б. Сарыбаев написал в своей работе «Казахские народные инструменты»: "...у многих народов духовые инструменты называются: сур, сурма, зурма, сурнай, най, сарнай, сыр, баснай. Слово «Сырнай» состоит из двух слов - «сыр» и "най". В казахском языке слово «сыр», как известно, означает «сырласу». «Най» называли инструменты и некоторые трубчатые предметы [7].

Как известно из нашей истории, сырнай – инструмент, который был привнесен в казахскую музыкальную культуру. Татарская гармонь была заимствована под названием "сырнай".

Генезис показал, что традиционное пение под сопровождением баяна в казахском певческом искусстве имеет начало с таких великих деятелей, как Шашубай, Тайжан, Майра, Нартай.

Следующим аспектом действия культурологического подхода является изучение происхождения произведения.

Для раскрытия, понимания содержания песни в педагогике используется метод семантического анализа. Кроме того, в педагогических исследованиях используются как целостные, так и структурные методы анализа. Целостный анализ дает ответ на следующий вопрос: что показано в музыкальном произведении и как оно составляется? Структурный анализ помогает понять, как было построено музыкальное произведение.

В педагогике и педагогических исследованиях применялась теория И. Р. Гальперина, которая помогает в понимании музыки и развитии мышления. По словам И. Р. Гальперина, понимание музыки состоит из трех этапов.

1) содержательно-фактическая. На этом этапе определяется только сюжет, его основные повороты. Это самый доступный вид информации;

2) содержательно-текстовая. Здесь используется дополнительная информация. На этом этапе есть возможность заглянуть "внутрь" произведения и раскрыть его подтекст.

3) содержательно-контекстная [8]. На этом этапе происходит глубокое понимание смысла, в том числе и музыкального содержания. Этот этап характеризуется погружением в духовный мир, пониманием его художественного стиля, раскрытием погруженного контекста произведения.

Постепенность аналитических операций позволяет поэтапно вводить обучающихся в содержание музыкального текста. Кроме того, на каждом этапе раскрываются новые значения, а главное, используются алгоритмы анализа, формирующие рефлексивность.

В концепции музыковеда М. Ш. Бонфельда понимание музыкального произведения включает также несколько этапов.

Первый этап – это понимание художественной мысли, введение которой происходит на "бессознательном уровне".

Второй этап – мышление. Это начальный этап дифференциации единиц текста.

Третий этап – углубление в смысл произведения. Он завершает первый этап раскрытия музыкального контента. Это связано с наслаждением музыкой.

Опираясь на исследования мировых ученых, авторы отмечают активную иллюстрацию (интерактивные технологии, опорные сигналы В. Ф. Шаталова) как один из методов, который вносит большой вклад в обучение музыке и ее пониманию.

Как показывают исследования в основу реализации культурологического подхода положены следующие принципы [9]:

- соответствие образования разнообразной палитре культуры;
- культурное самоопределение личности;
- обеспечение различных культурных функций (не только функции трансляции культурного опыта);
- раскрытие личностной культуры каждого [10];
- интегративный [11].

Результатом применения культурологического подхода при соблюдении вышеуказанных принципов становится интерес обучающихся к обычаям и традициям народов, искусству, формированию ценностных ориентаций в процессе межкультурного взаимодействия, становлению интеллектуальной, речевой и художественной культуры обучающихся, мотивации их деятельности в отношении феномена культуры.

Таким образом, использование культурологического подхода в музыкальном образовании позволит педагогу правильно и эффективно организовать учебный процесс, а обучающимся – правильно и глубоко понять сущность произведения, его происхождение и направленность, что, в свою очередь, позволит творчески подойти к исполнению музыкального произведения и проникновения к нему душой.

REFERENCES

1. Юдин, Э. Г. Методология науки. Системность. Деятельность. /Э. Г. Юдин. – М.: Эдиториал УРСС, 2017. – 445 с.
2. Шлюндт, С. А. Компетентностный подход в экологическом образовании / С. А. Шлюндт // Педагогическое образование в России. – 2012. – №4. – С. 145-149.
3. Ипполитова, Н. В. Методология и методы научного исследования: учебное пособие / Н. В. Ипполитова, Н. С. Стерхова. – Шадринск: Шадр.гос.пед.ин-т. ОГУП «Шадринский Дом Печати», Каргапольский филиал, 2011. – 209 с.

4. Исаев, И. Ф. Культурологический подход к исследованию проблем профессионализма педагога / И. Ф. Исаев // Материалы Юбилейной международной научно-практической конференции «Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития». – Москва: Ярославль: МПГУ, 2005. Ч. 1. – С. 87-92.
5. Бондаревская, Е. В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания : учебное пособие для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений, слушателей ИПК и ФПК / Е. В. Бондаревская, С. В. Кульневич ; Под общ. ред. Е. В. Бондаревской. – Москва–Ростов-н/Д. : Творческий центр «Учитель», 1999. – 560 с.
6. Райымбергенов А., Аманова С. «Күй қайнары» А. - «Өнер» 1990 ж.
7. Қоспақов З. «Қазақтың өншілік өнері» А. - «Өнер» 1999 ж.

ИДЕИ ПАТРИОТИЗМА В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

¹Шамир Мондошов, ²Мусабек Сатыбалдиев

¹К.п.н., доцент ошский государственный педагогический университет

²Старший преподаватель Ошский государственный педагогический университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10005142>

Тема патриотизма в советской и русской литературе в воспитании молодого поколения, в частности, в воспитании учащихся Кыргызстана занимает центральное место. В устном народном творчестве, фольклористике, в частности, в поэме «Слово о полку Игореве» описывается широко тема защиты Родины от вражеских захватчиков. Служение Отечеству был священным долгом каждого молодого человека. На страницах поэмы призывали молодых людей храбро сражаться с врагами, любить Отечество. Продолжая лучшие народные традиции А.С.Пушкин, в своем примере, показал как надо служить Отечеству, говорить правду и быть честным. Находясь на ссылках, он скучал по своим друзьям. Несмотря на одиночество Пушкин А.С оставался верным своим принципам. Он не писал оды, хвалебные стихи к царю. Но выбрал для себя путь подлинной нравственности, выбирает для себя путь любви и уважения к России. Декабристы, в частности Рылеев Ф.К писал о том что гражданственность долг каждого человека. Лирика Пушкина – это не только стихи о любви, это стихи о дружбе, патриотизме, гражданственности и верности идеалам Отечества. Примерами гражданской лирики является ода «Вольность», «Свобода сеятель пустынный», «Во глубине Сибирских руд»[1]. Первая же строка говорит нам, о чем будут идти стихи: Хочу воспеть свободу миру, на тронах поразить порок. Многие вольнодумные стихи Пушкина адресованы друзьям. Таким является стихотворение «К Чаадаеву»[2]. В строках, лишенных всякой иносказательности, поэт призывает друга отдать свои силы освобождению народа.

Пока свободою горим,
Пока сердца для чести живы,
Мой друг, Отчизне посвятим
Души прекрасные порывы!.....[2].

Пушкин А.С глубоко верить, что стремление бороться за свободу обязательно принесёт свои плоды:

Товаришь, верь: взойдёт она,
Звезда пленительного счастья,
Россия вспрянет ото сна,
И на обломках самовластья
Напишут наши имена!....[2].

Пушкин был не только другом декабристов, но и вдохновителем побед. Каждое новое произведения Пушкина было большим событием, стихии переписывались из рук в руки. Об этом говорить в стихотворении «Арион».

... А Я - бесконечной веры полн,
Пловцам пел:.....[2].

Певец оказывается единственным, кто уцелел после грозы. Но он остается верен своим убеждениям: я гимны прежние пою. Быть с друзьями в беде – священной долг каждого человека. Высокие чувства любви и дружбы неизменно сопутствует Пушкину, не

дают ему паст в отчаянье. Любовь для Пушкина-высочайшее напряжение всех душевных сил. Как бы ни был человек подавлен и разочарован, какой бы мрачной ни казалось ему действительность. Приходить любовь и мир озаряется новым светом. 1827 году было напечатано стихотворение А.С.Пушкина «Во глубине Сибирских руд», которое считается проявлением поэтом его гражданской позиции и мужества. Посвящен оно друзьям декабристам, которые в это время были в Сибирской ссылке. Горячо и искренне поэт вещает от том что, ждет амнистию друзей и надеется, что очень скоро они кажутся на свободе. Неисторические факты указывают на то, что освобождение для декабристов произошло в 1855 году. Поэт обратился к этой теме лишь только после того, как жены и невесты декабристов, не задумываясь отправились в Сибирь, испытывая лишения. Эти женщины совершив подвиг лишились всего: положения в обществе титула, богатства. Но это не остановила их. Особое впечатление произвела на поэта с Марией Раевской перед ее отъездом к мужу некогда и сам А.С.Пушкин был в нее влюблен. Она первой спешила к мужу-известному декабристу Сергею Волконскому, которой должен был отбыть на Каторге 25 лет.

Основная стихотворная тема этого Пушкинского произведения – это тема гражданина и гражданского долга, тема верности и идеалам. А.С.Пушкин создавал свои произведения надеясь, что оно обязательно будет прочитано декабристами. Это послания для них, ведь среди декабристов, которые находились теперь на каторжных работах в Сибири и друзья его юности, с которыми он некогда учился в лицее в Царском селе. Он пытался донести им, что он своими мыслями находится с ними и продолжает надеется на лучшее. Через весь текст стихотворения проходит мысль о том, что этот ужасный должен закончиться и эти люди снова окажутся на свободе. Отсюда и такой насыщенный и эмоциональный тон гражданственности и патриотизма, верности дружбы. Продолжая лучшие традиции Русской литературы великий писатель Л.Н.Толстой в своих произведениях утверждал высочайшие принципы гуманизма, в частности, любви к Родине, защиты Отечества, честности, искренности, верности принципам патриотизма. «Жить честно»[3]. в понимании Л.Н.Толстого означало прежде всего жить не для себя одного, а для людей для их блага и счастья. Дать благо людям избавить их от страданий- вот что, по словам Толстого, ведет писателя, мыслителя и держит его в постоянном напряжении: как бы успеть сделать это, ведь может помешать смерть.....[3]. И в то время Л.Н. Толстой в своих произведениях возвышает высокий патриотизм простых мужиков, которые проявляли в годы первой мировой войны, разоблачает лицемерие и разврат господствующих классов.

Андрей Болконский, Пьер Безухов не думает о своей роли в жизни страны, но и стремятся действовать, остро ощущая личную ответственность за все происходящее. Истинная ценность каждого Толстовского героя определяется степенью его участия в общенародных событиях. Еще Пушкин отмечал, что произведения основанное на историческом материале должно отражать «Судьбу человеческую, судьбу народную»[1]. По мнению писателя, исторический путь страны определяет не воля исторического деятеля, не его предназначения, а совокупность человечески воли и устремлений. Поэтому внимание романиста привлекает духовная жизнь народных масс, героизм рядовых солдат, партизан, офицеров всех тех от кого зависит судьба Родины. Исторические деятели «Александр I» и незаметные участники войны, лучшие люди своего

времени и стяжатели карьеристы проходят по страницам романа. В нем насчитываются свыше 500 действующих лиц. Толстой создал множество разнообразных типов характеров, показал именно массу людей. Но великий писатель представляет сотни тысячи людей- творцов людей не как безликую массу. Он изображает неповторимо своеобразные черты каждого человека, черты русских патриотов.

Все герои Толстого живые люди, настолько живые, что мы видим их лица, слышим их голоса, проникаем в их внутренний мир, узнаем их тайные мысли, любим или презираем их. Роман –эпопея повествует о знаменательных грандиозных событиях из истории страны, освещает важные стороны народной жизни взгляды, идеалы, быт и нравы различных слоев общества. Писатель изображает мужественный героизм и подвиг русского народа в переломном моменте истории, верности простых людей идеалам Отечества. По словам французского писателя Романа Роллана, Толстой пришел «от романа отдельных личностей к роману армии и народов», новаторство автора «Войны и мира»-в воскрешении целого исторического века, народных движений, битвы наций. Его истинные герои народ. Я старался писать историю народа -говорил сам Толстой на протяжении всего романа. Писатель противопоставляет народную Россию «огромному, блестящему и беспокойному миру», придворных вельмож, военных интриганов и карьеристов, глубоко равнодушных к судьбам Родины. Даже Бородинское сражение для них «только такая минута, в которую можно подковаться под врага и получить лишний крестик или ленточку»[3]. Бородинская битва изображается в романе как «народное сражение». Толстой показывает решающую роль народных масс в ходе исторических событий, единение в борьбе с нашествием, их моральную победу над врагом. «Скрытая теплота патриотизма», разгорающаяся в душе каждого воина, а общий «дух войска»обусловили победу русских[3]. В Бородинской битве раскрывается подлинная красота духовного мира русского человека. Толстой утверждает, что русскими была одержана «победа нравственная, та, которая убеждает противника в нравственном превосходстве своего врага и в своем бессилии»[3].

На наполеоновскую Францию в этой битве «была налажена рука сильнейшего духом противника»[3]. Толстой рисует величие подвига русского народа и вместе с тем тяготы, бедствия, муки, которые приносит война. Тема патриотизма и интернационализма нашли яркое отражение в произведениях Советской литературы. Особенно, в годы Великой Отечественной войны Советские писатели и поэты обращаясь к патриотизму и интернационализму поднимали дух Советского народа в победе над фашистской Германией. Создавая образ Андрея Соколова и Ванюшки М.Шолохов показывает тяжелую судьбу Советского народа в годы Великой Отечественной войны[4]. Война жестоко уничтожает самое ценное, что есть на земле. Андрей Соколов потерял всех членов семьи, фашисты убили любимую жену и детей. Ему действительно трудно и невыносимо. Встреча Соколова с Ваней коренным образом изменил его отношение к миру. Ради Вани он начинает жить заново. Ваня также потерял родителей и родственников. М.Шолохов показывает, что Советский народ, несмотря на испытание трудностей, оставался непобедимым и непоколебимым.

В годы Великой Отечественной войны перед писателями и поэтами был поставлен вопрос защитить Родину. В своих произведениях Эренбурга изображает великий героизм Советских солдат на передовых фронтах войны. Первая статья Эренбурга посвященная

войне, появилась в печати 23 июня 1941 года; и называлась она «Первый день». День за днем на страницах «Правды» и «Известий», на страницах «Красной звезды» и многочисленных фронтовых и тыловых газет появлялись гневные очерки Эренбурга о фашистских злодеяниях, пламенные призывы к сопротивлению, уничтожающие памфлеты против агрессора, восторженные статьи о советских людях, творящих чудеса героизма и мужества.

Во время войны Илья Эренбург побывал на многих участках фронта. В августе 1941 года он был на фронте под Брянским, затем находился в районах Можайска, Малого Ярославца, Медины под Москвой, был в Киеве, в Гомеле, под Ржевом и в Ржеве во время тяжелых боев; он прибыл в Минск в след за передовыми войсковыми частями, он был в Бородине, когда еще не догорел подоженный отступающими фашистами музей, он видел уличные бои в Вильнюсе, продвигался с наступающими советскими войсками по Восточной Пруссии, был во многих районах Германии в последние месяцы войны и, наконец, в поверженной гитлеровской столице-Берлине. Вся творческая деятельность Эренбурга была проникнута патриотическими идеями защиты свободы и независимости Советского Союза и теснейшим образом связана с теми задачами, которые стояли перед советским народом на каждом этапе войны. Статья Эренбурга «Первый день» непосредственно откликались на приказы и выступления руководителей страны.

Статьи и художественные произведения Эренбурга являются своего рода летописью войны. Эренбург создал галерею великолепно написанных сатирических портретов фашистских заправил, начиная с Гитлера и его ближайших приспешников и кончая рядовыми фашистскими громилами. Он посвятил прекрасные статьи друзьям Советского Союза, борцам за свободу и справедливость, которые не сложили оружия в самые тяжелые дни[5].

REFERENCES

1. Благый Д. Д. Творческий путь Пушкина (1826-1830). — М. 1967.
2. Благый Д. Д. Стихотворения Пушкина // Собрание сочинений А. С. Пушкина в десяти томах. — М. : 1959.
3. Опульская Л. Д. Роман-эпопея Л. Н. Толстого «Война и мир»: Кн. для учителя. — М.: Просвещение, 1987.
4. Лукин Ю. Б. О творческом пути Михаила Шолохова М., 1950.
5. Рубашкин А. Илья Эренбург. Путь писателя, Л.: Советский писатель, 1990.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ
ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ, СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГОВ В
ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ**

Сардор Эгамбердиев

НИИ педагогических наук имени Т. Н. Кары Ниязи, базовый докторант

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10003554>

Цифровые технологии активно входят во все сферы жизни. Акселератором этих процессов стали экономика и банковская сфера. Доступность информационных ресурсов всем категориям граждан – формирует представление о том, что информационные технологии способны решить абсолютно все задачи, которые волнуют современное общество. Более того, роботизация производств и процессов, например в банковской сфере, поставила вопрос о конкуренции роботов и сотрудников. При безусловной пользе внедряемых технологий, основанных на использовании «цифры», на передний план все отчетливее выходят вопросы, связанные с этикой, защитой персональных данных, правовыми аспектами конкуренции роботов и сотрудников организаций и т.д. Необходимость понимания места и роли цифровых технологий в современном образовании должна найти отражение в современных исследованиях в области методологии и дидактики высшего и профессионального образования. Целью данного исследования является выявление приоритетных направлений развития образовательного процесса на основе анализа возможностей цифровых технологий, исходя из гипотезы о необходимости научно обоснованного их внедрения в работу организаций высшего и профессионального образования, опираясь на опыт и мировую практику.

Материалы и методы исследования. В качестве исследовательского материала послужили: информационные ресурсы и технологии образовательных и научных организаций; практика работы научно-педагогических работников вузов и преподавателей университетов. В качестве методов исследования выступили изучение и анализ сложившейся практики, систематизация и обобщение в построении выводов, актуальных для формирования научно обоснованного подхода по внедрению цифровых технологий в систему высшего и профессионального образования. Стремительность, с которой сегодня в цифровые технологии погружается система образования, не просто поражает, она дает основание для серьезного анализа и педагогического обоснования многого из того, что сегодня предложено в информационном пространстве. Важно то, что за последние годы не появилось ни одного государственного проекта или значимого психологического исследования проблем «цифровизации» образования, ее влияния на формирование личности. При этом важность влияния интернет среды на молодежь, современных СМИ, в обсуждениях педагогического сообщества, исследованиях магистрантов и аспирантов, докторов наук. Наиболее остро это проявляется в системе средне специального образования, когда информационное пространство изобилует всевозможными сообществами, оказавшимися в социальной группе студентов, особенно лицеев и колледжей.

Отсутствие психологически обоснованной информационной образовательной политики дает на откуп стихийному развитию, а иногда и не стихийному, а целенаправленному, в интересах различных групп и сообществ, процесс формирования ментальности подрастающего поколения. Необходимо отметить, что государство

озаботилось внедрением цифровых технологий во всех сферах: промышленности, экономики, банковской сферы и т.д. В государственных структурах вводятся заместители руководителей по цифровому развитию. Тотальная активизация в направлении цифровизации происходит во всех бизнес-структурах. Сегодняшнее «наступление» цифровых технологий во всех сферах, особенно там, где обнаруживается экономический эффект, поддерживается на всех уровнях. Погружение молодого поколения в информационную среду необходимо, это никем не оспаривается. Динамика происходящих процессов в экономике требует активной позиции образовательного сообщества по анализу и выработке предложений по развитию системы высшего и средне специального образования в условиях цифровой трансформации экономики. Сложившаяся ситуация отчасти объясняется тем, что нам в условиях информационного общества не использовать цифровые технологии уже просто невозможно, поскольку мы безнадежно отстанем. Но и двигаться вперед необходимо весьма продуманно, поскольку «цифровизация» только как стихийно развивающийся модный тренд может оказать негативное влияние на формирование личности школьника, студента. Что необходимо сегодня предпринимать для научно обоснованного внедрения цифровых технологий в подготовку кадров? В общем образовании драйвером всех процессов выступает Министерство цифровых технологий Республики Узбекистан. Поддержка со стороны Министерства позволила обозначить ряд приоритетов в развитии образовательного процесса.

Многое из предложенной образовательной технологии действительно актуально и способно совершенно по-новому строить учебный процесс. Однако как построить образовательную технологию, основанную на использовании «цифры», чтобы быть уверенным в ее эффективности и отсутствии вреда обучаемым? Стимулирование педагогов, использующих цифровые технологии, вещь, безусловно, важная. То есть мотивация со стороны учителя есть. Со стороны учеников это тоже интересно, увлекательно. Внедрение цифровых технологий, использование их дидактических возможностей должно быть педагогически оправдано с позиций решения задач, обучения, воспитания и развития личности как школьника, так и студента. Более того, учет возрастных особенностей в связи с внедрением цифровых технологий в обучение должен быть реализован как при формировании образовательной цели, так и выборе технологии и методов работы преподавателя с обучаемыми. Продолжать подобный анализ происходящего можно и дальше, только в этом нет смысла, поскольку процесс запущен и следует ждать первых результатов. Следует отметить, что выпускники школ, для которых электронное обучение стало составной частью освоения образовательной программы, придут в образовательные организации высшего и профессионального образования, которые должны быть готовы к работе с этой категорией обучающихся. Высшее и средне специальное образование сделало в этом направлении целый ряд очень важных шагов, в частности используя открытые онлайн-платформы например “My Dars” для доступа студентов к информационным ресурсам, обучения и прохождения тестирования, которое отображает сегодняшний уровень знания учеников. В системе профессионального образования ситуация, на первый взгляд, проще. Вместе с тем требования к реализации практико-ориентированной подготовки достаточно жестко регламентированы и сформировать требуемые компетенции у студентов колледжа возможно только при очень обоснованном сочетании электронного и практического обучения. Демонстрационный

метод – показательный процесс, который позволяет достаточно быстро и объективно оценить уровень практической подготовки выпускника. То есть без дидактического обоснования использование цифровых технологий в педагогической практике преподавателей высшего и профессионального образования весьма затруднительно.

К сожалению, процесс их внедрения происходит достаточно стихийно: возникают идеи, которые сразу же пытаются внедрять без какого-либо психологопедагогического анализа. Многие из специалистов, занимающихся сегодня внедрением цифровых технологий в образовании, не знакомы с педагогикой, а хорошо ориентируются в информационных и технических системах. Для этой категории работников – программистов, инженеров, важна элементарная психолого-педагогическая подготовка, знание результатов научных исследований в сфере психологии, педагогики, медицины, прежде всего, с позиций внедрения цифровых технологий. В основе построения учебного процесса в организациях высшего и средне специального образования лежат требования образовательных стандартов.

Сегодняшний бакалавр – выпускник, владеющий определенными стандартами компетенциями, ко многому готов и способен, но его необходимо научить, что конкретно делать на рабочем месте. В настоящее время это и происходит с выпускниками вузов. Сокращение нагрузки на лекционную работу и ее перенос на самостоятельное изучение студентами материала в режиме работы с электронным учебно-методическим комплексом становится альтернативой традиционно сложившейся вузовской практике. Сжатый в образовательных программах курс и самый примитивный вариант использования цифровых технологий с использованием электронных УМК срабатывает, поскольку для его освоения и тестового контроля требуется меньше времени. Более того, части студентов удастся пройти курс обучения по некоторым дисциплинам в удаленном доступе, что предлагается сегодня вузовскими онлайн платформами. Однако если студент не смог его освоить в электронном режиме, то тогда его надо вернуть назад к традиционной лекции, а они к этому времени закончены. На практике такие проблемы уже возникают.

В этом контексте важен вопрос цели профессионального образования. Опираясь на работы Л.С. Выготского, необходимо обратить внимание на то значение, которое было отведено в его исследованиях культурологическому подходу. Культура – личностная, профессиональная, информационная и т.д. - является связующим звеном между личностью и выполняемой ею деятельностью. Следуя этому, а также исследованиям в психологической и педагогической науке, можно и нужно выстроить методологию формирования профессиональной культуры подрастающего поколения как важную цель инновационной подготовки кадров в системе высшего и профессионального образования. Это позволит не только понять, как должен происходить процесс формирования информационного профессионального и образовательного пространства Республики Узбекистан, но и как должен быть выстроен образовательный процесс с использованием цифровых технологий.

Информационная культура личности, как часть личностной и профессиональной культуры специалиста, является целью внедрения цифровых технологий.

В этом заключается серьезная методологическая ошибка многих специалистов, сделавших цифровую технологию самоцелью в образовательном процессе. Вот почему построение современной дидактики профессионального образования должно опираться на культурологический подход и отражать реализацию основных задач формирования культуры в образовательном процессе. Формирование культуры профессиональной деятельности, исходя из возможностей цифровых технологий, позволяет выделить основные составляющие, которые могут быть отражены в содержании и технологии организации учебного процесса: *знания, умения, личностное отношение и необходимые личностные качества для выполнения конкретного вида профессиональной деятельности*. Если *знания и умения формируются в учебной деятельности*, то *личностное отношение и развитие определенных важных качеств формируется в опыте профессиональной и практической деятельности*.

Именно *опыт выполнения профессионально важных задач должны регламентировать профессиональные стандарты*, а не так, как сейчас, компетенции. Знания и умения можно обозначить в образовательном стандарте, их можно проверить, эти моменты в нашей системе образования отработаны достаточно хорошо. Описывать требования в стандартах с позиций компетентностей, а тем более оценивать их в учебном процессе, весьма затруднительно. Именно этим важен разворот в обсуждаемом сегодня образовательном стандарте (если говорить о системе профессионального образования). Что весьма важно, в нем отмечена роль знаний и формирования опыта у студентов. Действительно, стандарт задает требования к выпускнику, и мы прекрасно знаем, что обозначенные требования в виде профессиональных функций и компетенций, выполняемых будущим выпускником, определяют содержание обучения, а также связаны с формируемой образовательной технологией.

Обозначить *требования к уровню знаний и опыту в решении определенных профессиональных задач с использованием цифровых технологий* уже представляется возможным, что в некоторой степени соответствует цели формирования профессиональной культуры выпускника.

REFERENCES

1. Сковородкина И.З., Герасимов С.А. Общая и профессиональная педагогика: Сев.(Арктич.) федер. ун-т им. М.В. Ломоносова. Архангельск: ИД САФУ, 2014. 553 с.
2. Блокчейн: уровень и перспективы развития: [Электронный ресурс]. URL: <https://bitnovosti.com/2017/03/18/blockchain-state-of-the-art-and-prospective/comment-page-1> (дата обращения: 25.12.2018).
3. Туракулова С.Т. К вопросу о возможности использования онлайн-платформ для интенсификации обучения в вузах // Молодой ученый. 2017. № 20. С. 497-499. [Электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/archive/154/43660> (дата обращения: 21.12.2018).
4. Дорога к академическому совершенству: Становление исследовательских университетов / под ред. Ф. Дж. Альтбаха, Д. Салми; пер. с англ. М.: Издательство «Весь Мир», 2012. 403 с.

5. Strasser T. Moodle im Fremdsprachenunterricht. Blended Learning als innovativer didaktischer Ansatz oder pädagogische Eintagsfliege? Boizenburg: Werner Hülsbusch. 2011. P.21.

**BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI
ASOSIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK
XUSUSIYATLARI**

Xolboy Ibragimovich Ibraimov
O'zPFITI direktori, p.f.d, professor

[https://doi.org/ 10.5281/zenodo.10000406](https://doi.org/10.5281/zenodo.10000406)

Maktabgacha va maktab ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan maqsadlarga erishish, o'quvchilarning xilma-xil faoliyatini uyushtirish, ularni bilimli, odobli, e'tiqodli, mehnatsevar, barkamol inson qilib o'stirish pedagog-tarbiyachi zimmasiga yuklatiladi.

So'nggi yillarda oliy o'quv yurtlarining o'quv dasturlariga madaniyatshunoslik sikli fanlari kiritildi. Ko'rib chiqilayotgan fanning asosiy maqsadi - umumiy gumanitar madaniyatni rivojlantirish, insoniyatning eng yuqori yutuqlari bilan tanishish, tarixiy rivojlanish, turli davrlar madaniy hayotining murakkab va xilma-xil hodisalarini mustaqil tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini rivojlantirish, o'tmishdagi va hozirgi davrdagi inson faoliyatining aksariyat tomonlarini birlashtirgan butun madaniyat haqida integratsiyalashgan tushunchani rivojlantirish. Bizningcha, barcha mavzular o'rganilayotgan sifatni shakllantirishga qaratilgandek, uslubiy pozitsiyalar belgilab berilgani, bo'lajak o'qituvchilarning jahon madaniyati durdonalari bilan "muloqot qilishi" uchun shart-sharoit yaratilgani, talabalarning ma'naviy dunyosi boyitilgandek tuyuladi. Madaniy bilimlar his-tuyg'ularni tarbiyalaydi va avlodlar tajribasi bilan qurollanib, bo'lajak o'qituvchilarga "insonni o'zida kashf etishga" yordam beradi.

Madaniyatshunoslikni o'rganish jarayonida talabalarni nafaqat jahon madaniyati bilan yaqindan tanishtirish, balki buni ham alohida ta'kidlab o'tish zarurki – o'quvchilar rivojida san'at va madaniyatning ahamiyatini chuqur anglash uchun zamin yaratishdir.

Bo'lajak pedagog-tarbiyachilarni kasbiy-ma'naviy jihatdan tayyorlash uchun ta'lim jarayonida ma'ruzalar, amaliy hamda laboratoriya mashg'ulotlari mazmunini yangi yondashuvlar asosida boyitish, shuningdek, pedagogik amaliyot, ma'naviyat kunlari va soatlarini takomillashgan dasturlar yordamida tashkil etishni taqozo qiladi. Ta'lim samaradorligini ta'minlashda pedagog-tarbiyachidan chuqur pedagogik psixologik tayyorgarlik, har bir o'quvchining o'ziga xos jihatlari haqida aniq ma'lumotga ega bo'lishi hamda shaxsiy reja tuzishda quyidagi talablarga qat'iy rioya qilishi talab etiladi:

❖ vujudga keladigan pedagogik muammolarni bashorat qila olishi; buning uchun bo'lajak pedagog-tarbiyachi pedagogik jarayonda vujudga keladigan muammolarni oldindan ko'ra bilish va uni bartaraf etish layoqatiga ega bo'lishi lozim.

❖ vujudga keladigan muammolarni bartaraf etish metodlarini o'zlashtirishi;

❖ vujudga kelgan muammolarni bartaraf etishning eng qulay usullarini tanlay va qo'llay olishi;

❖ o'quvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatish, ularni qo'llab quvvatlash mahoratiga ega bo'lishi;

❖ har bir o'quvchiga individual yondasha olishi;

❖ o'quvchilar bilan ommaviy tadbirlarni tashkil eta olish ko'nikmasini egallashi;

❖ o'quvchilarni kitobxonlik, kitob sevarlikka unday olishi kabilar.

Bo'lajak pedagog-tarbiyachi kasbiy mahorati bolalarni maktab ta'limiga samarali tayyorlash imkonini beradi. Pedagog-tarbiyachilarning faoliyatini pedagogik, psixologik, tashkiliy-metodik jihatdan o'rganish natijalari o'quvchilarning o'quv faoliyati samaradorligini

oshirishda pedagog-tarbiyachining shaxsiy sifatlari va uning kasbiy tayyorgarligi katta ahamiyat kasb etadi. Shunga ko‘ra, pedagogtarbiyachining kasbiy mahoratga ega bo‘lishi, bilimdonligi va kreativligi o‘quvchilarda ongli faollik hamda mustaqillikni tarkib toptirishning asosiy omili hisoblanadi. Pedagogik amaliyot davrida bo‘lajak pedagog-tarbiyachining maktabda amalga oshiradigan ishlari ularda kasbiy mahoratni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik amaliyot davrida bo‘lajak pedagog-tarbiyachilarda o‘z kasbiga moyillik, pedagogik faoliyatga ijodiy yondashish, o‘zi egallagan zamonaviy bilimlarni amaliy tajribasida qo‘llash, rahbarlik ko‘nikmalarini egallash, o‘quvchi shaxsini pedagogik-psixologik jihatdan o‘rganish, tahlil qilish, madaniy ommaviy tadbirlarni tashkil etish metodlarini o‘zlashtirish kabi ko‘nikmalar faollashadi hamda mustahkamlanadi[4]. Bularning barchasi talabalarni tarbiyachilik faoliyatiga tayyorlaydi. Shu bilan bir qatorda bo‘lajak pedagog o‘qituvchilar o‘z kasbiy faoliyatlari davomida amal qiladigan bir qator qoidalarini ham o‘zlashtirishlari kerak. Ular:

- o‘quvchilarda ongli intizomni tarkib toptirish;
- bolalarga nisbatan adolatli munosabatda bo‘lish;
- guruhdagi faol o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash va ularga yordam ko‘rsatish;
- o‘quvchilarning mustaqil faoliyatlarini munosib rag‘batlantirish;
- o‘quvchilar bilan topshiriqlar ustida tizimli ishlash va bu jarayonda ularni faollashtirish;
- -guruh o‘quvchilari orasida tarbiyaviy tadbirlarni tizimli tarzda tashkil etish.

Shu bilan bir qatorda bo‘lajak o‘qituvchilarni madaniyatshunoslik asosida innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashda ma‘ruzalar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari davomida dialogga kirishish, fanga oid yangi ma‘lumotlar ustida ishlash, mustaqil bilim olish, manbalar ustida ishlash hamda o‘rgangan tajribalarini tahlil qilish muhim o‘rin egallaydi. Maktabda sinf faoliyatiga rahbarlik qilish o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Pedagog-tarbiyachilar bolalarda atrof-muhit, tabiat, nutq va hisoblashga oid dastlabki ko‘nikmalarni hosil qilish bilan bir qatorda ularni kompleks rivojlantirishga xizmat qiladigan milliy urfodatlarimizni ham singdiradilar. Ular bolalarda juda yoshlikdan boshlab, haqgo‘ylik, bag‘rikenglik, birdamlik, o‘zaro yordam kabi sifatlarni shakllantirishga intiladilar. Maktab ta‘limining sifati ta‘limning keyingi bosqichlarid o‘quvchilarning bilimlarni sifatli o‘zlashtirishlarini kafolatlaydi. Buning uchun maktabgacha va maktab ta‘limi muassasalarini modernizatsiyalashga oid yagona talablarni ishlab chiqish, ushbu talablar sifatli ta‘lim va tayanch ko‘nikmalarni hosil qilishni nazarda tutadi. Bo‘lajak pedagog-tarbiyachilar kundalik ijtimoiy-siyosiy voqealarni tahlil qilish asosida ularni munosib baholash, shu asosda atrofda gilarining xatti harakatlariga tanqidiy munosabatda bo‘lishlari lozim. Bularning barchasi o‘quvchilarda ma‘naviy xislatlarni tarkib toptirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Ta‘lim muassasasi pedagog-tarbiyachilar bolalarda ijobiy xislatlarni tarkib toptirish bilan bir qatorda, ular xulq-atvoridagi salbiy xususiyatlarning oldini olish, ularni bartaraf qilish tajribasiga ham ega bo‘lishlari kerak. Ko‘pincha ta‘lim muassasasiga yangi kelgan bolalarda tortinchoqlik, injiqlik, guruh hayotiga moslashmaslik kabi holatlar kuzatiladi. Bunday holatlarni bartaraf etish, bolalarni jamoa hayotiga moslashtirish, ularni muloqot vaziyatlariga olib kirish, ruhiy osoyishtaliklarini ta‘minlash pedagogtarbiyachilarning muhim vazifalari sirasiga kiradi. Bolalar xarakteridagi salbiy jihatlarni bartaraf qilishga ko‘maklashish, ularni to‘g‘rilik va haqgo‘ylikka o‘rgatish, irodasini mustahkamlash pedagog tarbiyachilarning muhim vazifalaridandir. Bunda pedagog-tarbiyachilar jamoaviy ta‘sir ko‘rsatish metodidan foydalanishlari kerak. Pedagog tarbiyachilar bolalarni tevarak-atrofdagi voqelik bilan tanishtirish, ularni shu jarayonda ishtirok

etishlari uchun tayyorlashi kerak. Bolalar oldiga aniq, oʻrtacha murakkablikdagi vazifalar qoʻyilgandagina, ularda tashabbuskorlik, qiziquvchanlik, faollik koʻrsatish istagi namoyon boʻladi. Natijada bolada masʼuliyat hissi paydo boʻladi, tarbiyachi tomonidan bildirilgan ishonchni oqlashga intiladi. Bolalarning oʻz oldiga qoʻyilgan topshiriqlarni bajara olishlari ularning xulq-atvorlari tartibga solinishiga koʻmaklashadi. Buning natijasida ularda xarakter, irodaviy xislatlar mustahkamlanadi. Bolalar xulq-atvoridagi ijobiy jihatlarga tayanish orqali pedagog tarbiyachi ularni ragʻbatlantirib, kamchiliklarini bartaraf etishga erishadi. Biroq, bolaning kamchiliklarini muntazam taʼkidlayverish ijobiy natija bermasligini boʻlajak pedagog-tarbiyachilar ongiga yetkazish lozim. Bolalarning xulq-atvorini shakllantirish uchun pedagog-tarbiyachi mehribon va talabchan boʻlishi kerak. Bola xulq-atvoridagi tortinchoqlik, loqaydlik, oʻyinqaroqlik, qaysarlik kabilarni pedagog-tarbiyachilar ota-onalar bilan yaqindan hamkorlik qilishlari talab etiladi.

Xulosa oʻrnida shuni aytish lozimki, talabalarning didaktik va uslubiy tayyorgarligining birligiga erishish pedagogik madaniyatni shakllantirish samaradorligiga taʼsir etuvchi muhim omillardan biridir. Bu birlikka erishish uchun pedagogika va metodika fani oʻqituvchilari faoliyatida izchillikka erishish, oʻquv fanlari oʻrtasidagi asosiy aloqa nuqtalarini, ularning umumiy va xususiy vazifalarini belgilash, asosiy toifalar mazmunini bir ovozdan izohlash, oʻquv fanlari orqali oʻquv fanlari oʻrtasida izchillikni taʼminlash zarur.

Koʻrinib turibdiki, Maktablarda barcha faoliyat koʻrsatayotgan pedagog-tarbiyachilar oldiga murakkab vazifalar qoʻymoqda. Shu bois, boʻlajak pedagog - tarbiyachilarda ilmiy dunyoqarash va yuksak maʼnaviy xislatlarni rivojlantirish hamda jamoada, jamiyatda oʻzini munosib tuta bilish koʻnikmalarini tarkib toptirish tizimli tarzda amalga oshirilishi talab etiladi.

REFERENCES

1. Ibragimov, X., M.Quronov. Umumiy pedagogika (darslik)." Toshkent.: 2022-y.
2. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога //Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
3. Ibragimovich X. I. O 'ZBEKISTON OLIY TA'LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO 'LLASHNING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL. – 2021. – С. 209-214.
4. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.
5. Berkimbaeva Ts.K., Bo'lajak kasb-hunar ta'limi o'qituvchilarining kommunikativ madaniyatini rivojlantirish metodikasi: muallif. diss. t.f.n.: 13.00.08 / Ts.K.Berkimbaev: Olmaota gumanitar texnika universiteti.-Almati, 2010.-24 b.
6. Smorchkova V.P. Universitetda kasb-hunar ta'limi tizimida ijtimoiy o'qituvchining kommunikativ madaniyatini shakllantirish: pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati: 13.00.08 / V.P. Smorchkova; Moskva davlat pedagogika universiteti.-M., 2007.
7. Nikonova O.V. Bo'lajak o'qituvchilarni kommunikativ tayyorlash muammolari: // 2-ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari - Bryansk: BDU nashriyoti, 2003.

CREATIVE COMPONENT OF THE PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL CULTURE OF FUTURE TEACHERS

Ibraimova Feruza Xolboyevna

Doctoral student at Uzbekistan scientific research institute of pedagogical sciences named after
T.N. Kori Niyazi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10001699>

Modern science and creativity are considered by many researchers to be integral, basic components of culture. The problem of relations between personality, culture, and creativity is reflected in the works of N.A. Berdyaev. Considering the global problem of the interaction of civilization and culture, he believed that in a certain sense, civilization is older and more fundamental than culture: civilization means a social-collective process, and culture is more individual; it is a person related to creative activity. N. A. Berdyaev saw his skillful nature in the creation of culture by the creative action of a person: "Creativity is fire; culture is the cooling of fire." The creative act is in the space of subjectivity, and the cultural product is in objective reality.

The creative nature of pedagogical activity determines a special style of mental activity of the teacher, which is related to the novelty and significance of his results and brings about a complex synthesis of all mental areas of the teacher's personality (cognitive, emotional, volitional, and motivational). A special place in it is the developed need for creation embodied in specific abilities and their manifestation. One of these abilities is the integrative and highly differentiated ability of pedagogical thinking. The ability of pedagogical thinking, which is different in nature and content, allows the teacher to actively change the pedagogical information beyond the limits of the temporary parameters of pedagogical reality. The effectiveness of a teacher's professional activity depends not only on knowledge and skills but also on the ability to use information given in a pedagogical situation in different ways and at a fast pace. A developed intellect allows the teacher to study not only individual pedagogical facts and events but also pedagogical ideas and the theory of teaching and educating students. Reflectiveness, humanism, orientation to the future, and a clear understanding of the tools necessary for professional improvement and the development of the student's personality are characteristic features of the intellectual competence of the teacher. Advanced pedagogical thinking, which provides a deep semantic understanding of pedagogical information and breaks down the methods of knowledge and activity through the prism of one's own professional and pedagogical experience, helps to acquire the personal meaning of professional activity.

The personal meaning of professional activity requires sufficient activity from the teacher and the ability to manage and regulate his behavior in accordance with emerging or specially set pedagogical tasks. Self-regulation as a voluntary manifestation of personality reveals its nature and mechanism. Professional qualities such as a teacher's personality, initiative, independence, responsibility, etc. In psychology, as personality traits that are stable, repeated in different situations, a person's behavior characteristics are understood. In this regard, L.I. Antsyferova's point of view of including the ability to organize, control, analyze and evaluate one's behavior in accordance with the motives that drive one's behavior is worthy of attention. According to him, the more familiar this or that behavior is, the more generalized and automated this skill becomes. Such an understanding of the genesis of traits allows us to present integrated acts of activity with the psychological dominant states that arise on their basis as the basis of these formations. A

creative person is characterized by readiness to take risks, independence in reasoning, impulsivity, cognitive "attention", critical judgments, originality, boldness of imagination and thought, sense of humor and tendency to humor, etc. These reveal the characteristics of a truly free, independent, and active person, as emphasized by AN Luk.

Pedagogik ijod bir qator xususiyatlarga ega (V.I.Zag-vyazinskiy, N.D.Nikandrov):

➤ Pedagogical creativity has a number of characteristics (V.I. Zag-Vyazinsky, N.D. Nikandrov): It is more organized in time and space. The stages of the creative process (the emergence of a pedagogical concept, development, realization of meaning, etc.) are tightly connected with each other in time, requiring an operative transition from one stage to another;

➤ If, in the activity of a writer, artist, or scientist, pauses between stages of creative activity are very acceptable, often even necessary, in the professional activity of a teacher, they are practically excluded;

➤ The teacher is limited by the number of hours allotted to study a particular subject, section, etc. During the educational session, there are expected and unforeseen problem situations that require a competent solution, the quality of which may limit the choice of the best solution due to the psychological specificity of solving pedagogical problems;

➤ delay of the teacher's creative research In the field of material and spiritual activity, its result is immediately realized and can be connected with the goal, and the results of the teacher's work are embodied in the knowledge, skills, abilities, forms of activity, and behavior of the students and are evaluated very partially and relatively. This situation makes it difficult to make a valid decision at a new stage of pedagogical activity. The developed analytical, prognostic, reflective, and other abilities of the teacher allow him to foresee and predict the result of his professional and pedagogical activities based on partial results;

➤ based on the unity of purpose in professional activity, the teacher's creation together with students and colleagues in the pedagogical process The atmosphere of creative research in the teams of teachers and students is a strong motivating factor. The teacher, as an expert in a certain field of knowledge, shows his students his creative attitude toward professional activity during the educational process.

➤ the dependence of the creative pedagogical potential of the teacher on the methodological and technical equipment of the educational process. Standard and non-standard educational and research equipment, technical support, teacher's methodological preparation, and psychological preparation of students for joint research characterize the unique features of pedagogical creativity;

➤ the ability to manage the personal emotional and psychological state of the teacher and to induce adequate behavior in the students' activities. The teacher's ability to organize communication with students as a creative process without suppressing their initiative and ingenuity, creating conditions for full creative expression and self-realization.

The identified characteristics of pedagogical creativity allow us to better understand the conditionality of combining algorithmic and creative components of pedagogical activity. The nature of creative pedagogical work is such that it includes certain features of normative activity. Pedagogical activity is creative when algorithmic activity does not give the desired results. Algorithms, methods, and methods of normative pedagogical activity mastered by the teacher are included in many non-standard, unexpected situations, the solution of which requires constant waiting, change, correction, and regulation, which encourages the teacher to demonstrate

innovative activity. pedagogical way of thinkingThe question of the ability to teach creativity is quite legitimate. Such opportunities lie, first of all, in the part that constitutes the normative basis of pedagogical activity: knowledge of the laws of the holistic pedagogical process, knowledge of the goals and tasks of joint activities, readiness for self-study and self-improvement, etc.

Pedagogical creativity does not appear by itself as a component of professional pedagogical culture. A favorable cultural and creative environment, a stimulating environment, and objective and subjective conditions are necessary for its development. As one of the most important objective conditions for the development of pedagogical creativity, we consider the influence of socio-cultural and pedagogical reality and the specific cultural-historical conditions that the teacher creates in a certain period. Without recognizing and understanding this situation, it is impossible to understand the true essence, source, and means of implementation of pedagogical creativity. Other objective conditions include a positive emotional and psychological climate in the team; the level of development of scientific knowledge in psychological, pedagogical, and special fields; the availability of appropriate educational and training facilities; the scientific validity of methodological recommendations and instructions; the material and technical equipment of the pedagogical process; and the availability of socially necessary time.

The subjective conditions for the development of pedagogical creativity are as follows: knowledge of the basic laws and principles of the integral pedagogical process; a high level of general cultural training of the teacher; modern concepts of education and training; the ability to analyze typical situations and make decisions in such situations; striving for creativity; developing pedagogical thinking and reflection; pedagogical experience and intuition; the ability to make operational decisions in atypical situations; having a problematic view; and pedagogical technology. Therefore, personal characteristics and creativity are manifested in various forms and methods of creative self-awareness by the teacher. Self-awareness works as a field of application for the individual creative abilities of a person. The problem of pedagogical creativity has a direct connection to the problem of self-awareness in the teacher. Therefore, pedagogical creativity is the process of self-awareness of the individual, psychological, and intellectual powers and abilities of a teacher.

REFERENCES

8. Ibragimov, X., M.Quronov. Umumiy pedagogika (darslik)." Toshkent.: 2022-y.
9. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога //Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
10. Ibragimovich X. I. O ‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – С. 209-214.
11. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.
12. Benin, V. Pedagogical culture: philosophical and sociological analysis [Text]: textbook allowance / W. Benin. - M.: [b.i.], 2002. - 465 p.

13. Bondarevskaya, E.V. Basics of Pedagogical Culture [Text] / E.V. Bondarevskaya, T.F. Belousova, and T.I. Vlasov. - Rostov, D: RGPI, 1993.
14. Slastenin, V. A. Formation of teacher's professional culture [Text]: textbook / V. A. Slastenin. M.: Prometheus, 1999.
15. Stankin, M.I., Teacher's Professional Skills: Acmeology of Education and Training [Text] / M.I. Stankin, M.: Flinta, 1999.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI KASBIY KOMPETENSIYALARINI
SHAKLLANTIRISDA EVRISTIK O‘QITISH USULLARIDAN FOYDALANISH**

Qodirov G‘ayrat O‘roqboyevich

O‘zPFITI mustaqil tadqiqotchisi, dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10001747>

Bo‘lajak o‘qituvchining evristik tafakkuri u tomonidan yaratilgan mahsulotning yangilik darajasi yuqoriligida namoyon bo‘ladi. Buning uchun bo‘lajak o‘qituvchilar o‘z oldilariga qo‘yilgan muammolarni mantiqiy tahlil qilish asosida echishga intilish, motivlariga ega bo‘lishlari talab etiladi. O‘qituvchilar o‘zlariga tanish bo‘lgan usul va metodlar yoramida muammolarni echishga intilganlardagina ularda yangi bilimlarni izlab topish ehtiyoji vujudga keladi. Bu ehtiyoj bo‘lajak o‘qituvchilarga muammolarni echish imkoniyatini ta‘minlaydi. Mazkur ehtiyoj bo‘lajak o‘qituvchilarni muammolarni echishda faollik ko‘rsatishga undaydi.

Ijodkorlik muntazam muayyan faoliyat ko‘lamidan tashqariga chiqish, mavjud bilimlarini boytish, tushunchalarining rivojlanishi, yangi mazmunni yaratishga intilish, o‘quv dasturida nazarda tutilmagan bilimlarni o‘zlashtirish kabi harakatlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Talabalarda shakllangan evristik faoliyat natijalarini baholashning asosiy mezonlari talabalarining shaxsiy-kasbiy rivojlanishi, ta‘limning muayyan davrida ularni o‘z o‘zi bilan qiyoslash imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Talabalarining kasbiy ijodiy rivojlanish va evristik topshiriqlarni bajarishga oid faoliyatlarini, natijalarini nazorat qilish va baholash; a) bo‘lajak o‘qituvchilarning shaxsiy-kasbiy rivojlanishlari; b) pedagogika turkum fanlarini o‘rganish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning erishgan ijodiy yutuqlari; v) malaka talablariga mos tarzda o‘quv modullarini o‘zlashtirish va bu jarayonda ilgarilash imkoniyatlarini aniqlashni nazarda tutadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarga taqdim etiladigan har bir topshiriq o‘quv jarayonining ko‘plab maqsadlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Oliy pedagogik ta‘lim muassasalarida mashg‘ulotlarning asosiy maqsadi talabalarining ijodiy tafakkurini rivojlantirish, ularni pedagogik jarayonlarga qiziqitirishdan iborat. Ushbu maqsadga standart topshiriqlar yordamida erishish imkonsiz, garchan standart topshiriqlar talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun foydali va zarur bo‘lsada, bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun boshqa turdagi topshiriqlarga ham murojaat qilish talab etiladi. Agar evristik topshiriqlar bo‘lajak o‘qituvchilarga o‘z vaqtida hamda etarli miqdorda taqdim etilsa, ularda ijodiy fikrlash va kreativ fikrlash tajribasi samarali rivojlanadi. Shu bilan bir qatorda talabalarga standart topshiriqlarni ko‘p miqdorda berishdan saqlanish lozim. Ularni nafaqat auditoriyadan balki auditoriyadan tashqari pedagogik jarayonlarda ham me‘yorlashtirgan holda talabalarga taqdim etish lozim. Muntazam tarzda standart topshiriqlar ustida ishlash talabalarni bir tipdagi faoliyat usuli bilan qurollantirishga asos bo‘ladi. Bunday vaziyatda ular notanish topshiriqlarni bajarish ko‘nikmasiga ega bo‘lmaydilar.

Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatdiki, bugungi kunga kelib talabalarining o‘quv materiallarni ijodiy o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonlarni tashkil etishga bo‘lgan intilish pedagogik jihatdan etarlicha qo‘llab quvvatlanmayapti. Ba‘zi bir professor-o‘qituvchilar evristik metodlar va topshiriqlar yordamida o‘quv jarayonini tashkil etishga intilayotgan bo‘lsalarda, talabalarda kreativ faoliyat tajribasi etarlicha shakllanmagan. Buning asosiy sababi oliy pedagogik ta‘lim muassasalarida qonun va qarorlarni bajarishga bo‘lgan intilishning kuchliligidadir. Natijada umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida o‘qituvchilar o‘quvchilar oldiga

ularning kreativligini rivojlantirishga xizmat qiladigan topshiriqlarni etarlicha qo'ya olmayaptilar. O'quvchilar esa o'zlarining intilishlariga mos bo'lmagan, ular uchun begona bo'lgan o'quv harakatlarini bajarishga majbur bo'lmoqdalar. Talabalarning bilimni baholash usullarini qo'llash o'rniga ularning nimaga layoqatli ekanligini aniqlashga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Evristik topshiriqlar yordamida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga oid amaliy mashg'ulotlar quyidagi mavzularda tashkil etilishi mumkin: talabalarga kreativ xarakterdagi pedagogik faoliyat haqida ma'lumot berish, bilim va tushunchalar hosil qilish, kreativ tafakkurning psixologik jihatlari haqida tasavvur hosil qilish, shaxs kreativ tafakkurining psixologik yo'nalishlari hamda uning ijodiy layoqatlari strukturasi haqidagi bilimlarni taqdim etish, evristikaning kreativ tafakkur haqidagi fan ekanligini tushuntirish, pedagogik evristikaning shakllanishi va taraqqiyot tendensiyalari haqida talabalarga zamonaviy bilimlar xorijiy hamda mahalliy tajribalar taqdim etish nazarda tutiladi. Ularning evristik izlanish haqidagi tasavvurlari kengaytiriladi, evristik topshiriqlar ustida ishlash hamda evristik savollar tuzishga oid kompetensiyalari rivojlantiriladi. Mashg'ulotlarda esa pedagogning evristik izlanuvchanligi hamda pedagogik echimlarni ta'minlashda uning o'рни va ahamiyati, muammoli pedagogik vaziyatlar, pedagogik echimlar, pedagogik echimlarning samaradorligini ta'minlovchi natijalar, qabul qilingan pedagogik echimlarni asoslashga oid ilmiy yondashuvlar, ushbu yo'nalishdagi xalqaro hamda tarixiy tajribalar, pedagogik vaziyatlar haqida qarorlar qabul qilishning turli bosqichlarida bo'lajak o'qituvchining pedagogik faoliyati, shuningdek topshiriqlar qo'yish, topshiriqlarni bajarish oldidan amalga oshiriladigan o'quv harakatlari, echimlarni chegaralash shakllari, echimlarni shakllantirish va uni baholash, echimni tanlash, echimlarni nazorat qilish va baholashni tashkil etish, pedagog faoliyatida evristik hamda mantiqiy izlanishlarning o'zaro munosabati haqida aniq bilimlar, innovatsion yondashuvlar, xalqaro hamda tarixiy tajribalar taqdim etiladi.

Pedagogika turkum fanlarni o'qitish jarayonida talabalar bilan bir qator mavzularda ma'ruzalar va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish nazarda tutilishi lozim. Jumladan: o'quv materialni strukturalash usullari va metodlari, pedagogik mazmundagi axborotlarni guruhlash va uyg'unlashtirish prinsiplari, bo'lajak o'qituvchilarda assotsiativ tafakkurni shakllantirish usullari va metodlari, pedagogik refleksiyaning evristik vazifalari, refleksiya metodi va o'qituvchining ijodiy izlanishlari mazmunini bashorat qilish, o'qituvchi pedagogik faoliyatining o'ziga xos yo'nalishlari va pedagogik refleksiyaning bu jarayonda tutgan o'рни kabilar.

Ma'lumki bo'lajak o'qituvchilarni ta'lim jarayoni va ta'lim muassasalarini boshqarishga tayyorlashning ham innovatsion usullari va metodlari mavjud. Shunday usul va metodlar sirasiga pedagogik menedjementda jamoaviy evristika metodi, miyaga hujum va uning modifikasiyasi, sinektika, delfa metodi, diskussiya va uning turli ko'rinishlaridan pedagoglar jamoasida foydalanish usullari, pedagogik o'yinlarning evristik imkoniyatlari kabi mavzularda talabalarga aniq bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirish talab qilinmoqda.

Bo'lajak o'qituvchilarning evristik faoliyatini kengaytirish ham pedagogik jarayonning asosiy maqsadlaridan biriga aylanishi lozim. Buning uchun bo'lajak o'qituvchilarga quyidagi mavzularda aniq bilim, ko'nikma va kompetensiyalarning shakllantirilishi nazarda tutiladi: "Evristik samaradorlikka ega bo'lgan didaktik texnologiyalar ta'lim muassasasida ijodiy pedagogik muhitni vujudga keltirish omili sifatida", "To'g'ridan-to'g'ri va teskari aloqaga asoslangan dialog texnologiyasi", "O'quvchilarga ta'lim berishda o'quv topshiriqlari yordamida

evristik usullardan foydalanish”, “TRIZ texnologiyasidan foydalanishga oid tarxiiy hamda zamonaviy yondashuvlar uygʻunligi”, “Evristik taʼlimga oid xalqaro yondashuvlar va tajribalar tahlili”, “Bilish obʼektlarini modellashtirish texnologiyasi”, “Loyiha texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlari”, “Raqamli texnologiyalarning evristik imkoniyatlari”, “Evristik xarakterdagi oʻquv-metodik majmualar yaratish istiqbollari” kabilar. Ushbu mavzular boʻyicha maʼruzalarni tinglagandan keyin boʻlajak oʻqituvchilar bilan izlanishlarning natijalari asosida ilmiy anjuman tashkil etiladi.

Bugungi kunda boʻlajak oʻqituvchini ijodkor shaxsga aylantirish uning kasbiy kompetensiyalarini jadal rivojlantirish strategiyalarini izlab topishga yoʻnaltirilgan tadqiqotlarni amalga oshirish alohida dolzarflik kasb emoqda. Chunki taʼlimning anʼanaviy mazmunida bilimlar talabalarga oʻquv materiallari sifatida taqdim etilgan va uni oʻzlashtirish talab qilingan. Evristik taʼlim jarayonida esa oʻquv materiallari boʻlajak oʻqituvchilarga tamoman yangi maqsadlarda taqdim etiladi. Ushbu materiallar boʻlajak oʻqituvchi uchun uning ijodiy faolligini taʼminlovchi, kasbiy kompetensiyalarini rivojlantiruvchi ijod mahsuloti sifatida namoyon boʻladi.

G.G. Vorobevning taʼbiricha qachonki oʻqituvchi oʻzi uchun zarur boʻlgan javobni olishga ishonmas ekan gʻoya berishga harakat qiladi. Oʻqituvchining gʻoyasi oʻquvchi uchun qiziqarli, jozibali boʻlishi va uni oʻz oʻzini namoyon qilishga undashi uchun pedagog kreativ faoliyat tajribasiga ega boʻlishi lozim.

Evristik metod oʻqituvchining oʻquvchilarga mustaqillik berishi va ularda kreativlikni rivojlantirishni taʼminlaydi. Buning uchun boʻlajak oʻqituvchilar oʻz oldiga qoʻyiladigan evristik topshiriqlarni bajarishda fikriy mustaqillikka ega boʻlishlari lozim. Ularda evristik muammolarning oʻziga xosligini baholash koʻnikmasi shakllangan boʻlishi zarur.

Boʻlajak oʻqituvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun induktiv, deduktiv hamda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, qiyoslash operatsiyalarini bajarish imkonini beradigan topshiriqlar ustida ishlashga jalb etish talab qilinadi.

REFERENCES

1. Oʻzbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrdagi “Taʼlim toʻgʻrisida”gi OʻRQ-637-son Qonuni. <https://lex.uz>
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-fevraldagi “2022-2026 yillarga moʻljallangan yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi PF-60-sonli farmoni. <https://lex.uz>
3. Armstrong G. Эвристический метод обучения или Искусство представляет детям самим доходит до познания предметов / Извлеч. и пер. А.П.Павлова. - М., 1999. – 23 с.
4. Gaipov D. Heuristic Training Important Factor Ensuring Initial Classes Pupils Educational Activity. Eastern European Scientific Journal. (Germaniya) 2019. – B. 245-249.
5. Gaipov D. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining tafakkurini rivojlantirishda evristik metodning ahamiyati. Barqaror rivojlanishda uzluksiz taʼlim: muammo va echimlar xalqaro ilmiy-amaliy anjuman (Chirchiq.sh may 21-24, 2019) – B. 198-199.
6. Safarova R.G. Didactic conditions of forming creative thinking skills in student. International scientific and practical conference “trends of modern science and practice”. Ankara, Turkey 2023
7. Safarova R.G. Possibilities of Approaching the Yeducational Process From the Point of View of Cultural Sciences. Miasto Przyszłości Kielce 2023. ISSN-L: 2544-980X. Impact

Factor: 9.2 [View of Possibilities of Approaching the Yeducational Process From the Point of View of Cultural Sciences \(miastoprzyszlosci.com.pl\).](#)

8. [Masharipova N.R.](#) O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik asoslari va omillari. “Pedagogik fanlarni o‘qitishda innovasion yondashuvlar: Muammo va echimlar” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. 299-302 b. Qo‘qon – 2023-yil 3 iyun.

**ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ
БИОЛОГОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТА «АНАТОМИЯ И ФИЗИОЛОГИЯ
ЧЕЛОВЕКА» В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА**

Малика Хамдамова

PhD, доцент кафедры "Зоология и анатомия" Ташкентского, Государственного
педагогического Университета имени Низами

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10001761>

В Республике Узбекистан открывается новая дорога для широкомасштабного внедрения новых методов обучения с использованием информационно – коммуникационных технологий [2]. Профессиональная деятельность требует от преподавателя активного внедрения информационно – коммуникационных технологий, мультимедиа средств и интерактивных форм и методов обучения. Уделяется особое внимание комплексному развитию сферы образования с внедрением информационно – коммуникационных технологий. Примером этого можно указать Постановление Президента Республики Узбекистан №ПП-4391 от 11.07.2019 «О мерах по внедрению новых принципов управления в систему высшего и среднего специального образования», где перечисляются важнейшие инновации такие как: расширение возможностей использования студентами, преподавателями и молодыми исследователями мировых образовательных ресурсов, электронных каталогов научной литературы и баз данных путем внедрения современных информационно-коммуникационных технологий[1].

Как мы видим, среди многих других важных задач также особое внимание уделяется освоению информационно – коммуникационных технологий. По вышеуказанному предложению можно считать, что структурной единицей информационно – коммуникационных технологий это мультимедиа, а освоению информационно – коммуникационных технологий, в частности мультимедиа, способствует компетентность преподавателя. Для начала нужно определить понятия «мультимедиа» и «компетентность».

В течение многих тысячелетий профессия педагога остается очень значимой и неизменной. В наше время степень владения педагогом своей профессией смело можно называть компетентностью[8, с-378]. Компетентность как понятие появилось в конце 50 годов XX века. Понятие «компетентность» (от лат competens – надлежащий, способный) трактуется по разному. В педагогическом словаре имеется следующее определение понятия компетентность - это мера соответствия знаний, умений и опыта лиц определенного социально - профессионального статуса реальному уровню сложности выполняемых ими задач и решаемых проблем. Также понятие компетентность раскрыли в своих работах многие авторы (смотрите рис 1.)[5, с-316].

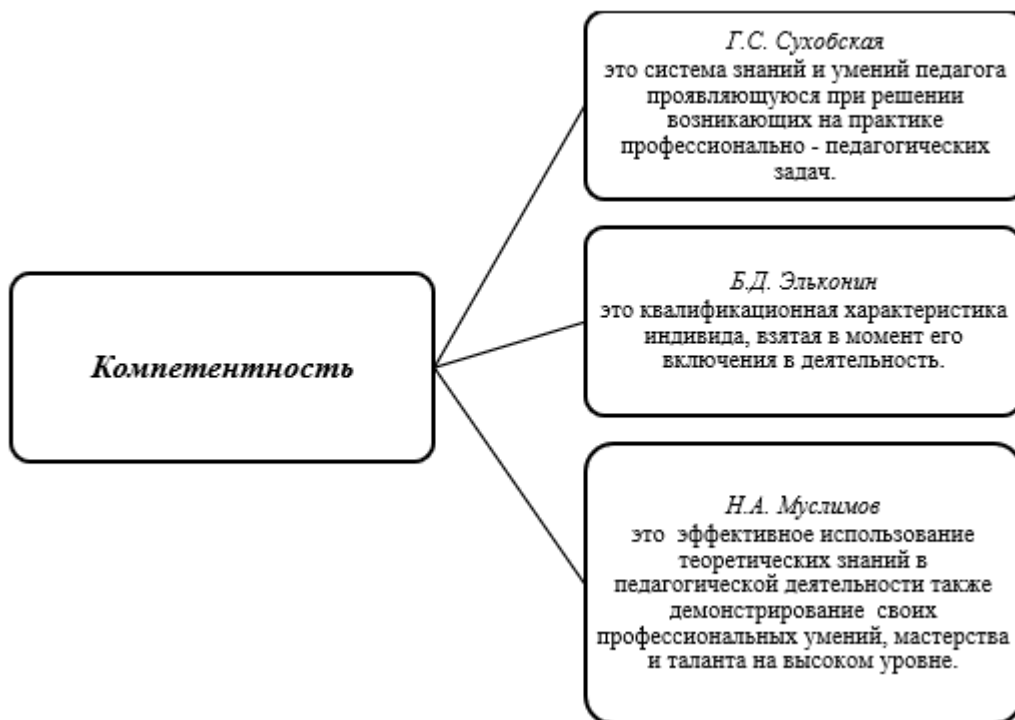

Рисунок 1. Определение понятия "компетентность" авторами

Цифровая трансформация образовательного процесса в первую очередь должна быть направлена для наилучшего усвоения учебного материала. Психологами доказано, цифровая трансформация образовательного процесса способствует активизации правого полушария головного мозга, отвечающее за ассоциативное мышление, рождение новых идей, интуицию, улучшается психоэмоциональное состояние обучаемого, активизируется его положительные эмоции [6].

Занятие, построенное основе цифровой трансформации образовательного процесса направлено на:

- повышение качества образования;
- улучшение образовательного процесса;
- достижение широкого спектра образовательных целей;
- решает актуальную проблему, такую как вопрос подготовки высококвалифицированных кадров; [2]

Анатомия и физиология человека является предметом с большим объёмом научной информации. Целью изучения предмета «Анатомия и физиология человека» в педагогических высших учебных заведениях является изучение строения организма человека и формирование таких понятий как, взаимоотношение природы и человека на примере функционирования органов. [7].

Цифровая трансформация образовательного процесса происходит в нескольких направлениях. Одним из этих направлений это средства мультимедиа.

Сегодня современное занятие невозможно представить без мультимедийных средств обучения. Использование средств мультимедиа позволяет прочно запомнить изучаемый материал посредством задействования на органы чувств: видит, слышит, запоминает.

Наряду с наглядными средствами обучения мультимедийные средства обучения дают возможность в полном виде предоставить учебный материал. Мультимедийные средства обучения способствуют превращению традиционного урока в мультимедийный урок[3].

Применение средств мультимедиа в обучении позволяет:

- решить задачи гуманизации образования;
- повысить эффективность учебного процесса;
- развить личностные качества, коммуникативные и социальные способности обучающихся;
- определить обучаемого в качестве активного субъекта познания;
- учесть субъективный опыт обучаемого, его индивидуальные особенности;[4]
- осуществить самостоятельную учебную деятельность;

До сегодняшнего дня мы привыкли классифицировать мультимедийные средства обучения довольно простым образом как звуковая карта (плата), текстовые процессоры, акустические системы (колонки), специальную компьютерную видеокамеру, программы подготовки презентаций, микрофон, органайзер и другие. Перечисленные средства не сложно в использовании, их предназначение вполне понятно, также они не требуют специальной подготовки. Но, мы должны не забывать что XXI век – век информационных технологий [3].

С каждым днем мы узнаем о существовании новых видов мультимедиа в различных сферах деятельности. Изучив и проанализировав работы нескольких авторов довольно простой схемой классифицируем мультимедийные средства обучения: (рис.2)

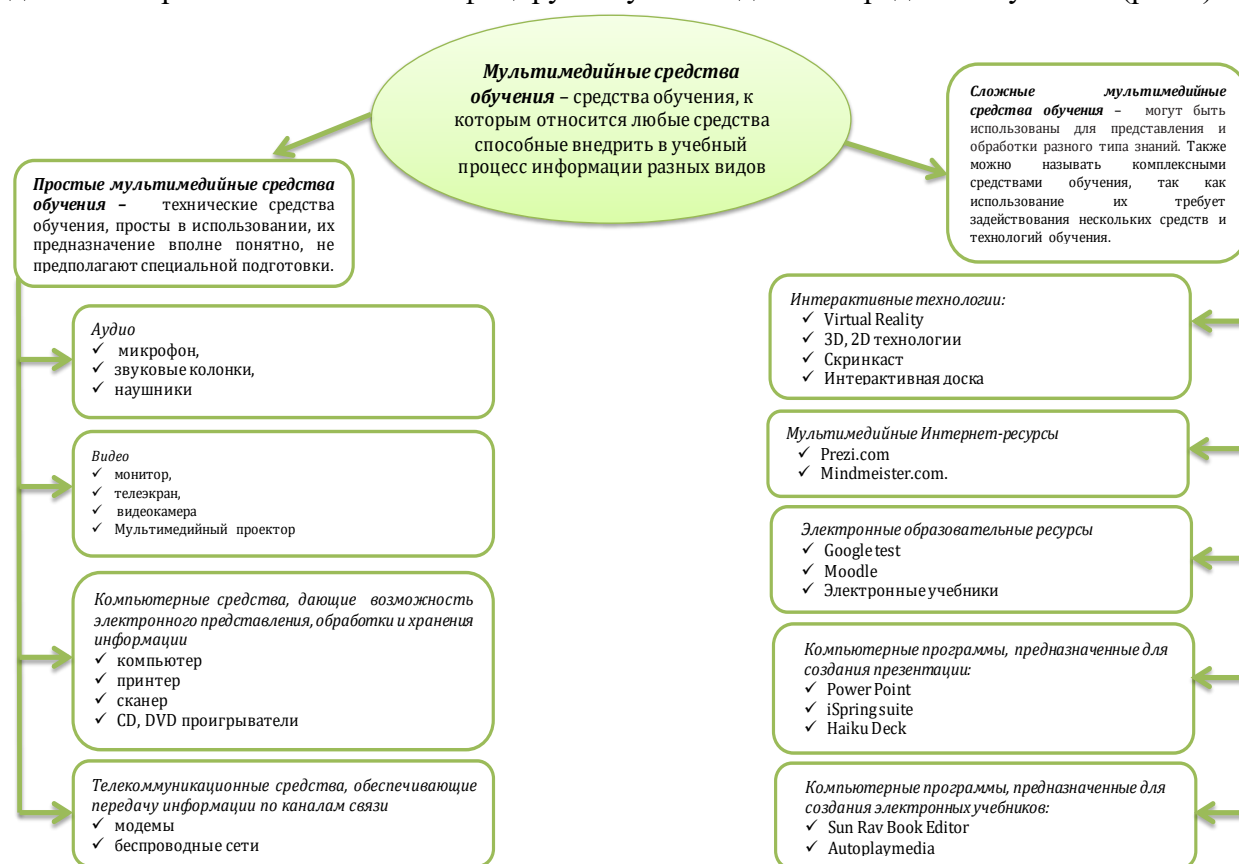

Рис.1. Классификация мультимедийных средств

REFERENCES

1. Постановление Президента Республики Узбекистан №ПП-4391 от 11.07.2019 «О мерах по внедрению новых принципов управления в систему высшего и среднего специального образования»
2. Акимова О.Б., Ветлугина Н.О. (2014). Возможности использования мультимедиа в образовательном процессе. Журнал научных публикаций ДИСКУССИЯ, 9 (50), стр. 92.
3. Вакулюк, В. , & Семенова, Н. (2004). Цифровая трансформация в учебном процессе. Высшее образование в России, (2), стр 101
4. Густяхина Вера Петровна, Попова Лариса Владимировна. "Интерактивные технологии в педагогическом образовании" Вестник Томского государственного педагогического университета, №8 (197), 2018, стр.149
5. Сейтхалилов Э. А., Рахимов Б. Х., Маджидов И. У. Педагогический словарь-справочник/ издательский дом Согдиана/ Ташкент 2011/ С 316, 391.
6. Стариков Д. А. Теория и практика применения мультимедиа в обучении / Д. А. Стариков // XX Международная конференция памяти профессора Л. Н. Когана «Культура, личность, общество в современном мире: Методология, опыт эмпирического исследования», 16-18 марта 2017 г., Екатеринбург. — Екатеринбург: УрФУ, 2017. — стр.1205
7. Хамдамова М.И. Методологические особенности преподавания «Анатомии и физиологии человека» студентам педагогических высших учебных заведений// Журнал Педагогика. 01/2020 – стр 55.
8. Хамдамова М.И. Мультимедийная компетентность преподавателя педагогических высших учебных заведений. «Замонавий узлуксиз таълим сифатини ошириш: инновация ва истиқболлар» Республика илмий-амалий анжумани – Тошкент, 2020 йил 24 апрель, С.377-380 .

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH
VOSITALARI**

Otajonova Manzura Omanboyevna

O‘zRFA O‘zbek tili, adabiyoti va folklor instituti direktor o‘rinbosari, filologiya fanlari doktori
(DSc)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10001771>

Har bir inson dastlabki tarbiyani ota-onasidan oladi. Keyin esa maktabga boradi. Jamoada o‘zini qanday tutishni o‘rganadi. Ma’naviy ozuqa olish, chin inson bo‘lib yetishishning birdan bir yo‘li bu kitob mutolaasi bo‘lib, ushbu qoralamalarimiz kitobga munosabat haqidadir.

Dahaqiqat, o‘qimishlilik inson fe‘l-atvorini baholashga ma‘lum darajada mezon bo‘lib xizmat qiladi. Shu o‘rinda savol tug‘iladi. Nega endi ma‘lum darajada? Va unga o‘zingiz javob izlay boshlaysiz. Ko‘p o‘tmay shubhangiz o‘z tasdig‘ini topganday bo‘ladi. Ba‘zan ahli donishlar to‘g‘risida aytilgan “sdaqai o‘qituvchi ketsin” kabi doshnomli iboralarni xotirlaysiz. Dilingizda e’tiroz uyg‘onadi, o‘qimishlilarning hammasini yaxshi odamlar, deb bo‘lmaydimi?! Siz adashyapsiz, chunki o‘qigan odam bilan o‘qimishli odamni bir-biriga tenglab bo‘lmaydi. To‘g‘ri, o‘qimishlilikka o‘qish orqali erishiladi. Ammo u yoki bu oliy o‘quv yurtini tugatish kishini tom ma’noda o‘qimishli deyishga asos bermaydi. Zukko o‘quvchi ko‘nglida savol tug‘iladi. Nega shunday? Axir kitobni oftobga qiyos qilamiz, “bilimlar xazinasini” deymiz. Qatrada quyosh aks etgani kabi bilimlar xazinasidan bahramand bo‘lgan kishini bilimdon deb bo‘lmaydimi? “Kitob kishilik jamiyati tomonidan yaratilgan eng buyuk ixtiro, bir avlodning o‘zidan keyingi avlodlarga qoldiradigan bebaho merosi-ku” degan fikrni eslab qalbingiz junbushga keladi. “Eng yaxshi do‘st kitob ekan” (Najmiddin Kubro) undan bahramand bo‘lgan insonga dunyo jumboqlarini yechishga yo‘l ochiladi. Kengroq mulohaza qilib ko‘rsak, o‘qimishlilik nima? Unga qanday erishiladi? Javobingiz qisqa va lo‘nda bo‘lishi tabiiy. Albatta, kitob o‘qish orqali.

Kitobxonlik tor ma’noda kitob o‘qishni bildirsa, keng ma’noda tanlab o‘qish, his etish, anglash va fikr bildirish tushunchalarini o‘z ichiga qamrab oladi. U badiiy adabiyotdan oziqlanadi, adabiy tanqid va pedagogika ko‘magida yuksala boradi.

Barchamiz maktab davrida darsliklardan foydalanganmiz. Biroq, darsliklarni sevib o‘qiganimizda ham, baribir, bizni hali kitobxon deb bo‘lmaydi. Chunki darsliklarda barcha fikrlar qoidalashtirib berilgani va hissiyotdan yiroqligi tufayli mustaqil xulosa chiqarishga qiynalasiz, ya’ni ta’sir bir tomonlama bo‘lib, aks ta’sir talab etilmaydi. Siz darsliklardan hayot va uning qonuniyatlari haqida bilimlar bilan tanishasiz, ularni aql kuchi bilan qabul qilasiz, xotirangizda qayd etasiz. Ammo bu bilim va xulosalar hissiyotingizga zarracha ta’sir ko‘rsatmaydi. Badiiy asar o‘qiganda sizdagi bu “loqaydlik” faol munosabatga almashinadi. Qalbingiz cheksiz shodliklarga chulg‘anadi – ruhlanasiz, g‘azablanasiz, iztirob chekasiz. Chunki u qalb dardi tufayli yaralgan, dard esa suhbatdoshni befarq qoldirmaydi.

Inson qadim-qadimdan ilmga intilib yashaydi. Bu yo‘lda esa kitob uning doimiy hamrohi. O‘tmishda o‘zini ziyoli, martabali sanalgan kishilar, albatta ma’naviy mulk – xos kutubxonaga ega bo‘lganlar. Kitoblar adadi va ma’naviy salmog‘i sohiblarining ma’rifatparvarlik darajasini aks ettirgan.

Ziyoli kishilar, avvalo ma’rifat, taraqqiyot sari intilganliklari bois kitob yig‘ib, shaxsiy kutubxona tashkil etadilar. Zero, bu bebaho meros kelgusida naslining davomchisi bo‘lmish avlodlarga xayrli maqsadlar bilan uzatiladi. Siz barpo etgan va avaylab asragan kutubxona

farzandlaringiz, nabiralaringiz uchun ham noyob mulkdir. Zero, bizni ezgu fazilatlariga o'rgatuvchi kitoblar hali ko'p zamonlar asl kitobxonlarning abadiy darddoshi va sirdoshi bo'lib qolaveradi. Darhaqiqat, kitob insonning eng yaqin do'sti va maslahatchisi, aql qayrog'i va bilim manbaidir. Kitob fikrlash quroli, xazinalar kaliti, tafakkur manbai bo'lgani uchun ham xalqimiz uni nonday aziz, mo'tabar va muqaddas deb hisoblagan. Shuning uchun kitobga muhabbat, uni qadrlash, o'qishga ishtiyoq xalqimizning qon-qoniga singib ketgan.

Biz aslida nima uchun kitob o'qiymiz? Sababi oddiy, chunki kitobda dunyoda hech narsa bilan taqqoslab va hech qaerdan topib bo'lmaydigan halovot bor. Yana u dunyoni qalb ko'zi bilan ko'rishga yordam beradi. Kitob do'konlarini aylanish sevimli mashg'ulotim. Yaqinda poytaxtimizning markaziy ko'chalaridan birida joylashgan "Sharq ziyokori" do'koniga bordim. Tartib bilan nomlangan har bir bo'limdan istagan kitobingizni topishingiz mumkin. U yerda ayniqsa, yosh kitobxonlarni ko'rib, xursand bo'ladi kishi.

Kitobga qiziqish uyg'otishning muhim omillari, bizningcha, avvalo oila muhiti, qolaversa, maktabda adabiyot muallimi o'z vazifasini teran anglashi lozimligida deb bilaman. Negaki, mashhur kishilarning ko'plari ularni adabiyot muallimlari kitobga qiziqtirgani va ko'p kitob o'qish, kitobga mehr qo'yish orqali ijodkor bo'lib yetishganini alohida ta'kidlashadi.

Kundalik hayotimizdagi yangiliklar avvalo, farzandlarimiz hayotida aks etadi. Bugungi yoshlarimizga har sohada havas qilsa arziydi. Ular bugun kompyuter texnologiyasi imkoniyatlaridan keng foydalangan holda bilimlarini puxta egallashmoqda, turli xorijiy tillarni o'rganishmoqda, fan va sport musobaqalari, olimpiadalarda qatnashib jahon shohsupalarida yurtimiz sha'nini ko'tarmoqda. Biz ularning erishayotgan yutuqlaridan xursand bo'lamiz. Shu g'alabalarga yo'l ochib, mustahkamlab, hayotlarini yoritib turadigan mangu so'nmas mash'ala borki, bu kitobdir.

Bu borada shuni ham aytib o'tish lozimki, ayrim yoshlarimiz internet ma'lumotlarini kitobdan ustun qo'ymoqda. Bu esa ularni shuuriy dangasalikka giriftor qilmoqda. Kitobni inson tafakkurining qanotlariga o'xshatishgan. Zero, tafakkuri, fikr doirasi keng ma'rifatli kishilar jamiyatning chinakam boyligidir. Aksincha, hayotda ro'y berib turadigan ayrim noxushliklar ildizi esa ma'rifatsizlik, kitob o'qimaslikning achchiq mevasidir. Temirni zang kemirganidek, odamni ma'naviyatsizlik mo'rt qiladi. Ma'naviyat esa insonga kitob o'qish orqali yuqadi. Har qanday yangilik bir kun eskiradi, biroq insoniyatning ming-ming yillar davomida qo'lga kiritgan aqliy hamda fikriy durdonalarini o'zida mujassam etgan, jamlagan kitoblar aslo eskirmaydi. Binobarin, kitob hamisha ilm-ma'rifat, adab va axloq manbai bo'lib kelgan. Inson aqliy salohiyatini yuksalishida kitobning o'rni beqiyos. Zero, kitob tufayli dunyoqarashimiz boyib, tafakkurimiz yanada o'sib boraveradi.

Fan-texnologiyalar taraqqiy topgan davrda yashayapmiz. Yurtimiz yoshlariga keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Chunki millatimiz sha'ni, milliy g'ururimizni yuksaltiruvchi bu yoshlar. Shu bois turli millat va elatlarning yoshlari kabi o'zbek yoshlari ham dunyo bilan muloqotda bo'lishlari kerak. Bunga hech qanday to'siq yo'q. Lekin ayrim yoshlar berilgan imkoniyatlardan unumli foydalanish o'rniga, internetdagi ko'ngilochar o'yinlar, tanishuvlar, yoshlar ongini zaharlovchi saytlarga kirib, u yerdagi ma'lumotlar bilan tanishmoqdalar. Buning oqibatida ularning dunyoqarashi bir tomonlama bo'lib qolmoqda.

Kitobning inson kamolotidagi o'rnini boshqa hech bir vosita bosa olmaydi. Shunday ekan, bugun ana shu do'st bilan bog'liq holda ko'p tilgan olinayotgan kitobxonlik qanday mezon va talablarni qamrab oladi? O'zi, aslida, kitobxonlik madaniyati qanday bo'lishi kerak?

Madaniyat, madaniyatlilik g'oyat keng tushunchalar, biroq kim qanday talqin qilmasin, bu tushunchalarning mohiyatida tarbiya, tarbiyalanish hodisasi yotadi. Inson tarbiyalanuvchi mavjudot. Tarbiyaning shakllari ko'p. Ammo lekin uning o'zak va tayanch nuqtasi mutolaa va yana mutolaadan bino bo'ladi. Zero, kitobxonlik madaniyati umumiy madaniyatning mag'zi, mazmunidir. Bu haqiqatni yonib-kuyib aytmagan, mutolaaga da'vat qilishni hayotiy maslagiga aylantirmagan ziyoli inson topilmasa kerak. Kitobxonlik madaniyati tabiiy ravishda o'zgaruvchan hodisadir. Uning o'zgaruvchanligi davr, zamon va makon bilan chambarchas bog'liq.

Bugun, kitob o'qish deganda ko'pchilik xayolida atay to'qib chiqarilgan qiziqroq vaqeani o'qib, vaqt o'tkazish degan tushuncha shakllana boshlandi. Bu borada kitobni to'g'ri tanlay bilishga e'tiborni qaratish lozim deb o'ylayman. Negaki, kitob tanlash – anglab bo'lmas sirlarga boy ruhiy jarayondir. To'g'ri yoqtirgan asarlariga qarab odamning kimligini bilish mumkin. Lekin bunday yondashuv mutlaq xulosa chiqarish uchun asos bo'lolmaydi. Chunki kitob tanlashning sabablari ko'p: mutaxassislikka ko'ra o'qiladigan kitoblar bor, kimlardir o'tkinchi qiziqishlaridan kelib chiqib kitob izlaydi. Shunchaki vaqt o'tkazish uchun, shuur-tafakkuriga dam berish uchun, atayin chalg'ish maqsadida o'qish mumkin. Keng omma orasida oson hazm qilinadigan mutolaaga moyillik kuchli. Olimlarimiz kitob o'qishning foydaliligi borasidagi tadqiqotlar natijalarini e'lon qildi:

1. Mutolaa asabni tinchlantiradi. Asabingizni tinchlantirish uchun sayr qilish yoki musiqa tinglashni afzal ko'rasizmi? Sasseks universiteti olimlari esa buning o'rniga kitob o'qishni tavsiya qilishadi. Kitob o'qish asabni tinchlantirishda eng samarali usul ekan. Atigi olti daqiqa kitob o'qish asabiylashishga barham beradi.

2. Mutolaa uyqusizlikdan qutulishga yordam beradi. Xotirjam bo'lish va uxlashga yordam beradigan eng yaxshi usul kitob o'qishdir. Televizor yoki telefondan tarqalayotgan yorqin nur miyaga uyg'onish kerakligi haqida signal yuboradi. Kitob o'qish esa aksincha ta'sir ko'rsatadi – miya uxlash vaqti bo'lganligini tushunadi.

3. Mutolaa qalbni yumshatadi. Kitob o'qish jarayonida o'quvchi qahramonlar bilan birga bo'ladi. Ularning quvonch va tashvishlariga sherik bo'ladi. Tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, badiiy asar o'qigan odam hayotda ham boshqalarning his tuyg'ularini yaxshi tushunar ekan.

4. Mutolaa miya faoliyatini yaxshilaydi. Emori universiteti olimlari kitob o'qigan insonning aqliy salohiyati bir necha kun davomida yuqori holatda bo'lishini isbotlashgan. Tadqiqot mualliflari kitob o'qish miyadagi asab tolalari sonini oshirishini ta'kidlashmoqda.

5. Mutolaa tushkunlikka qarshi kurashishga yordam beradi. Shotlandiyalik olimlarning tadqiqotlariga qaraganda, kitob o'qish tushkunlikni davolashning eng samarali vositasidir. Tushkunlikka chalingan bemorlar kitob o'qishni boshlaganlaridan so'ng ularning tushkuenlikka tushish holatlari kamaygan.

6. Mutolaa insonni go'zallashtiradi. Yuqori darajadagi aqliy salohiyat insonning tashqi ko'rinishini ham go'zallashtiradi. Har qanday mavzuda qiziqarli suhbat qura olish va o'z bilimini namoyish etish suhbatdoshining mehrini qozonishga yordam beradi.

7. Mutolaa hayotdagi maqsadini anglashga va qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi. Olimlarning aniqlashlaricha, inson qancha ko'p kitob o'qisa, hayot yo'lini shunchalik aniq tanlash imkoniyatiga ega bo'lar ekan. Kitob o'qish hayotdagi to'siqlarni yengishga ham yordam beradi.

8. Kitob o'qiydigan insonlar hayotda faol bo'lishadi. San'at milliy jamg'armasi tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar kitob o'qiydigan insonlar madaniy va ijtimoiy hayotda ham faol bo'lishlarini isbotladi.

9. Mutolaa xotirani va fikrlash qobiliyatini yaxshilaydi. Har safar kitob o'qiganida miya faol ishlaydi. U olinayotgan ma'lumotni saqlash uchun yangi tolalarni yaratadi. Tadqiqotlarda aniqlanishicha, doimiy ravishda kitob o'qiydigan insonlarda fikrlash qobiliyati boshqalarga nisbatan sekinroq pasayar ekan.

10. Mutolaa so'z boyligini oshiradi. Kitob o'qiyotgan paytda notanish so'zlar ham uchrab qoladi. Ularning ma'nosini umumiy mazmuni orqali ham tushunib olsa bo'ladi. Kitob o'qish nafaqat so'z boyligini ko'paytiradi, balki umumiy savodxonlikni ham oshiradi.

11. Mutolaa yozuvchilik qobiliyatini rivojlantiradi. Kitob o'qish jarayonida muallifning yozish usuli ham o'quvchiga ta'sir ko'rsatadi. Musiqa tinglash jarayonida musiqachining uslubi tinglovchiga o'tgani singari yozuvchining uslubi ham o'quvchining yozish uslubiga ta'sir o'tkazadi.

12. Mutolaa chet tilini o'rganishni osonlashtiradi. Doimiy ravishda kitob o'qish boshqa tillarni o'rganishda yangi so'zlarni oson tushunishga va yodda saqlab qolishga yordam beradi.

13. Mutolaa tinglash qobiliyatini rivojlantiradi. Qanchalik g'alati tuyulmasin, kitob o'qish tinglash qobiliyatini oshiradi, boshqalarni oson tushunishga yordam beradi. Bu ayniqsa, kitobni ovoz chiqarib o'qiganda yanada samarali bo'ladi.

14. Mutolaa ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi. Ilmiy tadqiqot olib borayotgan pedagog olimlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining mashg'ulotlariga mavzuli hikoyalarni kiritishganida, suratlar va so'zlar aralashmasi bolalarning ijodkorlik qobiliyatlarini oshirishini aniqlashdi. Kitoblar kattalarga ham ana shunday ta'sir ko'rsatadi.

15. Mutolaa al'tsgeimer xastaligiga chalinishning oldini oladi. Qator tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, ko'p kitob o'qigan insonlar Al'tsgeimer (hotiraning susayishi) kasalligiga kamroq chalinar ekan. Miya ham xuddi boshqa a'zolar singari qo'llab quvvatlashga va mashqlar yordamida mustahkamlanishga muhtoj bo'ladi. Kitob o'qish esa bu borada eng samarali usuldir.

16. Birgalikda kitob o'qish ota-onalar va bolalarning o'zaro munosabatlarini yaxshilaydi. Psixologlar birgalikda kitob o'qish jarayonida ota onalar va bolalar o'rtasida o'ziga xos munosabat o'rnatiladi deb hisoblashadi. Ularning aytishlaricha, bunday munosabat birgalikda televizor ko'rganda aslo paydo bo'lmaydi.

17. Mutolaa moliyaviy qiyinchiliklari bartaraf etishda yordam beradi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, umuman kitob o'qimaydigan insonlarni 43 foizi qashshoqlikda yashaydi. Savodli insonlar orasida esa qashshoqlikda yashaydigilar 4 foizni tashkil etadi.

18. Ko'p kitob o'qiydigan bolalar darslarni yaxshi o'zlashtiradi. Tadqiqotlarda aniqlanishicha, kitob o'qishni xush ko'radigan bolalar maktabda ham yaxshi o'qishadi. Ular grammatikani ham, matematikani ham yaxshi o'zlashtirishadi.

19. Mutolaa jinoyatchilikning oldini oladi. O'tkazilgan tadqiqotdan ma'lum bo'lishicha, panjara ortida savodxonligini oshirgan jinoyatchilar ozodlikka chiqqanlaridan so'ng boshqa jinoyatchilarga nisbatan jinoyatga 30 foiz kamroq qo'l uradilar.

20. Mutolaa yaxshi hikoyanavisga aylantiradi. Inson kitobni qancha ko'p o'qisa, hikoya qilish qobiliyati shunchalik oshadi. Keraksiz gaplarni kamroq gapirib, keraklilarini yaxshiroq yetkazadigan bo'ladi.

21. Mutolaa yaxshilik qilishga undaydi. Faol kitobxonlar xayriya ishlari bilan boshqalarga nisbatan uch marta ko'proq shug'ullanishadi. Mutolaa muhtoj insonlarga yordam qo'lini cho'zishga undaydi.

Darhaqiqat, kitob-ruhiyatimiz ozuqasi, u bilan do'stlashish nafaqat bizni ma'nan yuksaltiradi. balki jahonni tanitadi, ezgulikka yetaklaydi. Inson kamoloti va bilimining manbai kitob bilan bog'liq. Kitob o'qigan bola o'z bilimi, dunyoqarashi, ruhiyati va ma'naviyatini boyitib, olamni teran anglay boshlaydi. Hayot va go'zallikni qadrlashni, ajdodlarimiz merosini asrab-avaylashni o'rganadi. O'zbek oilalarida kitobga muhabbat, kitobni asrab-avaylash va kitobxonlik qadimiy an'analardan biri bo'lib, xalqimiz ma'naviy kamolotida muhim o'rin tutadi.

REFERENCES

1. Sh.Mirziyoyev. Niyati ulug'xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi faravon bo'ladi. T.: O'zbekiston, 2019. 342 b.
2. Abdulla Qahhor. Asarlar. Besh jildlik. T.: Gafur Gulom nashriyoti.1987. 292 b.
3. H.Qodiriy «Otam haqida» xotira kitobi Toshkent. 1983.39-47-b.
4. Atadjanova, M. A. (2016). Animatic mythology and its functional nature in the current Uzbek prose. Молодий вчений, (1), 290-294.
5. Otajanova, M. (2022). ANALYSIS OF MYTHOLOGYSMS IN MODERN UZBEK PROSE. ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 11(5), 16-27.
6. Otajanova, M. (2022). Mythologism in modern Uzbek prose. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 6, 56-65.
7. Otajanova, M. (2022). Mythopoetic interpretation in the artistic work. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(7), 98-108.
8. Otajanova, M. (2021). A UNIQUE ARTISTIC INTERPRETATION OF THE ETHNOCULTURAL VALUES OF THE TURKIC PEOPLES. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS, 2(06), 108-115.
9. Атажанова, М. А. (2021). МИФОЛОГИЧЕСКИЕ АРХЕТИПЫ В СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ ПРОЗЕ И ИХ ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ПРИРОДА. Academic research in educational sciences, 2(12), 143-148.
10. Atadjanova, M. A. (2021). Animation mythology and its functional nature in the current uzbek prose. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 10(2), 70-78.

TALABALARNING ART-DIZAYNGA OID BILIMLARINI RIVOJLANTIRUVCHI METODLAR

Doniyorova Shahnoza Erkinovna

JDPU Texnologik ta'lim va tasviriy san'at fanlari kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10002802>

Dizaynga oid maxsus tayanch bilimlarni o'rganish natijasida talabalarda ijodkorlik bilimlari rivojlanib boradi. Ta'lim jarayonida o'zbek xalqining milliy madaniyatiga mansub bo'lgan bilimlar talabalarga tizimli tarzda taqdim etiladi.

Dizaynerlik faoliyatida kreativlik nisbatan mustaqillikni talab qiladi. Bu mustaqillik aniq amalga oshirilgan funktsiyalar orqali namoyon bo'ladi. Ijodiy mustaqillik kasbiy faoliyat sohasi va shaxsiy qiziqishlar sohasi bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Dizaynga oid o'quv materiallarining o'zlashtirishda quyidagi kreativ metodlardan foydalaniladi:

- **giperbolizatsiyalash metodi.** Bunda dizaynerlik loyihalarininng tarkibiy qismlari yiriklashtiriladi.

- **minimizatsiya metodi.** Bo'lajak dizayner-pedagoglarni tayyorlashda minimizatsiyadan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu metod yordamida liboslarning tarkibiy qismlari kichraytirilib, ularning andazalari yaratiladi.

- **perforatsiya.** Bo'lajak-dizayner pedagoglarda kasbiy bilimlarni rivojlantirishda perforatsiya ya'ni sinab ko'rish metodi ham muhim ahamiyatga ega. Bunda dizayner pedagog turli materiallardan libos maketini yasaydi va uni sinovdan o'tkazadi.

- **imitatsiya.** Imitatsiyalash ham liboslar dizaynida muhim funktsiyani bajaradi. Bunda rusmlardan aynan nusxa olinib, dizayner uni o'z fantaziyasi yordamida yoritadi.

- **loyiha dizaynidan tashqariga chiqish.** Loyihaga turli o'zgartirishlar kiritish, aksessuarlar va shaxsiy fantaziya bilan loyihani boyitishni nazarda tutadi.

- **tarixiy o'xshashliklar.** Bunda bo'lajak-dizaynerlar liboslarning tarixiy ko'rinishlarini yaratadilar. Ularga o'z fantaziyalarinni ham qo'shadilar. Dizaynerlikda bu klassik uslubga mansub rusumlar sifatida baholanadi. Bunday rusumlar bo'lajak-dizayner o'qituvchilardan alohida e'tibor va qunt bilan ishlashni talab qiladi.

Talabalar ijodiy tafakkkuriga xos bo'lgan tarkibiy qismlarni aniqlash hamda uning natijalaridan o'quv jarayonida kreativ texnologiyalar sifatida foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Talabalarning yangi g'oyalarini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladigan texnologiyalardan ta'lim jarayonida foydalanish o'quv jarayonini jadallashtirish bilan bir qatorda talabalarning kasbiy kompetentsiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Talabalar o'zining ijodiy faoliyati jarayonida aniq metodlar va texnologiyalardan foydalanganda kasbiy bilimlarning mahsuldorligi ortadi. Bu bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilariga ta'lim jarayonini samarali tashkil etish kompetentsiyasini egallash imkonini beradi.

Artdizayn kursining mazmunini ishlab chiqishda uning talabalar tomonidan o'zlashtirilishiga qulay bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi. Bo'lajak dizayner-pedagoglarga bilimlarni taqdim etishda eng samarali va qulay metodlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bugungi kunda talabalar olidiga qo'yiladigan talablardan biri taqdim etilgan bilimlarni o'zlashtirish va ularni pedagogik amaliyotda qo'llashdan iborat. Dizayner-pedagoglarni kasbiy tayyorlash jarayonida bir qator metodlarga tayaniladi. Ular quyidagilardan iborat:

1. **Talabalarning e'tiborini jalb qilish.** Bunda bo'lajak dizayner-pedagoglarda ushbu yo'nalishdagi bilimlarni egallashga nisbatan motivatsiya hosil qilinadi. Shu bilan bir qatorda ularda muayyan mavzular va dizaynerlikka oid faoliyat usullariga nisbatan qiziqish uyg'otiladi.

2. **Bo'lajak o'qituvchilarda dizaynerlik faoliyatini shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv jarayonining maqsad va vazifalarni talabalarga tushuntirish.** Mazkur yo'nalishda jarayondan kutilayotgan natijalar, qo'yilgan savollarga berilgan javoblar professor-o'qituvchilar tomonidan chuqur tahlil qilinadi.

3. **Bo'lajak dizayner-pedagoglarga yangi o'quv materialini taqdim qilish.** Talabalarga yangi o'quv materialini taqdim qilish o'quv jarayonining eng murakkab qismi hisoblanadi. har qanday yangi bilimlarni o'zida mujassamlashtirgan o'quv materiallari shaxs ruhiyatiga o'ziga xos tarzda ta'sir ko'rsatadi. Bu o'quv materialining muayyan qismini oldindan refleksiylash zarurligini ko'rsatadi. Bu esa bo'lajak dizayner-pedagoglarga o'quv materiallarining muayyan tarkibiy qismlarini eng qulay usullar va shakllar yordamida etkazish va uning muhim jihatlarini angalatishni talab etadi.

4. **O'quv jarayonini tashkil etish va boshqarish.** Mohiyatga ko'ra dizayner-pedagog faoliyatiga bunday rahbarlik qilish ta'lim oluvchilarning egallagan bilimlarini uzoq muddat davomida xotiralarida saqlab qolishga ko'maklashadi.

5. **Bo'lajak dizayner-pedagoglarning egallagan bilimlarine amaliyotda qo'llash jarayoniga tayyorlash.** Buning uchun yangi bilimlarni qulay usullar yordamida amaliyotga tadbiq etishlari uchun sharoitlar yaratiladi. Buning uchun talabalar o'zlashtirgan bilimlar ular tomonidan taqdim etilgan ijod namunalarini aniqligi va sifatini ta'minlaydi.

6. **Bo'lajak dizayner-pedagoglarga yangi bilimlarni taqdim etish va ularning samarali qo'llanilishini ta'minlash maqsadida teskari aloqa usulidan foydalanish.** Mazkur jarayonda o'qitishning tanlangan metodi va uning samaradorligini baholash uchun qulay imkoniyatlar yaratiladi. Shuning uchun ham kurs mazmunini ishlab chiqishda mustahkam teskari aloqani amalga oshirishni nazarda tutish maqsadga muvofiq. Buning uchun professor-o'qituvchilar guruhdagi barcha talabalarning imkoniyatlarini aniq hisobga olishlari kerak.

7. **Bo'lajak dizayner-pedagoglarning kasbiy-ijodiy faoliyatlari natijalarini formativ baholash.** O'quv kursi doirasida egallangan bilimlarni o'zlashtirish samaradorligi aniqlanib, bo'lajak dizayner-pedagoglarning shaxsiy-kasbiy faoliyati natijalari ular tomonidan yaratilgan ijodiy faoliyat mahsuliga ko'ra baholanadi.

8. **Talabalarning bilimlarni o'zlashtirish jarayonidan amaliy faoliyat jarayoniga o'tishlari.** Bunda bo'lajak dizayner-pedagoglarga kasbiy bilimlarni ijodiy o'zlashtirish va amaliy faoliyatlarga tadbiq etish uchun zarur bo'lgan kreativ muhit yaratiladi. Bo'lajak dizayner-pedagoglarga o'zlashtirilgan amaliy bilimlarini yangi sharoitlarda qo'llashga muvaffaq bo'ladilar. Talabalarga berilgan topshiriqlar ularning o'quv kursi mazmunini chuqur o'zlashtirganliklarini aniqlash imkonini beradi.

Pedagogik dizayn kursi mazmuni bo'lajak o'qituvchilarni tayorlashda muhim ahamiyatga ega. Bunda o'quv materiallarining tadrijiy tarzda taqdim etilishi, uslubi, bayon qilinishi bo'lajak o'qituvchilarning o'zlashtirishlari uchun qulay bo'lishiga e'tibor qaratiladi. Bo'lajak o'qituvchilarga taqdim etiladigan dizaynga oid bilimlar bir nechta darajaga ega ekanligini alohida ta'kidlash lozim. Mazkur bilimlar bir tomondan ergonomik o'qitish modeli sifatida, ikkinchi tomondan esa o'qitishning o'quv faoliyatli modeli sifatida bo'lajak

o'qituvchilarga taqdim etiladi. Yana bir tomondan esa sifatli, ta'limiy imkoniyatlar va resurslarni taqdim etuvchi model sifatida nomoyon bo'ladi. pedagogik dizaynning mazkur darajasi mantiqiy topshiriqlarni talabalarning guruhli faoliyati jarayonida bajarishni nazarda tutitadi. Ushbu jarayonda ishlab chiqiladigan buyumlar va narsalarga nisbatan qat'iy yondashuv tadbiiq etiladi. Ta'lim jarayoni esa tarkibiy elementlardan iborat bo'lgan barqaror darajada namoyon bo'ladi. Bu o'rinda bo'lajak o'qituvchilarga dizaynga oid bilimlarni taqdim etishning metodologiya va prinsiplarga tayanilgan holda tanlanishiga e'tibor qartiladi.

Dizayn kursining mazmuni uning tarkibiga kirgan bilimlarni o'zlashtirish jarayonida bo'lajak o'qituvchi kasbiy faoliyatining rivojlanishiga alohida ta'sir ko'rsatadi. Agar dizayn kursining mazmuni tizimli xarakterga ega bo'lsa, bilimlar ierarxik uslubda taqdim etiladi. Agar dizayn kursi konstruktor sifatida namoyon bo'lsa, har bir model talabalarga alohida-alohida taqdim etiladi va ularning dizaynga oid bilimdlarini boyitishga xizmat qiladi. Bugungi kunda eng dolozarb masalalardan biri pedagogik dizaynga oid bilimlarni modul sifatida taqdim etish va bu jarayonda kompyuter texnologiyalarini keng qamrovda qo'llash hisoblanadi. Pedagogik dizayn texnologiyasi o'ziga xos bo'lib, bo'lajak o'qituvchilarning ehtiyojlari va o'qitish maqsadlari yordamida aniqlanadi. Pedagogik dizayn kursi doirasida bo'lajak o'qituvchilarga bilimlar va axborotlarni jadal tarzda taqdim etish imkoniyati mavjud. Buning uchun dizayn pedagoglar tomonidan yaratilgan mahsulotlarning sifati va o'qitish maqsadlariga muvofiq tarzda yaratilishiga e'tibor qaratiladi. Bu o'z navbatida dizaynerlik faoliyatining rejali, maqsadga muvofiq tarzda bajarilishini ta'minlashga ko'maklashadi. Bu jarayonda bo'lajak pedagog-dizaynerning vazifalari quyidagicha keng qamrovli bo'lishi nazarda tutiladi. Ular:

- guruhdagi barcha talabalarning ehtiyojlarini tahlil qilish;
- ularning kompetensiyalarini va o'quv jarayoni natijalrini aniqlash;
- o'quv materiallarini o'zlashtirishdan ko'zlanadigan maqsad va vazifalarini oydinlashtirish;
- maqsad bilan bog'liq holda materiallarni tahlil qilish va tarkiblashtirish;
- o'quv ishlarining maqsad va vazifalarini aniqlash;
- o'ziga xos uslub bilan bog'liq jihatlarni aniqlash va dizayn kursi uslublarini belgilash;
- nazorat materiallarini ishlab chiqish;
- o'zaro muvofiq keladigan vositalar yordamida gurux a'zolariga muayyan tarkibiy qismlarni taqdim etish;
- dizaynga oid bilimlarni taqdim etish jarayonida o'quv kursi mazmunini zarur materiallar yordaimda boyitish;
- bo'lajak o'qituvchilarning bilimlarini istiqbolda rivojlantirish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqish.

Aniq izchillik asosida dizaynga oid bilimlarni talabalarga taqdim e'tganda ta'lim samaradorligi ortadi. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy topshiriqlarni echish jarayonida muammoli vaziyatlarga echim topish ko'nikmasini ham shakllantirish taqozo etiladi. Talabalardan o'zini mustaqil anglash, o'z-o'zini mustaqil boshqarish va refleksiylash, tafakkurning moslashuvchanligi va ko'p variantlilik, axborot oqimlari sharoitida jadal moslashish layoqatiga ega bo'lish, bozor ehtiyojlariga moslashish, bilish qiziqishlarini qo'yilgan maqsad sari yo'naltirish, kasbiy motivatsiya, tashabbuskorlik, harakat algaritmlari va topshiriqlarini echish yo'llarini o'zlashtirish talab etiladi.

REFERENCES

1. Safarova R.G'. Boshlang'ich ta'lim jarayoniga tatbiq etiladigan yangi yondashuvlar. “Boshlang'ich ta'limni modernizatsiyalash orqali o'quv-tarbiya jarayoni sifati va samaradorligini oshirish” mavzusidagi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari Forumi materialari. – Toshkent, 2016 yil 13-14 iyul. 95-96-betlar.
2. Арт-педагогическое сопровождение профессиональной подготовки будущего учителя: автореф. дис. докт. пед. наук. – Чебоксары. 2010. – 43
3. Crutchfield, Richard S., "Conformity and Character," American Psychologist, X (May, 1955), 191-198.
4. Щербакова Е.Е. Педагогическая креативность как фактор профессионального развития студентов: дис. д-ра пед. наук: 13.00.08. Чебоксары, 2006. - 548 с.
5. Safonova V.V., Sysoyev P.V. US Culture and Society, textbook on us Cultural Studies (Profile Level), Moscow: Yevroshkola, 2005.
6. Сметанина А. Ю. Арт-педагогическое сопровождение духовно-нравственного развития детей в условиях дополнительного образования : дис. канд. пед. наук / А. Ю. Сметанина. – Великий Новгород, 2008. – 201 с

TALABALAR JAMOASIDA HAMKORLIK MUNOSABATLARINI TASHKIL ETISH

¹Azimova Ziyoda Erkinovna, ²Otaboeva Zulfiya G'ofurovna

¹Andijon davlat pedagogika instituti, p.f.d (DSc), professor

²Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti assisenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10002898>

Talabalar jamoasida hamkorlik munosabatlarini tashkil etish, turli xil ishtirokchilar va guruhlarda ishlash qobiliyatini shakllantirish bilan amaliy jihatdan ko'maklashadi. Qolaversa, bag'rikenglik va o'zaro hurmat muhitida “ishonch” ga tayangan holda hamkorlikdagi ishlar o'ziga xos ahamiyatga ega.

A.P.Tryapitsina, amaliy mashg'ulotlarda ishlash jarayonida biz talabalarning kasbiy muammolarni yechimini topishga qaratilgan birgalikdagi faoliyatini tashkil etilib quyidagicha ko'rsatkichlar amalga oshirildi :

- o'quvchilar tomonidan bir hodisaga turlicha qarashlarni idrok etishi va anglashi;
- bir xil hodisani tasvirlash va tahlil qilishning ko'p turli usullaridan foydalanish;
- muammo yechimini topishga doir turli pozitsiyalar va fikrlarni muhokama qilishda sintez qilish;
- turli g'oyalar va noaniq hukmlarning paydo bo'lishi, qabul qilinishi va tushunilishi;
- ta'lim jarayonining turli sub'ektlari bilan o'zaro ta'sir qilishning ijtimoiy vaziyatlarida ularning faoliyatining istiqbolli ko'rinishini aks ettirish kabilarni nazarda tutadi.

Shunday qilib, talabalar guruhdagi muammolar yechimi toppish jarayonida hamkorlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarga tatbiq etiladi. Ma'lum bir muammo yuzasidan turli nuqtai nazarlarni idrok etish zarurati talabalarning markazlashtirish qobiliyatini rivojlantirishga yuqori darajada ko'maklashadi. O'zgalarning fikrini tinglash, qabul qilish, ular bilan muzokara olib borganlik darajasidan qat'i nazar, shuningdek, tayyor bo'lish o'zgalarning pozitsiyasi bilan qiyoslash pirovardida o'z pozitsiyasini qayta ko'rib chiqishi ma'lum darajada o'zgartirishlar kiritishini nazarda tutadi.

Talabalarning o'quv faoliyatining sub'ektlararo o'zaro aloqalari sharoitida o'z jarayonini oldindan ko'ra olishi tom ma'noda muammoni yechimini izlashning hamkorlikdagi strategiyasini rejalashtirishi, ishlab chiqish jarayonida o'zgalarning kontekstini inobatga olish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Amaliy jarayon shuni ko'rsatmoqdaki, talabalar jamoaviy ish ko'proq va ma'lum darajada murakkab (ob'ektiv mezonlar bo'yicha) vazifalarni bajarishga imkon yaratishiga va yoki shu kabi vazifalarni amalga oshirishda tatbiq etiladigan resurslar miqdorini ozaytirishiga amin bo'lishi lozim.

O'z qarashlariga yaqin bo'lgan guruhlarini qidirish kasbiy muammolarni yechim topish jarayonida talabalar faoliyatining samaradorligi ko'zga ko'rinarli darajada oshganini ta'kidlash lozim: masalan, tahlil qilish, tanqidiy yondashuv, o'zaro fikr almashish, shaxsiy pozitsiyalariga asoslangan holda baholash orqali o'quv matnining o'zgarishini aytishimiz mumkin: qadriyat yo'nalgan, shaxsiy tajriba, muammolarni jamoaviy yechim topish jarayoni ba'zan o'zaro qarama-qarshi pozitsiyalar, ma'nolar, mazmunlar va qadriyatlarning bir maqsad yo'lida to'qnashuvi bilan murakkab tus olganligi o'z navbatida, ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Biz o'z yondashuvlarimizdan kelib chiqqan holda I.S.Morozovning pozitsiyasiga ma'lum darajada yaqinmiz, bu ham individual izlanishdan tamomila farqlanuvchi muammolarni

hamkorlikda yechimini topishga xos muammoli ziddiyatli vaziyatning paydo yuzaga kelish ehtimollik darajasani namoyon etadi.

Qolaversa, vaziyatning muammoli tabiati sub'ektlarning aqliy imkoniyatlari va vazifa talablari o'rtasidagi o'zaro nomuvofiqlik bilan chambarchas holda ziddiyatni yuzaga keltirishda "men" stereotiplari o'rtasidagi shaxs va eksperimental vaziyatning o'zi tomonidan ziddiyat bilan bog'liq sifatida talqin etish mumkin.

Hamkorlikdagi yechim yagona yechim uchun umumiy strategiyani ishlab chiqishni o'z nazarda tutadi. Mazkur vaziyatga duch kelganda har qaysi sub'ekt o'zini guruh a'zosi sifatida anglash bo'yicha hayotiy tajribasini tatbiq etishi lozim. Natijada esa, qarama-qarshiliklarni konstruktiv hal qilishning shaxsiy resursi yanada sayqallanadi: talabaning ziddiyatga qarshilik darajasi ortadi, ziddiyatni samarali konflikt shaklida saqlash qobiliyati shakllanadi, natijada muammolarni yechimini topishda qo'l keladi.

Guruhning maqsadini adekvat aks ettirgan holda - muvaffaqiyatli yechim topish uchun hamkorlikdagi say-harakatlarni amalga oshirish - muammoli-nizoli vaziyatning ko'lamining qanday darajada ekanligi tushuniladi. Mazkur holatda vaziyatni qayta o'rganib chiqish har bir hamkorning ijodiy salohiyatini yuqori darajada aks etish imkonini beruvchi qo'shma faoliyatni amalga oshirish qoidalarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Yuqorida ta'kidlangan qoidalarini inobatga olgan holda, talabalarning jamoaviy izlanishda hamkor sifatida o'zaro bir-biriga ta'sirini tashkil etildi: g'oyalar, tushunchalar, qaror qabul qilish bosqichida, harakatlar hukmi, loyiha, dastur, algoritm va shu kabilarni aniqlash munozaralar, taqdimotlar, fikrlarning keyingi bosqichning mazmuni sifatida talqin etildi.

Talabalar o'z jamoalariga multimedia taqdimotlarini taqdim etdilar, talabalarning yutuqlarini baholashga doir loyihalar ustida izlanish olib bordilar, o'z g'oyalarini himoya qilish algoritmlarini, hamkorlik algoritmlarini loyihalashtirdilar shu bilan birga o'zgalarning pozitsiyasi bilan taqqoslash natijasida o'z pozitsiyasini o'zgartirishi kabilar amalga oshirildi.

Mini-guruhlarga birlashgan talabalar hamkorlik, dialog, kelishuv, vasiylik, befarqlik, bartaraf etish, qarama-qarshilik kabi o'zaro ta'sir turlarining xususiyatlarini tahlil qildilar. Hamkorlik faoliyatning navbatdagi bosqichi talabalar tomonidan o'rganilayotgan o'zaro ta'sir etish turlarining namunalari bo'lgan aniq pedagogik vaziyatlarni mustaqil modellash, ularni kasbiy vazifalarga aylantirish, optimal yechimni tanlashni amalga oshirishdan iborat.

Ishning yakuniy bosqichi o'quv jarayoni sub'ektlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni rivojlantirish yo'llarini takomillashtirishga qaratilgan g'oyalarni yaratish uchun bevosita jamoaviy "aqliy hujum" ni tashkil etish edi. O'zaro hamkorlikni tashkil etish bir vaqtning o'zida quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- 5-6 kishidan iborat kichik guruhlarni shakllantirish;
- har bir guruhga rahbar tayinlash; kichik guruhlarda mustaqil miya hujumlari (yangi g'oyalarni yaratish) (ish davomiyligi - 15 daqiqa);
- yangi g'oyalarni baholash, har bir guruhda eng original g'oyani tanlash;
- har bir guruhning eng o'ziga xos g'oyasini taqdim etish;
- barcha taklif qilingan g'oyalardan eng oqilona g'oyani tanlash.
- umumiy guruh ishini baholash, muhokamada har bir ishtirokchiga ball qo'yish.

G'oyalarni taqdim etish va muhokama qilish jarayonida talabalar hozirgi ijtimoiy-madaniy vaziyatga mos keladigan ko'p sub'ektning o'zaro ta'sirining eng samarali usuli bu hamkorlik degan xulosaga kelishdi.

Ta'kidlash joizki, yangi g'oyalarni shakllantirish maqsadida tashkil etilgan kichik guruhlardagi faoliyati algoritmini amalga oshirish talabalarning ijtimoiy ijodkorligini takomillashtirishga, o'zini ijodiy namoyon etish jarayonlarini rag'batlantirishga zamin yaratadi.

Yuqorida aytilganlar kelib chiqib shuni ta'kidlash mumkinki, seminar doirasida kasbiy muammolarni yechimini topish talabalarning hamkorlikdagi faoliyati tashkil etilgan bo'lib, ular davomida talabalar bir-birlari bilan faol darajada muloqot qilishlari mumkin. Kasbiy pedagogika ushbu fanlar shaxslararo o'zaro ta'sir mexanizmlarini dolzarb ekanligini, shu bilan talabalarni klasterli o'zaro munosabatlarga yanada samarali jalb qilish uchun shart-sharoit yaratdi.

REFERENCES

1. Azimova. Z, Kuranova. X. The main directions of identifying educational goals of moral alienation(Among students of pre-school education)// ilmiy xabarnoma-C 85
2. Azimova. Z, Kuranova. X. The model of individual activism in prevention of spiritual alienation
3. Otaboeva Z / International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers ISSN: 2945-4492 (online) | (SJIF) = 7.502 Impact factor .Further developing a culture of cooperation to higher education students with the help of "cluster" methodology
4. Otaboeva Zulfiya Gafurovna/ NeuroQuantology | Issue 6 | Page 3750-3754 | doi: 10.14704/nq.2022.20.6. Comparative analysis for the development of a culture of cooperation in the student community

**QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI
O‘QUVCHILARDA OB‘EKTIV DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHGA
TAYYORLASH**

Jamoliddin Fozilov

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti mustaqil
izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10002906>

Ma’lumki, ta’lim-tarbiya vositasida butun insoniyatning ongi, tafakkuri, dunyoqarashi hamda insoniylik kabi xislatlari shakllantiriladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda ta’lim-tarbiya biz uchun milliy qadriyat hisoblanadi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida ajdodlarimiz yaratgan bebaho ma’naviy-pedagogik merosdan foydalanish va ularni yoshlar ongiga singdirish bugungi kun pedagogidan katta mahorat talab etadi. Mutaffakkirlarimiz yaratgan ma’naviy meros yosh avlodni har tomonlama tarbiyalashda eng muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy borliqda yuz bergan o‘zgarishlar bo‘layotgan voqea va hodisalar, tushunchalarni tadqiqot ob‘ektiga aylanishiga sabab bo‘ladi. Ijtimoiy borliqdagi o‘zgarishlar va ularni anglash jarayonlari bir-biriga bog‘liq hodisalar sifatida yangi tushunchalarni tadqiqot ob‘ektiga aylantiradi. Xususan, “Qadr”, “qadrlash”, “qadr-qimmat”, “qadrshunoslik”, “qadriyat” tushunchalarining tadqiqotlar ob‘ektiga aylanganini ana shunday ehtiyojlar bilan izohlash mumkin. Har bir qadriyatning negizida, mohiyati va ahamiyatida tabiat, jamiyat va ruhiy olam hodisalarini bilish, ilmiy umumlashtirish, ijtimoiy va ma’naviy taraqqiyotga ta’sir etish imkoniyatlari yotadi[5].

Milliy qadriyatlarning, millatning ijtimoiy ideallari orzu-intilishlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uning negizida kishilar va jamiyatning kelajak haqidagi ijtimoiy sog‘lom fikrlari, tasavvurlari, orzu-umidlari, hayotiy andozalari yotadi.

Ma’lumki, milliy qadriyatlar har bir millatning fazilatlarini va tarixiy taraqqiyotini ko‘rsatib beruvchi mezon hisoblanadi. Mana shunday mezon asosida o‘quvchilarta’lim berish, o‘zimizgagina xos bo‘lgan qadriyatlar an‘anasi bilan tarbiyalash muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Ma’lumki, qadriyat - bu inson va jamiyatning muayyan ehtiyojini qondiradigan, manfaatlariga xizmat qiladigan qadrlı narsalar va tuyg‘ulardir. Shunday ekan, o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi tarbiyalashida umumbashariy va milliy qadriyatlardan ta’sirchan vosita sifatida foydalanish alohida ahamiyatga ega.

So‘nggi yillardagi tajribalar shuni ko‘rsatadiki, farzandlarimizda xushmuomalalik, insof va iymon hamda o‘zini-o‘zi tarbiyalashda diniy qadriyatlar muhim vosita hisoblanadi. Shuning uchun o‘quvchilarni halollik, poklik, vatan manfaatları yo‘lida fidoyilik ko‘rsatish ruhida tarbiyalashda, ularga o‘zliklarini anglatish va o‘zlarini-o‘zlari tarbiyalash ko‘nikmalarini singdirishda milliy, diniy qadriyatlar muhim o‘rin egallaydi[2].

Aksiologik yondashuv asosida o‘quvchi-yoshlarda ob‘ektiv dunyoqarashni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etish zaruriyatini ham nazariy, ham amaliy jihatdan ilmiy asoslash talab etiladi. Bunday yondashuv qadriyatlarga, ular bilan bog‘liq jarayonlarga nisbatan qo‘llanilganida yaxshi ilmiy va amaliy natija beradi. Bunda qadriyatlar tartibsiz namoyon bo‘ladigan va bir-biri bilan bog‘lanmagan ijtimoiy hodisalar sifatida emas,

balki u yoki bu davr, ijtimoiy sub'ektlar va boshqalar bilan bog'langan aksiologik sistemalar hamda ularning elementlari sifatida namoyon bo'ladi.

Bugungi kun o'quvchilarini atrofdagi qamrab olgan gadjetlar olami har tomondan yangi axborotlar bilan ta'minlab turgan bir vaqtda ma'naviyat, qadriyat haqida fikr yuritish o'quvchilarni biroz zeriktirishi mumkin. Lekin biz pedagoglar har bir muhim axborotni berish jarayonida ularni o'tmish qadriyatlari bilan tanishtirib borishga erishishimiz lozim.

Oddiygina to'g'riso'zlik, qat'iyatlilik, mas'uliyat tushunchalarining lug'aviy ma'nosini anglatishning o'ziyozq ba'zi yoshlar e'tiborini tortishi mumkin. Ammo bunday natijaga to'g'ridan to'g'ri erishish qiyin hol albatta[3].

Bizga ma'lumki, dars jarayonida o'quvchilarni mavzular doirasida kundalik hayot bilan bog'liq voqea-xodisalarga e'tiborini ortishga harakat qilamiz, bunday atrofdagi inson qadri bilan bog'liq masalalar o'quvchilarni diqqatini tortishi mumkin. Chunki hozir ko'pgina ommaviy axborot vositalarida sotsial roliklar ancha rivojlanib qoldi. Masalan, yoshi katta, boquvchisiz yoki juda qashshoq insonlarni yashash tarzi bilan bog'liq holatda unga blogerlar tomonidan yordam tashkil etish videobloklari yoki yoshlar tilida vaynlar juda ommabop tusga kirdi. Shuningdek, nogiron insonlarga jumladan, ko'zi ojiz kishilarga yordam ko'rsatish yoki aksincha e'tiborsiz qoldirish holatlari aks etgan sahnalar ham qaysidir ma'noda o'quvchini ob'ektiv yondashuvga jalb etadi.

Ta'kidlash joizki, biz kattalar ko'p holatda o'quvchi yoki bolalar uchun o'rnak bo'lishimizni unutib quyamiz. Ko'p holatlarda mardlik, to'g'riso'zlik, ishonch, mas'uliyat haqida gapiramiz, ularga mazmunini anglatishimiz bilan bir qatorda unga amal qilmasligimiz o'quvchilarni dunyoqarashlarini o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Hozirgi davrda yoshlarni oila va unda saqlanib kelayotgan azaliy qadriyatlar ta'sirida axloqan tarbiyalash muammosi ko'plab nazariy va empirik izlanishlar predmetiga aylanmoqda. Zero, bunday yondashuv o'tmish allomalarning falsafiy-g'oyaviy qarashlari, oila va oilaviy tarbiya masalalariga bag'ishlangan o'gitlari ma'no-mohiyatiga mosdir. Sharqning buyuk mutafakkirlari sanalmish Ahmad al-Farg'oniy, Mahmud –az –Zamaxshariy, Abu Nasr al-Farobiy, Abu Bakr Muhammad ibn Al Abbos Al Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino kabi o'nlab allomalar qarashlarida bola tarbiyasida eng muhim ijtimoiy omil sifatida oila, otalarning dunyoqarashlari, tarbiya uslublari va bunda jamiyat e'tirof etgan normalarning oila qadriyatlariga muvofiqligi tamoyili o'z ifodasini topgan[2].

Dunyoga dong'i ketgan qomusiy olimlarning asarlarida berilgan fikrlar zahirida ham insonning tabiat, atrof-muhit jamiyat va inson faoliyati bilan bog'liq voqea hodisalarning rivojlanib borishida qadriyatli yondashuv moohiyatiga e'tibor qaratilgan.

A.Navoiy asarlarida sadoqat, to'g'riso'zlik, ishonchni suiste'mol qilmaslik va vafo tuyg'ularini o'z g'azallari mazmuniga singdirgan. Zahiriddin Muhammad Bobur o'z asarlari Vatan sog'inchi, mas'uliyat, maqsad sari olg'a intilish kabi tushunchalarni ko'p uchratish mumkin. Shuningdek, bobokalonimiz Amir Temurning ma'naviy merosidan bizgacha etib kelgan “Temur tuzuklari” asarining tub zahirini anglagan har bir voyaga etayotgan o'quvchi shaxsi uchun ham pedagogik ham psixologik tomondan fikrlar, tarbiyaga yo'naltirilgan g'oyalar va albatta bevosita sarkardaning o'z boshidan o'tkazgan voqealarning tarbiyaviy ahamiyati yoshlarning ma'naviyat va qadriyatni anglash haqidagi tushunchalarini shakllantirish va rivojlanishga juda katta ta'sir qiladi.

Bobokalonimiz Mirzo Ulug‘bek har doim, ilm-fan va tinchlik tarafdori bo‘lganlar. Ularning yulduzlar ilmiga bog‘liq ko‘plab asarlarida ham bevosita yoshlarning ilm olishi, ularga kitobni do‘st qilish, har bir ilm oluvchi yoshidan qaty nazar ham dunyoviy va albatta diniy bilimlarni egallashga yo‘naltirishi lozim deyilgan.

Xuddi shunday, farzandlarni qadriyatli yondashuv asosida tarbiyalash haqidagi qimmatli manbalar Al Xorazmiy, Abu Ali Ibn Sino kabi bobolarimizdan qolgan meros asarlarda o‘z aksini topgan.

Ibn Sino amaliy ilmlar sifatida insonning xatti-harakatini tashkil etishga asos bo‘ladigan ilmlarni tushungan. Kishilik jamiyati, muayyan bir mamlakat va xalqni idora qilish, o‘zi yashab turgan uy xo‘jaligini boshqarish, oilaviy munosabatlarni tartibga solish, shaxsning o‘z-o‘ziga munosabatini ifodalovchi amaliy bilimlar mutafakkirning ta‘biricha ma‘naviyat, odob-axloq haqidagi bilimlardir. Uning fikricha, ob‘ektiv zaruriyat shaxsning bilim egallashga bo‘lgan ehtiyojini vujudga keltiradi. Inson o‘z ehtiyojlarini qondirish, vujudga kelgan muammolarni hal etishda aql-idroki, irodasi, bilimlariga tayanadi. Shaxsning bilimlari, iste‘dodi, amaliy tajribasi asosida shakllangan ma‘naviyat uning faoliyatini takomillashtiradi.

Ibn Sino insonlar hamisha o‘zini yomon namunlardan ongli ravishda tiyib yurishi kerak deb ta‘kidlaydi va bunday salbiy illatlarni aloqida ko‘rsatib o‘tadi: ochko‘zlik, zulmkorlik, aldov, rashk, o‘ch olish, tuhmat qilish kabilar. Mazkur ta‘limot o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi tarbiyalashida muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Yuqoridagi fikrlar zahirida mutafakkirlarning o‘z asarlarida yoshlar tarbiyasiga e‘tibor qaratishni ular vositasida o‘quvchilarning ob‘ektiv dunyoqarashlarini shakllantirish o‘ziga xos ahamiyat kasb etishini ta‘kidlangan. Shuni unutmaslik kerakki, uzluksiz pedagogik jarayonning asosini odob, ezgulik, rostgo‘ylik, ishonch, hurmat ko‘rsatish ma‘naviy-axloqiy tarbiya tashkil etadi. Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida pedagogik jarayon ko‘p qirrali bo‘lib, ta‘lim-tarbiyani o‘zaro mutanosib tashkil etishni muvaffaqiyatli olib borishga tayyorlash samaradorligini oshirishga e‘tiborni qat‘iy talab etadi.

Umumiy holatda, pedagogik jarayonning muhim xususiyatlaridan yana biri o‘quvchilar egallaydigan bilim, ko‘nikma va malakalar, nazariy bilim va tushunchalar, qoidalar tizimi o‘quv jarayoni faoliyatining asosini tashkil etadi. Bu borada maktabdagi o‘quv predmetlari doirasidagi bilimlar, malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi; psixologik-pedagogik keng ma‘lumotga ega bo‘lish, qobiliyat; pedagogik tafakkur va pedagogik odob, pedagogik texnika; g‘oyaviy e‘tiqod, axloqiy qiyofa, ma‘naviy yuksaklik, ichki madaniyat, tashkilotchilik, sabr-toqat, matonat, pedagogik layoqatga ega bo‘lish; talabchanlik, qat‘iy intizom kabi xislatlarni tarkib toptirish asosiy xususiyatlardan hisoblanadi.

Shunday ekan, ta‘lim bosqichining qaysi qismida bo‘lmasin, ta‘lim shakllarining turlaridan qat‘iy nazar, o‘quvchilarning ta‘lim-tarbiya masalalariga e‘tibor qaratish, ularni tarbiyalash qadriyatli munosabatni tashkil etishi va qadriyatli yondashuvdan foydalanishga e‘tibor qaratishi, bu bevosita ulardagi ob‘ektiv dunyoqarashni shakllanishi va rivojlanishiga asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Mamlakatimizda qadriyatshunoslik masalalari kengroq va chuqurroq ishlana borgani, bu borada ilmiy, nazariy va amaliy bilimlar ko‘paygani sari aksiologiya masalalarining mazmuni va ko‘lami kengayib, ahamiyati esa tobora ortib boraveradi. Bu esa kelajakda mavzuni kengroq va atroflicha izohlash imkonini yaratadi, deb umid qilamiz.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni.// O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami. – T., 2017. – B.39.
2. X.I.Ibraimov, M.Quronov. Umumiy pedagogika (darslik). –T., “Shaffof”, 2023, 416-bet.
3. G‘oziev E. Psixologiya/ Yosh psixologiyasi: -T.: O‘qituvchi, 1994. –B.178.
4. Ibragimov, X., and Abdullayeva Sh. "Pedagogika nazariyasi (darslik)." T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
5. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya). -T.: O‘zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati, 2004. –B.53.
6. <https://www.elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/14345-2021-07-28-05-57-45>
7. Ibraimov X. I. Креативност как одна из характеристик личности будущего педагога //Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
8. Ibragimovich X. I. O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – S. 209-214.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI O‘SMIR QIZLAR TARBIYASINI
MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA AMALGA OSHIRISHGA
TAYYORLASH PRINSIPLARI**

Vahobjon Rajapov

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti mustaqil
izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10002913>

Qadimdan xalqimizda “Qiz bola o‘qib, shahar olib beradimi?” yoki “Qiz boladan payg‘ambar chiqmagan” kabi noto‘g‘ri tushunchalar mavjud. Afsuski, oiladagi qizlarning o‘qishiga panja orasidan qaraydigan ota-onalar hali-hanuz topiladi. Bugungi tadqiqotimiz mavzusi qizlar ta‘limiga qaratilgan ekan, avvalo raqamlarga murojaat qilamiz:

Ikki ming yigirma ikkinchi yil avgustidagi hisob-kitoblarga qaraganda O‘zbekiston maktablarida jami olti butun o‘ndan uch million o‘quvchi tahsil olsa, ulardan qirq sakkiz butun o‘ndan etti foizini, ya‘ni uch butun o‘ndan bir millionini qizlar tashkil etadi.

Akademik litseylarda o‘n ikki ming to‘qqiz yuz besh qiz ilm oladi.

Kitob o‘qish va matnni tushunish bo‘yicha o‘tkazilgan xalqaro tanlovda ellik etti davlat vakillari orasida qirq to‘qqizinchi O‘zbekiston o‘quvchilari egallagani achinarli hol, ammo o‘rtacha to‘rt yuz o‘ttiz besh ball olgan vakillarimizning natijalari tekshirilganda, qizlar to‘rt yuz qirq to‘qqiz ball yiqqani ularning o‘qimishligidan darak beradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, qizlar jamiyatimizning ajralmas bir qismi va ular respublika hayotida muhim o‘rin egallaydilar.

O‘smirlik davridagi qizlar ta‘limi alohida e‘tibor qaratiladigan sohalardan biridir. Bu yoshdagi qizlar murakkab o‘tish davrida bo‘lib, kattalar ular bilan tez-tez muloqotda bo‘lishlari lozim. Ayniqsa, sinf rahbarlari va onalar qizlarni jiddiy nazoratga olishlari va muammolar paydo bo‘lganida darhol mutaxassis ruhshunoslarga murojaat qilishlari talab qilinadi. Bizning mentalitetimizga ko‘ra, o‘g‘il bolalar kelajakda oila boquvchisi, ta‘minotchisi tarzida o‘stiriladi. Qiz bolalar oilada bekalik vazifasini bajarishga tayyorlanadilar. Qiz bolalar pishiriq, tikuvchilik, hamshiralik va shu kabi qisqa kurslarda o‘qitiladi, go‘yo shu bilan ota-ona o‘z vazifasini bajargandek bo‘lib qoladi. Ammo qizlardagi bor bilim va iste‘dodni ochib berish uchun shuning o‘zi etarmikan?

Qizlar orasida ham aniq, tahliliy fanlarga qiziqish ortib bormoqda. Matematika, kimyo, ayniqsa, axborot texnologiyalariga qiziqish natijasida qizlar orasida turli tanlov va xalqaro olimpiadalar g‘oliblari soni ko‘payib bormoqda. Keyingi yillarda muntazam o‘tkazib borilayotgan Mendelev nomidagi xalqaro kimyo olimpiadasida O‘zbekiston sharafiga himoya qilayotgan yoshlar orasida qizlarning borligi, ularning doimo sovrinli o‘rinlarni egallab kelayotgani so‘zimizga isbot bo‘ladi. Maftuna Badalova, Shahzoda Hakimova va boshqalar shular jumlasidandir. Agar biz Zulfiya nomidagi mukofot faqat qizlar uchun ta‘sis etilgan deganimizda ham, yosh kitobxon tanlovi g‘oliblarining salmoqli qismini qizlar tashkil qilishini inkor eta olmaymiz.

O‘smir qizlar orasida intellektual musobaqalar tashkil etilishi kutilgan natijalarga olib kelishi uchun qizlar ta‘limiga jiddiy e‘tibor qaratish talab qilinadi. Sinf rahbarlaridan iqtidorli qizlar bilan ishlashda fan o‘qituvchilari va to‘garak rahbarlari bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yishni hamkorlik qilish yutuqlar keltiradi. Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda qizlarga ham xuddi o‘g‘il

bolalar singari vaqt va e'tibor qaratish kerakligini anglab etdik. Endi qizlarning maktab hayotidagi o'rniga ham diqqatimizni jalb etamiz.

Qizlarda ijodkorlik qobiliyati anchagina rivojlangan va bundan unumli foydalana bilish amaliy natijalarga olib keladi. Odatda, qizlar hamma narsani o'zgartirishga, o'z didlariga moslashtirishga intilishadi. Sinfxona gullarga to'ladi, devorlarga turli-tuman plakatlar, reproduksiyalar osiladi va hokazo. Ularning bu kabi tashabbusini to'g'ri yo'naltira olish tajribali pedagogning mahoratidan dalolat beradi. Qizlar yaxshi ijodkor bo'lish bilan birga ajoyib ijrochi hamdir. Ularga berilgan har qanday vazifa, agar uddasidan chiqa oladigan darajada bo'lsa, a'loga bajariladi.

Maktab madaniy hayotini tashkil etishda qizlar ijodkorligi ijobiy natijalarga olib keladi. Tadbirlar ssenariysini tuzishdan tortib, ularni o'tkazish va natijalarni sarhisob qilishgacha bo'lgan jarayon qizlar nigohida yanada yorqinroq ahamiyat kasb etadi. Qizlar uchun tashkil etilgan turli to'garaklar ularning kelgusi hayotiga poydevor bo'ladi. “Mohir qo'llar”, “Chaqqon qizlar”, “Do'ppi tikdim”, “Ibratli pazanda” kabi to'garaklar qizlarning nafaqat ilmi balki uddaburon uy bekasi bo'lishlariga xizmat qiladi.

Qizlar maktab, oila va mahallada barchaning ko'z o'ngida bo'lishgani sababli, ularda muomala madaniyatini ham tarbiyalash talab qilinadi. Turli mavzularda suhbat olib borish qobiliyati qizlarga yillar davomida o'rgatib boriladi. Bunday xususiyatga ega bo'lish uchun qiz bola ko'p o'qigan va mantiqiy tafakkurini shakllantirgan bo'lishi shart.

Qizlardagi xushta'blik ham alohida e'tibor talab qiladigan jihatdir. Ularga san'at, musiqa va kiyinish madaniyati asoslari bolalikdan singdirib borilishi kutilgan natijalarga olib keladi. Ba'zan tug'ilib o'sgan shahrimizdagi muzeylarga ham borishga vaqt topa olmaymiz, shunday ekan tasviriy va amaliy san'atning nodir namunalarini tomosha qilishga, ular bilan tanishishga yo'l bo'lsin demasdan, imkon darajasida internet tarmog'i bilan dunyoni aylanib chiqishga harakat qilishimiz lozim. Rivojlangan texnogen madaniyat davrida “Luvi”, “Brianiya”, “Metropolitanmuzeum”, “Ermitaj”, “Tretyakov galereyasi” kabi muzeylarning eksponatlarini uyimizda o'tirib istagan chog'imizda ko'rib, ulardan estetik zavq olishimiz mumkin. Mazkur amaliyot qizlar didini takomillashtirishda qo'llansa, muvaffaqiyatga olib keladi.

Musiqiy rang-baranglik nafaqat maktab o'quvchilarini, balki kattalarni ham chalg'itib qo'yadi. Turli yo'nalishdagi musiqiy oqimlar har qanday tinglovchining didini sinovdan o'tkazadi. Shu sabab qizlarda musiqa tarbiyasini kichikligidan yo'lga qo'yish lozim.

Zamonaviy qizlar nazaridan hech qanday kichik jihatlar ham chetda qolmasligi shart. Qizlarda hamma narsa uyg'un bo'lsa, ular kelajakda farzand tarbiyasiga ham tayyor bo'lib boradilar. Qizlar doim o'z ustida ishlab, zamondan orqada qolmaslikka intilishlari maqsadga muvofiqdir. Qizlar ta'limi va tarbiyasiga oiladagi yoshi ulug' bobolar va buvilar ham mas'uldirlar. Ularning hayotiy tajribasi yosh avlodga mahorat maktabi bo'ladi. Zero, bejiz dono xalqimiz “Qarisi bor uyning parisi bor” demagan. Qadimdan onalar o'z oilalariga buvisidan tarbiya olgan qizlarning kelin bo'lishini istaydilar. Chunki buvi va bobolar qizlarga shunchaki nasihat qilib qolmasdan, rivoyat va hikoyatlar asosida qiziqarli tarzda ularga tarbiya beradilar.

Qizlar mentaliteti o'g'il bolalarnikidan juda katta farq qiladi. Ko'pgina qizlar zamonaviy kasb va bilimlarni egallashda yigitlardan qolishmayapti. Ayniqsa, axborot texnologiyalari sohasini egallayotgan qizlar soni kun sayin ortib bormoqda. Prezidentimiz tomonidan e'lon qilingan “Bir million dasturchi” loyihasi yangi-yangi iste'dodlarni kashf etmoqda. Qizlar orasida vepdezaynerlar, dasturchilar, shuningdek axborot texnologiyalarining boshqa bo'limlarini

o'rganayotganlar anchagina ko'p. Pedagoglarning salmoqli qismi ayollar ekanligini e'tiborga olsak, kelajakda o'qituvchi bo'lishni orzu qilayotgan qizlar ham bor. Bular ham axborot texnologiyalarini chuqur egallashi lozim. Chunki yoshlar doimo yangilikka intilishadi. Internet olami bugungi kunda barchani o'ziga torta oladigan kontent bilan soniya sayin boyib bormoqda. Bular orasida turli kasblarni targ'ib qilishdan tashqari, ular o'rtasida hunar egallash haqida ham suhbatlar tashkil qilish yaxshi natijalarga olib keladi. Xalq maqollarida ham, bobokalonlarimiz dostonlarida ham hunar va uning nafi haqida ta'kidlab o'tilgan. Bugungi kunda qizlar o'rtasida kashta tikish, zardo'zlik, taqinchoqlar yasash, kiyimlarga toshlardan bezak berish va boshqa hunarlar rusum bo'lgan.

Yuqoridagilarni inkor qilmagan holda, qizlarda mutolaa madaniyatini shakllantirish borasida alohida to'xtalib o'tishni lozim topdik. Kitobga muhabbatni qizlarda bolalikdan uyg'otish ular ta'limi va tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Qizlar voqealarga boy, malikalar hayotidan hikoya qilingan, hissiyotlarga ta'sir etadigan ertak va qissalarni xush ko'radilar. Ilmiy va ilmiy-ommabop asarlar qizlarning yoshiga qarab tavsiya qilinadi. O'zbek mualliflaridan tashqari, jahon adabiyoti namoyandalarining asarlari ham maktab va oilaviy kutubxona javonlaridan munosib o'rin egallashi lozim. Qizlar aksariyat hollarda uy ishlari bilan band bo'lishgani bois, ularga audiokitoblar eshitishning afzalliklarini ham ta'kidlab o'tamiz. Ko'plab til o'rganishga ixtisoslashgan darsliklar ham audio tarzida yozilmoqda. Bu kabi tajriba o'zining natijasini namoyon etmoqda. Umuman olib qaraganda, kitoblar qizlar kelajagiga ijobiy yangiliklar olib keladigan dasturulamal vazifasini bajaradi.

Xulosa o'rnida shuni aytmoqchimizki, qizlar ta'limiga alohida e'tibor qaratish shart. Ular ham o'g'il bolalar qatori bilim olishlari, nafaqat ijtimoiy-gumanitar, balki aniq va tabiiy fanlardan chuqur tahsil ko'rishlari talab qilinadi. Qizlarda madaniy ta'lim va didni shakllantirish ijobiy natijalarga olib keladi. Qizlarni kitob mutolaasiga o'rgatish ularning har tomonlama rivojlanishiga sabab bo'ladi. Qizlarga ta'lim berish bilan birga ularning tarbiyasiga ham jiddiy qarash kerak. Qizlarga hunar o'rgatish ularning o'z qo'llari bilan yangi-yangi ijod mahsulotlarini yaratishlariga manba bo'ladi. Qizlar hech qachon diqqat markazidan chetda qolib ketmasligi va ularga faqatgina bo'lajak uy bekasi deb qaramaslik lozim.

REFERENCES

1. Malikova D.M. O'quvchilarda mutolaa madaniyati ko'nikmalarini uzluksiz rivojlantirish imkoniyatlari // Uzluksiz ta'lim. Ilmiy-uslubiy jurnal. – T., 2020. – 3-son. – B. 91-95. (13.00.00; № 9)
2. Malikova D.M. Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida mutolaa madaniyatini shakllantirish // Uslubiy qo'llanma. – Toshkent: "Tafakkur qanoti". 2021.-144 b.
3. Ibragimovich I. K. et al. PEDAGOGICAL ABILITIES OF A TEACHER, STRUCTURE AND DEVELOPMENT //湖南大学学报 (自然科学版). – 2021. – T. 48. – №. 12.
4. Ibragimov X. I. PEDAGOGIKA I VOSPITANIE //Ekonomika i sotsium. – 2021. – №. 1-1 (80). – S. 608-611.
5. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Intensive methods of teaching foreign languages at university." Voprosy nauki i obrazovaniya 27 (39) (2018): 78-80.
6. Ataullov F.F.U., Ibraimov X.I. Понятие профессионально-коммуникативной компетентности будущих учителей в психолого-педагогических исследованиях //Вопросы науки и образования. – 2019. – №. 1 (42). – С. 70-74.

7. Ibraimov X. I. Педагогические и психологические особенности обучения взрослых //Академй. – 2019. – №. 10 (49). – С. 39-41.
8. Ibragimov X. I. Организатсия самостоятельной работы студентов в условиях сифровизатсии вузовского образования //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 7 (54). – С. 74-75.
9. Ibragimov, X. I., U. A. Yo'ldoshev, X. Bobomirzayev. "Pedagogik psixologiya." O'quv qo'llanma. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashiriyoti Toshkent (2009).
10. Ibraimov X. I. Теоретические аспекты сотсиально-психологической адаптатсии студентов-первокурсников к обучению в вузе //Вопросы науки и образования. – 2019. – №. 26 (75). – С. 12-16.
11. Ibragimovich, Xolboy Ibraimov. "O 'ZBEKISTON OLIY TA'LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO 'LLASHNING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI." INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL (2021): 209-214.
12. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.

BADIIY KULOLCHILIK MASHG‘ULOTLARIDA TALABALARNING KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Jaxongir Begijonov

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti mustaqil
izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10002917>

Ta’limning bugungi taraqqiyot bosqichda tarbiya va ta’lim tizimi takomillashib bormoqda. Hozirda ushbu tizim quyidagi yo‘nalishlarda yangilanmoqda:

- shaxsning sotsializatsiyasi va uning ijtimoiy muhitni o‘zgartirishda faol ishtirokini hisobga olgan holda, ta’lim tizimining jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy jarayonlarga ochiqqligini nazarda tutadigan butun ta’lim tizimini demokratlashtirish;

- turli xil maktab modellarining raqobatbardoshligi, ta’lim tushunchalari, ta’limning yangi usullari va shakllarini yangilash va izlash;

- shaxsning shaxs, tarix predmeti sifatida muammosiga murojaat qilishni o‘z ichiga olgan ta’limni insonparvarlashtirish; “zo‘ravonlik pedagogikasi” tamoyillari doirasida talabalar bilan munosabatlardagi talablarni qayta ko‘rib chiqish, individual yondashuvni joriy etish, “majburlashsiz o‘qitish”, “tabaqalashtirilgan ta’lim”, “integratsiyalashgan shaxsni rivojlantirish” – erkin, ijodiy faol shaxslarni shakllantirishga qaratilgan barcha shakllar;

- pedagogikaning sub’ektiv-shaxsiy yo‘nalishi – shaxsni dunyoni o‘zgartiradigan sub’ekt sifatida shakllantirish, “hayotni yaratish” g‘oyasini rivojlantirish;

- umumiy ta’lim va oliy ta’lim birligini nazarda tutgan holda ta’limning uzluksizligi.

Bu tamoyillarning barchasi inson hayot yo‘lining turli bosqichlarida jamiyat ehtiyojlariga va shaxs ehtiyojlariga moslashtirilgan yaxlit, dinamik ta’lim va tarbiya tizimini yaratishga qaratilgan.

Didaktikaning asosiy mazmuni pedagogika fanining asosiy bo‘limlaridan biri sifatida o‘qitishning asosiy usullari va uslublarni o‘rganish va rivojlantirishdir. O‘qitish usullari va uslublarning mazmuni umuman pedagogika fanining rivojlanishi jarayonida o‘zgarishlarga duch keladi, ammo umumiy didaktik tamoyillar o‘zgarishsiz qolmoqda. Bularga quyidagilar kiradi: ta’limning tarbiyaviy ahamiyati, ilmiy, tizimli va izchil o‘quv jarayoni, talabalarning ongi va faolligi, talabalarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish samaradorligi, ta’limning amaliyot bilan bog‘liqligi.

Talabalarning auditoriyadan tashqari tarbiyaviy faoliyati bugungi kunda qo‘shimcha ta’lim sifatida belgilangan. Zamonaviy psixologlar va o‘qituvchilarning fikriga ko‘ra, bu talabalarning imkoniyatlari va qobiliyatlarini to‘liq amalga oshirish uchun eng qulay sharoitlarni yaratadigan qo‘shimcha ta’limdir. Shuning uchun ushbu tadqiqot kontekstida badiiy kulolchilik mashg‘ulotlarida talabalarning kreativ kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik asoslarini tahlil qilish lozim bo‘ladi.

Badiiy kulolchilik mashg‘ulotlarida talabalarni o‘qitish jarayonida umumiy pedagogik vazifalarni aniqlashtirish va jamlash shaklida shakllantirilgan quyidagi pedagogik vazifalar hal qilinadi:

- talabalarga vizual savodxonlik asoslarini o‘rgatish – kompozitsiya, rangshunoslik va boshqalar.;

- talabalar tomonidan kundalik hayotda, ijtimoiy hayotda va kasbiy ishda zarur bo‘lgan amaliy faoliyat usullari, ko‘nikma va malakalarni egallashga ko‘maklashish;

- talabalarni kasbiy faoliyat asoslari bilan tanishtirish, ularning kasbiy yo‘nalishini targ‘ib qilish;

- tengdoshlar va kattalar bilan muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish, talabalar jamoasini shakllantirishga hissa qo‘shish;

- talabalarning badiiy va ijodiy qobiliyatlarini, ularning tasavvurini, xayoliy tafakkurini, mustaqil faoliyat ko‘nikmalarini, tashabbuskorlikni, kreativ faoliyatni rivojlantirish;

- atrofdagi voqelikka estetik munosabatni, badiiy did va san‘atga muhabbatni tarbiyalash, talabalarda badiiy va dekorativ faoliyat mahsulotlarini estetik nuqtai nazardan idrok etish va baholash qobiliyatini shakllantirish;

- milliy o‘ziga xoslik tuyg‘usini, milliy tarix va madaniyatga, an‘anaviy xalq san‘atiga muhabbatni tarbiyalash;

- ma‘naviy madaniyatni shakllantirishga hissa qo‘shish, axloqiy qadriyatlar tizimini mustahkamlash va hissiy sohani boyitish

Ushbu vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish optimal o‘qitish usullaridan foydalanish bilan belgilanadi. I.Ya. Lernerning ta‘rifida o‘qitish usulining mohiyati “o‘qituvchining maqsadli harakatlari tizimi, talabalarning o‘quv faoliyatini tashkil etish, o‘z navbatida o‘quv maqsadlariga erishishga olib keladi” (88) sifatida taqdim etilgan. Umumlashtirilgan shaklda usul bilish usuli, fan predmetini bilish usuli sifatida talqin etiladi.

Zamonaviy didaktikada o‘qitish usullarining tipologiyasi quyidagi shaklda keltirilgan:

- tushuntirish va illyustrativ;

- reproduktiv;

- muammoli taqdimot;

- qisman-qidiruv;

- tadqiqot.

Har bir usul ma‘lum aqliy va kognitiv operatsiyalarni faollashtirish va rivojlantirishga qaratilgan. Shu bilan birga, o‘qitishning umumiy didaktik usullarining har biri o‘qitishning o‘ziga xos texnikasi va shakllarini tanlashni belgilaydi.

Ko‘rgazmali qurollardan foydalanish ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishga, algoritmi, takrorlanadigan operatsiyalarni belgilashga qaratilgan va shuning uchun bu yerda yetakchi rolni dinamik ko‘rinish o‘ynaydi, masalan, o‘qituvchi tomonidan berilgan elementni talabalar yanada ko‘paytirish uchun modellashtiradilar.

Zamonaviy pedagogika fanida muammoli o‘qitish konsepsiyasi shakllantirildi, o‘qitish usullari guruhi uchun umumlashtirildi, ya‘ni – muammoni taqdim etish, qisman-qidiruv va tadqiq qilish. Ushbu usullarning umumiy xususiyati talabaning muammoni hal qilish bo‘yicha mustaqil faoliyati bo‘lib, uning jarayonida yangi bilimlar olinadi, ko‘nikma va malakalar shakllanadi, tajriba to‘planadi, ma‘lum bir qiziqishlar tizimi shakllanadi. O‘quv jarayonida talabaning faol roli barcha aqliy va kognitiv operatsiyalarni, ayniqsa, fikrlash va tasavvurni rag‘batlantiradi.

REFERENCES

1. Usmonov O. Kamoliddin Behzod va uning naqqoshlik maktabi. –T.: Fan, 1977. -149 b.
2. Egamov X. Bo‘yoqlar bilan ishlash. – T.: O‘qituvchi, 1981. – 56 b.
3. Ergashev Q. Yoshlarning ma‘naviy tarbiyasi. –T.: Ma‘naviyat, 1999. - 40 b.
4. Xolmatov. B. Naqqoshlik. – T.: Iqtisod-moliya, 2007. – 64 b.

**BO‘LAJAK AMALIY SAN’AT O‘QITUVCHILARIDA USTOZ-SHOGIRD
MUNOSABATLARIGA OID QADIRYATLARINI SHAKLLANTIRISH**

Nuriddin Ruziyev

Andijon Davlat Universiteti “Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10003309>

Respublikamiz mustaqillikka erishgach barcha sohalarda bo‘lgani kabi, hunarmandchilik sohasida ham sezilarli o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Hunarmandchilikni rivojlanishi hozirgi mehnat taqsimotining muhim tarmog‘i hisoblanadi. Hunarmandchilik bevosita savdo-sotiq bilan bog‘liq jarayon bo‘lib, aholi gavjum yashaydigan joylarda amalga oshiriladi.

Mamlakatimizning iqtisodining rivojlanishi, o‘sishi va rivojlanishining hozirgi davrida yosh avlodni mehnatsevar, halol, mehr-muruvvatli qilib tarbiyalash bugungi kunning muhim talablaridan hisoblanadi. Ayniqsa, bu o‘rinda joylar qiyofasini belgilashda shu yerlarda shakllangan, taraqqiy etgan va an‘anaga aylangan hunarmandchilik maktablarining barpo etilishi yoshlar tarbiyasida, ular kelajagini belgilashda, kasbiy faoliyatga yo‘naltirishda, muhim kasb va kasb ahliga hurmat-ehtirom ko‘rsatish kabi fazilatlarni shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Ma‘lumki, yoshlarga kasb-hunar o‘rgatishda amaliy san‘atdagi qadriyat va an‘analar alohida o‘ringa ega. Hunarmand usta shogirdlariga hunarning sir-asrorlarini o‘rgatib borar ekan, ularda ma‘lum tarbiyaviy fazilatlarni, jumladan, halol mehnat bilan pul topish, muvaffaqiyatsizliklarga bardosh berish, hunardan boylik orttirishgagina emas, balki jamiyat rivojiga hissa qo‘shish, boshlagan ishini oxiriga yetkazish, iqtisodiy bilim va tushunchalardan foydalanib tadbirkor va ishbilarmonlik qobiliyatini rivojlantirish hamda rost so‘zlashga o‘rgatib boradi.

Dunyoda qanday hunar bo‘lmasin, uning ustasi va shogirdlari bo‘ladi. Naqqoshlik, ganchkorlik, kulolchilik, misgarlik, pichoqchilik, bo‘yrachilik, gilamdo‘zlik, yog‘och o‘ymakorlik, savatchilik kabi hunarlarning o‘ziga yarasha ustalari bo‘lib, misgarlik bilan shug‘ullangan ustani misgar, naqqoshlik bilan shug‘ullangan ustani naqqosh, kulolchilik bilan shug‘ulangan ustani esa usta-kulol deb aytilgan. Shogirdlar esa usta deb murojaat qilishgan.

Qadimda hunar va tabiiy bilimlar maktablarda o‘rgatilmagan yakka shogird tartibida berilgan. Masalan:

- ota yoki ona hunarini egallash – ota-ona, oiladagi kattalardan yakka shogird shaklida;
- usta qo‘lida yakka shogird shaklida;
- tsex shogirdligi, ya‘ni uyushgan ustaxonalarda, tsexlarda yakka shogirdlik tartibida o‘rgatilgan.

Xalq hunarmandchiligida, xususan kulolchilikda ustozlarning shaxsiy va kasbiy fazilatlari quyidagicha bo‘lgan. Qadimdan ustozlar shaxsiy va kasbiy fazilatlarining mezoni bo‘lib, unga qat‘iy rioya qilib kelingan. Bu shaxsiy fazilatlar mezoni tarkibiga ustozning saxiy, odobli, mehr-shafqatli, marhamatli, ochiq yuzli, shirin muomilali, sabrli, talabchan, itoatli, qanoatli, to‘g‘ri so‘z, poklik, muloyimlik kabi fazilatlari bilan shogirdiga namuna bo‘lishi lozimligi belgilangan.

Hunarmandning kasb madaniyatiga quyidagilar kirgan:

- hunarni boylik orttirish maqsadida emas, balki jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shish maqsadida o‘rganish;

- hunarni mehnatsiz daromadlardan asrash;
- ustozlar an`anasiga ehtiromda bo`lish;
- pirlarning roziligini olish;
- pirlarning duosini olish;
- mehnatga loqayd bo`lmaslik;
- mehnatsevarlik, halol mehnat qilish;
- intizomli bo`lish;
- muvaffaqiyatsizlikdan tushkunlikka tushmaslik;
- hunarda aqlli tadbirkor bo`lish;
- rost so`zli bo`lish;
- pokiza bo`lish;
- bir ishni qiyomiga etkazmay ikkinchisiga o`tmaslik.

Hunarmand holi bo`lishi lozim bo`lgan xususiyatlar:

- nopok yo`llar bilan boylik orttiruvchilar bilan aloqada bo`lmaslik;
- boshqa hunarlarga nisbatan adovatda bo`lish va hasadgo`ylik, boshqalar muvaffaqiyatini ko`rolmaslik;
- jur`atsizlik, dangasalik, yalqovlik, erinchoqlik, isrofgarchilik, takabburlik, yolg`onchilik.

Ustozning kasbiy fazilatlariga o`z hunariga qiziqishi, o`z hunarini yoshlarga sidqidildan o`rgatishi, o`z hunariga yangiliklar kiritishi, shu hunari bo`yicha o`zidan keyin yaxshi, sodiq shogirdlar qoldirishi va shu kabi boshqalar kiradi. Ustozning eng yaxshi kasbiy fazilatlaridan biri shogirdlar tayyorlashdir. Har bir hunarmand ustaning shogirdi bo`ladi. Hunarmandlar o`z hunarini avloddan avlodga an`ana tariqasida o`tkazib kelganlar. Ustoz o`zidan keyin bilimdon, iste`dodli shogird qoldirmasa, uning hayoti bekor o`tdi deyiladi. Usta qanchalik mohir, o`z hunarini yaxshi bilishidan qat`iy nazar, o`z bilimini, hunarini ishonchli odamga qoldirmasa, uning ishlarini davom ettiradigan kishi bo`lmaydi. Shuning uchun ham Alisher Navoiy mashhur bir baytida quyidagi misralarni bejiz yozib qoldirmagan:

Hunarni asrabon netgumdir, oxir,

Olib tuproqqami ketgumdir, oxir!

Qadimda hunarmand va xaridor o`rtalaridagi munosabatlar odobi, mezonlari mavjud bo`lgan. Ular quyidagilardan iborta bo`lgan: savdoda poklik, halollik, adolatlilik, to`g`rilik, xushfe`llik, nafsini tiyish, kambag`al, bechoralarga xayri ehson qilish, mahsulotning asl bahosini bilmaganlar bilan to`g`ri muomilada bo`lish, va`daga xilof ish qilmaslik, bajara olmaydigan ishga va`da bermaslik va shu kabi boshqalar.

Milliy hunarmandchilikni rivojlantirishni oldimizga maqsad qilib qo`yar ekanmiz albatta uning an`analarini ham mukammal o`rganishni lozim. Bugungi zamonaviy ta`lim tizimida ta`lim va tarbiyaning bir-biri bilan uzoq yillardan buyon chambarchas bog`liq xolda yosh avlodni tarbiyalashda qo`llanib kelinayotgani sharq xalqlariga xoslikdir. Bugungi kunda ham ta`lim muassasalarida yosh avlodni milliy hunarmandchilik va amaliy san`at turlari haqida bilimarini shakllantirish uchun yetarlicha ishlar amalga oshirilmoqda.

Amaliy san`at (badiiy kulolchilik)” mutaxassisligi bo`yicha oliy ta`limi dasturini o`zlashtirish jarayoni misolida butun o`quv jarayoni davomida talabalarga bevosita ustozlik qilishning tobora ortib borayotgan ta`sirini kuzatish mumkin.

Kompetensiyalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish jarayonida o'qituvchilari va ustoz-murabbiylarning ta'sir nisbati barqaror o'zgarib bormoqda.

2 kurs. Talabalar oliy ta'limga o'tishgan. Ushbu bosqichda o'qituvchilarning dastlabki ustun ta'siri dastlabki asosiy kompetensiyalarni singdirishda namoyon bo'ladi. O'qituvchi asosiy nazariy bilimlar manbai sifatida, albatta, ushbu bosqichda etakchi rol o'ynaydi.

3 kurs. Uchinchi kurs o'quv dasturini yakunlash jarayonida talabalar o'zlarining birinchi jiddiy ijodiy ishlarini yaratadilar, ularni ishlab chiqarish jarayonida ular o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydilar, ular uchun ishlab chiqarish faoliyatining eng qiziqarli yo'nalishlarini aniqlaydilar. Ushbu bosqichda o'qituvchi shartli ravishda etakchi rolni ustozga o'tkazadi. Kelajakda o'qituvchi yordamchi funksiyani bajaradi.

4 kurs. To'rtinchi yildagi o'quv jarayoni aslida faqat amaliy faoliyatdir. Butun nazariy blok va dastlabki amaliy ko'nikmalar kasbiy faoliyatga tayyorlik bilan birlashtirilgan. Talabalarning bir qator hisobot ishlari o'qituvchiga asosan tuzatuvchi va nazorat qiluvchi funksiyalarni qoldiradi.

Yaqin vaqtgacha yosh kadrlar tayyorlash zarurligini chin dildan tan olmagan bir qator korxonalar hozirda kadrlar siyosatini o'zgartirib, bo'lajak xodim uchun kurashga kirishmoqdalar. Aksariyat korxonalarning asosiy xodimlari asta-sekin pensiyaga yaqinlashmoqda. Shunday qilib, 5-10 yillik rivojlanish strategiyasiga ega korxonalar bugungi talabalarni keyingi ish bilan amaliy mashg'ulotlarga jalb qilishga alohida e'tibor qaratmoqdalar. Yosh xodimlarni qo'llab-quvvatlash choralari ishlab chiqilmoqda.

Shu bilan birga, ta'lim muassasalarida talabalarni o'qitish bosqichida kasbiy ishlarda ustoz-shogirdlik zarurligini inkor etadigan bir qator korxonalar mavjud. Ko'pincha, bunday korxona egasi yosh kadrlarni jalb qilish zarurligini anglab, ustoz-shogirdlikni tashkil etish jarayonini tashkil etmaydi. Bunday korxona xodimlarining asosan ish haqi, shuningdek, mavjud mutaxassislarning ustoz sifatida ishlashga roziligini ma'qullamaydi. Faqatgina ish beruvchi xodimni ustoz bo'lishga undashi mumkin, uning bevosita manfaatlari to'plangan tajribani yosh mutaxassislarga o'tkazishdir.

Faqat yuqori rahbariyat darajasida ustoz-shogirdlik zarurligini bilish bunday korxonaning yaqin kelajakda xodimlarning yo'qligini oldini oladi.

Yosh kadrlarni jalb qilishdan manfaatdor bo'lgan ish beruvchi eng yaxshisini olishni xohlaydi. Buning sababi shundaki, eng yaxshi talaba yaxshi xodim bo'lishi mumkin, amaliyot va moslashuvdan o'tish osonroq. Dunyo bo'ylab harakat eng yaxshilarni aniqlash va eng yaxshi unvon uchun sog'lom raqobatga imkoniyat yaratish uchun mo'ljallangan.

Masalan, asosiy toifa va o'smirlar uchun mahoratni bajarish vazifasi, donishmandlar mahorati toifasi uchun esa badiiy mahsulotni loyihalash va qisman bajarish taklif qilinadi.

Asosiy toifadagi mashg'ulotlarga tayyorgarlik jarayonida OTM talabalari orasidan ishtirokchilarga zamonaviy o'zbek gravyurasi texnikasi bo'yicha badiiy mahsulotlar ishlab chiqaradigan korxonalarda katta tajribaga ega bo'lgan ustozlar va maxsus fanlar o'qituvchilari biriktirildi. Ishtirokchilar va unga biriktirilgan ustozlarning raqobatbardosh hayajonlari ustoz-shogirdlik faoliyatining ijobiy ta'sirining butun spektrini ko'rsatdi. Ishlab chiqarish korxonalari bazasida biriktirilgan ustozlar rahbarligida amaliyot o'tash bizga nafaqat qattiq, ya'ni o'ziga xos, chuqur texnologik bilim, ko'nikma va malakalarni, balki professional muhitda muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo'lgan oson kompetensiyalarni shakllantirishni boshlashga imkon berdi.

Bunday mashg'ulotni o'tkazish tajribasi ta'lim muassasasi va ish beruvchi kompaniyaning umumiy muvofiqlashtirilgan ishining barcha afzalliklarini aniq ta'kidlaydi. Bunday tadbirlar talabalarni rag'batlantiradi, ularning bilimlarini yanada amaliy, foyjali va mazmunli qiladi. Ishni baholash jarayonida hozirgi mutaxassislar nazariy tayyorgarlik davrida rivojlanmagan fikrlarga e'tibor berishadi.

Ustoz-shogirdlik nafaqat ish joyida yosh mutaxassislarni tayyorlash, balki nazorat, ya'ni kelajakda ta'lim muassasasiga o'qituvchi sifatida qaytishi mumkin bo'lgan shogirdlar ustida ishlashdir.

Pedagogik amaliyot doirasida ustoz-shogirdlik talabani o'z salohiyatini rivojlantirish va kasbiy shakllantirish yo'lida qo'llab-quvvatlash sifatida alohida rol o'ynaydi. Ta'lim muassasasining yosh mutaxassislari ustoz-shogirdlik qilishning foydasi shundaki, ular o'z ishlarida qiyinchiliklar yuzaga kelganda o'z vaqtida malakali uslubiy yordam oladilar va keyingi kasbiy o'sishga undaydilar.

Barkamol qurilgan ustoz-shogirdlik tizimi ustoz-shogirdlik tizimiga jalb qilingan xodimlarning kasbiy darajasini oshirishga yordam beradi. Ustoz boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantiradi, ta'lim muassasasidagi mavqeini yaxshilaydi, professional sifatida obro'-e'tibor va hamkasblar ishonchini qozonadi. Yosh mutaxassis yoki shogird moslashish bosqichida o'z vaqtida yordam oladi, bu ularga OTMga tezroq ko'nikish imkonini beradi, murakkab ish vazifalarini hal qilishda, kasbiy va martaba rivojlanishida yordam oladi.

Ustoz-shogirdlikning samaradorligi uning individual tabiati bilan izohlanadi. Ustoz o'zi tomonidan qilingan xatolarga tezda munosabat bildirishi, ularni batafsil tahlil qilishi va ishning to'g'ri yo'nalishini ko'rsatishi mumkin. Ustozlar professional jamoani yaratish va yosh mutaxassislarni professional jamoaga qo'shishda muhim funksiyaga ega.

Talabani kasbiy rivojlanishida ustozning shaxsiyati asosiy rol o'ynaydi. Ustoz-shogirdlik faoliyatini amalga oshirish uchun pedagogik mahorat darajasini doimiy ravishda rivojlantirish va takomillashtirish, ish shakllari va usullarini takomillashtirish, hamkasblar bilan tajriba almashish zarur. Har yili san'at bo'limida ochiq darslar, uslubiy ma'ruzalar taqdim etish mumkin. Masalan:

- * amaliy san'at namunalari ustida ishlash orqali talabalarning ijodiy salohiyatini ochib berish bo'yicha uslubiy hisobot;

- * “Yangi O'zbekiston – ranglar timsolida” mavzusida master-klass; “Badiiy obraz yaratish” mavzusida ochiq dars;

- * mintaqaviy ilmiy-amaliy konferensiyada ma'ruza.

Samarali ustoz kasbiy mahorat musobaqalarida ishtirok etib, tinglovchilarga o'rnak ko'rsatishi kerak. Shogirdlar bilan ishlashning asosiy tamoyillari quyidagilar bo'lib, ularni uch bosqichga bo'lish mumkin:

1. tanishish, o'zaro tushunish va ishonch munosabatlarini o'rnatish, mas'uliyat doirasini aniqlash, shogirdning ko'nikma va qobiliyatlaridagi kamchiliklarni aniqlash.

2. moslashuv dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish, shogirdning kasbiy mahoratini sozlash.

3. shogirdning kasbiy moslashish darajasini va uning ishni bajarishga tayyorlik darajasini aniqlash.

Shogirdlar bilan ishlashda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv afzal hisoblanadi. Ustoz badiiy qobiliyatini ro'yobga chiqarish zarurligiga e'tibor qaratadi. Ustoz shogirdlarning

muvaffaqiyatini kuchaytirishga, yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish istagini qo'llab-quvvatlashga harakat qiladi.

Shogirdlar bilan ishlashda ba'zi xususiyatlarni ta'kidlash mumkin. Shogirdlar bilan ishlash haqiqiy ish sharoitida amalga oshiriladi. Bundan tashqari, bu jarayon ustoz va shogird o'rtasidagi yaqin shaxslararo aloqani, yosh o'qituvchining kasbiy pozitsiyalarining kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib:

- talaba ushbu kasb bo'yicha mutaxassislarning haqiqiy faoliyati to'g'risida tasavvurga ega bo'ladi, mashg'ulot davomida ularning kuchini baholay oladi;

- ta'lim muassasasi o'qituvchilari fikr-mulohaza va talabalarning tayyorgarligini ob'ektiv baholaydilar;

- ish beruvchi kompaniya mutaxassislari ta'lim jarayonining tuzatish mantiqiy lahzalariga e'tibor berish imkoniyatiga ega. SHuningdek, kelgusida ishga joylashish uchun eng istiqbolli ishtirokchilarni aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, amaliy san'at sohasida mutaxassislarni tayyorlash, ustoz-shogirdlikni qaror toptirish ta'lim muassasasi va xodimlarni yanada rivojlantirish va jalb qilishdan manfaatdor bo'lgan ish beruvchi o'rtasidagi chuqur o'zaro aloqasiz mumkin emas.

REFERENCES

1. D. A. Nozilov O'rta Osiyo dizayni tarixidan Toshkent "O'zbekiston" 1998
2. M. K. Rahimov O'zbekiston badiiy keramikasi Toshkent 1961
3. L. Jadova Sovremennaya keramika Uzbekistana 1963
4. S. S. Bulatov, M. O. Ashirova Amaliy san'at qisqacha lug'ati 1992
5. M. Sh. Mannonova "O'zbek kulolchilik terminologiyasi" dissertatsiya
6. G. Shatskiy. Koyalardagi kadimgi rasmlar. T.; 1973.
7. S. Bulatov. "Xalq ta'limi" jurnali. T.; 1998, 1-son
8. Faxriddin, Rizouddin ibn. Ilmning o'n to'rt qanoti / Shogirdlik odobi / tarj. Jamalov Sagdulla. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2018. – 88 b.
9. Ron J. Aql vitaminlari. – Toshkent: FUTURE-BOOKS, 2021. – 383 b.
10. Rtveladze E. Taraqqiyotning mangulik chashmasi // <http://www.adolatgzt.uz/society/munosabat/4390>
11. To'raev B. Uchinchi muallim – O'zbekiston falsafasi yutuqlarini targ'ib qilgan vakil // https://uza.uz/uz/posts/uchinchi-muallim-ozbekistonfalsafasi-yutuqlarini-targib-qilgan-vakil_332585
12. Tursun, Ahmad Muhammad Hasan Basriy. – Toshkent: Qaqnus media, 2019. – 55 b.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI O'QUVCHILAR BILIMINI BAHOLASHGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYALARI

Nasiba Sabirova

Xorazm VPYMO`MM "Tillarni o`qitish metodikasi" kafedrası mudiri, filologiya fanlari doktori
(DSc), dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10003319>

Ta'limning barcha bosqichlarida ona tilini o'qitishning asosiy maqsadi o'rganuvchilarning kundalik, ilmiy va kasbga oid sohalarda faoliyat olib borishi uchun kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirishdan iboratdir. Ona tili kommunikativ kompetensiyasi – ona tili bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni muloqot jarayonida qo'llash qobiliyati. O'quvchining mustaqil fikrlashi, o'zgalar fikrini anglashi, nutq va muloqot madaniyati rivojlanishi uchun ona tili ta'limi standart talablariga javob berishi, ona tilini kommunikativ va lingvistik kompetensiyasi bo'yicha yetarli darajada egallashlari ko'zda tutiladi. Shu maqsadda ushbu o'quv fanining asosiy mazmunida quyidagi talablar ko'zda tutiladi:

1. Ona tilidan muloqot malakasini egallash (kommunikativ kompetensiya).
2. Til materiali va vositalarini nutqda qo'llay bilish uchun yetarli bilimlarni o'zlashtirish (lingvistik kompetensiya).

Ushbu mazmun asosan kommunikativ kompetensiyani egallash orqali ona tilini o'rgatishning umumta'limiy maqsadini ko'zda tutadi.

3. Kommunikativ kompetensiya.

Ona tili faniga qo'yilgan talablar bo'yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning asosiy uch turi: o'qish, gapirish va yozish amallari bo'yicha har bir sinfda taqozo etiladigan bilim va ko'nikmalar me'yorini belgilab beradi. Bunda o'quvchining notanish matnni ifodali o'qiy olishi, o'zgalar fikrini va matn mazmunini anglash hamda uni og'zaki qayta bayon qila olish darajasi, fikrni mantiqiy izchillikda ifodalay olishi, tilning ifoda vositalaridan o'rinli va unumli foydalana bilishi, imloviy savodxonligi kabi kompetensiyalarni egallab borish dinamikasi nazarda tutiladi.

4. Lingvistik kompetensiya.

Standartda nutqiy faoliyatning har bir turi yuzasidan til materiali, til vositalari va grammatik bilimlar, hosil qilinadigan zaruriy ko'nikma va malakalar belgilanadi. Bunda o'rganilayotgan o'zbek tilining fonetikasi, leksikasi va grammatikasi bo'yicha nutqning og'zaki va yozma shakllaridan keng va to'g'ri foydalanish uchun zarur bo'lgan ilmiy-amaliy ma'lumotlar berish, o'zbek tilida to'g'ri talaffuz, imlo va punktuatsiyaning asosiy qoidalarini o'zlashtirish, muayyan bir xabarni yoki ma'lumotni turli shakllarda bera olish, kundalik hayot uchun zarur bo'lgan ish qog'ozlarni yuritish, badiiy, ilmiy, siyosiy asarlarni o'rganib, ular haqidagi fikr mulohazasini shaxsiy munosabatini og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri bayon eta olish imkoniyatlaridan o'rinli foydalanish talab etiladi. Uzluksiz ta'limning boshlang'ich va umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim bosqichlarida til ta'limining lisoniy, lingvopsixologik, sotsiopsixologik va paralingvistik xususiyatlari, muhimi, umumdidaktik hamda o'ziga xos metodik xususiyatlardan kelib chiqqan holda hosil qilinadigan kommunikativ, grammatik va umumtarbiyaviy vazifalar belgilanadi, xususan maktabni bitirib chiqqan yoshlar ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotning barcha jabhalarida, muloqot va munosabatning hamma turlarida ona tilidan erkin, samarali va to'g'ri foydalana olish, uning cheksiz imkoniyatlaridan to'laqonli bahramand bo'lish, zaruriy ko'nikma va imkoniyatlariga ega bo'lishlari zarur. Ona tili fani

bo'yicha uzluksiz ta'lim tizimining majburiy ta'lim bitiruvchilarga qo'yiladigan majburiy minimal talablar va buni ular bilishlari kerak bo'lgan. Ular quyidagilar:

Lingvistik bilimlar: Fonetika, leksikologiya, so'zning tarkibi, so'z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, bog'lanishli nutq, nutq uslublari, uslubiyatga oid tushunchalar, ularning muhim belgilari, tushunchalar bilan bog'liq grammatik atamalarni bilish.

Nutqiy kompetensiya. O'qish - harflarni to'g'ri talaffuzi, so'zlarni to'g'ri o'qilishi, gap ohangi, gapdagi tinish belgilarining talaffuzi, sanash va ajratish ohanglaridan to'g'ri foydalanish, so'z urg'uluri, murakkab tipdagi ilmiy atama va ramzlarni to'g'ri talaffuzi, mumtoz adabiyot namunalarini, so'z, ibora va atamalarni to'g'ri talaffuzi, ma'nosini anglash.

Fikrni og'zaki bayon qilish - og'zaki nutqning to'g'ri, ravon, aniq, tushunarli va ta'sirchan bo'lishi, monologik nutq, dialogik nutq mantiqiy jihatning aniq bo'lishi, matn mazmunining mos bo'lishi.

Fikrni yozma shaklda bayon qilish- matndagi gaplarning mazmunan o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi ko'rsatilgan mavzu doirasida birlashishi, harf va tinish belgilarini to'g'ri yozish, husnixatda qatorlarni to'g'ri joylashtirish, so'zlar orasidagi oraliqni to'g'ri belgilash, tasvirda tilning ifoda vositalaridan foydalanish, matnda so'zlarni takrorlashdan saqlanish va ma'nodoshlarini qo'llay olish, matnda xatboshilarining yaxlitligi va fikr izchilligini ta'minlash, uyadosh so'zlardan foydalana olish, diktant, bayon, insho, maqola, ish qog'ozlari (xat, tabriknoma, tushuntirish xati, tilxat, ariza, ma'lumotnoma, hisobot, ishonch xati, axborot)ni yozish, sodda va murakkab reja tuzish, yozma ishga epigraf tanlash, xatboshini to'g'ri belgilash, til birliklarini fonetik, lug'aviy, morfologik, sintaktik, tahlil qilish. Adabiy ta'lim o'z oldiga bir qator maqsadlarni qo'yadi. Majburiy ta'lim tizimidagi adabiy ta'lim asosan sof ilmiy maqsadlarni emas, balki ma'naviy-axloqiy yo'nalishlar ustuvorligini ko'zda tutadi. O'quvchilar milliy adabiyotning, shuningdek, jahon adabiyotining eng sara namunalarini o'qish va tahlil qilish asosida ezgulik va yovuzlik, yaxshilik va yomonlik, go'zallik va qusur haqidagi xilma-xil talqinlarga duch kelishadi, ularga ongli va jonli munosabat bildirishadi, shular asosida o'zlaridagi axloqiy-ma'naviy fazilatlar majmuining shakllanishi va rivojiga imkon topishadi. Ularga nisbatan ochiq hayotiy munosabatlarni aks ettirish zaruriyati esa o'quvchilar og'zaki hamda yozma nutqlarining rivojida muhim omil vazifasini ado etadi.

O'quvchilar turli davr va mamlakatlarda yaratilgan, turlicha dunyoqarash va e'tiqodlarni aks ettirgan, badiiy asarlarning eng yuksak namunalari bilan tanishib boradilar. Shular asosida ularda olam va odamlarning rang-barangligi, ularning takrorlanmasligi, ayni paytda olamning, butun bashariyatning bir butunligi haqidagi tasavvur va qarashlari shakllanib, kengayib, mustahkamlanib boradi. Eng muhimi, u olam va odamga tegishli bo'lgan barcha hodisalarga emotsional (hissiy) munosabat bildiradi oladigan darajaga ko'tariladi, qarashlar, dunyoqarashlar, nuqtai-nazarlar xilma-xilligini kuzatish imkoniga ega bo'ladi. Adabiy ta'limning asosiy maqsadlari quyidagilar:

- o'quvchilarning yosh va psixofiziologik xususiyatlarini e'tiborga olib, milliy va jahon adabiyotining eng munosib namunalari bilan tanishtirish asosida ularning qalbida vatanparvarlik, ezgulik, insonparvarlik singari yuksak insoniy fazilatlarga nisbatan rag'bat, mehr va muhabbat uyg'otish;
- fuqarolik va vatanparvarlik ruhida, adabiyotga, milliy, madaniy-ma'rifiy qadriyatlarga nisbatan hurmat ruhida tarbiyalash;
- boy ma'naviy dunyosini shakllantirish;

- badiiy asar va uning poetik xususiyatlarini o‘rganish asosida o‘quvchida tanqidiy fikrlashga oid ko‘nikma va malakalarni hosil qilish;
- ulardagi mustaqil fikrlash, ijodkorlik qobiliyatlarining shakllanishi va rivoji uchun imkoniyat yaratish;
- har qanday ma‘naviy xurujlarga nisbatan sog‘lom va baquvvat e‘tiqodga tayanadigan immunitetni shakllantirish;
- so‘z san‘ati vositasida o‘quvchining individual va shaxslik fazilatlarini rivojlantirish.

Mazkur maqsadlarni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarning bajarilishi zarur: o‘quvchilarda badiiy adabiyotga nisbatan mehr uyg‘otish; badiiy adabiyotning janr va uslubiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, asarni tahlil qilishning munosib shakllarini topishi va amalda qo‘llashiga ko‘nikma hosil qilishiga erishish; og‘zaki nutqlarining adabiy til me‘yorlari asosida shakllanishi va rivojini ta‘minlash, nutqiy kompetentsiyani o‘stirish; yozma nutqlarida yuksak savodxonlik, adabiy til me‘yorlariga rioya etish, uslubiy rang-barangliklardan foydalana olishga oid ko‘nikma va malakalarning shakllanishiga erishish; adabiy-badiiy asar mohiyatini, uning asosiy nuqtalarini og‘zaki va yozma tarzda ifodalay olish, bu haqdagi o‘z fikrlarini boshqalarga og‘zaki va yozma tarzda etkazish yo‘llarini egallash; badiiy asar mazmun va mohiyatini, undagi go‘zallik va nafosatni his etishga o‘rgatish; badiiy matnni emotsional tarzda idrok etish va qabul qilishni, obrazli va analitik tafakkur hamda ijodiy fikrlashni, kitobxonlik madaniyatini, adabiyotning boshqa san‘at asarlari bilan yaqin va farqli jihatlari haqidagi tasavvurlarini, ularning og‘zaki va yozma nutqlarini rivojlantirish. Adabiyot fani bo‘yicha uzluksiz ta‘lim tizimining bitiruvchilariga qo‘yiladigan majburiy minimal talablar va buni ular bilishlari kerak bo‘lgan. Ular quyidagilar:

Tushunchalar: Adabiyotning so‘z san‘ati ekanligi, uning estetik, tarbiyaviy, ta‘limiy ahamiyati, badiiy so‘z qudrati, so‘zning ifoda imkoniyatlari, so‘z orqali inson ruhiy olami, his-tuyg‘ulari hamda tabiat manzaralarining tasvirlanishi, adabiyot va ma‘rifat, adabiyot va ma‘naviyat, adabiyot va tarbiya, xalq og‘zaki ijodi, mumtoz va zamonaviy adabiyot, jahon adabiyoti namunalari va ularning ijodkorlari, adabiy tur va janrlar haqida umumiy bilimga ega bo‘lish.

Adabiy–nazariy bilimlar: xalq og‘zaki ijodi: maqol, topishmoq, tez aytish, ertak, rivoyat, hikoyat, masal, lof, latifa, afsona, xalq qo‘shiqlari, doston va uning turlariga xos qonun-qoidalar; epik tur va uning janrlari: hikoya, qissa, romanga xos nazariy tushunchalar; lirik tur va uning janrlari: she‘r, ruboiy, qit‘a, g‘azal, tuyuq, muxammas, masnaviy va boshqalarga xos qonun-qoidalar; dramatik tur va uning janrlari: drama, komediya, tragediyaga xos nazariy tushunchalar; syujet, kompozitsiya, obraz, prototip, badiiy asar tili, ijodiy metod, uslub, she‘riy san‘atlar va ularga oid nazariy qoidalar.

Adabiy jarayonlar: adabiyot so‘z san‘ati ekanligini, o‘zbek adabiyoti tarixi, xalq og‘zaki ijodi, mumtoz sharq adabiyoti, zamonaviy adabiyot, jahon adabiyoti, adabiy-badiiy asarlar mazmuni, g‘oyasi va muammosi, ijodkorlarning hayoti va ijodi, asosiy va ikkinchi darajali voqealar, asar qahramonlarini tavsiflash, o‘zaro qiyoslash, matnning tezis va rejalari, muallif nuqtai nazari, asarga nisbatan o‘z nuqtai nazarini asoslash, adabiyot tarixining asosiy tamoyillari, adabiy qahramonlarning ma‘naviy olami, jahon adabiyoti, o‘zbek adabiyotining jahon adabiyotidagi o‘rni, roman janri, badiiy asarda milliy ruh ifodasi, ruhiy tahlil, adabiyotdagi komil inson tasviri, tashxis, musammat, lirik qahramon obrazi, tragik obrazlar va hayot haqiqati, so‘z

san'atining obrazliligi, tarixiy-adabiy jarayonga xos asosiy qonuniyatlar, adabiy tur va janrlar, muayyan bir badiiy asarning turi va janri, asar badiiyatiga xos xususiyatlar. Nazariy bilimlarni namoyon qilish: o'rganilgan adabiy–nazariy tushunchalar va qoidalarni ta'riflash hamda tavsiflash, ularning amalda qo'llanilishiga misollar keltirish; mustaqil ravishda badiiy asarga nazariy jihatdan baho berish; o'rganilgan adabiy-nazariy tushunchalarning qo'llanilishiga doir test topshiriqlarini bajarish.

Axborotlarni mustaqil ravishda izlash: Turli manbalar (darslik va qo'llanmalar, lug'at, ilmiy-ommabop adabiyotlar, kompyuter ma'lumotlari bazasi, adabiy saytlar - internet resurslari)dan foydalanib, ilmiy-adabiy mazmundagi axborotlarni izlash va foydalanish.

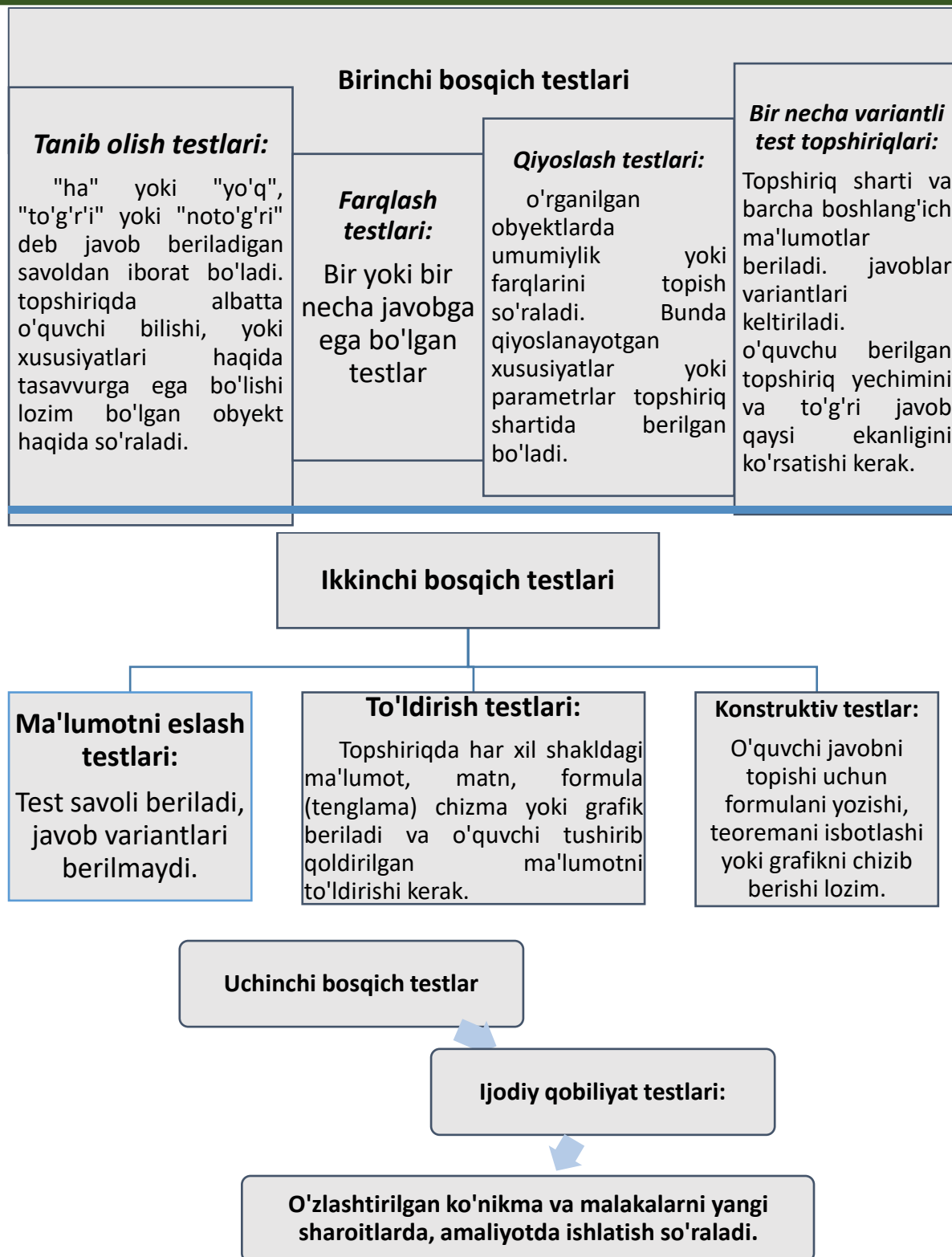
Amaliyotda qo'llay olishi kerak: O'rganilgan xalq og'zaki ijodi, mumtoz va zamonaviy adabiyot, jahon adabiyoti namunalaridan tegishli xulosalar chiqarish, ibrat olish, yaxshi insoniy fazilatlarni o'ziga singdirish, o'rganilgan maqol, matal, ibora, aforizm, she'riy satrlar va boshqa badiiy asarlardan kundalik og'zaki so'zlashuvlarda o'rinli foydalanish, asar va uning qahramonlariga yozma va og'zaki tavsif berish, annotatsiya va taqrizlar, referat va insholar, ijodiy matnlar yoza olish, badiiy ijod namunalari (nasriy, she'riy, dramatik asar)ni ifodali o'qish, ularning mazmun-mohiyatini tushunish, anglash va idrok etish. Badiiy matn yoki uning parchasini ifodali yod aytish, qayta hikoyalash, o'zgalarga tushuntirib berish, ularda tasvirlangan voqea-hodisalar, obrazlar tizimini sharhlash, munosabat bildirish va baholay olish, og'zaki va yozma nutqni boyitish, rivojlantirish, tushunarli va ravon, og'zaki hamda yozma nutqqa ega bo'lish.

Test o'tkazish metodikasi, testlarning turlari.

“Test” atamasi birinchi marta amerikalik psixolog J. Kettel tomonidan 1980 yilda kiritilgan. “Test” atamasi inglizcha “test” so'zidan olingan bo'lib, tekshirish, nazorat, sinov degan ma'nolarni anglatadi. Pedagogikada “test” atamasi o'ziga xos shaklga va mazmunga, turli qiyinlik darajasiga ega bo'lgan, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini xolisona baholash imkonini beradigan topshiriqlar tizimidan iborat.

Test topshiriqlari - ta'lim natijalarini xolisona nazorat qilishning didaktik va texnologik vositalaridan hisoblanadi. Test sinovlari yordamida barcha o'quvchilarning bilimini bir vaqtda tekshirish, o'quvchilarni mashg'ulotga puxta tayyorgarlik ko'rish, mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish, intizomini mustahkamlash kabi imkoniyatlar yaratadi. Biz quyida bir-biriga o'xshash ikki xil ko'rinishdagi darajali testlar haqida fikr yuritamiz.

O'quvchilarning o'zlashtirish darajasi bo'yicha testlar quyidagicha tasniflanadi:

Hozirgi kunda innovatsion texnologiyalar, interfaol uslublar juda ko'p, egallagan bilim, ko'nikma, malakalari darajasini aniqlash, baholashda qo'llanilishi mumkin bo'lgan intensiv interfaol metodlardan biri «Assesment» texnikasi haqida fikr yuritamiz va uning metodikasini keltiramiz. «Assesment» texnikasi Ushbu texnika baholash metodi ichida usul sifatida qo'llaniladi. Texnika mohirlik, ustalik degan ma'noni bildiradi. Demak, o'quvchilar o'z bilim, ko'nikma, malakalarini mohirlik bilan sinab, o'z-o'zlarini baholashlari, bir sinovdan o'tishlari

mumkin. Assesment (ingl. - assessment - baho) o`z-o`zini taqdimot qilish, ma`lum bir sinovdan o`tish deb belgilanadi.

Xulosa. Yuqorida biz keltirgan, o`quvchilarning bilimini baholovchi ba`zi mezonlar o`qituvchi tomonidan avvalambor, o`zi tomonidan tahlil qilinib, keyin dars jarayoniga tatbiq etishni taqozo qiladi. Shunday qilib, hozirgi zamon o`qituvchisining xususiyati dinamik xarakterda ekanligi bilan diqqatni tortadi. Bu masalada quyidagi xulosaga kelish mumkin: *birinchidan*, o`qituvchi kasbiy madaniyati mazmunida professionallik, bilimdonlik va zamonaviylik komponentlari muhim o`rin tutadi; *ikkinchidan*, o`qituvchi kasbiy madaniyati mazmunida o`qituvchi kasbiy madaniyatida kasbiy layoqatlik, axloqiy malakalilik va faoliyatni baholash komponentlari ustuvor bo`ladi.

REFERENCES

1. Abdurahmanova, M. (2021). LEGAL FUNDAMENTALS OF LAND RESOURCES OF USANCE TO ACHIEVE ECONOMIC EFFICIENCY. Экономика и финансы (Узбекистан), (Спецвыпуск 4), 187-189.
2. Abdurahmanova, M., & Olimova, M. (2023). MORFOLOGIK ANALIZATOR XUSUSIDA. COMPUTER LINGUISTICS: PROBLEMS, SOLUTIONS, PROSPECTS, 1(1).
3. Abduraimova M. Ona tili ta'limida ilg'or pedagogik texnologiya. –Toshkent, 2005.
4. Ergashevna, S. N. (2020). Technology of teaching students to work hard through folklore. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(9).
5. Ergashevna, S. N. (2021). LATEST DEVELOPMENT OF THE ART OF BAKHSI IN UZBEKISTAN. ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 10(8), 49-55.
6. Ishmuhamedov R. O`quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo`llash uslubi. – T.: RBIMM, 2008. – 68 b.
7. Karimova, G. (2020). Some considerations about the process of lexicalization of grammatical units. Результаты научных исследований в условиях пандемии (COVID-19), 1(04), 112-114.
8. Otajanova, M. O. (2016). NEW APPROACH TO THE TRADITIONS. Theoretical & Applied Science, (11), 8-12.
9. Sabirova, N. E. (2022). Xorazm vohasida baxshi ijrochiligi genezisi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(1), 656-663.

**DIDAKTIK QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA OLIY PEDAGOGIK TA'LIM
SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING AMALIY IMKONIYATLARI**

Nilufar Jalilova

O'zPFITI II-bosqich tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10003333>

Madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan qadriyatli yondashuv va qadriyatlarga yo'nalganlik shaxsning ijtimoiy-madaniy sub'ekt sifatidagi xulq-atvori va xatti-harakatlarini belgilab beruvchi muhim asosdir.

Ta'limga qadriyatli yondashuv 1980- yillarda AQSh ta'lim tizimida haqiqiy amaliy ehtiyojga aylanib, o'sha davrda shakllagan qadriyat va ta'lim uyg'unligi tamoyiliga ko'ra, qadriyat va ta'lim albatta bir-birini taqozo etadi. Qadriyatlar avvalo axloqiy me'yorlarda o'z ifodasini topadi, "chunki qadriyatlarning avloddan-avlodga o'tishi har doim sivilizatsiya funksiyasi bo'lib kelgan".

Didaktik qadriyatlar ham o'ziga xos madaniy hodisa, tushuncha, bilim va malakalardir. Ularni o'rganish va qo'llash ta'lim taraqqiyotining qonuniyatlarini ochib beradi hamda ta'limni milliy va umuminsoniy asosda rivojlantirish imkonini yaratadi. Shunga ko'ra, biz o'z ishimizda didaktik qadriyatlarning tarixiy takomillashuvini nazarda tutgan holda, ularni shartli ravishda quyidagi turlarga ajratib o'rganish zarur deb hisoblaymiz:

- I. Tarixiy retro-didaktik qadriyatlar;
- II. Innovatsion didaktik qadriyatlar;
- III. Istiqbolga qaratilgan didaktik qadriyatlar.

Biz didaktik qadriyatlarning komponentlari deganda Sharq va G'arbda ishlab chiqilgan ilg'or ta'lim nazariyalari, ta'lim konsepsiyalari, Sharq allomalarining barhayot didaktik qarashlari, optimal didaktik metod, usul va vositalarni tushunamiz hamda didaktik qadriyatlarni belgilashda tarixiylik, milliylik, milliy-tarixiy tajribaga tayanish kabi prinsiplarga asoslanamiz. Shuningdek, ta'lim nazariyasini milliy asosda rivojlantirish hamda maktablarga milliy mentalitetimizga mos zamonaviy ta'lim innovatsiyalarini kiritishni birlamchi ahamiyatga molik hodisa sifatida e'tirof etamiz.

Bir necha asrlik pedagogik va didaktik merosimizda bugungi davr uchun zarur va foydali g'oya va qarashlar, ta'limning shakl, usul va vositalari mavjud bo'lib, yosh avlodga berilayotgan ta'lim-tarbiya bugungi kunning mahsuli bo'lmay, insoniyatning bir necha ming yillik yuksak dahosidan vujudga kelgan.

Tadqiqotchi N.E.Temirova haqli ravishda meros hamda qadriyat bir-biriga uzviy bog'liq bo'lishiga qaramay, yagona tushuncha emasligini ta'kidlaydi. Ya'ni, har qanday meros qadriyat bo'la olmaydi, meros taraqqiyot uchun zarur omil bo'lgandagina qadriyat darajasiga ko'tarilishi mumkin.

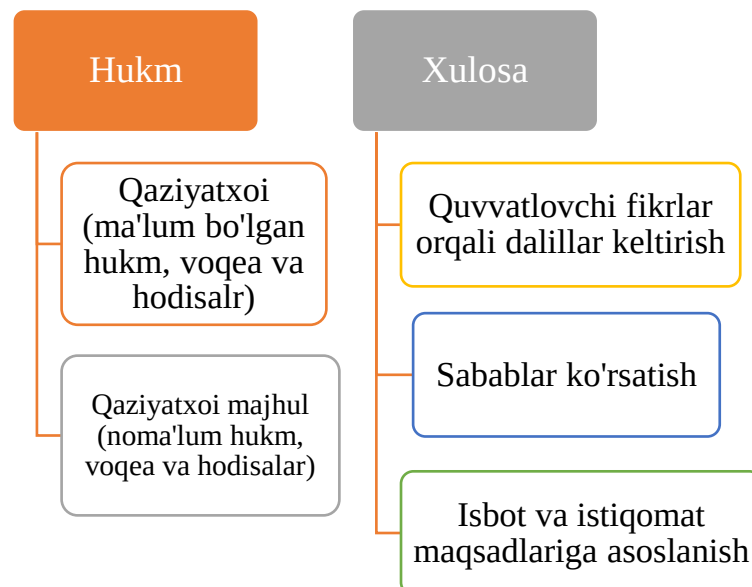
Didaktik qadriyatlar o'quv jarayonini rivojlantirishga qaratilgan milliy-umuminsoniy ta'lim paradigmalari, ta'limning samarali usul, vosita va metodlari bo'lib, davr talabiga xamohang sifatli ta'lim berishga qaratilgan o'qituvchi-o'quvchi va o'qitish vositalariga oid maqsadli munosabatlarni o'zida jamlaydi. Didaktik qadriyatlar fan-texnika va texnologiyalar taraqqiyotiga monand o'zgarib, davr talabi va ijtimoiy munosabatlar (davlat-jamiyat-ta'lim) ta'sirida yangilanib boradi.

Didaktik qadriyatlar va ulardan pedagogik jarayonda foydalanish mexanizmlari ta'lim mazmuni, jarayoni, pedagog-talaba tizimidagi o'zaro munosabatlarni tashkil etishga asoslanadi.

Didaktik qadriyatlarining amal qilish doirasi juda keng bo'lib, ta'lim mazmunida, o'quv faoliyatini tashkil etishda, ta'lim amaliyotini qayta tashkil etish va takomillashtirishda qo'llanadi.

O'tgan asrning 50-80 yillarida G'arb olimlari tomonidan didaktikaning ta'lim-o'quv materiali-o'qituvchi-o'quvchi munosabatlari to'rtligi hamda ta'lim falsafasi negizida bixeviorizm, kognitiv, konstruktiv ta'lim nazariyalari va ularga mos texnologiyalar ilgari surilgan.

So'fizm ta'limotidagi diniy bilimlarni o'rgatish tizimi asosan takrorlashga asoslanadi, bu esa rag'bat (motivatsiya), jazo kabilarni o'z ichiga olgan holda bixeviorizm g'oyalari yaqindir. XX asr boshlarida Abdurauf Fitrat o'zining “Rahbari najot” asarida AQSh pedagoglari tomonidan taklif etilgan kognitiv yondashuviga yaqin g'oyalarni ilgari suradi. Xususan, Fitrat juz'iy (kichik) masalalar tahlili asosida umumlashma xulosalar chiqarishga o'rgatishni ta'lim jarayonida amalga oshirilishi zarur deb hisoblaydi. Chunki aqliy tarbiyada muhokama va munozara muhim o'rin tutadi. Zero, muhokama hukm va xulosaga tayanadi. Uning asosida muayyan narsa, hodisalar haqida hukm chiqarish va unga ko'ra o'z xulosasiga ega bo'lish yotadi.

2-rasm. Abdurauf Fitratning muhokamani amalga oshirish texnologiyasi

Mazkur texnologiyani oliy pedagogik ta'lim amaliyotida qo'llash uchun talabalar mashg'ulotga oldindan tayyorlanib keladilar. O'qituvchi talabalarga 3ta muammoli masala (hukmlar)ni havola qiladi. Masalan:

Muhokama uchun namunaviy hukmlar:

1. Zamonaviy pedagogik ta'lim tizimida pand-nasihat eskirgan metodlardan biridir.
2. Ta'limda ustoz nuquzi talaba nufuzidan ustunroq bo'lishi lozim.
3. O'qituvchi mavzuni to'liq o'zlashtirganidan keyin baholash hozirgi hozirgi zamonaviy ta'lim vaqt taqsimotiga to'g'ri kelmaydi.

O'qituvchi havola etilgan hukmlarni ma'qul yoki noma'qul ekanini isbotlash uchun zarur adabiyotlar va internet materiallari bilan tanishish va fikrini ular asosida isbotlashni so'raydi.

Mashg'ulot boshlang'ach:

1. Talabalar 4 kishidan 3 guruhga bo'linadilar.
2. Har bir guruh doira shaklida joylashadi.

3. Guruh sardorlari oldindan tayyorlangan sandiqcha ichidagi hukmlardan birini tanlab oladi.

4. Guruhlar Fitart metodiga asoslangan muhokama sxemasi bilan tanishtiriladi. (hukm – isbot – dalil – xulosa)

5. Hukm muhokamasi uchun har bir guruhga 10 daqiqadan vaqt beriladi. Guruhdagi 2 talaba hukm ijrochisi sifatida qolganlarni manbalardan yig‘ilgan ma’lumotlar bilan tanishtiradilar, 2 talaba isbotlovchilar bo‘lib, keltirilgan manbalardan isbot va dalillarni tanlab saralaydilar, xulosani aytuvchi talaba guruh xulosasini shakllantiradi va taqdim etadi (zaruriyat bo‘lsa, isbotlovchi talabalar ham jarayonda chiqish qilishlari mumkin).

6. Har bir guruh o‘z hukmi yuzasidan fikrlarini bildirgach, o‘qituvchi isbot, dalil va xulosalarning asosliliigi, ishonarliligiga qarab guruhlarini baholaydi Guruhlar hukmlari bilan tanishilgach, bildirilgan fikrlar asosida muhokama davom ettirilishi ham mumkin. Bunda fikrlar xilma-xilligi va bir hukm doirasida turli guruhlarining fikrlari bilan o‘rtoqlashishi imkoni tug‘iladi.

O‘tmish didaktik merosimiz asosida talabalarni allomalar fikri bilan tanishtirishda “Fikrning asliyatini top”, shogirdning ustoz oldidagi burchi haqidagi didaktik qadriyatlarni o‘rganishda “Nima uchun” grafikli organayzerlar (fikriy jarayonlarni ko‘rgazmali taqdim etish), talabalarni ijodiy-kreativ fikrlashga o‘rgatishda *Najmiddin Kubroning muroqaba usulidan foydalanish, munozara jarayonida suqrotona savol-javob usulini qo‘llash kabilar didaktik qadriyatlarning boy arsenalini tatbiq etishning zaruriyatini ko‘rsatadi.*

Xulosa qilib aytganda, o‘tmishda ilgari surilgan didaktik qadriyatli yondashuvlardan foydalanish ta’lim amaliyotini foydali va samarali texnologiyalar bilan boyitishda katta ahamiyat kasb etadi.

REFERENCES

1. Эволюция ценностей высшего педагогического образование: историко-теоретический аспект,- дис- Булынин А.М. Москва, 1998.
2. Temirova N.E. Talaba yoshlarning ma’naviy shakllanishida milliy va umuminsoniy qadriyatlar dialektikasi. 09.00.01. Falsafa fanlari nomzodi ... diss....- T: 2007.
3. Г.К.Селевко. Современные образовательные технологии: учебное пособие для педагогических ВУЗов и институтов повышения квалификации. – М.: «Народное образование», 1998.
4. Safarova R., Musaev U., Inoyatova M., Musaev J., Akramova G., Nurjanova R., Baqoeva L., Yusupova F., Mirzaeva M., Hasanova G., Nematov Sh., Ma’murov B., Mahmudova D. Umumiy o‘rta ta’lim mazmunini modernizatsiyalashning didaktik parametrlari. T.: Fan, 2008.
5. B.Ahmedov. Tarixdan saboqlar. T.: O‘qituvchi, 1994.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI ERTAKLARDAN FOYDALANGAN HOLDA
O‘QUVCHILARNING MADANIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHGA
TAYYORLASH**

Dilrabo Malikova

O‘zPFITI mustaqil tadqiqotchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10003500>

Boshlang‘ich sinf tayyorlaydigan fakultetlarda bolalar adabiyotini o‘rganishga urg‘u beriladi. Bolalar adabiyotining salmoqli qismi turli xalq ertaklaridan iboratdir. O‘quvchilar madaniyatini, ularning rivojlanishini ertaklar ta‘sirida oshirish maqsadga muvofiqligini ajdodlarimiz merosini o‘rganish orqali anglash mumkin.

Har birimiz bolalikdan buvijonlarimiz va bobojonlarimiz aytib bergan ajoyib ertaklar og‘ushida unib-o‘sganmiz. Ulardagi voqealar ta‘sirida o‘zimizni qahramonlarga qiyoslab, qo‘rqmas botirlarga yoki go‘zal, dono malikalarga o‘xshashni istaganmiz. Bolalikda olingan bilim va tarbiya toshga o‘yilgan naqsh singari mangu qoladi, shu sabab tarbiyani etti yoshgacha bering, keyin sayqallab boring, deydi dono xalqimiz. Ertakning pedagogik qiymati shundan iboratki, u o‘quvchining milliy-ma‘naviy sifatlarini shakllantirishda ma‘naviy ong va xulq-atvor birligi bo‘lib xizmat qiladi.

Mamlakatimizdagi bolajonlar etti yoshida maktabga qadam qo‘yar ekan, ularni ona kabi mehribon, kezi kelganda qattiqqo‘l murabbiya kutib oladi. Biz bu bilan boshlang‘ich sinflarda erkak pedagoglar ishlarini kamsitmagan holda, birinchi sinf o‘qituvchilari orasida ularning juda ozchilikni tashkil etishlarini ta‘kidlamoqchimiz, xolos.

O‘quvchi darajasiga erishgan bolajon hali ham yoshligini, ayrimlari esa, to‘g‘ridan-to‘g‘ri uydan, ya‘ni maktabgacha ta‘lim muassasasiga qatnamasdan kelganini hisobga olsak, ularning ta‘lim dargohiga moslashishi ma‘lum vaqtni oladi. Bu masalada o‘qituvchining o‘rni muhim, chunki u o‘quvchi va maktab o‘rtasidagi vosita rolini bajaradi. O‘quvchilar ustoz yordamida maktab qoidalarini o‘rganadilar, maktab bilan tanishadilar va o‘qishga ko‘nikma hosil qila boshlaydilar, darsda jim o‘tirib eshitishni o‘rganadilar. Bolalarning o‘quvchi maqomini egallashlarida ertaklarning alohida o‘rni bor. Rasmiy kitoblar, multfilmlar, audioertaklar bolalarda qiziqish uyg‘otish bilan bir qatorda ularning tarbiyasiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Uyda qariyalar yashaydigan bolalar ko‘p ertak eshitgan, faol, tengdoshlariga hikoya aytishni yaxshi ko‘rishadi. To‘ng‘ich farzandlarga qaraganda, kichik uka-singillar ko‘proq ertaklar bilishadi va ularni qiziqtirish uchun o‘qituvchilar yanada yangi ertak va hikoyalar topishlari lozim.

Ma‘lumki, ertaklar mazmunan bir necha xildir:

1. Jonivorlar haqidagi ertaklar;
2. Maishiy ertaklar;
3. Masal ertaklar;
4. Sehrli ertaklar;

Ertaklar nafaqat kichikintoylarga balki kattalarga ham juda ma‘qul bo‘lib kelgan. Qadim ajdodlarimiz ertak so‘zlash jarayonida o‘z orzu-istaklarini aks ettirganlar, manzilga tez etkazib qo‘yadigan uchar gilam, dunyodagi istalgan nuqtani ko‘rsatadigan oynai jahon va boshqalar shular jumlasidandir. O‘yinqaroq bolajonlarimiz dastlab hayvonlar haqidagi kichik hajmli ertaklarga qiziqishsa, vaqt o‘tgan sayin ularga sehrli ertaklar manzur kela boshlaydi. “Bo‘ri va echki bolalari”, “Bo‘ri va tulki”, “Sholg‘om”, “Bo‘g‘irsoq” kabi ertaklar o‘rnini “Oltin tarvuz”, “Ur to‘qmoq”, “Ota vasiyati”, “Kenja botir” kabi uzun, vaqealarga boy ertaklar egallay

boshlaydi. Bolalarda fikrlash bilan birga tasavvur ham kengaya boshlaydi. Ertakdagi ijobiy qahramonlar taqdiri bolalar uchun ibrat bo'lsa, salbiy qahramonlar ular ongida nafrat yoki shunga yaqin bir tuyg'uni paydo qiladi. Ochko'z bo'ri, ayyor tulki, chaqimchi chumchuq va boshqalar bolalar tomonidan sovuq kutib olinadi, echki, qo'zichoq, dehqon bobo va boshqalar bolalarda iliq taassurot uyg'otadilar. Tajribali pedagoglar sinfdagi o'quvchi bolajonlar o'rtasida o'yinlar tarzidagi savol-javoblar yordamida ularning shu kungacha qanday ertaklarni bilishlarini aniqlab oladilar. O'yin jarayonida kichkintoylar tortinish, uyalishdan qochib, o'z bilim va iste'dodlarini namoyon etadilar. O'qituvchi bunday o'yinlar vaqtida guruhdagi "liderlarni ham aniqlab, ular bilan jiddiy ish olib bora boshlaydilar, aks holda sinfda tabaqalashtirish yuz berishi mumkin, jonkuyar pedagog ota-onalar bilan doimiy hamkor bo'lmog'i shart, o'quvchi bola maktabdan tashqari qanday mashg'ulotlar bilan band? U nimalarga qiziqadi? Qanday asarlarni yaxshi ko'radi? Shu va shunga o'xshash savollar har bir tajribali ustozni albatta qiziqtirishi tayin, ertaklar, masallar, rivoyatlar, afsonalar barcha xalqlar og'zaki ijodida ko'p va xo'p. Bugungi kunda maktabga boradigan bolalar oldindan harf taniydilar, natijada matnni qisqa rasmlı kitobchalarni o'qiy oladilar. O'zlari uchun qiziqarli matnlarni birov o'qib berishigacha sabr qilmasdan, hijjalab o'qiydilar. Ularning o'qishga qiziqishini rag'batlantirish oilada ham, maktabda ham barobar olib borilmog'i lozim.

O'quvchi bolajonlarning bir-birlariga ertak aytib berishlarini tashkil etib borish ularning og'zaki nutqlarini rivojlantiradi. Musobaqa tarzidagi bunday tadbirlar maktabdagi parallell sinflarda, tuman maktablari o'quvchilari orasida o'tkazib borilishi maqsadga muvofiqdir. Bu kabi ertak aytishuvlari kelajakda juda zarur ko'nikmalardan biri, ya'ni nutq mahoratining rivojlanishiga kuchli ta'sir o'tkazadi. Sinf va maktab hayotida o'quvchining faolligini oshiradi.

Hayvonlar haqidagi ertaklar o'quvchilarda tabiatga muhabbat uyg'otish bilan birga o'zlarini himoya qilishni o'rgatadi. Ayrim ertaklar shakli har xil bo'lsa ham, ammo mazmunan bir-biriga juda yaqin, masalan "Bo'ri va echki bolalari", "Dehqon bilan ayiq" va hokazo. Bunday ertaklar misolida bolalar ezgulikning yovuzlikdan ustun kelishi haqida tushunchaga ega bo'ladilar.

Masal tarzidagi ertaklar narsa-buyumlarni jonlantirib, ularning tilidan tuzilgan dialoglar vositasida odamlar orasidagi munosabatlar sodda ravishda bayon etiladi. Bunday ertaklarni ko'pincha bolalar yozuvchilari ijodida uchratamiz. G. X. Andersenning bir qator ertaklari bunga yorqin misol bo'la oladi.

Eng mashhur va ommabop ertaklar sehrli ertaklardir. Bu kabi ertaklar o'quvchi fantaziyasini rivojlantiradi. "Kenja botir", "Ur to'qmoq", "Bulbuli go'yo" va boshqa ertaklar nafaqat xalqimiz orasida, balki boshqa xalqlarda ham bo'lak nomlarda tarqalgan. Ko'plab ertaklar tadqiqotchilar tomonidan keksa avlod vakillaridan o'z vaqtida yozib olingan hamda nashr ettirilgan.

Ertaklar madaniy muhitni yaratishda alohida ahamiyatga ega. Ertaklar yordamida o'quvchilar muomala madaniyatini, kattalar oldida o'zlarini qanday tutish odobi madaniyatini, kitob tanlash va mutolaa madaniyatini va boshqalarni o'rgatadi. Sinf va maktabdagi madaniy muhitni shakllantirishda mazmunli, chuqur ma'noli ertaklar asos bo'lishi mumkin. "Ilm kuchli", "Birlashgan o'zar", "Dono qiz", "Hunarli yigit" va boshqa ertaklar ibrat bo'lishi mumkin ertaklar asosida sinf va maktab tadbirlarida kichik sahna asarlari qo'yilib, rollarni kichkina o'quvchi bolalar zimmasiga yuklash lozim. Bu esa bolalarda mas'uliyat hissini uyg'otadi.

Ammo ertak tanlashda adashmaslik kerak, chunki o'quvchilar yoshi, xarakteri, ruhiyati hisobga olinib tanlangan asarlar ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Aks holda ertaklar ham eshituvchini zeriktirib qo'yishi mumkin. Bundan kelib chiqadiki, ertaklar o'quvchilarda eshitish madaniyatini ham shakllantiradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida ertaklarning mohiyatini qay darajada tushunib etishi muhimdir. Ertaklar o'quvchilarning faol madaniy shakllanishida alohida o'rin tutib, umuminsoniy qadriyatlarni o'rganishda tayanch vazifani bajaradi. Demak, o'quvchilarda madaniy tarbiyani va madaniy muhit asoslarini paydo qiladi. Ertaklar o'quvchilarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantiradi. Dono xalqimiz bejiz “Ertaklar yaxshilikka etaklar” degan emas.

REFERENCES

1. Vladimir Yakovlevich Propp. “Исторические корни волшебной сказки”. В Питер 2021.
2. Malikova D.M. O'quvchilarni ma'naviy tarbiyalashda rivoyat, hikmat va hikoyalarning o'rni // Pedagogika. – T., 2021. – 6-son. – B. 32-36. (13.00.00; № 6)
3. Malikova D.M. Development of reading culture in students and its impact on academic learning // Academicia an International multidisciplinary research Journal ISSN: Indiya. 2249-7137. Vol. 10, Issue 5, May 2020. Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13. P. 3-8. <https://saarj.com/>

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA YUQORI MALAKALI,
ZAMONAVIY PEDAGOGLARNI MADANIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH
Dilfuza Xolbo'tayeva**

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti II-bosqich
tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10003513>

Bugungi kunga kelib, ta'lim sohasidagi islohotlar o'qituvchining funksiyalarini ham bir qadar o'zgartirmoqda. O'qituvchi o'quvchilarga bilimlarni taqdim etish bilan bir qatorda ularda madaniy dunyoqarashni hosil qilishga ham alohida e'tibor qaratishi kerak. Bunday vaziyatda bo'lajak o'qituvchilarda madaniy yondashuv orqali madaniy dunyoqarashni shakllantirish ko'nikmalarini hosil qilish bilan bog'liq pedagogik faoliyat o'zining yangicha tavsifiga ega bo'lmoqda. Pedagogik nuqtayi nazardan qaraganda ta'lim jarayoni ishtirokchilarining predmetli-faoliyatli refleksiya asosiy o'rinni egallaydi. Bunday refleksiya har tomonlama rivojlangan shaxsning bilish faoliyatini takomillashtirish va kengaytirish uchun nihoyatda zarur hisoblanadi. Bunday refleksiyaga ega bo'lgan bo'lajak o'qituvchilar yuqori darajadagi bilish mustaqilligiga erishadilar. Bunday o'qituvchilar turli darajadagi munosabatlarda atrofdagilar bilan mahsuldor aloqaga kirishadilar.

Bugungi kunda ta'lim jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida madaniy dunyoqarashga ega bo'lgan pedagog qiyofasini shakllantirish nazarda tutilmoqda. Chunki, fan texnika rivojlanayotgan hozirgi sharoitda yuksak madaniy dunyoqarashga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlash pedagogikaning istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi. Ommaviy madaniyat xurujlari ko'payayotgan hozirgi sharoitda madaniy dunyoqarashga ega o'qituvchiga bo'lgan ehtiyoj ortmoqda. O'qituvchining dunyoqarashi bevosita o'quvchilarning madaniy dunyoqarashi shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik jarayonga faqatgina texnik yoki texnologik nuqtayi nazardan yondashish kutilgan samaradorlikka erishish imkonini bermaydi. Buning uchun Oliy pedagogik ta'lim jarayoni xarakterini bir qadar o'zgartirish, uni talabalarning dunyoqarashini rivojlantirishga yo'naltirish talab etiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda refleksiv yondashuv orqali madaniy dunyoqarashni shakllantirish Oliy ta'limdan farqli tarzda ularning o'zlarini anglashlari va o'z faoliyatlarini mustaqil tahlil qila olishlari orqali namoyon bo'ladi. Bunda ular o'zlarining shaxsiy bilish faoliyatlarini maqsadga yo'naltirishlari va unga tuzatishlar kiritishlari lozim. Shuning uchun ham refleksiya mustaqil va o'z-o'zidan hosil bo'ladigan ko'nikma emas. U mavjud tajribalarni jamoaviy faoliyat natijasida o'zlashtirish mahsuli hisoblanadi. Shundagina o'quvchi refleksiv faoliyatga faol tarzda ishtirok etadi va buning natijasida refleksiv ko'nikmalarni egallashga muvaffaq bo'ladi. Buning uchun ta'lim jarayonida muayyan shart-sharoitlar yaratilishi lozim. O'qituvchining pedagogik faoliyati uning vazifalaridan kelib chiqqan holda bo'lajak o'qituvchilarda refleksiv yondashuv orqali madaniy dunyoqarashni shakllantirish ko'nikmalarini hosil qilishga yo'naltiriladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda refleksiv yondashuv orqali madaniy dunyoqarashni shakllantirishning muhim shartlaridan yana biri o'quvchilarning faoliyati ular tomonidan o'zlashtirilgan harakatlarni qayta-qayta takrorlashga yo'naltirilmasligi, balki ularning o'quv harakatlarining turli, qulay variantlarini amalga oshirishlari bilan belgilanadi. Bu jarayonda o'quvchilar o'z tajribalaridan kelib chiqqan holda ma'lum tanlovlarni amalga oshirishlari, o'zlari

uchun mahsuldor bo'lgan nuqtayi nazarni shakllantirishlari, asoslay olishlari va ro'yobga chiqarishlari kerak.

Bunday vaziyatda o'qituvchining faoliyati yo'naltiruvchi xarakter kasb etadi. Mazkur sharoitda refleksiv ko'nikmalar o'qituvchi tomonidan taklif qilingan harakatlarni takrorlash natijasida shakllanmaydi, balki noma'lum holatlar va vaziyatlarni tahlil qilish, muvaffaqiyatsizliklarning sabablarini mustaqil izlash va aniqlash natijasida hosil bo'ladi. O'quvchilar muvaffaqiyatga erishmagan vaziyatlarda barchasi tugadi, degan hayolga bormasliklari, balki bu yutuqlarga erishishning boshlang'ich nuqtasi ekanligini o'qituvchi ular ongiga yetkaza olishi kerak. Ular har qanday muammo chuqur o'ylash va faol nuqtayi nazarga ega bo'lish orqali bartaraf etilishini yaxshi tushunib yetishlariga o'qituvchi ko'maklashadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda refleksiv yondashuv orqali madaniy dunyoqarashni shakllantirish natijasida tarixiy haqiqatlarni anglash, ularda xalqimizning o'tmishi haqidagi obyektiv tafakkurni shakllantirish imkoniyati vujudga keladi. Shu asosda bo'lajak o'qituvchilarda mustaqillikkacha bo'lgan davrda xalqimizning qadr-qimmat, shani va nomusi poymol qilinganligi, o'zbek xalqining milliy urf-odatlar va qadriyatlari toptalganligi va ularni unutishga majbur etilganligi haqidagi obyektiv tasavvur shakllanadi. Shuningdek, yaqin o'tmishimizni o'rganish, tahlil qilish va obyektiv baholash asosida o'quvchilarning refleksiv ko'nikmalari takomillashtiriladi.

Ta'limda ro'y berayotgan o'zgarishlar zamonaviy inson hayotining barcha sohalarida kuzatilayotgan va pedagogik jarayonlar va hodisalarga ta'sir ko'rsatadigan global jarayonlarning bir qismidir, shuning uchun sof pedagogik muammolarni hal qilish, falsafiy va madaniy rejani tahlil qilish ahamiyatlidir. Ta'lim tizimining yangi paradigmaga o'tishi pedagogik madaniyat dinamikasini va o'qituvchi shaxsini muayyan ijtimoiy muhitga nisbatan o'zaro bog'lashni, bugungi kunda paydo bo'layotgan yangi pedagogika va pedagogik amaliyotni asoslashni talab qiladi. O'quv fanining mazmunini jamiyat talablariga mos ravishda qurish zarurati paydo bo'ldi. Pedagogik faoliyat har doim ma'lum bir ijtimoiy-tarixiy va ijtimoiy-madaniy kontekstda yozilgan. O'qituvchi ma'lum bir ijtimoiy-madaniy tajribaning tashuvchisi sifatida ishlaydi, bu esa zamonaviy o'qituvchining kasbiy faoliyati haqida madaniy-pedagogik faoliyat sifatida fikr yuritish imkonini beradi. Zamonaviy o'qituvchining kasbiga bunday qarash uning kasbiy tayyorgarligi jarayonida ijtimoiy-madaniy komponentga bo'lgan ehtiyojni belgilaydi. Zamonaviy jamiyatning pedagogik madaniyatidagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda va ularning ma'nosini anglagan holda, o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatini qayta tashkil etadi. Ijtimoiy-madaniy kompetentsiya zamonaviy o'qituvchining kasbiy mahoratining o'ziga xos belgisiga aylanadi, chunki u uni yangi pedagogik madaniyatning yaratuvchisi mavqeyiga qo'yadi.

Kundalik hayotda odamlar madaniyatning tarixiy mazmuniga muvofiq harakat qiladilar. Madaniyat tadbirlar dasturi sifatida shaxsda ijtimoiy madaniyatni o'zlashtirish jarayonida shakllanadi, ya'ni uning ichida shaxsdan tashqarida bo'lgan madaniyatni ichkilashtirish sodir bo'ladi. Shaxsiy madaniyat (uning ongi va o'z-o'zini anglashining mazmuniga aylanadi). Pedagogika fanlarini o'qitishda ijtimoiy-madaniy yondashuvni amalga oshirish nafaqat pedagogik voqelikni anglash, balki pedagogik faoliyat dasturi sifatida pedagogik madaniyatni ham o'zlashtirish imkonini beradi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-fevraldagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonnning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli farmonidagi uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirishga oid ustuvor vazifalar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022-2026 yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risidagi”gi PF-134-sonli Farmonining mazmun, mohiyati.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4038-son Qarorining mazmun, mohiyati.
4. R.G.Safarova. Pedagogikada madaniyatshunoslik yondashuvining rivojlanish tendensiyalari. // “Zamonaviy uzluksiz ta’limni raqamlashtirish: pedagogika sohasidagi zamonaviy tendensiyalarva rivojlanish omillari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. Andijon 2022. B. 20-23
5. Safarova Rohat Gaybullaevna. DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PROFESSIONALS ON THE BASIS OF CULTURAL APPROACH. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(9), 17–22. <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/2470>
6. Tanatova D.K. Ijtimoiy xotira madaniyatning antropologik kodeksi sifatida // Ijtimoiy siyosat va sotsiologiya. - M., 2003. - No 3 (19). - 0,7 p.l. 7.

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVLARI ASOSIDA TALABALARDA
OILAVIY QADRIYATLARGA IJOBIY MUNOSABATLARNI RIVOJLANTIRISH**

Aminjon Amrullayevich Axmedov

Buxro davlat universiteti stajyor tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10003517>

Azaldan ma'lumki, zamonlar osha buyuk allomalar va pedagog olimlarning ilmiy tadqiqotlarida yuksak axloqiy fazilatlarni kamol toptirish va oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash masalasi asosiy o'rinni egallab kelmoqda. Ayniqsa, qadriyatlar, ularga bo'lgan ijobiy munosabatlar haqida so'z borganida o'zbek oilasi kabi o'z qadimiy ma'naviy qadriyat va an'analarimizni, udum va rasm-rusumlarimizni, ma'naviy, madaniy merosimiz saqlab kelayotgan xalqni alohida e'tirof etish joizdir.

Har bir xalq o'zligini anglashi uchun o'z milliy qadriyatlari va milliy madaniyatini asrab-avaylabgina yuksak ma'naviyatga ega bo'ladi. O'zbek xalqida o'z qadriyatlari va o'ziga xos ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda oila yetakchi hisoblanadi. Oila har bir farzand qalbida eng pokiza tuyg'ular shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Farzand aynan oilada dastlabki hayotiy ko'nikmalarni egallaydi. Darhaqiqat, qadimdan milliy urf-odat va an'analarimizni yosh avlod ongiga singdirishda, ularni jismonan barkamol, ma'nan yetuk, mehr-oqibatli, saxovatpesha, o'zgalar dardini his qila oluvchi, yiqilganga tirkak bo'la oladigan insonlar qilib tarbiyalashda sog'lom oila muhiti muhim o'ringa ega bo'lib kelgan. Ta'lim tizimida yoshlarda oilaviy qadriyatlarga bo'lgan ijobiy munosabatlarini rivojlantirib borish uzviy ravishda amalga oshirib borilishi bugungi kundagi asosiy muammolardan biridir.

Oliy ta'lim bo'g'inida talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatlarni rivojlantirishda madaniyatshunoslik yondashuvlaridan foydalanish samarali natija berishi juda ko'p bora o'z isbotini topgan. Zero qadriyat va madaniyat o'zaro bir-biri bilan bog'liq tushuncha bo'lib, jamiyat rivojlanishi jarayonida ular doimiy ravishda hamohang qo'llaniladi.

Madaniyatshunoslik atamasi - (lotincha cultura "ekinchilik, dehqonchilik; ta'lim") ma'nosini bildirib, madaniyat sohasini tarkibiy yaxlitlik sifatida o'rganuvchi fanlar majmuasidir. Madaniyatshunoslik fani – insonning tabiat, jamiyat bilan birgalikdagi faoliyatini hamda kishilarning moddiy va ma'naviy turmushiga oid barcha madaniy jarayonlarni tadqiq etishdan iborat bo'lib, mazkur fanning tadqiqot manbai insoniyat yaratgan barcha madaniy boyliklar, moddiy va ma'naviy qadriyatlarga asoslanadi.

Ta'limda madaniyatshunoslik yondashuvi bu ijtimoiy amaliyotning har qanday sohasini, shu jumladan, ta'lim sohasini madaniyat, madaniy naqshlar, me'yorlar va qadriyatlar, madaniy faoliyat va manfaatlar kabi madaniyatshunoslik tushunchalari kontekstida tahlil qilishni ta'minlaydigan uslubiy usullar majmuidan iborat tizimli tushunchadir.

Madaniyatshunoslik yondashuvlari madaniyat va shaxs tushunchalari o'rtasidagi yaqin munosabatlar g'oyasiga asoslanadi va madaniyatning barcha komponentlari hisobga olinadi.

Ta'limning muhim jihatlaridan biri o'quvchilarning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishdir. Zamonaviy jamiyatda yoshlar o'rtasida qadriyatlarni (oilaviy qadriyatlar) shakllantirish va rivojlantirishga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Agar biz talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatlarni shakllantirish hamda ta'lim olish jarayonida bu ko'nikmalarni rivojlantirishning dolzarbligi, zarurati va ahamiyati tahlil qilar ekanmiz, talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatlarni rivojlantirishni yaxshilashning yanada samarali yo'llarini yo'llarini ko'rib chiqishimiz talab etiladi.

Ushbu jarayonda biz quyidagi yo‘nalishlarni muhimligi va o‘zaro aloqadorligini inobatga olgan holda alohida-alohida ko‘rib chiqishni lozim deb topdik:

1. Shaxsiy qadriyatlar (oilaviy qadriyatlar) tushunchasi

- Oilaviy qadriyatlar - bu oilada shakllanadigan va oilaviy munosabatlarga munosabat, rol va mas‘uliyatni belgilovchi qadriyatlar tizimi.

- Oilaviy qadriyatlarga sevgi, hurmat, ishonch, qo‘llab-quvvatlash, hamjihatlik kabi qadriyatlar kiradi.

2. Talabalar o‘rtasida oilaviy omillarni rivojlanishning ahamiyati

- Oila jamiyat asosi bo‘lib, oilaga ijobiy munosabatni shakllantirish barkamol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

- “Oilaviy qadriyatlar” talabalarda muloqot qilish, konfliktlarni boshqarish, hissiy intellekt va boshqa ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

- Oilaga ijobiy munosabat o‘quvchilarning psixologik sog‘lomligini mustahkamlashga, ularning ta‘lim va ijtimoiy muhitga moslashishiga yordam beradi.

3. Talabalarda oilaga ijobiy munosabatni shakllantirish yo‘llari

- ta‘lim jarayoniga oilaviy qadriyatlarni kiritish: oilaviy qadriyatlarni tushunish va rivojlantirishga qaratilgan muhokamalar, loyihalar, keyslar o‘tkazish;

- Oilaviy munosabatlar va ota-ona roli bo‘yicha seminar va treninglar tashkil etish;

- Talabalarni oilalari bilan yaqinlashtirishga qaratilgan tadbirlar, masalan, oilaviy kunlar, oilaviy bayramlarni ularning qiziqishiga qarab tashkil etish;

- oiladagi muammolar va nizolarni hal qilishda talabalarga psixologik yordam va maslahatlar yordam berish zarur.

shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limni bilish va loyihalashning umumiy usuli bo‘lib, u uning barcha tarkibiy qismlarini madaniyatga va insonga uning yaratuvchisi va madaniy o‘zini o‘zi rivojlantirishga qodir sub’ekti sifatida burilishni belgilaydi. Talabalarga yo‘naltirilgan ta‘limda madaniy yondashuvning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

-madaniy o‘zini o‘zi rivojlantirish va o‘zgartirishga qodir bo‘lgan hayot sub’ekti sifatida bolaga munosabat

o‘qituvchiga bola va madaniyat o‘rtasidagi vositachi sifatida munosabat, uni madaniyat olami bilan tanishtirish va madaniy qadriyatlar olamida har bir bolaning shaxsiga o‘zini o‘zi belgilashda yordam va yordam ko‘rsatish;

- harakatlantiruvchi kuchlari shaxsiy ma‘nolarni izlash, madaniy o‘zini o‘zi rivojlantirish maqsadlariga erishishda uning ishtirokchilarining muloqoti va hamkorligi bo‘lgan madaniy jarayon sifatida ta‘limga munosabat;

- oila a‘zolari birgalikdagi hayotining madaniy namunalari yashaydigan va qayta tiklanadigan, madaniy tadbirlar o‘tkaziladigan, madaniyatni yaratish va madaniyatli shaxsni tarbiyalash amalga oshiriladigan ajralmas madaniy-ma‘rifiy makon sifatida ta‘lim maskaniga munosabat.

Ilmiy o‘rganishlar natijasida, madaniyatshunoslik yondashuvlari asosida oilaviy qadriyatlarga tegishli bo‘lgan holatlarni umumiy va noyob, o‘ziga xos marosimlarga ajratish mumkin. Bular:

-oilaviy bayramlar – Tug‘ilgan kun, Navro‘z, Yangi yil, Ramazon va Qurbon Hayiti kabilar;

-hayotdagi muhim voqealarni birgalikda kutib olish – nikoh to‘yi, hovli tuyi, diplom olish, bola tug‘ilishi bilan barcha qarindoshlari va do‘stlarining quvonchlarini baham ko‘rish uchun ularni o‘tkazilayotgan marosimlar;

- oila kengashi – ko‘pchilik har kuni yoki haftada bir marta tor doirada kunning qanday o‘tgani, qanday voqealar bo‘lganligi haqida bahslashish, bu borada o‘z fikrlari bilan o‘rtoqlashish;

- oilaviy sayohat yoki ziyoratlarga borish;

-esdalik uchun fotosuratlariga tushish yoki videofilmlarni olish orqali unutilmas kunlarni eslab turish kabilar.

Talabalarda ushbu oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatni rivojlantirishda turli interfaol usullardan foydalanish, sayohatlar tashkil etish, anketa so‘rovnomalari o‘tkazish, “Mening oilam”, “Oilam bilan faxrlanaman”, “Oilamizda bayram”, “Mening ajdodlarim”, “Oilamiz qadriyatlari” kabi turli mavzudagi tanlovlar o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

Asosiysi, ushbu jarayonda ta’limdagi madaniyatshunoslik yondashuvlarini aksiologik yondashuvlar bilan bog‘liq holda amalga oshirilsa kutiladigan natija samarali bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, talabalarda oilaga ijobiy munosabatni shakllantirish ta’lim tizimining muhim vazifasidir. “Oilaviy qadriyatlar” talabalarning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish va jamiyatga muvaffaqiyatli moslashishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois oliy o‘quv yurtlarida talabalar o‘rtasida mos qadriyatlarni rivojlantirish va takomillashtirishga munosib e’tibor qaratish lozim.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 27-iyundagi “O‘zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-3808-son Qarori.
2. Axrorova Sh.U. O‘zbekistonning ijtimoiy siyosatidagi milliy qadriyatlar aspekti //Nazariy jurnal «Credonew» 2013. <http://credonew.ru/content/view/1284/68/>
3. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining Rezolutsiya 217 A (III) bilan 1948-yil 10-dekabrda qabul va e’lon qilingan.
4. Gulomov M. Mahalla – fuqarolik jamiyatning asosi. – Toshkent: Adolat, 2003. – 325 b. 10. Kamolova, A., & Ergasheva, G. S. Q. (2022). Yosh avlodni tarbiyalashda xalq pedagogikasini manbalarining o‘rganishning o‘rganishning ilmiy-nazariy asoslari. Science and Education, 3(12), 590-592.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING LEDIRLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

Feruza Damirovna Qodirova

Nizomiy nomidagi TDPU doktaranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10003539>

Yurtimizda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ledirlik sifatlarini rivojlantirish doimiy o‘zgarib borayotgan sharoitda ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rgangan holda, oliy ta‘lim muassasasida ularning metodik kompetentligini rivojlantirish texnologiyasini, didaktik asoslarini ishlab chiqish, pedagogik shart-sharoitlari, mazmuni va tuzilmasi, takomillashtirish mezonlari va shakllanganlik darajalari, shakl, metod, vositalari, modeli, o‘qitish sifatining samaradorligini oshirish, shuningdek, pedagogika oliy ta‘lim muassasasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida metodik kompetentlikni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogika oliy ta‘lim muassasalarida talabalarni o‘qitish jarayonida kutilayotgan natija umummadaniy, umumkasbiy va kasbiy kompetensiyalar orqali taqdim etilgan asosiy ta‘lim dasturlarini o‘zlashtirishga qo‘yilgan talablar ko‘rinishida shakllantirilgan. Davlat ta‘lim standartlarida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ledirlik sifatlarini rivojlantirish ham aniqlangan bo‘lib, u o‘qituvchining kasbiy kompetentligining muhim tashkil etuvchisi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda u juda kam o‘rganilgan muammolardan biridir. Ana shunday masalalardan biri bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ledirlik sifatlarini rivojlantirishga kompetentli yondoshuvni aniqlash va Davlat ta‘lim standartlarining asosiy qoidalariga mos holda uning tuzilmaviy modelini ishlab chiqishdan iborat. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ledirlik sifatlarini rivojlantirishni aniqlash uchun ushbu tushunchani o‘rganishga bag‘ishlangan ba‘zi bir tadqiqotlarga e‘tiborni qaratamiz. Ledirlik sifati pedagogik muammo sifatida o‘rganilgan tadqiqotlarda asosan, o‘qituvchining xususiyatlari tahlil qilingan.

V.I. Baydenko «Ledirlik sifatleri» tushunchasini quyidagicha tavsiflagan:

- o‘z mutaxassisligi bo‘yicha faoliyat yuritish uchun zarur bo‘ladigan bilim, ko‘nikma, malaka va qobiliyatlarga, kasbiy muammolarni qisman hal etishda bir vaqtda avtonomlik va egiluvchanlik xususiyatlariga ega bo‘lish;
- kasbiy shaxslararo muhitda hamkasblar bilan hamkorlikni rivojlantirish;
- faoliyat mezonlari (sifat o‘lchovi), qo‘llash sohasi, talab etiladigan bilimlarni o‘z ichiga olgan standartlarni loyihalash tuzilmasi;
- ish beruvchi talablariga ko‘ra kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish imkonini beruvchi qobiliyatlardan samarali foydalanish;
- insonga hozirgi zamon mehnat muhitida ish faoliyatini muvaffaqiyatli bajarish imkonini beruvchi bilimlar, xususiyatlar va ko‘nikmalarning integrallashgan birlashuvi

Yuqorida keltirilganlarni umimlashtirgan holda V.I.Baydenko kasbiy kompetentlikni faoliyat talablariga mos ravishda harakat qilishga, masala va muammolarni mustaqil hal etishga, shu bilan birga o‘z faoliyati natijalari, ya‘ni mos ko‘nikmalar, texnik usullarni baholay olishga tayyorligi va qobiliyati sifatida tushunadi.

O.V. Xovovning fikriga ko‘ra, kasbiy kompetentlik - bu nafaqat malaka, ya‘ni faoliyat tajribasi, ko‘nikma va bilimlar sifatida kasbiy malaka haqidagi, balki kasbiy faoliyatda mustaqillikni ta‘minlovchi ijtimoiy-kommunikativ va individual qobiliyatlar haqidagi tasavvurlardan iborat

Yu.G. Tatur va V.Ye. Medvedevlar bo‘lajak mutaxassisning kompetentligini kasbiy va ijtimoiy sohada muvaffaqiyatli ijodiy faoliyat yuritish uchun o‘z imkoniyatini (bilim, ko‘nikma, tajriba, shaxsiy sifatlar va boshqalar) amaliyotda namoyon qilishga intilish va qobiliyat sifatida, kompetensiyani esa, bo‘lajak mutaxassisning ma‘lum sohada muvaffaqiyatli faoliyat yurita olish uchun o‘zining butun imkoniyatlari (bilim, malaka, tajriba va shaxsiy sifatlar) ni qo‘llash va uning natijasiga ongli ravishda mas‘uliyatini anglashga tayyorligi sifatida ta’riflagan.

G.A. Larionovanning fikriga ko‘ra, tayyorlik tuzilmasiga amaliy bilimlar majmuasi va shaxsning faoliyatga kirishini ta‘minlovchi xususiyatlari kiradi. Mehnatga tayyorgarlik esa ikkita, ya’ni operatsional (bilim va ko‘nikmalar) va shaxsiy (ko‘rsatma, mehnatga yo‘naltirilganlik, kasbiy motiv xususiyatlari, odat va munosabatlar tizimi, emotsional va irodaviy funksiyalar, shaxsning kasbiy ahamiyatli sifatleri) komponentlardan iborat murakkab tizim hisoblanadi

Mutaxassisning kompetensiyalarga ega, ya’ni faoliyatning qaysi usulini egallashi, nimalarni bajara olishi, nimalarga tayyorligini aniqlash - kompetentli yondoshuv deyiladi. Oliy ta’lim muassasasi bitiruvchilarini tayyorlash sifatini boshqarishning konseptual muhim usullaridan biri - kasbiy ta’lim mazmunini modernizatsiyalashda kompetentli yondoshuvni amalga oshirishdir.

Erkin va faol fikrlash, ta’lim-tarbiya jarayonini modellashtirish, ta’lim berish va tarbiyalashning yangi g‘oya va texnologiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish qobiliyatlariga ega bo‘lgan bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetentlik darajasini oshirish muammosi zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda dolzarb hisoblanadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning asosiy sharoitlari quyidagilardan iborat:

1) tashkiliy-boshqaruvchanlilik (o‘quv reja, o‘quv jarayoni grafigi, dars jadvalini tuzish, kompetentlik darajasini aniqlash mezonini ishlab chiqish, ta’lim jarayonini moddiy-texnik ta’minlash);

2) o‘quv-uslubiy (mashg‘ulotlar mazmunini tanlash, turli kurslarning integratsiyasi, yetakchi g‘oyalarni ajratish);

3) texnologik (nazorat-baholash, o‘qitishning faol shakllarini tashkil etish, kompetentlikka kiruvchi bilimlar guruhlarini aniqlash, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash);

4) psixologik-pedagogik (talabalarning rivojlanish tashxisini amalga oshirish, o‘qitishga motivatsiyani rag‘batlantirish, kompetentlikning mezonini aniqlash, talabalarni hamkorlikda ishlashga yo‘llash).

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining liderlik sifati tuzilmasi uning pedagogik ko‘nikmalari orqali, ko‘nikmalar (nazariy bilimlarga asoslangan va pedagogik masalalarni yechishga yo‘naltirilgan bilimlar) esa, bosqichma-bosqich rivojlanuvchi harakatlar majmuasi orqali aniqlanadi.

Xulosa qilib aytganda bugungi kunda «Ta’lim to‘g‘risidagi qonun» talablarini amalga oshirish jarayonida yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash muhim muammo sifatida kun tartibiga qo‘yilmoqda. Shunday ekan, ushbu talablardan kelib chiqqan holda bilimdon, mustaqil fikrlovchi, ijodiy izlanuvchi, yuqori malakali, madaniyatli, turli soha egalarini tayyorlash dolzarb muammolardan hisoblanadi. Qonunda e’tirof etilgan yangicha modeldagi shaxsni kamol toptirish, uning chuqur bilimlar sohibi bo‘lib yetishishi, barkamolligini kafolatlovchi shart-sharoitlar orasida o‘qituvchi kasbiy-metodik kompetentligini ta’lim va tarbiya jarayonlariga tatbiq etishda psixologiyaning o‘z uslub va qoidalari yetarli bo‘lmaganday. Shunga ko‘ra yosh

avlod ta'lim olish davrlaridagi rivojlanish tendensiyalaridan tortib, yangicha o'qitish texnologiyalarini ta'lim oluvchi tomonidan o'zlashtirilishi va undagi aqliy hamda intellektual qobiliyatlarga nechog'lik ta'sir ko'rsatayotganligini o'rganish hamda psixologiyadagi metodlarni didaktik metodlar bilan uyg'unlashtirishni taqozo etadi. Buning uchun bo'lajak o'qituvchidan metodik kompetentlik, ayniqsa, turli xil sharoitlarda ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi psixologiyasini to'g'ri baholay olish bilan bog'liq ijtimoiy-psixologik kompetentlikning yuqori darajada bo'lishi talab qilinadi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ637-son.
2. Ларионова Г. А. Компетенции в профессиональной подготовке студентов вузов: знания, действия, деятельность, самоопределение: монография. - Челябинск. - 2004. - 171 с.
3. Maxmudov A.X. Ta'lim tizimida kompetentlik asosida yondashuvning didaktik jixatlari // «O'qituvchilarning kasbiy maxoratini oshirishda innovatsiya texnologiyalarining ahamiyati» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. - Toshkent. - 2012. 44-47 betlar.
4. Ховов О.В. Компетентность профессиональная // Энциклопедия профессионального образования: В 3-х т. - М.:АПО. - 1998.-Т.1. -С.454- 455.
5. Karimova, M., & Tuychieva, R. (2019). THE PEDAGOGICAL BASICS OF TRAINING STUDENTS FOR PROFESSIONAL, MORAL AND EDUCATIONAL FUNCTION. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(10), 311-317.

MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARDA AXLOQIY VA ESTETIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH

Lobar Xaydarova

Buxoro davlat universiteti erkin tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10003547>

Mamlakatimizda ma'naviy-ma'rifiy jarayonlarni tashkil etishning yaxlit tizimini yaratish, yoshlarni axloqiy va estetik jihatdan barkamol inson etib tarbiyalashning tashkiliy-amaliy va ilmiy-tadqiqiy jihatlarini takomillashtirish, mazkur yo'nalishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari hamda xususiy sektorning ijtimoiy hamkorligini samarali yo'lga qo'yishga katta ahamiyat qaratilmoqda.

O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ma'naviy-ma'rifiy ishlarning samarasi va ta'sirchanligini oshirish, ko'lam va miqyosini yanada kengaytirish, mamlakat aholisi, avvalo, yoshlar qalbida amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik hissini kuchaytirish, targ'ibot-tashviqot va tarbiya yo'nalishidagi ishlarni ilmiy asosda tashkil etish, mazkur sohaga doir ilmiy va uslubiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish, ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan doimiy monitoring tizimini joriy qilish ustuvor vazifalar sifatida belgilab olingan. Bu esa, talabalarda ma'naviy kompetentlikni rivojlantirishning umumkasbiy kompetensiyalar tizimidagi o'rni va rolini ochib berish, pedagogik-psixologik fanlarning aksiologik imkoniyatlarini yoritib berish hamda muloqotning ijtimoiy-perseptiv uslubini faollashtirishga doir vaziyatlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF- 4947-son “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi, 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi, 2020 yil 6-noyabrdagi PF-6108-son “O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim- tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmonlari, 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son “Ma'naviy – ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora- tadbirlar to'g'risida”gi, 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-son “Ma'naviy- ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarorlari, Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-son “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarorida yoshlarning ma'naiyatini oshirish, sifatli ta'lim jarayonlarini tashkil etish orqali ularda axloqiy va estetik kompetentlikni rivojlantirish asosiy vazifalardan biri etib belgilangan.

Oliy ta'lim tizimida talabalarda madaniyatshunoslik yondashuvi asosida talabalarda axloqiy va estetik kompetentlikni rivojlantirish o'quv jarayonini tashkil etishni quyidagi jihatlar bilan tavsiflash mumkin:

- ushbu yondashuv madaniy an'analarga asoslanadi. Ular ta'lim jarayonining mazmunini belgilaydi: u mintaqada yashovchi ma'lum bir xalqning madaniy me'yorlari va qadriyatlarini va uning mentalitetini hisobga olgan holda amalga oshiriladi;

- talaba madaniyat sub'ekti sifatida ishlaydi: unga ijtimoiy xulq-atvorning ma'naviy-axloqiy asoslari, madaniy rivojlanish va madaniy o'zini namoyon qilish qobiliyati, madaniyat vositasida o'z ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish qobiliyati mavjud bo'ladi;

- madaniyatshunoslik yondashuvi o'quv jarayonini talaba hayotiga yaqinlashtirishga, ularni bir-biri bilan chambarchas bog'langan va o'zaro ta'sir qiluvchi tarkibiy qismlarga aylantirishga yordam beradi.

- ta'lim tizimida talabalarning milliy o'ziga xosligi, diniy e'tiqodi, tarixiy merosi hisobga olinishi asosiy mezon hisoblanadi.

- tarbiyaviy faoliyatda oila tajribasi va o'quvchining ijtimoiy-madaniy merosidan foydalanishga alohida e'tibor qaratiladi;

- o'quv jarayoni o'quvchining madaniy o'ziga xosligi, oilaviy qadriyatlari, turmush tarzi, an'ana va urf-odatlar bilan tanishishiga asoslangan holda ularning kognitiv qiziqishni faollashtiradi va talabaning ta'lim faoliyatini hissiy idrok etishiga turtki bo'ladi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida talabalarda axloqiy va estetik kompetentlikni rivojlantirishda madaniy meros, milliy an'analar, etnik o'ziga xoslik va ijtimoiy-pedagogik merosni integratsiyalash, ularning uzviyligi va o'zaro bog'liqligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ta'lim mazmuni ma'naviy xususiyatlar va faoliyat uchun axloqiy ko'rsatmalar bilan ta'minlangan madaniy shaxsni rivojlantirishga qaratiladi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi talabalar uchun atrofdagi dunyo tuzilishi va uning ishlash qonuniyatlarini o'rganish uchun asos bo'lib xizmat qilib, turli xil ko'rinishlari, madaniy an'analarning xilma-xilligi ta'lim faoliyatini amalga oshirish usullari va texnologiyalarining xilma-xilligini belgilaydi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi har bir shaxsning ijodiy va rivojlantiruvchi faoliyatiga, o'z ta'limi va rivojlanishiga mazmunli yondashishga ko'rsatma bo'lib xizmat qiladi. Bunda axloqiy va estetik tarbiya asosiy o'rinni egallaydi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida talabalarda axloqiy va estetik kompetentlikni rivojlantirish mafkurasi uchta ustunga asoslanadi: shaxsiyat, ta'lim va madaniyat. U ta'limning insonparvarlik yo'nalishini va madaniy merosni o'zlashtirish jarayonida o'quvchi shaxsining insonparvarlik rivojlanishini nazarda tutadi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida talabalarda axloqiy va estetik kompetentlikni rivojlantirish g'oyalari:

- o'quv rejasi va muayyan fanni o'rganish mazmuniga kiritilmagan ushbu madaniyat sohasining shakllanishi va rivojlanishi mantig'i to'g'risida keng tushuncha;

- madaniyatni muayyan qonuniyatlar va tamoyillar asosida faoliyat yurituvchi va rivojlanuvchi tizim, yaxlit tuzilma sifatida ko'rib chiqish;

- bilimning asosi - boshqa odamlarning qarashlari, qadriyatlari, g'oyalari, e'tiqodlari, fikrlarini hurmat qilish tamoyili;

- aniq bilim va ilmiy nazariyalarni o'rganish jamiyat va alohida xalqlar madaniyati taraqqiyoti jarayonida rivojlanib, o'zgarib turadigan tarixiy jarayonlar sifatida qaralganda amalga oshiriladi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida talabalarda axloqiy va estetik kompetentlikni rivojlantirishni amalga oshirish shakllari:

Madaniyatlararo shakl. Bu shakl madaniyatning turli modellarini, shaxsning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy va madaniy rivojlanish shartlarini taqqoslashga asoslanadi. Bundan tashqari, bu erda shaxsning individual ruhiy xususiyatlari va uning madaniyatni idrok etishi va uning me'yorlari va qadriyatlarini qabul qilish ko'rib chiqiladi.

Madaniy-tarixiy shakl. L.S. Vygotskiy tomonidan taklif qilingan. Bu bolaning aqliy shakllanishi va rivojlanishi jarayonida ijtimoiy belgilar tizimi orqali madaniy qadriyatlar va madaniy tajribani o'zlashtirishiga asoslanadi. Shaxsning ijtimoiy rivojlanishi jarayonida uning ijtimoiy xususiyatlari madaniy xususiyat va madaniy yo'nalish kasb etadi. Organizmning psixik xususiyatlari ham madaniy xususiyat kasb etadi. Bunday rivojlanish bolaning va kattalarning birgalikdagi madaniy faoliyati jarayoni bo'lib, uning proksimal rivojlanish zonasida amalga oshiriladi, uning davomida tananing aqliy funktsiyalari tuzilishi o'zgaradi.

Madaniy-falsafiy integratsiya. Bu shakl madaniyatshunoslik, madaniyat antropologiyasi, gumanitar va tabiiy fanlar g'oyalari va ularning ta'lim jarayonini tashkil etish asoslaridagi o'rnini birlashtirishga asoslanadi.

Madaniy psixologiyaning bir shakli. U madaniyatning umumiy psixologiya chegaralaridan markaziy mavqega o'tishiga asoslanadi.

Fikrlash va madaniyatning aloqasi. Ushbu shakl bilan madaniy asoslar kundalik hayot bilan bog'liq. Shunday qilib, ma'naviy va moddiy qadriyatlarning aloqasi amalga oshiriladi, madaniyatning asosiy tarkibiy qismlari taqqoslanadi va ularning tananing fikrlash jarayonlariga ta'siri aniqlanadi.

Klassik bo'lmagan shakl. U umumiy, madaniy psixologiya g'oyalarini falsafa va antropologiya bilan uyg'unlashtirish va ularning pedagogikaga ta'sirini aniqlashga asoslanadi. Madaniyat va inson o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqalardan uzoqlashish mavjud. Madaniyatning inson shaxsining rivojlanishiga vositachilik ta'siri ko'rib chiqiladi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-son “Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori // “Xalq so'zi” gazetasi, 2021-yil 27-mart, № 62 (7842).
2. Baydenko V. I. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения: методическое пособие. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 72 с.
3. Belyaeva V.A. Теория и практика духовно-нравственного становления и развития учителя в светской и православной педагогической культуре: Автореф. дис... д-ра пед. наук. – М., 1999. – 28 с.
4. Вим-Бад В.М. Педагогическая антропология: Учеб. пособие./Авт.- сост. Б. М. Бим-Бад. М.: Изд-во УРАО. 1998. – 575 с.

O‘QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENLIGINI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

M.Raxmanova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti p.f.d., dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10003293>

Hozirgi davrda bo‘lajak mutaxassislarda zamonaviy ko‘nikma va malakalarni kasbiy faoliyat uchun zarur darajalarda tarkib toptirish masalasi dolzarb sanalmoqda. Uzlusiz ta‘limning har bir bo‘g‘inida ta‘limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi pedagogik yondashuvlar tizimli olib borilsa-da, bo‘lajak mutaxassislarning pedagogik jamoaga tezkor uyg‘unlashishi, raqobatbardosh muhitga moslashishi, kasbdoshlari va boshqa ta‘lim sub‘ektlari bilan tez va samarali muloqotga kirishishi qiyin kechmoqda. Oliy ta‘lim davrida talabalarni kasbiy-ijodiy muhitga erta tayyorlash maqsadida jamiyat talablari asosida harakatlanishga o‘rgatish choralari ko‘rish muhim masala hisoblanadi. Qanchalik bu choralar tizimli va samarali texnologiyalarga asoslansa, shunchalik talabalarning pedagogik jamoaga uyg‘unlashib ketishi, ya‘ni kasbiy amaliyotni qulay tashkil etishga, pirovardida ta‘lim sifatiga erishiladi. Talabalarning nafaqat kasbiy faoliyat davrida, balki oliy ta‘limda ham turli ijtimoiy munosabatlarda qaror qabul qilish, o‘z fikrini yetkazish, pedagogik nizolarda psixologik bosimsiz, qulay murosaa yo‘li bilan chiqib ketish kabi ijtimoiy ko‘nikma va malakalarga ehtiyoj sezishi kuzatilmoqda.

Bo‘lajak o‘qituvchilar yuqori darajadagi kommunikativ kompetentligini namoyon qilishi kerak. Ma‘lum darajasi, nutq va ijtimoiy-madaniy bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalar majmui bo‘lib, ular muloqotning funktsional ko‘rsatkichlariga qarab kommunikativ tarzda kommunikativ xatti- harakatlarini maqbul va mos ravishda o‘zgartirishga imkon beradi va asos yaratadi. turli sohalarda malakali axborot va ijodiy faoliyat uchun. Kommunikativ kompetensiyasi quyidagi kompetensiyalardan iborat Nutq kompetensiyasi - maqsadli tildan muloqot va kognitiv faoliyat vositasi sifatida funktsional foydalanish: haqiqiy matnlarni (tinglash, o‘qish), shu jumladan tanlangan profilga qaratilgan matnlarni tushunish, ma‘lumotlarni izchil asosli bayonotlarda uzatish qobiliyati (o‘qish va yozish); aloqa sherigi maqomini hisobga olgan holda muloqot va og‘zaki bo‘lmagan xatti-harakatlaringizni rejalashtiring. Ijtimoiy-madaniy kompetentsiya - o‘rganilayotgan mamlakatlarining ijtimoiy-madaniy o‘ziga xosligi to‘g‘risidagi bilimlarni oshirish, ularning og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan xatti-harakatlarini ushbu o‘ziga xos xususiyatga mos ravishda tartibga solishni o‘rganish, umumiy va o‘ziga xos tilni farqlash ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘z ona yurtining madaniyati va o‘rganilayotgan til mamlakati. Talabaning umumiy madaniy kompetensiyasini shakllantirish tarkibi uchta komponentni o‘z ichiga oladi: kognitiv, qadriyat yo‘nalishi va kommunikativ-faollik. Kommunikativ aloqada bo‘lish qobiliyati ijtimoiy vaziyatlarni boshqarish va uni boshqarish qobiliyatini talab qiladi. Ekinlarning xilma-xilligini bilish talabalarda multikulturalizm haqidagi tasavvurlarini birgalikda yashash normasi sifatida shakllantirishga yordam beradi va ularni zamonaviy ko‘p madaniyatli dunyoda faol va to‘liq hamkorlikka tayyorlaydi. Bundan tashqari, o‘qitish jarayoni doimo talabalarning etnik kontingentining o‘ziga xos xususiyatlariga bog‘liq bo‘lgan bir qator xususiyatlar bilan bog‘liq. Biroq, bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish muammosi nazariy va amaliyotda to‘liq o‘rganilmagan. Talabalarning o‘rgatish sohasidagi ilmiy tadqiqotlar va amaliy faoliyat tajribasini tahlil qilish talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirishning ob‘ektiv zarurati bilan ilmiy pedagogik asoslarning yo‘qligi bilan qarama-

qarshilikni aniqladi. Uni oliy ta’limi tizimida shakllantirishning pedagogic shartlari. Ushbu qarama-qarshilik tadqiqot muammosini aniqlashga yordam berdi.

Interfaol o’qitish usullari orqali bo’lajak o’qituvchilarining kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirishning shakllari, usullari va pedagogik shartlari qanday. Tadqiqotimizning maqsadi bo’lajak o’qituvchilarining kasbiy kompetensiyasining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda o’qitishning interfaol usullari samaradorligini nazariy tushuntirish va eksperimental tarzda isbotlashdan iborat edi. «Ta’limning interfaol usullari» atamasi ta’lim predmeti bilan faol o’zaro ta’sirga asoslangan.

O’qitishning interfaol usullari - bu o’quv sub’ektlari va ob’ektlari haqida yaxshi tashkil etilgan fikr-mulohazalar, ular o’rtasida ikki tomonlama ma’lumot almashinuvi bilan o’qitishdir. O’qitishning interfaol usullarining mohiyati shundan iboratki, o’quv jarayoni shunday tashkil etiladiki, o’quv jarayoniga barcha o’quvchilar jalb qilinadi. O’quv materialini o’rganish jarayonida talabalarning hamkorlikdagi faoliyati har bir talabaning o’ziga xos differensial hissasini qo’shishi, bilim, g’oyalar va faoliyat usullari almashinuvi yaxshi va o’zaro yordam muhitida sodir bo’lishini anglatadi. Bu yangi bilimlarni olish va kognitiv faollikni rivojlantirish imkonini beradi. Interfaol texnologiyalar turli usullarni ta’minlaydi: taqdimotlar, muhokamalar, amaliy tadqiqotlar, guruhlarda ishlash, aqliy hujum, viktorinalar, mini-tadqiqotlar, biznes va rolli o’yinlar va boshqalar.

Ishbilarmonlik o’yini talabalarning kasbiy faoliyatining turli tomonlarini taqlid qiladi, mavjud bilimlarni kompleks qo’llash, ularning bilish qobiliyatini oshirish, shuningdek, professional muloqot vositasi va o’rganish predmeti sifatida to’liqroq o’zlashtirish uchun sharoit yaratadi. Loyiha usuli dars davomida talabalarning o’quv guruhidagi ijtimoiy o’zaro munosabatlarini modellashtirishga sosl原因an. Guruh jamoaviy loyihalarni yaratadi, ular muhokama qilinadi, olinadi, devorlarga osib qo’yiladi. Loyihani amalga oshirish jarayonida har bir talaba boshqasiga o’qituvchi sifatida harakat qilishi mumkin.

1) Keys-stadi - aniq masalalar bo’yicha muhokamalarni tashkil etishga asoslangan hayotiy vaziyatlarni faol o’rganish usuli. Talabalar muammoni hal qilishni talab qiladigan kasbiy faoliyat holatlarini tushunishga da’vat etiladi. Keys usuli, ayniqsa, o’qitishning boshqa usullari (modellashtirish, tizimli tahlil, aqliy tajriba, muammoli usul, tasniflash usuli, o’yin usullari, “aqliy hujum” va muhokama) bilan birgalikda muvaffaqiyatli qo’llaniladi.

2) “Aqliy hujum” metodi talabalarning intellektual-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Uning maqsadi muammolarni hal qilishning noan’anaviy usullarining eng ko’p sonini topish uchun talabalarning jamoaviy bilish faoliyatini tashkil etishdan iborat. Ishtirokchilar fikrlash inertsiyasidan va stereotiplardan; ijodiy faoliyatni rag’batlantirish; murakkab muammolar yechimlarini jamoaviy izlashning afzalliklarini ko’rsatish va boshqalar. O’qitishning interfaol usullaridan foydalanish kasbiy kommunikativ yo’nalishning quyidagi tarkibiy qismlarini o’z ichiga oladi:

- substansional (maxsus lug’at, kasbga oid matnlar (shu jumladan audio va videomatnlar));
- vprotsessual (real harakatlarga yaqin bo’lgan o’yinlar, vaziyatlar, munozaralar).
- voqelik, kelajakdagi o’qituvchilarning kasbiy kommunikativ kompetentsiyasini ochib berish bilan bog’liq).

Shunday qilib, biz o’qitishning interfaol usullarining bir qancha afzalliklarini aniqlashimiz mumkin.

-o'qitishning interfaol usullarini ta'lim mazmuni bilan ta'lim jarayoniga osonlik bilan integratsiyalash mumkin va ular faqat an'anaviy o'qitish usullarini qo'llashdan ko'ra, tilda ta'lim maqsadlariga samaraliroq erishishga yordam beradi;

-ta'limning interfaol usullari insonparvarlik xarakteriga ega, chunki ular nafaqat muvaffaqiyatli o'rganishni, balki intellektual, ijodiy rivojlanishni, faollik va mustaqillikni ham ta'minlaydi;

- o'qitishning interfaol usullari o'rganish jarayonida kommunikativ funktsiyani amalga oshirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'qitishning interfaol usullari kata pedagogik salohiyatga ega bo'lib, u talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirishga qaratilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi va nazariy ahamiyati shundan iborat:

- o'qitish jarayonida talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirish, ya'ni kommunikativ kompetentsiyasining mohiyati, mazmuni va tuzilishi haqidagi ilmiy g'oyalarni faollashtirish; o'quvchilarda kommunikativ kompetentsiyani shakllantirishda o'qitishning interfaol usullaridan foydalanish samaradorligi isbotlangan;

- interfaol ta'lim jarayonida talabalarda kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirishning pedagogik modelini ishlab chiqish, u o'zaro bog'langan bloklar tizimini o'z ichiga oladi:

- kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirishga yordam beradigan interfaol texnologiyalarni aniqlash, ya'ni roli o'yin.

- ishbilarmonlik o'yinlari, loyihalar, muhokamalar, keys-stadi, madaniyatlararo muloqotni tahlil qilish (tanqidiy voqea), madaniy moslashuv (madaniyatni assimilyatsiya qilish), vaziyatli va o'zaro taqlid o'yinlari;

- o'qitish jarayonida kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirishning pedagogik shartlarini aniqlash, xususan:

- oliy ta'lim o'quv jarayonida kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirish samaradorligini ta'minlovchi interfaol ta'lim texnologiyasidan foydalanish;

- interfaol ta'lim jarayonida talabalarning kommunikativ kompetentsiya modelini shakllantirishni ishlab chiqish.

Yuqoridagi ma'umotlarga mustasno tarzida shuni taqidlab o'tish joizki, hozirgi davrda innovatsion texnologiyalarni ta'yxatilim jarayoniga joriy etish muammolari ham yoq emas. Ta'limdagi innovatsion texnologiyalar turli sabablarga ko'ra "sekinlashmoqda".

1. Ijodkorlik to'sig'i. Eski dasturlar bo'yicha ishlashga odatlangan o'qituvchilar hech narsani o'zgartirishni, o'rganishni va rivojlanishni xohlamaydilar. Ular ta'lim tizimidagi barcha yangiliklarga dushman.

2. Konformizm. Oportunizm, rivojlanishni istamaslik, boshqalarning ko'ziga qora qo'y kabi ko'rinishdan qo'rqish, kulgili tuyulishi tufayli o'qituvchilar g'ayrioddiy pedagogik qarorlar qabul qilishdan bosh tortadilar.

3. Shaxsiy tashvish. O'ziga ishonchsizlik, qobiliyatlar, kuchli tomonlar, o'zini past baholash, o'z fikrlarini ochiq aytishdan qo'rqish tufayli ko'plab o'qituvchilar ta'lim muassasasidagi har qanday o'zgarishlarga oxirgi imkoniyatgacha qarshilik ko'rsatadilar.

4. Fikrlashning qattiqligi. Eski maktab o'qituvchilari o'zlarining fikrlarini yagona, yakuniy, qayta ko'rib chiqilmaydigan deb bilishadi. Ular yangi bilim, ko'nikmalarni egallashga

intilmaydilar, zamonaviy ta'lim muassasalaridagi yangi tendentsiyalarga salbiy munosabatda bo'lishadi.

Bundan tashqari, ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni joriy etishga to'sqinlik qiluvchi omillar orasida etakchi o'rinlarni quyidagilar egallaydi:

- ta'lim muassasalarining kompyuter va elektron vositalar bilan yetarli darajada ta'minlanmaganligi (ayrim oliy o'quv yurtlarida barqaror internet mavjud emas, amaliy va laboratoriya ishlarini bajarish uchun elektron qo'llanmalar, uslubiy tavsiyalar yetarli emas);

- professor-o'qituvchilarning AKT sohasidagi malakasining etarli emasligi;

- ta'lim muassasasi rahbariyatining o'quv jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanishga e'tibor bermasligi.

Bunday muammolarni hal qilish uchun o'qituvchilarni qayta tayyorlash, seminarlar, videokonferensiyalar, vebinarlar o'tkazish, multimedia kabinetlarini tashkil etish, talabalar o'rtasida zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha ma'rifiy ishlarni olib borish zarur. Oliy ta'lim tizimiga innovatsiyalarni joriy etishning eng yaxshi varianti global va mahalliy jahon tarmoqlaridan foydalanish orqali masofaviy ta'limdir. Rossiya Federatsiyasida bu o'rganish usuli "embrion" holatida, Evropa mamlakatlarida u hamma joyda uzoq vaqtdan beri qo'llanilgan.

REFERENCES

1. Axmedova M.T. Pedagogik Kompetentlik. - T.: Nizomiy nomidagi TDRU, 2016. - 84 b.
2. Ashurov A.A. Kommunikativ kompetensiya tushunchasi va uning mazmun mohiyati // O'zbekistonda xorijiy tillar. – 2020.– No 1(30). 76–83b.
3. Raxmanova M.Q. Oliy ta'lim muassasalari talabalarida ijtimoiy faollikni rivojlantirish. Monografiya // «Bookmany print» nashriyoti, 2022, - 106 b.
4. Raxmanova M.Q. Talabalarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik tizimini takomillashtirish. Ped. fan. dokd... diss. – T., 2023. – 220 b.
5. Muslimov N.A. Pedagogik faoliyatga tizimli yondashuv muammolari // Kasb-hunar ta'limi. – 2004. - № 3. – B.24.
6. Raxmanova M.Q. Kasbiy ta'lim jarayonida talabalar ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda interfaol ta'limning nazariy-amaliy jihatlari // Mug'allim ham yzliksiz bilimlendirio'. 2022. –№3/3, – B. 39-43.
7. Raxmanova M.Q. Kasbiy pedagogik ta'lim jarayonida talabalarning ijtimoiy kompetentligini takomillashtirish funksiyalari / “Ta'lim tizimida fan innovatsiya va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari” Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya. Jizzax. (2021-yil, 20-noyabr).- B.- 782-786.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А. Н. ОСТРОВСКОГО В ВОСПИТАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ КЫРГЫЗСТАНЦЕВ

¹Мусабек Сатыбалдиев, ²Шамир Мондошов

¹Старший преподаватель Ошский государственный педагогический университет

²К.п.н., доцент Ошский государственный педагогический университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004210>

Благодаря освоению духовного потенциала русской литературы наш соотечественник Чингиз Айтматов стал писателем мирового масштаба. Таких примеров в истории Кыргызстана мы можем привести сотни. Думается, изучение художественных произведений русской литературы, в частности, произведений А. Н. Островского даст плодотворные результаты в воспитании и обучении молодого поколения в духе подлинной нравственности.

Развитие социально экономических отношений во второй половине XIX века поставили перед литераторами новые задачи и глубоко осмыслить нравственно – эстетические ценности, устоять и проникнуть в духовный мир каждого человека, возвышать многовековые идеалы. Поэтому Александр Николаевич Островский писал: «Моя задача служить драматическому искусству. Другие искусства имеют школы, академии высокое покровительство меценатов ... У русского драматического искусства один только я. Я - всё и академия, и меценат, и защита» [1].

Александр Николаевич Островский написал в творческом пути блестящие пьесы, которые волновали всех членов общества. В пьесах «Бедность не порок», «Свои люди сочтемся!», «Воспитанница», «Доходное место», «В чужом пиру похмелье», «Гроза» остро разоблачает лицемерие, фальшь, скупость, жадность, алчность, тунеядство купцов. В пьесе «Бедность не порок» автор раскрывает социальные неравенства, становится заступником обиженных и униженных. В пьесах «Воспитанница», «Доходное место» изображает жизнь самодуров помещиков. В пьесе «Банкрот» высмеивает общественные пороги времени и в то же время разоблачает безнравственные черты купцов, самодуров. А. Н. Островский, создавая образ купцов показывает купцов и их типичные черты характеров. В пьесе «Банкрот» Самсон Силыч Большой прикидывается несостоятельным. Не желает вернуть долги. Он хочет иметь большие денег. Во второй половине XIX века в России злонамеренное банкротство стали обыкновенным проявлением купцов, богатых людей. Купцы место того, чтобы усовершенствовать свои духовные нравственные ценности заняты обогащением материальных благ.

Пьесы о купцах не свелась к изображению картин купеческого быта: она превратилась в обличение, общественных отношений, основанных на имущественном неравенстве и жажде на живы, в сатиру на самодурство, порождаемое самодержавно крепостническими порядками.

Островский избирает поприще драматурга, так как драматическая поэзия ближе к народу, чем все другие отрасли литературы. В пьесе «Доходное место» Островский выводит на сцену разночинца – труженика, бедного интеллигента, убеждение которого приходит в практическое столкновение с действительностью. Главные герои пьесы Василий Николаевич Жадов, окончивший университет, мечтает жить честным трудом, бороться против коррупции и вообще всякий неправды. Эти благородные стремления он надеется совместить с добросовестной чиновничьей службой. Драматург показывает

наивность и несостоятельность подобных стремлений. В бюрократическом мире чиновник не может оставаться добродетельным.

В 1859 году на страницах «Современника» появилась статья Н.А. Добролюбова «Темное царство», в которой было раскрыто новаторство Островского.

Подчиняясь жизненной правде, Островский создает реалистические картины действительности, вдумываясь в эти картины читатель может сделать выводы, которые не были высказаны прямо в самих произведениях. Так, обличение самодурства в пьесах Островского воспринималась передовыми читателями и зрителями как облегчение всего общественного строя.

Островский, разоблачая сущность самодурства чиновников и помещиков, описывает деспотизм и произвол, социальный гнет правителей простого народа. Народ проявляет покорность, уважение к правителям. Люди низких слоев живут в трудных условиях. Нищета, голод окружают бедных. Но в то же время бедные люди думают о совершенствовании нравственных черт. Они везде думают о себе, о своих личных выгодах. За свои мелкие интересы, выгоды они готовы идти на любой проступок. Их духовный мир забит бессмысленными идеалами о наживе. В сознании самодуров отсутствуют понятия служения Отечеству, честность, искренность, верность, человеколюбия. Их нравственные черты имеют ограниченный характер.

Самодуры - это паразиты общества. Они живут за счёт бедных, простых людей. На словах говорят о человечности и нравственности. Они больны. Материальная зависимость самодуров не позволяет стать добрым человеком. Они портят общество. Их дети также продолжают путь отцов, которые становятся также бездушными. Угнетение человеческой личности, деспотизм, произвол, бездуховность - вот эти основные отличительные черты характера купцов, героев драматических произведений А. Н. Островского. Драматург, изображая пороги общества, показывает их несостоятельность в управленческом деле страны. Их сердце притуплено, замаскировано лицо, мысли заняты только о наживе, выгодах. А.Н. Островский ставит вопрос о человечности. Разве можно самодуров назвать человеком? Нет, нельзя!

И в то же время Островский умело изображает в своих драматических произведениях стремление простого народа к освобождению от деспотизма и эксплуатации «тёмного царства»[2]. Самодуры, чиновники и помещики заинтересованы в покорности простого народа. Они не хотят, чтобы простые люди были образованными, просвещенными и талантливыми. В условиях «темного царства» даже талантливые люди теряют свои способности и природные дары. В результате становятся покорными рабами самодуров, теряя своё человеческое достоинство. Произведения Александра Николаевича Островского призывают простых людей осознать своё достоинство и величие, идти к борьбе за свою свободу[3].

В понимании Александра Николаевича Островского гроза - это не просто проявление природы, а социальный взрыв, удар. Простые люди имеют такие силы, возможности. Если они осознают своё величие и природный дар, то они готовы сокрушить сильнейший удар проявлениям самодуров. В пьесе Островский изображает высокий подъём общественного настроения. Во второй половине XIX века, действительно, происходит подъём общественного настроения. Начинает активизироваться деятельность литературных организаций. Передовая часть общества занимается поиском выхода из

сложившихся ситуаций. В обществе происходит уверенность к своим силам. Растёт ненависть ко всяким проявлениям самодуров. Простые люди начали понимать, что под деспотизмом самодуров притупляются человеческие чувства, слабеет воля, вера в прекрасное, завтрашний день становится тусклым и мрачным. Лучшие таланты из народа теряют свои блестящие природные и социальные возможности. Лучи тёмного царства убивают все самые хорошие в человеке и развивают слабовольные черты характера. Самодуры хотят, чтобы простой народ был тёмным, ограниченным и тупым. Своими лучами «тёмных сил» самодуры уродуют все самые прекрасные, что есть в простом народе. Александр Николаевич Островский в своей художественных произведениях изображает беспощадное преступление самодуров, которые совершают ежедневно, прикрываясь к заботе простым людям. Самодуры по своей значимости преступлений находятся на одном уровне с фашистами, которые истребляли людей физически. В пьесе «Гроза» Александр Николаевич Островский показывает, что все таки есть сдвиги в обществе. В результате активного действия «лучей света» начали рушатся устои и отдельные нравы самодуров. Самое главное, в пьесе «Гроза» драматург показывает появление уверенности простых людей к самому себе, к завтрашнему дню, подчеркивается рост самосознания простого народа. «Луч света в тёмном царстве» стал символом мощного удара ко всяким проявлениям безнравственным поступкам самодуров.

Пошлость, ничтожность корыстолюбие, эгоизм, тупость, ограниченность, бездушие, безнравственность, жестокость, деспотизм, алчность, самолюбие, жадность, обезличивания простых людей характерны поступкам самодуров. Поэтому Островский противопоставляет этим людям Катерину, символа прекрасного и свободы, доброты и честности, правдивости и искренности. Катерина - это символ победы добра над злом. Доброта торжествует над стихией зла и тёмных сил. Главная проблема пьесы столкновение Катерины с миром «тёмного царства»[4]. Центральным вопросом пьесы является вопрос - столкновение двух миров, то есть, столкновение «темного царства» с миром гуманизма. В пьесе постепенно начинает возвышаться гуманистические черты простого народа. Гроза знаменует близкий конец «тёмного царства». Идёт жёсткая борьба двух миров, двух лагерей за завтрашний день, за будущее. И каждая страна по-своему воспринимает мир, и по-своему решает важные вопросы общества.

В пьесе «Гроза» начинает закладываться основа нового человеческого общества. Сущность и содержание нового типа человека составляет люди которые отдают предпочтение борьбе за своё счастье. Отчуждение от мира покорности, неукоснительного выполнения указов и распоряжений становятся не нормой нового времени и новых типов людей, а остатками прошлого. По духу пьеса «Гроза» становится настоящим народным произведением, который бьёт колокол свободного времени. Да, действительно общество нуждалось в таких грозных произведениях, которые правдиво изображали противоречивую действительность эпохи. Шел бурный поиск правдивого изображения жизни простых людей и раскрыть обманчивую маску лицемеров сил «темного царства».

Для А. Н. Островского важна не только разоблачать старый мир, а утверждать нового типа людей, которые являются локомотивами общества. Именно они будут открывать тропинку в светлый мир, где доминируют свобода, равенство, уважения к человеку, труд, вера в прекрасное, дружба и любовь, и настоящие нравственные ценности.

Сила Катерины заключается в том, что она не соглашается с принципами жизни самодуров. Она проявляет возмущения против порядков «темного царства». У нее развивается чувство недовольства старому миру, она ищет свободного мира. Все эти процессы, поиски происходят у Катерины в духовном облике. Она не революционер, как герои романа «Мать» М. Горького но, она занята поиском духовного обновления. Пьеса «Гроза» завершается духовной победой Катерины. В конце пьесы Катерина бросается в Волгу и тем самым она лишает свою жизнь. По отношению концовки драмы до сих пор среди литераторов имеются разные точки зрения и позиции. Одни рассуждают Катерину и обвиняют ее в трусости. Она не стала бороться до конца, как герои романа «Мать» М. Горького. Другие считают, что она совершила грех. И церковь одобряет такую позицию. Третьи считают, Катерина совершила настоящий нравственный подвиг. Она показала высокий образец человечности. В результате, Катерина отказалась мстить самодуров за деспотизм. А. Н. Островский, продолжая лучшие традиции мировой литературы, решил закончить драму с изображением гибели любимой Катерины. Она воспитана в духе подлинной нравственности. Она считает, что только делая добро можно принести пользу обществу. Добро восторжествует над злом. Такова формула драмы А. Н. Островского «Гроза». Изучение художественных произведений А. Н. Островского способствует формировать истинно нравственных ценностей в личности молодого поколения Кыргызстанцев[5]. В условиях рыночных отношений развивать нравственность в поведении молодого поколения - важнейшая задача времени.

REFERENCES

1. Ревякин А. И. Островский и его современники : Островский в воспоминаниях современников: Библиография. Внутреннее описание. — М. ; Л. : Academia, 1931. — 133 с.
2. А. Н. Островский в русской критике : Сборник статей / Ред., вступ. статья и примеч. Г. И. Владыкина. — М. : ГИХЛ, 1958. — 452 с.
3. Долгов Н. Н. А. Н. Островский : Жизнь и творчество. [Критика. Сценические образы]. 1823—1923. — М. ; Пг. : Госиздат, 1923. — 1923 с.
4. Коган Л. Р. Летопись жизни и творчества А. Н. Островского / Министерство культуры РСФСР ; Государственный литературный музей. — М. : Госкультпросветиздат, 1953. — 408 с.
5. Бекембай Апыш Педагогика Ош, 1993ж.

OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA ILG'OR PEDAGOGIK TAJRIBALARNING AHAMIYATI

¹Ozodbek Mo'ydinov, ²Odinaxon Madaminova

¹Andijon davlat universiteti “Iqtisodiyot” fani o'qituvchisi

²Andijon davlat universiteti qoshidagi Akademik litseyi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004217>

Buyuk kelajak taraqqiyoti tomon odimlab borayotgan mamlakatimizda kadrlar masalasi, yosh avlod tarbiyasi birinchi o'rindagi muhim masalalar qatorida bo'lib qolmoqda. Zeroki, O'zbekiston ravnaqi, kelajagi shu yoshlar, ya'ni zamonaviy kadrlar qo'lida ekan, jamiki e'tibor ularning hur fikrli bo'lishi, jahon ta'lim standartlariga mos kela oladigan ta'lim olishi buyuk kelajak uchun qo'yilayotgan mustahkam poydevordir. Buning uchun esa, avvalo, ta'lim sifatini jahon andozalariga mos ravishda oshirish lozimdir. Zamonaviy ta'lim olishning o'zi har bir shaxs zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Zeroki, ta'lim-tarbiya jarayoni shaxsni har tomonlama kamol toptirish, yuksak g'oyali, milliy g'ururli, chuqur ma'lumotli, ma'naviy va jismoniy yetuk qilib yetishtirish maqsadini ko'zda tutadi va o'z harakatlarini shu nuqtai nazardan yo'lga qo'yadi. Istiqloqlarning dastlabki qadamlaridanoq, yosh avlodni tarbiyalash, hayotda o'z o'rnini topishi, demokratik davlat qurish vazifalariga bo'ysundirilishi lozim ekanligini uqtirib o'tilgandi. Oradan yillar o'tib, zamonaviy innovatsion ta'limni turli usullarda amalga oshirish imkoniyatlari kundan-kunga kengayib bormoqda.

Bularning barida butun mas'uliyat faqatgina o'qituvchi zimmasigagina yuklatilmasdan ta'lim oluvchidan ham o'z-o'zini boshqarish talab etilmoqda.

Ta'lim-tarbiyaga yangicha yondoshish, ta'lim sifatini oshirish, mavjud ta'lim dasturlarini zamonaviy talablarga muvofiq isloh qilish va yosh avlod tarbiyasi muammolarini oqilona tarzda hal qilish imkoniyati yaratilgan bo'lib, bu ulug' niyatlarni amalga oshirishda, avvalo, ta'lim tizimini maktab yoshigacha bo'lgan bola tarbiyasidan boshlab, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, yuksak aql-zakovat mohiyatini shakllantirish, buning uchun zamonaviy moddiy-texnik va axborot bazasini yaratishgacha bo'lgan barcha sohalarni isloh etish kerak.

Ta'lim tizimini isloh etish va uning sifatini oshirish vazifalari muvaffaqiyatli hal etilsa, ijtimoiy - siyosiy sohalar albatta o'zgaradi, odamlar ongida demokratik qadriyatlar qaror topadi, inson jamiyatdagi o'rnini ongli ravishda o'zi belgilaydi.

Bugungi kunda hayotimizda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning tub mohiyati bevosita ta'lim jarayoniga taqaladi. Ta'lim-tarbiya sohasida olib borilayotgan tub islohotlarning asosiy yo'nalishlari quyidagilar:

- a) ta'lim mazmuni tizimini isloh qilish;
- b) ta'lim - tarbiya tizimini isloh qilish;
- c) ta'limning bozor iqtisodiyotiga asoslangan mexanizmini isloh qilish;
- d) ota-ona, pedagog va talabaning ta'lim jarayoniga bo'lgan yangicha
- e) qarashlarini shakllantirish;
- f) yangi pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishdan iborat.

Ta'lim mazmuni va uning tarkibini kengaytirish, chuqurlashtirish, bumazmunga nafaqat bilim, ko'nikma, malaka, balki umumisoniy madaniyatni tashkil etuvchi ijodiy faoliyat tajribasi, tevarak - atrofga munosabatlarni ham kiritish g'oyasi juda muhimdir. Ilg'or pedagogik, ijtimoiy tajribalar pedagogik mahoratni shakllantirishda muhim omildir. Yangi pedagogik texnologiyalarning asosiy tomoni maktab darsliklarini qaytadan yuksak darajada, yuqori

saviyada tuzish lozimligidir. Darsliklar tuzish ko'p yillik ilmiy, madaniy, estetik, ma'naviy tajribalarga tayangan holda amalga oshirilmog'i kerak.

Ta'lim jarayonidagi pedagogik faoliyat o'z mehnatiga ko'ra ijodiy xarakterga ega. Ma'lumki, inson oldida biror muammo turgandagina ijodkorlikka ehtiyoj tug'iladi. Pedagogik faoliyat ana shunday xususiyatga ega. Pedagogik ijodkorlikning asosiy mohiyati pedagogik faoliyatning maqsadi va xarakteri bilan aniqlanadi. Pedagogik faoliyat kishi shaxsi, uning dunyoqarashi, e'tiqodi, ongi, xulq-atvoriga bo'ysungan son-sanoqsiz pedagogik masalalarini yechish jarayonidir.

Pedagog o'qituvchi faoliyatidagi ijodkorlik ana shu masalalarni yechish usullarida, ularni hal qila olish yo'llarini qidirib topa bilishida ifodalanadi.

Pedagogik ijodkorlik manbai - bu ilg'or pedagogik tajribadir. Ilg'or pedagogik tajriba muammoli vaziyatlarga juda boydir. Ilg'or pedagogik tajriba deganda, bizo'qituvchining o'z pedagogik vazifasiga ijodiy yondoshishi, talabalarning ta'lim-tarbiyasida yangi, zamonaviy, samarali yo'l va vositalarni qidirib topishini tushunamiz. Ilg'or pedagogik tajriba o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan ish shakli va usullari, uslub va vositalar hamda innovatsion texnologiyalardir. Ilg'or pedagogik tajriba o'rganish, unga asoslanib yangi pedagogik hodisa va qonuniyatlarni ochish, o'quv-tarbiya jarayoniga yaxshi, sifatli o'zgarishlar kiritish, talabalarning bilish faoliyatini boshqarish, yangi ko'rinishdagi o'quv jarayonini modellashtirish muammolarini yechishga sabab bo'ladi. Ijodiy ishlaydigan pedagog o'qituvchi faqatgina muvaffaqiyatli o'qitish va tarbiyalash, ilg'or olimlar ish tajribalarini tahlil qila olish tadqiqotchilik ko'nikma va malakalariga ham ega bo'lishi zarur. Ilg'or olimlar hamma vaqt pedagogika sohasidagi yangiliklarni bilishga intiladi, boshqa olimlarning tajribalaridan foydalanishga hamda o'z shaxsiy tajribalarini umumlashtirishga harakat qiladi.

Inson aql-zakovati muntazam mashqlar orqali charxanadi. Kishini o'yga toldiruvchi g'aroyib masala va savollarga javob topish asnosida talaba mantiqiy fikrlashni o'rganadi. Jumboqni yechish huzurini tuyadi.

Oliy ta'lim muassasalarida barcha faoliyat yo'nalishlari bo'yicha amalga oshirilayotgan yangilanishlar, o'zgarishlar doirasida maktabdan va sinfdan tashqari ta'lim-tarbiya ishlarini rivojlantirish ham dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Bugungi kunda maktablarimiz oldida turgan asosiy vazifa-talabalarni chuqur va mustahkam bilim bilan qurollantirish, fanlarni o'zlashtirish borasida muntazam izlanishga jalb etish va olgan bilimlarini hayotga tatbiq eta oladigan darajada tarbiyalashdan ibora. Ta'lim jarayoni hozirgi zamon o'qituvchisidan tinmay ijodiy izlanish, o'qish va o'qitishda yangicha munosabatni, fidoiylilikni talab qiladi. Mutaxassislik fanlaridan o'tkaziladigan sinfdan tashqari ishlarning turlari xilma-xildir, ular: to'garak mashg'ulotlari, turnirlar, estafetalar, olimpiada, viktorina, ilmiy bahs va ilmiy kechalardan iborat. Bu tadbirlar talabalardan fanga, tadqiqotlarga qiziqish, ularni ijodiy qobiliyatini takomillashtirish uchun xizmat qiladi.

Faol qatnashgan har bir talaba va guruh alohida hisobga olinib boriladi va hafta yoki oy yakunida taqdirlanadi. Bu esa talabalarda mustaqil fikrlashgs, o'z ustida ishlashga undaydi. Mutaxassislik fanini murakkab deb o'ylagan talabalar ham beixtiyor bu fanga astoydil qiziqib qolganliklarini guvohi bo'lamiz. Ularning xulq-atvorida va bilimida jiddiy o'zgarishlar seziladi.

Hozirgi zamon fan va texnika taraqqiyoti o'qituvchining ijodkor bo'lishi, o'z fanining muhim muammolari yuzasidan erkin fikr yurita olishi, fan yutuqlarini talabalarga yetkaza olishi, va nihoyat, talabalarni ham ijodiy fikrlashga, tadqiqot ishlariga o'rgata olishini talab qiladi.

Shuning uchun o'qituvchi, avvalo, tadqiqotchilik malakalarini egallashi zarur. O'qituvchi ilmiy-tadqiqot ishlari olibborishi davomida olimlarning tajribalarini to'playdi, tahlil qiladi, ular asosida xulosalar chiqaradi. U fan xulosalaridan o'zining amaliy faoliyatida foydalanish jarayonida hozirgi zamon o'qituvchisi uchun zarur bo'lgan juda muhim fazilatlarni egallaydi. Ilg'or o'qituvchilar o'qitish metodlarini tanlashga alohida e'tibor beradilar. Talabalarning frontal, differensiyalashgan va yakka tartibdagi faoliyatlarining umumiy jihatlari ko'proq bo'lsa-da, ularni tashkil etish o'qituvchidan o'ziga xos ijodiy yondoshishni talab qiladi. Agar butun sinf, guruh va alohida shaxsga nisbatan bir xil metod bilan ta'sir ko'rsatilar ekan, unda tarbiya ham, ijodiy yondoshish ham barbod bo'ladi. O'qituvchi pedagogik mahoratini shakllantirishda ilg'or pedagogik tajribalarga tayanishi yaxshi natijalarga olib keladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ta'limda ilg'or pedagogik tajribalarni qo'llash orqali ta'lim sifatini yanada takomillashtirish zarur. Bu orqali biz yoshlarimizning quyidagi xususiyatlarini rivojlantirgan bo'lamiz:

- bilim, ko'nilma va malakalarini shakllantirish;
- yoshlarni jahon arenalariga intilishlariga zamin yaratish hamda ularning yetuk kadr sifatidagi raqobatbardoshligini oshirish;
- ularda ijodkorlik hamda tanqidiy fikrlay olish qobiliyatlarini shakllantirish.

Yana shuni aytish lozimki, bugungi kunda oldimizda turgan asosiy hamda buyuk vazifamiz har tomonlama yetuk, barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga yetkishdir.

REFERENCES

1. Afonina S.L. “Matematika va go'zallik” Toshkent, “O'qituvchi”, 1987.
2. A'zamov A., Yusupov A. "O'quvchilarga bilim berishda innovatsion usullardan foydalanish" Toshkent. 2002.
3. Jumayev M.E, Jumayev E.E, Adilxanova N.A. “Matematika o'qitish metodikasi”. Toshkent, “Ilm Ziyo”. 2003.
4. Perelman.Y.I. “Qiziqarli matematika” “Sharq” nashriyot- matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, Toshkent-2014
5. “Fizika, matematika va informatika” ilmiy- uslubiy jurnal.

MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARNI MA’NAVIY TARBIYALARSHDA MILLIY QADRIYATLARNING O’RNI

Nozira Musinova

Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004225>

Milliy qadriyatlar demokratik milliy hayotda, shu jumladan milliy madaniyat va iqtisodiy faoliyatda jamoatga manfaat keltirgan, milliy xususiyatlarga ega bo‘lgan aholi yoki milliy guruhlarining umumiy qiymatlari, ma’naviy ishlari, iqtisodiyot, zamonaviy ma’naviy faoliyatlari hamda boshqa milliy xususiyatlari belgilangan. Bu qadriyatlar har bir mamlakat yoki jamoatning xususiyatlari, tarixi, tadqiqot va tashabbuskorliklariga asoslanadi. Milliy qadriyatlar iqtisodiy hamda siyosiy hayotda keng qo‘llaniladi. Ular milliy tarjimonlik, milliy sport, milliy iste‘mol va boshqa milliy san‘atlar, ishlab chiqarish texnologiyasi, milliy turizm kabi yo‘nalishlarda o‘z aksini namoyon etadi.

Madaniyatshunoslik yondashuvlari asosida o‘quvchi shaxsini oilada tarbiyalashda milliy qadriyatlarning o‘ziga xos xususiyatlari va qonuniyatlarini bilish, milliy muhitni mustahkamlashni ta‘minlash, tarixiy va madaniy dunyoga qadar bo‘lgan milliy boshqaruvning asoslarini anglash bugungi kun yoshlari uchun jud muhimdir.

Xalqimiz azal-azaldan axloqiy fazilatlarga boy bo‘lgan. Ota-bobolarimiz farzand o‘stirar ekanlar, ularning xulq-atvorlariga, gap-so‘zlariga, kishilar oldida o‘zlarini qanday tutib, nimalar haqida fikrlashib, o‘z maqsadlarini qanday so‘zlar bilan tushuntirishlariga katta ahamiyat berishgan. Ular farzandlarining qo‘rslik qilishi, kattalar suhbatiga aralashishi, nojo‘ya ishlariga zinxor-bazinxor yo‘l qo‘ymaganlar. Bu narsalarga farzand tarbiyasining eng muhim tomoni deb qaraganlar. Sharqona odob ming yillar mobaynida islomiy tarbiya qoidalari asosida tarkib topib, takomillashib borganligi tarixdan ma‘lum. Chunonchi, Qur‘oni karim oyatlari mazmuni, Payg‘ambar alayhissalom hadislar, sharq allomalari va faylasuflarining kitoblari tarbiyamizning manbai bo‘lib xizmat qilgan. Islomiy tarbiya musulmonlar hayotining barcha qirralarini, hatto mayda jihatlarigacha qamrab olgan.

Ota-ona nomiga sazovor bo‘lgan shaxs borki, dinimizda ular ehtiromga loyiq zotlar sifatida qadrlanadi. Odamzod dunyoga kelibdiki, mudom mukammal timsol axtaradi, komillikka intilib, ruhiy najot yo‘lini qidiradi. Shu orzu-intilish samarasi o‘laroq, ma’naviyat bobida beqiyos kashfiyotlar qilingan.

Inson koinotdagi barcha mavjudotlar ichida hammadan ulug‘i hisoblanadi. Uning kamoloti oldida aql hayron qoladi, chunki, inson haqiqat haqida chuqur o‘ylaydi. Kamolot yo‘liga chiqish uchun u asta-sekin o‘zligini izlaydi, olimni tanlaydi. Kishi o‘zini xirs-ta‘ma, nafs, g‘aflat, nodonlik singari mayllardan poklamsa, hech payt komil bo‘la olmaydi. Navoiy o‘z davrida komil insonlarni «ahli ma‘ni» deb bilgan. «Ahli ma‘ni» bu fikrli odamlardir. Fikrsiz xaloyiqning ongida ma‘ni chuqurligi bo‘lmaydi. Fikrlash – haqiqatni anglashdir. «Ahli ma‘ni» deganda oqil va dono, kamtar va olijanob, haqiqatparvar va va fidoiy kishilarni tushunish kerak. Bunday fazilatlarga ega bo‘lgan kishilarning tafakkuri keng bo‘ladi.

Dunyoda insonga tuhfa etilgan aql ne‘mati shunday qudratli kuchki, u bilan odam o‘zini istagan holatda tarbiya eta oladi, har qanday azob-mashaqqatni, har qanday yomonlikni, eng murakkab muammolarni ham aql ne‘mati bilan yengadi va hal etadi. Ruhiy kamolat odam qalbida ezgulikning yuksak koshonasini yaratadi. Aql-zakovatning kamoli o‘qish, o‘rganish, tahlil etish, idora qilish, e‘tiqod qo‘yish, hayot tajribasini egallash bilan ro‘yobga chiqadi. Yosh

niholning basavlat daraxtga aylanishi parvarishga bog'lik bo'lganidek, odam bolasining komil inson bo'lib yetishishi uchun uni murg'aqlikdan tarbiyalashga e'tibor berib borish lozim.

Ma'lumki, bolani layoqatga mos holda o'stirish uchun unda yoshlikdan mehnatsevarlik va ishchanlik ko'nikmasini hosil qilish kerak. Mehnatsevarlik va muttasil o'tirib ishlash kabi fazilatlaridir. Garchand inson kamolatiga ta'sir etadigan omillar bir qancha bo'lsa ham lekin, maxsus tarbiya muassasalarida tarbiyachining rahbarligida amalga oshiriladigan milliy tarbiya jarayoni yetakchi hisoblanadi.

Shaxs qaysi yoshda bo'lishidan qat'iy nazar, ularning rivojlanishida mehnat faoliyatining ahamiyati kattadir. Ayniqsa, mehnat insonning ham jismoniy, ham ma'naviy kamol topishida muhim manba hisoblanadi. Mehnat orqali shaxsning axloqiy sifatlari tarkib topadi, ularda vatanparvarlik, mas'uliyat, intizomlilik, faollik ortadi. Bulardan tashqari shaxsni kamolga yetishda uning barkamol inson bo'lib yetishishida nafosat tarbiyasi, axloq-odob tarbiyasi, ekologik tarbiya, jismoniy tarbiyalarning o'rni va roli beqiyosdir. Chunki bu tarbiya usullari birgalikda amalga oshirilsa biz yoshlar ertangi O'zbekiston bunyodkorlari avvalambor, soglom bo'lishimiz, sport bilan shug'ullanishimizni har kungi faoliyatga aylantirishimiz kerak. Shunday ekan biz yoshlar, bo'lg'usi pedagoglar avvalambor o'zimiz har tomonlama yetuk, kamolga yetishishimiz, bilim va malakaga ega bo'lish uchun qunt bilan o'qishimiz darkor. Yangi pedagogik texnologiyalar hamda ularning qo'llanilishiga oid bilim va ko'nikmalarga ega bo'lmog'imiz lozim. Bunda mavzuga mos pedagogik texnologiyani tanlash, ularni qo'llashda oddiydan murakkabga qarab borish tamoyiliga amal qilish muhim hisoblanadi. Yoshlar ertangi kunning bunyodkorlari kelajak avlodni tarbiyalash, o'qitishdek ma'suliyatli va sharaflil ishga qo'l urarkanmiz, hozirdanoq o'z bilimimizni oshirishimiz, berilayotgan imkoniyatlardan unumli foydalanishimiz darkor.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash joizki, madaniyatshunoslik yondashuvlari asosida o'quvchi shaxsini oilada tarbiyalashda milliy qadriyatlarining o'rni beqiyos bo'lib, farzand tarbiyasi, farzandning barkamol bo'lishida oilaning boshqa ijtimoiy maskanlardan farq qiladigan jihatlarini doimo bilishimiz va yodda tutishimiz zarur. Oilada yoshlar tarbiyasini olib borishda o'ziga xos qoidalar mavjud bo'lib, oilada ota-onalar, farzandlar va boshqa a'zolari bir-birlarini tushunishlari, hurmat qilishlari; o'qishni, ishni, mehnatni asosiy ehtiyoj sifatida qarashlari; bekorchilik, dangasalikka berilmaslik; oilada qat'iy kun tartibi va rejimga rioya qilish; oilada katta kishilarni hurmat qilish va kichiklarni izzat qilish; oilada psixologik xotirjamlik, sog'lom muhit yaratish; oilaning har bir kishisida mustaqillik, erkinlik, o'ziga ishonch kabi xislatlarni shakllantirish kabi qoidalarni ota-onalar bilishi maqsadga muvofiq.

REFERENCES

1. Gulomov M. Mahalla – fuqarolik jamiyatning asosi. – Toshkent: Adolat, 2003. – 325 b. 10. Kamolova, A., & Ergasheva, G. S. Q. (2022). Yosh avlodni tarbiyalashda xalq pedagogikasini manbalarining o'rganishning o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari. Science and Education, 3(12), 590-592.
2. Zritneva YE.I. Semyevedeniye / YE.I. Zritneva, N.P. Klushina. - M.:VLADOS, 2006.-246 s.
3. Axrorova Sh.U. O'zbekistonning ijtimoiy siyosatidagi milliy qadriyatlar aspekti //Nazariy jurnal «Credonew» 2013. <http://credonew.ru/content/view/1284/68>.

TALABA YOSHLARNING AXLOQIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA ISLOMIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

G. Eshonova

Nizomiy nomidagi TDPU Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti, f.f.n.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004233>

Qadriyatlar tizimida islom dini hozirgi kunda shaxs ma'naviyatini yuksaltiruvchi omillardan biri ekanligi ko'pgina olimlar diqqatini jalb qilmoqda. Hozirgi kunda milliy va diniy qadriyatlarimizni asrab-avaylash, dunyo ilm-fani va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan ajdodlarimizning bebaho merosini o'rganish hamda shuning asosida yoshlarni komil inson etib tarbiyalash jamiyatda barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhitni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Islom va jahon sivilizatsiyasiga bebaho hissa qo'shgan ajdodlarimizning boy madaniy merosini chuqur o'rganish asosida talaba yoshlarning ongu tafakkurini shakllantirish dolzarb masaladir.

Islom qadriyatlari va tasviriy san'at integratsiyasi tarixiy ildizlarga ega bo'lib, komil inson tarbiyasiga hissa qo'shib kelgan.

Hozirgi kunda ta'lim sohasida komil inson barkamol insonni tarbiyalash masalasiga to'g'ri keladi. Talaba “yoshlarning qonun hujjatlari mazmun-mohiyatidan xabardorligi, xuquqiy ongi va madaniyatini rivojlantirish, ularda sog'lom turumsh tarziga rioya etish, inson huquqlari, gender tengligi, tinchlikparvarlik va millatlararo totuvlik, vijdon erkinligi, barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an'analarini hurmat qilish kabi umuminsoniy qadriyatlar bilan birga milliy-axloqiy qadriyatlarni kamol toptirish, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy faollik, mustahkam fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish”¹ dolzarb masaladir.

Tarixdan ma'lumki, Markaziy Osiyo xalqlari hayotiga islom dinining kirib kelishi yurtimizning ulkan hududida ilmiy-ma'naviy markazlarni maydonga keltirdi. Arab tilining yagona ilmiy til sifatida e'tirof etilishi madaniyat va ma'naviyat rivojini yangi bosqichga ko'tardi. Shu bilan birga tan olish kerakki, musulmonlarning Movarounnahrni fath etishi ham bu hududda ilgari mavjud bo'lgan din bilan bog'liq madaniyatiga putur yetkazdi.

Bu o'lkada islomgacha zardushtiylik, buddaviylik, moniylik, xristianlik, mazdakiylik, shomoniyylik diniy e'tiqodlari bilan bog'liq tasviriy san'at, haykaltaroshlik asarlari juda ko'p va go'zal tarzda ishlangan edi. VII-VIII asrlarda Markaziy Osiyoga kirib kelgan arablar mahalliy aholining diniy e'tiqodlari bilan bog'liq bo'lgan san'ati, milliy merosini, madaniyatini inkor etdi. Abu Rayhon Beruniy “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida arablar kelmasidan oldin ham mahalliy xalqning madaniyati, adabiyoti, ilm-fani taraqqiy topganini, san'atning hamma turlari rivojlanganini ta'kidlaydi.

Butlarni tasvirlashni taqiqlash haqida Abu Rayhon Beruniy va Narshahiydan tashqari Tabariy va boshqa tarixchilar ham o'z asarlarida yozib qoldirganlar. “Tabariyning ma'lumotiga qaraganda, Qutayba Samarqandni ishg'ol qilganida juda ko'p haykallar va sanamlar oltin, bronza, kumush butlarni eritib yuborishga farmon bergan. Arablarning Farg'onadagi noibi xalq tomonidan haydalganida ko'p miqdordagi qimmatbaho haykallarni olib ketganligi haqida ma'lumotlar bor. Ma'sudiy esa Farg'onada quyoshga sajda qilinadigan juda katta ibodatxona buzib tashlanganligini sharhlaydi”².

¹ O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 08.10.2019 yildagi PF-5847-son <https://lex.uz/docs/4545884>

² Rahmonov M. O'zbek teatri. – Toshkent: Fan, 1975. – B. 189.

Demak, yuqoridagi tarixchilarning bergan ma'lumotlariga ko'ra, yerlik xalqning diniy madaniyati bilan bog'liq but, sanamlarga sig'inish timsoli bo'lgan haykaltaroshlik san'at turiga musulmon ruhoniylarining munosabati ijobiy bo'lmagan. Shuning uchun islom madaniyatining dastlabki davrida tasviriy san'at masalasi juda nozik muammolardan biri bo'lgan.

Islom madaniyatining nazariy asoslarini Qur'on hamda hadislar tashkil etadi. Islom falsafasi markazida Allohning yagonaligi haqidagi ta'limot yotadi. Qur'on yakkaxudolikni targ'ib etadi. Qur'onning eng asosiy ta'limotlaridan biri – Allohning o'zigagina ibodat qilishdir. Qur'oni karimga ko'ra, “Alloh – Undan o'zga iloh yo'qdir. (U) hamisha barhayot va abadiy Turuvchidir”³.

Islom dinida sunna islomning sunniylik yo'nalishidagi Qur'ondan keyingi ikkinchi huquqiy manba hisoblanadi.

Ilk islomda tasviriy san'atga munosabat ikkinchi muqaddas manba – hadis asosida shakllantirilgan. Jonli narsalarni tasvirlashni taqiqlash hadislarida ham bayon etildi. Masalan, “Sahih al-Buxoriy”da: “Alloh Taolo dargohida qiyomat kuni eng qattiq azob chekuvchilar – surat chizuvchilar! Bu suratlarni chizuvchilar qiyomat kuni azob chekadilar. Ularga: O'zingiz yaratgan narsalarga jon ato etingiz!”, “Farishtalar suratlar bor uyga kirmaydilar ” va yana “Oysha onamizning gulli jun pardalari bo'lardi. U bilan uylarini bir tomonini to'sib qo'ygandilar. Janob Rasululloh (s.a.v.): “Bu pardangni bizning ro'paramizdan olib tashlag'il, chunki undagi suratlar men namoz o'qiyotganimda ko'rinib turg'aydir (xayolimni bo'lg'aydir)” kabi hadislar keltiriladiki, bularda tasvirlash san'ati taqiqlandi⁴.

E'tibor berilsa, Muhammad payg'ambar kiyim va gilamdagi suratlarga e'tiroz bildirmagan. Biroq o'rta asrlardagi mutaassiblar yarim hadisni iqtibos qilib olib, har qanday jonli narsa tasvirini taqiqlagan. Vaholanki, yuqoridagi hadislar Muhammad payg'ambar tomonidan islom dinini mustahkamlash davrida aytilgan hadislardir. Chunki “Islomda inson suratini chizish yoki uning haykalini yasashning taqiqlanishiga asosiy sabab – payg'ambar va aziz-avliyolar rasmlarini chizib yoki haykallarini yasab, ularga sig'inib ketish xavfining mavjudligi bo'lgan”⁵.

Demak, islom dini paydo bo'lgan davrda avj olgan butparastlik, surat hamda haykalga sig'inishni bartaraf etish maqsadida Muhammad (s.a.v) rasm solishni taqiqlab qo'yganlar va bu hadislarida o'z aksini topgan.

Qur'onning bironta surasida tasvirlash san'ati taqiqlanmagan. Islom dinida tasviriy san'at muammosi faqat sig'inish ob'ekti bilan bog'liq masalalar yuzasidan bo'lgan. Shuning uchun islom ta'limotiga ko'ra, Alloh qiyofasi tasvirlanmaydi.

Keyinchalik payg'ambar vafotidan so'ng, endi sunna kifoya qilmas edi, ilm bo'lmasa, ibrat taqlidga aylanishi xavfi bor edi. Shuning uchun keyinchalik islomda ma'rifatchilik davr ehtiyoji sifatida yuzaga kelgan; islom dinini mantiqiy tafakkur vositasida kishilar ongiga singdirish lozim bo'lgan.

Arab-islom madaniyati Shom, Eron, Turonzamin xalqlari madaniyati bilan qo'shib, o'zaro boyib borgach, falsafa, ilmu fan, san'at rivojlandi, tasviriy san'atga ham mo'tadil munosabatning nazariy asoslari yaratildi. Musulmon faylasuflarining ilohiyot haqidagi falsafiy

³ Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. / Tarjima va tafsir muallifi: Shayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: Toshkent islom universiteti nashriyot matbaa-birlashmasi, 2007. – B. 42.

⁴ Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Hadis I. Al-Jomi' as-sahih (ishonarli to'plam). – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1991. – 118-72-73 betlar.

⁵ Islom ensiklopediya. Z.Husnitdinov tahriri ostida. –T: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2004. –B. 117.

qarashlari islom tasviriy san'atining qadriyatlari va o'ziga xos yo'nalishlarini belgilab berdi. Musulmon faylasuflaridan Abu Nasr Forobiy shunday deydi: “Birinchisi mavjud (Tangri) – turli-tuman kamchiliklarning barchasidan ozod-pokdir. Shuningdek, uning suvrati ham bo'lmaydi. Suvrat moddada bo'lishi mumkin, xolos. Agar suvrat bo'lganida edi, u holda modda suvratdan tuzilgan bo'lar edi”⁶.

Islom dinidan ilgari mavjud diniy ong badiiy tafakkurda sintezlashgan bo'lib, bu antropomorfizmga olib kelardi. Muhammad (s.a.v.) payg'ambar davrida esa Qur'on hali kitob holiga keltirilmagandi.

Din va san'atning uzoq davom etgan va o'zaro munosabatlari jarayonida har bir dinda o'sha dinning o'ziga xosligini, mazmun-mohiyatini ifodalaydigan san'at tizimi shakllangan. U yoki bu dinlar o'zlari uchun o'sha dinning mohiyati, mazmunini aks ettiradigan u yoki bu san'at tizimini shakllantirgan.

Islom madaniyatidagi o'ziga xos tasviriy san'at turi – bu realistik san'at turi emas, ya'ni majoziy san'at (nafis tasviriy san'at, naqsh, yozuv san'ati, kitob san'ati, devoriy rasmlar san'ati, me'morchilik san'ati) din bilan integratsiyalashgan va bu bilan bog'liq san'at keyinchalik musulmon san'ati sifatida dunyoga mashhur bo'lgan.

Demak, islom dinida tasvirlash san'ati inkor qilinmagan, ammo Xudoni tasvirlash taqiqlangan.

Islomda sig'inish ob'ekti bilan bog'liq muammo kelib chiqqan. Tasviriy san'atning realistik turi tavhid g'oyasining mazmun-mohiyatiga to'g'ri kelmagani bois, islom diniga xos san'at shakllangunga qadar mavjud tasviriy san'at turlaridan diniy targ'ibotda foydalanilmagan. Tasviriy san'atning majoziy san'at turi shakllanganidan so'ng u “nafis tasviriy san'at”, “islom tasviriy san'ati” yoki “musulmon san'ati” deb yuritilgan.

Islom ta'limoti va ma'naviyatining muhim jihatini ilm tashkil etadi. Muhammad (s.a.v) Payg'ambarga birinchi nozil bo'lgan “al-Ala” surasida ham ilmga da'vat bor. Birinchi vahiydanoq ilm olishga da'vat, avvalo, og'zaki shaklda bo'ldi, so'ng yozuvda o'z ifodasini topdi. Zero, yozuv san'at darajasiga ko'tarildi. Qur'on ta'limotiga ko'ra, “Alloh taolo hamma narsadan avval qalamni yaratdi, unga: “Yoz!” deb buyurdi. Qalam: Yo Rabbim, nimani yozaman?” deb so'radi. Alloh unga: “Qadarni yoz!” dedi. Qalam shu onda bo'lgan va bo'ladigan narsalarni yozdi”⁷, deyiladi.

Islomda ilmga muhabbat bilan qaralgani uchun kitob bezash, hattotlik hamda miniatyura san'atlari rivojlandi. O'z navbatida, yozuv va kitobat san'ati islomning rivojlanishiga katta yordam berdi. Bunga Samarqanddagi Tillakori madrasasining osmon-o'par gumbaziga ishlangan juda go'zal, jimjimador naqshlari ranglariga tilla suvi yuritilib, undagi o'simlik shakllari va gullarini jannatning ramziy tasviri deb talqin qilinishi yorqin misol bo'ladi.

Islomda muqaddas so'zning yozma ko'rinishi sifatida hattotlik nihoyatda rivojlandi va san'at darajasiga ko'tarildi. Bundan tashqari monumental me'morchilik, tasviriy san'at, musiqa san'atlari ham g'oyat darajada taraqqiy eta boshladi. Yozma adabiyotga e'tibor, badiiy madaniyatning yuksak rivoji, so'z san'ati bilan shug'ullanish madaniylikning muhim belgisiga aylanib qoldi. Masalan, mohobatli bino Allohning yolg'izligi, buyukligi va ulug'vorligi ramzi bo'lib, bino ichidagi Qur'on oyatlarining go'zal naqshlarda aks ettirilishi, bu yozuvlar ilohiy kalom, Allohning insonlarga hidoyati, ilmi sifatida nihoyatda qadrliligidan dalolat beradi.

⁶ Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – B. 99.

⁷ Обидов Р. Пайгамбарлар тарихи исломият тарихидир. – Тошкент: Мовароуннахр, 2005. – Б. 28.

Shunday qilib, soʻz bu Allohning kalomi deb tushunilib, musulmon madaniyatining muhim elementi sifatida qabul qilindi. Qurʼondagi soʻzlar badiiy mahoratning noyob namunasi sifatida baholandi.

Movarounnahr madaniy hayotida adabiyot, tasviriy sanʼat, musiqa kabi sohalar yuksak taraqqiyotga erishdi. Bu makondagi ulamolar ham tavhidga qarshi boʻlmay, Alloh yaratgan goʻzal narsalarni chiroyli tasvirlash mumkin, degan aqidani yoqlab chiqdilar. Albatta, tasviriy sanʼatda ham ustuvorlik yozuv, kalligrafiya, kitobat sanʼatiga berildi. Shu asosda islom miniatyurasining ham oʻziga xos falsafasi, axloqi, gʻoyalarining badiiy ifoda shakllari, usullari ishlab chiqildi.

Islom falsafasining mohiyatini ilm tashkil etgani bois, ilm ham Alloh maʼnaviyati insonga qadriyatdir, insonning tafakkur goʻzalligi, axloqi, ruhiy goʻzalligi diniy qadriyatdir.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, Islom falsafasida insonparvarlik, axloq, goʻzallik kabi gʻoyalari talabalar dunyoqarashini shakllantiradi.

Ushbu materiallaridan, falsafa, oʻzbek filologiyasi, sanʼatshunoslik, jurnalistika, islomshunoslik, sharqshunoslik fakultetlarida milliy maʼnaviyatimizning axloqiy, estetik, diniy asoslari, maʼnaviyat tizimida sanʼat, diniy qadriyatlar va sanʼat xususidagi fanlarni oʻqitishda foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Milliy maʼnaviyatimiz timsolini din va sanʼat asarlaridan izlashimiz va uni qadriyat sifatida taʼlim-tarbiyada koʻproq yangi pedagogik texnologiyalar usulida qoʻllashimiz lozim boʻladi.

REFERENCES

1. Oʻzbekiston Respublikasi oliy taʼlim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 08.10.2019 yildagi PF-5847-son <https://lex.uz/docs/4545884>
2. Rahmonov M. Oʻzbek teatri. – Toshkent: Fan, 1975. – B. 189.
3. Qurʼoni karim maʼnolarining tarjima va tafsiri. / Tarjima va tafsir muallifi: Shayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: Toshkent islom universiteti nashriyot matbaa-birlashmasi, 2007. – B. 42.
4. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Hadis I. Al-Jomiʼ as-sahih (ishonarli toʻplam). – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1991. – 118-72-73 betlar.
5. Islom ensiklopediya. Z.Husnitdinov tahriri ostida. – Toshkent: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2004. – B. 117.
6. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – B. 99.
7. Obidov R. Paygʻambarlar tarixi islomiyat tarixidir. – Toshkent: Movarounnahr, 2005. – B. 28.

FOSTERING INCLUSIVITY IN HIGHER EDUCATION: ADDRESSING CURRICULUM GAPS

¹Sindorjon Ashurov, ²Avazkhon Azamjonov

¹National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

²National Research Institute of Renewable Energy Sources under the Ministry of Energy

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004237>

In the rapidly evolving landscape of higher education, the competence of university teachers plays a pivotal role in shaping the quality and relevance of learning experiences. However, a persistent challenge faced by institutions is the existence of curriculum gaps. These gaps manifest as a mismatch between course content and the diverse cultural backgrounds and experiences of students. As a result, students may find it difficult to relate to the materials, and inequalities may persist in education. In this article, we delve into the problem of curriculum gaps, proposing a comprehensive solution that encompasses needs assessment, curriculum diversification, cultural sensitivity training, ongoing assessment, and professional development for university teachers.

Identification of Gaps

Curriculum gaps often arise due to a lack of awareness or understanding of the disparities within course materials. Identifying these gaps is the first step toward rectification.

Solution: Conduct a comprehensive needs assessment that involves the following steps:

Review Existing Curriculum: Begin by reviewing the existing course materials, including syllabi, textbooks, readings, and assignments, with a critical lens toward cultural diversity and representation.

Analyze Demographic Data: Examine the demographic data of the student body, considering factors such as race, ethnicity, gender, socioeconomic background, and international student representation.

Engage Stakeholders: Collaborate with students, faculty members, and experts in diversity and inclusion to gain insights into the gaps and areas that need improvement.

Assess Learning Outcomes: Evaluate the extent to which course materials align with the intended learning outcomes and goals of the institution.

Student Feedback

Students often experience curriculum gaps firsthand but may not have an avenue to express their concerns or offer feedback on course content.

Solution: Create mechanisms for collecting and utilizing student feedback effectively:

Anonymous Surveys: Implement regular anonymous surveys that allow students to provide feedback on the relevance and cultural sensitivity of course materials.

Open Forums: Organize open forums or focus group discussions where students can express their opinions on the curriculum and suggest improvements.

Diverse Student Representation: Ensure that student advisory committees include diverse representation, fostering a sense of ownership and inclusion in curriculum decisions.

Inclusive Curriculum Development

Diverse Perspectives

Many courses may rely heavily on materials and perspectives from a narrow range of sources, leading to a lack of diversity in learning experiences.

Solution: Encourage university teachers to diversify their curriculum by:

Exploring Underrepresented Voices: Include readings, case studies, and guest lectures from underrepresented scholars and voices in the field to offer students diverse perspectives.

Interdisciplinary Approach: Encourage interdisciplinary connections within course materials, demonstrating how various cultural perspectives intersect with the subject matter.

Global and Multicultural Content: Incorporate global and multicultural content into courses to broaden students' horizons and foster a deeper understanding of diverse cultures.

Cultural Sensitivity

Even with diverse content, course materials may inadvertently perpetuate stereotypes or biases if not presented with cultural sensitivity.

Solution: Faculty members should undergo training to ensure cultural sensitivity in curriculum development. Cultural Competence Workshops: Offer workshops and seminars on cultural competence that provide faculty with the knowledge and skills to navigate diverse topics respectfully. Implement peer reviews of course materials to identify and rectify instances of cultural insensitivity or bias.

Professional Development

Faculty members may lack the skills and knowledge necessary to diversify and integrate their curriculum effectively. The solution for this: offer faculty training programs. Workshops and Seminars: Conduct workshops and seminars that focus on curriculum development, cultural sensitivity, and best practices for integrating diverse perspectives. Mentorship Programs: Establish mentorship programs where experienced faculty members guide newer colleagues in diversifying their curriculum. Institutional Support: Provide resources, funding, and institutional support to facilitate faculty training and development in these areas. By addressing curriculum gaps through these comprehensive strategies, universities can foster inclusivity and equip university teachers with the tools needed to create a more equitable and enriching educational environment.

Conclusions:

Curriculum gaps are a significant concern in higher education, affecting the quality and inclusivity of learning experiences. Our proposed solution, which involves curriculum integration, diversification, cultural sensitivity training, ongoing assessment, and professional development, offers a comprehensive approach to address this challenge. By fostering inclusivity in higher education, we equip university teachers with the tools needed to create a more equitable and enriching educational environment.

REFERENCES

1. Banks, J. A. (1997). *Educating citizens in a multicultural society*. Teachers College Press.
2. Gay, G. (2010). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice*. Teachers College Press.
3. Nieto, S. (2000). Placing equity front and center: Some thoughts on transforming teacher education for a new century. *Journal of Teacher Education*, 51(3), 180-187.
4. Villegas, A. M., & Lucas, T. (2002). Preparing culturally responsive teachers: Rethinking the curriculum. *Journal of Teacher Education*, 53(1), 20-32.
5. Sleeter, C. E., & Grant, C. A. (1999). *Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class, and gender* (3rd ed.). Wiley.

6. Cochran-Smith, M. (2004). *Walking the road: Race, diversity, and social justice in teacher education*. Teachers College Press.
7. Banks, J. A., Cochran-Smith, M., Moll, L., Richert, A. E., Zeichner, K. M., LePage, P., ... & McDonald, M. (2005). Teaching diverse learners. In L. Darling-Hammond & J. Bransford (Eds.), *Preparing teachers for a changing world* (pp. 232-274). Jossey-Bass.
8. Ladson-Billings, G. (1995). But that's just good teaching! The case for culturally relevant pedagogy. *Theory into Practice*, 34(3), 159-165.
9. Siemens, G. (2013). Learning analytics: The emergence of a discipline. *American Behavioral Scientist*, 57(10), 1380-1400.
10. Picciano, A. G. (2017). Theories and frameworks for online education: Seeking an integrated model. *Online Learning*, 21(3), 166-190.
11. Tresp, V., Balcan, M. F., & Mann, G. (2017). A survey of large-scale machine learning. arXiv preprint arXiv:1708.05070.

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABA-YOSHLARNING
KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH**

A.Musayeva

Buxoro shahar Osiyo Xalqaro Universiteti Tarix va filologiya kafedrası assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004243>

Madaniyat - bu insonlarning ijodiy faoliyati tufayli yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklar majmui bo'lib, u jamiyat taraqqiyotining darajasini va undagi bilim, mezon va qadriyatlarning yig'indisini mujassamlashtiradigan tushunchadir.

Madaniyatshunoslik fani madaniyatni ilmiy izohlab, uning umumtarixiy mazmuni va ma'nosini belgilaydi, ijtimoiy tarixiy bilimlar tizimidagi o'rni va vazifasini asoslaydi. Tarix va milliy qadriyatlar jamiyat taraqqiyoti uchun bilimli yosh mutaxassislarni yetkazib berishda, ularning salohiyati va xalqaro tajribalarga asoslangan bilimlarini egallashda muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu jarayonning sifatli amalga oshirilishida shaxsning kommunikativ kompetensiyasi, undagi shakllangan kommunikativ ko'nikmasidan farqli holda takomillashgan darajada bo'lishi talab etiladi.

Shaxsning kommunikativ kompetensiyasi bu uning hamkorlikda ta'lim faoliyatini tashkil etishni bilishi, bag'rikenglik bilan ish yuritishi, ziddiyatli vaziyatlarda o'zini munosib tuta bilishi, guruh jamoasini demokratik boshqarish va o'z-o'zini boshqarish faoliyatida ishtirok etishi, talabalar ijtimoiy faoliyati uchun ko'maklashishi, o'zining ilmiy-metodik faoliyati natijalarini taqdim etishni bilishi va boshqalarni nazarda tutadi.

Mamlakatimizning oliy ta'lim muassasalari va kasb-hunar kollejlari tayyorlanayotgan yigit-qizlarni faqat kasb-kor nuqtayi -nazaridan emas, balki ularning dunyoqarashlari, ma'naviyati, tafakkuri, intellektual darajasining etukligi, axloqiy barkamolligi va ijtimoiy faoliyatini ham hisobga olgan holda shakllantirish g'oyat muhim vazifadir. Bu boradagi mas'uliyat, albatta, nafaqat ota-onalar, shuningdek, ustoz va murabbiylar zimmasiga ham tushadi.

Shu o'rinda Abdulla Avloniyning: "Tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot, yonajot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir",-degan fikrlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda ham shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarbdur. Chunki ta'lim - tarbiya- ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan omildir. Binobarin ta'lim-tarbiya tizimini o'zgartirmasdan turib ongni o'zgartirib bo'lmaydi. Ongni, tafakkurni o'zgartirmasdan turib esa biz ko'zlagan oliy maqsad- ozod va obod jamiyatni barpo etib bo'lmaydi.

Yoshlarning hayotda o'z o'rnini topishga intilishi, kasb-hunar egallashi, ixtisoslikni to'g'ri tanlashi, istiqbol rejasini to'g'ri tuza olishi, kelajakka jiddiy munosabatda bo'lishi kabi jihatlari bu ularning jamiyat taraqqiyoti uchun ma'sul ekanliklarini bildiradi. Ayniqsa, turmush va o'qish sharoitlarining yangicha shart-sharoitlari, guruh jamoasidagi o'zaro vaziyat, o'spirinlarning maktabda egallagan yuqori mavqei, jamoatchilik ishlarida tajriba orttirishlari ular oldiga yuksak talab hamda mas'uliyatli vazifalarni qo'yadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qitishning xalqaro tajribalarga asoslanishi va shu bilan birgalikda milliy o'zlik negizida amalga oshirilishi ularda tanqidiy tafakkurni o'stirishga yordam beradi. Yoshlar o'zining ezgu niyatini baholashga jamoada o'z o'rnini belgilash nuqtayi nazardan yondashadi, chunonchi, ular: "O'zim tanlagan mutaxassisligimga yaroqlimanmi?,

Jonajon Vatanimga, ota-onamga munosib farzand bo‘la olamanmi?, Jamiyatning taraqqiyotiga o‘z ulushimni qo‘sha olamanmi?” degan savollarga javob izlashga harakat qiladilar.

Shuni aytish joizki, yoshlar o‘zining ma‘naviy fazilati to‘g‘risida yaqqol tasavvur hosil qilishi uchun pedagog unga juda ustalik, bilimdonlik, ziyraklik bilan yordam berishi lozim. U o‘zining do‘stona, iliq munosabati bilan guruh jamoasi a‘zolari e‘tiborida ishonch, obro‘ qozonishi uchun har bir mulohazasida pedagogik, psixologik nazokatga rioya qilsa, yigit va qizlarda ham o‘z kuchiga, imkoniyatiga, qobiliyatiga, fahm-farosotiga ishonch hissini paydo qiladi.

Yoshlar ma‘naviy xislatlarga axloq normalarining talablariga jiddiy munosabatda bo‘ladilar. Ular axloqiy turkumlar, birliklarning mazmunini chuqur anglay boshlaydilar, har qaysi axloqiy tushunchaning nozikligi va ko‘p ma‘noliligini bilishga harakat qiladilar. Masalan, burch, vijdon, g‘urur, qadr-qimmat, faxrlanish, mas‘uliyat, or-nomus kabi tushunchalarni chuqur tahlil qila oladilar. Lekin ularning hammalarini bu axloqiy tushunchalarni yaxshi anglaydilar deb bo‘lmaydi. Shunga ko‘ra to‘g‘ri axloqiy qarashlar, tasavvurlar tarkib topishi uchun adolatli turmush tarzining o‘zi etarli, deyish mumkin emas. Va pedagog xotirjamlikka yo‘l qo‘ymasligi, sog‘lom muhit yaratish, barqaror shaxsni tarkib toptirish uchun doimo izlanishi zarur. Bunda muloqot jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish, muomala madaniyatiga egalik muhim hisoblanadi.

Uzluksiz ta‘lim jarayonida kommunikativ kompetensiya bu bilish, o‘rganish — o‘rganilgan materialni bilib olish, qayta aytib bera olish kabilarni o‘z mazmunida aks ettiradi.

Kommunikativlik insonda tushunish, idrok qilish kabi shaxsiy fazilatlarini mustahkamlashga yordam beradi. Bu ko‘nikmalar ta‘lim jarayonida o‘quvchi tomonidan o‘rganilgan materialni xotirada saqlab qolish, mohiyatini idrok etish va tushunganlikni namoyish qilish, bir darvdan boshqa davrga ko‘chira olish, u yoki bu holatga tanqidiy baho bera olish, munozaralarda ishtirok eta olish, o‘zining fikrini va qarashlarini fanda olgan bilimlari asosida himoya qila olish kabi xususiyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Jumladan,

- jamiyatda o‘zaro muloqotga kirishish uchun ona tili va birorta xorijiy tilni mukammal o‘zlashtirish hamda muloqotda samarali foydalana olish;
- o‘z fikrini og‘zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon qila olish, mavzudan kelib chiqib savollarni mantiqan to‘g‘ri qo‘ya olish va javob berish;
- ijtimoiy moslashuvchanlik, o‘zaro muloqotda muomala madaniyatiga amal qilish, jamoaviy hamkorlikda ishlay olish;
- muloqotda suhbatdosh fikrini hurmat qilgan holda o‘z pozitsiyasini himoya qila bilish, uni ishontira bilish;
- turli ziddiyatli vaziyatlarda o‘z ehtiroslarini boshqarish, muammo va kelishmovchiliklarni hal etishda zarur (konstruktiv) bo‘lgan qarorlarni qabul qila olish kabilar.

Xulosa sifatida shuni aytish kerakki, madaniyatshunoslik yondashuvlari asosida talaba-yoshlarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda ma‘naviy komillikning ahamiyati juda yuqori bo‘lib, jamiyat hayotidagi mavjud muammolarni nafaqat iqtisodiy, siyosiy tadbirlar va huquq tartibotini mustahkamlash bilangina balki, jamiyatning ma‘naviy hayotini ham yuksaltirib borish zarur hisoblanadi. Madaniyatshunoslik yondashuvlari asosida talabalarga jahon madaniyati va uning tarkibiy qismi bo‘lgan O‘zbekiston madaniyatini rivojlantirish tarixi, xususiyatlari, o‘zaro aloqadorligi muammolari va istiqbollari to‘g‘risidagi bilim, ko‘nikma va malakalarni berish bilan ayni paytda, milliy madaniyatga va o‘zga millatlar madaniyatlariga,

qadriyatlariga ularni hurmat ruhida tarbiyalashda, madaniyat yodgorliklariga ijodiy munosabatda bo`lishlarida, ma`naviy jihatdan rivojlanishlarida ko`maklashadi.

REFERENCES

1. Abdullaev M. Madaniyatshunoslik asoslari T.: «Turon» 2006 y.
2. Abduraxmonov A. Saodatga eltuvchi bilim. T.: «Movarounnahr», 2002 y.
3. Boboev H., Hamroev T., Alimasov V. Madaniyatshunoslik. T.: «Yangi asr avlodi», 2001 y.
4. Boboev H., Hasanov S. «Avesto» manaviyatimiz sarchashmasi. T.: «Adolat», 2001 y.
5. Jabbarov I. O`zbek xalq etnografiyasi. T.: «O`qituvchi», 1994 y.

**UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING
O'QUVCHILARDA MUSIQA MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA
MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVINING IMKONIYATLARI**

Saxob Karimov

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Musiqa ta'limi kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004253>

Musiqa san'ati o'z tarbiyasiga ko'ra, insonlar hayotini, ularning xar bir davrning o'ziga xos bo'lgan munosabatini va turli ichki kechinmalarini musiqiy tovushlar orqali, badiiy obrazlar vositasida yorqin tasvirlaydi. Musiqa san'ati orqali inson hissiyotiga kuchli ta'sir eta olish hususiyati bilan nafosat tarbiyasining muhim manbai hisoblanadi. Musiqa san'atini idrok qilish qobilyati bolalar va o'smirlarda qanchalik erta boshlansa, ko'zlangan maqsadga erishish shunchalik osonroq bo'ladi. Bizning ish tajribamiz, va malakali o'qituvchi va murabbiylarimizning fikri : Bolalikda qo'ldan boy berilgan narsani balog'at yoshida o'zlashtirish ancha qiyinlashadi. Yosh bolaning yuragiga badiiy asarlar eng yaxshi vositalar orqali etib borsa, agar u tovushlar bo'yoqlarining inson hissiyotiga ta'sirini sezsa, u shunday bir madaniy pog'onaga ko'tariladiki, hech qanaqa boshqa ta'sirlar bilan bunga erishib bo'lmaydi. Bizning yashayotgan hayotimiz musiqa san'ati bolaligimizdan yonimizdan ketmaydi. Faqat qay tarzda qanday musiqalardan foydalanishimiz kerakligini o'quvchi yoshlarimizni to'g'ri ajrata olishlari kerak. Ushbu masalalarga to'g'ri javob berishimiz uchun biz bo'lajak o'qituvchilarimizga quyidagi savollarni berdik:

1. Aziz bolalar siz qanday ashula va badiiy asarlarni sevib tinglaysizlar va ukiysizlar.
2. Aziz bolalar siz kelajakda etuk inson bo'lib etishishingizda musiqa darsida qaysi tanlagan ashula va o'qigan asarlarning mazmun mohiyatidan olib karaganda siz uchun ibrat va namuna deb xisoblaysiz?

Agar tarixga bir nazar tashlasak A.S.Pushkinning enagasi Arina Radionova o'z oldiga Pushkinning buyuk shoir bo'lishini maqsad qilib qo'ymagan, u faqat unga xar-xil ertaklar va ashulalar aytib berar edi. Bularning oqibatida biz ko'rganimizday uning shoir bo'lishida katta o'rin topdi. Shu borada biz o'zimizga savol beramiz xalq qo'shig'imiz? Opalarimiz va buvjonlarimiz bizga qanday qo'shiqlarni kuylab berishgan? Kim hozir bularni eslay oladi? Bugungi kunda bizning ota-onalarimiz qanchalik band bo'lishmasin, o'z farzandlari uchun vaqtlarini ayamassan, ularning musiqiy tarbiyalariga ham alohida e'tibor bersalar yaxshi bo'lar edi. Sababi ming afsuski hozirgi kunlarda bizning kuzatishimiz shuni ko'rsatadiki, hozirgi bolalarning hayotiga asosan axborot kommunikatsiya vositalarining turli xil audio playerlar xalqimiz orasiga kirib keldi.

Bu tabiiy bir xol. Ammo yoshlarning o'z xalq og'zaki ijodi, san'atini bilmasligi, milliy ohanglarda badiiy obrazlar vositasidagi yorqin tasvirlari borligini sezmasligi achinarlidir, xozirgi yoshlar bizning milliy me'rosimizning eng yaxshi ashulalarini, sozlarini tushuna bilishlari lozim va o'z tariximizning qahramonlarini yaxshi hususiyatlarini ola bilishlari lozimdir.

Xalqimizda “Qush uyasida ko'rganini qiladi” degan maqol bor. Har bir bola birinchi tarbiyani o'z ota-onasidan, oila a'zolaridan, o'z atrofidagi yaqin kishilardan oladi. Oiladagi ijobiy muhit, oila a'zolarining o'zaro munosabatlari, bir-biriga bo'lgan hurmat va e'tibor mehribonlik, o'zaro yordam va ularning musiqa san'atiga, adabiyotga bo'lgan munosabatlarni bolalarda dastlabki tushuncha va ko'nikmalarning rivojlanib borishida asosiy o'rin tutadi.

Bolalarning shaxsini shakllanib borishida uning faoliyati jarayonida tarkib topadi. Zotan o'quvchining faoliyati juda maroqli, o'ziga xos go'zal va shakl jihatidan rang-barangdir. Bu xar-xil fazilatlar bolalarga xos bo'lgan doimiy ehtiyojga aylangandagina ulardagi faollik yanada ortadi. Maroqli va ma'naviy zavq beruvchi ana shu go'zal tuyg'u bolalar va o'quvchilarning ayniqsa, nafosat tarbiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Binobarin, bolada namoyon bo'ladigan madaniy, badiiy-estetik tarbiya muhim ma'naviy go'zallikka puxta zamin hozirlaydi. Bizning pedagogik kuzatuvlarimiz va o'z tajribamizdan kelib chiqib shu hulosaga keldikki o'quvchilarning ota-onalar majlislari bilan ishlashga ham alohida e'tibor berish zarur. Masalan: ota-onalar majlislarida bolalarni musiqaga jalb qilish uchun uyda qanday sharoit yaratish lozim? O'quvchilarni uylarida ham sharoit bo'lishi kerakki, toki musiqa va adabiyot darslariga bolalar ko'proq qiziqishsin san'atimizga bo'lgan ixtiyorlarini bolalarning ijodiy kuchlarini butunlay qamrab olish darajasiga etishsin. Bolalar xilma-xil musiqali fikrlar orqali har-xil oqimlarga hos musiqiy tilni o'zlashtiradilar, musiqa san'atini tushunishga, uni ifodalab olishga amalda o'rganishi va musiqa yozuvini o'zlashtirishadi. Bularning hammasi bolalar va o'smirlarning dunyoqarashini kengaytiradi va ularning dunyoqarashlarini boyitadi. Shunday qilib, musiqa san'atining shaxsga bo'lgan ta'siri har xil uslublar orqali amalga oshirish mumkin. Bular:

- a) Musiqa tinglash
- b) Ijrochilik orqali
- c) Musiqa yozuvini o'zlashtirish
- d) Musiqa san'atini targ'ibot va tashviqot qilish tartiblari va boshqalar.

Yuqorida aytib o'tilgan hamma uslublar bolalarning musiqiy estetik tarbiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ularning musiqiy madaniyatini boyitadi. Shunday qilib, biz bolalar musiqiy estetik tarbiyalash tizimiga tayanib bugungi kunda bor muammolarni hisobga olgan holda o'quvchi yoshlarga musiqaviy ta'sir etish nazariyasini tadqiq etish borasida musiqa estetik tarbiyalash jarayonida musiqaning adabiyot darslari bilan fanlararo integratsiyalashuvni qo'llashning aktual muammolariga bog'liq psixologik va ijtimoiy mexanizmlarni ko'rsatishga harakat qildik.

Ko'rinib turibdiki, musiqiy-ma'rifiy ishlar estetik tarbiyaning tarkibiy qismi bo'lib o'quvchilarni his tuyg'ularni, did va idrokni tarbiyalashni yanada yaxshilashga muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqa darslarining eng asosiy faoliyatlaridagi pedagogik jarayon o'quvchilarni yaxlit qamrab olish ularni amaliy ijrochilik layoqatlarini uyg'unlikda, ma'lum bir barqaror tinglik darajasida shakllantirishni taqozo etadi. Bu ayniqsa qo'shiq kuylash faoliyatida yorqin namoyon bo'ladi. Kuylashda sof unisonga erishish, sozlanish, jo'rnavozlik qilish, ansambllikka erishish, turli murakkablikdagi asarlarni butun sinf jamoasini (xor) "bir butun organizm" tarzida ijro etishlariga erishish, o'quvchilarni musiqiy qobilyatlarini maksimal darajada yaqinlashtirish vazifasini ko'ndalang qo'yadi. Musiqiy qobilyati yaxshi rivojlanmagan bolalarni musiqiy uquvi "sust" bo'ladi. Bu esa musiqiy eshituv (slux) va musiqiy xotirasini sustlashuviga ham salbiy ta'sirini ko'rsatadi.

Shu sababli o'quvchilarni qobilyatini shakllantirish uchun yashirin qobilyatlarini yuzaga chiqarish uchun mumkin bo'lgan pedagogik faoliyatini tashkil etish zarur. Mashxur pedagog va psixologlar qobilyatga inson shaxsining o'ziga xos xususiyati sifatida baho berishda va uni ma'lum faoliyatlar bilan bog'liq holda qaraydilar hamda tegishli faoliyatsiz umuman qobilyat bo'lmasligi yoki rivojlanmasligi mumkin deb hisoblaydilar. Bu holni musiqa yo'nalishida ham

yaqqol ko‘rish mumkin. Ayrim o‘quvchilarni musiqiy iqtidoriga baho berganimizda “qobilyatli” degan iborani qo‘llaymiz. Ovozi tonga tushmaydigan hamda o‘z fikrlarini mazmunli ifoda etolmaydigan o‘quvchilarga nisbatan “qobilyatsiz” iborasini ishlatamiz. Qobilyatlilik va qobilyatsizlik esa bola shaxsi shakllanishining juda ko‘p psixologik va fiziologik omillariga bog‘liqdir. Bunda irsiyat, oila muhiti, bola ulg‘aygan atrof muhit, ijtimoiy sharoitlar muhim o‘rin tutadi. Insonnumuman olganida butkul “qobilyatsiz” bo‘lishi mumkin emas. Har bir shaxs u yoki bu darajada qobilyatga ega bo‘ladi. Bu sifat har bir shaxs turli darajada namoyon bo‘ladi. O‘z qobilyatini yaxshi namoyon etolmaslik ham insonning psixologik holatini natijasi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin(hayajonlanish, dovdorab qolish, o‘ziga ishonmaslik kabi holatlar). Bunday vaziyatlarda o‘qituvchi-pedagog bola shaxsini yashirin qobilyatini yuzaga chiqarishga harakat qilmog‘i lozim bo‘ladi. Shaxsning yashirin qobilyatlariga uning o‘ziga xos hususiyatlari sifatida qaralganida bu hususiyatlar uning yanada kamol topishiga, ya‘ni musiqiy qobilyatini rivojlanishiga asos bo‘ladi. Qobilyatlarni rivojlantirish o‘qituvchining ta‘lim jarayoni qanday boshqarish, tashkil etishga, qolaversa har bir bolani individual o‘rganib, shunga ko‘ra ularga pedagogik yondashuvlariga bog‘liq bo‘ladi.

Ko‘pincha musiqiy qobilyatlarni rivojlantira olmaydigan, hatto, ularni rivojlantirishga to‘sqinlik qiladigan saviyadagi darslar olib boriladi. Bu ko‘pincha musiqa pedagogikasi va metodikasidan etarli bilm va malakaga,, tajribaga ega bo‘lmagan o‘qituvchilarda kuzatiladi. Ta‘lim jarayonida bolani musiqiy qobilyatlarini o‘shiga yordam beradigan ish shakllari, usul va vositalarni tanlash, ularni mahorat bilan qo‘llash uchun bola shaxsining individual hususiyatlarini yaxshi o‘rganish, bilish kerak.

Musiqiy qobilyatlari muammosini tahlil qilishda avvalo, ular o‘zaro bog‘liq, bir-biridan ajralmagan holda mavjud bo‘lmaydigan sifatlarni keng majmusidan iboratligini aytish lozim. Bu hususiyatlarni birortasi ta‘lim jarayonida “passiv” namoyon bo‘lar ekan, bu bolani o‘z qobilyatini yaxshi namoyon qilaolmaganligi yoki shu yo‘nalishda “qobilyati” rivojlanmaganligidan dalolat beradi. Shunday hollarda musiqa o‘qituvchisi har bir bolani musiqiy qobilyatlarini yaxshi o‘rganib borishi, ulardagi o‘zgarishlarni mahsus daftarchaga qayd etib borishi lozim bo‘ladi. Shunga ko‘ra bolalar bilan individual yoki ularni turli darajadagi guruhlariga bo‘lib ish olib borish samarali ish shakllaridan hisoblanadi. Tabiatdan berilgan nasliyu qobilyatini inkor etmagan holda shuni aytish joizk, har bir jismonan sog‘lom bolada musiqiy idrok, musiqiy eshitish, ijrochilik qobilyatini shakllantirish mumkin. Bu jarayonda bolaning nasliyu yoki tabiiy qobilyati emas, o‘qituvchining kasbiyu mahorati, darsda qo‘llaydigan metodikasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqiy qobilyat o‘quvchi yoshlarning ko‘proq musiqiy eshituvini rivojlanganligi bilan izohlanadi. Xotira, idrok, tasavvur diqqat kabilar insonda bo‘lib, bunday qobilyatga ega bo‘lgan shaxs yoshligidan musiqiy ohang, tonallik, usullarini tez va oson ilg‘ab, qaytarib bera oladi.

Musiqali eshitish qobilyati tashqi eshitish qobilyati va ichki eshitish qobilyatlaridan iborat bo‘lib, tashqi eshitish qobilyatlari bu eshitgan musiqani qabul etish qobilyatlari bu eshitgan musiqani qabul etish bo‘lsa, ichki eshitish qobilyati esa musiqanineshitmasada, fikr yuritish ko‘rib, eshitganday musiqadan to‘sirlanish hususiyatiga egalikdir.

Bular juda murakkab psixologik omillar bilan bog‘liq bo‘lib, ba‘zan insonlar o‘zida mavjud qobilyatlarni ham ko‘pchilik oldida. Shuningdek, dars jarayonida namoyon qilolmaslik holatlari uchraydi. Bunga ba‘zi insonlarda (o‘quvchilarda)tortinchoqlik, ko‘pchilikni oldida “sust” bosish, uyatchanlik, o‘z-o‘ziga ishonch hissini yaxshi rivojlanmaganligi kabilar sabab

bo‘la oladi. Bunday vaziyatlarda musiqa o‘qituvchilari pedagoglik bilan bir qatorda u yuqori darajadagi psixolog-pedagog bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi har bir bolani doimiy ravishda individual tarzda sinchiklab o‘rganib borishi, ulardagi qobiliyatlarni aniqlash, ro‘yobga chiqarish, o‘rinli usul va vositalarni qo‘llab ish tutish, o‘qituvchida avvalo o‘z-o‘ziga ishonch hissini tarbiyalash, uni rag‘batlantirish, sahnaga, ko‘pchilik oldiga takror chiqarish muhim rol o‘ynaydi. Qiziqish esa o‘z navbatida bolalarda uni o‘rganish, kuylash, nazariy va amaliy ijrochilik ko‘nikma va malakalari etarli darajada o‘rganishga xoxish istak, rag‘batni kuchayishiga sabab bo‘ladi. Aynan mana shu omillar ularning musiqiy qobiliyatlari shakllanishi jarayonini ham samarali ta’sir ko‘ratadi.

Bo‘lajak o‘qituvchi musiqa darslarini olib borar ekan, musiqiy tarbiyani mazmunli va samarali amalga oshirishda quyidagi vazifalarni o‘z oldiga qo‘ymog‘i lozim.

1. Bolalarda musiqani sevishtirish va uning qiziqish uyg‘otish;
2. O‘quvchilarni qo‘shiq kuylash, nota o‘qish va vocal-xor malakalarini tarbiyalash;
3. O‘quvchilarni ijodiy qobiliyatlarini o‘stirish;
4. Qo‘shiqlarni ifodali aytishga o‘rgatish;
5. Musiqiy nazariy va amaliy bilimlarini singdirib boyitib borish. Bu vazifalarni amalga oshirish o‘quvchilarda musiqiy qobiliyatlari rivojlanishiga samarali ta’sir etadi.

REFERENCES

1. Ibraimov X.I., M.Quronov. Umumiy pedagogika (darslik). –T., “Shaffof”, 2023, 416-bet.
2. Ibragimovich I. K. et al. PEDAGOGICAL ABILITIES OF A TEACHER, STRUCTURE AND DEVELOPMENT //湖南大学学报 (自然科学版). – 2021. – T. 48. – №. 12.
3. Ibragimov X. I. PEDAGOGIKA I VOSPITANIE //Ekonomika i sotsium. – 2021. – №. 1-1 (80). – S. 608-611.
4. Karimov S.B.. "Musiqqa darslarini fanlararo aloqadorlikda tashkil etishning o'ziga xos uslublari". Alma mater Samarqand. 2014-yil 2-kitob. 51-52-bet.
5. Karimov S. Musiqqa darslarining fanlararo integratsiyalashuv jarayonidagi muammolari va echilishi zarur bolgan vazifalar. OzMU xabarlar. 2022/1/5/1. Toshkent 2022.
6. Karimov S. "The importance of using interdisciplinary integration in shaping students knowledge and skills". Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). India 2021-yil. 8-avgust. 264-268 bet.
7. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Intensive methods of teaching foreign languages at university." Voprosy nauki i obrazovaniya 27 (39) (2018): 78-80.
8. Ataullov F. F. U., Ibraimov X. I. Ponyatie professionalno-kommunikativnoy kompetentnosti budushchikh uchiteley v psixologo-pedagogicheskikh issledovaniyax //Voprosy nauki i obrazovaniya. – 2019. – №. 1 (42). – S. 70-74.
9. Ibraimov X. I. Педагогические и психологические особенности обучения взрослых //Академий. – 2019. – №. 10 (49). – С. 39-41.
10. Ibragimov X. I. Organizatsiya samostoyatelnoy raboty studentov v usloviyakh sifrovizatsii vuzovskogo obrazovaniya //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 7 (54). – С. 74-75.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI O‘QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK
KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA LOYIHALASH USULIDAN
FOYDALANISH SAMARADORLIGI**

Lobarxon Qaraxonova

O‘zPFITI, “Tabiiy fanlarni o‘qitish texnologiyalari” bo‘limi mudiri, p.f.f.d(PhD), katta ilmiy
xodim

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004146>

Biologiya ta’limini loyihalar usuli asosida tashkil etish o‘quvchining bilim va malakalarni amaliy qo‘llash, tahlil va baholashni nazarda tutuvchi majmualari o‘qitishni amalga oshirishga imkon yaratadi. Loyihalash usuli boshqa o‘qitish usullarini qo‘llashga nisbatan olganda, ta’lim oluvchilar ya’ni o‘quvchilar yangi mavzuni o‘zlashtirish jarayonida uni yuqori darajada rejalashtirishda, tashkillashtirishda, mavjud natijalarni tahlil qilishda va dars bo‘yicha berilgan vazifani bajarish vaqtida o‘z-o‘zini baholashda ham faol ishtirok etadilar. O‘quv loyihalar usuli darsda mavzuni o‘zlashtirishdagi aniq vazifalarni asosida echish imkonini bajarishi bilan o‘quvchilarni oson tushunishga o‘rgatadi. Loyihalash usuli fanlararo, bir fan yoki fan doirasida bo‘lishi mumkin.

Loyihalash ikki usulda - shaxsiy va guruhiiy asosda amalga oshiriladi. Har ikki yo‘nalishning o‘ziga xos ijobiy va afzallik xususiyatlari bor. Biologiya darslarida loyihalash metodikasidan foydalanish o‘quv jarayonida ta’limning sifati va samaradorligini oshiradi, maktab o‘quvchilari aniq reja asosida loyiha ustida ishlashda aniq maqsad uchun mustaqil faoliyat yuritishga yo‘naltiradi. Pirovardida biologiya darslarida o‘quvchilarning aniq bir loyiha doirasida amalga oshirayotgan tadqiqot ishini bajarish jarayonida quyidagi xususiyatlar shakllanib boradi:

Hozirgi kunda ta’lim tizimida bunday texnologiya va usullarni joriy etish nafaqat o‘quvchilarni mavzuni oson o‘zlashtirishga yordam beradi, balki o‘qituvchilarning o‘quvchilarga individual yondashuvni tashkil etishni xizmat qiladi. Endilikda yangi ta’lim standartlari va o‘quv darsturilari, darsliklar mazmuni bo‘yicha o‘quvchilar ko‘proq o‘z ustida ishlashga, amaliy mashg‘ulotlarni sinfda va sinfdan tashqari ishlarda mustaqil tayyorlashga o‘rgatish ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratadi. Shu ma’noda biologiya darslarida o‘quvchilarni o‘z ustida ishlashga o‘rgatish davomida o‘zlariga qiziqarli mavzuni tanlab olish va bevosita u bilan bog‘liq bo‘lgan muammolarni o‘rganish uchun kichik tadqiqotlar shaklida yo‘naltiriladi.

Bu shakldagi kichik tadqiqotlar bevosita o‘quvchiga axborotni qidirish, qayta ishlash va undan foydalanishning zamonaviy metodlarini egallashga, ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatining ba’zi bir metodlarini o‘zlashtirishga, o‘zining tadqiqotchilik pozitsiyasini aniqlashga, amalga oshirayotgan kichik tadqiqotini yana davom ettirishga, vaqt o‘tishi bilan tadqiqotchilik ko‘nikmasini kompetensiya darajasiga etkazilishiga imkon beradi.

Ta’lim bilan bog‘liq adabiyotlarda kompetentlilik tushunchasiga juda ko‘p olimlarning tadqiqiy fikr-mulohazalari keltirilgan. Kompetensiya – bu egallangan nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarni kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni echishda foydalanish va uni amaliyotda qo‘llay olish imkoniyatidir. Kompetentlilik (lot: competens – layoqatli, qobiliyati bor) shaxs bilim, ko‘nikma va tajribalarining uning ijtimoiy-professional mavqei va o‘ziga tegishli vazifalar bajarish, muammolar hal qilishga etarligi ham haqiqiy moslik darajasi hisoblanadi[2].

Tadqiqotchilik kompetensiyasi mohiyatini tushunish uchun olimlar tomonidan turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ularning bir guruhi[1] tadqiqotchilik kompetensiyasi kompetentlikning asosiy tarkibiy qismi sifatida qabul qilishni ta'kidlaydi, ikkinchi bir guruh mutaxassislar esa [6.2] tadqiqotchilik faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bir butun majmuidir deb hisolashadi. Bu borada biz o'z tadqiqotimizda tadqiqotchilik jarayoni uchun quyidagi ishchi ta'rifni tavsiya qilamiz.

Tadqiqotchilik kompetensiyasi – deganda biz tanlangan muammoni echishning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, mustaqil bilishga yo'naltirilgan tadqiqotchilik jarayonida shakllanadigan shaxsiy ko'nikmalarni deyish mumkin. Tadqiqotning asosiy g'oyasi faoliyatning dolzarb ilmiy muammolarni ko'rish, shakllantirish va echish, yangi ijodiy echimlarni topish va ularni amaliy faoliyatga joriy etishga qobiliyatli o'quvchilarni ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatga jalb etish va ilmiy-tadqiqotchilik faoliyat doirasida ularning uzluksiz innovatsion tayyorgarlik tizimini ishlab chiqishga qaratilgan.

To'g'ri maktab o'quvchilarida ko'nikmalarni kompetensiya darajasiga aylantirilishi biroz qiyin masaladek tuyuladi, maktab o'quvchilarining bevosita tadqiqotchilik kompetensiyasini egallashi bosqichma-bosqich davom etadi. Ya'ni o'quvchi kichik tadqiqotlarni amalga oshirish davomida o'rganilayotgan ob'ektni tadqiq etish uni mustaqil o'rganish, izlanish, adabiyotlarni o'qish, internet ma'lumotlarini saralash kabi ilmiy faoliyatga yo'naltirish o'qituvchi hamkorligida bajarilganligi bois, o'quvchi har doim o'qituvchisidan ma'naviy ko'makka va e'tiborga ehtiyoj sezadi.

Bunda o'quvchilarning layoqatlarini va qobiliyatlarni aniqlanadi, ya'ni ularning qo'yi sinfda o'qish jarayonida, umuman olganda to hozirgi o'quv bosqichiga kelguniga qadar qanday tadqiqotchilik ishi bilan shug'ullanganligi haqida, shuningdek, ulardagi kichik loyihalarni bajara olish bo'yicha motivatsiyalari bor yoki yo'qligi aniqlanadi.

Shundan so'ng ularga umumiy o'rta ta'lim muassasasi ta'lim jarayonida ishtirok etishi yoki bevosita mustaqil bajara olishi mumkin bo'lgan quyidagi tadqiqotchilik faoliyati tur to'g'risida tushuntirish ishlari o'tkaziladi va tadqiqotchilik loyihasini tayyorlash ishlari rejalashtiriladi.

Loyihani bajarilishi bevosita o'z faoliyatiga bog'liq ekanligini anglash tushunchasi paydo bo'ladi, bu o'quvchidagi yuqori mas'uliyat hissini yuzaga keltiradi;

Loyihalash usulining barcha bosqichlarini bajarish jarayonida g'oyaning tug'ilishidan yakuniy refleksiya gacha o'quvchilar tajriba orttiradilar;

o'quvchilarda eng muhim bilim va ko'nikmalarini (tadqiqotchilik, baholash, mustaqil fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, taqdimot qilish) rivojlantirishda to'la boshqariladigan jarayonga aylanadi.

O'quv loyihasining metodik pasporti bu – o'quv loyihasining mazmun-mohiyatidan kutiladigan maqsadi, o'quv dasturidagi o'rni to'g'risida qisqacha tavsif hisoblanadi. O'quv loyihasining metodik pasporti quyidagilarni o'zida aks ettiradi:

- fan predmetining o'quv rejasidagi mavzular;
- predmetning ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlari;
- o'quv-pedagogik vazifalarini;
- o'quvchilarning yoshi xususiyatlarida kelib chiqib o'quv loyiha topshirig'ini;
- loyihaning bajarilish muddatini va o'quv loyihasining ish rejimini.

Mavzu tanlash va o'quvchi-o'qituvchi bilan individual ishlashdan so'ng tadqiqot mavzularining omma oldida taqdimoti o'tkaziladi, bu erda o'quvchilar o'zlarining bo'lajak loyiha ishlarining maqsad va vazifalarini taqdim etishadi va o'z ishlari rejasini gapirib berishadi. Bunday faoliyat psixologik jihatdan o'quvchilarning shaxsiy "men"larini tug'ri shakllanishiga, o'z yutuqlarini ko'rsata olishga bo'lgan qiziqishlarini tarbiyalanishiga sabab bo'ladi.

Tadqiqotchilikka yo'naltirish asnosida loyiha ishlari mavzularini oldindan o'quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda kasbga yo'naltirish xususiyatlari asosida tanlashimiz maqsadga muvofiq. Bu borada o'quvchilarning ishini bajara olish ko'nikmalarini rivojlantirib borish va unga mas'uliyatli yondashishni talab qilish zarur. O'qituvchilar o'quvchilarning loyiha ishlarini amalga oshirish bosqichlarini doimiy nazorat qilib borish bilan birga, uni bajarish ko'nikmalarini rivojlanishini kuzatib boradi.

Tanlangan mavzular natijalariga ko'ra har bir o'quvchi uchun individual reja tuziladi. Mazkur reja asosida o'quvchilar biologiyadan zarur adabiyotlarni topish, o'rganish va o'qituvchi biln tahlil qilish, tajriba ishlarini tashkil etish, laborotoriya xonalarida foydalanish talablarini, eksperimentlarni qo'yish, kuzatish va natijalarni yozib borish, tadqiqot davomidagi natijalarni daftarga ko'chirish vazifalarini bajaraib boradi. Shuningdek, biologiya o'qituvchilari o'quvchini keyinchalik referat, maqola yozishga, tadqiqotchilik ishiga o'rgatish bo'yicha ish olib boriladi.

Loyihani ekspert baholashi uchun ekspert komissiyasi tuziladi. Ushbu komissiya tarkibiga zaruriy malakaga ega bo'lgan ota-onalarni, oliy o'quv yurtlari o'qituvchilarini, maktab o'qituvchilarini kiritish mumkin. Bajarilgan o'quv loyhasi natijalarini baholash jarayonida loyiha sifati, loyiha ustida ishlash jarayoni, ishning natijaviyligi, qiyinchiliklar va uni engib o'tish yo'llariga e'tibor qaratiladi.

Yuqori sinf o'quvchilarining tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirishning yana bir bosqichi – bu o'quvchini tadqiqot ishini yozishga o'rgatish, birinchi navbatda – o'z ilmiy ishi natijasi bo'yicha kichik ilmiy maqolalar yozish san'atini tushuntirish va amalga oshirishdir. O'quvchilarni tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etishning bunday metodikasi, tadqiqotchilik ishi ko'nikmalarini egallash, o'z ishini taqdim eta olishga o'rgatish va pirovardida o'z-o'zini boshqarish, egallagan bilim, ko'nikmasini taqdimoti asosida real namoyish etishga o'rgatish ko'nikmasini rivojlanib borishiga imkon beradi.

O'quvchilarni biologiyadan tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish asosida ular erishgan tadqiqot natijalari, ilmiy-tadqiqotchilik ishini amalga oshirish doirasida didaktik tizimini ishlab chiqiladi. Ya'ni o'quvchi tadqiqot ishlari umumiy o'rta ta'lim maktablarida mavjud ta'lim shakllarida amalga oshirishga imkoniyat yaratiladi.

REFERENCES

1. Golish L.V., Fayzullaeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish: O'quv uslubiy qo'llanma. Innovatsion ta'lim texnologiyasi seriyasi. – T.: "Iqtisodiyot" 2012 y.
2. Djurayev R.K., Karakhanova, L.M., & Karimov, K.A. (2022). A systemic factor of increasing the quality of higher education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(6), 205-214.
3. Kharaxonova L. M. Specific aspects of media education and its use in high schools //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. CSPI conference 3. – C. 278-284.

4. Карахонова Л. М. Эффективное использование электронных образовательных ресурсов в обучении биологии //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 6-1 (53). – С. 41-42.
5. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent, 2015. –B.120.
6. Saidaxmedov N.S. Pedagogik amaliyotda yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash namunalari. -T.: RTM, 2000 y. -46 b.
7. Safarova R.G. Didactic Factors and Conditions Ensuring the Formation of Critical Thinking Skills in Primary Class Students. BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:6|2023
8. Safarova R.G. Didactic conditions of forming creative thinking skills in student. International scientific and practical conference “trends of modern science and practice”. Ankara, Turkey 2023. <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786879.svg>
9. Хуторской А.В. Определение общепредметного содержания и ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов. Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423/htm>

RAQAMLI MUXITDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK JIHATLARI

Abdulxalim Maxmudov

Qori Niyozni nomidagi O'zPFITI bo'lim boshlig'i, p.f.d.(DSc), k.i.x.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004156>

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonlarini raqamlashtirish muammolari strategik masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bunga sabab birinchidan, hozirgi kunda jamiyatning barcha sohalariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan kirib kelishi, ikkinchi tomondan ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni keng kamrovli tadbiiq etmasdan ta'lim sifatini yuqori darajaga olib chiqish istiqbollari yo'qligidadir. Ta'lim tashkilotlarining raqamli ta'lim muxitini yaratish sof texnik muammo emasligi, balki buning uchun raqamli muhitning metodologik, ilmiy-metodik, tashkiliy, pedagogik va psixologik imkoniyatlarini tizimli yondashuv asosida ta'qiq qilish mo'him muammolardan biri ekanligi o'z tasdig'ini topmoqda[1].

Mazkur sohada xorijda olib borilayotgan islohatlar, ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalardan keng qamrovli foydalanish maqsadida ta'lim Web portallarini va uning negizida ta'lim –tarbiya jarayonini yuritish va boshqarishni amalga oshiruvchi intellektual dasturiy ta'minotlarni yaratish bo'yicha ko'plab ilmiy –tadqiqotlar olib borilaetganini ko'rishimiz mumkin[2,3]. Ushbu ilmiy-tadqiqot ishlarida raqamli pedagogikani rivojlantirish xamda uni negizida yotgan raqamli tarbiya, raqamli didaktika muammolariga integrallashgan holda ta'lim tashkilotlarining o'quv laboratoriya va texnik jihozlar, kompyuterlar, multimediali elektron resurslar, darsliklar va o'quv qo'llanmalar bilan ta'minlash, masofaviy ta'limni joriy etish va boshqa shu kabi muhim vazifalarni amalga oshirish yuzasidan keng kamrovli ishlar olib borilayotganini ko'rish mumkin.

Shu jihatdan mamlakatimizda pedagoglarni tayyorlash ta'lim tizimini islohat qilishda muayyan darajada yagona elektron axborot-ta'lim muhitini yaratish, ta'lim va tarbiya jarayonlarini raqamlashtirish zaruriyati yuzaga kelmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi va 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmonlari ushbu zaruriyatni dolzarbligini tasdiqlaydi.

Halqaro ekspertlar va olimlarning fikriga ko'ra, raqamli texnologiyalar ta'lim sifatini oshirishga imkon yaratuvchi vosita hisoblanadi va ushbu vositalar yordamida oliy pedagogik ta'lim muassasasini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishi ko'p jihatdan o'quv-tarbiya jarayonida ko'llanilaetgan xar bir axborot kommunikatsion texnologiyalar bir biri bilan o'zaro bog'langan va yagona maqsad(konsepsiya)ga yo'naltirilgan tizim ko'rinishida shakllanganda hamda muntazam ravishda uning samaradorligi monitoring qilinganda amalga oshishi mumkin[4].

Shu bilan birga raqamli texnologiyalarni bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimiga kirib kelishi an'anaviy ta'lim asoslarini qayta ko'rib chiqishiga sabab bo'lmoqda. An'anaviy ta'limda o'qish shaklliga bog'langan holda, ta'lim mazmuni, xajmi, o'qituvchi o'quvchi xamkorligi, dars o'tish usulari bir birlari bilan farq qiladi(masalan kunduzgi va sirtqi). Raqamli pedagogika bu chegaralar(farqlar)ni yo'qotib yuboryapti. Ya'ni ta'limni yangi, “aralash” shaklli

yuzaga kelyapti, o'qituvchi o'quv materiallari va ta'lim oluvchilar bilan tarmoq (onlayn) orqali hamkorlikda bajariladigan ta'lim berishning yangi shakllini paydo bo'lishiga olib keldi[5].

Ilmiy-pedagogik manbalarni tahlili natijasida pedagoglarni tayyorlash tizimining raqamli transformatsiya bu faqat raqamli qurilmalardan foylanish degani emasligini ta'qidlash mumkin. Internet, mobil va sensorli tarmoqlar asosida yaratilgan platformalar orqali ko'llaniladigan raqamli texnologiyalar ta'lim yo'nalishlarining moslashuvchanligi, ularni individuallashtirish, ta'limning ijodiy xususiyatini oshirishga qaratilgan yangi "raqamli ta'lim muxiti"ni yaratish bo'yicha muhim vosita sifatida e'tirof etiladi[6].

Raqamli ta'lim muhiti bo'lajak o'qituvchida mustaqil ta'lim olish (zarur axborotlarni izlash, topish, tahlil qilish, saqlash) o'z-o'zini nazorat qilish (yangi g'oyalar bilan fikr almashish) ko'nikmalarini shakllanganligini ta'lab qiladi. Olimlarning fikriga ko'ra pedagogga nazariyasi va amaliyotida pedagog va talabalarning hamkorligiga asoslangan ta'limning yangi paradigmasi (raqamli paradigma) shakllanilayapti. Yangi paradigmaning maqsad va vazifalari faol faoliyatga yo'naltirilgan bo'lib, o'qitishning natijadorligini oshirishga, talabalarda turli: jumladan, analitik, tanqidiy, ijodiy, moslashuvchan, kommunikativ, axborotli (kerakli ma'lumotlarni qidirish, axborotni tahlil qilish va qayta ishlash, umumlashtirish, tizimlashtirish) kompetentsiyalarni rivojlantirishga imkon yaratadi.

Ilmiy adabiyotlar va xorijiy tajribani tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, ta'limni raqamlashtirish qo'yidagi texnologik komponentlarga va jihatlarga ega: tuzilmaviy, xavfsizlik, mobillik, intellektuallik va boshq[7].

Oliy pedagogika ta'lim tashkilotlarida ta'lim tarbiya jarayonlarini raqamlashtirishning ilmiy nazariy asoslari deganda nafaqat moddiy-texnik bazani rivojlantirish tushuniladi, balki innovatsion texnologiyalarni faol joriy etadigan, boshqaruv tizimiga xavfsizlik va moslashuvchanlikni ta'minlaydigan, so'nggi ta'lim texnologiyalarini joriy etadigan va shaxsiylashtirish ta'lim modellarini yaratish infratuzilmani yaratish jarayonini ham anglatadi[8].

Oliy pedagogika ta'lim tashkilotlarida o'quv jarayonini raqamlashtirish tizimini shakllantirishning konseptual tamoyillari quyidagilardan iboratligi aniqlandi: xavfsizlik, maqsadga yo'naltirilganlik, integratsiya, to'laqonlilik, yaxlitlik, tizimlilik, ko'rgazmalilik, moslashuvchanlik, modullilik, ma'lumotlarni ko'p marta foydalanish tamoyili va boshq.

Integrallashgan o'quv-ilmiy resurslar (ma'lumotlar bazasiga)ni yaratishga qo'yiladigan asosiy pedagogik-psixologik talablar o'rganilib, tizimlashtirildi: mazmunning ilmiyligi; ochiqlik (oydinlik); maqsadga yo'nalganlik; o'qitishni individuallashtirish; o'qitishni hamkorlikda olib borishni ta'minlash; mantiqiy va tizimli fikrlashni shakllantirish; teskari aloqani ta'minlash.

Har bir o'qituvchi o'zining fani bo'yicha o'quv-majmualarni yaratishda qo'yidagi didaktik talablarga rioya qilish kerak: mazmunda ilmiylik, fan, texnika va texnologiyalarning so'ngi yutuqlarini o'z ichiga olishi; ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi; talabaning bilim olishi, ijodiy yondashishi, mustaqil izlanishi, o'z ustida ishlashi, bilim darajasini ko'tarishi uchun imkon va sharoit yaratilishi; o'quv materiallarini ko'rgazmaliligi; fanning maqsad va vazifasi, mazmuni, ta'lim metodlari, o'quv vositalari va o'qitish shakllarining tizimlashtirilgan va tarkiblashtirilgan holda tavsiya qilinishi; o'quv materialini ijodiy yondashishga yo'naltiruvchi, rivojlantiruvchi shu bilan birga eng qulay va murakkablik darajasiga ega topshiriqlar majmuasining takomillashtirilganligi.

Xulosa sifatida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimining ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni keng kamrovli tadbiiq etmasdan ta'lim

sifatini yuqori darajaga olib chiqish juda murakkab masala ekanligi va bu istiqbolda ana'naviy didaktikani raqamli transformatsiya qilinishi muqararligidan dalolatdir.

REFERENCES

1. Бродовская Е.В., Домбровская А.Ю., Петрова Т.Е., Пырма Р.В., Азаров А.А. Сифровая среда ведущих университетов мира и РФ: результаты сравнительного анализа данных сайтов // Высшее образование в России. 2019. – Т. 28. – № 12. – С. 9–22.
2. Вербиский А.А. Сифровое обучение: проблемы, риски и перспективы //Электронный научно-публицистический журнал «ХомоСйберус».- 2019. —№1(6). [Электронный ресурс] – Режим доступа: [хтп://журнал.хомосйберус.ру/ Вербиский АА 1 2019](http://журнал.хомосйберус.ру/Вербиский_АА_1_2019)
3. Абдураимова Г.О. Возможности мультимедийных технологий в преподавании педагогических дисциплин // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – Москва, 2018. – №4. – С. 50 – 53.
4. Mamarajabov M.E. Raqamlashtirilgan ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini takomillashtirish, p.f.d.(DSc) ilmiy darajasini olishga ezilgan dissert.–T.:2023.- 184 b.
5. Ibraymov A.E.. Masofaviy o'qitishning didaktik tizimi. – Toshkent: “Lesson press”, 2020, 112 bet.
6. Maxmudov A.X., Anarbaeva F.U. Raqamli ta'limda pedagogik texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari. Development issues of innovative economy in the agricultural sector. 2021.- 476 b.
7. Maxmudov A. X., Abduraxmonov Z. B. Ta'limda zamonaviy raqamli texnologiyalaridan foydalanishning yutuqlari va muammolari //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 3. – S. 97-99.
8. Махмудов А. Х. Сифровые технологии как эффективный механизм интенсивного обучения иностранного языка //Ссиенсе анд инноватион. – 2023. – Т. 2. – №. Спешиал Иссуе 5. – С. 730-733.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA KASBIY- MADANIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH TAMOIYILLARI

Muxayyo Umaraliyeva

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti bo‘lim
boshlig‘i, p.f.f.d (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004473>

Inklyuziv faoliyat mazmunida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-madaniy kompetentligi muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchining kasbiy madaniyati takomillashishi inklyuziv ta‘lim samaradorligi uchun xizmat qiladi. Kasbiy madaniyatning rivojlanishi xulq-atvor tarbiyasi bilan bevosita bog‘liq hisoblanadi. Kasbiy-madaniy kompetentlik intizom, mas‘uliyat, mehnatsevarlik kabi asosiy prinsiplarga tayanadi.

Inklyuzivlik ijtimoiy hayotning, ijtimoiy tuzilmaning yangi paradigmasini o‘rnatadi, ijtimoiy institutlar, ijtimoiy jarayonlar va ijtimoiy amaliyotda jiddiy o‘zgarishlarni talab qiladi, jamiyatdagi har bir kishining maksimal ijtimoiylashuviga erishishni o‘z ichiga oladi. Jamiyat alohida ehtiyojli bolalarni inklyuziv sharoitda ta‘lim olishga tayyorlash bilan shug‘ullanmasligi kerak, jamoat ongidagi odatiy paradigmani o‘zgartirish zarur.

Ta‘limda alohida ehtiyojli bolalarni emas, balki ta‘lim jarayonini, o‘quv rejalarini, dasturlarini imkon qadar moslashtirish, bu resurslarni to‘plash imkoniyatlarini kengaytirish kerak.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida barcha uchun ta‘lim olish huquqi kafolatlangan. Milliy qonunchiligimizda ham nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun salohiyatlarini yuzaga chiqarishda teng huquqlar belgilangan.

Umumiy ta‘lim dasturining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun nogiron o‘quvchilarga maxsus sharoitlar yaratib berilishi kerak. Avvalo, biz mashg‘ulotga yondashuvlarni individualizatsiya qilish, xususan, mashg‘ulotni tashkil etish uchun shart-sharoitlarni tanlash, vazifalarni bajarish shaklini individuallashtirish va natijalarni taqdim etishning maqbul usullarini tanlash, natijalarni sifatli baholashga yondashish talab qilinadi.

Inklyuziv ta‘lim tizimida o‘qituvchilarni ishlashga tayyorlashning bilim to‘siqlaridan biri bu hatti-harakatlarida passiv rivojlanish va tuzatishga qaratilgan ishlarini amalga oshirishga qaratilgan asoslar to‘g‘risidagi bilimlardir.

Inklyuziv ta‘limda ishlash uchun o‘qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasining tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi.

- o‘qitishning moslashuvchan shakllariga, interfaol o‘qitish uslublariga ega bo‘lish;
- bilish faoliyati mustaqilligini rag‘batlantirish qobiliyati;
- jamoada ishlash qobiliyati, alohida ehtiyojli bolalar ta‘limi uchun psixologik-pedagogik yordamni yaratish uchun mutaxassislar bilan o‘zaro aloqada bo‘lish;

Nogiron bolalarni psixologik va pedagogik qo‘llab-quvvatlash o‘qituvchining har xil turdagi sog‘lig‘i bilan bog‘liq muammolarga duch kelgan bolalarning sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikdagi va individual faoliyatini tashkil etish qobiliyatini taxmin qiladi har bir bolaning tarixi to‘g‘risida dastlabki ma‘lumotlarni to‘plash ularni qobiliyati haqidagi bilimlarni oshirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta‘lim o‘qituvchisining kasbiy faoliyatiga qo‘yiladigan talablardan biri bu bolaning hissiy barqarorligini nazorat qilish talabidir.

Inklyuziv ta'lim o'qituvchisi mentalitetining (Mentalitet-ijtimoiy yoki etnik guruhga, millatga, xalqqa, millatga xos bo'lgan aqliy, hissiy, madaniy xususiyatlar, qiymat yo'nalishlari) tarkibiy xususiyatlari bu munosabatdir: bolaning qadr-qimmatiga, uning qobiliyatlari va yutuqlaridan qat'iy nazar, har kimning tengdoshlari bilan muloqot qilish, qo'llab-quvvatlash va do'stlik qilish huquqidir.

A. Abakirova alohida ta'limga muhtoj bolalar bilan ishlashning umumiy tamoyillari va qoidalarini, shu jumladan: “Pedagogik takti ko'rsatish. Kichik muvaffaqiyatlar uchun ham doimiy maqtov, har bir bolaga o'z vaqtida va taktik yordam berish, o'z kuchi va imkoniyatlariga ishonchni rivojlantirish. kerak”- deb qayd etadi.

Inklyuziv ta'lim falsafasi bolalarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish, barcha odamlarga teng munosabatda bo'lish, ta'lim olishda alohida ehtiyojli bolalar uchun alohida shart-sharoitlar yaratish zarurligi mafkurasiga asoslanadi. Inklyuziv ta'lim – bu barcha bolalarning xilma-xil ehtiyojlarini ta'minlaydigan universal ta'lim jarayonining rivojlanishi va shuning uchun o'qituvchidan yuqori darajadagi professionallik, axloq, xushmuomalalik, moslashuvchanlik, barcha bolalarni tinglash va tushunish qobiliyatini talab qiladi.

Inklyuziv ta'lim umumiy pedagogika falsafasi, konseptual asoslari, tamoyillari va qoidalariga asoslanadi. Shu bilan birga, uning asosiy tamoyillari:

1. Insonning qadr-qimmatini uning qobiliyati va yutuqlariga bog'liq emas. Har bir inson noyobdir!

2. Har bir inson his qilish va fikrlash qobiliyatiga ega.

3. Har kim boshqalar bilan muloqot qilish va o'z fikrini bildirish huquqiga ega.

4. Haqiqiy tarbiyaga faqat haqiqiy munosabatlarni yaratish orqali erishish mumkin: hamma odamlar bir-biriga muhtoj, hamma odamlar tengdoshlarining yordami va do'stligiga muhtoj.

Hozirgi vaqtda alohida ta'limga muhtoj bolalarning ijtimoiy integratsiyalashuvi, ularning tengdoshlari bilan bir xil darajada bolalar bog'chalari va umumta'lim maktablarida ta'lim xizmatlaridan foydalanish dasturlarini qo'llab-quvvatlash rivojlanayotgan jamiyatning zamonaviy va yetuk ijtimoiy siyosatining ko'rsatkichidir.

Inklyuziv ta'lim nafaqat alohida ta'limga muhtoj bolalar bilan ishlaydi, balki barcha bolalarning sifatli ta'lim va tarbiyasini ta'minlaydi. Bular:

- Ota-onalar bilan ishlash. Faqat ota-onalar o'z farzandlariga eng katta yordam ko'rsatishi, ularning qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin.

- Ota-onalarni rag'batlantirish va ijtimoiylashtirish.

- Guruhdagi bolalarga individual yordam ko'rsatish bo'yicha bilim va ko'nikmalarni o'rgatish maqsadida maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'qituvchilari bilan ishlash.

Inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy etish ustida olib borilgan tajribalardan shu narsa o'z isbotini topdiki, har qanday imkoniyati cheklangan bolalarni nuqsonini ilk yoshdan o'z vaqtida aniqlab mutaxassislariga murojaat qilinsa va maktabga tayyorgarlik ishi o'z vaqtida olib borilsa abatta ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Ya'ni inklyuziv ta'limning samarasi yuqori darajada bo'ladi.

REFERENCES

1. Sh. Mirziyoyevning “O‘zbekiston Respublikasi Xalq Ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2019-yil 24-aprelda PF-5712-son Farmoni (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019-y.
2. Umaralieva M.A. Nogiron farzandlar uchun to‘laqonli hayot tarzini yaratishda maktab – oila – mahalla hamqorligining o‘ziga xos jihatlari.\\ CIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 4 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6908426>. 246-252P.
3. Mamedov K. D., Pulatova P. M. "Oligofrenopedagogika asoslari" Pedagogika Institutlari defektologiya fakulteti talabalari uchun ukuv kullanma. – Toshkent.: “O‘qituvchi” 1994.
4. Alohida yordamga muhtoj bolalarni tarbiyalashda oila va maktab hamkorligi" Ilmiy-metodik to‘plam, – T-2013.

УНИВЕРСИТЕТ АЛЬ-АЗХАР В ЕГИПТЕ: ИСТОРИЯ, ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ

Шахрибону Ёзиева

Магистрант Ташкентского Государственного Университета Востоковедение

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004483>

Арабская Республика Египет считается одной из ведущих среди арабских стран в сфере образования. Если отдельно отметить про высшее образование и ее развитие, то Египет занимает лидирующую позицию. Также такие высшие учебные заведения как Каирский Университет, Университет Айн-Шамс, частный Американский Университет считаются одним из самых престижных и востребованных университетов. Вместе с тем, среди высших учебных заведений одним из самых известных и древних является религиозный университет Аль-Азхар. Данное высшее учебное заведение играет важную роль и имеет свое место в развитии системы высшего образования. университет Аль-Азхар, который расположен в столице страны – Каире, считается духовной академией. В начале возрождения Аль-Азхар представлял собой мечеть, которая была построена в 970-972 года в эпоху Фатимидов.

Первоначально данная династия образовалась на территории современного Туниса – в Ифрикии, в результате завоевания страны берберами, которые боролись в фоне шиитских лозунгов установления социальной справедливости. В 969 году военачальник из династии Фатимидов Джохар Ас-Сакли дал распоряжение вместе со строительством города, ставшей новой столицей династии Фатимидов, также строительство мечети. Также существует большая вероятность, свое название, построенная в 972 году мечеть получила по имени той же Фатимы – Аз-Захра, в переводе которая означает Светозарная Фатима – Азхар. Первоначально в 953-973 года главной целью построения мечети было возвышение символа шиитского духовного центра Фатимидского государства.

Мечеть Аль-Азхар играл важную роль в шиитском призыве. В 975 году в данной мечети читались лекции шиитского толка. Спустя некоторое время Якуб бин Каляс добился того, чтобы в мечети стали развивать официальное образование. Именно поэтому годом официального образования Аль-Азхар считается 988 год. После этого Аль-Азхар ведет свою деятельность в виде религиозного высшего учебного заведения в центре города. После формирования данного учреждения его влияние на развитие мусульманского мира было великим. Большое влияние на развитие Аль-Азхара в качестве образовательного учреждения имел Якуб бин Каляс, который разработал учебный план, собрал самых сильных преподавателей и студентов. В начале обучение проводилось в самом мечети (прямо во дворе мечети), но в связи с огромным количеством приезжих студентов было построено специальное образовательное помещение (ривак). В данном образовательном учреждении также было много иностранных студентов. Постепенно Аль-Азхар стал быстро развиваться и вместе с тем развивалась и университетская система. В данную систему входили привлечение профессиональных преподавателей в научную деятельность, а также были разработаны ряд стипендий для талантливых студентов университета. Через некоторое время университет Аль-Азхар переходит на смешанное богословие с шиитским направлением вместе с суннитским. Уже в XVIII веке университет Аль-Азхар становится суннитским центром. Образовательные центры тоже расширяются, например студенты данного университета вместе с религиозными знаниями

также стали получать и светские знания. В 1932 году в университете насчитывалось три факультета:

- факультет арабского языка;
- богословский;
- Шариат.

Университет Аль-Азхар начал все больше процветать при новых правителях Египта – мамлюках (1250-1517). Как отмечается в исторических источниках, не решаясь набирать в армию местное население, султаны Египта опирались на специальные отряды мамлюков (рабов-воинов), собранные из Грузии, Абхазии и других частей Кавказа, а также из Кипчакской орды. Со временем мамлюки стали превращаться в сильную политическую силу. В период правления султана аз-Захира Байбарса статус и значение Аль-Азхар стал все больше подниматься. Например, в XIV-XV веках вокруг университета Аль-Азхар начали строить новые школы. Для полноценного и качественного образования были созданы огромные библиотеки. Данные библиотеки имели важное значение в научно-исследовательских работах и учебных занятиях. Также со стороны финансов Аль-Азхар тоже улучшился. Свидетельством тому, может послужить, что мечеть и образовательное учреждение Аль-Азхар получили крупные вакфные пожертвования. В университете основной упор придавалось богословским и религиозным наукам, а также арабской филологии. Кроме того, в Аль-Азхаре глубоко изучалось математика и естествознание. Но вскоре завоевание со стороны Османской империи стало отрицательно влиять на развитие университета Аль-Азхар. В 1517 году многие религиозные школы остановили свою деятельность. Даже в этом случае Аль-Азхар сумел сохранить свой титул как крупный центр юридическо-богословских дисциплин и арабского языка на Ближнем Востоке.

С приходом к власти Мухаммеда Али были совершены некоторые реформы. Экономические реформы сопровождались изменениями области культуры и образования, которые не обошли и Аль-Азхар. Мухаммед Али начал отправлять на стажировку во Францию некоторых преподавателей из университета Аль-Азхар. После этого в университете стали предприниматься попытки частичного введения европейских методик обучения. Главной целью данных реформ и введений Мухаммеда Али было соединение религиозного и светского научного образования.

В развитии деятельности университета Аль-Азхар значимую роль играет правитель Египта – Исмаил-паша. В рамках Османской империи Исмаил-паша смог добиться значительной внутренней автономии для Египта. Усилиями Исмаила-паши был издан первый закон об университете Аль-Азхар от 1872 года. Был введен квалификационный экзамен на получении диплома «международного образца». После придания Аль-Азхару статуса университета увеличилась его свобода. Свобода в режиме учебы, жизни студентов и преподавателей. В соответствии со своими желаниями и интересами студенты специализировались и направлялись на изучение религии или филологии. Также преподавались такие предметы как география, история, математика и естествознание. После окончания университета Аль-Азхар выпускники становились специалистами-филологами, шариатскими судьями, преподавателями богословия, имамами мечетей и проповедников.

В развитии университета Аль-Азхар важную роль сыграл египетский общественный деятель и реформатор ислама Мухаммед Абдо (1849-1905). Мухаммед Абдо последние десятилетие своей жизни посвятил развитию и процветанию университета Аль-Азхар. В исторических источниках отмечается следующее: «Став в 1899 году главным муфтием Египта, он руководствовался принципом: традиционные религиозные представления не должны приходить в противоречие с новыми реалиями жизни». Его фетвы были направлены на примирении религии с наукой, новейшими достижениями технического и социального прогресса. Еще одним из важных заслуг Мухаммеда Абдо является то, что благодаря его усилиям в 1890 году был издан закон, по которому создан первый совет по управлению Аль-Азхаром. Данный совет состоял из наиболее авторитетных богословов во главе с самим Мухаммедом Абдо. Значительного изменения было достигнуто в 1911 году, когда учебный процесс был разделен на три ступени с определенным сроком обучения. Также были внесены новые учебные дисциплины, соответствующие современным достижениям науки, была создана группа старших преподавателей и профессоров, создан комитет по делам университета. С того времени университет Аль-Азхар имеет важное значение в образовательном процессе Египта.

После ознакомления с историей формирования университета Аль-Азхар, необходимо отметить и про дальнейшее развитие вуза. В 1961 году в университете Аль-Азхар были введены светские факультеты по «Закону о развитии Аль-Азхар». После введения данного Закона в университете стали действовать девять факультетов. В университете также действует огромная библиотека с многочисленными арабскими рукописями и печатными-научными изданиями. Необходимо отметить, что при университете Аль-Азхар функционирует ряд религиозных учреждений и институтов, и Академия исламских исследований в том числе. Вуз выпускает также свои учебные программы и научные журналы.

В университете обучение считается бесплатным. Если отметить про женское образование, то образование для женщин проводятся в Женском колледже. В Женском колледже преподают только представители женского пола. Колледж состоит из пяти факультетов. Данными факультетами являются:

- основной литературный арабский язык;
- исламская литература;
- медицинский;
- политический;
- гуманитарный;
- торговля.

Если отметить про систему образования, в университете Аль-Азхар существует три этапа системы образования:

- бакалавриат;
- магистратура;
- аспирантура.

При оценивании используется международная английская система, то есть стобалльная система. Диплом, полученный по окончании университета Аль-Азхар, считается международным.

Наряду с изучением арабского языка, студент, поступивший в университет Аль-Азхар изучает обязательные религиозные дисциплины. Например, в список обязательных дисциплин входят:

- таухид (монотеизм);
- фикх (мусульманское правосудие);
- хадис;
- заучивание Корана;
- мусульманский свод законов;
- сравнительное мазхабоведение.

Также в процессе четырехлетнего обучения студенты изучали историю шариатского права, философию и иностранный язык. Вместе с тем университет выпуска высококвалифицированных шариатских судей и юристов-правоведов.

Одной из самых востребованных факультетов университета считается факультет теологии. Как отмечается в научных источниках, главной задачей теологического факультета считается всестороннее исследование основных и первоначальных источников Ислама – Корана и сунны. Глубоко изучается Корановедение (дисциплина по изучению Корана), общая теория и методы подходов к изучению Корана, практику аналитического и тематического толкования. К хадисоведческим дисциплинам относят: хадисоведение – в виде отдельной отрасли теологических знаний, аналитическое и тематическое исследование хадисов, общее и всестороннее изучение биографии пророка Мухаммеда, с их особенностями в сборе и передачи хадисов. Добавочными дисциплинами являются исламская философия, классическая логика, общая философия, мировые религии, верования и идеологические течения нынешнего периода.

Преподаватели и профессора университета Аль-Азхар имеют многолетний научный стаж. Например, многие из них вели свою преподавательскую деятельность в таких странах как Саудовская Аравия, Ливан, Кувейт, Судан, на Киренаике, Филиппинах, Занзибаре. Также в таких западных странах как Вашингтон и Лондон.

Статус и значимость университета Аль-Азхар со временем все больше увеличивается. Количество студентов, желающих учиться в данном университете сильно и заметно растет с каждым годом. В заключении также необходимо отметить, что главной задачей выпускников данного вуза в XXI веке считается проповедь ислама. Это не только распространение религии, но и распространение культуры ислама в более глобальном и широком формате.

REFERENCES

1. Высшее образование в Египте. URL: http://vuzlit.com/434192/vysshee_obrazovanie_egipte (дата обращения 23.06.2008).
2. Vatikiotis P. J. The modern history of Egypt. – London: 1969. – 260 p.
3. Москалец О. В. Основные этапы реформирования университета Аль-Азхар. – М.: 2014. – 519 с.
4. Образование в Египте. URL: https://ru.wikibrief.org/wiki/Education_in_Egypt (дата обращения: 14.06.1999).

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI MODULLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA O‘QUVCHILARNI INTELLEKTUAL RIVOJLANTIRISHGA TAYYORLASH

Elmira Kenesbayeva

Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004463>

Modulli o‘qitish muammolariga bir qator rivojlangan mamlakatlarning olimlari tomonidan alohida e‘tibor qaratilmoqda. Jumladan, Maksim Imeridze tomonidan “WEB of science” saytida “Science and Education” jurnali 2016 yil №1 nashrining 102-106-sahifalarida e‘lon qilingan “Implementation of the Experimental Model of Future Teachers' Media Education Competence Formation” mavzusidagi maqolasida bo‘lajak o‘qituvchilarni modulli o‘qitishda media texnologiyalarni qo‘llash imkoniyatlarini kengaytirish va shu asosda o‘qitish samaradorligini oshirish xususidagi yondashuvlar, nazariy qarashlar bayon qilingan⁸.

Bugungi kunda ilmiy axborotlar intellektual jihatdan rivojlangan jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shadigan, kreativ fikrlovchi shaxsni shakllantiruvchi pedagogik vositaga aylanmoqda. Shuningdek, global axborot maydonida ularning aksariyati o‘zining dolzarbligini yo‘qotmoqda yoki muntazam yangilanib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri fan- texnika taraqqiyoti va madaniy ma‘naviy rivojlanish tufayli axborotlar oqimining jadal tarzda yangilanib borayotganligidadir. Bu esa o‘quv axborotlarini bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual rivojlantirish imkoniyatiga egaligini nazarda tutgan holda tanlash va taqdim etish ehtiyojini kuchaytirmoqda. Natijada ta‘lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning axborotlarni mustaqil izlab topish va o‘zlashtirishlari uchun zarur bo‘lgan motivatsiyani shakllantirishni talab qilmoqda. Bu, o‘z navbatida, bo‘lajak o‘qituvchilar oldiga evrestik topshiriqlar qo‘yish, ularni mustaqil bajarishlari uchun zarur izlanishlarni amalga oshirishlari uchun ko‘maklashishni taqozo etadi. Ta‘lim jarayonida o‘quv faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘lajak o‘qituvchilarning zarur axborotlarni mustaqil izlab topishlari va intellektual jihatdan qabul qila olishlari, buning uchun zarur bo‘lgan o‘quv harakatlarini amalga oshirishlari nazarda tutiladi. Bu esa o‘z navbatida bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘quv jarayoniga ma’suliyat bilan yondashish, muammoli topshiriqlarni hamkorlikda bajarish ko‘nikmasiga ega bo‘lishlarni talab qilmoqda. Ushbu jarayonida o‘qitishning muammoli, evrestik shakllarini qo‘llash zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Bo‘lajak o‘qituvchilarni modulli o‘qitish texnologiyalari yordamida intellektual rivojlantirish jarayoniga faoliyatli yondashuvni tatbiq etish, ularning o‘zlashtirgan bilimlarni kompetensiyalarga aylantirish imkonini beradi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki ayni bir sinfda turlicha intellektual rivojlanish darajasiga ega bo‘lgan o‘quvchilar tahsil oladi. Shuning uchun ham o‘qituvchilarni intellektual rivojlanish, bilimlarni o‘zlashtirish darajalariga ko‘ra quyidagi guruhlariga bo‘linadi:

1. Intellektual jihatdan rivojlangan, o‘quv materiallarni kreativ o‘zlashtiradigan bo‘lajak o‘qituvchilar.
2. Intellektual jihatdan o‘rtacha rivojlangan, o‘quv materiallarni bir maromda o‘zlashtiradigan o‘qituvchining barcha topshiriqlarini so‘zsiz bajaradigan bo‘lajak o‘qituvchilar.
3. Intellektual jihatdan etarlicha rivojlanmagan, o‘quv materiallarni to‘liq o‘zlashtirmaydigan bo‘lajak o‘qituvchilar.

⁸Имеридзе М. “Implementation of the Experimental Model of Future Teachers' Media Education Competence Formation” // “Science and Education” журналы 2016 йил №1 нaшри. – www.“WEB of science”, 102-106-бетлар.

Shuning uchun ham sinfdagi barcha bo'lajak o'qituvchilarning intellektual faolligini ta'minlash alohida pedagogik ahamiyatga ega. Bo'lajak o'qituvchilarning intellektual sohalarini faollashtirishda modulli texnologiyalari alohida pedagogik ahamiyatga ega. Mazkur texnologiyalar doirasida bo'lajak o'qituvchilar bilimlarni faol o'zlashtirish amaliy faoliyatlarga singdirish, ular yordamida yangi bilimlarni izlab topish va turli vaziyatlarda qo'llash ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Natijada ularda evrestik faollik ko'rsatish o'z imkoniyatlarini namoyon qilish kreativ faollik va faoliyat algoritmlaridan foydalanish imkoniyati kengayadi.

Modulli o'qitish texnologiyalari o'quv materiallarini bloklar tarkibida bo'lajak o'qituvchilarga taqdim etishni ta'minlaydi. O'quv predmeti doirasida o'quv dasturi bilan bog'liq holda mavzuviy bloklar tanlanadi va ularning mazmuni boyitiladi. Ikkilamchi didaktik loyihalar yordamida mazkur bloklar mazmunini o'qituvchi ham boyitadi. Bunda o'qituvchilar o'zlarining ijodiy faoliyat tajribalari, bo'lajak o'qituvchilarning intellektual rivojlanish darajalariga tayanadilar. O'qituvchilar dars jarayonida bo'lajak o'qituvchilarga taqdim etiladigan o'quv materiallarini muvofiqlashtirish, ular orasidagi aloqadorlikni ta'minlashi hamda ushbu o'quv materiallarining bo'lajak o'qituvchilarni intellektual jihatdan rivojlantirishga yo'naltira olishi muhim ahamiyatga ega. Modulli o'qitish texnologiyasi doirasida bo'lajak o'qituvchilar o'quv dasturidagi mavzularni o'zlashtirish bilan bir qatorda intellektual sohalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan o'quv materiallarini mustaqil izlab topib o'zlashtirishga ham erishadilar. Bunday o'quv materiallari modul tarzda tizimlashgan bo'lishi lozim. Buning uchun bo'lajak o'qituvchilarga bilim algoritmlarini taqdim etish talab qilinadi. Chunki modulli o'qitish texnologiyalari bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlab, o'quv materiallari mazmuni hamda o'quv jarayonini tadrijiy tarzda tashkil etishni nazarda tutadi. Har bir modul o'quv predmeti mazmunini uch darajada namoyon etadi:

- a) to'liq;
- b) qisqartirilgan;
- s) chuqurlashtirilgan shakllarda.

O'quv materiallari ayni bir vaqtda uchala darajada ham taqdim etilishi mumkin. Bunda darslik mualliflari va o'qituvchilar quyidagi shakllardan foydalanishlari maqsadga muvofiq:

- O'quv materiallarini turli ramzlar, chizmalar, illyustatsiyalar shaklida bo'lajak o'qituvchilarga taqdim etish;
- O'quv materiallarini verbal shaklida taqdim etish, mazkur jarayonda o'quv axborotlarni bo'lajak o'qituvchilarga ma'ruza shaklida taqdim etish nazarda tutiladi;
- O'quv materiallarni bo'lajak o'qituvchilarga turli modellar chizmalar, diagrammalar shaklida bayon etish nazarda tutiladi.

O'quv modullari o'quv materialining mustaqil tarkibiy qismini ifodalaydi. Shunga ko'ra o'quv modullari quyidagi qismlarni o'z ichiga oladi:

- Aniq shakllantirilgan o'quv maqsadlari, ya'ni o'quv maqsadllari majmui;
- Bo'lajak o'qituvchilarga taqdim etiladigan o'quv axborotlar banki, bu o'z navbatida bo'lajak o'qituvchilarga taqdim etiladigan ikkilamchi didaktik loyihalarni o'z ichiga oladi;
- Bo'lajak o'qituvchilarning intellektual sohalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik instrumentariy;
- Bo'lajak o'qituvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan amaliy mashg'ulotlar va didaktik vaziyatlar;

- Modulning bo'lajak o'qituvchilar tomonidan o'zlashtirilganini aniqlashga xizmat qiladigan nazorat ishlari kabilar.

Bo'lajak o'quvchilarning o'quv modullarini o'zlashtirilganliklari natijasida intellektual sohalarining rivojlanganligini aniqlashga xizmat qiladigan mezonlar va indekator ko'rsatkichlar shular jumlasidandir. Bo'lajak o'quvchilarning o'quv modullarini o'zlashtirish natijasida intellektual rivojlanganliklarini joriy, oraliq hamda yakuniy nazorat qilish maqsadida ular oldiga evrestik topshiriqlar qo'yiladi.

Modulli o'qitish texnologiyalarining muhim vazifalaridan biri bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil izlanishlari ijodiy faoliyat ko'rsatishlari, intellektual imkoniyatlarini namoyon etishlari uchun qulay sharoit yaratishdan iborat. Modulli o'qitish texnologiyalari yordamida o'quv jarayonini tashkil etish natijasida o'quvchilarning intellektual sohaları rivojlanib o'quv maqsadlarini anglash imkoniyatlari kengayadi. Shuning uchun ham modulli o'qitish texnologiyalari yordamida tashkil etilgan ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning intellektual sohlari jadal rivojlanadi.

REFERENCES

1. Imeridze M. "Implementation of the Experimental Model of Future Teachers' Media Education Competence Formation" // "Science and Education" jurnali 2016 yil №1 nashri. – www.“WEB of science”, 102-106-betlar.
2. Safarova R.G. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida modulli o'qitish jarayonida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalarni fanlar kesimida tasniflash //Metodik qo'llanma - "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 11 b.t.
3. Safarova R.G Modulli texnologiyalardan o'quvchilarning kreativ qobiliyatlari va ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda foydalanish imkoniyatlari. "Uzluksiz ta'lim tizimida modulli o'qitish texnologiyalarini qo'llash istiqbollari: muammo va echimlar" mavzusida respublika miqyosida ilmiy-amaliy konferensiya materiallari – Toshkent, 2018 yil 18-19 oktyabr, - 10-13-betlar.
4. Третьяков П.И. Сенновский И.Б. Технология модульного обучения в школе. Практико-ориентированная монография. - Москва.: 1997 г.
5. Жанпеисова М.М. Модульная технология как средство развития ученика.-Алматы 2001.

**PEDAGOGIK KOMPETENTLIK-SHAXSGA TA'LIM-TARBIYA BERISHNING
MUHIM SHARTI**

Radjapova Zuxra Tirkashevna

Nizomiy nomidagi TDPU pedagogika fanlari bo'yicha falsafa dokto ri(PhD).dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10003529>

Shaxsni har tomonlama rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya tizimini nazariy-metodologik jihatdan qurollantirish-bugungi kunda pedagogika fanining bosh maqsadi sifatida belgilangan.

Yuqorida bayon etilgan yuksak, ammo, sharaflil vazifalarni muvaffaqiyatli uddalash har bir pedagogik xodimdan yuksak kasbiy mahorat kasbiy malaka, bilimdonlik va keng dunyoqarashni talab etadi. Bularning barchasiga esa kasbiy kompetentlik natijasida erishiladi. Kompetentlik tushunchasi haqida so'z yuritishdan oldin, uning mazmun va mohiyati bilan tanishib chiqish lozim.

Pedagogik kompetentlik fan sohasiga kompetensiya tushunchasi negizida kelib chiqqan. Kompetensiya tushunchasi esa, psixologik izlanishlar natijasida psixologiya fanida qo'llanila boshlandi. “Kompetensiya” deganda (lotincha compete- erishaman, muvofiqman, mos kelaman) kishi egallagan muayyan bilim, ko'nikma, malakalar majmui tushuniladi. Kompetensiya, shuningdek, muayyan vazifani bajarish uchun biror shaxs yoki tashkilotga berilgan vakolat va huquq ma'nosida ham qo'llaniladi. Mazmunan, u yoki bu sohadagi bilimlar, qadriyatlar, tajriba va shaxsiy dunyoqarashlar majmuasidir. Va shaxsning individual qobiliyati hamdir. Kompetentlik va kompetensiya so'zlari bir-biri bilan bog'liq va biri ikkinchisini taqozo etadigan tushunchalar sanaladi. Shunga ko'ra kasbiy kompetensiya o'zida bir qator kompetentlik va kompetensiyalarni mujassamlashtiradi. Zero, yetarli darajada kasbiy kompetensiyasi rivojlanmagan va keng doiradagi kompetensiyaga ega bo'lmagan mutaxassis o'z lavozim vazifalarini muvaffaqiyatli bajara olmaydi. Kompetentli deb muayyan bir sohaga oid ma'lumotga ega bo'lgan va shu sohaga xos kompetensiyalarni egallagan kishiga aytiladi.[2;44-b]

Kompetentlik-har bir soha mutaxassisi uchun zarur bo'lgan atama sifatida qo'llaniladi. Mutaxassis o'z kasbiga oid bilim, turli xildagi fikrlar, nazariyalar, ilmiy yangiliklar, faoliyati sohasidagi o'zining shaxsiy tajribalarini to'playdi. Ulardan eng yaxshisi va eng sarasini kasbiy faoliyatida qo'llaydi va jamiyatga targ'ib etadi. Kompetentlik tushunchasi umumiy ma'nodagi tushuncha hisoblanadi. U ham o'z navbatida turli xildagi kompetensiyalarga turkumlanadi. Kasbiy kompetentlik ham ana shu umumiy kompetentlik tushunchasini to'ldirib turuvchi xususiy bir qismidir.

Kompetentlik tushunchasi zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimida yangi atama sifatida vujudga kelgan bo'lsada, qadimda ham uning ma'no-mazmun aks etganligini ko'rishimiz mumkin. Tarbiyachi-muallimlarning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy sifatlariga azaldan e'tibor qaratib kelingan va har bir zamon talabidan kelib chiqib, pedagogga qo'yiladigan talablar takomillashib, murakkablashib boravergan. Chunonchi, Zardushtiylik ta'limotida Zardushtning oliy tangri Ahuramazda bilan muloqotida ham yaxshi va yomon ustozlar haqida: “Noshud, yomon muallim o'quvchi qalbidan hunarmandchilikni yuqotar ekan, ey yazdon, yomon ustozdan o'zing asra” deyilgan. [1;145-b.] Taniqli rus pedagogi A.S.Makarenko o'z asarlarida pedagogning kasbiy sifatlariga alohida urg'u bergan. Pedagog olim o'qituvchi-muallimning hech bir kasbga o'xshamaydigan kasbiy faoliyatini yuksak baholab, “Tarbiyachi tashkil etishni,

yurishni, hazillashishni, quvnoq yoki jahldor bo‘lishni bilishi lozim, u o‘zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati, yurish-turishi, kiyinishi bolalarni tarbiyalasin”-deb yozgan edi.

Kasbiy kompetentlik-mutaxassis tomonidan kasbiy vazifalarning samarali yechimini topishga xizmat qiluvchi bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlarning egallanishi va ularni amaliy faoliyatda yuqori darajada qo‘llay olishdir. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va kompetentsiyalarni o‘zlashtirilishni nazarda tutadi. Qaysi soha vakili yoki vakilasi bo‘lishidan qat’iy nazar kasbiy kompetentlik mutaxassis kasbiy faoliyatining ajralmas tarkibiy qismiga aylanishi lozim.

Kasbiy kompetentlik integral, ya’ni boshqa vaziyatlar bilan chambarchas bog‘langan xususiyatga egadir. U kasbiy faoliyat jarayonida namoyon bo‘ladigan vaziyatlarda kasbiy muammolar, kasbiy konfliktlar va kasbiy topshiriqlarni hal eta olish qobiliyati va tayyorlik darajasi hisoblanib, bilim, ko‘nikma, malaka, kasbiy va hayotiy tajribani, qadriyatlar va madaniyatni ishga solishni nazarda tutadi. “Qobiliyat” bu jarayonda asosiy o‘rinni egallaydi va “moyillik”, “ko‘nikma” ma’nosida tushuniladi. Boshqa bir umumiy tushuncha sifatida olganda qobiliyat-muayyan faoliyat sohasini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish va bajarishda asqotadigan shaxsiy sifat bo‘lib hisoblanadi. “Tayyorlik” atamasi dastavval, mustaqil faoliyatga va kerak bo‘lganda, ijodiy faoliyatga faol tarzda psixologik jihatdan tayyorlik ma’nosida qo‘llanilgan.

Kasbiy kompetentlik tushunchasiga nisbatan ilmiy doirada turli munosabatlar ilgari suriladi. U mehnat sub’ektiga nisbatan aniq faoliyat talablari yoki aynan, sub’ektning aniq faoliyatning o‘ziga xos jihatlariga nisbatan munosabatini tavsiflovchi xususiyat sifatida qo‘llaniladi. Masalan, tadqiqotchi olim E.F.Zeer kasbiy kompetentlikning funksional taraqqiyotini tadqiq qilish kasbiy kamolotga erishish chog‘ida kompetentlikning turli ko‘rinishlari integrasiyalashib borishini va ularning kasbiy muhim shaxs sifatлари bilan aloqasi kuchayib borishini ko‘rsatdi.[2;135-b] Xususan, kasbiy kompetentlikning asosiy darajalariga kasbiy tayyorgarlik va tajriba, o‘zini o‘zi anglash, o‘z kuchiga ishonish, o‘zga insonlar tomonidan ko‘rsatilgan kamchiliklarni to‘g‘ri qabul qilish va shu kabi boshqa kasbiy kamolotni belgilab beruvchi shaxs xususiyatlarini kiritadi. Yuqorida qayd etilgan fikrlarni tahlili pedagogning kasbiy kompetentligini ijtimoiy, ekstremal, texnologik, shaxsiy va maxsus kompetentlik kabi qator o‘ziga xos xususiyatlar majmuasi sifatida to‘liq izohlanishiga imkon beradi.

Ijtimoiy kompetentlik-jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy munosabatlarga faol tarzda o‘z ta’sirini o‘tkaza olish. Kasbiy faoliyatda muloqot olib borishning bilim, ko‘nikma va malakalariga ega bo‘lish.

Ekstremal kompetentlik-kutilmagan vaziyatlar, masalan: tabiiy ofatlar, texnik nosozliklar yuzaga kelganda o‘zini yuqotib qo‘ymasdan chora ko‘rish, pedagogik jamoa orasida konfliktli vaziyatlar vujudga kelganda, oqilona qaror qabul qila olish malakasiga ega bo‘lish.

Texnologik kompetentlik-kasbiy faoliyatda qo‘llaniladigan zamonaviy va ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirib, zarur materiallar bilan boyitib, ulardan o‘z kasbiy faoliyatida foydalana olish malakasiga ega bo‘lishda o‘z aksini topadi.

Shaxsiy kompetentlik-shaxsning ijtimoiy dunyoqarashi, ilmiy va intellektual salohiyati, kreativligi, shaxslararo muloqot munosabatlariga faol kirisha olishi, konfliktlarni hal etishga taktik yondashuvi, kasbiy faoliyat talablariga muvofiq shaxsiy va kasbiy sifatlarining shakllanganlik darajasi, faol hayotiy va fuqarolik pozitsiyasining qaror topganligi kabi mezonlar bilan belgilanadi.

Maxsus kompetentlik-kasbiy-pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishga tayyorgarlik ko‘rish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal eta olish, o‘z faoliyati natijalarini tahlil qilib, xolisona baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish hisoblanadi. Maxsus kompetentlik asosini psixologik, kommunikativ, metodik, kreativ, informatsion, innovatsion kompetentlik tashkil etdi. Ularning mazmun mohiyati quyidagicha:

1.psixologik kompetentlik-pedagogik jarayonda sog‘lom psixologik muhitni yarata olish, o‘quvchilar va ta‘lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o‘z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

2.kommunikativ kompetentlik-ta‘lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, o‘quvchilar bilan samimiy muloqotda bo‘lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta‘sir ko‘rsata olish.

3.metodik kompetentlik-o‘quv-tarbiya va boshqaruv jarayonlarini samarali tashkil etishning shakl, metod va vositalarini bilish, o‘zlashtirish, amalda qo‘llash, kasbiy faoliyat natijalarini kvalimetrik tahlil eta olish, ilg‘or pedagogik va xalqaro tajribalarni o‘rganish, o‘quv-tarbiya jarayonini loyihalashtirish, muvaffaqiyatli amalga oshirish ko‘nikmalari bilan tavsiflanadi.

4.kreativ kompetentlik (inglizcha “create”- yaratuvchanlik, ijodkorlik)-yangilik yaratish, ijodkorlik, tashkilotchilik kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishdir. Kreativ kompetentlik faqat yangi g‘oyalarni yaratish uchungina emas, balki shaxsning hayot tarzi yoki ichki dunyosining rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

5.informasion kompetentlik- zamonaviy axborot kommunikasiya texnologiyalari vositasida shaxsiy va kasbiy faoliyati bilan bog‘liq ma‘lumot, axborotlarni mustaqil izlash, tahlil qilish, tanlash, qayta ishlash va zaruriy axborotlarni uzatish ko‘nikmalarining shakllanganlik darajasidir.

6.innovatsion kompetentlik-ta‘limdagi innovatsion jarayonlar mohiyatidan xabardorlik, kasbiy faoliyat sohasi va tegishli ta‘lim yo‘nalishidagi innovatsiyalarni o‘zlashtirish, amaliyotga faol tatbiq etish, zamonaviy pedagogik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi savodxonlik, chet tillarni o‘zlashtirish, novatorlik faoliyatida ko‘rinadi. Mazkur jarayonlarda pedagog shaxsining kasbiy faoliyat sohasiga yo‘nalganligi, shaxsiy imkoniyatlari, kasbiy bilim, malaka, ko‘nikmalari, kasbiy sifatlar va mehnat tajribasi o‘rtasidagi uyg‘unlik va innovatsion jarayonlarning faoliyat sohasiga nisbatan integrasiyalashuvini ta‘minlanishi innovatsion kompetentlikni rivojlantirishdagi yetakchi omil sifatida baholanadi. [4; 122-b]

Maktabgacha ta‘lim tashkiloti xodimlari kasbiy kompetentligi tarbiyalanuvchilar ta‘lim-tarbiyasida aks etadi. Bo‘lajak tarbiyachilar kasbiy kompetentlikka uzluksiz ravishda bilim olish, shaxsiy va kasbiy sifatlarini takomillashtirish, axborot texnologiyalarini va yangi innovatsiyalarni amaliyotda qo‘llay olish, konfliktli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qila olish, maqsadlarini aniq qo‘yish va amalga oshirish, belgilangan amaliyot jarayonlarini to‘laqonli ado etish orqali erishishi mumkin. Hozirgi kundagi eng dolzarb muammolardan biri ham har sohada erkin mushohada yurita oladigan, o‘z kasbiga mehr berib, uni rivojlanishiga hissa qo‘shadigan, bolalarni sevib ardoqlaydigan tarbiyachilar tayyorlashdir. Kasbini sevgan inson bu yutuqlarga, o‘z ustida tinimsiz ishlashi natijasida erishadi. Pedagogik kompetentlikni shakllanishiga orttirilgan pedagogik tajriba katta ahamiyat kasb etadi.

REFERENCES

1. Avesto. Tarixiy-adabiy yodgorlik/Asqar Mahkam tarjimasi.- T.: Sharq NMAK, 2001. -400 b.
2. Краевский В.В., Хуторский А.В. Основы обучения. Дидактика и методика.- М., 2007.- 352с
3. Mamurov B.B., Davronov I.E. Pedagogik kompetentlik. Buxoro.: “Durdona” nashriyoti.- 2021.- 231 b.
4. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish: Monografiya-T., 2006.-357 b.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI MA’NAVIY AXLOQIY TARBIYALASHDA
MUHAMMAD SODIQ QOSHG‘ARIYNING “ODOB AS-SOLIHIN” ASARIDAN
FOYDALANISH IMKONIYATLARI**

Sanjarbek Yangiboyev

Urganch davlat pedagogika instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004499>

Muhammad Sodiq Qoshg‘ariy buyuk siymolardan biridir. Muhammad Sodiq Qoshg‘ariyning ma‘rifiy-axloqiy qarashlari O‘zbek xalqining turli an‘analariga boy, milliy qadriyatlari keng ma‘no va chuqur tarixga ega. Mustabid tuzum davrida toptalgan qadriyatlarni qayta tiklash uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan bugungi kunda odob-axloq va yoshlarni tarbiyalashda qadriyatlarimizga oid manbalarni o‘rganish va hayotga tatbiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shunday asarlardan biri Muhammad Sodiq Qoshg‘ariy (1740-1843)ning “Odob as-solihin” (“Yaxshi kishilar odobi”) kitobidir. Mazkur asar kundalik turmushimizda har kuni har daqiqada bilish zarur bo‘lgan turmush odobiga oid xulq-odob qoidalarining majmuidir. Bu asar XIX asr boshlarida xalqimizning odob-axloq me‘yorlari va milliy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan. Olim 1740 yilda Qashg‘arda tavallud topgan. U tarixchi, adabiyotshunos, mutafakkir olim, mutasavvuf shoir va tarjimon sifatida tanilgan. Qoshg‘ariy boshlang‘ich ta‘limni otasi Mulla Shoh A‘lam Ohundan olgach Qashg‘ardagi mashhur madrasada Xomidiyda ta‘lim olishni davom ettiradi. U yerda arab, fors tillarini, matematika, adabiyot, tarix, jo‘g‘rofiya, va diniy bilimlarni mukammal egallab, zamonasining ko‘zga ko‘ringan olimi darajasiga erishadi. Muhammad Sodiq Qoshg‘ariy hayoti davomida katta ilmiy meros qoldirgan. Manbalarda uning “Tazkira i Azizon” (Tazkirai Xo‘jagon), “Zubdat al-masoyil”, “Tazkira-i ashob al-kahf”, “Tarixi Iskandar va Tojinoma-i shohi”, “Odob as-solihim”, “Qiyofat al-bashar”, “Risola – i kasbdor”, “Durr al-muzohir” kabi asarlari arab tilidan, “Tarixi Rashidiy” asarini esa fors tilidan turkiyga (uyg‘urchaga) tarjima qilgan. Muhammad Sodiq Qoshg‘ariy 1849 yilda vafot etgan. U Yusuf Xos Xojib maqbarasi yonidagi qabristonga (Qashg‘arda) dafn etilgan.

Asosiy qism. Olimning odob-axloqqa oid muhim pedagogik asari “Odob as-solihin” (“Solihlarning doblari”) kitobidir. Asar turkiy tilda yozilgan bo‘lib, muqaddima, yetti bob va xotimadan iborat. Har bir bob esa to‘rt fasldan tashkil topgan. U “Zubdat almasoyil” nomli asar bilan bir jildda besh marta nashr etilgan: ikki marta Toshkentda (1889, 1901) va uch marta Istanbulda (1891, 1892, 1896). Hozirgi kunda Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining fondida asarning ikkita qo‘lyozma (1343, 1320 y ko‘chirilgan) va oltita toshbosma nusxalari saqlanmoqda. Mazkur asar kundalik turmushimizda har kuni har daqiqada bilish zarur bo‘lgan turmush odobiga oid xulq-odob qoidalarining majmuidir. Bu asar XIX asr boshlarida xalqimizning odob-axloq me‘yorlari va milliy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan. “Odob as-solihin” asarining mundarijasi uning e‘tiborga loyiq axloqiy – tarbiyaviy asar ekanligini ko‘rsatadi.

Muhammad Sodiq Qoshg‘ariyning «Odob as-solihin» asari – yuksak ma‘naviy-axloqiy sifatlarni yorituvchi manba. Muhammad Sodiq Qoshg‘ariyning «Odob as-solihin» («Yaxshi kishilar odobi») asari kundalik turmushimizda har kuni har daqiqada bilish zarur bo‘lgan turmush odobiga oid xulq-odob qoidalarining majmuidir. Asar turkiy tilda yozilgan bo‘lib, muqaddima, yetti bob va xotimadan iborat. Mazkur asarning nomi va mazmunidan ham anglanib turganidek, unda ilgari surilgan g‘oyalar insonning hayoti davomida zarur ahamiyat kasb etuvchi xulq-odob qoidalari xususida kishilar, shu jumladan, yoshlarga muayyan darajada ma‘lumotlar

berishga xizmat qiladi. "Odob as-solihin" asarida ijtimoiy hayot hamda kundalik turmushda har bir inson tomonidan qat'iy amal qilinishi zarur bo'lgan zohiriy (tashqi) va botiniy (ichki) odob va ahloq qoidalari, ularning ijtimoiy ahamiyati, yoshlar tarbiyasini yo'lga qo'yishdagi o'rni va roli borasida batafsil so'z yuritiladi. Birinchi bob salomlashish, ko'rishish, qo'l olishish hamda ruxsat so'rash qoidalari to'g'risida ma'lumotlar berishga yo'naltirilgan bo'lib, mazkur bob to'rt fasldan tashkil topgan. Ikkinchi faslda esa salomlashish odobining o'n ikki qoidasi borasida fikr yuritiladi. Mazkur o'rinda salom berish va alik olish masalasida bugungi kunga qadar davom etib kelayotgan munozaraga nuqta qo'yilgan. Muallifning fikriga ko'ra, salom bermak sunnat, javobi farzu ayyondir. Muhammad Sodik Qoshg'ariyning e'tirof etishicha, salom quyidagi holatlarda quyidagi kishilar tomonidan berilishi maqsadga muvofiqdir: ulug' kichikka, otliq piyodaga, yuruvchi o'ltirguvchiga, ozchilik ko'pchilikka, xonaga kirib keluvchi, xona ichkarisida o'tirgan kishilarga salom bergay", deb ta'kidlar ekan, bir kishi ko'pchilik oldiga kirib kelganda, birinchi bo'lib salom berishi, ko'pchilik esa baravar ovoz chiqarmasdan salomga alik olishi joizligiga alohida e'tiborni qaratadi. Uchinchi bobda suhbatlashish odobi borasida so'z yuritiladi. Bizga yaxshi ma'lumki, suhbatlashish odobi va uning shartlariga amal qilish ijtimoiy munosabatlarning mo'tadil kechishini ta'minlovchi asosiy va o'ta muhim omillardan biri bo'lib, aksariyat mualliflar tomonidan yaratilgan hamda axloq-odob muammolariga bag'ishlangan asarlar mazmunidan alohida o'rin olgan.

Adabiyotlar tahlili. (Literature review). **Musurmonova O.** muallif asarda suhbatlashish odobiga batafsil to'xtalib, muayyan mavzularda tashkil etilayotgan suhbat (bahs-munozara)ga tanning tozaligiga erishgan, shuningdek, og'iz va tishlarni tozalagan holda pokiza libos bilan tashrif buyurish, suhbat ahlining birbirlariga hurmat va iltifot ko'rsatishlariga erishish, ulug'larga e'tiborini qaratish, o'tirish qoidalarga rioya etish, ahli suhbat kirganda va chiqqanda o'rindan turish va ulug'larni yuqoriga o'tkazish, beadab so'zlar, yomon xatti-harakatlar hamda noo'rin jimlikdan saqlanish, barchaga yaxshi muomalada bo'lish, ularni izzat qilish, aksa kelsa og'zini to'sib, past ovozda, yengiaksaurish, suhbat ahliga ish buyurmaslik, ularga beminnat xizmat ko'rsatish, do'st va notanishlarga bir xil ochiq chehra, go'zal xulq va odob bilan muomalada bo'lish, aka-ukalar, opa-singillarning xatosini kechirish hamda ularning aybini yuzlariga solmaslik, agar joiz bo'lsa, ularga boshqalarning e'tiboridan chetda nasihat qilish, suhbat jarayonida ishtirok etayotgan biror kishining yomon qiligi yoki qabih fe'liga baho bermaslik zarur amallardan deb baholaydi, deydi. **Ziyomammedov B.** Asarda ilgari surilgan er va xotin o'rtasida tashkil etiluvchi munosabatlar odobiga oid qarashlar ham alohida diqqatga sazovordir, deydi.

G'aybullayev.N mazkur o'rinda quyidagi fikrlar ilgari suriladi: uylanadigan yigitni nikohdan oldin o'zi uylanmoqchi bo'lgan qizni ko'rmog'i, uylanadigan qizning bokira bo'lishi, shuningdek, 4 narsa: umrda, qomatda, molda va nasabda erdan past va uch narsa: husnu jamolda, xulq (odob)da hamda iffatda erdan yuqori bo'lishi zarurligi muallif tomonidan alohida ta'kidlanadi. Yuqorida qayd etilgan fikrlarning ahamiyati amaliy turmushda o'z isbotini topgan bo'lib, ularni bilish hamda mazkur fikrlarga amal qilish oilalarda tinchlik-totuvlik, farovonlik va xotirjamlikning barqaror bo'lishini kafolatlovchi omillar bo'lib xizmat qiladi. **Abdullayeva Sh.** asarda, ayol kishining oiladagi o'rni va burchlari yuzasidan ham bir qator fikr-mulohazalar bayon etiladi, deydi. **G.N.Volkov** Mazkur asar kundalik turmushimizda har kuni har daqiqada bilish zarur bo'lgan turmush odobiga oid xulq-odob qoidalarining majmuidir. **Baubekova Z.** Bu asar

XIX asr boshlarida xalqimizning odob-ahloq me'yorlari va milliy qadriyatlarini o'zida mujassamlashtirgan, deydi.

Xulosa. (Conclusion). Muhammad Sodiq Qoshg'ariyning nuqtai nazariga ko'ra, ayol kishining oiladagi eng muhim burchi quyidagilardan iboratdir: xotin erining ruxsatisiz hech joyga bormasligi va hech kimni uyiga keltirmasligi, erining mol-dunyosini sarf etmasligi, o'z zimmasidagi mas'uliyatlarni oqilona bajarishi, eri xursand bo'lsa, xursand, g'amgin bo'lsa, g'amgin bo'lishi, erining topish-tutishiga qanoat qilishi, er vafot etganda motam tutib, marhumning ruhini pok saqlashi va hokazolar. Yuqorida tilga olingan pandlar bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Xususan, mehmondorchilik odobi yuzasidan quyidagi fikrlar ifoda etiladi: mehmondorchilikka kishining boyligi, mavqei yoki mansabiga qaramay, hammaning baravar chaqirish, oila a'zolarini ham ajratmaslik, mehmonning izzat-hurmatini joyiga qo'yish, lekin uch kundan so'ng ortiqcha takalluf ko'rsatmaslik, dabdaba qilmaslik, mehmon uchun uyni ortiqcha bezamaslik, lekin, ozoda va toza ko'rpa-to'shaklardan foydalanish, dasturxon tuzashda isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik, dasturxonga taom qo'yilganda avval mezbonning taomga qo'l uzatishi, mehmondan oldin taomdan qo'l tortmasligi, mehmonga nisbatan ortiqcha takalluf qilavermaslik, imkoni bo'lsa lazzatli va latif taomlar tayyorlab mehmonning ko'nglini olish kabi qoidalarining mohiyati ochib beriladi. Xususan, ziyofat yoki mehmondorchilikka chaqirilganda, u xoh faqir, xoh ulug' martabali kishi bo'lsin, albatta, chaqirilgan xonadonga borishi zarurligi, zolim, axloqsiz, ikkiyuzlamachi hamda xurofotchi kishilar ziyofatga chaqirganda esa bormaslik kabi odob-axloq qoidalariga rioya etish nihoyatda muhim ekanligi ta'kidlab o'tiladi. Hozirda qirq kunlik motam marosimi, uyushtirilayotgan undan ko'plab oilalar va kishilar ozor chekayotganidek kimga sir emas. Biror mo'minning vafoti haqidagi xabarni eshutilganda boshiga musibat tushgan kishilarga tahziya izhor etiladi. Ushbu tadbir dafn marosimidan oldin yoki keyin amalga oshirilishi mumkin. Ta'ziya bildirish uch kungacha joiz, undan so'ng makruh deyiladi. Asarni o'rganish va tahlil qilishdan keyingi natijalarga asoslanib, asarni ta'lim muassasalarida o'quv predmetlari tarkibiga kiritish maqsadga muvofiqdir. Jumladan tarbiya, adabiyot, o'qish kabi darsliklar mazmunida ushbu asarning aks etish qadriyatlar asosida yoshlarni ijtimoyillashtirish axloqini yuksaltirishda muhim manba vazifasini bajaradi. Xulosa qilib aytganda “Odob as-solihin” asari yoshlar tarbiyasida balki jamiyat A'zosini tarbiyalashda nodir va didaktik ahamiyatga ega bo'lgan durdona asardir.

REFERENCES

1. Mahmud Sodiq Qoshg'ariy “Odob as-solihin” asari.
2. Volkov G.N., Baubekova Z.D. Etnopedagogika. T., 2000.
3. Gaybullayev N. va boshqalar. Pedagogika. T., 2000
4. Ziyomuxammedov B., Abdullaeva Sh. “Pedagogika”. T., 2000.
5. Musurmonova O., Baubekova Z. “O'zbek xalq pedagogikasi” –T., 2000 yil.
6. Safarova R.G. Didactic Factors and Conditions Ensuring the Formation of Critical
7. Thinking Skills in Primary Class Students. BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:6|2023
8. Safarova R.G. Didactic conditions of forming creative thinking skills in student. International scientific and practical conference “trends of modern science and practice”. Ankara, Turkey 2023. <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786879.svg>
9. Hasanboev J., Usmonboeva M. “Pedagogika nazariyasi”. T., 2000.

TALABA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA “ODOB AS-SOLIHIN” ASARINING AHAMIYATI

Nafisa Sobirova

Urganch davlat pedagogika instituti stajyor-o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004509>

Muhammad Sodiq Qoshg‘ariyning ma‘rifiy-axloqiy qarashlari O‘zbek xalqining turli an‘analariga boy, milliy qadriyatlari keng ma‘no va chuqur tarixga ega. Mustabid tuzum davrida toptalgan qadriyatlarni qayta tiklash uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan bugungi kunda o‘doba-axloq va yoshlarni tarbiyalashda qadriyatlarimizga oid manbalarni o‘rganish va hayotga tatbiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shunday asarlardan biri Muhammad Sodiq Qoshg‘ariy (1740-1843)ning “Odob as-solihin” (“Yaxshi kishilar odobi”) kitobidir. Mazkur asar kundalik turmushimizda har kuni har daqiqada bilish zarur bo‘lgan turmush odobiga oid xulq-odob qoidalarining majmuidir. Mazkur asarning nomi va mazmunidan ham anglanib turganidek, unda ilgari surilgan g‘oyalar insonning hayoti davomida zarur ahamiyat kasb etuvchi hulq-odob qoidalari xususida kishilar, Shu jumladan, yoshlarga muayyan darajada ma‘lumotlar berishga xizmat qiladi. “Odob as-solihin” asarida ijtimoiy hayot hamda kundalik turmushda har bir inson tomonidan qat‘iy amal qilinishi zarur bo‘lgan zohiriy (tashqi) va botiniy (ichki) odob va ahloq qoidalari, ularning ijtimoiy ahamiyati, yoshlar tarbiyasini yo‘lga qo‘yishdagi o‘rni va roli borasida batafsil so‘z yuritiladi.

Yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalamay turib, ularni ma‘naviy kamolotga yetkazish, jamiyatni ijtimoiy rivojlanishini ta‘minlash mumkin emas. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, ma‘naviy yuksak e‘tiqodga ega bo‘lgan umuminsoniy fazilatlar ruhida shakllantirish, yuqori malakali mutaxassis qilib yetishtirish bugungi kunning dolzarb muammosi sanaladi. Kundan-kunga rivojlanib, sayqalanib borayotgan dunyo madaniyati shuni ko‘rsatadiki hech bir millat madaniyati va an‘analari, urf-odat, qadriyatlari o‘z-o‘zidan vujudga kelgan emas. Har bir xalqning buguni va yashash tarzi uning o‘tmishdagi moddiy va ma‘naviy merosi bilan uzviy bog‘langandir. Ana shunday xalqimizning ma‘naviy meroslaridan biri bu Muhammad Sodiq Qoshg‘ariyning «Odob as-solihin» asaridir.

Olimning odob-axloqqa oid muhim pedagogik asari “Odob as-solihin” (“Solihlarning odoblari”) kitobidir. Asarni chinakam ma‘noda odobnoma darsligi sifatida o‘qish va ta‘lim-tarbiya jarayonida axloqiy manba, sifatida har bir sinfda tarbiya fani tarkibiga kiritish mumkinligi uning qadr –qimmatini oshiribgina qolmasdan balki, hozirda ham o‘z mohiyatini davr va zamon talabiga ko‘ra saqlab qolganidadir. Mazkur asarning nomi va mazmunidan ham anglanib turilganidek, unda ilgari surilgan g‘oyalar insonning hayoti davomida zarur ahamiyat kasb etuvchi xulq-odob qoidalari xususida kishilar, shu jumladan, yoshlarga muayyan darajada ma‘lumotlar berishga xizmat qiladi[4].

Muhammad Sodiq Qoshg‘ariyning “Odob as-solihin” (“Yaxshi kishilar odobi”) asari kundalik turmushimizda har kuni har daqiqada bilish zarur bo‘lgan turmush odobiga oid xulq-odob qoidalarining majmuidir. Asar turkiy tilda yozilgan bo‘lib, muqaddima, yetti bob va xotimadan iborat[2].

Muqaddimada asarning maqsadi ochib beriladi. Asarning yozilishidan ko‘zda tutilgan maqsad borasida so‘z yuritilar ekan, insonning ijobiy hulq-atvorga ega bo‘lishini taqozo etuvchi ijtimoiy zaruriyat mohiyati batafsil ochib beriladi. Asarning muqaddimasida uning maqsadi sifatida insonga yaxshi xulq egallashi zarurligi ta‘kidlanadi va u odob qoidalarini egallab olmasa

va yaxshi xulq bilan odobli va toza bo‘lmasa, nafaqat o‘ziga, balki butun dunyoga yomonlik tarqatadi, deydi va quyidagi masnaviyini keltiradi:

Adabsiz na o‘zi uchun yomonlik qiladi,

Balki butun dunyoga o‘t qo‘yadi.

“Odob as-solihin” asarida bayon etilgan botiniy va zohiriy qoidalar:

1. Salomlashish va ruxsat so‘rash odobi.
2. Muloqot odobi.
3. Uxlash va yo‘l yurish odobi.
4. Suhbatlashish odobi.
5. Er-xotin odobi.
6. Tozalik qoidalari.
7. Mehmon kutish odobi.
8. Ziyofat va ovqatlanish odobi.
9. Safar qoidalari.

Asarda ilgari surilgan asosiy g‘oya – insonlarning ijobiy xulq-atvorga ega bo‘lishlari jamiyatda ruhiy xotirjamlik va moddiy farovonlikni qaror toptiruvchi asosiy omil ekanligini asoslashdan iboratdir. Alloma mazkur g‘oya mohiyatini sharhlar ekan, inson odob-axloq qoidalarini egallay olmasa hamda ijobiy xulq-atvori bilan muadab (odobli) va muzazzab (toza) bo‘lmasa, nafaqat o‘zi, balki butun dunyoga yomonlik tarqatadi degan qarashni ilgari suradi[3].

Muallif asarda ilgari surilgan er va xotin o‘rtasida tashkil etiluvchi munosabatlar odobiga oid qarashlar ham alohida diqqatga sazovordir. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda mazkur asarda keltirilgan odob-axloq qoidalari oilaviy hayotda yoshlarga munosib o‘rin egallashlarida as qotadi. Yoshlarga oilaviy munosabatlarni to‘g‘ri tashkil qilishda turli xil vaziyatlarda to‘g‘ri qarorlar qabul qilish va oilani tashqi muhitning ta‘rislaridan himoya qilish yuzasidan yetarlicha bilimlar berishda ham mazkur asar asosiy manba hisoblanadi.

Mazkur o‘rinda quyidagi fikrlar ilgari suriladi: uylanadigan yigit nikohdan oldin o‘zi uylanmoqchi bo‘lgan qizni ko‘rmog‘i, uylanadigan qizning bokira bo‘lishi, shuningdek, to‘rt narsa: umrda, qomatda, molda va nasabda erdan past va uch narsa: husnu jamolda, xulq (odob)da hamda iffatda erdan yuqori bo‘lishi zarurligi muallif tomonidan alohida ta‘kidlanadi. Yuqorida qayd etilgan fikrlarning ahamiyati amaliy turmushda o‘z isbotini topgan bo‘lib, ularni bilish hamda mazkur fikrlarga amal qilish oilalarda tinchlik-totuvlik, farovonlik va xotirjamlikning barqaror bo‘lishini kafolatlovchi omillar bo‘lib xizmat qiladi.

Er kishi xotiniga yaxshi muomala qilish, uni behuda g‘azablantirmasligi, oliyjanob bo‘lishi, alohida muruvvat ko‘rsatishi, havoyi nafs balosidan saqlanishi, agar ayol jabr va sitam ko‘rsatsa, unga avval nasihat qilib, xatti-harakatlarining nojoizligini tushuntirishi, agar u ushbu chora-tadbirdan so‘ng yaxshi tomonga yuz tutsa, uni avf etishi maqsadga muvofiq ekanligi borasidagi qarashlar bayon etiladi[3].

Asarda, shuningdek, ayol kishining oiladagi o‘rni va burchlari yuzasidan ham bir qator fikr-mulohazalar bayon etiladi. Muhammad Sodiq Qoshg‘ariyning nuqtai nazariga ko‘ra, ayol kishining oiladagi eng muhim burchi quyidagilardan iboratdir: xotin erining ruxsatisiz hech joyga bormasligi va hech kimni uyiga keltirmasligi, erining mol-dunyasini sarf etmasligi, o‘z zimmasidagi mas’uliyatlarni oqilona bajarishi, eri xursand bo‘lsa - xursand, g‘amgin bo‘lsa - g‘amgin bo‘lishi, erining topish-tutishiga qanoat qilishi, er vafot etganda motam tutib,

marhumning ruhini pok saqlashi va hokazolar. Yuqorida tilga olingan pandlar bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi[1].

“Odob as-solihin” asari yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash va eng avvalo yoshlarda oilaviy hayot to‘g‘risidagi tushunchalarni shakllantirishda muhim manba hisoblanadi. Asarni o‘rganish va tahlil qilishdan keyingi natijalarga asoslanib, asarni ta’lim muassasalarida o‘quv predmetlari tarkibiga kiritish maqsadga muvofiqdir. Jumladan tarbiya, adabiyot, o‘qish kabi darsliklar mazmunida ushbu asarning aks etish qadriyatlar asosida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, yoshlarning axloqini yuksaltirishda muhim manba vazifasini bajaradi[4].

Oiladagi tarbiyani yuqoridagi xususiyatlarini hisobga olish, bolani axloqiy jihatdan tarbiyalashda, milliy axloqiy qadriyatlardan foydalanishning mohiyatiga, uning o‘ziga xosligi va ahamiyatini taxlil qilishga yordam beradi. Buning uchun ota – onalarning o‘zida milliy qadriyatlarga nisbatan munosabati o‘zgarmog‘i lozim. Milliy qadriyatlar va milliy o‘zlikni anglashda, xalqning ma’naviy merosidan, ota-bobolarimizning pand-nasihatlar, tajribalari asosida eng yaxshi va olijanob an’analar ruhida tarbiyalash, ularning dono fikrlari, turmush saboqlari davrlar g‘alviridan o‘tib, saralanib bizgacha etib kelgan o‘gitlarini ongiga, dunyoqarashi va shuuriga sindirib borilmog‘i darkor. Shu bilan birga bolalarni xalq an’analariga o‘rgatishi ota-onalarining majburiy vazifasidir.

Xulosa qilib aytganda “Odob as-solihin” asari yoshlar tarbiyasida balki jamiyat a’zosini tarbiyalashda nodir va didaktik ahamiyatga ega bo‘lgan durdona asardir.

REFERENCES

1. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. - T.: O‘qituvchi, 1996.
2. B.X. Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti- “Sano standart”.2017.
3. Muhammad Sodik Qoshg‘ariy. Yaxshi kishilar odobi. – T.: Yangi asr avlodi, 2002.
4. Abdullayeva D. N. “Qadriyatlar asosida O‘quvchilarni ijtimoiylahstirishda “Odob as-solihin asarining o‘rni”. Internetal Scientific Conefence .Aprel. 2022
5. Safarova R.G. Didactic Factors and Conditions Ensuring the Formation of Critical
6. Thinking Skills in Primary Class Students. BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:6|2023
7. Safarova R.G. Didactic conditions of forming creative thinking skills in student. International scientific and practical conference “trends of modern science and practice”. Ankara, Turkey 2023. <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786879.svg>
8. Safarova R.G. The role of analytical activity in the pedagogical process directed to the formation of creative thinking skills in students. International scientific and practical conference "the time of scientific progress". 2023 Warsaw, (Poland). <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786701.svg>
9. www.ziyonet.uz
10. www.kitobxon.com

OPPORTUNITIES TO PREPARE FUTURE TEACHERS TO DIAGNOSE AND ASSESS STUDENT DEVELOPMENT LEVELS

Shahodat Raximova

O'zPFITI mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004526>

Diagnosis is considered as the assessment practice of a future teacher. It serves to identify the unique psychological characteristics of students and the social qualities of the student group. When choosing diagnostic methods, the future teacher should consider a number of characteristics:

- the age characteristics of the students in the class;
- the level of formation of the group of students in the class and its specific characteristics;
- specific aspects of interaction between pedagogues and students;
- it is important to take into account the mutual trust levels of teachers and students as well as students and students.

Future teachers should acquire the experience of following specific rules presented below in the process of acquiring the competence of using methods of diagnosis and assessment of students' development levels:

1. The content of diagnostic methods should correspond to the intended result.
2. The diagnosis has its own specific content and creates favorable opportunities for the future teacher to carry out research activities.
3. Knowing that the results of the diagnosis will not be discussed by students and persons not related to the educational process.
4. To make them realize that the results of diagnosis and evaluation serve the development of students in the class and help them to eliminate conflicts between students.
5. To be able to imagine that the results of the diagnosis will serve to correct the gaps in the students' activity and ensure their future development levels.
6. Knowing that the results of pedagogical diagnosis serve to clearly demonstrate the characteristics of each student.

Future teachers should have the competence to use the following methods in order to diagnose and evaluate the development levels of students in the classroom. They are:

- observation of students' learning activities in natural learning environments;
- to study the students' actions, behavior, and their work, using the method of observing the conflicts that arise between them;
- ensure that questionnaires create motivation for students to perform positive actions;
- to study the activity motives, interests and needs of students and groups of students, to make a comprehensive analysis;
- studying the levels of students' anxiety in the classroom and its causes, and looking for measures to eliminate it;
- determine students' attitudes to certain problems and events;
- using questionnaires to study the impact of the same student on the group of students and the group of students on a specific student;

- study of the student's relationship to the student body, teacher and parents based on drawings and models within the framework of the diagnostic methodology.

In order to ensure the development of students in the classroom, future teachers are required to master the methods of establishing cooperation with school psychologists and social pedagogues in the process of higher pedagogical education. In order to ensure the development level of students, it is necessary to pay special attention to the content of activities and interpersonal relations that are carried out in cooperation with them.

It is important to form motives for students to study and be interested in the learning process. Future teachers, realizing this at the right time, are required to thoroughly master the method of organizing questionnaire surveys among students. It is of particular importance that they contact students using questionnaires with the following contents.

1. Are you interested in learning and acquiring knowledge?
2. Why do you like coming to school?
3. Do you want to stay at home?
4. What classes do you not want to miss?
5. What do you do in your spare time?
6. If the teachers said that only those who wanted to could come to school, would you stay home or go to school?
7. Do you like to do homework, with whom do you do it?
8. Do you tell your parents about your schoolwork?
9. Do you want your teacher to be strict and demanding?
10. Do you have many friends in class, are they girls or boys?
11. What clubs would you like to join?
12. What do you do outside of class?

It can be seen that such students face certain difficulties in acquiring knowledge and information during the educational process. They can master the learning materials well. However, they face difficulties in communication with classmates and teachers. They are reluctant to express their thoughts clearly and concisely. They have conflicts with most of the students in the class. They rush to go home before the class ends.

In some cases, they have different pressures. As a result, they refuse to do the teacher's assignments. They do not want to follow the rules and regulations. Future teachers should understand that complex processes take place in the psyche of such students, and they should have pedagogical and psychological knowledge in the field of working with them. When we made these students draw pictures, we were able to determine that these pictures are not related to educational topics, but to the experiences of this student, the world of fantasy.

It is required that future teachers separately test their pedagogical and psychological knowledge of working with such students during the practice period. Future teachers need to familiarize themselves with the instructions, guidelines and recommendations for working with the class team during the Higher Pedagogical Education process.

It is recommended that future teachers draw pictures, organize conversations, and establish individual dialogues with students in order to closely study students and diagnose and assess their development levels during pedagogical practice.

They should analyze regularly, paying attention to the sequence, logical consistency, and mutual proportionality of students' actions. For this, future teachers should work more with the

class team during the pedagogical practice, study the characteristics of the students thoroughly. Based on interviews, practical work and descriptions with each student, future teachers need to effectively use methods of diagnosis and assessment of their development levels.

Future teachers will have a clear idea of the level of development of students based on the assessment of tasks completed by students. In addition, it is recommended that students choose tasks that are set before them in accordance with the tasks used in the process of diagnosis and evaluation. These tasks should logically be a continuation of the previously given tasks. It is desirable that future teachers use their visual activity as much as possible in diagnosing and evaluating the development levels of students. Because the students' development levels, thoughts, and experiences are more often expressed in their visual work.

If the students do not complete the assigned task, leave it half way, or are busy with other work instead, the students are required to have the ability to analyze their performance and accurately assess the level of development. In order to assess the development levels of students, it is intended to provide students with the experience of writing specific descriptions for each of them.

Students' developmental levels should be diagnosed and evaluated in relation to their behavior. It is intended to determine the development levels of students through the analysis of conflict situations between them. Future teachers are required to pay special attention to the ability of students to complete tasks independently. Prospective teachers should also pay special attention to their task-related skills and behaviors when diagnosing and assessing students' developmental levels.

In the process of analyzing the performance of tasks, it is recommended to take into account the level of independent approach of students to them.

In diagnosing and evaluating the development levels of students, it is of particular importance that future teachers analyze the performance of each task and introduce it closely to students. In this case, it is important to analyze the levels of students' communication, visual activities, reading skills, independent approach to assignments, and their performance levels. The future teacher should be able to carry out pedagogical activities aimed at choosing tasks that allow to show the unique aspects of each student in order to effectively master the pedagogical experience of diagnosing and evaluating the development levels of students.

Future teachers are required to rely on the topics in the curriculum when choosing tasks, to master the requirements of the program thoroughly. When choosing tasks, future teachers should pay attention to the fact that they have the same level of complexity for all students in the class. It is important for students to identify the mistakes made by themselves and their classmates and correct them independently. When giving tasks to students, it is necessary not to limit their time, but future teachers should be able to control that this time does not exceed 5-7 minutes. During this period, it is important that they are able to observe and identify the specific developmental levels of students.

In the process of completing assignments, future teachers are required to monitor and record students' actions, capabilities, and activity levels.

Future teachers should be ready to mitigate the following situations that arise with students:

- refusing to perform tasks or having a negative attitude towards this process;
- the student becomes depressed or cries from being exposed to some influence;

- expects additional help from the teacher or feels certain pressure in the process of completing tasks;
- showing that he did not understand the topic.

It is important for future teachers to learn the uniqueness of students' behavior in time. The results of the questionnaire surveys conducted with students during the pedagogical practice showed that development motives are clearly manifested in elementary school students. They showed a tendency to acquire more learning materials on time, to perform positive behaviors. Diagnosing and evaluating the development levels of these students did not cause special difficulties in the work of future teachers.

Future teachers paid attention to the following when diagnosing and evaluating the general educational skills, skills, competences, upbringing and social formation levels of students:

- listening to the student;
- to determine whether they have completed their work;
- to study and generalize the theoretical approaches to the development of students and the opinions of members of the pedagogical team;
- regularly thinking about the problem of diagnosing and evaluating the student's development level and making clear conclusions;
- approach with special interest in diagnosis and assessment of students' development levels;
- asking students frequent questions;
- regular development of one's own assessment and diagnosis knowledge, striving to learn new methods;
- regular control and independent assessment of practical-pedagogical activities related to the application of assessment and diagnostic methods;
- conveying one's opinion to students, speaking in a way that is understandable to them;
- treat students and other members of the pedagogical team with respect;
- clearly understanding and taking into account the peculiarities of students and situations related to inclusion;
- feeling responsible for his actions, solutions, decisions;
- believes in the objectivity of his pedagogical knowledge, professional thinking and decisions;
- independence of actions and ensuring that they are carried out within the framework of professional ethics;
- such as being able to demonstrate the ability to positively influence students in the classroom.

Students are expected to focus on the following as a result of mastering knowledge of diagnosing and assessing student developmental levels. We analyzed the answers given by the students of the 3rd and 4th grade to the following questions, summarizing their activities in this direction.

1. What methods of diagnosis and assessment of students' development levels did we learn during the training?
2. What new methods did we manage to use during the pedagogical practice?
3. What conclusions did we come to as a result of observing the students' activities;

4. What important information did we discover?

What rules do we follow when diagnosing and evaluating students' knowledge?

5. Which instructions of professors and teachers did we follow in the diagnosis and assessment of students' development levels?

6. How can methods in the field of diagnosis and evaluation of students' development levels be divided into groups?

7. What did we feel while working with students?

8. Have we followed the rules of mutual respect when engaging in dialogue-based relationships with students?

Future teachers are also required to thoroughly master professional knowledge related to the control of the knowledge and activity methods of students in various educational subjects. Students are required to systematically engage in the correct performance of learning activities aimed at developing professional knowledge, mastering activity algorithms.

Future teachers are expected to pay special attention to mastering systematic methods and methods of working with students. Future teachers should realize that the students who failed to complete the first task clearly have a feeling of self-doubt and fear, and they do not dare to complete the next tasks. It is important that they perform their actions with a specific goal in mind.

In order to determine the level of development of students' motives for learning, it is appropriate for future teachers to observe in the classroom and extracurricular pedagogical processes. In this, they are closely assisted by diagnostic methods. N.G. Luskanova's methodology closely helps students in diagnosing and evaluating students' development levels. This methodology requires analysis of drawn pictures and answers to questions. Therefore, students should be able to use this method effectively during pedagogical practice.

In addition, encouraging students to perform various tasks, monitoring their answers to questions, analyzing the results of their educational activities, determining the levels of socialization also serve to develop the professional competencies of future teachers. The formation of the experience of valuable attitude towards students in future teachers takes place in the following directions:

- formation of social activity among students;
- the formation of a conscious attitude towards the educational process;
- pedagogical work, such as the formation of a professional attitude towards students, their parents and the public.

REFERENCES

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 28, 2022 No. PF-60 “On the development strategy of the new Uzbekistan for 2022-2026”.
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 11, 2022 No. PF- 134 “ON approval of the national program for the development of public education in 2022-2026”.
3. Aleksashina I.Yu. Учитель и новые ориентиры образования. Monograph. SPb., 1997.- 153p.
4. Borisova N.V. Педагогические условия развития функции само реализации личности старшеклассников в учебно- деловой игре: Diss: ped. Science –Volgograd, 2001.

5. Voroshilov V.V. Organizational and pedagogic conditions of education, pedagogy, methods of project work: Diss... Ped. science –M.,2000.- 149p.
6. Safarova R. G., D.M. Malikova. “Possibilities of organizing the educational process in specialized schools and classes”. Methodical guide. Tashkent.
7. Safarova R.G. “Specific aspects of specialized education and international experiences in this field// Pedagogy. - Tashkent. 2022 No. 1. B. 7-12.

TALABALAR TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK, DIDAKTIK JIHATLARI

Gulshod Xasanova

O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Toshkent “Temurbeklar maktabi” fizika fani bosh
o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004488>

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida axborot juda tez o‘zgarib, tarqalmoqda va talabalar nafaqat uni eslab qolish, balki tahlil qilish, solishtirish, mavhumlash, to‘g‘ri xulosa chiqarish va hokazo kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak. Jamiyatning ehtiyoji va yangi ijtimoiy tartibi tufayli maktablar uchun ta‘limning maqsad va vazifalari o‘zgarib, barcha o‘quv muassalari o‘quvchilari va talabalarining tafakkurini rivojlantirish muammosi alohida ahamiyatga ega bo‘lmoqda [1].

Ijodiy fikr yuritish qobiliyati insonning fikrlash madaniyatining ko‘rsatkichidir. Fizikani o‘qitish jarayonida ijodiy tafakkurni rivojlantirish zaruriyati yuzaga keladi va bu ijodiy amallar (tahlil va sintez, abstraktsiya va umumlashtirish, taqqoslash va o‘xshatish, tasniflash), formal tafakkurning asosiy qonuniyatlarini qo‘llash orqali mumkin bo‘ladi. O‘quvchilar tafakkurining samarali rivojlanishi uchun ta‘lim jarayonida aqliy operatsiyalar va tafakkur qonuniyatlaridan ongli ravishda foydalanilishi va maqsadli shakllantirish predmetiga aylanishi zarur.

Zamonaviy ilmiy-metodik tadqiqotlarda talabalarining ijodiy tafakkurini rivojlantirish muammosi turli soha olimlari tomonidan tadqiq etilgan. Tadqiqotning nazariy asosini S.L.Rubinshteyn, N.F.Talizina, V.V.Davidov, A.N.Leontyev, L.S.Vigotskiy va boshqalarning tafakkurning shakllanishiga oid falsafiy-psixologik asarlari tashkil etadi [2].

Fizika o‘qitish metodikasida tafakkurni ijodiy rivojlantirish muammosi taniqli olimlardan V.G.Razumovskiy, A.V.Usova, R.I.Malafeyev va boshqalarning ishlarida ko‘rib chiqilgan. Mantiqiy tafakkur falsafaning bir bo‘limi bo‘lib, unda asosli xulosalar chiqarish qoidalari aniq shakllantiriladi. Tafakkurning izchillik, aniqlik, asoslilik kabi xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan muayyan talablari, qonuniyatlari mavjud. Ushbu talablar to‘rtta rasmiy ijodiy qonunlarga mos keladi:

- shaxs qonuni;
- qarama-qarshilik qonuni;
- chiqarib tashlangan o‘rta qonun;
- yetarli sabab qonuni [3].

Ijodiy tafakkur qonunlari har qanday fikrlash sifati baholanadigan standartlarni belgilaydi va mantiq qonunlariga ko‘ra, har qanday xulosa, agar u muqarrar ravishda tan olingan faktlar deb hisoblangan boshqa bayonotlardan kelib chiqsa, haqiqiy hisoblanadi. “Ijodiy narsa ijodiydir. Agar ijodiy harakat boshlanishining o‘zi ijodiy asoslanmagan bo‘lsa, u keyingi barcha harakatlarning ijodiy asosi bo‘la olmaydi. Ijodiy dalil izchil bo‘lishi uchun ijodiy isbotlangan asoslardan kelib chiqishi kerak” [4].

Ijodiy tafakkur insoniyat taraqqiyoti jarayonida vujudga kelgan. Inson uchun ijodiy to‘g‘ri fikr yuritish hayotiy zarur, aks holda u tabiat va jamiyatning elementar qonuniyatlarini ham tushuna olmaydi va o‘z harakatlarini maqsadga muvofiq boshqara olmaydi. Ijodiy tadqiqot ob‘yektlari fikrlashning asosiy shakllari: tushunchalar, farazlar, xulosalardir. Tafakkurning eng muhim vazifasi bu shakllarni tanlash, ularni tizimlashtirish va tasniflashdir.

Tafakkur muammosi - haqiqat masalasi, fikrlashning borliq bilan kognitiv munosabati [5]. Psixologiyaning muammosi – bu inson fikrlash jarayonining borishini, shaxsning aqliy faoliyatini, tafakkurning ongning boshqa tomonlari bilan o'ziga xos munosabatlarida o'rganishdir. Tafakkur psixologiyasi va mantiq fani umuman mazmunan bir-biridan farq qilsada, ayni paytda bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Tafakkur va uning rivojlanishini psixologik o'rganishning maqsadi-bu aqliy faoliyatni ijodiy jarayon sifatida ochib berish va iloji bo'lsa, uning qonuniyatlarini aniqlashdir. Ushbu vazifaga muvofiq o'quv jarayonida talabalarning aqliy faoliyatini rivojlantirishni o'rganish ham taalluqlidir deb hisoblanadi.

Psixologik va pedagogik adabiyotlarda ijodiy tafakkur rivojlanishining muayyan bosqichlarini tavsiflovchi turlarining bir qancha tasniflari mavjud.

Tasviriy (yoki vizual-majoziy) fikrlash. Majoziy fikrlash funksiyalari vaziyatni o'zgartiradigan, inson o'z faoliyati natijasida erishmoqchi bo'lgan vaziyatlarni va ulardagi o'zgarishlarni tasvirlash bilan bog'liq.

Vizual-samarali fikrlashdan farqli o'laroq, vizual-majoziy fikrlash bilan vaziyat tasvir nuqtai nazaridan o'zgaradi va bola rivojlanishining maktabgacha va boshlang'ich maktab davrlarida mavjud bo'ladi.

Fikrlash ham farqlanadi. fikrlash yoki og'zaki-ijodiy bo'lib, u til, lingvistik vositalar asosida mavjud bo'lgan va faoliyat ko'rsatadigan tushunchalar, ijodiy konstruksiyalardan foydalanish bilan tavsiflanadi [4].

Rivojlantiruvchi ta'lim esa talaba aqliy faoliyatning har ikki turini shakllantirish va rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Aqliy faoliyatning reproduktiv turi talabaning ilgari ishlab chiqilgan xulq-atvor usullarini takrorlashi yoki “oldingi taassurotlarning izlarini qayta tiklash”dan iborat. O'zaro bog'lanishlar, tasvirlar, shaxsiy xususiyatlar, ya'ni aqliy yangitdan shakllanishlar asosida noma'lum bilimlarni kashf qilishni ta'minlaydi, yangi bilimlarni mustaqil ravishda izlash qobiliyatini ta'minlaydigan mexanizmlar vujudga keladi. Yangilikni o'rganish qobiliyati aqlning umumiylik, xabardorlik, moslashuvchanlik, barqarorlik va mustaqil fikrlash kabi xususiyatlarining butun majmuasiga asoslanadi.

Fizika fanini o'qitishda ham talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar ochiladi. Ijodiy fikrlashda turli ijodiy operatsiyalarni qo'llashni talab qiladigan ko'plab fizikaviy masalalar va ba'zan nostandart fikrlash asosida kelib chiqqan ko'plab ilmiy xulosalar va ilmiy dalillar mavjud. Bularning barchasi ushbu fanni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini yetarli darajada yuqori bo'lishi kerakligini ko'rsatadi.

Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatdiki, hozirda aksariyat talabalarning ijodiy tafakkurining rivojlanish darajasi juda past. Talabalar maktabni tamomlagunga qadar mantiqiy va ijodiy fikrlash malakasini asosini tashkil etuvchi tushunchalar to'g'ri shakllanmaydi. Ijodiy fikrlash malakasining yetishmasligi ko'pincha talabalarning o'quv materialini yuzaki o'zlashtirishiga olib keladi. Bu ishonchli fikr yurita olmaslik, sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish, asossiz xulosalar va hokazolarda namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonida har bir o'quv predmeti (uning tuzilishi, materialni taqdim etish xarakteri) ijodiy elementlarni o'z ichiga oladi, lekin ularni alohida ajratmasdan, talabalar e'tiborini ularga qaratmasdan, ular haqiqatan ham o'zlashtirilmaydi va shuning uchun dars davomida to'liq foydalanilmaydi. Psixolog N.F.Talyzinaning ijodiy tafakkurni hech qanday texnika bilan shakllantirib bo'lmaydi (ular ichki

mantiqiy tafakkur bilan o‘zaro bog‘langan) va ular faqat ma’lum bir ketma-ketlikda shakllanishi kerak degan fikriga qo‘shilamiz [5].

Fizika fani o‘qituvchilari o‘rtasida o‘tkazgan so‘rovimiz shuni ko‘rsatdiki, ularning aksariyati talabalarni maxsus tashkil etilgan fakultativ kurslarda, eng muhimi, bevosita fizika darslarida ijodiy tafakkurning asosiy tamoyillari va ularni amaliy qo‘llash bilan tanishtirish zarurligini tushunadilar. Bizning fikrimizcha, bu ishni boshlang‘ich maktabda boshlash kerak, u yerda fizikani o‘qitish propedevtik xususiyatga ega bo‘ladi. Tabiiy fanlar, xususan, fizika, o‘rta va yuqori darajadagi kurslarni o‘rganayotganda, ijodiy ko‘nikmalarni shakllantirish bo‘yicha ishlar qat’iy belgilangan tizim va aniq o‘quv material bo‘yicha amalga oshirilishi kerak.

Pedagogik tajribamizni tashkil etish bosqichida biz fizika fanini o‘qitishda talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishning ba’zi usullarini o‘rganib chiqdik va asosiy vazifa talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish metodik tizimining eng muhim tarkibiy qismlarini topish edi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, ushbu bosqichda biz talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish uchun yaxlit tizimni ishlab chiqish vazifasini o‘z oldimizga qo‘ymadik. Biroq, yangi materialni tushuntirishda, uni takrorlashning ayrim turlarida, muammolarni hal qilishda va laboratoriya ishlarini bajarishda fizika fani bo‘yicha talabalar o‘quv faoliyatining barcha asosiy turlarida ushbu muammoni hal qilishning samarali usullarini aniqlashga harakat qildik.

Talabalarning ijodiy fikrlash darajasini o‘rganish maqsadida tajriba o‘tkazildi. Talabalarga turli xil topshiriqlar taklif qilindi, ularni hal qilish uchun fikrlash va xulosa chiqarishning “ijodiy zanjiri”ni amalga oshirish kerak edi. Ushbu zanjirning istalgan biror-bir bo‘g‘inini o‘tkazib yuborish fikrlash mantig‘ining buzilishini anglatardi.

Masalan, elektrostatika bo‘limini o‘qitishda talabalardan quyidagi tajribani bajarish so‘ralgan: manfiy zaryadlangan sterjen musbat zaryadlangan elektroskopning shariga asta-sekin yaqinlashtiriladi. Elektroskopning folga yaproqchalari asta-sekin tushadi, so‘ngra sterjen ikkinchi marta yaqinlashtirilsa, ular yana bir-biridan itariladi. Talabalardan metallarning elektr maydoni va atom tuzilishi haqidagi tasavvurlari asosida kuzatilgan hamma hodisani ketma-ketlik bilan tushuntirish so‘ralgan.

Natijada atigi 31% talabalar savolga to‘liq va to‘g‘ri javob bergan. Aksariyat talabalarning javoblari to‘liq bo‘lmagan va ijodiy jihatdan bir-biriga zid bo‘lgan. Taxminan xuddi shunday manzara boshqa bo‘limlarni o‘qitishda ham kuzatilgan (tajribamizda jami 246 nafar talaba jalb qilingan).

Shunga qaramay, ushbu kichik tadqiqot talabalarning ijodiy tafakkurining rivojlanish darajasi ancha past va ular “ijodiy fikrlash” tushunchasi nimani anglatishi haqida aniq tasavvurga ega emas, degan xulosaga kelishimizga olib keldi. Keyin biz o‘quv tajribamizni o‘tkazdik, uning davomida talabalar “ijodiy fikrlash” tushunchasining mazmuni, ijodiy tafakkurning asosiy qonunlari (yetarli sabab qonuni, qarama-qarshilik qonuni va chiqarib tashlangan o‘rta qonun) bilan tanishdilar. Bularning barchasi bir qancha aniq misol va topshiriqlar bilan yoritib berildi, tahlilda talabalar faol ishtirok etdilar. Shundan so‘ng test sinovi o‘tkazildi.

Natijalar dalda beruvchi edi. Talabalarning ijodiy savodxonligi darajasi sezilarli darajada oshdi. Shunday qilib, “O‘zgarmas tok qonunlari” mavzusini o‘rganib chiqqandan so‘ng, talabalarga ko‘p qirrali sabab-oqibat munosabatlari bilan bog‘liq muammolar taklif qilindi, ularni hal qilishdagi “ijodiy zanjir” 7-9 bo‘g‘indan iborat. Masalan, vazifa taklif qilindi: “Agar reostat jildirigichi o‘ng tomonga surilsa, asboblarning ko‘rsatkichlari va elektr lampa intensivligi qanday o‘zgaradi?” (Masalaning echimi 10-sinf fizika darsligining VIII bobida muhokama qilingan).

Ushbu bosqichdagi tajriba natijalari statistik ishlovdan o'tkazilmadi. Biz talabalarning ongi o'sishini umumiy kuzatishlar bilan cheklandik, ammo bu bizga juda aniq xulosalar chiqarishga imkon berdi.

Pedagogik tajribamizning birinchi bosqichi talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish uchun maqsadli ishlash zarurligi haqidagi fikrni to'liq tasdiqladi. Talabalarni rivojlantiruvchi ijodiy amallarning asosiy qonuniyatlari, turli hodisalar, jarayonlarni o'rganish, masalalarni yechishda ushbu amallarni qo'llash usullari bilan tanishtirish uchun maxsus ishlarni olib borish zarur degan xulosaga keldik. Talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish bo'yicha ishlar o'quv jarayonida tizimli ravishda amalga oshiriladigan maxsus tashkil etilgan uslubiy tizim bo'lishi kerak deb hisoblaymiz.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida” gi RF-4947-sonli Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'rlami, 2017 y., 6-son, 70-modda
2. Azizxo'jaeva N. Redagogik texnologiyalar va redagogik mahorat. O'quv qo'llanma.-T.: 2006, 159 bet.
3. Azizxodjaeva N.N. Redagogik texnologiya va redagogik mahorat. - T.: Cho'iron, 2005.
4. Ibrohimov X., Nasimov X., Xudaynazarov N. Qobiliyatni aniqlashning redagogik - psixologik asoslari. //Maktab va hayot, 2002-yil, 7-son.
5. Современные образовательные технологии: учебное пособие/под ред. Н.В. Бордовской. - М.: КНОРУС, 2010.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA
ODOB-AXLOQ KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHGA TAYYORLASHDA
MADANIY MEROSDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI**

Dilfuza Shomalikova

“G‘uncha” jurnali bosh muharriri, O‘zPFITI mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004547>

Davlatimiz taraqqiyoti shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo‘lmish yoshlarni ijodiy g‘oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg‘or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, hamda xalqaro tajribalarni o‘rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo‘nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir.

“Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala - bu yoshlarimizning odo-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim - yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da‘vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”, deya ta’kidladi Prezidentimiz.

O‘quv jarayonida o‘qituvchi ta’lim berish bilan birga ma’naviy - axloqiy tarbiya ham beradi. O‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash masalasi davlatimizning ta’lim sohasini isloh qilish bo‘yicha asosiy hujjatlarida “Yosh avlodni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy an‘analariga, urf-odatlariga hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalar ishlab chiqilib amaliyotga joriy etiladi”, - deb belgilab qo‘yilgan.

Har qanday ta’lim muassasasida tarbiyaviy jarayon bevosita o‘qituvchi tomonidan tashkil qilinadi va olib boriladi. Yangicha ijtimoiy sharoitda ta’lim-tarbiyadan ko‘zda tutilayotgan maqsadlarga erishish, o‘quvchilarning dars va darsdan tashqari xilma-xil tarbiyaviy faoliyatlarini uyushtirish, ularni bilimli, odobli, e’tiqodli, vatanparvar, mehnaesevar, barkamol inson qilib o‘stirish va kasbga yo‘naltirish o‘qituvchi zimmasiga yuklatilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Bundan ko‘rinib turibdiki pedagoglar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda xalqimizning boy madaniy merosidan foydalanishi, avvalo, buyuk allomalarimizning ma’naviyat, axloq, tarbiya tushunchalariga bergan ta’riflariga alohida to‘xtalib o‘tishi maqsadga muvofiqdir.

Maktabda boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga beriladigan ma’naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy maqsadi, vazifalari yoshlarda yaxshi ma’naviy sifatlar tajribalar hosil qilish, ularni axloqiy normalari va qoidalari to‘g‘risidagi dastlabki bilimlar bilan qurollantirish, axloqiy xislatlar va xulqiy fazilatlarni rivojlantirish, hamda ularda yoqimli xatti-harakat ko‘nikmalari va odatlarini vujudga keltirish va tarbiyalashdir.

Xususan, sharq va markaziy osiyo mutafakkirlari bitmastuganmas pedagogik g‘oyalarni meros qoldirganlar: Bahouddin Naqshbandiy, Imom al-Buxoriy, Al Xorazmiy, Al Beruniy, Al Farobiy, Az Zamaxshariy, Al Farg‘oniy, A.Jomiy, A.Navoiy, Rudakiy, Firdavsiy, Bedil, Nosir Xisrav, X.Sheroziy, Muqimiy, Furqat va boshqalarning odo-axloq to‘g‘risidagi ibratli g‘oyalari

yoshlarimizni ma'naviy yetuk, axloqan pok, jismonan baquvvat, tarixdan boxabar qilib tarbiyalashda katta pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Masalan, Alisher Navoiy bolaning voyaga yetishida, kamol topishida tarbiyaning kuchi va qudratiga alohida e'tibor beradi. Yetuk tarbiya natijasida bolaning komil va yetuk kishi bo'lib o'sishiga ishonadi. Yosh bolaning juda kichik yoshidan boshlab tarbiyalamoq zarur. Tarbiya insonga o'zida yaxshi odat va fazilatlar hosil qilishga yordam beradi. U odam shaxsi kishilar bilan munosabatda, ayniqsa, kishilarning bir - birlariga bo'lgan ruhiy - ma'naviy ta'sirlari natijasida tarkib topadi deb voyaga yetkazishda asosiy omillardan biri tarbiya ekanligi uqtiradi.

Farobiy bilimidan ma'rifatli yetuk odamning obrazini tasvirlar ekan, bunday deydi: “Har kimki ilm hikmatni o'rganaman desa, uni yoshligidan boshlasin, sog'-salomatligi yaxshi bo'lsin, yaxshi axloq va odobi bo'lsin, so'zining uddasidan chiqsin, yomon ishlardan saqlangan bo'lsin, barcha qonun - qoidalarni bilsin, bilimdon notiq bo'lsin, ilmli va dono kishilarni hurmat qilsin, ilm va ahli ilmdan mol -dunyosini ayamasin, barcha moddiy narsalar to'g'risida bilimga ega bo'lsin”. Bu fikrlardan Farobiyning ta'lim - tarbiyada yoshlarni mukammal inson qilib tarbiyalashda xususan, aqliy - axloqiy tarbiyada alohida e'tibor berganligi ko'rinib turibdi, uning e'tiqodicha, bilim, ma'rifat, albatta yaxshi axloq bilan bezatmog'i lozim, aks holda kutilgan maqsadga erishilmaydi, bola yetuk bo'lib yetishmaydi.

Qudratli saltanat va ma'rifatli jamiyat barpo etishda qadim turkiy davlatchilik an'analari va islomiy shariatga tayanib ish tutgan Amir Temur har qanday taraqqiyotning asosi sifatli ta'lim tizimi ekanligini chuqur anglagan edi. Shu sababli Sohibqiron birinchi galda ta'lim va tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish, ilmli, ma'rifati shaxslarning jamiyatdagi mavqeyini ko'tarish yo'lidan bordi. Ulkan saltanatning barcha shahar va yirik qishloqlarida ko'plab boshlang'ich maktablar barpo etdi.

Odob va axloq malakasini singdirish va bolalarga yoshlikdan komillikka intilish his tuyg'ularini shakllantirish uchun quyidagi tamoyillarga amal qilinishi nazarda tutiladi.

- respublikamizda boshlang'ich sinf o'quvchilariga ma'naviy-axloqiy tarbiya berishda sog'lom muhit ustivorligiga erishish:

- ta'lim va tarbiyaning uzluksizligiga ahamiyat berish:
- ta'lim va tarbiya jarayonida bola ruhiyatini tarbiyalash:
- ta'lim tarbiyani dunyoviy tasnifda shakllantirish:
- jamiyatda, xalqimizga bo'lgan muhabbat va sadoqatni tarbiyalash:
- vatan ravnaqi yo'lida halol va fidokorona mehnat qilish:
- suhbat, munozara, ma'ruzalar, ertaklar, musobaqalar uyishtirish, xalq og'zaki ijodi namunalari hamda bolalar ongini o'stiruvchi asarlardan foydalanish va shu kabilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmasini shakllantirish - tegishli yosh davri o'quvchilari tomonidan kitob o'qish (to'g'ri, tezkor, ifodali va tushunib o'qish) hamda kitobxonlik (o'qish qoidalaridan xabardorligi, kitob (badiiy asar)ni tanlashi, kitob o'qishga odatlanishi va bu yo'lda harakatlarni izchil, doimiy tashkil etishi, kitob o'qishdan zavqlanishi, asar mazmunini tushunishi, kitob o'qishdan olgan taassurotlarini atrofdagilar bilan o'rtoqlashish ko'nikmalarining malakaga aylanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik faoliyat jarayonidir. Bunday ishlarni amalga oshirishda boshlang'ich sinflarda tashkil qilinadigan kitobxonlar burchagining tashkil qilishning ahamiyati katta.

Kitobxonlar burchagidagi kitoblarni o'quvchilar o'qib bo'lganlaridan so'ng olgan taassurotlari yuzasidan tadbirlar o'tkazishlari mumkin. Bunday tadbirlar o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmasini samarali shakllantirishda dastlab bu jarayonni tashkil etishda nimalarga e'tibor qaratish zarur, degan savolga javob topish talab etiladi. Bu jarayonda quyidagilarga e'tibor qaratish pedagogik faoliyatning metodik jihatdan to'g'ri, muvaffaqiyatli tashkil etilishini ta'minlaydi:

1. O'qituvchi, ota-onalar, oila a'zolarining kitobxonlik borasida boshlang'ich sinf o'quvchilariga namuna ko'rsata olishlari.

2. Maktabgacha hamda boshlang'ich ta'lim yoshi bolalari qiziquvchan bo'lishadi; ularning qiziquvchanligi sersavol bo'lishida yaqqol namoyon bo'ladi; o'quvchilarning xuddi shu xislatlariga tayangan holda ularning e'tiborlarini qiziqarli badiiy kitoblarga tortish asosida bu xislatni yanada boyitish mumkin.

3. Kitob mutolaasi vaqtida faqatgina bolalar tomonidan savollar berilishiga erishib qolmay, shu bilan birga, vaqti-vaqti bilan ularga savollar asosida murojaat qilib, asarda bayon etilayotgan voqelik, qahramonlarning xatti-harakatlariga nisbatan munosabatlarini aniqlashtirib borish fikrlash qobiliyatini shakllantirishga, o'z munosabatini mantiqiy bayon qilishga o'rgatib boradi.

4. Asar voqeligida tilga olinayotgan qahramonlar o'quvchilarning tasavvurini shakllantirishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

5. O'qituvchi, ota-onalar yoki kutubxonachi tomonidan asar voqeligining muayyan o'rinlarida qisqa-qisqa to'xtalishlar qilish orqali o'quvchilarga shu jarayonning qandaykechishini to'g'risida o'ylab ko'rishga oid topshiriqni berish ta'limiy ahamiyatga ega bo'lib, ularda mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy faoliyatni olib borishda quyidagilarga e'tibor qaratishi zarur:

1) boshlang'ich sinflar bosqichiga bog'liq ravishda o'quvchilar uchun ularning yoshi, psixologik xususiyatlari hamda jismoniy imkoniyatlariga muvofiq ravishda badiiy asarlarni tanlash;

2) o'quvchilar bilan guruh yoki jamoa asosida badiiy asarlarni mutolaa qilishda samarali bo'lgan shakl, metod va vositalarni tanlash;

3) o'z sinfida o'quvchilarning kitobxonlik ko'nikmalariga ega bo'lishlarini ta'minlash maqsadida oila, maktab axborot-resurs markazi, shuningdek, o'rta hamda yuqori sinf o'quvchilaridan iborat volontyorlar guruhi bilan hamkorlikka erishish;

4) ota-onalar, maktab kutubxonachisi va volontyorlar guruhi a'zolari bilan hamkorlikda badiiy asarlarni mutolaa qilishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat ish rejasini ishlab chiqish;

5) ota-onalar, maktab kutubxonachisi va volontyorlar guruhi a'zolariga boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan samarali ishlash yuzasidan metodik maslahatlarni tashkil etish yoki metodik yordam ko'rsatish.

Yangi O'zbekistonni 2022-2026-yillarda rivojlantirish strategiyasida ta'lim tizimini yuksak darajada rivojlantirish, O'zbekistonda uchinchi renessans davrini yaratadigan barkamol avlodni tarbiyalash masalasi dolzarb vazifa sifatida belgilandi. Bu masalalar Prezident Sh.M. Mirziyoevning Xalq ta'limi sohasini tubdan isloh qilish bo'yicha belgilagan vazifalarida ham yaqqol bayon etib berildi.

Har qanday ish-harakat, faoliyat ko‘nikmalarini o‘zlashtirishda uni tashkil etishga qanchalik ko‘p kuch sarflash emas, balki jarayonning davomli, izchil, uzluksiz bo‘lishi samarali sanaladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida odob-axloq ko‘nikmalarini shakllantirishda ham ana shu maqsadga qaratilgan pedagogik faoliyatning davomli, izchil bo‘lishi muhimdir.

Bugungi kunda ko‘pincha bolalar kitob o‘qimayotganlikda, yoki ajdodlari tarixini bilmaslikda ayblanadilar. Lekin ularga rang-barang adabiyotlar tavsiya qilish zarurligi eng avvalo, ota-onalarning, o‘qituvchilarning qolaversa, kutubxonachilarning ham e‘tiboridan chetda qolmoqda. Buning uchun ota-onalardan, o‘qituvchi va kutubxonachilardan o‘quvchilarning kitoblarga bo‘lgan qiziqishlari, ehtiyojlarini yaxshi bilishlari talab etiladi. O‘quvchilarning kitob o‘qish va kitobxonlikka nisbatan salbiy munosabatda bo‘lishlarida, yuqorida aytilganidek, bu jarayonni tashkiliy, moddiy ta‘minotini yaratuvchi nashriyotlar, nazariy-pedagogik va amaliy-metodik jihatdan oqilona, samarali uyushtira olmayotgan ota-onalar, o‘qituvchilar hamda soha uchun mas‘ul ijtimoiy tashkilotlarning javobgarligini inkor qilib bo‘lmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta‘limi tizimida ta‘lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori bilan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta‘lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta‘lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etilib, ta‘lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish bo‘yicha masalan, 4-sinf o‘quvchilarining matnini o‘qish va tushunish darajasini baholash;

TIMSS - Trends in International Mathematics and Science Study- 4 va 8-sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan o‘zlashtirish darajasini baholash;

PIRLS - Progress in International Reading and Literacy Study- boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnini o‘qish va tushunish darajasini baholash;

Xalqaro baholash dasturlari bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarda O‘zbekiston Respublikasining ishtirok etishiga tayyorgarlik ko‘rish bo‘yicha «Yo‘l xaritasi» ishlab chiqildi, unga ko‘ra, masalan; o‘quvchilar mustaqil ta‘lim olishlari uchun elektron shakldagi ta‘limni rivojlantirish, unda o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan xalqaro tadqiqotlar bo‘yicha savollar bazasini yaratish hamda boyitib borishda o‘quvlar tashkil etish kabilar belgilangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullaeva Kibriyo Ravshanbekovna. O‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishda zamonaviy o‘qituvchining roli. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to‘plami. - Namangan, 2020.
2. “Kitob maxsulotlarini nashr etish va tarkatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish xmda targib qilish buyicha kompleks chora-tadbirlar dasturi tugrisida”gi (2017-yil 13- sentyabr) ^aror. 2017 yil 13 sentyabr.
3. M. To‘xtasinova “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma‘naviy axloqiy ruhda tarbiyalashnng hozirgi kundagi zarurati”.Ilmiy maqola.2020.
4. Qodirova F. Pedagogik kadrlarga ilg‘or pedagogik texnologiyalar haqida. Metodika. 2014-y.
5. Safarova R.G. The role of analytical activity in the pedagogical process directed to the formation of creative thinking skills in students. International scientific and practical conference

"the time of scientific progress". 2023 Warsaw, (Poland).
<https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786701.svg>

6. Safarova R.G. Innovatsion yondashuv asosida pedagogika turkum fanlarini o‘qitish jarayonida talabalarning kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari. Innovative Approaches in Teaching Pedagogical Sciences: Problems and Solutions, International Scientific and Practical Conference, 88-94. Google Scholar indexed. <https://kspi.uz/>
Qo‘qon 03.03.2023

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING ALOHIDA EHTIYOJLI O'QUVCHILARNI RIVOJLANISH SOHASIDAGI PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Dildora Madjidova

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI bo'lim mudiri, p.f.f.d.(PhD), katta ilmiy xodim

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004844>

Jamiyatimizda alohida ehtiyojli bolalarning rivojlanishi, ta'lim-tarbiyasi uchun qulay imkoniyatlar yaratishga ta'sir ko'rsatadigan o'zgarishlar ro'y bermoqda. Ushbu o'zgarishlardan biri inklyuziv jamiyatni rivojlantirish va mustahkamlash bo'lib, u nogiron bolalarni birgalikda ta'lim va tarbiyalashni, ta'lim jarayonida turli xil ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning mavjudligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'limning keng ko'lamli muammolarini hal qilish har bir bolaning qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan yangi yondashuvlarni talab qiladi.

2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida “yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash, ta'limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal ta'lim olishini ta'minlash, hududlarda inklyuziv ta'lim rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish” [1] ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 6-iyuldagi “Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaning (Nyu-York, 2006-yil 13-dekabr)” ratifikatsiya qilish haqida”gi O'RQ-695-son Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” PF-60-sonli Farmoni, 2020-yil 13-oktabrdagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarda ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son [qarori](#), O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-sonli “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida”gi qarori asosida O'zbekistonda alohida ehtiyojli bolalarning jamiyatga ijtimoiy moslashuvi, ta'lim-tarbiya olishlariga imkoniyatlar yaratilmoqda.

Inklyuziv ta'lim (inglizcha *inclusion* – *inklyuziya*) – bu alohida bolaga qaratilgan innovatsion qadam, chinakam insonparvar ta'lim amaliyotini amalga oshirishni anglatadi. “Inklyuziv” yoki “inklyuzivlik” eng to'g'ri atama bo'lib, u quyidagicha talqin qilinadi: bu maktablarni isloh qilish va sinflarni istisnosiz barcha bolalarning ehtiyojlari va talablariga javob beradigan tarzda qayta qurish” [2. B. 35]. Inklyuzivlik (*inclusion* so'zidan - *kiritish*) jamiyatdagi barcha fuqarolarning, birinchi navbatda, jismoniy rivojlanishida nuqsonlari bor fuqarolarning ishtiroki darajasini oshirish jarayonidir.

Rasmiy ravishda “inklyuziv ta'lim” atamasi Salaman deklaratsiyasida alohida ehtiyojli shaxslarning ta'lim sohasidagi tamoyillari, siyosati va amaliyoti hamda Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya bilan mustahkamlangan. Ushbu hujjatlarda inklyuziya har bir shaxsning farqli jihatlari va xususiyatlarini qo'llab-quvvatlaydigan islohot sifatida belgilanadi.

Inklyuziv ta'lim jismoniy, intellektual, ijtimoiy, hissiy, lingvistik yoki boshqa xususiyatlaridan qat'iy nazar, barcha bolalar uchun ta'lim sifatida talqin etiladi.

Bunday ta'limning maqsadi nogironligi bo'lgan bolalarni ijtimoiy ajratishni va ularning bolalar bog'chasi jamoasi, maktab hayotida ishtirok etish imkoniyatini rad etish, boshqacha qilib aytganda, maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlar turli xilligini hisobga olgan holda barcha o'quvchilarning ta'lim olishdan teng foydalanishini ta'minlashdir.

Inklyuziv ta'lim samaradorligini belgilovchi shart-sharoitlar majmuasi orasida integrativ ta'limni tashkil etishning innovatsion modellarini, ta'limni tashkil etishning yangi shakllari va usullarini izlash va sinovdan o'tkazish alohida o'rin tutadi.

Inklyuzivlik nogironligi bo'lgan bolalarni ta'lim muhitini, maktab muhitini har bir bolaning ehtiyojlariga moslashtirish, shu jumladan ta'lim jarayonini isloh qilish yo'li bilan o'qitish muammosini hal qilishni o'z ichiga oladi: - sinf xonalarini istisnosiz barcha bolalarning ehtiyojlarini qondirish uchun qayta qurish; - bolaning rivojlanishidagi og'ish turiga, bo'lajak o'qituvchilarning psixologik va uslubiy tayyorgarligiga qarab zarur o'quv qo'llanmalari va h.k. [3. B. 6].

Ilg'or pedagogik hamjamiyat normal va alohida ta'lim ehtiyojlaribo'lgan bolalarni birgalikda o'qitish ahamiyatini rivojlanishdan ortda qolgan bolalar uchun ta'limni kengroq qamrab olish imkoniyati bilan belgilaydi, chunki ular uchun maxsus muassasalar juda kam; yopiq maktab-internatda bolalarni o'qitishda istisno qilinadigan oilaning ta'lim salohiyatidan foydalanish imkoniyati; alohida ehtiyojga ega bo'lgan bola o'qishni tugatgandan keyin ham yashashi kerak bo'lgan tashqi dunyo bilan aloqalar va munosabatlarni o'rnatish imkoniyati; sog'lom bolalarda sinfdoshlarning jismoniy va aqliy nuqsonlariga bag'rikenglikni shakllantirish, o'zaro yordam tuyg'usini va hamkorlikka intilishni rivojlantirish, ichki ma'naviy dunyosini boyitish, muloqot qilish ko'nikmalarini takomillashtirish; rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarni o'qitish amaliyotida qo'llaniladigan maxsus, o'ta samarali usul va uslublarni ommalashtirish imkoniyati, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitishning o'ziga xos texnologiyalarini o'zlashtirish orqali bo'lajak o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi sifatini oshirish va hokazo. Shunday qilib, “inklyuziv ta'lim” atamasi ta'lim tizimi va nogironlarning jamiyatdagi o'rniga zamonaviy yondashuvni aks ettiradi [3. B. 6].

BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 2008-yilda 2-aprel – Xalqaro autizm muammosi haqida ma'lumot tarqatish kuni deb qabul qilingan bo'lib, shu vaqtdan boshlab bu kun har yili nishonlanib kelinmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, har 88 bolaning biri autizm sindromi bilan dunyoga keladi. Bu ma'lumot 2012-yilda Autism Speaks tashkiloti tomonidan taqdim etilgan. Dunyo miqyosida esa 67 milliondan oshiqroq inson autizm sindromiga ega.

“Autizm” – (grekchadan – o'zi, yakka degan ma'noni anglatadi) muloqot buzilishining so'nggi chegarasi sifatida talqin etilib, reallikdan o'z ichki kechinmalari dunyosiga chekinishni bildiradi. Bu termin ilk bor shveysariyalik psixiatr va psixolog E.Bleyler tomonidan kiritilgan bo'lib, psixik va xulqiy buzilishlarning yig'indisini anglatadi.

Autizm – bu tibbiy tashxis, shuning uchun bunday tashxisni faqatgina mutaxassis qo'yish huquqiga ega. Autistik spektrida buzilishlari (ASB) bo'lgan bolaga butun bir kompleks xulqqa oid xususiyatlar xos bo'lganligi sababli ham birinchi galdagi vazifa– har bir alohida vaziyatda qaysi bir buzilishlar etakchi bo'lib hisoblanishini aniqlashdan iborat. Chunki bir vaqtning o'zida har bir buzilishlarning korreksiyasi bilan shug'ullanishning sira ham iloji yo'q. Biroq buzilishlarga to'g'ri tashxis qo'yish borasida mutaxassislar ham qiyinchiliklarga uchraydi.

Bu autizmning ko'p simptomlarda va keng holatlarda namoyon bo'lishi hamda bu muammo kelib chiqishi sabablarining etarli darajada o'rganilmaganligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Olimlar bu sindrom nima sababli kelib chiqishini aniqlay olmaganlariga qadar, har gal bolalardagi autizm aniqlanishida va demak, har bir bola uchun korreksion dastur tuzilayotganda muammolar paydo bo'laveradi. Bizda bunday bolalar bilan ishlash borasida tajribalar kam, chunki odatda, amaliyotda autizmning alohida qirralarigina xos bo'lgan bolalarga duch kelamiz.

Biroq keltirib o‘tilgan qiyinchiliklar bizni bolalar bog‘chasida yoki maktab sinfida ASB bo‘lgan bolalarni aniqlash kabi murakkab jarayondan ozod etmaydi. Shubhasiz, tashxisni faqatgina shifokor qo‘yishi mumkin. Bo‘lajak o‘qituvchining vazifasi esa – bunday bolani aniqlab, bolalar jamoasiga moslashishiga yordam berish va mutaxassislar ko‘rigi hamda nazoratiga yo‘llashdan iborat. Amaliyotda maktabga chiqish vaqtidagina “autizm” muammosi bor farzandlari haqida qayg‘urib, shifokorga murojaat etgan ota-onalar ham uchraydi. Agarda bo‘lajak tarbiyachilar va o‘qituvchilar bu muammoni vaqtliroq aniqlab, ota-onalarga mutaxassisga murojaat etishlarini maslahat berganlarida, bolalarning maktabdagi ta’limga moslashishi biroz osonroq kechadi.

Afsuski bo‘lajak o‘qituvchining bolalar bilan ishlash dasturlarida ASB bo‘lgan bolalarni aniqlash bo‘yicha maxsus ishlanmalar deyarli mavjud emas. Bunday vaqtda bolalar bilan muloqotga kirishish bo‘yicha mavjud shaxsiy tajriba, sabr-toqat va kuzatishni bilish kabi shaxsiy xususiyatlar eng yaxshi yordamchi sifatida xizmat qiladi.

Boladagi autizm belgilarini aniqlash bo‘yicha olib boriladigan ishlarning asosiy yo‘nalishlari ma’lumotlarni aniqlashda yordam beradi. Me’yorda rivojlanayotgan va ASB bo‘lgan bolalarning rivojlanishi tavsifi belgiyalik psixologlar K. Gilberg va T.Pitersning kitobidan olingan. Biroq, bizning fikrimizcha, mazkur ma’lumotlar to‘laligicha qabul qilinishi shart emas. Bu faqatgina bolalar bilan olib borilishi lozim bo‘lgan ish yo‘nalishini o‘zida aks ettirgan chizma hisoblanadi.

Neyropsixologik korreksiya o‘z ichiga maxsus psixologik metodikalarni qamrab oladi, ular miya buzilishlarini qayta tashkil etish hamda kompesator vositalarni yaratishga yo‘naltirilib, ular yordamida bola keyinchalik mustaqil ravishda ta’lim olishi va o‘z xulqini nazorat qilishi mumkin bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, tashxisning o‘z vaqtida qo‘yilmaganligi, tibbiy-pedagogik yordamning amalga oshirilmaganligi tufayli, bunday bolalarning ko‘pgina qismi ta’limni o‘zlashtira olmaydigan va umuman hayotga moslashmagan bo‘lib qoladi. Aksincha, buzilishning ilk rivojlanish davrlarida aniqlanilishi va korreksion tadbirlarning o‘z vaqtida olib borilishi natijasida ASB bo‘lgan bolalarning kattagina qismini ta’lim olishga tayyorlash, ba’zan esa yashirin qobiliyatlarni rivojlantirishga erishish ham mumkin. Mazkur muammo to‘g‘risida to‘liq tasavvurga ega bo‘lgan mutaxassis, nafaqat bolaning muammosini tashxis qilishi, balki bolaning sensor integratsiyasi rivojlanishiga samarali ta’sir etuvchi pedagogik-psixologik tadbirlarni to‘g‘ri belgilashi, tashkil etishi mumkin.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-sonli Farmoni/ <https://lex.uz/docs/5841063>
2. Айрес Э. Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития /Э. Джин Айрес; [пер. с англ. Юлии Даре]. – М.: Теревинф, 2009. – 272 с.
3. Бардиер Г., Ромазан И., Чередникова Т. Я хочу! СПб., 1993.
4. Барбера М.Л. Детский аутизм и вербально-поведенческий подход.- Екатеринбург: «Рама Пабблишинг», 2014. – 304 с.
5. Битова А.Л., Борисовская О.Б. Педагогика, которая лечит. – Москва: «Теревинф», 2013г. – 240 с.

6. Войлокова Е.Ф. Сенсорное воспитание дошкольников с интеллектуальной недостаточностью. – М. : «Каро», 2005. – 30 с.
7. Гилберг К., Питерс Г. Аутизм. Медицинские и педагогические аспекты. СПб., 1998.
8. Ibraimov Kh. I. Creativity as one of the characteristics of the personality of the future teacher // Science, education and culture. – 2018. – no. 3 (27). - P. 44-46.
9. Ibragimovich Kh.I. Peculiarities of using credit-module technologies in the higher education system of Uzbekistan //Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal. - 2021. - P. 209-214.
10. Ibraimov Kh. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.
11. Ibragimov, X., Abdullayeva Sh. “Pedagogika nazariyasi” (darslik). T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
12. Д. Маджидова Pedagogical and psychological features of parent-child relations in the families of migrant workers - Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka, 2021 <https://ejournals.id/index.php/HP/article/download/90/80>
13. D. Madjidova Important directions for preventing risks caused by migration in ensuring the strength of families / International Scientific Journal “Science and Innovation”. Series B. Volume 1 Issue 4 2022/7/26 <https://scientists.uz/view.php?id=864>
14. Д.А. Маджидова, З.Ш. Мамараимова Семья как важный фактор формирования здорового мировоззрения - Молодой ученый, 2013.

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA
“4 K” KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK
IMKONIYATLARI**

Roxat Safarova

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘ZPFITI bo‘lim boshlig‘i, p.f.d., professor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004851>

Bugungi kunda ta‘lim iqtisodiy, rivojlanish, ijtimoiy, madaniy barqarorlik, ma‘naviy intellektual yuksalish, fuqarolik jamiyati hamda yoshlarda pozitiv dunyoqarashning rivojlanishini ta‘minlovchi asosiy omil hisoblanadi. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida oliy pedagogik ta‘lim oldiga qo‘yilgan maqsadlar belgilab qo‘yildi. Chunonchi, “Oliy ta‘lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma‘lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish, Oliy ta‘lim muassasalari tashkiliy boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ularning moddiy-texnik ta‘minotini mustahkamlash” nazarda tutilgan.

Bu o‘z navbatida bo‘lajak o‘qituvchilarni bilimga asoslagan mikrosotsiumda munosib faoliyat ko‘rstishga tayyorlash imkonini beradi. Yuqori malakali o‘qituvchilarni tayyorlashda oliy pedagogik ta‘lim muassasalari muhim o‘rin egallaydi. Oliy pedagogik ta‘lim muassasalari talabalari va professor-o‘qituvchilari turli ta‘lim muassasalari bilan hamkorlik qilib pedagogik amaliyot orqali o‘zlashtirgan kasbiy bilimlari va kompetensiyalarini sinovdan o‘tkazadilar. Professor-o‘qituvchilar ta‘lim-tarbiya jarayonini modernizatsiyalovchi asosiy sub‘ekt sifatida o‘quv tarbiya jarayoniga innovatsion mexanizmlar va modellarni tatbiq etadilar, aksariyat, hollarda esa ularni ishlab chiqishga muvaffaq bo‘ladilar. Professor-o‘qituvchilar va talabalar birgalikda oliy pedagogik ta‘lim sifatini takomillashtirishga xizmat qiladigan innovatsiyalar ustida izlanishlarni amalga oshirishlari taqozo etilmoqda. Ular ta‘lim-tarbiyaga oid yangi bilimlarni izlab topadilar, boyitadilar, shu asosda innovatsion xarakterdagi ta‘lim amaliyotini vujudga keltiradilar. Oliy pedagogik ta‘lim muassasalarida ta‘lim jarayoni uchun innovatsion pedagogik amaliyotga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash vazifasi yanada dolzarblashmoqda. Oliy pedagogik ta‘lim taraqqiyotiga bir qator omillar sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday omillar sirasiga birinchi navbatda madaniy hamda iqtisodiy omillarni ko‘rsatish mumkin. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda jamiyat ehtiyojlarga asoslangan ijtimoiy buyurtmani hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda pedagogik ta‘lim jarayonida har bir shaxsning betakrorligi, o‘ziga xos iqtidorga egaligini talab etilmoqda. Bunday sifatga ega yuo‘lgan bo‘lajak o‘qituvchilar jamiyat va uning a‘zolari taraqqiyoti uchun ma‘uliyatni o‘z zimmalariga olishga tayyor bo‘ladilar. Bu shuni anglatadiki, pedagogik ta‘limni yaxlit tarzda qadriyatli yondashuvlarga tayangan holda amalga oshirilishi shunday sifatlarga ega bo‘lgan pedagoglarni tayyorlash imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida kasbiy rivojlanishini jadallashtirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashning innovatsion xarakterdagi dasturlarni ishlab chiqish ehtiyoji tobora kuchaymoqda. Ushbu dasturlar o‘zida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashning makro hamda mikro mazmunini mujassamlashtirishi lozim. Bunda asosiy e‘tibor bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini mobillashtirish, ular tarkibiga XXI asr ko‘nikmalarini tizimli tarzda singdirishga qaratiladi. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlashdan asosiy maqsad ularning kasbiy tafakkuri va kompetensiyalarini rivojlantirishdan iborat. Bugungi kunda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalari tushunchasi doirasiga kasbiy muammolar va kasbiy vazifalarni echish imkonini beradigan integral bilimlar, XXI asr ko‘nikmalari kasbiy mahorat – akmeni namoyon etadigan malakalar va amaliy tajribalarni o‘zida mujassamlashtirgan pedagogik xodisa tushuniladi. Shu bilan bir qatorda kasbiy kompetensiya bilimlar, kasbiy tajribalar, qadriyatlar va motivlardan zarur vaziyatlarda foydalanishni ham anglatadi. Mazkur kontekstda layoqatlar ko‘nikma sifatida namoyon

bo'ladi va anglanadi. Bu bo'lajak o'qituvchining muayyan kasbiy vazifani bajara olish va bajarish layoqatini ko'rsatadi.

Layoqatlar – individual psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, shaxsning sifatleri va o'ziga xosligini ko'rsatadi. Bu esa pedagogik faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydi. Mutaxassisning komtenetliligi, uning amaliy faoliyatida yaqqol namoyon bo'ladi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligi esa pedagogik vazifalarni yecha olish darajasida namoyon bo'la oladi. Buning uchun o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni namoyon bo'ilishini ta'minlaydigan pedagogik vaziyatlarni vujudga keltirish talab etiladi. Kasbiy kompetentlik bo'lajak o'qituvchiing o'zlashtirigan qadriyatlari bilan uyg'un tarzda namoyon bo'ladi. Kasbiy kompetensiyalar bo'lajak o'qituvchi o'z kasbiy rivojlanishidan manfaatdor bo'lganda, unda kasbiy rivojlanish motivlari shakllandagina ifodalanadi. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash maqsadlaridan kelib chiqqan holda kasbiy rivojlanish jarayonlarida o'qituvchilik faoliyati uchun zarurati bo'lgan bilimlar va faoliyat usullarini o'zlashtirish zaruriyati kuchaymoqda. Kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lgan bo'lajak o'qituvchilar kelajakda o'z faoliyatini muntazam takomillashtirish, kasbiy mahorat cho'qqisi – akmeni egallashga intiladi. U istiqboldagi o'zgarishlarni ko'rish, mustaqil bilim olish imkoniyatlarini izlashga muvaffaq bo'ladi. Kasbiy kompetensiyalar mavjud pedagogik jarayonda shakllantirilib istiqbolda qo'llashga yo'naltiriladi. Kasbiy kompetensiyalar o'z tarkibiga tayanch, asosiy hamda maxsus kompetensiyalarni o'zida mujassamlashtiradi.

Tayanch kompetensiyalar har qanday faoliyat uchun zarur bo'lib, talabalarning jadal rivojlanayotgan ijtimoiy madaniy muhitga osongina moslashishlari va samarali faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlaydi. Tayanch kompetensiyalar insonning rivojlanishida alohida ahamiyaga ega. Ular birinchi navbatda, axborotlar, kommunikatsiya, fuqarolik jamiyatida shaxsning faol harakatlanishi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy huquqiy bilimlarga tayangan holda pedagogik topshiriqlarni bajarishlari jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi.

Asosiy kompetensiyalar o'qituvchilik kasbining o'ziga xos xususiyatlarni aniqlashga ko'maklashadi. Kasbiy pedagogik faoliyat uchun asosiy kompetensiyalar jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida ta'lim muassalari oldiga qo'yilgan ijtimoiy buyurtmani bajarish uchun zarur bo'lgan pedagogik faoliyat tajribasini amalga oshirish imkonini beradi.

Maxsus kompetensiyalar esa muayyan o'quv predmeti yoki undan tashqaridagi pedagogik jarayonni tashkil etish va boshqarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni o'z ichiga oladi. Maxsus kompetensiyalar muayyan o'quv predmetini o'qitish doirasida o'qituvchining tayanch hamda asosiy kompetensiyalarini faollashtirish imkonini beradi. Bu ayniqsa, kasbiy pedagogik faoliyatning muayyan sohasi bilan bog'liq holda amalga oshadi. Kasbiy kompetensiyaning har uchala turi ayni bir vaqtda o'zaro aloqadorlikda rivojlanadi. Bu esa o'z navbatida pedagogik faoliyatning individual uslubini shakllanitirib integral xarakterdagi o'qituvchi shaxsining kasbiy kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishga asos bo'ladi.

Tayanch, asosiy va maxsus kompetensiyalar o'zaro uyg'unlashib turli murakkablikdagi pedagogik vazifalarning samarali echimini ta'minlaydi. Uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalash bilan bog'liq holda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda quyidagi asosiy vazifalarning echimini ta'minlash zarurati vujudga keldi. Ushbu vazifalarning echimi bo'lajak o'qituvchilarning asosiy kompetensiyalarini tizimli tarzda rivojlantirish qulay sharoit yaratadi:

1. O'quvchini madaniyatshunoslikka asoslangan ta'lim jarayonida to'laqonli ravishda ko'ra olish va uning intellektual ma'naviy, axloqiy taraqqiyotini tasavvur eta olish.

2. Madaniyatshunoslikka asoslangan ta'lim jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida loyihalash, tashkil etish, bunda o'quv jarayonining muayyan bosqichlarini hisobga olgan holda harakatlarni yo'naltirish.

3. Ta'lim jarayonining barcha sub'ektlari bilan o'zaro hamkorlikka kirishish mexanizmlarini o'zlashtirish.

4. Pedagogik maqsadlardan kelib chiqqan holda madaniyatshunoslikka asoslangan ta'lim muhitida pedagogik faoliyat ko'rsatish texnologiyalarini egallash.

5. O'z o'zini kasbiy jihatdan rivojlantirish jarayonini loyihalash va bosqichma-bosqich amalga oshirish.

Kasbiy pedagogik vazifalarni tasniflash, ularning echimini izlash, bunda o'zida mavjud bo'lgan kreativ faoliyat tajribasidan unumli foydalanish o'qituvchilarda quyidagi kasbiy vazifalarni echish imkonini beradi:

- O'quv jarayonini madaniyatshunoslik yondashuviga tayangan holda modernizatsiyalash
- o'quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda rivojlantiruvchi o'quv jarayonini tashkil etish;
- o'quvchilarning ijtimoiy shaxsiy jihatdan ahamiyatli bo'lgan muammolarga echim izlashga o'rgatish, bunda ularning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda faoliyat usullari va topshiriqlarni tabaqalashtirish;
- faoliyatning yangi turlarini o'zlashtirishga o'quvchilarni undash, ularda kreativ faoliyat motivlarini hosil qilish;
- har bir o'quvchining betakrorligi o'z o'zini rivojlantirish imkoniyatidan kelib chiqqan holda ularni qo'llab quvvatlashga oid nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni o'zlashtirish talab qilinmoqda.

Madaniyatshunoslikka asoslangan oliy pedagogik ta'lim jarayonini kompetensiyaviy yondashuvga tayangan holda loyihalash uchun didaktik birliklarni kasbiy vazifalardan kelib chiqqan holda tanlashni talab qilinmoqda. Kasbiy vazifalar majmui pedagogik ta'lim mazmunining asosiy negizini tashkil qiladi. Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish bosqichlari esa uning mazmunini tizimlashtirish mantiqini tashkil etadi. Oliy pedagogik ta'lim mazmunini tanlashning etakchi prinsipi sifatida ijtimoiy madaniyatshunoslik hamda amaliy yo'nalganlik prinsiplarini ko'rsatish mumkin. Bunda kasbiy pedagogik ta'lim jarayonida vujudga kelgan vaziyatlar va ijtimoiy buyurtmani hisobga olish, O'zbekiston davlati va jamiyati oliy pedagogik ta'lim oldiga qo'yayotgan vazifalarni bajarishga ustuvorlik berish, ijtimoiy-madaniy shart-sharoitlar, bunda o'qituvchining kasbiy faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan qonun-qoidalar, shuningdek mezomuhit, ya'ni ta'lim jarayoni bilan tashqi muhitning o'zaro aloqadorligi, o'zbek xalqining madaniy-tarixiy an'analari, respublika hududlaridagi demografik o'ziga xoslikning aniq hisobga olinishi muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy ilm-fanning o'ziga xosligi, pedagogik hamda psixologik bilimlarning uyg'unlashuvi, insoniyat oldida turgan global madaniy hamda ijtimoiy muammolar ustida fikrlash imkonini beradigan yondashuvlar, texnologiyalar, jamiyat hayoti hamda ta'lim tizimidagi mavjud muammolarni qiyosiy o'rganish, ular orasidagi munosabatlar va aloqadorliklarni aniqlash, nazariy pedagogik bilimlar internalizatsiyasini amalga oshirish, chunonchi tashqi ya'ni ijtimoiy madaniy modellarni o'zlashtirish natijasida ularni ichki, pedagogik jarayon boshqaruvchisi (regulyatorlari)ga aylanishini ta'minlaydi. Umumiy o'rta ta'lim tizimi bo'lajak o'qituvchilarga ish beruvchi asosiy institut sifatida pedagogik xodimlarning kasbiy tajribasiga ta'sir ko'rsatib, mazkur tajribaning muntazam tarzda yangilanishi va boyitilishini talab qiladi.

Bugungi kunda O‘zbekistondagi umumiy o‘rta ta’lim tizimining umumiy tavsifi uni yangilash bilan bog‘liq vazifalar, mavjud ziddiyat va muammolar, rivojlanish istiqbollari va taqdim etilgan modellar hamda yo‘nalishlar, amalga oshirilishi nazarda tutilayotgan tajriba-sinov faoliyati, o‘quv jarayonidagi an‘anaviy hamda innovatsion texnologiyalarning o‘zaro munosabatiga oid nazariy bilimlar amaliy tajribalar, oliy pedagogik ta’lim mazmunidan o‘ziga xos tarzda o‘rin olishi, o‘quv modullari mazmuniga singdirilishi lozim. O‘quvchini madaniy, ma’naviy, intellektual rivojlantirish maqsadida qo‘llaniladigan pedagogik chora-tadbirlar, o‘zaro qarama-qarshi ijtimoiy vaziyatlarning rivojlanishi, milliy madaniy modellar va qadriyatlarni o‘zlashtirishning o‘ziga xos jihatlari, o‘quvchilarni ijtimoiylashtirish mexanizmlari va ijtimoiy-madaniy muhitga moslashtirishga oid nazariy yondashuvlar, ulg‘ayish bosqichlari va yosh bilan bog‘liq bosimlar va to‘siqlar, inqirozlarni bartaraf etish yo‘llariga oid nazariy bilimlar bilan bo‘lajak o‘qituvchilarni qurollantirish, ta’limni mikro hamda makro mazmuniga mos tarzda nazarda tutilishi kerak.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorlashni yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan prinsiplari etakchilik xarakteriga ega bo‘lishi bilan bir qatorda oliy pedagogik ta’lim mazmunini tanlashda tayanish zarur bo‘lgan ko‘plab prinsiplar hamda yondashuvlar mavjud.

Pedagogik ta’lim mazmunini tanlashda pedagogik prinsiplar majmui bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashning sifati va samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi. U o‘z tarkibiga, birinchi navbatda, ta’lim jarayonini insonparvarlashtirish, talabalarning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, o‘z o‘zini tarbiyalash va o‘z o‘zini rivojlantirish, o‘quv materiallarining dialogik xarakterga ega bo‘lishi, talabalarni turli nuqtai nazarlarni qiyoslashga yo‘naltirish, o‘zlarining kasbiy pozitsiyalari va konsepsiyalarga ega bo‘lishlariga erishish nazarda tutiladi. Ikkinchidan, insonshunoslikning nazariy asoslarini chuqur anglash insonparavarlashtirish va integratsiya prinsiplariga amal qilgan holda pedagogika, psixologiya, madaniyatshunoslik, falsafiy pedagogik, kasbiy yuksalish ya’ni akmeologiya, aksiologiyaga oid yondashuvlarni o‘z faoyalitiga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytirish lozim. Uchinchidan, oliy pedagogik ta’lim mazmunini fundamental bilimlar negizida tanlash, o‘quv materiallarini muvofiqlashtirish, ya’ni konsentrizm prinsipiga tayanish, ilm-fanga oid innovatsion tushunchalarni o‘quv materiallari mazmuniga singdirish, ularni o‘zlashtirishning pedagogik vazifalarni echish uchun zarurligini anglab etish dolzarblashtiriladi. To‘rtinchidan, o‘quv materiallarni tanlashda tarixiy-madaniy yondashuv prinsipiga tayanish, tadqiq etilayotgan jarayonlarning tarixiy-madaniy nuqtai nazardan ob‘ektiv tarzda amalga oshirilishini ta’minlash, retrospektiv hamda perespektiv yondashuvlarning uyg‘unlashuviga erishish, ushbu yo‘nalishlar ta’lim mazmunini prognozlashga asolanligini ta’minlashga erishish, fan-texnika rivojlanishining mavjud holatini hisobga olgan holda o‘quv jarayoni maqsadlarini belgilash shular jumlasidandir. Beshinchidan, muntazam to‘ldiruvchanlik prinsipi, ushbu prinsip ta’lim mazmunini ochiqqligidan kelib chiqqan holda uni yangi bilimlar, yondashuvlar bilan muntazam boyitilishini anglatadi. Bunda integrativ xarakterdagi bilimlar, pedagogik nazariyalar hamda amaliy xarakterdagi tushunchalarni ta’lim mazmuni va o‘quv modullariga bosqichma-bosqich singdirib borishga asoslaniladi.

Ma’lumki o‘quv fanining mazmuni o‘quv dasturida oydinlashadi. Unda o‘quv fani doirasida o‘rganiladigan mavzular modullar bo‘yicha mantiqiy izchillikda taqdim etiladi. O‘quv mavzularni mantiqiy izchillikda o‘rganish natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalari tizimli tarzda rivojlanadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetentlikning bu tarzda rivojlanishi o‘quv dasturining modulli-konsentirizm prinsipi asosida tuzilishini anglatadi.

O‘quv fanining dastlabki bloki istiqboldagi kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalarni bo‘lajak o‘qituvchilarga tizimli tarzda taqdim etishni anglatadi. Ikkinchi blok esa

talabalarni kasbiy vazifalarni bajarishga yo‘naltirish, kasbiy faoliyat usullarini egallashlari uchun qulay vaziyatlarni yaratish, tayanch kompetensiyalar asosida asosiy kompetensiyalarni rivojlantirishni nazarda tutish imkonini beradi. Uchinchi blokda o‘quv fanlari talabalarda tayanch kompetensiyalar negizida maxsus kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Bunday o‘quv dasturlari tayanch xususiy xarakterga ega bo‘lgan dasturlar hisoblanadi. Uning asosini bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlash jarayonini imkon qadar individuallashtirishga qaratilgan.

Kompetensiyaviy yondashuv o‘quv dasturlarining yangicha tarkibiy tuzilishida namoyon bo‘lishi uchun ham qulay imkoniyat yaratadi. Bunday dasturlar bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashning istiqbolli yo‘nalishlarini o‘zida mujassamlashtiradi. Mazkur yo‘nalishlar sirasiga: o‘quv mavzularni kompetensiyaviy yondashuvga asoslagan holda tanlanishi ta‘minlangan dasturlar, bunday dasturlarda kompetensiyalarning shakllanishi va rivojlanish usullari taqdim etiladi, buning uchun zarur bo‘lgan axborotlar tanlanadi, ushbu axborotlar aniq o‘quv topshiriqlarni echish, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish imkonini beradi.

Agar o‘quv dasturida kasbiy vazifalar muayyan izchillikda o‘z ifodasini topgan bo‘lsa, uning tarkibiy qismlari sifatida quyidagilar aks etadi: a) talabalarni pedagogik faoliyat mazmuniga kontekstli asosda jalb etish; b) talabalarining hukm chiqarish, nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan muloqot vaziyatlarini vujudga keltirish imkonini beradi.

Yangi xarakterdagi o‘quv dasturining tuzilishi bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish prinsipiga tayanishi lozim. Bunda bo‘lajak o‘qituvchilar bilimlarni kompleks tarzda anglashdan, ularni kasbiy faoliyatga oid topshiriqlarni bajarish jarayonida qo‘llashga o‘tish, o‘z pedagogik bilimlari haqidagi tushunchalarini erkin bayon etish va topshiriqlarni bajarish, o‘z kasbiy qiziqishlari doirasida innovatsion topshiriqlarni bajarish usullarini qo‘llashga o‘tishlari nazarda tutiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayoni oldiga qo‘yilgan asosiy vazifalar yangi avlod darsliklarida o‘z echimini topishi lozim. Shuning uchun mazkur dasturlarda ta‘lim mazmunining istiqbolli yo‘nalishlarini aniq belgilab olish talab etiladi. Ushbu dasturlar bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashning istiqbolli yo‘nalishlarini o‘zida ifodalashi bilan bir qatorda pedagogik jarayonga qo‘yiladigan talablarni ham o‘zida mujassamlashtirgan bo‘lishi lozim. Jumladan, 1) o‘quv fanlari mazmunini predmetli o‘qitishdan integrativ yondashuv asosida tayanch bilimlarni taqdim etishga o‘tkazish; 2) o‘quv fani mazmunini anglash, uni nutqda va kasbiy faoliyatida ifodalash. Chunki bilimlarni ma‘lumotlar majmui sifatida o‘zlashtirish va bu jarayonda aniq metodlardan foydalanish zaruriyati kuchaymoqda.

Oliy pedagogik ta‘lim jarayonida qo‘llaniladigan asosiy strategiyalar sifatida loyihalash strategiyasini ko‘rsatish mumkin. Ushbu strategiya amaliyotga yo‘naltirilgan modulli o‘qitish jarayonida amalga oshiriladi. Shuningdek, keyslar, qarorlar qabul qilishga yo‘naltirilgan vaziyatlar, ijtimoiy hamkorlik asosida o‘qitish orqali amalga oshiriladi. Kompetensiyaviy yondashuv oliy pedagogik ta‘lim tashkilotlari professor-o‘qituvchilarining yangi nuqtai nazarga ega bo‘lishlarini taqozo qiladi. Talabalarining o‘quv faoliyatini tashkil etish va boshqarish jarayonida professor-o‘qituvchilardan quyidagilar talaba qilinadi:

Pedagog-maslahatchi. Taklif qilinayotgan modelning o‘ziga xos jihati shundaki, professor o‘qituvchilar o‘quv materiallarini an‘anaviy bayon qilish usulidan voz kechib talabalarga maslahat beruvchi vazifasini bajaradilar. Ular tomonidan beriladigan maslahatlar muayyan topshiriqlarni bajarishga yo‘naltiriladi. Talabalar esa professor-o‘qituvchilar tomonidan beriladigan maslahatlar asosida topshiriqlarni bajarish, bilimlarni mustaqil egallash usullarini o‘zlashtirishga muvaffaq

bo‘ladilar. Ushbu modelni qo‘llashdan asosiy maqsad bo‘lajak o‘qituvchilarni bilimlarni mustaqil o‘qib o‘rganishga yo‘naltirishdan iborat.

Pedagog-moderator mavqeida professor-o‘qituvchilar talabalarning layoqatlarini namoyon etishlari uchun qulay sharoit yaratadilar. Modellash tirish negizida maxsus texnologiyalardan foydalanish mahorati namoyon bo‘ladi. Ushbu texnologiyalar bo‘lajak o‘qituvchilar uchun erkin muloqot jarayonlarini tashkil etishga xizmat qiladi. Professor- o‘qituvchilar esa mazkur vaziyatlarda talabalarning o‘zaro fikr almashinishlari uchun qulay vaziyatlarni vujudga keltirib, ularni ichki imkoniyatlari, iqtidorlarini ro‘yobga chiqarishga muvaffaq bo‘ladilar.

Modellash tirish talabalarning ichki imkoniyatlarini namoyon etishlari, yashirin iqtidorlarini ochish va amalda qo‘llaniladigan ko‘nikmalarini qo‘llashlari uchun sharoit yaratishga yo‘naltirilgan. Pedagog- moderator tomonidan quyidagi asosiy metodlar qo‘llaniladi: talabalarni pedagogik faoliyatga undash ularning imkoniyatlarini faollashtirish, ularda mavjud bo‘lgan muammolar va xohish istaklarini aniqlash, bahs-munozalarni tashkil etish, do‘stona hamkorlik muhitini yaratish. Shu bilan bir qatorda pedagog-moderator talabalar orasida shaxslararo munosabatlarni tashkil etish va barqarorlashtirish vazifasini ham bajaradi.

Pedagog-tyutor talabalarning kundalik faoliyati, madaniy-ma‘naviy rivojlanish jarayonida ularga hamrohlik qiladi. U talabalar guruhiga mo‘ljallangan topshiriqlarni ishlab chiqadi, muammolarni guruh bo‘lib muhokama qilishga bo‘lajak o‘qituvchilarni yo‘naltiradi. Pedagog-tyuterning faoliyati bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-madaniy tajribasini boyitishga qaratilganligi bilan alohida pedagogik ahamiyatga ega. Professor-o‘qituvchilar talabalarning bilish faoliyatlari, shaxsiy qiziqishlari, rejalari, ehtiyojlarini o‘rganadilar, tahlil qiladilar, rivojlantiradilar. Shu maqsadda alohida topshiriqlar va mashqlar to‘plamini ishlab chiqadilar. Ushbu jarayonda zamonaviy kommunikativ metodlarga tayanadilar, bo‘lajak o‘qituvchilarni alohida-alohida va guruhli faoliyat jarayonida qo‘llab quvvatlaydilar, ularning yutuqlarini hisobga olish va o‘qib o‘rganish motivatsiyasini hosil qilish imkoniyatlarini izlab topadilar, loyiha faoliyatining yo‘nalishlarini ishlab chiqadilar. Talabalarning tyuterlar bilan muloqoti o‘ziga xos tarzda amalga oshadi. Ular: kundalik seminarlar, o‘zaro yordam guruhlari, raqamli texnologiyalar vositasida tashkil etiladigan konferensiyalar, davra suhbatlari shular jumlasidandir. Shunga ko‘ra oliy pedagogik ta‘lim tashkilotlarida ishlaydigan professor-o‘qituvchilarning ko‘pqirrali faoliyati quyidagilarni o‘z ichiga oladi: talabalarni pedagogik faoliyat mazmuniga olib kirish, ularga hamroxlik qilish, qo‘llab quvvatlash kabilar. Bu jarayonda ular har bir talabaga yordam ko‘rsatish, uning imkoniyatlari doirasini anglash, o‘qituvchilik kasbiga xos bo‘lgan madaniyatni egallashlariga ko‘maklashish, o‘z hayot yo‘llarini tanlashlari uchun zarur maslahatlar berishdan iborat.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kompetentlik darajalarini baholashning asosiy instrumentariysi evristik, kognitiv va pargmatik topshiriqlar bo‘lib, muammoli vaziyatlar sifatida shakllantirilishi maqsadga muvofiq. Buning uchun bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy faoliyat sub’ekti sifatida unga xos bo‘lgan ishchanlik, tashabbuskorlik sifatlarini egallashlari lozim. Bu sifatlar ular tomonidan bajariladigan faoliyat orqali namoyon bo‘ladi. Mazkur jarayonda ular turli operatsiyalarni amalga oshiradilar, kasbiy harakatlarni bajaradilar. Ushbu harakatlar ularnng atrofda gilar va o‘quvchilarga nisbatan bo‘lgan munosabatlarini ifodalaydi. Natijada baholovchi hukmlar, mantiqiy xulosalar, dalillar bilan boyitilgan qarorlar, tanlov vaziyatlarini amalga oshirish, hamkorlik va dialog vaziyatlariga kirishish ko‘nikmalari shakllanadi. Ushbu ko‘nikmalar 21 asr ko‘nikmalari bilan boyitilgan holda bo‘lajak o‘qituvchining 4K kompetensiyasi tarkibiga kiradi. 21 asr ko‘nikmalari jahon iqtisodiy forumida taklif qilingan bo‘lib, 3 turga bo‘linadi.

1. Asosiy savodxonlik tushunchalari: til va raqamli transformatsiyalar, tabiiy fanlar, AKT savodxonligi, moliyaviy savodxonlik, fuqarolik va madaniy faoliyat ko‘nikmalari.

2. Asosiy savodxonlik: tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kommunikatsiya, hamkorlik.

3. Asosiy savodxonlik turlari: qiziquvchanlik, tashabbuskorlik, qat’iyatlilik, moslashuvchanlik, betakrorlik, ijtimoiy-madaniy xabardorlik.

4K kompetensiyalarining konseptual asoslari va ularning ta’limning zamonaviy strategiyalaridagi o‘rni muhim bo‘lib, u pedagogning shaxsiy sifatlarida aks etadi. Istiqbolli ko‘nikma malakalar: kognitiv va metokognitiv ko‘nikmalar, tadqiqotchilik, mustaqil fikrlash ijodkorlik, o‘zini o‘zi rivojlantirish, o‘rganish. Ijtimoiy emotsional ko‘nikmalar: empatiya, o‘zini o‘zi boshqarish, hamkorlik, mas’uliyatli qarorlar qabul qilish, amaliy, jismoniy rivojlanish, turli materiallar bilan ishlash, jismoniy kuch, epchillik kabilarni qamrab oladi.

21 asr ko‘nikmalarining to‘rt usutunga ajratilganligi bilan xarakterli bo‘lib, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta’minlaydi. Ular: muloqot, tanqidiy fikrlash, hamkorlik, ijodkorlik.

4K kompetensiyalari o‘quv modullari tarkibida shakllantiriladi. Buning uchun talabalarga yangi mazmundagi o‘quv materiallari hamda muammoli, evristik, kognitiv, pragmatik topshiriqlar o‘quv jarayonning barcha bosqichlarida tizimli tarzda taqdim etilishi lozim.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabr “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi PF-158-sonli farmoni.
2. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. – Toshkent, 2015. – 120 bet.
3. Засыпкин В.П. Региональная система педагогического образования: социальные императивы и инновационные модели // Образование и наука. Известия Уральского отделения РАО. – 2007. - №5(9). – С.11-17
4. Фадел Ч., Бялик М., Триллинг Б. Четырехмерное образование: Компетенции, необходимые для успеха / Чарлз Фадел, Майя Бялик, Берни Триллинг: Пер. с англ. – М.: Издательская группа «Точка», 2018. – 240 с.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН МУЛОҚОТГА КИРИШИШ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Bayrambay Utemuratov

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
“Maktabgacha, boshlang‘ch va maxsus ta‘lim metodikalari” kafedrası mudiri f.f.n. dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004857>

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida 2026 yilga qadar o‘quv dasturlari va darsliklarni ilg‘or xorijiy tajriba asosida qayta ko‘rib chiqish, amalda joriy etish maqsad qilib olingan [Prezidentining Farmoni]. Yangi O‘zbekistonda ma‘rifatli shaxs tarbiyasini shakllantirishda asosiy islohot maktabgacha va maktab ta‘limidan boshlanmoqda. Ilg‘or xorijiy tajriba asosida ishlab shiqilgan darsliklarda bolalarning ma‘rifatli shaxs sifatida shakllanishlari a‘lohida e‘tibor qaratilgan. Bugingi kuni o‘zlikni anglash va ma‘naviy tarbiya ishlarini sifat jihatidan yangi pog‘onaga ko‘tarish ijtimoiy ehtiyojga aylandi. O‘quvchilariga milliy qadriyatlar negizida ma‘rifiy ta‘lim va tarbiya berish asosiy maqsadi etib olindi.

Muloqot shaxsni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchining muloqot madaniyati-bu aloqa sohasidagi jamiyatning ma‘naviy boyliklarini o‘zlashtirish, qabul qilish, qo‘llash va boyitish darajasi bilan tavsiflanadigan murakkab shaxsiy ta‘lim. Bu bolaning kattalar va tengdoshlari bilan hurmat va xayrixohlikka asoslangan, tegishli lug‘at va murojaat shakllaridan foydalangan holda muloqot qilish normalari va qoidalarini, shuningdek jamoat joylarida, kundalik hayotda muloyim xatti-harakatlarni amalga oshirishni ta‘minlaydi. Muloqot madaniyati nafaqat to‘g‘ri harakat qilish, balki ushbu muhitda noo‘rin harakatlar, so‘zlar, imo-ishoralardan saqlanish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Bolani boshqa odamlarning holatini payqashga o‘rgatadi.

Muomala madaniyati ham keng ma‘noda insonning butun hayoti va faoliyati davomida tarbiyalanadigan jarayon bo‘lib, u oilada, jamiyatda shakllanadi. Muomala madaniyati insonning ijodiy kuchi va aqliy qobiliyati, tafakkur salohiyati va dunyoqarashining muayyan darajasi hisoblanadi [Husanov B., G‘ulomov B. 5].

Muloqot madaniyati, albatta, nutq madaniyatini o‘z ichiga oladi. Nutqning tozaligiga g‘amxo‘rlik qilishni insonning umumiy ma‘rifati uchun kurashning muhim vositasi deb hisoblasak bo‘ladi. Ushbu keng masalaning bir jihatini nutqiy o‘quvchilarda muloqot madaniyatini tarbiyalashdir. Nutq madaniyati maktabgacha yoshdagi bolada etarli so‘z zaxirasining mavjudligini, xotirjam ohangni saqlab, qisqa gapirish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. O‘qituvchi tomonidan tashkil etilgan o‘quv-ma‘rifiy tadbirlarda bolalarning xulq-atvori, savollari va javoblari asosan vazifalar, materiallarning mazmunini tashkil etish shakllari bilan tartibga solinadi. Bunday jarayonlarda ularning muloqot madaniyati tezroq va osonroq shakllanishi aniq, ammo kundalik hayotda muloqot madaniyatini tarbiyalash bir xil darajada muhimdir. Bolalarning mustaqil faoliyatining har xil turlarida shakllantiriladi.

Muloqot madaniyati masalalariga murojaat qilganimizda, beixtiyor savol tug‘iladi: odob-axloq qoidalari va muloqot madaniyati bir xilmi yoki yo‘qmi, ular orasida qanday bog‘liqlik bor? Bunga javoban biz odob – axloq qoidalari muloqot madaniyatining markazi deb aytishimiz mumkin, u o‘z qonunlari va qoidalariga muvofiq muloqotni tashkil qiladi va tartibga soladi. Odob – axloq qoidalari kommunikativ xatti-harakatlarning namunasi, idealidir va aloqa

madaniyati uning barcha ijobiy va salbiy ko‘rinishlari bilan ko‘rinadi. Shuning uchun, qat’iy aytganda, madaniy bo‘lmagan muloqat yo‘q va bo‘lishi mumkin emas.

Jamiyat rivojlangan sari xalqning madaniyat darajasi ortib boradi. Madaniy hayotning rivoji avvalo jamiyat a‘zolarining madaniy so‘zlashuvga bo‘lgan ehtiyojining ortib borishi bilan belgilanadi. Yoshlarda yuksak nutq odobini tarbiyalash maktab ona tili kursi zimmasiga tushadi [A.G‘ulomov va boshqalar 31].

Turli xil omillar ta’sirida muloqot madaniyati vujudga keladigan, mustahkamlanadigan va rivojlanadigan murakkab shaxsiy ta’lim sifatida qaraladi va ular: subyektiv: iroda, temperament, idrok xususiyatlari va boshqalar, obyektiv: atrof-muhit sharoitlari, o‘qituvchining shaxsiyati, o‘qitish usullari va tamoyillari; kognitiv: shaxsiy ahamiyatga ega, xulq-atvor tarkibiy qismlarining birligini ifodalaydi va muloqat madaniyatining umuminsoniy qadriyat sifatida zarurligi va ahamiyatini, ma’rifiy o‘zaro ta’sirga bo‘lgan motivatsiya darajasini anglash; samarali aloqa sohasidagi bilim darajasi; jarayondan va uning natijalaridan qoniqish darajasi; samarali o‘zaro ta’sirning asosiy ko‘nikmalarini, muloqotni aks ettirish usullarini o‘zlashtirish darajasi.

O‘quvchilarning muloqat madaniyati darajasini oshirish samaradorligi o‘qituvchining qiziqishlari va ehtiyojlariga, shaxsiy xohish-istaklariga, ularni mustaqil faoliyatiga yo‘naltirishni ta’minlaydigan etakchi pedagogik yondashuv qoidalarini amalga oshirishiga bog‘liq. Optimal muloqotni o‘rgatish kommunikativ vaziyatlarni hal qilishda ijodiy yondashuvni o‘z ichiga oladi.

Muloqot madaniyati bilish amalga oshirilishi kerak bo‘lgan shaklga ega bo‘lishda. Bu, qoida tariqasida, ikkita komponent mavjud:

- tinglash madaniyati;
- savol berish madaniyati.

Maktab o‘quvchilarini o‘qitish pedagogikasida ushbu ikkala komponent ham mavjud bo‘lib, ularning rivojlanishi muammoli ta’lim nazariyasi va amaliyotini shakllantirishda ta’limni rivojlantirish nazariyasida eng muhim vazifa sifatida tan olinadi.

Muloqot madaniyatini shakllantirishga ta’sir qiluvchi omillardan biri bu bolaning muloqot madaniyatini shakllantirishga ta’sirini kamaytiradigan bir qator muhim o‘zgarishlarni boshdan kechirayotgan oiladir. Birinchidan, katta guruhdagi oila kichik guruhga aylanadi: qoida tariqasida, u ikki avloddan iborat - ota-onalar va bolalar. Avlodlararo muloqotning yo‘qligi oila madaniyatlarning rolini oshirishga yordam beradi, ular ko‘pincha antisotsial yo‘nalish, muloqat madaniyatining past darajasi va ibtidoiy munosabatlar bilan ajralib turadi.

Bolalar va ota-onalarning birgalikdagi faoliyatining tabiati o‘zgardi. Yaqin o‘tmishda ota-onalar bolalar oldida yoki ular bilan birga ishladilar. Endi faqat uy mehnati oilaviy o‘zaro munosabatlar doirasida qoldi, garchi aksariyat oilalarda u barcha a‘zolarga bo‘linmasa ham. Shunday qilib, mehnat faoliyati jarayonida aloqa bolaning tajribasidan chiqarib tashlanadi va ishbilarmonlik aloqasi madaniyati uning shakllanishi uchun haqiqiy asosga ega bo‘ladi. Oila a‘zolari tomonidan bo‘sh vaqtni o‘tkazish ham qashshoqlashadi, individuallashadi, ushbu sohadan kommunikativ komponent olib tashlanadi va uning o‘rniga ommaviy axborot vositalari bilan aloqa o‘rnatiladi, ya’ni shaxslararo aloqa ijtimoiy aloqa bilan almashtirilmoqda.

Ta’lim faoliyatidagi muloqat nafaqat tarkibni rivojlantirishga yordam beradigan vosita, balki o‘quv faoliyatining mazmuniga ham kata tasir ko‘rsatadi hamdir. Agar sinf bilan o‘zaro munosabatlar tizimini yaratishda o‘qituvchi bu haqda unutsa, unda o‘rganish qobiliyati shakllanmaydi va rivojlanayotgan ta’limning ahamiyati keskin kamayadi. O‘quv davrida o‘quv

mustaqilligi o'quvchining muloqotni boshlash, o'qituvchi yordamida o'zini o'rganish va keyinchalik tengdoshlari yordamida o'rganish qobiliyatidan boshlanadi.

Biz bolalarga o'rinsiz so'zlar ularning hayotiga hech qanday yordam bermasligini va endi ular to'g'ri va muloyim muloqot madaniyatini o'rganishlari kerakligini tushunishga yordam berishimiz kerak. Ularga shuni etkazish kerak, odamlar ongda to'g'ri muloqot va atrofdagi odamlarga hurmat bilan qurilgan hayotda butunlay boshqacha qabul qilinadi. Biror kishining muloqot qilish uslubiga ko'ra, u haqida umumiy taassurot paydo bo'ladi. Odamlar bilan muloqot qilish va o'zini munosib tutish qobiliyati nizosiz muloqotga yordam beradi.

Demak, o'quvchilarning aqliy va ijtimoiy rivojlanishi muloqot madaniyatining shakllanish jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, uning yo'nalishlari va qonunlari muloqot madaniyatini shakllantirishning yoshga bog'liq xususiyatlarini belgilaydi. Shuning uchun biz o'quvchilar rivojlanishining ijtimoiy holati, aloqa mazmuni, uning psixologik xususiyatlari, o'quv va boshqa faoliyat turlarida kuzatib boramiz. Boshqa tomondan, nutq madaniyatini o'zlashtirishi bolalarning darslarda faol muloqotiga yordam beradi. Ma'rifatli shaxs tarbiyasini shakllantirishda o'quvchilar bilan olib boriladigan muloqot madaniyatining ahamiyati katta.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” Farmoni Toshkent sh., 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son.
2. Safarova R.G. Didactic Factors and Conditions Ensuring the Formation of Critical Thinking Skills in Primary Class Students. BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:6|2023
3. Safarova R.G. Didactic conditions of forming creative thinking skills in student. International scientific and practical conference “trends of modern science and practice”. Ankara, Turkey 2023. <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786879.svg>
4. Safarova R.G. The role of analytical activity in the pedagogical process directed to the formation of creative thinking skills in students. International scientific and practical conference "the time of scientific progress". 2023 Warsaw, (Poland). <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786701.svg>
5. Husanov B., G'ulomov V. Muomala madaniyati - Toshkent.; Ta'lim nashriyoti, 2009, 156 bet.
6. G'ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M. va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. – T.: Fan va texnologiya, 2012, 380 bet.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI “KRISTALL JISMLAR TUZILISHI” MAVZUSINI
KO‘RGAZMALILIK ASOSIDA O‘QITISHDA MAPLE DASTURIY VOSITASIDAN
FOYDALANISHGA TAYYORLASH**

Lolaxon Turayeva

O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Toshkent “Temurbeklar maktabi” fizika fani bosh
o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004869>

Barchamizga juda yaxshi ma’lumki, axborot kommunikatsion texnologiyalari hamda dasturiy vositalar kirib bormagan soha qolmadi. Ularning imkoniyatlari hayotimizni yengillatishi, qulayliklar yaratishi bilan birga hayotimizning ajralmas qismiga aylanishga ham ulgurdi. Boshqa sohalarda bo‘lgani kabi ta’lim sohasida ham axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalangan holda o‘quv jarayonini tashkil etish yurtimizning barcha ta’lim muassasalarida allaqachon an’anaga aylanib ulgurdi deydi barcha ta’lim muassasalarida bo‘lmaydi. Shular qatorida akademik litseylarida ham barcha fanlar kabi fizika darslarini ham proyektor, elektron doska, kompyuter jixozlari, internet tarmog‘i, virtual laboratoriyalar, gipermediya imkoniyatlari bilan bir qatorda har bir dars uchun mo‘ljallangan dars taqdimotlari va dasturiy vosita yordamida olingan turli ishlanmalar yordamida tashkil qilish hozirgi kunning talabiga aylangan. Shunga asosan fizika fanining tushunish va tasavvur qilishda qiyinchiliklar tug‘diradigan mavzular sirasiga kiradigan kristall jismlarning ichki tuzilishi bilan bog‘liq mavzusini zamonaviy Maple dasturiy vositasida yoritishga harakat qilamiz.

Akademik litsey o‘quv dasturi bo‘yicha 1-bosqich o‘quvchilariga bahorda moddalarning ichki xususiyatlari, moddalarning tuzilishi degan bobda kristall jismlarning stukturalari hamda yacheyka turlari haqidagi ma’lumotlar o‘qitiladi. Moddaning bir-biriga yaqin joylashgan bir nechta atom yoki molekulalari fazoviy biror shakl hosil qiladi. Bu shaklni yacheyka deb atalib, yacheyka turlari juda ham xilma-xildir. Masalan, atom yoki molekulalar markazlari jubning qirralarida joylashgan bo‘lsa, uni kubik yacheyka deb, agar olti qirrali prizma uchlarida joylashgan bo‘lsa, uni geksonal yacheyka deb ataladi. Kubik va geksonal yacheykalar ham o‘z navbatida markazlashgan kubik yoki geksonal hamda yoqlari markazlashgan kubik yoki geksonal kabi turlarga bo‘linadi. Undan tashqari qirralari og‘ma kubik, geksonal, rombaedrik va hokoza turlari mavjud bo‘lib, ularni o‘quvchilarga odiygina og‘zaki (oral) tushuntirish uncha samara bermaydi. Kristallar va yacheykalarni zamonaviy dasturlar yordamida hosil qilingan fazoviy tasvirlarini darsdan uzoqlashmagan holda, mavzuni o‘tish jarayonida parallel ravishda ko‘rgazmali materiallar sifatida ko‘rsatib, namoyish etib o‘tish darsning ta’sirchanligi hamda unumdorligini oshirishga sabab bo‘ladi [1,328].

Shu maqsadda biz imkoniyati nihoyatda keng bo‘lgan Maple dasturiy paketiga murojaat qilishimiz mumkin. Kristall yacheykalardagi atom yoki molekula joylashgan nuqtani tugunlar deymiz. Keling, soddaroq bo‘lishi uchun tugunda faqat atomlar o‘tiribdi deb olib, uni sharsimon qilib tasvirlaylik. Maple paketida sharni **sphere** buyrug‘i bilan kiritiladi. Masalan, markazi koordinata boshida bo‘lgan, radiusi 3 ga teng bo‘lgan va rangi qizil bo‘lgan sferani chizish uchun **sphere(0,0,0,3,color=red)** buyrug‘i bilan kiritiladi. Yacheyka qanday shaklda ekanini yaqqol tasvirlash uchun yacheyka tugunlarini kesmalar bilan tutashtirib chiqish kerak. Maple paketida kesmalar **line** buyrug‘i bilan kiritiladi. Masalan, uchlari (-1,-2,-3) va (1,2,3) nuqtalarda joylashgan, rangi jigarrang bo‘lgan, qalinligi 3 ga teng bo‘lgan kesmani **line([-1,-2,-3], [1,2,3], color=brown, thickness=3)** buyrug‘i bilan kiritiladi. Mana shu ikkita buyruq bilan oddiy

yacheykalar va kristall tugunlarining 3d o‘lchamli tasvirlarini olishimiz mumkin. Buning uchun Dekart koordinatalar sistemasidan foydalanamiz va har bir tugundagi atom (sfera) ni koordinatalari hamda tugunlarni tutashtiruvchi kesmalar koordinatalarini kiriritish uchun algoritm tuzish kerak bo‘ladi. Bir-biri bilan farqlash uchun har bir chiziqni $l1, l2, l3...$ kabi va har bir sfwrani $s1, s2, s3,...$ kabi nomerlab olgan ma’qul. Chizmalarni ekranga chiqarish uchun **plots[display](l1,l2,l3,...,s1,s2,s3,...)**; buyrug‘idan foydalanamiz. Eng avvalo eng oddiy yacheyka – markazlashgan kubikni 3d o‘lchamli tasvirini olish uchun Maple-12 dasturiy paketidan foydalanib algoritm tuzaylik.

> with(plottools) :

> a := 4; R := a/5;

$$a := 4 \quad R := \frac{4}{5}$$

> l1 := line([-a/2,-a/2,-a/2], [-a/2,a/2,-a/2], color = black) :
 l2 := line([-a/2,a/2,-a/2], [a/2,a/2,-a/2], color
 = black) :
 l3 := line([a/2,a/2,-a/2], [a/2,-a/2,-a/2], color = black) : l4
 := line([a/2,-a/2,-a/2], [-a/2,-a/2,-a/2], color = black) :
 l5 := line([-a/2,-a/2,a/2], [-a/2,a/2,a/2], color
 = black) : l6 := line([-a/2,a/2,a/2], [a/2,a/2,a/2], color
 = black) :

l7 := line([a/2,a/2,a/2], [a/2,-a/2,a/2], color = black) : l8
 := line([a/2,-a/2,a/2], [-a/2,-a/2,a/2], color = black) :

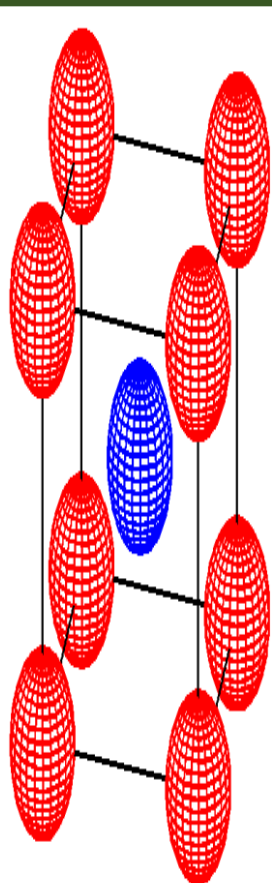
l9 := line([-a/2,-a/2,-a/2], [-a/2,-a/2,a/2], color = black) :
 l10 := line([-a/2,a/2,-a/2], [-a/2,a/2,a/2], color
 = black) :

l11 := line([a/2,a/2,-a/2], [a/2,a/2,a/2], color = black) : l12
 := line([a/2,-a/2,-a/2], [a/2,-a/2,a/2], color = black) :

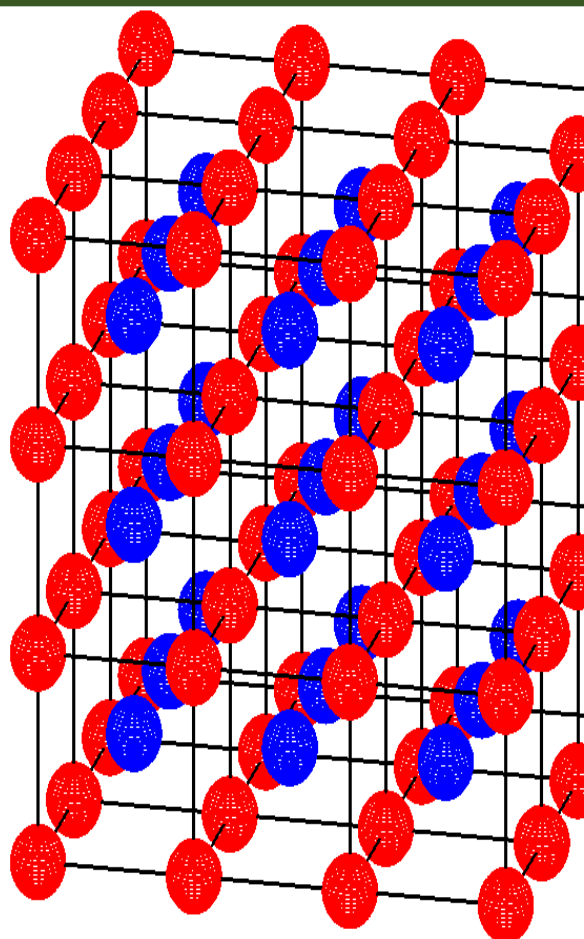
> c1 := sphere([-a/2,-a/2,-a/2], R, color = red) : c2 := sphere([
 -a/2,a/2,-a/2], R, color = red) :
 c3 := sphere([a/2,a/2,-a/2], R, color = red) : c4 := sphere([a
 /2,-a/2,-a/2], R, color = red) :
 c5 := sphere([-a/2,-a/2,a/2], R, color = red) : c6 := sphere([
 -a/2,a/2,a/2], R, color = red) :
 c7 := sphere([a/2,a/2,a/2], R, color = red) : c8 := sphere([a
 /2,-a/2,a/2], R, color = red) : c9 := sphere([0,0,0], R, color
 = blue) :

> plots[display](l1, l2, l3, l4, l5, l6, l7, l8, l9, l10, l11, l12, c1, c2, c3,
 c4, c5, c6, c7, c8, c9, scaling = constrained, axes = normal, style
 = wireframe, thickness = 3);

Shunda bizga kompyuter dasturi 1-a,rasmdagi tasvirni chiqaradi. Bu markazlashgan kubik yacheykasining 3d o‘lchamli tasviri bo‘lib, kub qirralaridagi atomni qizil rangda, markazidagi atomni esa ko‘k rangda tasvirlandi. Agar xuddi shunday usulda bir nechta yonmayon joylashgan yacheykalarni dasturga kiritsak, u holda kristal tuzilishiga oid 3d o‘lchamli tasvirga ega bo‘lamiz (1-b,rasm).

a)

b)

1-rasm

Endi kubik yacheykaning biroz murakkabroq ko‘rinishini, ya’ni yoqlari markazlashgan kubikni tasvirlashga harakat qilaylik. Bunda bitta yacheykada kubning uchlarida 8 ta, kub yoqlarining markazlarida 6 ta atom joylashgan bo‘lib, jami 14 ta atom bitta yoqlari markazlashgan yacheykani hosil qiladi. Ana shu yacheykani hosil qilsih uchun algoritm tuzaylik.

> *with(plottools)* :

> $a := 4$; $R := a/5$;

$a := 4$

$R := \frac{4}{5}$

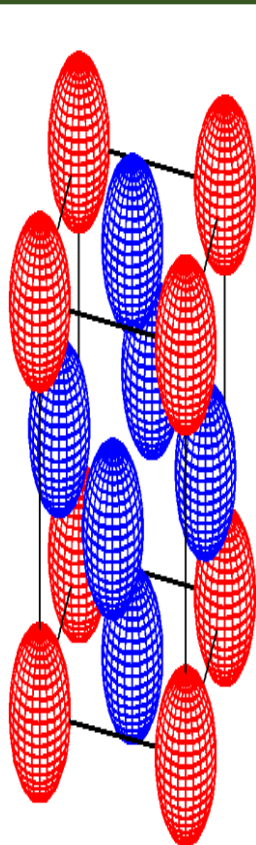
```

> l1 := line([ -a/2, -a/2, -a/2], [ -a/2, a/2, -a/2], color = black) :
    l2 := line([ -a/2, a/2, -a/2], [ a/2, a/2, -a/2], color
    = black) :
    l3 := line([ a/2, a/2, -a/2], [ a/2, -a/2, -a/2], color = black) : l4
    := line([ a/2, -a/2, -a/2], [ -a/2, -a/2, -a/2], color = black) :
    l5 := line([ -a/2, -a/2, a/2], [ -a/2, a/2, a/2], color
    = black) : l6 := line([ -a/2, a/2, a/2], [ a/2, a/2, a/2], color
    = black) :
    l7 := line([ a/2, a/2, a/2], [ a/2, -a/2, a/2], color = black) : l8
    := line([ a/2, -a/2, a/2], [ -a/2, -a/2, a/2], color = black) :
    l9 := line([ -a/2, -a/2, -a/2], [ -a/2, -a/2, a/2], color
    = black) : l10 := line([ -a/2, a/2, -a/2], [ -a/2, a/2, a/2],
    color = black) : l11 := line([ a/2, a/2, -a/2], [ a/2, a/2, a/2],
    color = black) : l12 := line([ a/2, -a/2, -a/2], [ a/2, -a/2, a
    /2], color = black) :

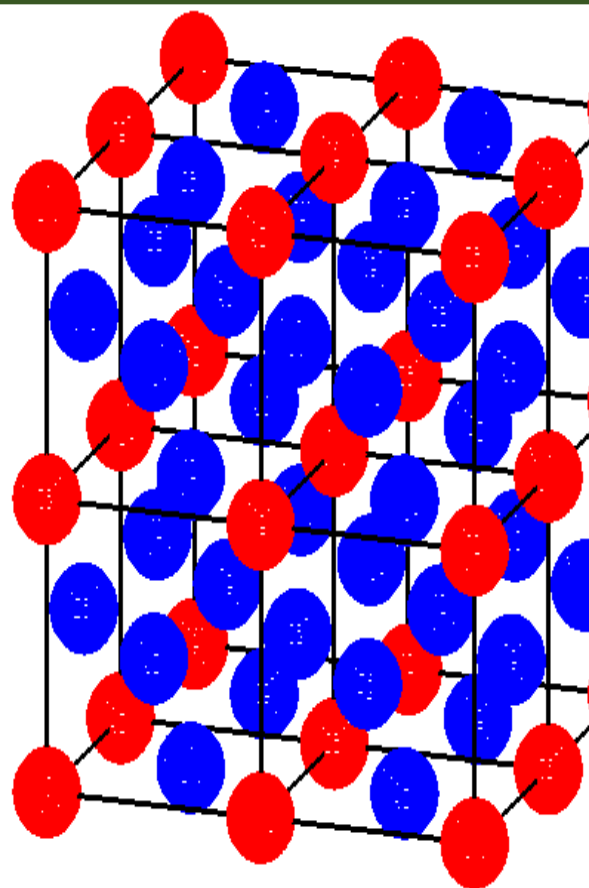
> c1 := sphere([ -a/2, -a/2, -a/2], R, color = red) : c2 := sphere([
    -a/2, a/2, -a/2], R, color = red) :
    c3 := sphere([ a/2, a/2, -a/2], R, color = red) : c4 := sphere([ a
    /2, -a/2, -a/2], R, color = red) :
    c5 := sphere([ -a/2, -a/2, a/2], R, color = red) : c6 := sphere([
    -a/2, a/2, a/2], R, color = red) :
    c7 := sphere([ a/2, a/2, a/2], R, color = red) : c8 := sphere([ a
    /2, -a/2, a/2], R, color = red) :
    c9 := sphere([ 0, 0, a/2], R, color = blue) : c10 := sphere([ 0,
    a/2, 0], R, color = blue) :
    c11 := sphere([ 0, 0, -a/2], R, color = blue) : c12 := sphere([ 0,
    -a/2, 0], R, color = blue) : c13 := sphere([ -a/2, 0, 0], R,
    color = blue) : c14 := sphere([ a/2, 0, 0], R, color = blue) :

> plots[display](l1, l2, l3, l4, l5, l6, l7, l8, l9, l10, l11, l12, c1, c2, c3,
    c4, c5, c6, c7, c8, c9, c10, c11, c12, c13, c14, scaling
    = constrained, axes = normal, style = wireframe, thickness = 2);
    
```

Shunda bizga kompyuter dasturi 2-a, rasmdagi tasvirni hosil qiladi. Bu yoqlari markazlashgan kubik yacheykasining 3d o'lchamli tasviri bo'lib, kub qirralaridagi 8 ta atomni qizil rangda, yoqlari markazidagi 6 ta atomni esa ko'k rangda tasvirlandi. Agar xuddi shunday usulda dasturdagi algoritmi kengaytirib, qo'shni bir nechta yacheykalarni ham dasturga tugunlardagi atomlarning koordinatalarini berish orqali dasturga kiritsak, u holda yoqlari markazlashgan kubik yacheykali kristal tuzilishiga oid 3d o'lchamli tasvirga ega bo'lamiz (2-b, rasm).

a)

b)

2-rasm

Kristall yacheykalarining yana bir ken tarqalgan ko‘rinishi – bu geksonal (6 qirrali) yacheykadir. Bunda 6 burchakli prizmaning yuqorigi va pastki uchlarida 6 tadan atom joylashgan bo‘ladi. Undan tashqari markazlashgan yoki yoqlari markazlashgan geksonal yacheyka ekanligiga qarab prizma markazida yoki prizmaning 3 ta yon yog‘i markazida 1 tadan qo‘shimcha atomlar joylashgan bo‘ladi. Prizma uchlaridagi atomlarni qizil rangda, markazidagi atomni ko‘k rangda tasvirlashga harakat qilaylik. Mana shu markazlashgan geksonal yacheyka uchun algoritm tuzaylik [5,105]. .

> *with(plottools)* :

> $a := 4$; $R := a/3$; $H := 2*a$;

$a := 4$

$R := \frac{4}{3}$

$H := 8$

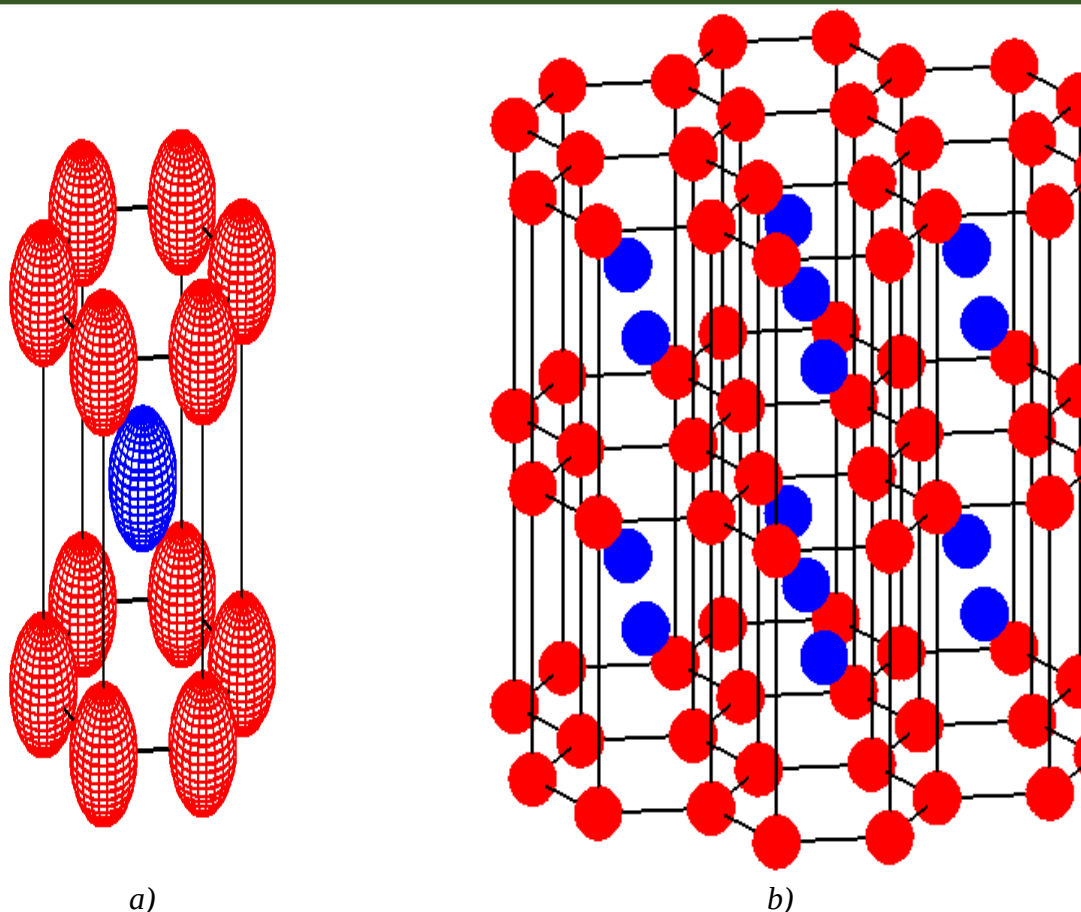
```
> l1 := line([a, 0, -H/2], [a/2, -sqrt(3)/2*a, -H/2], color = black) :
    l2 := line([a/2, -sqrt(3)/2*a, -H/2], [-a/2, -sqrt(3)/2
    *a, -H/2], color = black) :    l3 := line([-a/2, -sqrt(3)/2
    *a, -H/2], [-a, 0, -H/2], color = black) :    l4 := line([-a, 0,
    -H/2], [-a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2], color = black) :    l5
    := line([-a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2], [a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2],
    color = black) :    l6 := line([a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2],
    [a, 0, -H/2], color = black) :    l7 := line([a, 0, H/2], [a/2,
    -sqrt(3)/2*a, H/2], color = black) :    l8 := line([a/2,
    -sqrt(3)/2*a, H/2], [-a/2, -sqrt(3)/2*a, H/2], color = black)
    :    l9 := line([-a/2, -sqrt(3)/2*a, H/2], [-a, 0, H/2], color
    = black) :
```

```
l10 := line([-a, 0, H/2], [-a/2, sqrt(3)/2*a, H/2], color = black)
    l11 := line([-a/2, sqrt(3)/2*a, H/2], [a/2, sqrt(3)
    /2*a, H/2], color = black) :
```

```
l12 := line([a/2, sqrt(3)/2*a, H/2], [a, 0, H/2], color = black) :
    l13 := line([a, 0, -H/2], [a, 0, H/2], color = black) :
    l14 := line([a/2, -sqrt(3)/2*a, -H/2], [a/2,
    -sqrt(3)/2*a, H/2], color = black) :
    l15 := line([-a/2, -sqrt(3)/2*a, -H/2], [-a/2, -sqrt(3)/2*a, H
    /2], color = black) :    l16 := line([-a, 0, -H/2], [-a, 0, H
    /2], color = black) :    l17 := line([-a/2, sqrt(3)/2*a, -H
    /2], [-a/2, sqrt(3)/2*a, H/2], color = black) :    l18
    := line([a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2], [a/2, sqrt(3)/2*a, H/2],
    color = black) :
```

```
> c1 := sphere([a, 0, -H/2], R, color = red) :    c2
    := sphere([a/2, -sqrt(3)/2*a, -H/2], R, color = red) :
    c3 := sphere([-a/2, -sqrt(3)/2*a, -H/2], R, color = red) :    c4
    := sphere([-a, 0, -H/2], R, color = red) :
    c5 := sphere([-a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2], R, color = red) :
    c6 := sphere([a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2], R, color = red) :
    c7 := sphere([a, 0, H/2], R, color = red) :    c8
    := sphere([a/2, -sqrt(3)/2*a, H/2], R, color = red) :
    c9 := sphere([-a/2, -sqrt(3)/2*a, H/2], R, color = red) :    c10
    := sphere([-a, 0, H/2], R, color = red) :
    c11 := sphere([-a/2, sqrt(3)/2*a, H/2], R, color = red) :    c12
    := sphere([a/2, sqrt(3)/2*a, H/2], R, color = red) :    c13
    := sphere([0, 0, 0], R, color = blue) :
```

```
plots[display](l1, l2, l3, l4, l5, l6, l7, l8, l9, l10, l11, l12, l13, l14, l15,
    l16, l17, l18, c1, c2, c3, c4, c5, c6, c7, c8, c9, c10, c11, c12, c13,
    scaling = constrained, axes = normal, style = wireframe,
    thickness = 2);
```


3-rasm

Shunda bizga kompyuter dasturi 3-a,rasmdagi tasvirni hosil qiladi. Agar xuddi shunday usulda dasturdagi algoritmni kengaytirib, qo‘shni bir nechta yacheykalarni ham dasturga koordinatalarini kiritish orqali algoritm tuzsak, u holda yoqlari markazlashgan geksonal yacheykali kristal tuzilishiga oid 3d o‘lchamli tasvirga ega bo‘lamiz (3-b,rasm).

Xuddi syuqoridagiga o‘xshash tarzda yoqlari markazlashgan kubik yacheykani 3d o‘lchamli tasvirini olish uchun Maple-12 dasturiy paketidan foydalanib algoritm tuzishimiz mumkin.

> with(plottools) :

> a := 4; R := a/3; H := 2*a;

a := 4

$R := \frac{4}{3}$

H := 8

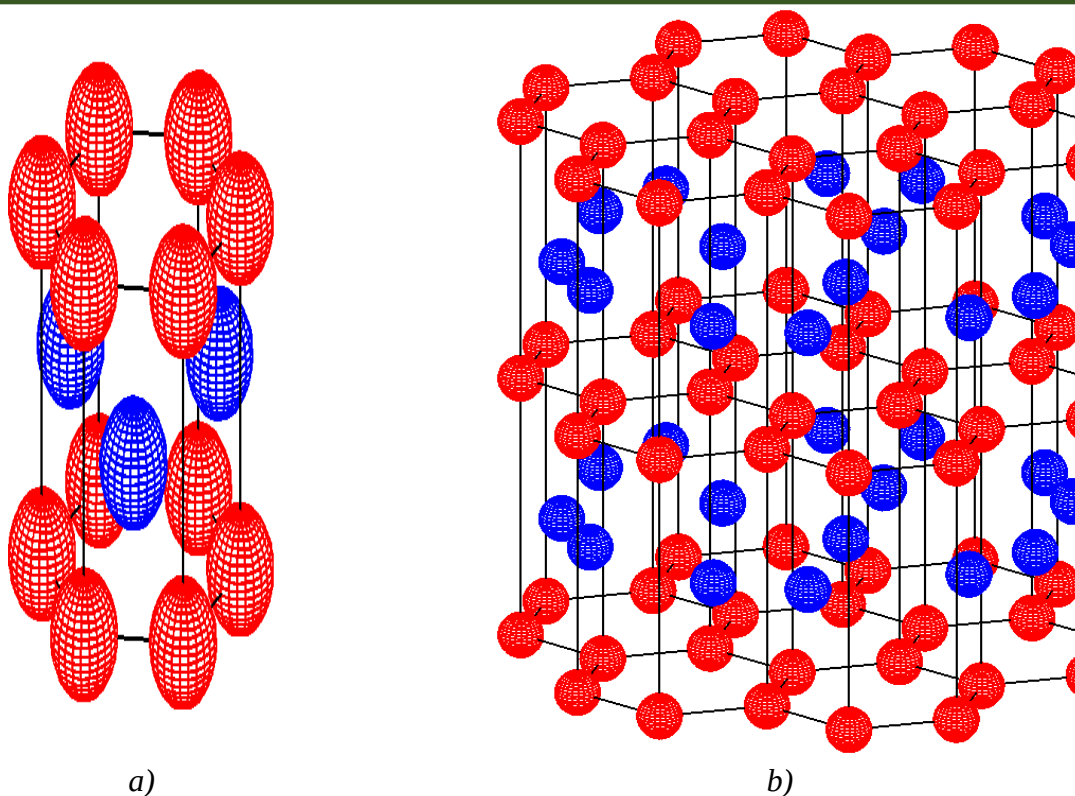
```

> l1 := line([a, 0, -H/2], [a/2, -sqrt(3)/2*a, -H/2], color = black) :
    l2 := line([a/2, -sqrt(3)/2*a, -H/2], [-a/2, -sqrt(3)/2
    *a, -H/2], color = black) :    l3 := line([-a/2, -sqrt(3)/2
    *a, -H/2], [-a, 0, -H/2], color = black) :    l4 := line([-a, 0,
    -H/2], [-a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2], color = black) :    l5
    := line([-a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2], [a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2],
    color = black) :    l6 := line([a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2],
    [a, 0, -H/2], color = black) :    l7 := line([a, 0, H/2], [a/2,
    -sqrt(3)/2*a, H/2], color = black) :    l8 := line([a/2,
    -sqrt(3)/2*a, H/2], [-a/2, -sqrt(3)/2*a, H/2], color = black)
    :    l9 := line([-a/2, -sqrt(3)/2*a, H/2], [-a, 0, H/2],
    color = black) :    l10 := line([-a, 0, H/2], [-a/2, sqrt(3)
    /2*a, H/2], color = black) :    l11 := line([-a/2,
    sqrt(3)/2*a, H/2], [a/2, sqrt(3)/2*a, H/2], color = black) :
    l12 := line([a/2, sqrt(3)/2*a, H/2], [a, 0, H/2],
    color = black) :    l13 := line([a, 0, -H/2], [a, 0, H/2],
    color = black) :    l14 := line([a/2, -sqrt(3)/2*a, -H/2], [a/2
    -sqrt(3)/2*a, H/2], color = black) :    l15 := line([-a/2,
    -sqrt(3)/2*a, -H/2], [-a/2, -sqrt(3)/2*a, H/2], color
    = black) :    l16 := line([-a, 0, -H/2], [-a, 0, H/2], color
    = black) :    l17 := line([-a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2], [-a
    /2, sqrt(3)/2*a, H/2], color = black) :    l18 := line([a
    /2, sqrt(3)/2*a, -H/2], [a/2, sqrt(3)/2*a, H/2], color = black)
    :

> c1 := sphere([a, 0, -H/2], R, color = red) :    c2
    := sphere([a/2, -sqrt(3)/2*a, -H/2], R, color = red) :
    c3 := sphere([-a/2, -sqrt(3)/2*a, -H/2], R, color = red) :    c4
    := sphere([-a, 0, -H/2], R, color = red) :
    c5 := sphere([-a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2], R, color = red) :    c6
    := sphere([a/2, sqrt(3)/2*a, -H/2], R, color = red) :
    c7 := sphere([a, 0, H/2], R, color = red) :    c8
    := sphere([a/2, -sqrt(3)/2*a, H/2], R, color = red) :
    c9 := sphere([-a/2, -sqrt(3)/2*a, H/2], R, color = red) :    c10
    := sphere([-a, 0, H/2], R, color = red) :
    c11 := sphere([-a/2, sqrt(3)/2*a, H/2], R, color = red) :    c12
    := sphere([a/2, sqrt(3)/2*a, H/2], R, color = red) :    c13
    := sphere([3/4*a, sqrt(3)/4*a, 0], R, color = blue) :    c14
    := sphere([-3/4*a, sqrt(3)/4*a, 0], R, color = blue) : c15
    := sphere([0, -sqrt(3)/2*a, 0], R, color = blue) :

> plots[display](l1, l2, l3, l4, l5, l6, l7, l8, l9, l10, l11, l12, l13, l14, l15,
    l16, l17, l18, c1, c2, c3, c4, c5, c6, c7, c8, c9, c10, c11, c12, c13,
    c14, c15, scaling = constrained, axes = normal, style
    = wireframe, thickness = 2);
    
```

Shunda bizga kompyuter dasturi 4-a, rasmdagi tasvirni hosil qiladi. Yuqorida bajarilganla kabi markazlashgan geksonal yacheykali kristall pangaralarining 3d o'lichamli tasvirlarini ham Maple paketidan foydalanib osongina hosil qilishimiz mumkin (4-b, rasm).

4-rasm

Albatta bizning birinchi maqsadimiz, dars davomida akademik litsey o‘quvchilariga dasturlashni o‘rgatish bo‘lmasdan, balki fizika faniga tegishli mavzularni o‘rgatishdan iboratdir. Lekin, mavzuning ta’sirchanligi, jozibadorligini oshirish hamda vaqtdan unumli foydalanish maqsadida turli dasturiy vositalar va paketlar yordamida olingan har xil ishlanmalardan fizikaga oid mavzuni yoritish davomida parallel hoda foydalangan ma’quldir. Bu esa mavzuni o‘quvchilar tomonidan tushunishlari va o‘zlashtirishlari, mavzuga oid hodisa va jarayonlarni yaqqol ko‘z oldiga keltira olishlari bo‘yicha ko‘nikma va malakalarini oshishiga olib keladi.

Shunday qilib, kristall jismlarni tuzilishiga oid mavzuni zamonaviy dasturiy vositalar yordamida o‘quvchilarga o‘qitish yuqorida sanab o‘tilgan afzalliklarga ega bo‘lishidan tashqari, o‘quvchilarni dasturlar bilan ishlashga qiziqish uyg‘otar, mustqil o‘zlari ishlashlari uchun imkn yaratlar ekan. Undan tashqari o‘qituvchi tomonidan molekula va atomlar orasidagi tortishish va itarishish kuchlari mavjudligi tufayli yacheyka tugunlaridagi atom va molekulalar qotib qolgan holda turmasdan, shu tugun atrofida tebranib turishlarini hamda bu tebranma harakat kuchayganda asta-sekin suyuqlikka aylanish boshlanishlarini ham mazkur mavzuda tushuntirib o‘tilishi mumkin. Bu esa o‘quvchilarning bilimlarini atoflicha, chuqur shakllanishiga oilb keladi.

REFERENCES

1. Axmedov Sh.B., Dusmuratov M.B. Fizika (1-qism). Akademik litsey o‘quvchilari uchun darslik. – Toshkent: Navro‘z, 2020. – 435 b.
2. Dusmuratov M.B. Ekvipotensial sirtlarni Maple dasturi erdamida o‘rganish va namoyish etish//Pedagogik ta’lim. – Toshkent, 2012. –№5. 60–66 bet.
3. Fizika 10-sinf: darslik.N.Sh.Turdiyev va boshq. –T.: “Niso poligraf” nashriyoti, 2017, -192 b.

4. V.F.Ochkov, K.A.Orlov. A.I.Tixonov. Yu.V.Chudova. Инженерные расчёты в Maple.2020. 345 стр.
5. Dusmuratov M.B. Tebranish konturidagi so‘nuvchi tebranishlarni Maple dasturi imkoniyatlaridan foydalangan holda o‘qitish// O‘qituvchilarning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalar bo‘yicha kompetentligi: muammo va yechimlar. Vazirlik tizimidagi oliy ta’lim va ilmiy-tadqiqot muassasalari miqyosida ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent, TDPU, 2012. 121 bet.
6. V.F.Ochkov, K.A.Orlov. A.I.Tixonov. Yu.V.Chudova. Инженерные расчёты в Maple. Moskva.: 2020. Str 345.
7. Turayeva L.Yu. “Fizik jarayonlarni visual modellashtirish” elektron o‘quv majmuasi // O‘zbekiston Respublikasi intellektual mulk agentligi. DGU 22679. – Toshkent, 2023.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI O‘QUVCHILARDA KITOBXONLIK
MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHGA OID TAJRIBALAR BILAN
QUROLLANTIRISH USULLARI**

Dilfuza Kamoljonova

Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004883>

Bolalarda kitobxonlikni aynan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘rtasida shakllantrish yosh jihatida ahamiyatlidir. Chunki bu davrda bolalarning xotirasi kuchli, ilm va yangiliklarga qiziqishi baland bo‘ladi. Rivojlangan davlatlarda bolalarning kitob mutolaasiga ota-onalar alohida e‘tibor qaratadilar. Kichik yoshdagi bolalar to‘g‘ri ovqatlanish, sport to‘garaklariga qatnashi, badiiy va musiqiy san‘atning bir turi bilan shug‘ullanishi bilan birga, kitob o‘qishga ham alohida vaqt ajratadilar. Bolalarga tanlanadigan kitoblar me‘yor va standartlar asosida tasniflanadi.

Kichik yoshdagi bolalar uchun mo‘ljallangan kitoblar quyidagicha tasniflanadi:

1. Bosma kitoblar
2. Audio kitoblar
3. Qo‘l telefoni orqali skayner qilinganda, ko‘z o‘ngimiza jonlanadigan vezual kitoblar.

Uslubiga ko‘ra:

1. Badiiy kitoblar;
2. Ilmiy ommabop kitoblar.

Bolalar uchun mo‘ljallangan badiiy kitoblar ham janoriga ko‘ra o‘z o‘rnida quyidagi tartibda tasniflanadi.

1. She‘riy kitoblar (she‘riy ertak, she‘riy qissa va h.k.)
2. Nasriy kitoblar (ertak, hikoya, rasmlilik hikoyalar, kichik hajmdagi qissa va fantastik qissalar)

Bezagiga ko‘ra:

1. Matnli
2. Matnli va rasmlilik
3. Komiks kitoblar

Yevropada kichkintoylar uchun nashr etiladigan kitoblar o‘qish uchun vaqtiga qarab ham ikki katta turga ajratiladi.

1. Uyqaga ketishdan avval o‘qib berishga mo‘ljallangan (hikoya, ertak va cho‘pchak) kitoblar;
2. Kunduz kuni mashg‘ulotlar va mashg‘ulotlardan tashqari o‘qiladigan kitoblar. Ularning har birining muqovasiga qaysi yoshdagi o‘quvchiga mo‘ljallangani to‘g‘risida +0, +2-3, +5 kabi belgilar qo‘yiladi.

Bolalar go‘dakligidan bosqichma bosqich, muntazam kitob bilan tanishtirib boriladi. Kichkintoylarni mustaqil ovqatlanish, jismoniy harakatlar qilish va gapirishga qanday o‘rgatilsa, kitob mutolaasiga ham shunday o‘rgatiladi.

Janubiy Koreyalik professor Li Syong Xyonning pedagogik tadqiqotlarda bolani mutolaaga o‘rgatishning bir qancha tajribalarini keltirib o‘tadi. Tadqiqotlariga ko‘ra, ota va ona kitobxon bo‘lmay turib, bolalarda bu kompetetsiyani shakllantirish mushkil kechadi. “Qush uyasida ko‘rganini qiladi”, deganlaridek, bolaning ko‘z o‘ngida ota-onalarning o‘zlari kitobxon bo‘lishlari talab etiladi. Kichkintoylarning aqlini tanish jarayonida ular asosan taqlid qilishga

moyil bo‘ladilar. Bolalarda kitobga mehr uyg‘otish uchun eng avvalo ota-onalarning o‘zlari kitobni sevishi kerakligini anglatadi. Ota-onalar akademiyasi o‘qituvchilar bilan uzviy va faol ish olib boradi.

Bolalarda kitobxonlik ko‘nikmalarini shakllantirishda ota-ona bilan ularga ta’lim beradigan o‘qituvchilar ham birdek mas’ul bo‘ladi. Kichik yoshdagi bolalar nimani o‘qish, nimani o‘qimaslik kerak, qaysi turdagi adabiyotlar ularning yoshiga mos yoki aksinchaligini ajrata olmaydi. Bolaga kitobni to‘g‘ri tanlab, tavsiya qilish bo‘lajak o‘qituvchilarining kasbiy vazifasiga kiradi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari sinfdan tashqari o‘quv soatlarida o‘quvchilarga badiiy kitob o‘qish topshirig‘i beriladi.

Kitob mutolaasi juda keng tushuncha bo‘lib, jarayon amaliy va aniq fanlarga birdek taaluqlidir. Masalan, matematika fanini o‘zlashtirish qiyin kechayotgan o‘quvchiga “Quvnoq matematika”, “Matematikadan tasvirli masalalar” kitobi o‘qituvchilar tomonidan tavsiya etiladi. Kichikintoy raqamlarini tasavvurida jonlantirib, misol va masalalarni oson yo‘l bilan ishlashga o‘rganadi.

Mutolaa madaniyati gazeta va jurnallarni o‘qish orqali ham shakllanadi. Shuning uchun bolalarni ko‘proq badiiy adabiyot, kitob mutolaasiga qiziqtirish ahamiyatli.

Yigit-qizlarda kitobxonlik ko‘nikmalarini uzviy ravishda shakllantirib boriladi. Bunda maktab darsliklari bilan bir qatorda o‘quvchilar uchun sinfdan tashqari o‘qishga mo‘ljallangan badiiy kitoblar, badiiy jurnallarning o‘rni muhim. Bu kabi davriy nashrlarning asosiy vazifasi – o‘quvchining ham ilmini oshirish, ham ma’naviy tarbiya berishga qaratiladi. Rivojlangan mamlakatlarda bolalar uchun gazeta va jurnallar millionlab nushada nashr etiladi. Ularning nashr ishlariga yozuvchi, shoir, rassom, muharrirlar bilan birga ruxshunos, terapevt, pediatrlar keng jalb etiladi.

Xorijda bo‘lgani kabi O‘zbekistonda ham maktabgacha ta’lim va boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun “G‘uncha”, o‘rta va yuqori sinf o‘quvchilari uchun “Gulxan” jurnallari chop etiladi. Ular o‘quvchilarda mutolaa madaniyatini shakllantirish bilan birga, fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Mazkur nashrlar mazmun mundariyasi va yo‘nalishi bilan bolalar gazetalaridan farq qiladi. “G‘uncha” jurnalida “Tarbiya darsi”, “Bisot”, “O‘zimiz ertak yozamiz” rukni ostida tarbiyaviy ahamiyatga ega ertak, hikoya, rivoyatlar doimiy ravishda berib boriladi. Kichik va o‘rta yoshdagi bolalar qahramonlar obrazi misolida rostgo‘ylik, halollik, to‘g‘rilik kabi insoniy hislatlarni o‘rgansa, aksincha, yolg‘onchilik, dangasalik, bilimsizlik kabi nuqsonlar tufayli o‘nglanib bo‘lmas vaziyatlarga tushib qolish mumkinligi haqida o‘qib, uqadilar.

“Gulxan” jurnalining “Odob bo‘stoni”, “Ibrat”, “Dugonajon” sahifalarida o‘smir yoshidagi maktab o‘quvchilarini odob-ahloqqa chorlaydigan rivoyat, hikoya, maqolalar berib boriladi.

Bolalar gazeta va jurnallar orqali badiiy adabiyotning sara namunalari bilan tanishtirib boriladi.

Bolaning fe‘l-atvori, shaxs sifatida o‘zini tanib borishi aynan 7-12 yosh davr oralig‘iga to‘g‘ri keladi. Abdulla Qahhorning “Adabiyot atomdan kuchli!”, degan fikrlari negizida badiiy adabiyotning kishi xulqiga katta ta’sir ko‘rsata olishi nazarda tutiladi. Bolalarga ertak, hikoya va rivoyat shaklida keltirilgan tarbiyaviy ta’sirga ega voqeya-hodisalar ulardagi insoniy fazilatlarni tarbiyalashda kichik yoshda muhim hisoblanadi. Buni boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari doimo yodda tutishlari lozim.

Adabiyot soʻzining ildizlari adab soʻzi bilan qorishib ketganligi sharqda komil inson tarbiyasi hamisha davlat eʼtiboriga molik masala boʻlib kelganini turkiy tilda ijod qilgan bobokalonlarimiz Abdurahmon Jomiyning “Bahoriston”, Mir Alisher Navoiyning “Mahbub ul qulf”, Bobur Mirzoning ruboiylari va Zebinisoning gʻazallari, Gulbadanbegimning “Humoyunnoma” asarlarida ham koʻzga tashlanadi.

Bolalarning kitobxon va kitobsevar shaxs qilib tarbiyalash uchun avvalo ularga taʼlim va tarbiya beradigan oʻqituvchilar kitobxon boʻlishi zarur. Boʻlajak boshlangʻich sinf oʻquvchilari bolalar yoshiga mos va xos badiiy va ilmiy asarlar bilan yaqindan tanish boʻlsa, bolalar uchun ijod qiladigan ijodkorlarni yaqindan bilsa, bolalar ham yozuvchi va shoirnlarni yaqindan taniydi.

Germaniyada boshlangʻich taʼlimda badiiy adabiyotga ham alohida eʼtibor qaratilar ekan.

Germaniya maktablarida boshlangʻich sinflarda ustoz kichkintoylarga bitta badiiy kitobni (yilda bir marta) tavsiya qiladi. Ota-onalar doʻkonga borib oʻsha kitobni sotib olishar ekan. Soʻngra hamma bolalar kitobni uyida oʻqib, sinfda keng muhokama qilishar ekan. Kitob nima haqida, u qaysi tomondan yoqdi yoki aksincha nega yoqmadi?... Germaniya taʼlimiga joriy etilgan bu metod orqali bolalar kichikligidan kitob mutolaasiga oʻrgatib boriladi.

Oʻzbek maktablarida ham sinfdan tashqari oʻqish uchun dars soatlari ajratiladi. Oʻquvchilar darslikdan tashqari matnlarni oʻqib, uni dars mashgʻulotlarida tahlil qiladilar. Shuningdek, taʼtil vaqtida ham sinfdan tashqari oʻqish uchun badiiy adabiyotlar tavsiya etiladi. Bolalar oʻziga yoqqan ertak qahramonlari asosida insho yozadilar.

Bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishdabola tarbiya topadigan atrof-muhit bilan bir qatorda, ularga taʼlim beradigan oʻqituvchilarning xizmati katta boʻladi. Shu sabab boʻlajak oʻqituvchilar oʻgʻil-qizlarimiz ruhiyatida kitobga mehr uygʻotishi uchun oʻzlari ham kitobxon oʻqituvchi, ustozlar boʻlishi zarur. Shiddiat bilan oʻtib boryotgan internet asrida yoshlarni axboriy xurujdan asrash uchun ularda badiiy va ilmiy asarlar, gazeta va jurnal mutollasini toʻgʻri shakllantirish katta ahamiyat kasb etadi.

REFERENCES

1. Toʻxliyev B., Yusuf Xos Hojibning “Qutadgʻu bilig” asari, T., 1991.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida taʼlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarga taʼlim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi 2020-yil 13-oktyabrdagi PQ-4860-son Qarori. “Oʻzbekiston Respublikasi qonun hujjatlari toʻplami” 2020- yil 19- oktyabr, 41-son, 451-modda.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Maʼnaviy-maʼrifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga koʻtarish toʻgʻrisida PQ-3160 Qarori. 2017 yil 28-iyul. <https://lex.uz/ru/docs/-4071203>.
4. Baxtli bola maʼnaviyati. Uzluksiz maʼnaviy tarbiya trilogiyasi. II qism. 3-7 yoshli bolalarni maʼnaviy tarbiyalash boʻyicha metodik qoʻllanma. Tuzuvchi-mualliflar: A.Qodirov, M.Quronov va boshq. – Toshkent, “Maʼnaviyat” nashriyoti, 2018. - 260 b.
5. <http://www.chidlitassn.org>

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI MADANIY KOMPETENSIYALARINI
RIVOJLANTIRISHDA ME‘MORIY OBIDALARNI O‘RGANISHNING O‘ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI**

¹B.S. Raxmonov

¹UrDU, “Qurilish” kafedrası prof., t.f.d.

²M.B.Setmamatov

² UrDU “Arxitektura” kafedrası mudiri, a.f.n.,dos.

³X.A.Madirimov

³“Arxitektura” kafedra o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004893>

Bugungi kunda O‘zbekistonda yosh avlodni tarbiyalash, madaniy dunyoqarashini to‘g‘ri shakllantirish va rivojlantirishga alohida e‘tibor bilan qaralmoqda. Madaniy dunyoqarash yoshlarning ijtimoiy qarashlarini to‘g‘ri shakllantirish va rivojlanishda muhim omil hisoblanadi.

Me‘morchilik – inson yashayotgan va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish uchun faoliyat olib borayotgan dunyodir. Har bir inson hayoti davomida me‘morchilikni ma‘lum darajada biladi va uning qoidalarini o‘z bilimi darajasida tahlil qiladi. Har bir insonning hayoti u yoki bu darajada me‘moriy madaniyat bilan bog‘liq holda shakllanadi, chunki inson hayoti davomida imoratlar majmuasida hayot kechiradi va uning o‘zi ham ma‘lum darajada me‘morga aylanadi.

Me‘morchilikni tarixning toshga bitilgan sahifasi deb ataydilar. Haqiqatan ham unda, avvalambor, insoniyat moddiy madaniyatining eng muhim ma‘lumotlari mujassam bo‘lib, u o‘zining qurilish davri madaniyati, insonlar hayot tarzi to‘g‘risidagi unikal ma‘lumotlarni keyingi avlodga etkazadi. Agarda hozirgi me‘moriy obidalar bo‘lmaganida edi, bizning ota-bobolarimiz hayoti, ularning madaniyati to‘g‘risida ma‘lumotlar tanqisligidan madaniyatimiz ma‘naviy kambag‘allashgan bo‘lar edi[1,2].

Ikkinchidan, me‘morchilikni qotib qolgan musiqa-deb ataydilar. Ha, u o‘zi davrining (ota-bobolarimizning) ma‘naviy hayoti, o‘tgan avlodning qalb kechinmalari to‘g‘risidagi bebaho ma‘lumotlarni o‘ziga singdirgan. Qolaversa, u keyingi avlodga o‘tmishdagi ota-bobolarimiz estetik didi uyg‘unligini namoyon qiladiki, bundan keyingi avlod o‘zidan oldingi avlod bundan estetik zavq oladi, avlodning madaniy yuksalishiga turtki bo‘ladi. Bugungi avlod ota-bobolarimiz me‘moriy asarlaridan bahramand bo‘lar ekanmiz, ularning qalb kechinmalari, madaniyatidan ma‘naviy ozuqa olamiz hamda qalbimiz ushbu me‘moriy asarlaridan larzaga keladi.

Vatanimiz hududi qurilish muhiti nihoyatda murakkab bo‘lib, bir tomondan jazirama issiq, qattiq qish bo‘lsa, ikkinchidan, noqulay geologik va gidrogeologik sharoit hamda xududimiz seysmik jihatdan faolligi qurilish sharoitini yanada qiyinlashtiradi.

Shunday murakkab qurilish sharoitida muammolarni echish jarayonida Vatanimiz me‘morchiligi qonunlari shakllangan va rivojlangan.

Ma‘lumki, Vatanimiz o‘zining o‘ta darajada rivojlangan sivilizatsiyasi bilan insoniyat tarixida beqiyos o‘rin to‘tgan.

Bugungacha olimlarimiz o‘tmishdagi ota-bobolarimizning ilmiy merosini har tomonlama o‘rganishlari, o‘tmishdagi me‘mor va ustalar amalda foydalangan usullarni, manbalarni o‘rganish arxitektura - tektonik tizimlarini tahlil qilish diyorimizda o‘rta asrlarda arxitekturaviy loyihalash fanining to‘liq shakllanganligini ko‘rsatadi.

Arxitekturaviy loyihalash fanining rivoji, unda qo'llaniladigan qonuniyat matematikaning bir qismi bo'lgan geometrik yasash usullari, ya'ni geometriya bilan chambarchas bog'liqdir. O'tmishda arxitektura nazariyasi faqat bino yoki inshootlarni loyihalash bilan chegaralanib qolmagan. Bunda yuqoridagi aytilganlardan tashqari, shaharsozlikning keng ko'lamli masalalari, zilzilabardoshlik va klimatologik masalalar, aholi turar-joylari xarakteristiklari, shahar va "ilohiy" joylarda bino va qal'alarni qurish, massiv to'g'onlar qurilishi, ariqlar qazish kabi keng miqyosdagi masalalar bilan ham shug'ullanilgan.

Tarixdan ma'lumki, o'lkamizda ota-bobolarimizning matematik fikrlashi o'ta darajada yuqori bo'lgan. Matematika fanining ko'p qonuniyatlari shu erda yaratilgan yoki rivojlantirilgan. Asta-sekin matematik fikrlashdan arxitektura, qurilish madaniyati, amaliy san'atga o'tish jarayoni kuzatila borib, bilimlarning matematikalashuvi jarayonida matematika qonun-qoidalaridan badiiy ijodga va undan keyinroq qurilish san'atiga ko'chirish jarayoni kuzatilgan. O'sha davrda matematika fanining o'ta rivojlanganlik darajasi me'morlar g'oyalarini qurilishga tatbiq qilishda katta imkoniyatlar ochib bergan.

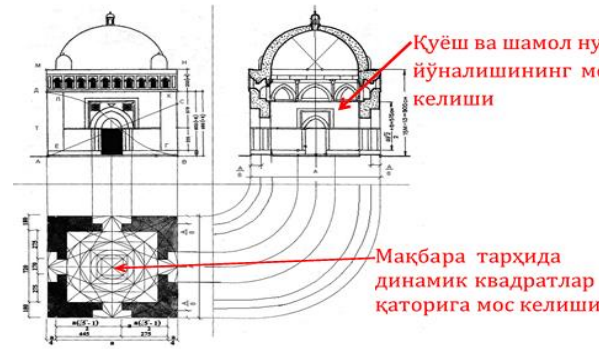
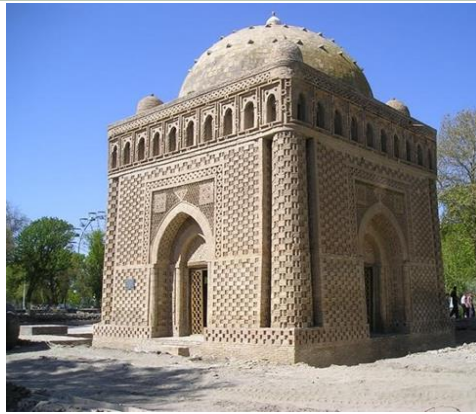
Me'morlar qo'lida sirti parabaloid aylanasi iborat murakkab fazoviy tizimlar, ellipsoid va geodezik gumbazlar kabi shakllar paydo bo'ldilarki, bu albatta, matematika fani yutuqlarining qurilish amaliyotiga tatbiqi edi.

Qurilish jarayoniga fazoviy yupqa devorli gumbaz, kubba, qobiqlar, to'rsimon konstruksiyalarning kirib kelishi nafaqat ilmiy-texnika rivojlanishi mahsuli, balki davr estetik dididan ham dalolat bo'ldi.

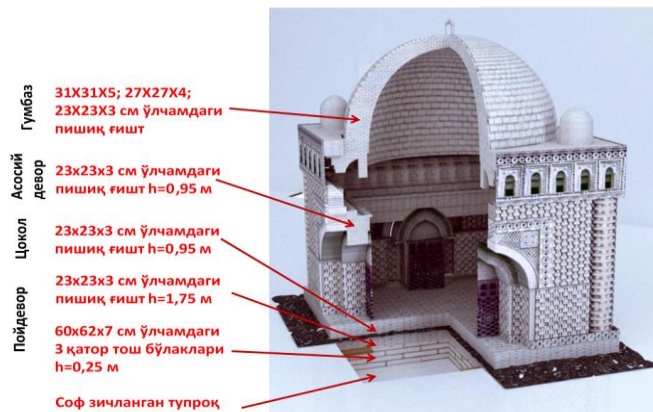
Bugungi me'morchiligimiz o'zida rivojlangan fan tizimi, o'tmishdagi boy qurilish madaniyati hamda badiiy ijod cho'qqisini o'zida mujassamlashtirgan. Bir tomondan davrlar osha rivojlanib kelayotgan fan taraqqiyoti muhiti, ikkinchidan, qurilish jarayonlari texnologiyasi va fazoviy shakllar tilida gaplashuvchi badiiy san'at.

Me'moriy mahsulot g'oyani hayotga tatbiq etuvchi muhandislik, ilmiy bilim hamda rassomning ijodiy intuitsiyasi natijasida yuzaga keladi. Shuning uchun har bir me'moriy asarga qarab xalqimiz o'tmish madaniyatiga ham baho berish mumkin. XX asrning taniqli fransuz me'mori Violle le Dyukning shunday fikri bor: "... menimcha har bir xalqqa aytish mumkin: menga me'moriy obidalarini ko'rsat, men sening bahongni beraman" [3].

Tarixiy va me'moriy obidalar tizimi ijtimoiy fazo-madaniy manba sifatida avlodlar qiziqishi va zaruriyatini qondirishga xizmat qiladi. Masalan, dunyo me'morchiligining durdonalariga aylangan yurtimizda "qad rostlab" turgan ko'p sonli me'moriy obidalar ochiq maydondagi muzeylardir. O'tmishdan ma'naviyat bulog'i bo'lgan ushbu me'moriy obidalar tizimi insonlar o'tmishni anglash, qolaversa, o'zlikni anglashga xizmat qiladi. Yurtimizda yuksak matematik va er to'g'risidagi bilimlar natijalari, yuksak muxandislik salohiyati hamda yuksak qurilish madaniyatini hamda badiiy san'atni o'zida mujassamlashtirgan ko'plagan me'moriy obidalarini sanab o'tish mumkin. Bunday bebaho me'moriy asarlardan misol tariqasida quyidagilarni keltirish mumkin.

Бино конструктив тизими.

1- *рasm. Buxorodagi Somoniylar binosining old ko‘rinishi, bosh tarhi va qirgimda ko‘rinishi.*

2- *рasm. Samarqanddagi registon maydoni majmuasi.*

3-rasm. Buxorodagi Kalon Minorasi(a) va Xiva “Ichon-qal’a zapovednigi tizimidagi Islom xo’ja minoralari(b) umumiy ko‘rinishi.

Ushbu me’moriy obidalar konstruktiv tizimini muxandisona tahlil etmasdan, ularda o‘z davrining hisoblash matematika, me’moriy loyihalash, er fanlari, yuqori darajada rivojlangan qurilish madaniyati, yuksak ijodiy intuitsiya, qolaversa, o‘z davrining yuksak madaniyatini his qilish mumkin.

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan davrda har tomonlama rivojlangan va madaniy dunyoqarashga ega barkamol shaxsni tarbiyalash alohida ahamiyat kasb etayotgan globallashuv davrida yosh avlodning madaniy-axloqiy tarbiyasi dolzarb bo‘lib turgan bir paytda ushbu me’moriy obidalarining hayotimizdagi ahamiyati ortmoqda. Ayniqsa, ochiq maydondagi ma’naviy manbalarning kommunikatsion funksiyasining dolzarbligi oshgan.

Ochiq maydondagi muzey vazifasini bajarayotgan me’moriy obidalar tizimi har qanday inson uchun, ayniqsa, yosh avlod uchun madaniyatimiz, tariximizning turli mavzulariga oid suhbat maydoniga aylanadi. Kommunikatsion jarayon samaradorligi me’moriy obidalar bilan o‘zaro ijtimoiy ta’sirda bo‘lgan inson madaniy etuklik darajasiga bog‘liq. Bulardan tashqari, (masalan, Xiva “Ichon-qal’a” zapovednigi tizimidagi Pahlavon Maxmud ziyoratgohi va sh.k. obidalar) me’moriy obidalarining rekratsion funksiyasining ortishining (uylanish to‘yida ushbu ziyoratgohlarni ziyorat qilish va h.k.) yoshlar ma’naviy va madaniy xislatlarining ortishida o‘rni muhimdir.

Shunday qilib, me’moriy obidalar tizimi ijtimoiy funksiyasining insonlar madaniyati o‘sishida, ular madaniyati yuksalishidagi o‘rni bebahodir. Me’moriy obidalarining insonlar madaniyatini o‘stirish, o‘zlikni anglash, qolaversa, o‘tmishni anglashda tarbiyaviy ahamiyati beqiyosdir.

REFERENCES

1. Гутнов А. Мир архитектуры: Язык архитектуры. М.: Молодая гвардия. 1985, 351С.
2. Иконникова А. Эстетическое значение структуры города//Город и время. –М., 1973.
3. Косточкин В.В. Проблемы воссоздания в архитектурном наследии. М.:Знание”, 1984, 63С.

**BO’LAJAK FIZIKA O’QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA KASBIY
IXTISOSLIKKA MOS LABORATORIYA ISHLARINI TASHKIL ETISH
METODIKASI**

Rayxan Boltaboyeva

O‘zbekiston Respublikasi Milliy Gvardiyasi Toshkent shahridagi “Temurbeklar maktabi”
harbiy-akademik litseyi fizika fani etakchi o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004902>

Respublikamizda barcha ta’lim dargohlarida o’sib kelayotgan yosh avlodga ta’lim-tarbiya berish, ularni har jihatdan etuk, barkamol inson qilib voyaga etkazishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu borada Respublikamizda ayniqsa, keyingi yillarda qator amaliy ishlar hayotga tadbiq etilib, ta’lim jarayonlari izchillik bilan olib borilmoqda.

“Ta’lim sohasidagi yangi islohotlar yoshlarga ta’lim berish, o’quv yurtlarini takomillashtirish va zaruriy talab hamda shart-sharoitlarni yaratish borasida qilingan dastlabki ijobiy qadamlar bo’ldi, desak adashmagan bo’lamiz. Kelajakda o’sib kelayotgan avlodni xalqimiz va yurtimiz uchun jonkuyar, fidoiy va malakali mutaxassis qilib tayyorlash muhim o‘rin tutadi [1].

Yurtboshimiz bu borada shunday deydi: “Biz farzandlarimizning nafaqat jismoniy va ma’naviy sog‘lom o’sishi balki, ularning eng zamonaviy intellektual bilimlariga ega bo’lgan uyg‘un rivojlangan insonlar bo’lib, zamon talablariga to’liq javob beradigan barkamol avlodni voyaga etishi uchun zarur barcha imkoniyat va sharoitlarni yaratishni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘yganmiz”[3].

Respublikamizda ta’lim tizimini isloh qilishning so‘nggi sifat bosqichlari amalga oshirilmoqda. Bu bosqichda yuqori malakali, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga zamin bo‘la oladigan barcha omillar, o‘qitiladigan fanlar, ularning dasturlari va o‘qitish mazmunlari sifat jihatdan yangilanishni taqozo etmoqda. Bu muammolarni hal etilishi, nafaqat fizika o‘qitish samaradorligini oshirishga olib keladi, balki umumiy o‘rta ta’lim tizimida ishlaydigan o‘qituvchi kadrlarni tayyorlashda ham mos keladi.

Fizik mutaxassislarni tayyorlash tizimida praktikum muhim o‘rin egallaydi. Praktikum fizika kursining ajralmas qismi bo‘lib, talabalarni fundamental fizika qonunlari va hodisalarining eksperimental asoslari bilan tanishtirishda hamda ularga fizikadan zamonaviy eksperimental masalalarni mustaqil qo‘yish va o‘tkazish ko‘nikmalarini singdirishda asosiy rol o‘ynaydi. Talabalar uchun praktikumning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- dasturdagi kurslarning nazariy materialini konkret fizik vaziyatlarni tahlil qilishga qo‘llashga o‘rgatish; asosiy fizik qonuniyatlarni eksperimentda o‘rganish; o‘rganilayotgan kattaliklarning tartibini baholash, olingan natijalarning aniqligi va ishonchlilik darajasini aniqlash;

- tajribadan fizikaga oid ma’lumotlarni olishning asosiy eksperimental metodlari bilan tanishtirish. Muhim fizik doimiylar va kattaliklarni o‘lchashni o‘rgatish, zamonaviy fizikaning eng so‘nggi yutuqlari bilan tanishtirish;

- zamonaviy va boshqa o‘lchash asboblari, ularning ishlash prinsiplari bilan tanishtirish, qo‘llanilish sohasi, o‘lchashlarning murakkabligi, olinadigan kattaliklarning aniqligi hamda xatoliklarning manbalari;

- o'lchov asboblari hamda eksperimental qurilmalar bilan ishlashning amaliy ko'nikmalarini berish. Eksperimental tadqiqotlar o'tkazishda xavfsizlik texnikasi qoidalari bilan tanishtirish;

- eksperiment natijalarini ishlab chiqishda zamonaviy statistika metodlaridan, olingan natijalarni grafiklar, sxemalar, jadvallar ko'rinishida to'g'ri ifodalash madaniyatini egallashga o'rgatish;

Fizika praktikumida talabalar oldiga qo'yiladigan masalalar umumiy ko'rinishda quyidagi uch xil variantda bo'lishi mumkin:

1) fizikaviy kattalikni o'lchashning eng maqbul usuli va o'lchash asboblari majmuasi talabaga ko'rsatib beriladi. Natijaviy kattalikning aniqligini talaba mavjud asboblari va metod kiritiladigan xatoliklar asosida baholaydi;

2) o'lchash usuli ko'rsatiladi, lekin o'lchash uchun kerakli asboblarni o'lchash aniqligiga qo'yiladigan talablar asosida talabaning o'zi tanlaydi;

3) talabaga muayyan fizikaviy kattalikni ko'rsatilgan aniqlik bilan o'lchash topshiriladi. Masalani eng yaxshi hal qilishga imkon beruvchi usulni va o'lchash asboblari majmuasini talabaning o'zi tanlaydi.

Demak, laboratoriya mashg'ulotlari nazariya va amaliyotni bog'lovchi hamda ularning birligini ta'minlovchi bo'lib, talabalarining bilimlarini mustahkamlashda, mustaqillik, o'lchov asboblari bilan ishlash olish va tajriba o'tkaza bilish ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda, o'lchash xatoliklarini baholay bilish kabi amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi.

Laboratoriya ishlarida o'tkaziladigan tajribalar muvaffaqiyatli chiqishi tajriba o'tkazuvchining diqqat bilan o'ylab qilgan faoliyatiga bog'liq bo'ladi. Tajriba o'tkazuvchining o'ylamay qilgan har qanday ishi o'ziga va atrofdagilarga yoki foydalanilayotgan asbob uskunalariga jiddiy xavf tug'dirishi mumkin.

Shunga ko'ra, laboratoriyada ish bajarayotgan talabalardan ichki tartib qoidaga o'ta jiddiy rioya qilishlari hamda o'lchov asboblariidan foydalanish qoidalariga amal qilishlari talab qilinadi. Tajriba olib borilayotgan vaqtda asosiy va zaruriy qoida-foydalanilayotgan o'lchov asboblariini juda ehtiyotlik va diqqat bilan ishlatish lozim. Ishlash tartibi bilan tanish bo'lmagan biron-bir o'lchov asboblariidan foydalanish maqsadga muvofiq emas. Ulardan foydalanishda berilgan ko'rsatmalarda e'tirof etilgan, ushbu asbob uchun xavf tug'dirishi mumkin bo'lgan, tomonlarga e'tibor berish lozim [3,4].

Fizika - tajribalarga asoslanuvchi fanlar sirasiga kiradi. Fizik praktikum laboratoriyalarida ishlash ham fizika qonunlarini, ham metodlarini o'rganish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Umumiy fizik praktikum laboratoriyalarida ishlovchilarning oldiga qo'yilishi mumkin bo'lgan asosiy maqsadlar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

1. Birinchidan, o'quvchilar asosiy fizik jarayonlarni kuzatish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Fizikani o'rganuvchi, masalan, zarralarning Broun harakatini, oq yorug'likning spektrga ajralishini o'z ko'zi bilan ko'rishi, interferensiya, difraksiya va h.k. hodisalar bilan tanishishi zarur. Hodisalarni kuzatish-fizik intuitsiya (his qilish) deb nomlanuvchi muhim xususiyatini rivojlantirishga yordam beradi.

2. Ikkinchidan, o'quvchilar asosiy asboblari bilan ishlashni o'rganib olishlari kerak. Asbobning qurilishini, uning ishlash prinsipini bilish va asbobdan qanday natijalar olish mumkinligini tushunish-fizikani o'rganish jarayonining zarur elementlaridir.

3. Uchinchidan, o'lchashlarni olib borishning turli metodlarini o'rganish, eksperiment o'tkazish texnikasini egallash juda muhim. Zarur asboblarni tanlashni, qurilmani yig'ishni, zarur aniqlikdagi o'lchashlarni olib borishni, turli xil xatoliklarning ta'sirini hisobga olish va oxirgi natijaning aniqligini baholash, eksperimentdan to'g'ri xulosa chiqarishni bilish kerak. O'lchash natijalarini va hisoblashlarni yozib berish bajarilayotgan ishning borishini va mantiqini aks ettirish qisqa va aniq bo'lishi kerak.

4. Va nihoyat, ishning barcha bosqichlarida xavfsizlik texnikasiga so'zsiz rioya qilinishi kerak.

O'lchashlar tushunchasiga quyidagicha ta'rif beriladi.

Biror fizik kattalikni o'lchash-unda o'lchov birligi sifatida qabul qilingan bir jinsli kattalikdan necha marta borligini eksperimentda aniqlash demakdir. O'lchov birliklari birliklar tizimida belgilab qo'yiladi.

Fizik praktikum laboratoriyalarida turli xil kattaliklarni o'lchashda dastlab asboblarni o'rnatishda, ya'ni qurilmani yig'ishga to'g'ri keladi. Asboblarning o'lchashlarning aniqligiga mos ravishda tanlab olinishi, so'ngra ularni ekspluatatsiya qilishga oid ko'rsatmalarga mos ravishda o'rnatilishi kerak. Shuningdek, turli xil tashqi omillarning (surilmalar, issiqlik ta'siri, vibratsiyalar va b.) ta'sirini bartaraf qilish kerak bo'ladi.

So'ngra qurilma haqiqatan ham to'g'ri ishlayotganligiga ishonch hosil qilish uchun bir qator nazorat o'lchashlarini bajarish kerak bo'ladi. Bu maqsadda etalon moddalarning avvaldan ma'lum bo'lgan xossalari, berilgan signallarning amplitudalari va h.k. o'lchanadi. So'ngra rejalashtirilgan o'lchashlar bajariladi [2].

Bevosita o'lchash jarayoning o'zi katta miqdordagi turli xil o'lchashlardan iborat bo'lishi mumkin. Fizik praktikum laboratoriyalarida o'lchash jarayonida kuzatish va sanash muhim jihatlar hisoblanadi. Kuzatishning vazifasi o'ta turli-tuman bo'lishi mumkin bo'lgan biror voqea-hodisalarning yuz berish faktini qayd qilib berishdan iborat; ba'zan ikkita chizmani birlashtirib, elektron ossillograf ekranida turg'un, qo'zg'almas, Lissaju figuralarni hosil qilish talab etiladi, kapillyardagi bosim o'zgarganida suyuqlik hosil qilgan menisk yassi bo'lib qolgan vaqtini qayd qilish va h.k.

Kuzatilgan hodisa yuz bergach sanash boshlanadi- asboblarning shkalasidan yoki asbobning raqamli tablosidan o'lchash natijalari olinadi; ossillograf ekranidagi figuralarning soni sanaladi, etalon moddaning massasi (tarozi toshlarining massasi) aniqlanadi, zanjirga ulangan etalon qarshilik (qarshiliklar magazinida) kattaligi aniqlanadi va h.k. Sanashni avtomat usulda qayd qilish mumkin. Kirish qismida qo'llaniladigan o'lchash metodlarining qisqacha tavsifnomasidan, hamda qurilmaning asosiy elementlaridan (bo'g'inlaridan) iborat bo'lishi kerak. Bu qismda, shuningdek qo'llaniladigan asboblarning asosiy xarakteristikalarini ko'rsatilishi kerak (xatoliklar, o'lchanadigan kattalikning chegaraviy qiymatlari va h.k.).

Fizik praktikumning barcha vazifalari uchun kirish qismini rasmiylashtirishning aniq sxemasini berish qiyin. Biroq quyidagicha taxminiy sxemani tavsiya qilish mumkin:

1. Topshiriqning nomini ko'rsatish.
2. Qo'llaniladigan o'lchash metodini, g'oyasini aks ettiruvchi sxematik chizmani, rasmni, elektr yoki optik sxemasini chizish. Chizmada kerakli kattaliklarni belgilash.
3. Bir-ikki gap bilan o'lchash metodini bayon qilish.
4. Asosiy hisoblash formulalarni keltirish.
5. Vazifada uchraydigan kattaliklarni belgilanishi va nomlanishini keltirish.

6. Barcha qo'llaniladigan asboblarch uchun o'lchash diapazonini, nomini, bo'limlar bahosini va xatoliklarini ko'rsatish.

7. Har bir mashq uchun nomi va raqami yoziladi. Agar berilgan mashqda qo'shimcha formulalar, asboblardan boshqa o'lchash metodidan foydalanilsa u holda buni ushbu sxemaga mos ravishda ko'rsatiladi [3].

O'lchash natijalarini avvaldan tuzilgan jadvalga quyidagi usulda yozib borish tavsiya etiladi:

1. Dastlab jadvalning raqami va nomi yoziladi.
2. Jadvalni har bir ustun (yoki qator) o'lchanayotgan kattalikning nomini va belgilanishini, o'lchov birligini aks etirishi kerak.
3. Birinchi ustunlarda argument rolini o'ynovchi kattaliklarni (masalan, vaqt, temperatura va h.k.), oxirgilarida-funksiya rolini bajaruvchi (tezlik, issiqlik sig'imi va h.k.) kattaliklarni yozish maqsadga muvofiq.
4. Ba'zan x_i kattalik ustuni yonida bu kattalikning farqi yoziladigan ustunni, o'rtacha qiymatlar $(x_i - \bar{x})$ ustunini va bu farqning kvadratini $(x_i - \bar{x})^2$ yozib borish qulay bo'ladi.
5. Jadvallarni chizishda chizg'ichdan foydalanish kerak. O'lchash natijalarining jadvali estetik jihatdan chiroyli bo'lishi kerak (chiziqlar va raqamlar uchun har xil ranglardan foydalanish va h.k.).

O'lchashlar tugagach mos ravishda hisoblashlar bajariladi. Dastlab o'rtacha kattaliklar hisoblanadi va to'g'ridan-to'g'ri o'lchashlar uchun tasodifiy va sistematik xatoliklarning standart og'ishlari baholanadi. Agar izlanayotgan kattalik-bilvosita yoki birgalikda o'lchashlar natijasi bo'lsa, u holda izlanayotgan kattalik va standart og'ishlarni kutilayotgan matematik qiymatlari tegishli baholanadi. Laboratoriya ishlari jurnalida har bir hisoblanadigan kattalik uchun avval algebraik formula yoziladi, so'ngra o'sha formulaga son qiymatlar qo'yib, ko'chirib yoziladi, va nihoyat, hisoblashlar natijasi keltiriladi. Shunday qilib, quyidagicha sxemaga amal qilish tavsiya etiladi: algebraik formula-arifmetik ifoda, hisoblashlar natijasi. Oraliq hisoblashlarning natijalarini yozish uchun qora daftardan foydalanish mumkin. Hisoblashlarning o'zi cho'ntak kalkulatori yoki kompyuter yordamida bajariladi. So'ngra, mumkin bo'lgan hollarda, qo'llanayotgan kattalik berilgan ehtimolda bo'lishi mumkin bo'lgan interval aniqlanadi.

Taklif etilayotgan model bo'yicha o'tkaziladigan laboratoriya ishida talaba ishning amaliy ahamiyati, texnika va texnologiyada qo'llanilish sohasini aniq tasavvur qiladi. Talaba topshiriqni olib, ishni bajaradi, yo'naltirilgan ma'lumotlar bazasidan foydalanib, olingan natijalarga matematik ishlov beradi va ishning asosida yotuvchi fizik qonuniyatni aniqlaydi, shuningdek, laboratoriya ishi bo'yicha tuzilgan test sinov savollariga bevosita o'zining nazariy bilimlari bilan birgalikda tajriba natijalariga asoslangan holda javob izlash sharoitini yaratadi. Bunday yondashishimiz laboratoriya darslarida bajarilayotgan laboratoriya ishiga turdosh bo'lgan ishni talabaning o'zi mustaqil o'tkazishi, tajriba qurilmasiga va ishning mavzusiga oid nazariy bilimlarni test-sinov savollari bilan mustahkamlashi hamda ish bo'yicha hisobot tayyorlashda yuqoridagilarni e'tiborga olgan holda, xulosalar chiqarishga imkoniyat yaratadi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi RF-4947-sonli Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda

2. Azizxo‘jayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma.-T.: 2006, 159 bet.
3. Nazarov E.N., Xudoyberganov E.A., Sayfullina N.X. «Mexanika va molekulyar fizikadan praktikum» -T. «O‘qituvchi», 1979.
4. Zaydel A.N. «Элементарные отценки ошибок измерений». - М. «Наука», 2000.
5. «Fizikadan praktikum» Iveronova V.I. tahriri ostida. T. «O‘qituvchi» 1993.

OLIY TA'LIM JARAYONIDA BOLALAR NEVROLOGIYASI FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH IMKONIYATLARI

N.A. Xamidova

Toshkent Pediatriya Tibbiyot Instituti “Asab kasalliklari, bolalar asab kasalliklari va tibbiy
genetika kafedra”si

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004912>

O'zbekiston Respublikasi mustaqil ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo'lini tanlab olgan ta'lim sohasini xam ildamlilik bilan islox qilib bormoqda. Ta'lim-tarbiya bilan bog'liq kasb egalari pedagoglarning kasbiy salohiyati, malaka va mahorat darajalari, ma'naviy qiyofasi masalalari kabi ilg'or pedagogik texnologiyalarni mohirona qo'llay olishlari ta'lim tizimining ustuvor masalalaridan biridir. Demokratik, insonparvar, xuquqiy jamiyatni barpo etish vazifasi o'sib kelayotgan yosh avlod zimmasiga yuklatilar ekan, o'z o'rnida ularning ta'lim – tarbiyasini maqsadli amalga oshirishga bevosita jamiyat, oila va ta'lim tizimi birdek ma'sul hisoblanadi.

Bugungi oliy ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini tibbiy ta'lim jarayoniga joriy qilgan xolda talabalarga nazariy va amaliy bilimlarni mukammal darajada o'rgatish, nevrologiya fanini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali talabalarni fanga bo'lgan qiziqishini orttirish va amaliy bilimlarini mustaxkamlash, ta'lim tarbiya va o'qitish jarayonining samaradorligini oshirish talab etilmoqda.

Tibbiyot sohasidagi barcha fanlar kabi “Nevrologiya, bolalar nevrologiyasi” fanini o'qitishda xam individual xususiyatlarini, imkoniyatlarini xisobga olgan xolda shu fandan amaliy kunikmalarni o'zlashtirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, amaliy mashg'ulotlarni davlat ta'lim standartlar talablariga muvofiq tashkil etishning eng samarali usuli xisoblanadi. Bolalar nevrologiyasi fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish asosida mashg'ulotlarni tashkil qilish bo'yicha berilgan ta'riflar xilma-xil bo'lib, ular quyidagicha ta'riflanadi:

Bolalar nevrologiyasi fanini o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda amaliy mashg'ulotlarni tashkil qilish – bu, ta'lim shakllarini optimallashtirish maqsadida texnik vositalar, inson salohiyati hamda ularning o'zaro ta'sirini inobatga olib o'qitish va bilim o'zlashtirishning barcha jarayonlarini aniqlash, yaratish va qo'llashning tizimli usulidir.

Bolalar nevrologiyasi fanini o'qitishda KWHL va 5W1H foydalanish asosida amaliy mashg'ulotlarni tashkil qilish bo'yicha bildirilgan fikrlarni umumlashtirsak, pedagogning kasbiy faoliyatida eng zamonaviy o'qitish vositalaridan foydalangan holda o'qitish samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilim olish sifatini yaxshilash, talab etilgan bilim darajasiga erishish uchun ta'lim jarayonini oldindan loyihalashtirishdan iborat deb tushunish mumkin. Bolalar nevrologiyasi fanini o'qitishda KWHL va 5W1H foydalangan xolda amaliy mashg'ulotlarni tashkil qilish metodlarining markaziy muammosi o'quvchi shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishni ta'minlashdan iborat.

Bugungi kunda «Bolalar nevrologiyasi fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo'yicha ko'plab olimlar, oliy o'quv yurtlarining professor-o'qituvchilari o'z hissalarini qo'shib kelmoqda. Biz o'rgangan adabiyotlar, o'quv qo'llanmalar, ma'ruza matnlari va ilmiy izlanishlardan ma'lum bo'lishicha «Bolalar nevrologiyasi» fanida KWHL va 5W1H foydalanish afzalliklari bo'yicha ma'lum ma'noda ko'rib chiqilgan va ko'plab ilmiy izlanishlar olib borish natijasida ko'pgina adabiyotlar yaratilgan.

«Bolalar nevrologiyasi fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida amaliy mashg‘ulotlarni tashkil qilish, ilmiy-nazariy asoslariga alohida e‘tibor qaratilgan. Tibbiyot institutlarida «Bolalar nevrologiyasi» fanini KWHL va 5W1H foydalanish orqali o‘qitish talabalarga nazariy bilimlarni takrorlash, amaliy bilimlarini mukammal o‘rgatish, olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llashda to‘g‘ri va bexato yondashishiga yordam berish.

Natijalar va muhokama: Bolalar nevrologiyasi fanining o‘qitish metodikasi o‘quv-uslubiy qo‘llanmasida malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari tinglovchilarida nazariy dars va amaliy mashg‘ulotlarni rejalashtirish, o‘quv maqsadlarini belgilash, ilg‘or pedagogik elementlarini qo‘llash, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish hamda nazariy dars va amaliy mashg‘ulotlarni samarali o‘tkazish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va masalalarni takomillashtirishni batafsil yoritib beradi.

Talabalarga KWHL usulidan foydalanish orqali ta‘lim berish, o‘qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Tibbiyot kasbiga kirish fanini o‘qitishda ta‘lim usullarini har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqqan xolda tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. Amaliy mashg‘ulotlar vaqtida KWHLdan foydalanish va noan‘anaviy ta‘lim usullarini qo‘llashda an‘anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta‘lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan usullar bilan boyitish, ta‘lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasining ko‘tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta‘lim beruvchi tomonidan ta‘lim oluvchilarning qiziqishini oshirib, ularning ta‘lim jarayonida faolligi doimo rag‘batlantirilib turilishi, o‘quv materialini kichik-kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda Tushunchalar taxlili, Assisment, BBB usuli, o‘yinlar kabi metodlarni qo‘llash va ta‘lim oluvchilarni amaliy mashqlarini mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

KWHL – metodi: Metodning maqsadi: yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni tizimlashtirishni kuzatuvchi metod(jadvalda berilgan oltita savollarga javob topish mashqi vazifasini belgilaydi).

Know – nimalarni bilaman?

Want – nimani bilishni xohlayman?

How - qanday bilib olsam bo‘ladi?

Learn - nimani o‘rganib oldim?

Bugungi kunda ta‘lim jarayonida interfaol metodlar, innovasion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida ko‘llashga bo‘lgan qiziqish, e‘tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo‘lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an‘anaviy ta‘limda o‘quvchi-talabalarni ko‘proq nazariy bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, 5W1Hdan foydalanish ularning egallayotgan bilimlarini, amaliy ko‘nikmalarni mukammal egallaguncha takroran bexato bajarishlari, mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga katta yordam beradi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta‘lim jarayonida o‘quvchi-talaba asosiy figuraga aylanadi. Shuningdek, ta‘lim jarayonini mazmunli tashkil etish uchun KWHLdan foydalangan xolda ta‘lim berish, texnologiya, axborot, kompyuter, multimedia, internet, masofali o‘qitish, yagona axborot muhiti va shunga o‘xshash axborot-kommunikasion texnologiyalarning zamonaviy vositalaridan foydalanish o‘zining samarasini bermoqda.

Dars jarayonini tashkil etishda kompyuterdan foydalanish o'qituvchi va talabalarga interfaol o'quv qo'llanmalari bilan bog'liq bo'lgan yangidan - yangi o'ziga xos qulayliklar yaratadi. Kompyuterni boshqa o'qitish vositalari masalan, proektor, elektron doskalar bilan operativ qo'shilishi, ko'rgazmali qurollardan foydalanib ma'lumot berish hajmini oshiradi va bu bilan o'qituvchi uchun dars vaqtidan unumli foydalanishga imqoniyat yaratadi. Axborot oqimi sur'ati tezlashgan bir paytda o'tilayotgan har bir dars rang-barang bo'lmasa, talaba e'tiborini bilimga jalb etish mushkul. Buning uchun o'qituvchi tinmay izlanishi, ijodkor bo'lmog'i darkor. Darslarda yangi ma'lumotlarni yetkazishdan avval o'qituvchi ularning dastlab olgan bilimlarini, tasavvurlarini aniqlashtiradi, bir tizimga soladi, olingan bilimlar har xil ko'rgazmali vositalar, slaydlar, multimedia, tarqatma materiallar, qo'shimcha adabiyotlar bilan mustahkamlagan xolda amaliy ko'nikmalarni simulyatorlardan foydalangan xolda talaba ongiga singdirib boradi.

5W1H usulidan foydalanishga oid bilim, tajribalar kelajakda talabalarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini va chaqaloqlarga birlamchi reanimasion choralarni qo'llashni samaradorligini oshirishni ta'minlaydi.

5W1H metodi:

What?	Nima?(ta'lim mazmuni nima uchun ishlatiladi)
Where?	Qaerda?(joylashgan, qaerdan olish mumkin)
What kind?	Qanday?(turlari, parametrlari mavjud)
When?	Qachon?(ishlatiladi)
Why?	Nima uchun?(ishlatiladi)
How?	Qanday qilib?(saqlanadi, tuldiriladi, taxrirlash mumkin)

Xulosa qilib aytish mumkinki:

1. O'qitish jarayonida KWHL va 5W1H metodidan foydalanishni qo'llash ta'lim jarayonini samaradorligini keskin oshiradi. Bu usullar talabalarni nafaqat faollashtiradi, balki talabalarni bemorlarga tibbiy yordam ko'rsatishda erkin xarakat qilishga yordam beradi.

2. Bolalar nevrologiyasi fanini o'qitishda amaliy ko'nikmalarni “Taqqoslash” bilan o'rgatish orqali talabalarda fanga bo'lgan qiziqishni ortishi va amaliy ko'nikmalarni simulyatorlardan foydalanib mustaqil bajarishni, olingan bilimlarini amaliyotga to'liq tadbiq qilishni o'rgatadi.

REFERENCES

1. Ogle, D.M. (1986). K-W-L: A teaching model that develops active reading of expository text. *Reading Teacher*, 39, 564—570
2. McKenna, M. (2002) *Help for struggling readers: strategies for grades 3-8*. New York: The Guilford Press.
3. Valmont, W. (2003). *Technology for literacy teaching and learning*. New York: Houghton Mifflin Company.
4. Allington, R. and Cunningham, P. (2003). *Classrooms that work*. Boston: Allyn and Bacon.

5. Padak, N. and Rasinski, T. (2004). *Effective reading strategies: teaching children who find reading difficult*. New Jersey: Pearson Education, Inc.
6. Buehl, D. (2006). *Classroom strategies for interactive learning*. Delaware: International Reading Association.
7. Jones, R. (2007). «Readingquest strategies.» <https://web.archive.org/web/20080731032222/http://www.readingquest.org/strat/kwl.html>
8. Conner, J. (2006). «Instructional reading strategy: KWL» <http://www.indiana.edu/~l517/KWL.htm> Arxivnaya kopiya ot 19 sentyabrya 2009 na Wayback Machine
9. O‘z.Res.SSV veb-sayt www.minzdrav.uz
10. TTA sayti – www.tma.uz.
11. Scopus Sciyencye Direct
12. Medical World Search <http://www.mwsearch.com>
13. MedHunt <http://www.hon.ch/medhunt>
14. Medlinks - <http://www.medlinks.ru>
15. Cohrane <http://www.update-software.com/Cochrane/default.HTM>
16. PubMed, Medline - www.ncbi.nlm.nih.gov/PubMed.

MECHANISMS OF MODERNIZATION OF THE SYSTEM DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE ENGLISH TEACHERS BASED ON THE APPROACH OF CULTURAL STUDIES IN ORAL SPEECH

Gulmira Tajimbetova

Nukus Innovation Institute Department of Pedagogy and Foreign Languages, English Language
Assistant Lecturer

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004836>

One mechanism for modernizing the system could be the inclusion of authentic materials in the teaching and learning process. Authentic materials such as movies, television shows, songs, and literature can expose students to different cultural perspectives and provide them with opportunities to explore and analyze different aspects of a particular culture. This can help future English teachers develop a broader understanding of cultural contexts and incorporate them into their own oral communication.

Another mechanism could be the integration of intercultural communicative competence (ICC) into the curriculum. ICC refers to the ability to interact and communicate effectively with people from different cultural backgrounds. By incorporating ICC into the system, future English teachers can develop not only their language skills but also their ability to navigate and understand cultural differences. This can enhance their oral communication skills by allowing them to effectively communicate and engage with diverse audiences.

Furthermore, incorporating technology into the system can also facilitate the modernization of the development of oral speech skills. Technology offers a wide range of resources and tools that can enhance the learning experience and provide opportunities for interactive and collaborative learning. Online platforms, speech recognition software, virtual reality, and multimedia applications can all be utilized to create interactive and engaging learning experiences for future English teachers in the cultural studies approach to oral speech.

Modernizing the system for developing the professional competence of future English teachers using a cultural studies approach in oral speech involves integrating contemporary methods, technologies, and pedagogical strategies while emphasizing the cultural and communicative aspects of language learning. Here are some key mechanisms for achieving this modernization:

1. Integration of Technology : Incorporate modern technology and digital tools into language instruction. This includes using audio-visual materials, online resources, language learning apps, and virtual reality to enhance oral communication skills and cultural understanding.

2. Cultural Immersion: Create opportunities for students to immerse themselves in the target culture. This could involve virtual cultural exchanges, attending cultural events, or participating in language immersion programs.

3. Interdisciplinary Approach : Promote an interdisciplinary approach to language learning. Encourage students to explore cultural studies, anthropology, sociology, and other related fields to gain a deeper understanding of the cultural context in which the language is used.

4. Authentic Materials: Utilize authentic cultural materials such as movies, music, news broadcasts, and literature in the language. These materials provide valuable insights into the culture and help students develop more authentic language skills.

5. Task-Based Learning: Implement task-based language teaching methodologies that require students to complete real-world tasks using the target language. This approach enhances both language proficiency and cultural awareness.

6. Cultural Sensitivity Training: Provide training on cultural sensitivity and intercultural communication. Help future English teachers understand cultural nuances and differences to foster better cross-cultural communication in the classroom.

7. Peer Interaction: Encourage students to interact with native speakers or individuals from the target culture. This can be facilitated through language exchange programs, conversation partners, or virtual exchanges.

Modernizing the system for developing professional competence in future English teachers using a cultural studies approach in oral speech requires a holistic approach that combines language proficiency with cultural awareness, intercultural competence, and the effective use of technology and teaching methods. It should also be adaptable to the evolving needs of both teachers and students in our increasingly interconnected and diverse world.

In conclusion, the modernization of the system for developing the professional competence of future English teachers can be achieved through the integration of the cultural studies approach in oral speech. By incorporating authentic materials, integrating ICC into the curriculum, and utilizing technology, future English teachers can enhance their understanding of cultural contexts and develop their oral communication skills in a more meaningful and effective manner.

REFERENCES

1. Decree of the president of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 No. 4947 PF “on the strategy of actions for the further development of the Republic of Uzbekistan”.
2. Mohiddinov A.G. Speech activity in the learning process. - T.: Teacher. 2018. 80 b.
3. Bekmirzayev N. Basics of oratory. - T.: "New edition — - 2018
4. Leontiev A.A. Fundamentals of psycholinguistic sticks. – M.: Meaning, 2017. – 287 p.

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARNI BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING
KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHGA TAYYORLASH**

G‘aybullo Sanoyev

Buxoro davlat universiteti erkin izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004965>

Madaniyat masalalari har doim millat muammolari, uning tarixi, buguni va kelajagi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Zero, madaniyat - inson ijodiy faoliyatining usullari, shakllari va yo‘llari majmui bo‘lib, u avloddan avlodga vorislik asosida uzatiladigan moddiy va ma‘naviy boyliklarda jamlanadi, gavdalanadi. Madaniyat - inson tomonidan yaratilgan «ikkinchi tabiat, borliqdir», hisoblanib, aynan ta‘lim-tarbiya jarayonida ushbu tushuncha shaxsda rivojlantirilib boriladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni madaniyatshunoslik yondashuvi asosida o‘quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishga o‘rgatishda innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Azaldan ma‘lumki ijtimoiy jamiyatning asosi bu madaniyat kategoriyasi bilan belgilanib, ta‘lim-tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarimizdan bevosita foydalangan holda o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatlarini kengaytirish bilan baholanadi.

Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qish darslari mazmunida ajdodlar merosi namunalarining keltirilishi maqsadga muvofiq bo‘lib, ushbu bebaho asarlarni o‘quvchi yoshiga mos tanlanib, ta‘lim jarayoniga tadbiq etilayotganligi o‘quvchilarning fanga oid va tayanch kompetensiyalarini shakllantirishdalarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang‘ich sinf o‘qish darslari jarayonida o‘quvchilarni xilma-xil janrda yozilgan badiiy asarlarni o‘qib o‘rganishi orqali ularning mohiyati va badiiy xususiyatlarini o‘zlashtirishi hamda tegishli xulosa chiqara oladigan, o‘z fikr-mulohazalarini erkin va ravon bayon qila oladigan darajaga ko‘tarilishi zarur.

O‘quvchi har qanday asar kim tomonidan, qanday maqsadni ko‘zlab yozilganligini asta-sekin tushunib boradi. Yozuvchi o‘z g‘oyaviy maqsadini amalga oshirishda badiiy so‘zning qaysi imkoniyatlaridan foydalanishiyoki hayotiy hodisalar va insonlarni qanday badiiy tasvir vositalariyordamida jonlantirishga erishishiga doir savollarga javob topishi uchun o‘quvchilarda ma‘lum me‘yor va tizim asosida adabiy tushunchalarni shakllantirib borish talab qilinadi. Ayni shu talab amaldagi o‘quv dasturida ma‘lum mavzularni, adabiy asarlarni o‘rganishga bog‘lab berilganki, o‘quvchilar bunga adabiy tushunchalarni o‘zlashtirish orqaligina erisha boradilar.

O‘quv dasturlari ta‘lim mazmunini ma‘lum me‘yorga soluvchi hujjatdir. Ayni paytda, o‘qish predmetidan o‘quv dasturi mustaqil fikrli, go‘zallikni his qilib undan zavq ola biladigan, badiiy so‘z san‘atini tushunadigan, erkin tafakkurli shaxslarni shakllantirishga xizmat qiluvchi va uni amalga oshirish imkonini beruvchi tadbirlar yig‘indisidan tarkib topgan.

Sinfda va sinfdan tashqari o‘qish dasturining mazmuni kichikyoshdagi o‘quvchilarning badiiy-etstetik tafakkurini shakllantirish, intellektual salohiyatini rivojlantirish, odam va olamga xos xususiyatlar bilan tanishtirish, o‘zligini tanitish hamda ona – vatanga muhabbat uyg‘otish maqsadlariga xizmat qiladi. Zero, o‘qish ta‘limi o‘quvchilarning nutq boyligini o‘stirish, mustaqil fikrlashga o‘rgatish orqali ma‘naviy- axloqiy tarbiyalashning muhim omilidir. Shuning uchun ham o‘qish darslari boshlang‘ich ta‘lim tizimida muhim o‘quv predmeti sifatida ta‘lim berish, kamol toptirish va tarbiyalash vositasi hisoblanadi.

Kompetensiyaviy yondashuv asosidagi o‘quv dasturida o‘qishga o‘rgatishning muhim vazifalari sifatida quyidagilar belgilangan:

- o‘quvchilarning to‘g‘ri va ifodali o‘qish malakalarini shakllantirish;
- o‘quvchilarni asarlarning adabiy-estetik xususiyatlarini chuqur idrok etish, ularda tasvirlangan voqea-hodisalarning mohiyatini anglash va muayyan xulosalar chiqarishga tayyorlash;
- o‘quvchilarda yuksak axloqiy qarashlar va nafosat tuyg‘usini tarbiyalash;
- o‘quvchilarni matn ustida ishlashga o‘rgatish;
- o‘quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini boyitish.

Ushbu vazifalar o‘quvchilarning kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim olish jarayonida ularda kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilishi asosiy ko‘rsatgichlardan hisoblanadi.

Kommunikativ kompetensiya - o‘quvchilarda guruhlarda va jamoalarda ijodiy ishlay olish, hamkorlik qila olish, ularning bilim, ko‘nikma, malakalari va kompetentlik darajalarini shakllantirish bo‘yicha tarix fani ta’limi maqsadlarini va baholash mezonlarini aniqroq va yaqqolroq belgilovchi bilish, o‘rganish - o‘rganilgan materialni bilib olish, qayta aytib bera olish kabi tamoyillar bilan belgilanadi.

O‘quvchining matnni tushunishi, idrok qilishi quyidagi mezonlar asosida aniqlanadi:

- o‘rganilgan materialni xotirada saqlab qolish,
- mohiyatini idrok etish va tushunganlikni namoyish qilish,
- bir darvdan boshqa davrga ko‘chira olish,
- u yoki bu holatga tanqidiy baho bera olish,
- munozaralarda ishtirok eta olish,
- o‘zining fikrini va qarashlarini fanda olgan bilimlari asosida himoya qila olish kabilar.

Bu vazifalar dasturda berilgan badiiy asarlar, jumladan, xalq og‘zaki ijodi namunalari asosida amalga oshiriladi. Har bir sinf o‘qish dasturi quyidagi masalalarni o‘z ichiga oladi:

- o‘qish mavzulari vayod olish uchun asarlar tartibi;
- o‘qish ko‘nikmasi va malakalariga qo‘yiladigan talablar;
- matn va bog‘lanishli nutq ustida ishlash rejasi;
- sinfdan tashqari o‘qishni tizimli tarzda tashkil etish.

Jafokash xalqimizning o‘tmishda bosib o‘tgan shonli yo‘li aks ettirilgan asarlarni o‘qish orqali o‘quvchilarda tarixiy bilimlar shakllana boradi. Ona yurt daxlsizligi yo‘lida ajdodlarimiz olib borgan mardonavor kurashlar tarixi haqida hikoya qilingan asarlar o‘quvchilarda vatanga muhabbat tuyg‘ularini tarbiyalaydi.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quv dasturidan o‘rin olgan vatan mavzusidagi asarlar o‘quvchilarni mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, madaniy - ma’rifiy hayoti va xalqimizning bunyodkorlik yo‘lida olib borayotgan ishlari bilan tanishtirishgayordam beradi. Dasturning vatanga, inson e’tiqodi va ma’naviyatiga bag‘ishlangan mavzularini o‘rganish o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tuyg‘ularini tarbiyalashda alohida o‘rin tutadi. Istiqlof tufayli erishgan yutuqlarimiz haqidagi asarlar milliy g‘urur tuyg‘ularini tarbiyalashga xizmat qiladi.

1-sinfning o‘quv yili oxirida o‘quvchilar vatan va uning tabiati, milliy qadriyatlar haqida kichik-kichik asarlarni o‘qiydilar. 2-sinfda vatan, ona tabiat, istiqlof, kishilarning hayoti va mehnati, axloqiy munosabatlar haqidagi shakl va mazmun jihatdan uncha murakkab bo‘lmagan asarlar bilan tanishadilar.

3-4-sinflar o‘qish dasturidagi mavzular ko‘lami ancha keng. Bu sinflarda o‘qish darslarining kattagina qismi asarni o‘qish va matn ustida ishlashga qaratiladi. Suhbatlar, hikoya qilishlar, dastlabki o‘qishlar badiiy matnlar mazmuni bilan uzviy bog‘langan bo‘lishi, mavzuga qiziqish uyg‘otishi, o‘quvchilarni his-hayajon bilan o‘qishga tayyorlashi va asarni to‘g‘ri tushunishgayordam berishi zarur.

Darsda madaniyatshunoslik yondashuvlari asosida o‘quvchilarning faolligini oshiradigan, tasavvurlarini boyitadigan usullardan foydalanish, asarlarni janr mazmunidan kelib chiqib, rollarga bo‘lib o‘qitish, qahramonlar nomidan qayta hikoya qilish, qahramonning taqdiri haqidagi hikoyani davom ettirish, qiziqarli mavzularda og‘zaki hikoya tuzdirish kabi ijodiy topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

O‘qish darslarini o‘quvchilarda go‘zallikka muhabbat uyg‘otadigan, poklik tuyg‘ulariga ozuqa beradigan, hissiyotni o‘tkirlashtiradigan, aqlni, fahm-farosatni charxlaydigan, tasavvurlarni boyitadigan, estetik didni o‘stiradigan musiqa va tasviriy san‘at fanlari bilan uzviy bog‘langan bo‘lishi kerak. O‘qish, musiqa va tasviriy san‘at darslarini o‘zaro bog‘lab uyushtirish o‘quvchilarda san‘at asarlarini to‘g‘ri tushunish va qadrlash ko‘nikmalarini o‘stiradi, ularning shaxs sifatidagi ma‘naviy qiyofasini shakllantirishga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Mahamadjon Abdurahmonov, Nasimxon Rahmonov Madaniyatshunoslik darslik. 2014-yil
2. Gorbushina O.P. Psixologicheskiy trening. Sekreti provedeniya. SPb.: Piter, 2007. - 176 s: il. - (Seriya «Prakticheskaya psixologiya»).
3. Zaxarov V.P., Xryasheva N.Y. Sotsialno-psixologicheskiy trening. L., 1990.
4. Praktikum po sotsialno-psixologicheskemu treningu. Pod.red. B.D.Parigina. Sankt-Peterburg, 1994.
5. N.Dilova Sharq mutafakkirlari merosi vositasida bo‘lajak o‘qituvchilarni shaxslararo munosabatlarga tayyorlash - pedagogik muammo sifatida /Pedagogik akmeologiya/2023y 1-son, 45-bet

MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI HAMKORLIK TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASHGA TAYYORLASH IMKONIYATLARI

Manzura Kosimova

Buxoro davlat universiteti, maktabgacha ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004996>

Bugun ilm-ma‘rifat va ta‘limning taraqqiyotisiz zamonaviy hayotni tasavvur etib bo‘lmaydi. Har bir mamlakatning kelgusidagi ravnaqi va taraqqiy etishida aynan ta‘lim sohada qo‘lga kiritgan yutuqlari bilan chambarchas bog‘liqligini inobatga olgan holda jahonning yetakchi davlatlarida ta‘limni rivojlantirish birinchi galdagi eng ustivor vazifa sifatida belgilanishi bejiz emas.

Hozirda ta‘lim muassasalarining o‘quv tarbiya jarayonidagi faoliyati yanada takomillashtirilib, xalqimizning asrlar davomida shakllangan ilm sari intilish fazilati yana bir bor namoyon bo‘lmoqda. Yoshlarimiz sog‘lom hamda go‘zal turmush kechirish, egallagan kasbi bo‘yicha doimiy ish o‘rniga ega bo‘lish, mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olish, insoniy qadr-qimmatini kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik, qisqacha aytganda, komillikka erishish uchun harakat qilyapti va bu jarayonda ta‘lim olishni eng asosiy shart sifatida ko‘rmoqda.

Boshlang‘ich ta‘lim o‘quv-tarbiya jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish va uning uzluksizligini ta‘minlash dolzarb masalalardan biridir. Zamonaviy talablar esa o‘quvchilarga ta‘lim-tarbiya berish orqali ularda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish va kompetensiyalarni rivojlantirishni nazarda tutadi. Turli interfaol usullar asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayoni ko‘p jihatdan samarali bo‘lib, shaxsning turli yo‘nalishdagi layoqatlarini ochishga xizmat qiladi. Ushbu muammoni hal etishda o‘qituvchi va o‘quvchi hamkorligiga asoslanish zarurligini shu sohada o‘tkazilgan uslubiy-amaliy hamda tashkiliy-pedagogik tadqiqotlar isbotlab berdi.

Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘lim jarayonida turli interfaol usullar yordamida o‘qituvchi va o‘quvchi hamkorligini tashkil etish orqali o‘quvchilarida tayanch kopetensiyalarni rivojlantirishning o‘ziga xos imkoniyatlari ko‘zga tashlandi.

Bugungi talablar asosda o‘quvchining qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojini inobatga olgan holda ta‘limning turli shakl va usullaridan foydalanish ta‘lim sifati natijadorligini ta‘minlashga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinflarda hamkorlikda o‘qitish ta‘lim texnologiyasini qo‘llash imkoniyatlari juda keng bo‘lib, unda bolalar o‘zlarini erkin his etishadi, yaxshi kayfiyat asosida do‘stona muhitda bilimlarni egallashga harakat qilishadi.

Ta‘limda madaniyatshunoslik yondashuvlariga asoslangan hamkorlikda o‘qitish metodlari quyidagi xususiyatlar bilan alohida ajralib turadi:

1. O‘quvchilar o‘zaro birgalikda, ma‘lum bir topshiriq yoki o‘rganilayotgan faoliyat ustida ishlashadi, guruhiiy ish natijasida o‘rganilayotgan mavzu puxta o‘zlashtiriladi.
2. Ular o‘z imkoniyatlarini e‘tiborga olgan holda 2-3 kishilik kichik guruhlarda birgalikda ishlashadi.
3. O‘quvchilar umumiy vazifalarning yechimini topishga erishish yoki o‘rganish faoliyatini amalga oshirish uchun guruh tomonidan ishlab chiqilgan hamda ijtimoiy qabul qilingan o‘zaro hurmat va odob-axloq mezonlariga rioya qilishadi.

4. O‘quvchilar erkin, mustaqil, ijodiy faoliyat yuritishadi. Birgalikda berilgan topshiriqqa yechim topishga erishadilar.

5. O‘qituvchi o‘rganish faoliyati bo‘yicha ishlarni tashkil etadi, tayyorlaydi, ularni talab darajasida sifatli amalga oshirilishni ta‘minlaydi, muloqot usullari hamda zamonaviy axborot texnologiyalardan samarali foydalanishni tashkil qiladi.

6. Mavzuga mos mashg‘ulot va topshiriqlar o‘quvchilarning bir-birlariga ko‘maklashishlarni talab etadigan holda tuziladi.

7. O‘quvchilarning ta‘lim olish jarayonidagi mas‘uliyati oshadi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida hamkorlikda o‘qitish deganda:

- guruhda har bir sherik bilan birgalikda harakat qilish;
- berilgan topshiriqlarga ma‘suliyat bilan jiddiy qarab, faol ishlash;
- shariklar bilan muloyim va samimiy do‘stona muloqotda bo‘lish;
- butun guruh, jumladan sherik yutuqlarini o‘z yutug‘i singari qabul qilish va birgalikda quvonish kabilar nazarda tutiladi.

Mavzuni hamkorlikda o‘rganish o‘quvchiga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- o‘quvchining o‘rganish jarayonini boyitadi;
- o‘quvchilarga kognitiv (atrof olam haqidagi bilim doirasini kengaytirish, bilish ehtiyojlarini rivojlantirish ta‘limi) axborot beradi;
- o‘quvchilarda materialni o‘rganishga ishtiyoq uyg‘otadi;
- o‘quvchilarning o‘z shaxsiy bilim va dunyoqarashlarni shakllantirish imkoniyatlarni kengaytiradi;
- axborotni ikki tomonlama almashish samaradorligini oshiradi;
- o‘quvchilarga mustaqil hayotga tayyorlanishlari uchun zarur bilimlar beradi;
- turli xil madaniyat va ijtimoiy-iqtisodiy darajadagi guruhlar o‘rtasida ijobiy o‘zaro munosabatlarni ilgari suradi;

Hamkorlikda o‘qitish konsepsiyasi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- o‘quvchi bilan hamkorlik munosabati;
- o‘quvchida ijobiy emotsional qoniqish hosil qilish;
- maktab ta‘limini muvaffaqiyatli amalga oshirish;
- muloqot va mehnat qilish ko‘nikma va malakasini hosil qilish;
- o‘quvchilar bilan birgalikda mehnat qilish va yutuqqa erishishga ishontirish;
- o‘quvchiga yordam berish g‘oyasi;
- har bir o‘quvchi sinf ishida erkin qatnashish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak;
- o‘quvchilar ishini rag‘batlantirish maqsadida baholash.

Boshlang‘ich sinflarda madaniyatshunoslik yondashuvi asosida hamkorlikda o‘qitish texnologiyalaridan samarali foydalanishning o‘ziga xos pedagogik-psixologik va uslubiy asoslari bo‘lib, ular quyidagicha tizimlashtiriladi:

1. tashkiliy-pedagogik asoslar – o‘quv reja, dastur, dars mavzusi, DTS talablari va ularga muvofiq darajada o‘zlashtirilishi talab qilinadigan yangi bilim hajmi asosida o‘quv mashg‘uloti ishtirokchilarining hamkorlikda ishlashlari uchun shart-sharoit imkoniyatlarini belgilash va amalga oshirish;

2. psixologik asoslari – o‘quvchilarning psixologik yosh xususiyatlarini hisobga olish, o‘quvchi uchun qulay psixologik muhit yaratish, dars mazmunidagi tushuncha, atama va boshqa shartlarning o‘quvchi uchun sodda va tushunarli bo‘lishi;

3. uslubiy asoslari – mashg‘ulot uchun zarur vositalarni oldindan tayyorlash, ularning talab darajasida, sifatli bo‘lishni ta‘minlash;

4. muloqot usullari hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni tashkil etish.

Boshlang‘ich sinflarda madaniyatshunoslik yondashuvi asosida ta‘lim jarayonini hamkorlikda o‘qitish texnologiyalaridan foydalanib olib borish o‘quvchilarning kreativ (tadqiqotchilik xarakteriga ega, ijodiy tafakkurni jadal ravishda rivojlantirish ta‘limi) qobiliyatlarini takomillashtirishda katta imkoniyatlarga ega ekanligi ma‘lum. O‘quvchilarda kreativlik qobiliyatining rivojlanishiga quyidagi fazilatlar katta ta‘sir ko‘rsatadi:

ijodiy fikrlash;

o‘quvchi qadr-qimmatini tan olish;

atrof-muhit ta‘siriga bolalar sezgirligini rivojlantirish;

g‘oyalar va obyektlarni erkin egallashga yo‘naltirish;

ijodiy jarayonlar to‘g‘risida asoslangan axborot bera bilish ko‘nikmasini shakllantirish;

tanqidni to‘g‘ri asoslab bera bilishni rivojlantirish;

o‘zini hurmat qilishni rag‘batlantirish;

baho olishda qo‘rqish hissini jilovlashga o‘rgatish. Hamkorlikda o‘qitish jarayonidan kelib chiqib quyidagi xulosalarni chiqarishimiz mumkin:

o‘quvchilar dars mazmuniga ijodiy yondashadi;

dars jarayonidagi axborotni tahlil va tanqid qilib, o‘z xulosalarni asoslaydi;

bilimlarni yangi vaziyatlarda ijodiy qo‘llaydi;

hamkorlikda o‘qiyotgan o‘quvchilar muvaffaqiyatga erishish uchun bir-birlariga ko‘maklashadilar.

Hamkorlikda o‘qitishga asoslangan pedagogik jarayonda yuqorida qayd etilgan g‘oyalar asosida shaxsga yo‘naltiriluvchi (rivojlantiruvchi) texnologiya yaratiladi. Ta‘lim texnologiyasining mohiyati shaxsni rivojlantirish, ta‘lim nazariyasini asoslash uchun nazariy shart-sharoit yaratish emas, balki unga o‘z o‘zini tarbiyalashga yordam berishdan iborat bo‘lishi lozim.

Kelajagimiz bo‘lmish yosh avlodni har tomonlama yetuk, barkamol qilib tarbiyalash xalqimiz uchun qadim zamonlardan beri eng muhim masalalardan biri bo‘lib kelgan. Bularni biz o‘rta asrlarda yashab o‘tgan allomalarimiz tomonidan yaratilgan ilmiy asarlardan bilishimiz, o‘rganishimiz mumkin. Abu Ali ibn Sino, Amir Temur, Alisher Navoiy, Abu Rayhon Beruniy, Al Xorazmiy, Abdulla Avloniy kabi buyuk mutafakkirlar o‘zlarining turli fanlar sohasida yaratgan ta‘limotlari bilan jahon fani va madaniyati xazinasiga ulkan boy meroslarni qoldirganlar. Hozirgi kunda yurtimizga bilimdon, mustaqil fikrlovchi, ijodiy izlanuvchi, yuqori malakali, madaniyatli, ijodkor, o‘z ishining mohir ustalari ko‘proq talab qilinmoqda. Bunday insonlarni jamiyatga yetkazib berish pedagoglar zimmasiga yuklatilar ekan, avvalo, biz boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining oldimizga qo‘yilgan vazifa kichik yoshdagi o‘quvchilarni savodli, zukko, nutqi ravon qilib tarbiyalashdan iborat.

O‘qituvchilar o‘quvchiga ta‘lim berish bilan birga uzviy ravishda tarbiya ham berib boradi. Buni nafaqat dars jarayonida, balki, tadbirlarda ham amalga oshirish mumkin. Tadbirlarni namunali o‘tkazishda avvalambor, o‘quvchilar kiyinishi, sinf xonasining mavzuga mos bezatilishi, umuman olganda tashqi ko‘rinish talab darajasida bo‘lmog‘i darkor. Undan

keyin esa unda yangraydigan jumlarlar, she'r, qo'shiqlar mavzuning to'laqonli ochilishiga xizmat qilishi kerak.

Dars va tadbirlarda amalga oshiriladigan faoliyatlarni hamkorlikda o'qitish ta'lim texnologiyasidan foydalanib, madaniyatshunoslik yondashuvi asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini hamkorlik texnologiyalarini qo'llashga tayyorlash imkoniyatlari juda keng bo'lib, ular har bir o'quvchi shaxsini kelajak hayotga tayyorlaydi. O'quvchilarning shaxsiy va fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim omillardan biri bo'lib hisoblanadi.

REFERENCES

1. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N., Matnazarova K., Xolmatov P., Shirinov M. Pedagogika. Darslik. - T.: «Navro'z», 2016.
2. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. - T.: «Fan va texnologiyalar», 2008.
3. Safin D.V., Musina R.G. Ta'lim berish va o'qishning interaktiv usullari. O'quv qo'llanma. 5-modul, - T., 2007. -43-b.
4. O'quvchilarda madaniy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladigan pedagogik tadbirlarning mazmuni “Globallashuv sharoitida O'zbekistonda innovatsion g'oyalarning huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy-falsafiy, talimiy yo'nalishlarining rivojlanish istiqbollari” mavzusida respublika miqyosida o'tkazilgan anjuman materiallari. O'zbekiston Milliy axborot agentligi. 2020-yil 7-may. B.32-35.
5. Safarova R.G. O'quvchilarni madaniy-ma'naviy rivojlantirishda pedagogik hamkorlikning imkoniyatlari Uzluksiz malaka oshirish tizimida innovatsion jarayon: pedagog xodimlarning moslashuvchanlik ko'nikmalarini shakllantirish muammolari: respublika ilmiy-amaliy onlayn anjuman materiallari Nukus MOI. 2020-yil 22-may. B.132-133.
6. Safarova R.G. O'quvchi hamda talaba-yoshlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishning pedagogik manbalari “Demokratik va huquqiy jamiyatni rivojlantirishda yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish” nomli respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. Farg'ona, FDU 2020-yil 23-iyun. B.5-7.

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARNI SHAXSLARARO MUNOSABATLARGA TAYYORLASHDA
AJDODLAR MEROSIDAN FOYDALANISH MAZMUNI**

Наргиза Дилова

Бухоро давлат университети “Бошланғич таълим” кафедраси доценти, п.ф.д

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10005024>

Ajdodlarimiz insonlarning o‘zaro hamkorlikka kirishishlari, fikr almashishlari, muammolarga baxs-munozara yo‘li bilan yechim topishlari suhbat yordamida o‘z bilganlarini bo‘lishishlarini qo‘llab-quvvatlaganlar. Ushbu qarashlar amaldagi ta‘lim tizimi uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lib, pedagogik hamkorlik, bahs-munozara, muloqotga kirishuvchanlik, suhbat metodlari yordamida talabalarning o‘quv-bilish faoliyatini rivojlantirishga qulay sharoit yaratiladi.

Ajdodlarimiz shaxslararo muloqot, to‘g‘riso‘zlik, halollik, zukkolik asosiga qurilishi lozimligini uqtirganlar. Shuning uchun ham ta‘lim- tarbiya jarayonida hap bir talaba o‘zining aqliy harakatlari yordamida atrofdagilar bilan samimiy, ishchan muloqotga kirisha olishi lozim. Ajdodlarimiz insonning o‘z-o‘zini idora etishi va kundalik harakatlarini tartibga solishi, nazorat qilishi lozimligini ko‘rsatib o‘tganlar.

Ajdodlarimizning pedagogik merosi talabalarga o‘z-o‘zlarini anglay olishlari, boshqara bilishlari orqali intellektual rivojlanish yo‘lini ko‘rsatadi. Natijada talabalarda o‘zlikni anglash, o‘zgalarga qayg‘udosh bo‘lish tuyg‘usi tarkib topadi. Ularda o‘z-o‘zini moddiy ta’sirlar va salbiy illatlardan himoyalaniish ko‘nikmasi hosil bo‘ladi. Bu talaba-yoshlarni ommaviy madaniyatning turli-tuman xurujlaridan asrashga xizmat qiladi. Natijada talabalar intellektual, ma’naviy, jismoniy jihatdan barkamollikka erishish yo‘lini tanlaydilar.

Rivojlanib borayotgan jamiyat, ijtimoiy madaniyat va sifatli ta‘lim taraqqiyoti sharoitida bo‘lajak o‘qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda ijtimoiy – gumanidar fanlardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish jarayonida zamonaviy ta‘lim yondashuvlarini qo‘llash, bo‘lajak pedagogning innovatsion faoliyati bo‘lmish axborot, pedagogik yangiliklarni yaratish, o‘zlashtirish va foydalanishdan iborat bo‘lgan tizimga e’tibor qaratish, ta‘lim mazmuni insonparvarlashtirish, o‘kitishning yangi tashkiliy shakllari texnologiyalarini qidirish bugungi dolzarb vazifalardan biridir. Barcha ta‘lim texnologiyalari falsafiy, psixologik, didaktik va ta’limiy maqsadlarning aniq ilmiy g‘oyalariga asoslanadi hamda sifatli ta‘lim maqsadlariga erishishda kuch va vaqt sarf qilishda inson imkoniyatlari va texnik zaxiralardan foydalanish bo‘yicha maqbul yo‘l va vositalarni ta’minlash orqali ta‘lim samaradorligini oshirishning muhim omili bo‘lib hisoblanadi.

Dastlabki pedagogik faoliyat jarayonini tashkil etish va unga rahbarlik qilish, talabalarning umumiy qiziqishlari asosida amalga oshiriladi. Bu yerda shaxslararo munosabatlar katta rol o‘ynaydi. Shaxslararo munosabatlarning muayyan natijalarni berishi bu faoliyatning muhim samarasi hisoblanadi.

Maqsadimiz madaniyatshunoslik yondashuvi asosida talabalarning o‘z o‘stida mustaqil ijodiy- produktiv ishlashlari, bolalik orzularini ro‘yobga chiqarish, tasavvurlarini oshirish, ochiqlik, yorqinlik va betakrorlik. O‘quvchilarda shakllantirilishi lozim bo‘lgan 5 ta: kommunikativ; axborot bilan ishlash; shaxs sifatida o‘z- o‘zini rivojlantirish; ijtimoiy faol fuqarolik; umummadaniy; yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish, kompetensiyalarini dars jarayonida shakllantirish uchun, uni rivojlantirish shaklida berish

uslubi tanlandi. Mazkur kompetensiyalar talaba va o'quvchining yosh psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda har bir o'quv predmetini o'qitish jarayonida shakllantirilib borilishini inobatga olib, ta'limning amaliyotga yo'naltirilganlik jarayonini kuzatish, tushunish va tushuntirish; tajribalar o'tkazish, xulosalar chiqarish; psixologik bilimlardan amaliyotda foydalana olish kompetensiyalarini shakllantirish ko'zda tutildi. Shu nuqtai nazardan talabalarning dars paytidagi fanga oid kompetensiyalarini shakllantirish muhim hisoblanadi. Shu o'rinda talabalarda kompetensiyalarni rivojlantirish dinamikasini o'rganish bilan birga, usul, metod va ta'lim texnologiyalarning samaradorligini aniqlash xususida olib boradigan ijro mexanizmini ishlab chiqamiz.

Bugungi kunda pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida Uzluksiz ta'limning muhim qadriyati bo'lgan mustaqil ta'limning va ijtimoiyomilning o'rni beqiyosdir. Ayni o'rinda ta'limiy qadriyatlardan ayrimlari namoyon bo'ladi. Ular quyidagilardir:

1. O'qitish jarayonida ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish.
2. Pedagogik amaliyot davrida ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish.
3. Bo'lajak o'qituvchi shaxsining ijtimoiy faolligi.

Ma'lumki, ta'lim- o'qituvchi va o'quvchi orasida o'rnatiladigan pedagogik munosabatlar majmuidir. Ana shu munosabatlarda o'zaro ishonch, talab va tartib muhimdir, ya'ni bilimlar ortib boradi intellekt mukammallashadi.

Ijtimoiylashuv - bu ma'lum ijtimoiy sharoitlarda atrofdagilar, bo'lajak hamkasblarining faoliyatini ob'ektiv baholash, ijtimoiy munosabatlarni amalga oshirishda faol ishtirok etishdir. Bu tizim bo'lajak o'qituvchi shaxsning maqsadlari, faoliyati hamda pedagogik muhitni qabul qilish xususiyatlarini aniqlaydi, tashqi omillarga ta'sir ko'rsatadi.

Odamlar bilan o'zaro munosabatlar, ijobiy yoki salbiy tajriba shaxsning ichki munosabatlari tizimini yuzaga keltiradi.

Dastlabki pedagogik faoliyat jarayonini tashkil etish va unga rahbarlik qilish, talabalarning umumiy qiziqishlari asosida amalga oshiriladi. Bu yerda shaxslararo munosabatlar katta rol o'ynaydi. Shaxslararo munosabatlarning muayyan natijalarni berishi bu faoliyatning muhim samarasi hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik amaliyot davridagi faoliyatlarining ko'rsatkichlari quyidagilardir: mahsuldorlik, qoniqarlilik, shaxsning hartomonlama rivojlanishi, mehnatga halol munosabatda bo'lishi, ijtimoiy faollik, qadriyatli yo'nalishi va boshqalar.

Bu yerda bo'lajak o'qituvchining o'z faoliyati, ya'ni, bajarayotgan ishlari va uni amalga oshirish sharoitlarida emotsional-baholash munosabatlaridan qoniqish hosil qilishi juda muhimdir. Pedagogik mehnatdan qoniqish hosil qilishda ijtimoiy-psixologik muhitning yaxshiligi va pedagogik faoliyatning samaradorligi muhim ko'rsatkichdir.

Ijtimoiylashtirish - kasbi bo'yicha hamkasblari bilan munosabatlari, muloqotlari va birgalikdagi pedagogik faoliyatda amalga oshiriladigan ijtimoiy-pedagogik tajribani o'zlashtirish, faol qayta ishlab chiqish jarayoni va uning natijasidir.

Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchining ijtimoiylashuvi, ya'ni pedagogik sharoitlarda ishlab chiqarishga moslashuvi -ijtimoiy-psixologik muhitning yaratuvchisi, muloqot, xulqi pedagogik amaliyot rahbari nazorati ostida maqsadga muvofiq boshqarilib boriladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik amaliyot davridagi faoliyatlarining ko'rsatkichlari quyidagilardir: mahsuldorlik, qoniqarlilik, shaxsning hartomonlama rivojlanishi, mehnatga halol munosabatda bo'lishi, ijtimoiy faollik, qadriyatli yo'nalishi va boshqalar.

Bu yerda bo'lajak o'qituvchining o'z faoliyati, ya'ni, bajarayotgan ishlari va uni amalga oshirish sharoitlarida emotsional-baholash munosabatlaridan qoniqish hosil qilishi juda muhimdir. Pedagogik mehnatdan qoniqish hosil qilishda ijtimoiy-psixologik muhitning yaxshiligi va pedagogik faoliyatning samaradorligi muhim ko'rsatkichdir.

Dars jarayonlarida ko'pincha o'quvchilar qo'yilgan maqsadlarga erishish yo'lida shaxslararo munosabatlarda ishlashga undaladilar. Shaxslararo munosabatlar jamoa bo'lib ishlashni, ya'ni bir yoki undan ko'p insonlar bilan maqsadlarni belgilab olish va ularga birgalikda erishishni talab etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxslararo munosabatlar o'quvchilarga o'zlashtirishda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini yaratib beradi. Chunki, ushbu uslub orqali o'quvchilar savollar bilan murojaat qilishlari, fikrlar xususida bahs yuritishlari, yechimlarni qidirishlari, teran fikrlashlari hamda dars mavzusini chuqurroq tushinishga erishishlari mumkin. Shuningdek, navbat bilan harakat qilish, o'rtoqlashish, boshqalarga ko'maklashish hamda boshqalarning yordamini qabul qilish kabi ko'nikmalarni aynan Shaxslararo munosabatlar uslubi orqali shakllantirish mumkin.

Madaniyatshunoslik yondashuvlari asosida o'quvchilar bilan shaxslararo munosabatlarga kirishganda o'qituvchilar guruhlardagi barcha o'quvchilarning:

- ishtirok etishlari va o'zlarini jarayonning bir qismi sifatida his etishlarini
- ko'zlagan natijalariga erishish yo'lida o'z maqsadlari va rejalarini kelishib olishlariga
- o'z natijalariga erishish uchun ularga ajratilgan bo'limlar ustida ishlashlariga
- birgalikda bajargan ishlarini qanday yaxshilash mumkinligi xususida birga bosh qotirishlari

- o'zlari bajargan ish xususida gapirishlari va fikr bildirishda bir-birlariga yordam berishlarini ta'minlashlari lozim.

Har qanday texnik va texnologik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan, shaxslararo munosabatlar asosida olib borilgan dars jarayoni natijasida:

- o'quvchida o'ziga va ishiga mas'uliyatli bo'lish;
- har qanday jarayonga moslasha olish ko'nikmasini tarbiyalash bilan birga o'ziga va boshqalarga nisbatan yuqori marra va standartlarni belgilash va ularga erishishga intilish;
- turli xil shakl va mazmundagi samarali og'zaki, yozma va multimediyaga asoslangan muloqotni anglash, boshqarish va ijod qilish;
- yangi g'oyalar o'ylab chiqish, ularni amalga oshirish va boshqalarga ham ma'lum qilish;
- kutilmagan yangi va turli imkoniyatlarga tayyor turish;
- masalani anglashda va murakkab qarorlar qabul qilishda puxta dalillar keltirish;
- turli xil shakllarda va vositalar orqali axborotlarni tahlil etish, baholash, boshqarish va yangi ma'lumotlar yaratish;
- jamoada ishlay olish va yetakchilik qobiliyatlarini namoyon etish;
- turli xil rollar va mas'uliyatlarni qabul qila olish va boshqalar bilan birgalikda samarali mehnat qila olish;
- shaxsiy tushunish va o'rganish ehtiyojlarini kuzatib borish;
- topshiriqlarni hal qilishga yordam beruvchi va mos keluvchi manbalarni aniqlash;
- jamiyat foydasini nazarda tutgan holda mas'uliyat bilan harakat qilish.

Shaxsiy hayotda, ish o'rnida va jamiyat orasida odob va axloq bilan ish tutish kabi ko'nikmalar shakllanadi.

Zero, XXI asrga xos Shaxslararo munosabatlar asosida o‘qitish va ta’lim olishning zamonaviy usuli o‘quvchilarni yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalariga ega bo‘lishlarini ta’minlashga xizmat qiladi. Ularni fikrlash chegarasidan tashqariga chiqishga, ijodiy, samarali va odobli fikrlashga undaydi. Bunday fikrlash esa yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalariga ega bo‘lishni talab etadiki, bunga tahlil, sintez, o‘z fikrlash jarayonini tushuna olish muammolarni yechish va baholash kabi qobiliyatlar kiradi.

Bugungi kunda ta’lim oldida turgan ijtimoiy buyurtma shundan iboratki, o‘quv-tarbiya jarayonida o‘quvchilarning ijrochilik ko‘nikmalarini shakllantirish bilan cheklanmaslik kerak. Vazifaning murakkabligi shundaki, ta’lim-tarbiya o‘quvchilarda xulq-atvorning shaxsiy, ichki asoslarini shakllantirishi lozim. Bu amalda o‘quvchining shaxsiy sifatlarini namoyon qilish imkonini berishi lozim.

O‘quvchining shaxsiy sifatлари– bu har bir kishida o‘ziga xos tarzda hosil bo‘ladigan, uning umumiy qadriyatlarga bo‘lgan munosabatini namoyon qiladigan, shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan sifatlaridir. Ular madaniyatlilik, ijodkorlik, erkinlik, mustaqillik, tanlov imkoniyatiga egalik, fidoiylilik, baynalminallik, shaxsiy yaratuvchilik, bunyodkorlik, o‘ziga xoslik, fuqarolik jamiyatiga mansublik, haqgo‘ylik, intizomlilik, hamjihatlik, hamdardlik kabilar. Yuqorida ko‘rsatilga talablarni bajarish kabi muhim vazifa har bir mahoratli va kompetentli o‘qituvchi zimmasiga ulkan ma’suliyat yuklaydi.

REFERENCES

1. Антология педагогической мысли Узбекской ССР / Составители: С.П.Раджабов, К.Х.Хошимов, К.М.Муминходжаев, С.К.Каримова. – М.: Педагогика, 1986. – 320 с.
2. Психологические основы подготовки будущих учителей к межличностным отношениям // “PEDAGOGIK MAHORAT” Ilmiy-Nazariy Va Metodik Jurnal. // 2022, № 3-4. 75 бет 2022
3. Beruniy Abu Rayxon. O‘ylar, hikmatlar, naqlar, she’rlar. To‘p. va nashrga tayyorlovchi Abdusodiq Irisov. T., «Yosh gvardiya», 1973. – 104 b.
4. Закуев А.К. Психология Ибн-Сины.Баку:Изд-во Акад. наук АзССР, 1958.–89 с.
5. Ma’naviyat yulduzlari: (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar) // To‘plovchi va mas’ul muharrir: M.M.Xayrullaev/- To‘ldirilgan qayta nashr. – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr., 2001. – 408 b.
6. Sharq mutafakkirlari merosi vositasida ta’lim jarayonidagi shaxslararo munosabatlarni o‘rnatishning pedagogik xususiyatlari,/ N.G. Dilova, “Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar” - Xalqaro jurnal 2022.№2

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARNI BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING IJTIMOIIY VA
HUQUQIIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHGA TAYYORLASH**

Nargiza Hakimova

Buxoro davlat universiteti dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

[https://doi.org/ 10.5281/zenodo.10005068](https://doi.org/10.5281/zenodo.10005068)

Dunyodagi ko‘plab ilmiy-tadqiqot markazlari, ta‘lim muassasalarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini innovatsion yondashuvlar asosida ijtimoiy-huquqiy jihatdan bilimli, zamonaviy dunyo uchun zarur bo‘lgan muayyan ko‘nikmalarni egallashga yo‘naltirilgan bilim berish mexanizmlarini takomillashtirish masalasi dolzarb muammo sanaladi. O‘quvchilarning ijtimoiy-huquqiy savodxonligini oshirishni kafolatlovchi innovatsion – integrativ usullarni qo‘llashning pedagogik-psixologik jihatlarini aniqlash hamda savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda yosh avlodni odob-axloq me‘yorlariga o‘rgatish, ular ongida ijtimoiy-huquqiy me‘yorlarga hurmat hissini tarbiyalash orqali hayotiy ko‘nikmalarga o‘rgatish, o‘quvchilarning ijtimoiylashuviga ta‘sir etuvchi omillar, faol fuqarolik pozitsiyasi va huquqiy madaniyatni shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlari, ta‘lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarni odob-axloq me‘yorlariga o‘rgatishning ahamiyati Sharq mutafakkirlari al-Xorazmiy, al-Farg‘oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, A.Fitrat, A.Avloniy, M.Behbudiyning ma‘naviy merosida o‘z aksini topgan. Ushbu talablar mamlakatimiz olimlari tomonidan ham tadbqiq etilib, ularda ajdodlar merosidan foydalangan holda madaniyatshunoslik yondashuvlarga asoslanish o‘ziga xos o‘ringa ega.

Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarni hayotga tayyorlashda ularga “shaxs”, “madaniyat”, “qadriyat”, “xulq-atvor”, “huquq”, “burch”, “tarbiya” kabi tushunchalar haqida ma‘lumot berish hamda odob-axloq me‘yorlari mazmun-mohiyatining zaruriy sifatlarini singdirishning o‘zi bu madaniyatshunoslik yondashuvga asoslanishning ma‘lum bir omilidir. Ushbu tushunchalar o‘zaro aloqador bo‘lib, doimiy ravishda bir - birini to‘ldirib boradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida ijtimoiy-huquqiy kompetensiyalarni shakllantirishdan oldin ularda mazkur tushunchalar haqidagi bilimlarini tarkib toptirish zarur.

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy-huquqiy kompetensiyalarni shakllantirishning tamoyillarini quyidagi tarzda izohlash mumkin:

Birinchidan, o‘quvchida ijtimoiy-huquqiy kompetensiyalarning mavjudligi uning umri davomidagi muvaffaqiyatli faoliyatini kafolatlaydi.

Ikkinchidan, o‘quvchi hayotida shaxsiy harakatlarining yetarlicha tanloviga imkon yaratib, shaxsga xos bo‘lgan ijtimoiy rollarni bajarish samaradorligini ta‘minlaydi.

Uchinchidan, o‘quvchining Vatanga, oilaga, insonlarga, tabiatga, qadriyatlarga nisbatan e‘tiqodini hamda shaxslararo munosabatlarini rivojlantiradi.

To‘rtinchidan, ijtimoiy va huquqiy kompetensiya ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy-ma‘rifiy, estetik qadriyatlar va o‘z-o‘zini rivojlantirishda muhim o‘rin egallaydi.

Beshinchidan, o‘quvchilarda ijtimoiy muhit, oilasi, mahallasidagi jamoaviy munosabatlar ham muhim rol o‘ynaydi.

Oltinchidan, ta‘lim muassasasidagi ochiq ijtimoiy-pedagogik tizim, sog‘lom muhit, o‘qituvchilarning kasbiy darajasi e‘tiboga olinadi.

Yettinchidan, o‘quvchilarning hayotiy qadriyatlarini aniqlash, ochiqlik, bag‘rikenglik, o‘zaro mehr-oqibatlilik, axloqiy fazilatlar, hayotiy maqsadlar, kasb tanlash motivlari, o‘z-o‘zini tarbiyalash, ijtimoiy harakatchanlik va faollik kabi omillar e‘tiborga olinadi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida boshlang‘ich sinf darslarida o‘quvchilarning ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarini shakllantirishda quyidagi interfaol o‘qitish shakllaridan foydalandik:

- o‘qituvchi – o‘quvchi (juftlikda ishlash);
- o‘qituvchi-o‘quvchilar guruhi (jamoadada ishlash);
- o‘quvchi- o‘quvchi (juftlikda ishlash);
- o‘quvchi - o‘quvchilar guruhi (guruh yoki kichik guruhda ishlash)
- o‘quvchilar-o‘quvchilar guruhi (kichik guruhlarda ishlash)

Ushbu ta‘lim shakllaridan foydalanib, o‘quvchilarda faollik, ijodkorlik, mehnatsevarlik, intiluvchanlik, bilimdonlik, tadqiqotchilik kabi sifatlarni shakllantiradigan hamda sheriklik (subekt-subektlik) muloqoti tamoyillariga asoslangan “Do‘st tanlayman”, “Ta‘qiqlangan meva”, “O‘zimizni qanday tutamiz”, “Qadriyatlar”, “Qadr-qimmatliklar yarmarkasi” kabi o‘quvchilarning ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradigan ta‘limiy o‘yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Milliy dastur asosida yaratilgan boshlang‘ich sinfda o‘qitiladigan fanlarning bosh g‘oyasida kompetensiyaviy yondashuvlarga asoslangan o‘quv dasturlari bo‘yicha ta‘lim jarayonini tashkil etish asosida o‘quvchilarda ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalar bilan birgalikda ularda mas‘uliyat va moslashuvchanlik, muloqot qilish, ijodiylik va qiziquvchanlik, tanqidiy fikrlash, shaxslararo hamkorlik qilish, muammolarni aniqlash, yechimni topish, o‘z-o‘zini yo‘naltirish, ijtimoiy mas‘uliyat kabi ko‘nikmalar shakllanadi.

Bunday zamonaviy ta‘lim-ta‘lim berish jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilarning vazifasi quyidagicha bo‘ladi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida boshlang‘ich sinf darslarida kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta‘lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchining vazifasi

O‘qituvchi	O‘quvchi
O‘quvchiga bilim bermaydi balki, unga bilim olishni o‘rgatadi.	Darsda olgan bilim, ko‘nikma va malakalarini amaliyotda qo‘lay olish layoqat elementlarini egallaydi.
Doimiy izlanishda bo‘ladi, o‘z ustida mustaqil ishlab, kasbiy kompetentligi, pedagogik mahoratini oshirib boradi, o‘quv jarayonini tashkil etishda akmeologik yondashuvga asoslanadi.	Hayotida duch keladigan muammoni ijobiy hal qilishni, mustaqil o‘qib, o‘rganishni, ishlashni, izlanishni, yangilik yaratishni, mantiqiy fikrlashga o‘rganadi hamda raqobatbardosh kadr sifatida shakllanadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta‘kidlash joizki, Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy-huquqiy kompetensiyalarni shakllantirishda

Zamonaviy ta'limning ahamiyati o'quvchilarda faol ijtimoiylashuv ko'nikmalarini shakllantirish bilan belgilanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy munosabatlar jarayonining faol ishtirokchilari bo'lishlariga erishishda ular tomonidan ijtimoiy va huquqiy ko'nikmalarga ega bo'lish o'ziga xos ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarni shakllantirishga ta'sir ko'rsatuvchi omillar va shart-sharoitlar o'quvchilar tafakkurini motivatsion va refleksiv ko'nikmalarga o'rgatish vositalari, shakllari, usul va yo'llarini belgilash asosida qaror topadi. Buning uchun o'qituvchidan ta'lim-tarbiya jarayoniga ijodiy munosabatda hamda akmeologik yondashuvda bo'lish talab etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarni shakllantirishga asoslangan innovatsion metod hamda ijodiy-ta'limiy o'yinlar mazmunini tayanch va fanga oid kompetensiyalar bilan bog'liq holda izohlash asosida ishlab chiqilgan, maqsaddan natijaga yo'naltirilgan izchillik va uzviylik xarakteriga ega funksional modelni ta'lim amaliyotiga tatbiq qilish o'quvchilarda ijtimoiy va huquqiy me'yorlarga amal qilish ko'nikmalarining shakllanishiga samarali ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarni ijtimoiy va huquqiy me'yorlar bilan tanishtirishda boshlang'ich sinflar o'qituvchilari alohida o'rin tutadilar. Ularning mashg'ulot va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkillashtirish hamda yuqori saviyada o'tkazishga nisbatan ijodiy yondashishlari pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish bilan birga, o'quvchilarda ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarga ega bo'lish imkoniyatini oshiradi.

Xulosalariga tayangan holda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga hurmat hissini shakllantirish samaradorligini oshirish yuzasidan quyidagi tavsiyalarni berishni lozim topdik:

- boshlang'ich sinf Tarbiya fanini o'tishda amaliy tajribalarga alohida e'tibor qaratish, ya'ni imkoniyat darajasida mazkur darslarni sinf xonasida emas, mavzuga mos obyektlarda tashkil etish;

- milliy o'quv dastur asosida yaratilgan Tarbiya fanlari dasturiga qo'shimcha ravishda "Mashq daftari" ishlab chiqish;

- boshlang'ich sinflarda Tarbiya fanidan dars beradigan o'qituvchilar uchun maxsus kurslar tashkil etib, unda xorijiy tajribalarga asoslangan holda treninglar olib borish uchun dasturlar tayyorlash;

- tarbiya darslari mazmuni asosida sinfdan tashqari tadbirlarni tashkil etish orqali o'quvchilarda ijtimoiy-huquqiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar tayyorlash.

REFERENCES

1. Mahamadjon Abdurahmonov, Nasimxon Rahmonov Madaniyatshunoslik darslik. 2014-yil
2. Gorbushina O.P. Psixologicheskiy trening. Sekreti provedeniya. SPb.: Piter, 2007. - 176 s: il. - (Seriya «Prakticheskaya psixologiya»).
3. Zaxarov V.P., Xryasheva N.Y. Sotsialno-psixologicheskiy trening.L., 1990.
4. Praktikum po sotsialno-psixologicheskemu treningu. Pod.red. B.D.Parigina. Sankt-Peterburg, 1994.
5. N.Dilova Sharq mutafakkirlari merosi vositasida bo'lajak o'qituvchilarni shaxslararo munosabatlarga tayyorlash - pedagogik muammo sifatida /Pedagogik akmeologiya/2023y 1-son, 45-bet

6. Hakimova N.S. Kichik yoshdagi o‘quvchilarda ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik ahamiyati // Psixologiya. -Buxoro, 2022. №5. -146-149. (13.00.00; №14).
7. Hakimova N.S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hayotida ijtimoiy-huquqiy me‘yorlarning o‘rni // “Pedagogik mahorat” Buxoro, 2022-№5. -98-101. (13.00.00; №23).

О ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ ПОДХОДЕ К ОБУЧЕНИЮ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ ПРИ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

А.Т.Нурманов

д.п.н., проф. ДжГПУ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10005082>

В современных социокультурных условиях в мировой теории и практике образования неуклонно растет внимание к культурологическим проблемам образования. Перед современным образованием ставятся задачи введения личности в мир родной и общечеловеческой культуры и подготовки ее к сотрудничеству, толерантности и уважению к другим национальным культурам, что в процессе подготовки педагогических кадров в вузе предполагает развитие их коммуникативной компетенции, которая в межкультурном измерении включает знание особенностей национальной и мировой культуры, культурологических основ социальных явлений и традиций. Следовательно, приобщение будущих специалистов к мировым ценностям, формирование и развитие у них умения взаимодействовать в мировом пространстве с представителями разных культур является одной из важных задач современного высшего педагогического образования.

Вопрос о необходимости воспитания человека культуры, приверженного к общечеловеческим ценностям, впитавшего в себя богатство культурного наследия прошлого не только своего народа, но и народов других стран, человека, стремящегося к взаимопониманию с ними, способного и готового осуществлять межличностное и межкультурное общение, в том числе, и посредством международных языков актуален и для непрерывного образования в нашей республике.

Главной задачей лингвокультурологии как науки является изучение и описание взаимоотношений языка и культуры, языка и этноса, языка и народного менталитета, она создана на основе «триады» - «язык, культура, человеческая личность», её научный аппарат представляет собой своего рода увеличительное стекло, сквозь которое можно увидеть материальную и ментальную этническую самобытность.

Итак, используя научные достижения лингвокультурологии в прикладном аспекте, современная лингводидактика рассматривает эту науку как своего рода практическую реализацию культурологии, что подразумевает не только широкий культурологический проблемный диапазон, но и максимально углубленное эмпирическое изучение языковых фактов. Именно такой подход в свете требований современного иноязычного образования и межкультурной коммуникации представляется наиболее перспективным и продуктивным.

Воспитание интереса к русскому языку и русской культуре является одной из важнейших задач в обучении РКИ, выступая как основа формирования лингвокультурологической компетенции у обучающихся.

Лингвокультурологическая компетенция в нашем понимании – это не только осознание национально-культурного компонента языковых единиц разных уровней и овладение культурой народа-носителя языка, но и параллельное овладение информационной культурой, культурой жизнедеятельности (сохранение и преумножение жизненного статуса, эргономика, психология здоровья), а также формирование неких

индивидуальных ценностных ориентаций, в основе которых лежит постулат о том, что «культура – это индивидуально (лично) приобретенные духовные ценности».

В качестве исходных мы принимаем следующие положения: диалог языков призван формировать полилингвальную языковую личность, а диалог культур – *в этнолингвокультурологическом аспекте* – личность, причастную ко всему человечеству и одновременно ощущающую потребность в этнокультурной самоидентификации на основе усвоения языка неотъемлемо от усвоения культуры народов – его носителей; *в общекультурном аспекте* – личность, вооруженную высокими технологиями на основе информационной культуры и культуры жизнедеятельности; *в индивидуально-личностном аспекте* – личность духовно богатую, интеллектуально развитую и высоконравственную.

Следует особо подчеркнуть, что, трактуя язык как основное средство социализации личности в современном информационно-гуманитарном обществе, мы рассматриваем информатизацию и гуманитаризацию в непрерывном единстве, понимая под информатизацией общества гуманитарные в широком смысле аспекты развития информатики и электронно-вычислительной техники: философские, социокультурные, мировоззренческие, идеологические, методологические и т.д.

В этих условиях именно язык призван «социализировать» личность посредством формирования способности свободно ориентироваться в потоке информации, отфильтровать главное через призму общечеловеческих ценностей, самостоятельно определять направления и границы поиска необходимой информации, свободно владеть способами и средствами управления и передачи информации, навыками ввода информации, используя скорочтение, машинопись, знание иностранных языков, а также приемы эргономики и психосаморегуляции.

Таким образом, лингвокультурологический подход, являясь основой формирования языковой личности, предполагает, с нашей точки зрения, не только диалог с этническими культурами, но и приобщение личности к культуре общечеловеческой, а в её составляющих – профессиональной, экологической, информационной и др.

Одним из важнейших механизмов успешного и эффективного разрешения этой задачи является использование на занятиях по РКИ значимых текстов русской культуры, в которых концентрируются основы народной ментальности и национального характера, системы ценностей и культурных установок. К таковым текстам, например, относятся своды русских народных сказок. Именно усвоение языкового материала народных сказок на занятиях по РКИ обеспечивает для обучаемых углубление в национально-культурную тематику, понимание отраженных в языке народных сказок национально-обусловленных мировоззренческих и ценностных особенностей русской языковой общности.

В этом направлении важнейшими задачами можно рассмотреть:

определение места русской народной сказки в русской культуре и ее значение для знакомства учащихся - иностранцев с русской культурой;

освещение тематической, жанровой, композиционной и стилевой специфики русской народной сказки на уроках РКИ;

выявление языковых особенностей русской народной сказки и видов информации, транслируемых языковыми единицами русской народной сказки;

анализ принципов использования русской народной сказки для формирования лингвокультурологической компетенции в обучении РКИ, традиционных и инновационных методов включения народной сказки в учебный процесс;

разработка учебно-методических материалов по изучению концептосферы русской народной сказки на занятиях по РКИ в свете формирования лингвокультурологической компетенции;

определение принципов работы с текстом на занятиях по РКИ;

разработка учебно-методических материалов занятий по чтению русских народных сказок на уроках РКИ;

разработка и реализация экспериментальной программы по внедрению в образовательный процесс системы работы по формированию лингвокультурологической компетенции при использовании концептосферы русских народных сказок на занятиях по РКИ.

Другим актуальным лингводидактическим направлением является осуществление комплексного лингвокультурологического описания концептуального содержания и языковой объективации различных концептов, например, концепта РОДИНА в русской языковой картине мира и в речевой практике носителей русского языка.

Решение следующих вопросов могут способствовать развитию и совершенствованию лингвокультурологической компетенции обучаемых:

характеристика теоретических основ анализа концептов в современном гуманитарном знании, существующих принципов, методов и методики концептуального анализа, посредством чего обосновать исследовательскую концепцию комплексного описания концепта РОДИНА и процедуру его поэтапного анализа;

определение экстралингвистического содержания и понятийного объема категории патриотизма в русской культуре;

описание концептуального содержания и смыслового объема концепта РОДИНА по данным лексикографических источников;

характеристика особенностей фразеологической и паремиологической репрезентации концепта РОДИНА;

выявление и содержательная интерпретация словообразовательных, парадигматических и синтагматических связей и отношений слов — репрезентантов концепта РОДИНА в языковой объективации концепта;

анализ дискурсной актуализации слов, воплощающих концепт РОДИНА в речевой практике носителей русского языка для верификации и уточнения его когнитивных признаков;

исследование новых явлений в речевой реализации слов — репрезентантов концепта РОДИНА в лексике и словообразовании;

разработка учебно-методических материалов по использованию полученных данных в преподавании русского языка как иностранного.

В результате исследования этих вопросов, а также комплексного анализа семантического наполнения концепта РОДИНА и особенностей речевой реализации воплощающих его слов, можно разработать учебно-методические материалы для использования их в обучении РКИ в целях формирования страноведческой и лингвокультурной компетенций у обучающихся.

REFERENCES

1. Саъдуллаев Д.С., Нурманов А.Т., Латипов А.Д. Основы лингвокультурологии. – Т.: «Fan va texnologiya», 2018, 240 стр.
2. А.Т.Нурманов, Г.Б.Ескараева. Концептосфера русской народной сказки в лингвокультурологическом освещении. / Вестник Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н. А. Добролюбова. Вып. 1 (61). — Н. Новгород: НГЛУ, 2023. Б. 91-102.
3. Нурманов А.Т. О формировании страноведческой и лингвокультурной компетенции в обучении русскому языку как иностранному (РКИ). / Психологическая безопасность образовательной среды: Материалы VI международной научно-практической конференции (Нижний Новгород, 28 февраля 2023 г.) / Отв. за вып. проф. Г.В. Сорокоумова. Н. Новгород: НГЛУ, 2020. – С. 137-143.
4. Нурманов А.Т. Лингвокультурологический аспект работы с текстами русской народной сказки в преподавании русского языка как иностранного/ Проблемы и перспективы современной гуманитаристики: филология, методика преподавания, педагогика: сборник материалов международной научно-практической конференции. – М.: «Издательство Перо», 2023. – с. – Мб. [Электронное издание]. – С. 176-183.
5. Нурманов А.Т. О концептуальном и компетентном подходах в преподавании русского языка как иностранного. / Материалы международной научно-практической конференции «Проблемы формирования лингвокультурологической компетенции студентов в процессе обучения русскому языку как иностранному». Джизак, ДжГПУ. – 2023. – С. 210-214.
6. А.Т.Нурманов, З.О.Каримова. Языковая картина мира как центральное научное понятие в современной лингвокультурологии. Научно-методический журнал “TAFAKKUR ZIYOSI”. 2023/ №1. С.131-135.
7. Пассов Е.И., Кибирева Л.В., Колларова Э. Концепция коммуникативного иноязычного образования. М., 2007.

ZAMONAVIY O‘QITUVCHINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

¹G.I.Muxamedov, ²J.E.Usarov

¹Chirchiq davlat pedagogika universiteti k.f.d.,prof.

²P.f.d.,prof

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10005101>

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning strategiyalari sifatida nimaarni ko‘rsatish mumkin, bu borada qanday muammolar va ularning yechimlari mavjud. Mazkur masala nazarimizda madaniyatshunoslik yondashuvi talqini, zamonaviy o‘qituvchiga qo‘yilayotgan talablar, kasbiy kompetentlikni baholovchi komponentlari va uni rivojlantirish tendensiyalari hamda dinamikasiga bog‘liq.

Yuqoridagi yondashuvlarning ilmiy-metodik yechimlari, ularga bo‘lgan munosabatlar, olingan amaliy natijalar, olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari hamda olimlar tomonidan bildirilayotgan prognozlarning tahlili asosida konferensiyada qo‘yilgan muammo va uning yechimlariga bo‘lgan munosabatlarning muhimligini asoslaydi.

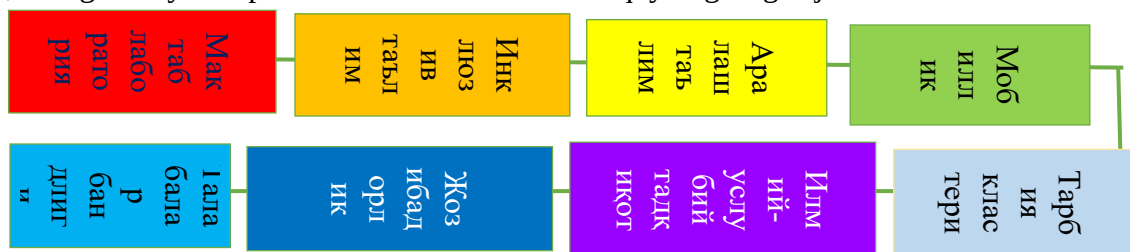
Avvalo madaniyatshunoslik yondashuvi, uning bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish strategiyalarini belgilashda qay darajada ahamiyat kasb etishi xususida fikr yuritsak. Tarix va falsafa bilan taqqoslaganda madaniyatshunoslik (kulturologiya) yosh fan hisoblansada, bugungi kunda u malakali ilmiy tadqiqotlar olib borishga imkon beradigan boy uslubiy apparatga ega. Uning predmetini madaniyat haqidagi tarixiy, falsafiy, sotsiologik, antropologik, filologik, san’atshunoslik g‘oyalarini birlashtirgan fanlar integratsiyasi tashkil qiladi. Madaniyat bu yaratilgan va yaratilayotgan barcha narsalarni o‘z ichiga olgan keng tushuncha bo‘lib, insoniyatning moddiy va ma’naviy faoliyati jarayonida yaratiladi. Madaniyat qadriyatlar sohasi, texnologik rivojlanish darajasi, e’tiqod va san’atni hamda ijtimoiy xulq-atvorning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘z ichiga oladi. Shuning uchun madaniyatni fanlarning tutashgan joyida paydo bo‘ladigan, ta’limning metodik apparati kontekstida ramziy almashinuvni ta’minlaydigan, ijtimoiy-ilmiy yo‘nalishdagi olingan ma’lumotlarning fundamental asosi sifatida qabul qilinadi. Shu ma’noda, amaliy yo‘nalish madaniyati jamiyat rivojlanishining ijtimoiy-madaniy jarayonlarni prognozlash, loyihalash va o‘zgartirish imkonini beradi, deb hisoblash mumkin.

Zamonaviy o‘qituvchi qanday bo‘lishi kerak? Ko‘pincha maktabda yoki oliy ta’lim muassasalarida ta’limning samarasizligidan shikoyat qiladilar, olingan bilimlar sayoz va ular hayotda mutlaqo keraksiz deb hisoblaydilar. Haqiqat shundaki, zamonaviy ta’lim, avvalambor, tayyor bilimlarni bermaydi balki bilim olishni o‘rgatadi ya’ni, bilim olishga yo‘naltiradi. Bugungi kundagi ta’lim tendensiyasi ta’lim oluvchilarni standart qolipda o‘qitish emas, ularni o‘qiy olishga o‘rgatish ya’ni mustaqil ta’lim olish troektoriyasini belgilab berishdan iborat. Bu ayni paytda ta’lim oluvchilarning o‘z-o‘zini rivojlantirish, tarbiyalash va baholashlari uchun asos bo‘ladi. Bugungi pedagogdan talab qilinayotgan narsa esa, pedagogik ta’limning innovatsion yondashuvlaridan xabardor bo‘lish hamda ulardan samarali foydalana olish ko‘nikmalaridir. Ta’kidlanayotgan ko‘nikmalar bevosita ta’lim sub’ektlari, ularning funksional vazifalari uzviyligi, o‘zgarish va rivojlanish qonuniyatlari hamda ijtimoiy talablarning jadallashish intervali ya’ni, ta’lim jarayonining shaxs va jamiyat rivojlanishidagi muqobil kompensatsiyasini ta’minlay olish imkoniyati bilan bog‘liq. Mazkur imkoniyatlarni ta’lim

oluvchilardan ilgari payqash, ilmiy prognoz qilish hamda amaliy natijalarini ko‘ra bilish kabi kompetensiyalarga ega bo‘lish bilan bog‘liq.

Kasbiy kompetentlikning zamonaviy komponentlari qanday? Pedagoglarga qo‘yilayotgan bugungi kundagi zamonaviy talablar, kasbiy kompetensiyalar ushunchasi bilan keng qo‘llanilmoqda. Kasbiy kompetentlik deganda, kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning amalda yuqori darajada qo‘llay olishi nazarda tutiladi.

Kasbiy kompetentlik mustaqil faoliyat asosida integrativ bilim va harakatlarni o‘zlashtirish, muhim ijtimoiy talablarni anglay olish, kasbiy-pedagogik vazifalarga kreativ munosabat, ta’lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishga doir yangi g‘oyalarni ilgari surish, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish kabi sifatlarlarga sinonimdir. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kasbiy kompetentligi ta’lim sub’ektlari hamkorligini ta’minlash asosiga qurilishi, ya’ni faqatgina shaxsiy-kasbiy fazilatlar majmuasidan iborat bo‘lib qolmasdan balki, ta’lim oluvchilarning iste’molchi talablariga mosligi, uning kelajak faoliyatidagi shaxsiy o‘sishi hamda atrof muhit ta’siriga psixologik barqarorligini ta’minlovchi muhitni ham yaratishni taqozo qilmoqda. Shu o‘rinda Chirchiq davlat pedagogika universiteti tajribasi sifatida pedagogik ta’lim innovatsion klasteri, uning asosiy komponentlarini shartli ravishda quyidagilarga ajratish mumkin:

Masalan, “Maktab laboratoriya” ya’ni, umumta’lim maktablarida maktab laboratoriyani tashkil etilish, maktabdagi metodikaga oid mavjud muammoni o‘rganish va bartaraf etish yo‘llarini ilmiy jihatdan tahlil etish, bo‘ljak pedagoglarning individual kasbiy rivojlanish dasturi asosida pedagogik faoliyatga ta’sir o‘tkazish maqsadida tashkil etiladi. Bunda, “bugungi o‘quvchi-ertaga talaba va pedagog”, “mening bilganim hamma uchun” kabi tamoyillar asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash maqsadga muvofiq.

“Talabalar bandligi” komponentida oliy ta’lim muassasalarini bitirgan talabalarning ish bilan ta’minlanishi bilan belgilanmasligi kerak. Talabalarning kelajak faoliyatidagi pedagogik kompetentligi, ilmiy-uslubiy salohiyatda raqobatbardoshligini ta’minlash uchun o‘qish davridagi bandligi nazarda tutiladi. Bunda talabalarni turli ijtimoiy-metodik loyihalarga jalb qilish asosidagi “harakat-faoliyat belgisi”, “kechagi metod bugun yangi emas” tamoyillarida amalga oshirilishi mumkin.

“Mobillik” komponenti esa, ta’lim oluvchining individual qobiliyatini kelajak faoliyatiga tezkor moslashni nazarda tutadi. Bunda bolalarning bog‘chaga va maktabga tez moslashishi, talabalarning oliy ta’lim muassasalariga va kelajak kasbiy faoliyatiga tez moslashishini ta’minlovchi “kelajak uchun, bugun moslash”; “bir qadam oldinda” kabi tamoyillar asosida pedagogik-psixologik tadqiqotlar olib boriladi.

Mazkur komponentlar o‘zaro uzviy bo‘lib, uzluksiz ta’lim jarayonini tashkil etish va baholashning me’zoni bo‘la oladi. Sababi, dunyo ta’lim tendensiyalari shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillarini qo‘llab-quvvatlamoda.

Kasbiy kompetentlikni qanday rivojlantirish mumkin? Pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda uning mazmuni, yo‘nalishlari va bosqichlari, pedagogik kompetentlik potentsiali va undan foydalanish shartlari, o‘quv jarayonida boshqaruv (ta’lim menejmenti) va pedagog kadrlarning maslahatchi (mentor) sifatida namoyon bo‘lishligi hamda o‘qituvchi kompetensiyasi piramidasiga alohida e’tibor qaratish lozim. Bunda kompetentlik tushunchasi u yoki bu sohadagi bilimlar, tajribalarga egalik (“O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”), muayyan ijtimoiy kasbiy mavqega ega shaxslarning hal etayotgan muammolarning murakkablik darajasiga bilimlari, layoqatlari va tajribalarining mos kelganlik darajasi (“Oliy ta’lim” lug‘at-ma’lumotnomasi) yoki tashabbus, hamkorlik, guruhda ishlay bilish qobiliyati, kommunikativ va baholash uquvi, mantiqiy fikrlash kabi pedagogning sifatlarini nazarda tutadi. Shuningdek, doimo rivojlanib boruvchi, real hayotiy vaziyatlarda yuzaga kelgan muammolarga ilmiy-amaliy yechim topa olishi, aniq maqsad yo‘lidagi amaliy faoliyati natijalari kabi xususiyatlari pedagogning kompetentlik talablarini belgilaydi.

Uning rivojlantirish bosqichlarini ta’lim oluvchining kasbiy bilimlar asoslarini o‘zlashtirish davri nazariy bilimlarni o‘quv-amaliy mashg‘ulotlarda, kasbiy yo‘naltirilgan kichik talabalar loyihalari, “usto-shogird”, “talaba talabaga ustoz” tamoyillari, mustaqil ravishda kasbiy faoliyat tashkil etishga yo‘naltiradigan individual ta’lim tartiblarini joriy etish bosqichlarida amalga oshiriladi. Talabalarning individual ta’lim tartibini joriy etish bosqichlari esa, ularning pedagogik psixologik portretini aniqlash ya’ni, diagnostika asosida talabalarni shartli ravishda 3 ta katta guruhga bo‘lib olinadi: tadqiqotchi, uslubchi hamda ishlab chiqarishga yo‘nalgan talabalar. Shu asosda talabalarning individual ta’lim traektoriyasi shakllantiriladi. Xususan uslubchi talaba o‘rganuvchi, o‘zlashtiruvchi va bajaruvchi xususiyatlarga ega bo‘lishi lozim. Standart-uslubchi talaba kelajakda kasbiy karerasini ta’lim muassasalaridagi faoliyati bilan bog‘lashiga ustuvorlik beriladi. Bu esa ayni paytda harakatchan, tashabbuskor, kreativ hamda o‘zini o‘zi tanqidiy baholash kompetentligiga ega mutaxassislarni tayyorlash imkoniyatini yaratadi.

Individual yo‘naltirilgan ta’lim avvalo, ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilarning yagona maqsad atrofida birlashishi yoki aniq maqsadli uyushgan talabalarni kelajak kasbiy faoliyatiga yo‘naltirishdan iborat bo‘lib, har bir mashg‘ulot jarayonida talabaning imkoniyati, qiziqishi va ehtiyojlariga moslashtirishni talab qiladi. Demak, “individual ta’lim muhiti” deganda, aynan bir xil maqsadli va bir-biriga yaqin bilim darajasiga ega bo‘lgan talabalar guruhi uchun pedagogik-psixologik jihatdan ijtimoiy talab darajasidagi kadrlar tayyorlashni nazarda tutadi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish strategiyalari talabalarning ta’lim olish madaniyati, kelajak faoliyat traektoriyasini belgilovchi individual yondashuv asosida amalga oshiriladi, deb hisoblash mumkin.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni.
2. G‘.I.Muxamedov, U.N.Xo‘jamqulov “Pedagogik ta’lim innovatsion klasteri: ta’rif, tavsif, tasnif. Uslubiy qo‘llanma, Chirchiq-2019 y.
3. J.E.Usarov, L.G.Babaxodjaeva, G.Sharipova. Pedagogik kompetentlik/ O‘quv qo‘llanma. Chirchiq-2021 y.

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARNI DINIY
BAG‘RIKENGLIK RUHIDA TARBIYALASH IMKONIYATLARI**

Nargizaxon Atakulova

Andijon davlat universiteti, 2-kurs doktoranti (DSc)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10005127>

Tolerantlik sog‘lom diniy dunyoqarashning asosiy mezoni hisoblanadi. Ko‘p millatli O‘zbekiston jamiyatida turli dinga mansub insonlarga nisbatan tolerant munosabatda bo‘lishga talaba-yoshlarni tayyorlashda tolerantlikning diniy asoslarini va madaniy yo‘nalishlarini har tomonlama tushuntirish muhim ahamiyatga ega. Til, madaniyat, millatlararo bag‘rikenlik kabi tushunchalarning mazmun mohiyatini talabalar ongiga yetkazish orqali ularda bag‘rikenlik madaniyatini tizimli tarzda rivojlantirish mumkin. Chunki barcha madaniy an‘analar turli dinlarning ijobiy tomonlarini o‘zida mujassamlashtirgan bo‘lib, pozitiv dunyoqarashni va ezgu amallarni targ‘ib qilish imkonini beradi. Chunki har qanday din va millat o‘zaro hamkorlik va madaniy gumanitar muloqot jarayonida rivojlanadi. Sog‘lom diniy dunyoqarash insonlarning madaniy xatti-harakatlari, ezgu amallari, turmush tarzi, urf-odat va an‘analariga xos bo‘lgan e‘tiqodiy qarashlarni o‘zida mujassamlashtirgan falsafiy pedagogik xodisa hisoblanadi.

Diniy bag‘rikenlik talabalarda totuvlik, hamjihatlik, hamkorlikka intilish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Talabalar O‘zbekiston jamiyatida raqobatbardosh mutaxassis va faol fuqaro sifatida faoliyat ko‘rsatishlari uchun bunyodkor g‘oyalar va ta‘limotlarga oid bilimlarni puxta o‘zlashtirgan bo‘lishlari lozim. Dunyodagi taraqqiyparvar insonlarga xos bo‘lgan o‘zaro ishonch, diniy bag‘rikenlik, tinchlik va osoyishtalikka intilish talabalar dunyoqarashida mustahkam o‘rin olish lozim. Bo‘ljak mutaxassislarning yuksak ma‘naviyatli, madaniyatli shaxs va mutaxassis sifatida shakllanishida Islom dini, undagi hayotbaxsh g‘oyalar muhim o‘rin egallaydi. Islom dinida barcha insonlarning o‘zaro tengligi e‘tirof etilgan. Diniy bag‘rikenlik sifatiga ega bo‘lgan barcha insonlar o‘zaro hamjihatlikda yashab, ezgu amallarni bajarishga moyil bo‘ladilar. Ko‘p asrlik pedagogik ta‘limotlarimizda diniy bag‘rikenlik shaxs dunyoqarashining asosini tashkil etishini barcha allomalar ta‘kidlaganlar. Islom dini adashgan insonlarni ezgulikka undaydi, ularni poklaydi, gunoh qilishdan saqlanishga da‘vat qiladi.

O‘zbekistonda ko‘p asrlik islomiy madaniyat shakllangan bo‘lib, u har bir shaxsni shu jumladan talaba-yoshlarni ham xatti-harakatlari, e‘tiqodi, ijtimoiy idellari, xulq-atvori, dunyoqarashini belgilagan. Sharq xalqlari madaniyatining asosini tashkil qilgan diniy bag‘rikenlik o‘zbek xalqi dunyoqarashi va turmush tarzining asosiga aylangan. Shuning uchun ham din talaba-yoshlar hayoti va shaxsiy-kasbiy taraqqiyotiga ham sezilarli darajada ta‘sir ko‘rsatadi. Diniy dunyoqarashi sayoz bo‘lgan yoshlar diniy toqatsizlik, shaxslararo munosabatlarning keskinlashuvi, buning natijasida etnik muloqot maydonida keskinlik va nomutanosiblikning vujudga kelishi, diniy tolerantlik esa o‘z navbatida millatlararo totuvlikning asosiy omili, madaniy-gumanitar taraqqiyotning manbai sifatida xizmat qilishiga ko‘maklashmoqda.

O‘zbek xalqi har doim boshqa millat vakillariga nisbatan tolerant munosabatda bo‘lish madaniyatiga egaligi bilan ko‘plab xalqlardan farqlanadi. Bizning mamakatimizda barcha millatlar va konfessiyalari nisbatan tolerant munosabatda bo‘linadi. Dinlar va millatlararo munosabatlar o‘quvchi hamda talaba-yoshlarning o‘zaro va boshqa millat vakillariga bo‘lgan munosabatida yaqqol namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham islomiy qadriyatlarni talabalarga chuqur va tizimli tarzda o‘rgatish ta‘lim jarayonining asosiy vazifalaridan biridir. Chunki

g'oyalar insonlar ongiga tez ta'sir ko'rsatadi. Sharq xalqlari, shu jumladan Markaziy Osiyo xalqlarining diniy qadriyatari umuminsoniy madaniyat bilan uyg'unlashgan bo'lib, ezgulik targ'ibotiga yo'naltirilgan. Islomiy dunyoqarashga xos bo'lgan insonparvarlik, adolatlilik, diniy bag'rikenlik, boshqa din vakillariga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabi diniy qadriyatlar mutafakkir ajdodlarimizni pedagogik ta'limotlari mazmuniga singdirilgan.

Pedagogik ta'limotimizda nazarda tutilganidek qadriyatlar talaba-yoshlar ongiga singdirilishi, ular dunyoqarashining asosini tashkil etishi muhimdir. Diniy axloq va huquq me'yorlari ham talabalar dunyoqarashida muhim o'rin egallashi lozim. Bu o'z navbatida talaba-yoshlarda umuminsoniy madaniyatning rivojlanshiga ta'sir ko'rsatadi.

Sharq allomalari, jumladan Imom G'azzoliy diniy bag'rikenglik haqida o'z qarashlarini quyidagicha bergan: «Diniy mutaassiblar dindan foydalangan x;olda kishilarga xujum qiladigan katta yo'ldagi qaroqchilardir»

O'zbek xalqiga xos bo'lgan e'tiqod pokligi, sog'lom diniy qarash va bag'rikengilik O'zbekiston davlatining siyosatida ustuvor o'rin egallamoqda. Chunki O'zbekiston Respublikasida vijdon va e'tiqod erkinligining huquqiy me'yoriy asoslari yo'nalishlari va xarakteri Konstitutsiyada belgilab qo'yilgan. 35-moddada: Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har kim xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi.

Shuning uchun ham mamlakatimizda shaxsning e'tiqod erkinligini hurmat qilish uning keng ko'lamda namoyon bo'lishi uchun qulay sharoitlar yaratilgan. Bu o'z navbatida turli millatvakillari orasidagi hamkorlik va madaniy diaolog ko'lamini kengaytirmoqda. Ushbu nuqtai nazardan qaraganda diniy bag'rikenglik tarbiyasi talabalarning shaxsiy kasbiy rivojlanishida o'ziga xos o'rin egallaydi. Diniy bag'rikenglik madaniyati turli tuman diniy e'tiqod va dunyoqarashga ega bo'lgan insonlarning bir Vatanda yashab yagona maqsad yo'lida harakat qilishlarini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning vijdon erkinligini amalda ta'minlash yo'lida alohida ishlar qilinmoqda, shaxsning vijdon erkinligi qonun bilan muhofaza qilingan. 2021 yilda qabul qilingan “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar” to'g'risidagi Qonunda fuqarolarning diniy e'tiqodlari va dunyoqarashlarini qo'llab quvvatlaydi va muhofaza qiladi. Shu bilan bir qatorda mazkur qonunda: “Vijdon erkinligini ta'minlashning asosiy ustuvorliklari quyidagilardan iborat:

fuqarolarning dinga munosabatidan qat'i nazar, diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'ymagan holda, ularning vijdon erkinligiga bo'lgan o'z huquqlarini amalga oshirishi uchun teng shart-sharoitlar yaratish;

konfessiyalar o'rtasidagi tinchlik va totuvlikni mustahkamlash, jamiyatda diniy bag'rikenglikni ta'minlash;

vijdon erkinligini ta'minlashda dunyoviy davlat qurilishini saqlab qolish;

vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonunchilikka fuqarolar hamda diniy tashkilotlar tomonidan rioya etilishini ta'minlash

jamoat tartibiga, O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining sog'lig'i va axloqiga, huquq va erkinliklariga tahdid soluvchi diniy g'oyalar hamda qarashlarning singdirilishi va tarqatilishiga qarshi kurashish” ta'kidlangan.

G'azzoliy, Motrudiy, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Xo'ja Bahovuddin Naqshband, Xo'ja Ahmad Yassaviy, Al-Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Bobur uning nevarasi Akbarshox kabilar diniy bag'rikenglikning yuksak namunasini ko'rsatganlar.

Ularining tajribasi va ibrati bugungi kunda talaba-yoshlar uchun alohida ahamiyatga egaligi bilan qimmatlidir. Ular tomonidan ilgari surilgan diniy qarashlar va yaratilgan ilmiy manbalarda diniy e'tiqod va dunyoqarashni rivojlantirishga xizmat qiladigan bilimlar o'z ifodasini topgan. Ushbu bilimlar birinchi navbatda talabalarda milliy madaniyatga oid tasavvur va diniy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi. Ma'lumki o'zbek xalqi o'z tarixiy taraqqiyotining barcha bosqichlarida turli millat va din vakillari bilan yonma yon yashab ularning e'tiqodiy qarashlarini hurmat qilib kelgan. Shuning uchun ham diniy bag'rikenglik o'zbek xalqi vakillarining shaxsiy sifati hayotiy ko'nikmasiga aylangan. Ushbu tajribani yosh avlodga uzatishga kuchli ehtiyoj mavjud. Buning uchun talabalarga O'rta Osiyoda ko'p asrlar mobaynida turli madaniyatlar va diniy e'tiqodlarning rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratilganligi, bu ajdodlarimizning pedagogik merosida o'zining yorqin ifodasini topganligi, xalq og'zaki ijodiyoti namunalari va badiiy adabiyoti diniy bag'rikenglikka keng o'rin ajratilganligi haqidagi bilimlarni taqdim etish bilan bir qatorda ularni ushbu yo'nalishdagi didaktik manbalar va badiiy adabiyot namunalari bilan yaqindan tanishtirishga oliy ta'lim muassasalarida alohida e'tibor qaratish zarurligini ta'kidlab o'tish lozim. Shuning uchun ham diniy urf-odatlar, an'analar, qadriyatlarni saqlab qolish va rivojlantirish talaba-yoshlar zimmasidagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda O'zbekiston jamiyatida islomiy e'tiqod bilan bir qatorda boshqa din vakillari ham teng huquqlilik asosida bilim olish, mehnat qilish va o'zlarining diniy xohish irodalarini namoyon qilish huquqiga ega. Shuning uchun ham oliy pedagogik ta'lim dargohlaridagi tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

1. Talaba-yoshlarning diniy konfessiyalar va vijdon erkinligiga oid bilimlarini boyitish va tasavvurlarini kengaytirish, shuningdek talabalarni diniy bag'rikenglikni rivojlantirishga ko'maklashadigan me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan yaqindan tanishtirish.

2. Talaba-yoshlarni vijdon erkinligi va diniy bag'rikenglik asoslari bilan muntazam qurollantirib borish taqozo qilinmoqda.

Shu maqsadda ularni ona zaminimizda azal-azaldan barcha din va din vakillariga nisbatan hurmat bilan qarash ular bilan qarindosh urug'chilik rishtalarini bog'lash haqidagi ilmiy badiiy tasavvurlar bilan yaqindan tanishtirish zaruriyati kuchaymoqda. Ushbu maqsadni muvaffaqiyatli oshirish uchun o'quv adabiyotlari mazmuniga diniy bag'rikenglik tarbiyasi uchun zarur bo'lgan didaktik vositlar, pedagogik yondashuvlar, shakllar, usullar, metolar, diniy madaniy modellarni singdirish talab qilinmoqda.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. <https://lex.uz/docs/6445147>
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 05.07.2021 yildagi O'RQ-699-son Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida
3. Diniymutaassiblik: moxiyat, maksadlarvaoldiniolshpyullari / A. Xasanov, O. Yusupov, K. Shyermuhamedov. U. G'afurov, J. Karimov.– T.: «Movaraunnahr», 2013, - 160 b. 12-b.
4. Safarova R.G. Mutaafakkir ajdodlarimiz merosi ta'lim oluvchilarni intellektual ma'naviy va madaniy jihatdan rivojlantirish manbai // Pedagogika.- Toshkent. 2022 yil 5-son. – B. 14-18
5. Safarova R.G. O'quvchilarda madaniy dunyoqarashni shakllantirish parametrlari// FarDU. ILMIY XABARLAR. 2021 yil 2-son. B.120-123.

PROFESSIONAL CULTURAL COMPETENCE AND TEACHER'S PROFESSIONALISM: MEANING, CHARACTERISTICS AND INTERRELATIONS

Perdegul Djurayeva

National training of teachers of Nauai region in new methods center, “Preschool, primary and special educational methods” department associate docent d/b

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10005154>

Globalization is the process of creating a new global political, economic, cultural and informational unity. Competence is a set of interrelated areas (knowledge, skills, skills, business, behavior) of an individual. Competence is the ability to use the acquired knowledge and skills in practice, to solve some practical and theoretical problems in real life.

Professional competence is a set of professional knowledge or an individual professional characteristic that determines the readiness and ability to perform pedagogical activities. Integration describes a new stage of development of the system of international relations in the economic, social and social spheres.

Interdisciplinary integration is the unity of knowledge and practical activities at all stages of future teacher training. Globalization of education is aimed at the distance of education, that is, the general availability of education, the availability of many opportunities to master it.

Global thinking is an individual's unique perception of the world around him, feeling that the processes occurring in the world are interconnected and mutually influencing each other, having the ability to successfully live in a multinational, multicultural world, and striving for self-improvement.

An individual is an individual as a subject of social relations and conscious activity. Information is something that has passed through the three filters of the mechanism of receiving information: received - understood - evaluated. Informatization is the use of information technologies and new telecommunication tools that appear due to the development of science during the process of teaching pedagogy, supplementing the content of pedagogical education with new information. A method (Greek methodos - the way to reach the truth) means the way of an ordered action to achieve a goal in a certain way.

Modeling is a theoretical understanding of the pedagogical process. The model depicts the conditions of the pedagogical process, the connection, the system of elements. Pedagogical system is a pedagogical process consisting of many structures and components united with each other for the purpose of education and development of an individual. World culture cannot replace traditional values, they can only be the basis of dialogue between cultures while preserving their diversity. Culture is a collection of people's life experience, education and upbringing, image of the way of life accumulated in their native soil.

Modernization processes in the field of education are carried out first of all from the point of view of the 21st century personality and the place and role of teachers who educate them in national and transnational educational spaces, readiness for international interaction in the context of globalization. After all, in the new situation, the teacher has the task of raising an educated, intelligent citizen of his country and a citizen of the world on the basis of universal democratic and humanistic values.

Such a person is intelligent, has a broad worldview, has a high ability to think in new ways, is eager to learn, has developed patriotism, is capable of competitiveness, and should be formed as a dynamic force and potential that promotes the country's economy and culture. In our

language, globalization, which is used in the form of globalization, globalization, globalization, means any process, course of action, or cultural and social phenomenon, phenomenon, not limited to a single nation, people, culture, civilization, or continent, but the whole planet, terrestrial, a concept that manifests itself at the global level and shows its importance. Globalization is a process, an ongoing, unfinished business.

Globalization means spreading and spreading all over the world, as well as following the impulse of the countries of the world to create a unified human culture. It is known that the Uzbek society cannot be isolated from the influence of the globalization process, which is currently going on intensively, even if it does not want to. Only when every nation, every ethnic group, every state adapts globalization to its own nature, it will benefit from this seemingly dangerous phenomenon.

Only when each nation, each ethnic group, each state adapts globalization to its own nature, it will benefit from this seemingly threatening phenomenon. The process of professional training of teachers according to the Bologna system introduced by our country is also a reflection of the spread of this problem in our country. At the same time, revision of educational content and modernization of technologies at all levels of education is the only way to focus on quality and achieve results.

In this regard, the formation of competencies related to global and cultural education in the future specialist, which is the result of higher education, is an urgent issue. The regulatory and legal basis for effectively solving this problem facing the education sector is reflected in the Law of the Republic of Uzbekistan on Education, documents related to education of the Cabinet of Ministers. The professional competence of the teacher is a factor of raising the quality of education:

The professional competence of the teacher is measured by his comprehensive knowledge, teaching skills, mastery of new teaching methods. The more educated and creative the teacher is, the wider his scope of competence will be. The concept of "competence" is introduced in the field of pedagogy as a result of paying special attention to the subjective experience of a person. Competence means being well-informed, expert in a certain field, capable of making an authoritative decision on some issues. The main conditions of the teacher's professional competence:

1. Interpersonal and work communication.
2. Learning the economic, social, legal, moral, psychological aspects of the service.
3. Readiness to adapt the service to a new situation, to make management decisions.
4. Training potential in performing practical professional tasks
5. Proficiency in the use of certain methods depending on specific situations.
6. Ability to make effective decisions.

“Competence is not only professional knowledge, but the ability to develop a person's general culture and creative potential”, sums up the well-known scholar T. G. Brahe. Therefore, today's teacher should not only supplement his professional knowledge, but also constantly work creatively. Aren't the words of Uly Abay: “For free, human beings surpass human beings in terms of intelligence, science, dignity, and character” - words that reveal the essence of the teaching profession? Therefore, if we say what is required of a teacher, who is a technologist of his work, having a strong professional skill, then the content of the teacher's creative activity consists of research activity and personal research. The transition to a new system of result-

oriented education requires the formation of a new approach to the professional qualification of teachers, as well as the constant development of their competences. Only a highly cultured person seeks and finds ways to solve these needs. A quick-thinking, deep-witted, competitive, change-oriented, highly creative, mature professional, searching, researching, creative and innovative teacher is the order of today's society. To become a qualified teacher only when each lesson is turned into a source of independent learning, research and fruitful work. problem is solved. “Teaching is not just an ordinary skill, it is an art that finds something new”, says Zhusipbek Aimautov.

Teacher profession is one of the most important professions in the modern world. The future of human civilization depends on his efforts. A professional teacher is a single person who spends most of his time educating and teaching children. If the process of teaching children with a teacher stops, then a crisis will inevitably follow. To work successfully, a teacher needs not only subject and psychological-pedagogical knowledge, but also a special skill - the ability to communicate. A person begins to master communication skills from an early age.

The profession of a teacher belongs to the type of “person-to-person” profession (according to the typology of psychologist E.A. Klimov). Therefore, the ability to communicate is a leading, professionally important quality for a teacher. Communication is the basis of pedagogical activities. How the teacher communicates with the students depends on the level of their cognitive interest in the subject, and therefore on their motivation to study.

Pedagogical communication style determines the efficiency of students' acquisition of subject knowledge and skills, affects the culture of interpersonal communication, creates the appropriate moral and psychological climate of the learning process. Communication is an important condition for the socialization of an individual.

The teacher's communicative culture is one of the important components of the professional-pedagogical culture. The need for its formation is due to the fact that the teacher is constantly involved in the process of communication, which ensures a diverse and comprehensive relationship with people who will be communication partners within the educational process. These relations appear and develop in the process of joint activity, an important condition for its implementation is communication.

Communication is the basis of pedagogical activities. It depends on the teacher's communication with students, the level of their cognitive interest in the subject, and determines the effectiveness of students' acquisition of subject knowledge and skills. Influences the culture of interpersonal communication, creates an appropriate moral and psychological climate of the learning process. Communication is an important condition for the socialization of an individual. According to a number of psychologists, it is possible to talk about the teacher's communicative culture:

- creative thinking;
- the culture of speech activity, which is understood as the mastery of normative speech that avoids lexical, stylistic, orthographic and other violations;
- culture of self-adjustment to the relationship and psycho-emotional regulation of its situation;
- movement culture and movement plasticity;
- culture of acceptance of communicative actions;
- the culture of emotions.

REFERENCES

1. Zholdasbekova S.A. Professional training of labor technology and entrepreneurship teacher. Almaty: Zharshi, 2008.
2. Aubakirov S.A. Modern teacher //Kazakhstan school. No. 6. Almaty, 2005.
3. Kunanbaeva S.S. Modernization trend in teaching foreign languages. Karaganda, 2001
4. GalskovaN. D. Modern method of foreign language teaching. M. Arkti 2000
5. Kasymova G. M. Communicative competence in the teaching of IY. Almaty, 2001
6. Safarova R.G. Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences. Miasto Przyszłości Kielce 2023. ISSN-L: 2544-980X. Impact Factor: 9.2 [View of Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences \(miastoprzyszlosci.com.pl\)](https://miastoprzyszlosci.com.pl)
7. Safarova R.G. Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS)Volume: 02 Issue: 05| 2023ISSN:2751-

TALABALARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA PROFESSOR O'QITUVCHILARNING NOTIQLIK MADANIYATIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Aziza Gulyamova

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI, 1-kurs tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10005166>

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida “gumanitar va pedagogik yo‘nalishlarda kadrlar tayyorlash sifatiga e‘tiborni kuchaytirish, pedagogik ta‘lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklari bo‘yicha o‘quv reja va dasturlarini ilg‘or xorijiy tajriba asosida qayta ko‘rib chiqish va takomillashtirish, mazkur yo‘nalishda tahsil olayotgan talabalarda ta‘lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish, pedagogik ta‘lim infratuzilmasini yaxshilash, hududlardagi barcha umumta‘lim maktablariga xorijiy tillarni o‘zlashtirgan, yuqori malakali professional pedagog kadrlarni etkazib berish” ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shu bois talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirishning optimal variantlarini tanlash va uning amaliy asoslarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Axborot makonining globallashuvi, ochiqqligi va ommaviy kommunikatsiyaning kuchayishi jamiyatda xilma-xil fikrlash muhitini vujudga keltirmoqda. Bu maxsus ijtimoiy fikr, munosabatga ega bo‘lmagan insonni adashtiradi. Zamonaviy pedagogika va psixologiyaning vazifasi mustaqil fikrlaydigan va faoliyat yuritadigan, jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan shaxsni tarbiyalashdan iborat. Ma‘lumki, hozirgi kunga kelib, insonning aqliy intellektual darajasi uning qay darajada ko‘p bilimlarni egallaganligi, xotirasida ma‘lumot va dalillarni qanchalik ko‘p saqlab qolganiga emas, balki tanqidiy fikrlash orqali zarur bilimlarni ajrata olishi, axborotlarni mulohazadan o‘tkazib, mustaqil echimga kela olishi bilan o‘lchanmoqda.

Talaba-yoshlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o‘z-o‘ziga va olamga nisbatan variativ, mustaqil, ongli nuqtai nazarga ega tayanch munosabatlarning tarkib topishini nazarda tutadi. Bu xil nuqtai nazar ta‘limning ishonchli bo‘lishini ta‘minlaydi – chunki u haqiqatan ham ongli va refleksiv bo‘lib, shaxsning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tanqidiy fikrlash – fikrlashning alohida turi bo‘lib, dalillarni tahlil qilish orqali xulosalar hosil qiladi. Ushbu konsepsiya murakkab va turli xil ta‘riflarga ega, jumladan, ratsionallik, skeptitsizm, xolis tahlil va dalillarni tekshirish. Tanqidiy fikrlash bu – o‘z-o‘zini boshqaradigan, o‘zini o‘zi tarbiyalaydigan, o‘zini o‘zi nazorat qiladigan va o‘zini o‘zi to‘g‘iraydigan fikrlash shaklidir. Uning zaruriy sharti ongni takomillashtirishning qat‘iy me‘yorlariga rozi bo‘lish va ularni hushyorlik bilan qo‘llashdir. Tanqidiy fikrlash samarali muloqot va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini egallashni, shuningdek, tabiatimizga xos egotsentrizm va sosotsentrizmni engib o‘tishni talab qiladi.

Tanqidiy fikrlash mexanizmi aql-idrok va dalillarni aniqlash jarayonini aniqlaydigan aqliy operasiyalarni o‘z ichiga oladi: maqsadlarni belgilash, muammolarni aniqlash, farazlar kiritish, argumentlarni kiritish, ularni oqlash, oqibatlarini bashorat qilish, muqobil nuqtai nazarni qabul qilish yoki qabul qilmaslikdir. Murakkab va noaniq vaziyatlar va muammolarni sintez qilish, tahlil qilish va baholash uchun asosiy intellektual qobiliyatlarni

(bilim va tushunish) qo'llash qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bu muammolarni aniqlash, vaziyatni aniqlashtirish, dalillarni tahlil qilish, muammoni chuqur o'rganish, axborot manbalarining qarorlari va ishonchliligini baholash mezonlarini ishlab chiqish, umumlashtirishdan qochish.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan so'nggi konsepsiyalarga tayanib, uni tarkib toptirishda quyidagi fikriy ko'nikmalar muhim o'rin tutadi deb hisoblaymiz:

axborotlar manbaining ishonchliligini baholash;
zarur axborotlarni ajratish ko'nikmasi va uni qayta ishlab chiqish qobiliyati;
faraz, xulosa, iqtibos, taxminlar va ishonchli qarashlarni tahlil qilish va baholash;
nisbatan aniqroq ma'lumotlarni olish yoki tekshirish uchun savollar berish ko'nikmasi;

muammoni turlicha dunyoqarash, xar xil yondashuv va nuqtai nazarlarga ko'ra solishtirish va aniqlash;

o'z nuqtai nazarini bayon etishda aniqlikka rioya qilish, til vositalarini to'g'ri tanlay bilish;

qaror chiqarish va o'z tanlovining to'g'riligini asoslay olish.

Qayd etilgan ko'nikmalardan kundalik turmushda va kasbiy faoliyatda foydalanish uchun talabalar muayyan bilim va tajribalarga ega bo'lishlari zarur. Shu asosda talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish asosida kasbiy faoliyatga tayyorlashning kompleks dasturlari ishlab chiqilishi mumkin bo'lib, bu tadqiqot ishimizning muammosini belgilab beradi.

Ma'lumki, notiqning vazifasi hech qachon ma'lum miqdordagi ma'lumotni taqdim etish bilan cheklanmaydi. Notiq qoida tariqasida o'z nuqtai nazarinihimoya qilishga, uni haq ekanligiga ishonitirishga va hokazolarga majbur bo'ladi. Bu notiqning asosiy ish vazifalari sirasiga kiradi¹. Bunda jahondagi ilg'or davlatlarning tajribalarini umumlashtirish asosida yoshlarda yangicha ijtimoiy madaniyatni shakllantirish, taraqqiyot tamoyillariga asoslangan yo'llarini to'g'ri belgilab olishga ko'maklashish, o'tmish xatolarini takrorlamaslik, ulardan zarur saboqlar chiqarish mumkin bo'ladi. Shu nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, pedagoglarda notiqlik qobiliyatining mavjud bo'lishi muhim sanaladi. Ularni yanada takomillashtirish, kengaytirish va samaradorligini oshirish ham shu kunning dolzarb masalalaridan biri.

Darsliklardan ma'lumki, ritorika atamasi yunon tilidan kelib chiqqan bo'lib, uning sinonimlari qadimgi notiqlik atamasi (lotincha oratoriya) va notiqlik so'zlaridir. Bu tushunchalarning barchasi nimani anglatadi? Notiqlik deganda, eng avvalo, notiqlik mahoratining yuksak darajasi, notqlikning sifat xususiyati, jonli so'zni mohirlik bilan egallash tushuniladi. Qolaversa, notiqlik - bu tinglovchilarga kerakli ta'sir ko'rsatish uchun nutqni qurish va omma oldida aytish san'ati².

Notiqlikning xuddi shunday talqini qadimgi davrlarda ham qabul qilingan. Masalan, Aristotel ritorikani "Har qanday mavzu bo'yicha ishonitirishning mumkin bo'lgan usullarini topish qobiliyati"³ deb ta'riflagan. Kaykovus esa notiqlik haqida o'z asarlarida fikr bildirib, "Barcha qobiliyatlar ichida eng yaxshisi nutq qobiliyatidir",⁴ deganda haq edi va buni biz globallashtirish davrida aniq tushunib turibmiz.

Notiqlik haqida gap ketar ekan biz G'arb olimlarining fikrlarini ham eslab o'tsak. Jumladan, Blez Paskal shunday deb yozgan edi: "Notiqlik - bu fikrning go'zal tasviridir, agar so'zlovchi fikrni ifodalab, unga bir nechta satrlar qo'shsa, u portret emas, balki rasm yaratadi"⁵.

Lomonosov o‘zining “Notiqlik bo‘yicha qisqacha qo‘llanma” asarida shunday yozadi: “Notiqlik - har qanday masala yuzasidan notiq gapirish va shu orqali boshqalarni bu haqda o‘z fikriga moyil qilish san’atidir”⁶.

M.Speranskiy “Oliy notiqlik qoidalari” asarida “Notiqlik qalblarni larzaga soladigan, ularga ehtirolarni to‘kish, ularga o‘z tushunchalarining qiyofasini yetkazish in’omidir”⁷ deb ta’kidlaydi.

Notiqlik tarixan shakllangan notiqlik fani va notiqlik asoslarini belgilab beruvchi akademik fan deb ham ataladi. Tizimli o‘qitishning predmeti sifatida notiqlik boshqa filologiya fanlaridan oldin rivojlangan. Gramatika, poetika, leksikografiya, matnshunoslik, adabiyot tarixi, stilistika ritorikadan kechroq vujudga kelgan va vaqt o‘tishi bilan ritorikani o‘rganish uchun yordamchi yoki tayyorgarlik predmeti sifatida rivojlangan⁸.

Notiqlik - she‘r yoki dramaturgiya kabi og‘zaki ijodning bir turi hisoblansada ma’ruzachidan tinglovchilarga uzatiladigan yuqori emotsionallik, bitta va ko‘p tinglovchilarga ta’sir o‘tkazish qobiliyati, san’at asaridek harakat qiladigan nutq, ijro go‘zalligini tushunamiz. Notiqlik - ommaviy nutqning murakkab intellektual va hissiy ijodi, inson faoliyatining alohida turi ham hisoblanadi. Haqiqiy notiqni ilhom, tasavvur va fantaziyasiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Tinglovchilarni ilhomlantirish uchun esa estetik tamoyillar hissiyotlarga singdirilishi kerak. **Masalan:** kiyimda go‘zal ko‘rinish, so‘zning ohangdorligi va ohangdorligi, tovushlar va umuman nutqida, qalblarni hayajonga solish va boshqalar ushular qatoriga kiradi.

Badiiy o‘qish va ommaviy nutq nutq mahorati qonunlariga, jumladan undovlar, imo- ishoralar, mimikalar, pantomima va boshqalarga muvofiq quriladi. Va, albatta, nutq texnikasi qonunlariga ham. Badiiy o‘qish va notiqlik bir-birini to‘ldiradi. Aynan shu jihat orqali o‘qituvchilar ma’ruzachilarga aylanadi.

Barchamizga ma’lumki, pedagogning ma’ruza jarayonida uning ichki holati yuz ifodalarida, mimikalarda, tashqi ko‘rinishning tabiatida, turishida, turishida, tana harakatlarida aks etadi. Bunday ma’lumotlar talabalar tomonidan ongsiz darajada o‘qiladi. Bundan kelib chiqadiki, birinchi so‘z aytilgunga qadar ham nutqingiz muvaffaqiyatsiz bo‘lishi mumkin. Shunday qilib nutqqa tayyorgarlik ko‘rayotganingizda, mavzuning ishonchli asosli rivojlanishi, uning yaxshi ma’lumot bilan ta’minlanishi haqida g‘amxo‘rlik qilishingiz kerak. Nutqning nutq dizayni tinglovchilar bilan doimiy aloqani ta’minlashi va tarkibni tez va ishonchli o‘zlashtirishga hissa qo‘shishi kerak.

Nutqning mantiqiy tomonlari ancha chuqur o‘rganilgan va rivojlangan bo‘lib, ular bilan maxsus adabiyotlarda tanishish mumkin. Ma’ruza paytida yodda tutish va yodda tutish kerak bo‘lgan ba’zi amaliy maslahatlar:

nutqingizda izchil bo‘ling. Oldingisini tugatmaguningizcha, nutqning keyingi bandiga o‘tmang. Aytilmagan narsaga qayta-qayta qaytish juda noqulay taassurot qoldiradi.

nutqingizni oxirigacha shaxsiy va ikkinchi darajali qoldirib, eng muhim qoidalaridan boshlang.

taqdimotingizda kerak bo‘lmagan va ularsiz qila oladigan narsalarga vaqt sarflamang.

o‘zingizni takrorlamang. Agar aytilganlarni takrorlash zarur deb hisoblasangiz, uni alohida ayting. Bu qasddan takrorlash ekanligini aniq ayting.

muhokama qilinayotgan masaladan uzoqlashmang. Masalaning mohiyati uchunahamiyati kam bo‘lgan begona muammolar, faktlar, ma’lumotlar, misollar va hokazolarbilan chalg‘imaslik.

taqdimot oxirida aytilganlarni umumlashtiring va xulosa chiqaring.

Shuni yodda tutish kerakki, nutq mantig'i nutqqa ta'sir qilish, ishontirishda qo'llaniladigan argumentatsiya tizimi deb ataladigan umumiyroq texnik tizimning ajralmas qismidir.

Ma'ruzachining tinglovchilarga munosabati mutlaqo samimiy va professional bo'lishi kerak. Yaxshi niyat og'zaki xatti-harakatlarning turli xil ko'rinishlarida tajovuzkorlik (ta'birlar, tahdidlar, haqoratlar) va demagogiya (yolg'on) kabi shakllarining mumkin emasligini anglatadi.

Notiqning nutqi uning kasbiy faoliyati bo'lib, u o'z his-tuyg'ularini, his- tuyg'ularini va munosabatlarini unga bo'ysundirib, ishning manfaatlaridan kelib chiqishi kerak. Nutq yanada ishonchli, jozibali bo'lishi tinglovchilar bilan yaqinroq aloqa o'rnatishga yordam beradi¹¹. Bu ko'p jihatdan vizual va ekspressiv vositalarning talabalarning his-tuyg'ulari va hissiyotlari olamiga murojaat qilishi bilan bog'liq. Mojaroli vaziyatda tarozi ko'pincha tomoshabinlarning his-tuyg'ulari va his- tuyg'ularini egallashga muvaffaq bo'lgan kishi foydasiga aylanadi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
2. Oripov K., Obidova M. Ifodali o'qish. T: O'qituvchi 1994.
3. Jumayev N. Istiqlol va ona tilimiz. Toshkent: "Sharq". 1998.
4. Kaykavus. Qobusnoma (nashrga tayyorlovchila S.Dolimov, U.Dolimovlar) T: "Istiqlol" noshirlik markazi. 1994.
5. Maxmudov N. O'qituvchi nutq madaniyati. T: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2009.
6. Mahmudov N. Ma'rifat manzillari. Toshkent, Ma'naviyat, 1999.
7. Jumaniyozov R., Salimov S. G'oyaviy tarbiyada notqlik san'ati. Toshkent, 2002.
8. Nojin E.A. Og'zaki taqdimot mahorati. M., 1989.
9. Speranskiy M. Oliy notqlik qoidalari. M., 1995.
10. Annushkin V.A. Первая русская риторика. М., 1999.

OLIV TA'LIM JARAYONIDA QO'LLANILADIGAN PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR VA ULARNI TANLASH PRINSIPLARI

N.K.Davronov

Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10010622>

Ta'lim texnologiyasi - bu tegishli texnologik jarayonlar va resurslarni yaratish, ulardan foydalanish va boshqarish orqali o'rganishni osonlashtiruvchi va samaradorlikni oshiruvchi amaliyotdir. Ta'limda qo'llaniladigan texnologiya nuqtai nazaridan, ta'lim texnologiyasini turli xil o'quv sharoitlarida o'rganish tajribasini yaxshilash uchun paydo bo'lgan va mavjud texnologiyalardan foydalanish deb tushunish mumkin.

Rivojlanayotgan texnologiyalarning ba'zilar qanday bo'lishi mumkin? Qurilmalar va apparat vositalari toifasida 3D printerlar va taqiladigan hisoblash qurilmalari hayolga keladi. Uch o'lchovli printerlar allaqachon “makerspace” deb nomlangan harakat bilan bog'liq ta'sir ko'rsatmoqda, bunda o'quvchilar obyekt yoki artefaktni yaratish va sinab ko'rish uchun 3D-printerdan foydalanish va dizaynga asoslangan o'rganish kontekstida shug'ullanishadi. Aqlli soatlar va internetga ulangan boshqa o'rnatilgan displeylar kabi taqiladigan qurilmalar esa turli xil o'rganish va o'qitish holatlarida foydalanilmoqda.

Jarayonlar va ilg'or texnologiyalarni qo'llash toifasida o'quv tahlillari, moslashtirilgan o'qitish tizimlari va shaxsiylashtirilgan ta'lim kichik miqyosdagi holatlarda o'quvchining oldingi bilim va ishlash, qiziqishlar, motivatsiya, afzalliklar va hatto kayfiyat nuqtai nazaridan mustahkam va dinamik ifodasini hisobga oladigan oldingi smart repetitorlik tizimlarining kengaytmalari sifatida sinovdan o'tkazilmoqda. Texnologiyaga asoslangan ta'lim, kengaytirilgan va virtual haqiqatlar asta-sekin o'rganish va o'qitish holatlarida o'z yo'lini topayotgan texnologiyalar qatoriga kiradi.

Rogers [3] fikriga ko'ra, texnologiya - bu istalgan natijaga erishishda ishtirok etadigan sabab va ta'sir munosabatlaridagi noaniqlikni kamaytiradigan instrumental harakatlar uchun mos keladigan loyihadir. Boshqalar texnologiyani guruh yoki jamiyat tomonidan qadrlanadigan muammoni hal qilish uchun bilimlarni tizimli qo'llash deb ta'riflaydilar. Ikkala holatda ham texnologiyaning maqsadi istalgan natijaga erishishdir.

Texnologiya ikkita komponentga ega bo'lishi mumkin: (1) texnologiyani moddiy yoki jismoniy obyekt sifatida o'zida mujassam etgan vositaviy apparatlar va (2) vositalar uchun ma'lumot bazasidan iborat dasturiy ta'minotdan. Ba'zi texnologiyalarda ushbu komponentlardan biri yoki ikkalasi ham mavjud emas va ular oddiy prodcedura yoki umumiy maqsadli algoritmik yondashuvdan iborat bo'lishi mumkin. Ta'lim texnologiyasi uyushiq bo'lakli yondashuv emas, balki o'rganish uchun turli xil uslublar, vositalar va strategiyalarni nazarda tutadi. Shuning uchun uning samaradorligi o'qituvchilar va o'quvchilarga kerakli o'quv maqsadlariga erishishda qanchalik yordam berishiga bog'liq [1].

Bryus va Levin ancha yillar oldin Jon Dyui tomonidan taklif qilingan to'rt qismli bo'linishga asoslangan ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni tasniflashning yangi usulini ishlab chiqqan bo'lib ularga quyidagilar kiradi: ma'lumot olish (so'rovli), kommunikatsion, konstruktiv va ifodaviy texnologiyalar.

Ma'lumot olish (so'rovli) texnologiyalari:

- fikrlash uchun vosita sifatida nazariyani yaratish texnologiyasi;
- modelni o'rganish va simulyatsion vositalar to'plami;

- vizualizatsion dastur;
 - virtual muhitlar;
 - ma'lumotlarni modellashtirish kategoriyalari, munosabatlari, ko'rgazmalari;
 - protsessual modellar;
 - matematik modellar;
 - semantik tarmoqlar va kontur vositalari ya'ni bilimlarni ifodalash va integratsiya vositalari;
 - matnlar, videolar, ma'lumotlar bazasiga ulanish orqali axboratlarni o'zlashtirish;
 - gipermatn va gipermedia muhitlari;
 - kutubxona resurslari;
 - raqamli kutubxonalar;
 - ma'lumotlar bazalari;
 - musiqa, ovozli matnlar, tasvirlar, grafikalar, videolar, ma'lumotlar jadvallari, matnlar va boshqalarga ega xotira diskleri;
 - tarmoqlar orqali foydalanish mumkin bo'lgan masofaviy ilmiy vositalar;
 - mikrokompyuterga asoslangan harorat, harakat, yurak urish tezligi va h.k. uchun sensorlar;
 - video va ovozli yozuvchi qurilmalar;
 - ma'lumotlarni tahlil qilish usullari va texnologiyalari;
 - so'rov o'tkaziladigan muhitlar;
 - tasvirlarga animatsion ishlov berish;
 - elektron jadvallar;
 - jadval va grafiklar yaratish dasturlari;
 - muammolarni yechish dasturlari.
- Kommunikatsion texnologiyalar:
- matnni qayta ishlash;
 - tasvirlash;
 - grafik organayzerlar;
 - imlo, grammatika, foydalanish va uslublar uchun yordamchilar;
 - ramziy ifodalar;
 - taqdimot grafikasi;
 - elektron pochta;
 - asinxron kompyuter konferensiyasi;
 - sinxron kompyuter konferensiyasi (matn, audio, video va h.k.);
 - World Wide Web kabi tarqatilgan axborot serverlari;
 - foydalanuvchilar tomonidan yaratilgan gipermatnli muhitlar;
 - hamkorlikdagi ommaviy axborot vositalari;
 - hamkorlikdagi ma'lumotlar muhitlari;
 - ijtimoiy elektron jadvallar;
 - telementoring (qarang: <http://elatewiki.org/index.php/Telementoring>);
 - ChatGPT.
- Konstruksiya va muammolarni hal qilish uchun foydalaniladigan texnologiyalar:
- Lego komponentlari, Tangram jumboqlari, Rubik kubigi;
 - kompyuter yordamida loyihalash dasturi;

- 3D printerlar.

Bilimlarni ifodali tarzda namoyish qiladigan texnologiyalar:

- sensorlar, QR kodlari, GPS displeylari;
- grafiklar va diagrammalar;
- musiqa yozish va tahrirlash studiyalari;
- interaktiv video va gipermedia;
- animatsion dasturlar;
- multimedia kompozitsiyasi.

Mayer [2] multimediali o'rganishning ba'zi prinsiplarini taklif qilgan bo'lib, ulardan ta'lim maqsadlarida foydalanish uchun texnologiyani tanlashda ham foydalanish mumkin. Printsipalar quyidagilardan iborat:

1. Muvofiqlik prinsipi:

- texnologiya ta'limning umumiy va maxsus maqsadlarini ilgari surishi kerak;
- texnologiya mo'ljallangan darajaga mos bo'lishi kerak, jumladan, ta'lim oluvchilar kontingenti, tushunchalar qiyinligi, rivojlantirish usullari va boshqalar;
- texnologiyadan o'quv dasturi uchun fundamental yoki qo'shimcha manba sifatida foydalanish kerak.

2. Haqiqiylik prinsipi:

- texnologiya aniq, dolzarb va ishonchli ma'lumotlarni taqdim etishi kerak.

3. Baxolash prinsipi:

- muqobil yechimlarning o'rnini bosuvchi va ikkita qarama-qarshi vaziyat yoki sifatni muvozanatlashtirgan vaziyatlar hisobga olinishi kerak.

4. Qiziqarlilik prinsipi:

- texnologiya ta'lim oluvchilarning qiziqishini va stimulini uyg'otishi yoki o'quvchining o'qish va o'rganishga bo'lgan ehtiyojini qondirishi kerak;
- texnologiya foydalanuvchilar orasida motivatsiya uyg'otish, ijodkorlikni rag'batlantirish va kreativlikni oshiruvchi kuchga ega bo'lishi kerak.

5. Tashkilotchilik va muvozanatlilik prinsipi:

- texnologiya yaxshi tashkil etilgan va mazmun jihatidan muvozanatli bo'lishi kerak;
- materialning maqsadi aniq ifodalanishi yoki idrok etilishi kerak;
- materiallardan foydalanish, uzatish va qo'llash kabi tashkiliy ishlarni olib boradigan subyektlar bo'lishi kerak.

REFERENCES

1. Bruce, B.C., Levin, J.A. Educational technology: media for inquiry, communication, construction, and expression // Journal of Educational Computing Research, 17(1). 1997. – P. 79–102.
2. Mayer, R.E. Multimedia learning (2nd ed.). New York: Cambridge University Press. 2009. – 300 p.
3. Rogers, E. The diffusion of innovations (4th ed.). New York: Free Press. 1995. – 236 p.
4. Ronghuai H., J.Michael S., Junfeng Y. Educational Technology, A Primer for the 21st Century. Lecture Notes. 2019. – 253 p.
5. Safarova R.G. Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences. Miasto Przyszłości Kielce 2023. ISSN-L: 2544-980X. Impact Factor:

9.2 View of Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences (miastoprzyszlosci.com.pl)

6. Safarova R.G. Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS) Volume: 02 Issue: 05| 2023 ISSN:2751-

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI SHAXSLARARO MADANIY MUNOSABATLARGA TAYYORLASHDA MULOQOT FUNKSIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Yunusbek Maxmudov

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI, 2-kurs tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10010700>

Bo‘lajak o‘qituvchilarni shaxslararo madaniy munosabatlarga tayyorlash ularni kasbiy rivojlantirish nuqtai nazardan yondoshganda amaliy xarakterga ega bo‘lgan o‘ta muhim pedagogik masalalar biri hisoblanadi. Ta‘lim jarayoni sub‘ektlariga shaxslararo munosabatlarning ta‘sirini aniqlash mexanizmlarini aniqlash zaruriyati kuchaymoqda. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonining muvaffaqiyatli kechishini ta‘minlashda shaxslararo munosabatlar dinamikasini aniqlash muhim hisoblanadi. Ushbu muammoning turli yo‘nalishlarini tadqiq etishga bag‘ishlangan ishlarning tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, umumiy muammoning bugungi kunga qadar o‘rganilmagan tarkibiy qismini ajratish alohida ahamiyatga ega.

Talabalar orasidagi shaxslararo munosabatlarni o‘rgangan mutaxassislar R.Safarova, N.Dilova, Sh.Doniyorov, G.M.Andreyev, N.N.Obozova, L.YA.Gozman lar uning turli qirralariga murojaat qilganlar. Shaxslararo munosabatlarning funksiyalarini o‘rgangan mutaxassis N.V.Kazarinova quyidagilarni ajratishga muvaffaq bo‘lgan: axborotli, emotiv, kontakt, qo‘zg‘atuvchi, muvofiqlashtiruvchi, tushunish funksiyasiga ko‘ra, munosabat o‘rgatish va yordam ko‘rsatish funksiyasiga ko‘ra kabilar. Shaxsning shakllanishi atrofdegilar yordamida amalga oshadi. Ta‘lim jarayonida ko‘rsatiladigan o‘zaro ta‘sir va yordam talabalarning kasbiy rivojlanishlari va tarbiyasiga samarali ta‘sir ko‘rsatadi. Kasbiy ta‘lim jarayonida shaxslararo munosabatlarning roli va o‘rnini N.E.Kasatkina, A.R.Luriya, E.YU. Klepsova kabi mutaxasssilarning ishlarida ochib berilgan. Shaxslararo munosabatlar doirasida psixik jarayonlar metajarayon va metatizimlar bilan bog‘liq jihatlar ham tadqiq etilgan. Ushbu yo‘nalishda A.V. Karpov, I.M. Skityaeva, S.M. Xalinla izlanishlarni olib borganlar. O‘quv topshiriqlarning ko‘lamining kengayishi barobarida shaxslararo munosabatlarning dolzarblashuvchi kuzatiladi. Raqamli transformatsiyalar sharoitida shaxslararo munosabatlarning ko‘lami torayib bormoqda. Bunday vaziyatlarda shaxslararo munosabatlarning xarakteri va ushbu yo‘nalishda vujudga kelgan tendensiyalarni o‘rganishga nisbatan pedagogik ehtiyoj vujudga kelmoqda. Shu bilan bir qatorda ta‘lim oluvchilarning shaxsida ham bir qator o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Kompentsiyaviy yondashuv doirasida talabalarning o‘z faoliyatlarini boshqarishlari va o‘z harakatlarni muvofiqlashtirishga bo‘lgan ehtiyoj kuzatilmoqda. Talabalar orasidagi o‘zaro munosabatlarni xarakterini aniqlash alohida ahamiyat kasb etadi. Biz quyida talabalar orasidagi shaxslararo munosabatlarning o‘ziga xos jihatlarini tahliliy nuqtai nazardan yondashgan holda aniqlashga harakat qilamiz. Qo‘yilgan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni echish taqozo qilinmoqda:

1. Kasbiy xarakteridagi o‘quv faoliyati jarayonida shaxslararo munosabatlarning roli va ahamiyatini aniqlash
2. Talabalar orasidagi munosabatlarning funksiyalarini aniqlash va ilmiy jihatdan asoslash.
3. Talabalar orasida shaxslararo munosabatlarni shakllantirishda qo‘llaniladigan metodlar, usullari va texnologiyalarni va ularning ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslash.

Shaxslararo munosabatlarning yaxlit tizim sifatida rivojlanishiga asos bo'ladigan metodologik prinsiplarini aniqlashga muvaffaq bo'ldik. Yoshlarni shaxslararo munosabatlarning metodologik asosi sifatida mutafakkir ajdodlarimizning pedagogik ta'limotlari hamda pedagogika nazariyasida mavjud bo'lgan sotsiodidaktik yondashuvlarni ko'rsatish lozim. Biz quyida shaxslararo munosabatlarni rivojlanishiga asos bo'ladigan holatlarni tahlil qilishga harakat qildik.

Shaxslaaro munosabatlar o'zini qonun qoidalar tizimi, stereotiplar, natijalariga ega. Bu qoidalar va stereotiplar shaxslarning o'zaro munosabat jarayonida biri birlariga ta'sir ko'rsatishlarini ta'minlaydi. Shaxslararo munosabatlar jarayonida talabalar muayyan ijtimoiy rollarni bajarish ko'nikmasini egallaydilar. Jumladan ular o'qituvchi va o'quvchi mavqeini aniqlashga harakat qiladilar. Shaxslararo munosabatlar jarayonida talabalar o'zlarining shaxsiyatlarini shakllantirishga muvaffaq bo'ladilar. Shaxslaaro munosabatlarning rivojlanish jarayonida sub'ektiv xarakterdagi kechinmalar, o'zaro munosabatlar tarkib topadi. Shaxslararo muloqot jarayonida talabalarning o'zaro tengligi ta'minlanadi va qo'llab-quvvatlanadi. Shunda ular o'zaro munosabatga kirishish uchun qulay sharoitlarni izlaydilar. Bunday sharoitlar ularning shaxsiy o'ziga xosliklarini, o'zlarini bilish va anglashlarini, namoyon etishlarini ta'minlash imkonini beradi. Shaxsga yo'naltirilgan muloqot jarayonida talabalar o'z suhbatdoshlarining betakrorligi, o'ziga xosligini anglashga muvaffaq bo'ladilar. Shuningdek, uning hissiy holati, shaxsiy tavsifnomasi hamda ularning o'z o'zini baholash darajasini o'rganishga muvaffaq bo'ladilar. Shaxslararo munosabatlarning asosini talabalarning o'zaro hamkorligi tashkil etadi. Bunday hamkorlik muloqot jarayonida vujudga kelgan bo'lib, bunday muloqot jarayonining ishtirokchilari bir-birlariga o'zaro ta'sir ko'rsatadilar: nuqtai nazarlari, ustanovkalari, stereotiplarini o'zgartiradilar. Shaxslaaro munosabatlarning asosini talabalarning emotsionalliklari, motivatsion jarayonlar, qadriyatlar va shaxsiy fikrlari tashkil etadi. Shaxslararo muloqot tushunchasi to'liq ma'noda shaxslararo aloqa, shaxslararo kommunikatsiya, shaxslararo birgalikdagi faoliyat, o'zaro harakatlar va muloqotni o'z ichiga oladi. Ushbu tushunchalarning har biri o'zaro aloqador bo'lishi bilan bir qatorda o'zining mazmun mohiyatiga ham ega. Shaxslararo kommunikatsiya o'zida fikr almashinishning turli usullari shaxslararo axborot almashinish hamda qayta ishlash usullarini mujassamlashtiradi. Shaxslararo birgalikdagi munosabatlar esa muloqot jarayonidagi sheriklik, o'zaro munosabatlardan iborat. Bunday faollik muhim ahamiyatga ega bo'lib, muloqotdoshlarning o'zaro munosabatlarini muvofiqlashtiradi. Ular birgalikdagi hamda yakka tarzidagi faoliyatning barcha turlarini tadqiq etadilar. Mazkur harakatlar birgalikda pozitiv o'zgarishlarni amalga oshirish, faoliyat usullarini egallash, o'zaro munosabatlar va ustanovkalarni o'zgartirishga asos bo'ladi. Shaxslararo munosabatlar shuni angalatadiki, talabalar orasidagi aloqalar hissiy emotsional yo'nalishga ega bo'lib, bunday yo'nalishsiz shaxslararo muloqotni amalga oshirish imkonsiz.

Talabalar orasidagi amalga oshiriladigan shaxslararo munosabatlar o'zining quyidagi uch turiga ega:

- shaxsga yo'naltirilgan munosabatlar;
- ijtimoiy yo'naltirilgan munosabatlar;
- predmetga yo'naltirilgan munosabatlar.

Shaxslaaro munosabatlarning funksiyalari: aloqalar o'rnatish, muloqotdoshlar qabul qilish va axborotlarni uzatishga tayyor, shuningdek muloqotni qo'llab quvvatlashga ham tayyor,

o‘zaro axborot almashinish: muloqotdoshlar o‘zaro axborot, fikr, echimlar, g‘oyalarni almashinishga moyil bo‘ladilar.

Muloqotga turtki berish: bunda talabalar muloqotga kirishi uchun yo‘naltiruvchi usullarni qo‘llaydilar, o‘z suhbatdoshlarini muloqotga undaydilar, muloqotdoshlarini muayyan xarakterlarini bajarishga yo‘naltiradilar.

Muloqotning muvofiqlashtiruvchi funksiyasi doirasida suhbatdoshlarning fikrlari muvofiqlashtiriladi, ular umumiy maqsadga erishish yo‘lida birgalikdagi harakatlarini bajaradilar, o‘z harakatlarini birgalikda muvofiq qildilar va kelishib oladilar, kutilgan natijaga erishish yo‘lida bir birlarini harakatlanishga undaydilar.

Muloqotni funksiyasi: muloqotdoshlar bir birlarini bir xilda tushunishga muvaffaq bo‘ladilar, suhbatdoshlari taqdim etgan axborotlarning mohiyatini anglab etadilar, qonun qoidalar, ustanovkalar rejalar hamda holatlarni tushunib etadilar.

Muloqot jarayonidagi his-tuyg‘ularning ifolash funksiyasi: muloqotdoshlar bir birlarini faollikka undaydilar, muayyan hissiy kechinmalarini boshdan kechiradilar, o‘zlarining shaxsiy holatlariga qarab yo‘nalish oladilar hamda suhbatdoshlarini o‘zgartirishga muvaffaq bo‘ladilar.

Munosabat o‘rnatish funksiyasi: natijada ular shaxslararo munosabatlar jarayonida o‘z mavqelarini angla etadilar.

Kommunikativ muloqot jarayonida quyidagilar alohida farqlanadi: verbal hamda noverbal kommunikatsiya.

Verbal kommunikatsiya nutq vositasida axborot almashinishga asoslanadi. Bunda ular nutq va ovoz imkoniyatlaridan foydalanadilar. Nutq axborot almashinishning eng qulay vositasi hisoblanadi. Nutq vositasida taqdim etilayotgan ma’lumotning mohiyati oydinlashadi.

Noverbal kommunikatsiya doirasida esa axborot almashinishning boshqa bir qator usullardan foydalaniladi. Ular belgilar tizimi va nutqning yordamchi vositalar, pedagogik jarayonlarda qo‘llaniladigan mimikalar, ko‘z orqali aloqa o‘rnatish, shu bilan bir qatorda shaxslararo muloqotga zamon va makon munosabatlari ham sezilarli ta’sir ko‘rstadi.

Professor-o‘qituvchilar bo‘lajak o‘qituvchilarni shaxslararo munosabatlarga tayyorlashda muloqotning barcha vositalaridan birdek foydalanishlari lozim.

REFERENCES

1. Dilova N.G. (2018). Buyuk ajdodlarimizning ta’limotlarida mujassamlashgan o‘qituvchi bilan o‘quvchilar xamkorligining pedagogik xususiyatlari. Zamonaviy ta’lim. №3, 63-68 b
2. Safarova R.G. Didactic conditions of forming creative thinking skills in student. International scientific and practical conference “trends of modern science and practice”. Ankara, Turkey 2023. <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786879.svg>
3. Safarova R.G. The role of analytical activity in the pedagogical process directed to the formation of creative thinking skills in students. International scientific and practical conference "the time of scientific progress". 2023 Warsaw, (Poland). <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786701.svg>
4. Safarova R.G. Innovatsion yondashuv asosida pedagogika turkum fanlarini o‘qitish jarayonida talabalarning kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari. Innovative Approaches in Teaching Pedagogical Sciences: Problems and Solutions,

International Scientific and Practical Conference, 88-94. Google Scholar indexed.
<https://kspi.uz/> Qo‘qon 03.03.2023

5. Masharipova N.R. O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari. International scientific and practical conference “Innovative development in the global science”/ 2023, Boston, USA. P 95-97. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7111515>

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARNING KASBIY BILIMLARNI KOGNITIV IDROK ETISH
KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI**

Dilnoza Oxunova

FarDU o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10010781>

Madaniyatshunoslik umumnazariy bilimlar bo‘lib, unga xos bo‘lgan xususiyat – insonning madaniy hayoti hodisasini tartibli tizimga solib yondoshish hisoblanadi. Ma’lumki, kasbiy bilimlar insoning faoliyatini tashkil etishida tayanch asos bo‘lib xizmat qiladi. Kognitiv idrok etish natijasida bo‘lajak mutaxassislarida kasbiy ijodkorlik va kasbiy faollik rivojlanadi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘risidagi” Qonuni va “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy bilimlarini tizimli o‘zlashtirish va o‘z faoliyatlarida qo‘llash kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilgan.

Oliy ta’limni sifat jihatdan takomillashtirish, unga qo‘yilgan talablarni hisobga olgan holda tanqidiy tahlil qilish hamda yangilash bilan bir qatorda, umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish tizimini mazmun jihatdan boyitishni talab qilmoqda. Chunki, bugungi kunda oliy ta’lim tashkilotlarida yaratilayotgan sharoitlar, zamonaviy o‘zgarishlar barcha imkoniyatlardan foydalana oladigan, o‘ziga va o‘z ishiga nisbatan talabchan, pedagoglarni tayyorlash, o‘z sohasiga oid kasbiy bilimlarni har tomolama chuqur o‘zlashtirgan, o‘zini-o‘zi rivojlantirish layoqatiga ega imkoniyatlari va bilimlarini zarur paytda to‘la ishga sola oladigan mutaxassislar tayyorlashga davlat siyosati darajasida ahamiyat qaratilmoqda.

Oliy pedagogik ta’lim tizimi uning mazmunini takomillashtirishga qo‘yilayotgan talablar maktab ta’limini rivojlantirish ehtiyojlaridan kelib chiqmoqda. Bo‘lajak o‘qituvchini kasbiy rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonlarda talabalarni shaxslararo muloqotga tayyorlash, sub’ekt-sub’ekt munosabatlariga kirishishlari uchun sharoit yaratish, ularda shakllangan pedagogik bilimlarni muntazam diagnostika qilish, o‘quvchilarni faoliyatini tashkil etishining samarali texnologiyalar bilan ularni qurollantirishi, shu asosda bo‘lajak pedagoglarni kasbiy kompetentligini tarkib toptirish, maktab ta’lim sifatini ta’minlashga layoqatli o‘qituvchilarni tayyorlash imkonini beradi va umumiy o‘rta ta’lim maktablarida oshiriladigan pedagogik jarayonni muntazam takomillashtirish metodologiyasi bilan bo‘lajak o‘qituvchilarni qurollantirish zarurati kuchaymoqda. Bu sohada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022-yildagi PF-134-sonli “2022-2026-yillarda Xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni bo‘lajak o‘qituvchilarning tayyorlashning asosiy yo‘nalishlarini tayyorlab berdi. Shu asosida umumiy o‘rta ta’lim sifati va samaradorligini ta’minlashda o‘qituvchining mavqeini mustahkamlash kengaytiriladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarini kasbiy bilimlarini kognitiv o‘zlashtirish asosida kompetensiyalarni rivojlantirishda quyidagilarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

- bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik faoliyatni amalga oshirish jarayonida o‘z shaxsiy nuqta nazarlariga ega bo‘lishlariga erishish;
- o‘quvchilar bilan sub’ekt-sub’ekt munosabatlarini o‘rnatishda kognitiv texnologiyalardan foydalanishga tayyor bo‘lish;
- talabalarda pedagogik mahorat sirlari (akme)ni egallash maqsadida kasbiy bilimlarni kognitiv o‘zlashtirish asosida kompetensiyalarni egallash motivatsiyalarini hosil qilish.

Bo'lajak o'qituvchlarni tayoylarash jarayoniga kognitiv yondashuv bilan bir qatorda sinergetik yondashuvni tadbiq etish talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini jadallashtiradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi pedagogik jarayonlarni kognitiv yondashuv asosida tashkil etishga oid kasbiy faoliyatga bo'lajak o'qituvchlarni tayyorlash muayyan bosqichlarda amalga oshiriladi. Ular:

a) umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi pedagogik jarayonlarning maqsadlarini aniqlashga oid kasbiy bilimlar bilan talabalarni qurollantirish bosqichi;

b) umumiy o'rta ta'lim maktablarida amalga oshiriladigan pedagogik jarayonlarni tahlil qilish asosida o'quvchilarning ma'naviy intellektual sohalarini rivojlantirishga oid kasbiy faoliyatga talabalarni tayyorlash;

v) umumiy o'rta ta'lim maktablarida amalga oshirilgan shaxsga yo'naltirilgan pedagogik jarayonlarni tashkil etishga oid bilimlarni kognitiv o'zlashtirishga bo'lajak o'qituvchlarni yo'naltirish bosqichi;

g) umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi pedagogik jarayonlarni tashkil etish maqsadida mazkur jarayonlarni loyihalashga oid ijodiy pedagogik faoliyatga talabalarni tayyorlash;

d) umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi pedagogik jarayonlarni diagnostika qilish va aniqlangan bo'shliqlarni koreksiyalashga bo'lajak o'qituvchlarni tayyorlash bosqichlari.

Mazkur bosqichlar bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv xarakteridagi kasbiy faoliyatga yo'naltirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Oliy pedagogik ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy bilimlarini kognitiv o'zlashtirish motivatsiyasini hosil qilish jarayonlarini loyihalash uchun professor o'qituvchilar mazkur yo'nalishdagi zarur bilim va kompetensiyalarga ega bo'lishlari lozim.

Bo'lajak o'qituvchlarni kasbiy bilimlarini kognitiv o'zlashtirishga tayyorlash jarayonida ijtimoiy buyurtmadan kelib chiqqan holda talabalarning kasbiy bilim zahiralarni kengaytirish, mustaqil bilim olishlari uchun sharoit yaratish, egallagan bilimlarni qo'llash uchun qulay muhit taqdim etishga alohida e'tibor qaratiladi. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchlarni eng zamonaviy kasbiy bilimlar bilan qurollantirish, mazkur bilimlarni kognitiv o'zlashtirishlarini ta'minlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon o'zining ilmiy tavsifiga ega bo'lishi lozim. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, bugungi kunda bo'lajak o'qituvchlarni tayyorlashda quyidagi bo'shliqlar mavjud:

- bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy hamda nazariy metodologik tayyorgarligi, maktabda amalga oshiriladigan pedagogik jarayonlarning mazmuni bilan uzviy ravishda bog'lanilmagan;

- bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda, ularning ijodiy faolligi va kasbiy qiziqishlari, motivlarini rivojlantirish, mazkur yo'nalishdagi ehtiyojlarini hisobga olishga yetarlicha e'tibor qaratilmayapti;

- bo'lajak o'qituvchlarni bilimlarni kognitiv o'zlashtirishga yo'naltirish asosida kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon ilmiy jihatdan tadqiq qilinmaganligi va pedagogik metodologik jihatdan aniq ta'minotga ega emasligi mazkur yo'nalishdagi pedagogik faoliyatni murakkablashtirmoqda, mazkur jarayonni zamonaviy pedagogik bilimlarga tayanilgan holda tashkil etish mexanizmlarining ishlab chiqilmaganligi talabalarning kasbiy tayyorgarligini ta'minlashda muayyan bo'shliqlarni vujudga keltirmoqda.

Oliy ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash quyidagi talablar asosida amalga oshiriladi:

- Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning bilimlarni kognitiv o'zlashtirishlarini ta'minlash bilan bog'liq vazifalar va ehtiyojlarini aniqlash;
- talabalarning kognitiv o'zlashtirishlari uchun qulay bo'lgan o'quv modullari mazmunini belgilash;
- o'quv modullari tarkibiga kiritilgan ilmiy axborotlarning akmeologik, akseologik hamda madaniyatshunoslik asosida tanlanishiga e'tibor qaratish;
- talabalarning kasbiy kompetensiyasini egallashlari uchun zarur bo'lgan bilimlarni integratsiyalashtirilgan holda taqdim etilishini ta'minlash;
- bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilimlarini kognitiv o'zlashtirish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladigan evristik, pragmatik va muammoli topshiriqlar miqdorini ko'paytirish;
- bo'lajak o'qituvchilar oldiga ularning bilimlarini kognitiv qabul qilganliklarini aniqlash maqsadida tashxislovchi savol va topshiriqlar qo'yish;
- bo'lajak o'qituvchilarga taqdim etilgan ilmiy axborotlarning tushunarli, izchil va kognitiv idrok etish uchun qulayligini ta'minlashga erishish;
- talabalarning kasbiy bilimlarni kognitiv idrok etishlarini jadallashtirishni nazarda tutgan holda o'quv jarayonining umumiy hamda xususiy maqsadlarini belgilash kabilar.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy rivojlanish ehtiyojlariga mos tarzda o'quv materiallarini va ular yordamida kasbiy kompetensiyalarni hosil qilishni nazarda tutish, o'quv materiallarni tizimlashtirishda talabalarning mustaqil bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishga erishish, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilimlarining kognitiv idrok etishlarini ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish alohida ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilimlarni kognitiv idrok etishlarini jadallashtirishning ahamiyati katta bo'lib:

- kelajakda o'qituvchilar o'quvchilarning rivojlanishiga ko'maklashishi, ularning iqtidorlarini qo'llab quvatlashi, qulay pedagogik imkoniyatlarni taqdim etish zarur bo'lib, buning natijasida o'quvchilarning tahsil olish va intellektual rivojlanish imkoniyatlari kengayadi;
- o'qituvchi o'zining kasbiy kompetensiyaga tayangan holda o'quvchilarning tahsil olishlari intellektual ma'naviy jihatdan rivojlanishlarini ta'minlashga erishadi.

Xulosa qilib aytganda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilimlarni kognitiv idrok etish jarayoniga faol ishtirok etishlari kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda muayyan qulayliklarini vujudga keltiradi. Bugungi kunda oliy pedagogik ta'limning modul kredit tizimiga aylanish mazmuni talabalarning zarur kasbiy bilimlarini tizimli tarzda bosqichma bosqich o'zlashtirishlari uchun qulay sharoit yaratmoqda. Bu esa o'qituvchilarning kasbiy bilimlarni kognitiv idrok etishlari va kompetensiyalarga aylantirishlari uchun qulay imkoniyatlarga ega bo'lishni ta'minlaydi.

Bo'lajak o'qituvchilar o'quvchilarda faollik, ishbilarmonlik, ijodkorlik kabi ko'nikmalarini shakllantirishga tayyor bo'lishlari taqozo qilinmoqda. Shunga ko'ra bo'lajak o'qituvchilar oldida ta'lim-tarbiya jarayoniga ijodiy yondashish, izlanuvchanlik, tadqiqotchilik, vaziyatlarni loyihalashtira olish, Davlat ta'lim standartlari va umummilliy dasturda belgilab berilgan barcha vazifalarni bajarishda faollik ko'rsatish, ta'lim-tarbiya jarayoniga madaniy muhit sifatida yondashib, yangi pedagogik yondashuv va ijodiy tajribalarni qo'llash, o'quv jarayoni maqsadlari taksonomiyasini chuqur bilish kompetensiyasiga ega bo'lishlari talab etilmoqda.

REFERENCES

1. L.V.Klimberi, N.V. Yadrova, R.M. Nurjanova, Talabalarning kognitiv faolligini shakllantirishga zamonaviy yundashular // Fan va ta'limning zamonaviy muammolari. - 2017. - 6-son;
2. Talabalarning kognitiv qiziqishlarini shakllantirishning pedagogik muammolari: darslik / G.I. Shchukin. - M.: Pedagogika, 2008.-- 296 b.
3. Okhunova, D. K. (2022, October). APPROACHES TO EXPANDING THE POSSIBILITIES OF COGNITIVE ACCEPTANCE OF PROFESSIONAL KNOWLEDGE OF FUTURE TEACHERS. In *INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND SCIENTIFIC SOLUTIONS*. (Vol. 1, No. 5, pp. 26-32).
4. Dilnoza Okhunova, (2022/6/14). The System of Cognitive Activity in the Acquisition of Professional Knowledge by Future Teachers. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science* (7- tom 136-140)

**ABAY IJODIY ME'ROSI VOSITASIDA TALABALARDA HAMDO'STLIK
TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH**

Yarmuxammat Madaliyev

M.Avezov nomidagi JQU, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10010947>

Abay Ibrohim Qunonbayev – yangi qozoq adabiyoti va adaabiy tilning asoschisi. U o'n yoshlaridan boshlab sh'erlar ijod qila boshlagan. O'z ijodi bilan qozoq she'riyatida yangi davrni boshlab bergan.

Tadqiqotga ob'ekt sifatida Abay Qunonboy o'g'lining barcha joriy nashrdagi she'riy to'plamlari, shuningdek *abai.kz*; *madanimura.kz* elektron saytlari adabiy manba sifatida tanlab olingan. Tadqiqot mavzusini yoritishda tasniflash, tarixiy-qiyosiy, kontekstual, kompleks va funksional tahlil usullaridan foydalanilgan.

Abayshunoslik tarixi va rivojlanish dinamikasi. Abay o'z asarlarini qog'ozga ko'chirib, tanish-bilishlariga taqdim qilar, ular o'z ovul-ellariga olib ketib, turli davralarda o'qib berishar va xalq ularni tez yod olar edi. Shu tariqa, bu asarlar muallif matniga ega bo'lishiga qaramay, asosan og'zaki tarzda tarqaldi. Abay hayotlik paytida yagona jild ostida to'planib kitobat qilinmadi. Shu bois ham, abayshunoslik yo'sinidagi izlanishlar oqin vafotidan besh yil o'tgach (1909 yildan e'tiboran), Alixon Bekeyxanov, Ahmad Boytursun o'g'li va Miryoqub Davlat o'g'li kabi fidoyi muxlislar tomonidan quyidagi shakllarda boshlandi:

- a) qo'lyozmalarni yig'ish;
- b) el og'zidan yozib olish;
- v) nashr ishlarini amalga oshirish;
- g) ilk maqolalar yozish.

Jumladan, Kiketoy va Ko'kboy Jonota o'g'li kabi oqinlar ko'magida to'plangan badiiy asarlar Alixon Bekeyxonov muharrirligida 1909 yili Qozon shahrida chop etildi. Shu yili Sankt-Peterburg shahrida Abay “Tanlangan asarlar” nashrdan chiqdi. Sankt-Peterburg nashridan shoir tarjimalari bilan qo'shib hisoblaganda shoirning 140 qa yaqin she'rlari, shuningdek “Iskandar” va “Ma'sud” dostonlari joy oldi. Binobarin, bu nashr o'zining ishonchliligi, qadimiyligi va mukammalligi bilan alohida ajralib turadi.

Abayshunoslik. Abayshunoslik haqida gap ketar ekan, albatta Semeydagi Abay muzeyi tashkilotchisi Qayum Muhamadxonov nomini alohida ta'kidlash o'rinlidir. Zotan, hozirda davlat muhofazasiga olingan bu muzeyda o'n uch mingdan ortiq qimmatli eksponatlar saqlanadi. Olimning muhim xizmatlaridan yana biri – bu “Abay asarlari tekstologiyasi” mavzusida yozilgan ilmiy tadqiqotidir. Abayshunoslikdagi bundan keyingi o'rinni haqli ravishda Muxtor Avezov nomi ishg'ol qiladi. U 1940 yilda Abay asarlari ikki tomiligini nashr qilishga bosh-qosh bo'ldi. Muxtor Avezov shu yili “Abayning hayoti va ijodi”, 1945 yilda “Abay – qozoq xalqining ulug' oqini” nomli yirik tadqiqotlarini; shoir tavalludining 100 yilligi munosabati bilan “Abay diyorida o'tkazilgan to'y” nomli ocherkini nashr qildirdi. Bunday izlanishlar natijasi o'laroq, “Abay yo'li” epopeyasi maydonga keldi.

Abay hayoti va faoliyati haqida 1954 yilda hujjatli film va 1956 yilda diafilm yaratildi. 1969 yilda L.Avezova “Abay yo'li” epopeyasining tarixiy asoslari”, 1984 yilda Z.Ahmedov «Abay yo'li» epopeyasi poetikasi va uning yozilish tarixi” nomli monografik tadqiqotlarini tuhfa qilishdi. 1995 yilda M.Avezovning Abay haqidagi ilmiy tadqiqotlari, xususan o'z vaqtida rus

tilida chop etilgan “Abay Kunanbaev. Stati i issledovaniya”, – Alma-Ata, 1967 va boshqa asarlari jamlanib, alohida to‘plam holida nashr etildi.

Keyingi yillarda abayshunoslikka e‘tibor yanada ortdi. Jumladan, 1994 yilda Abay shajarasiga bag‘ishlangan maxsus albom tayyorlandi. 1995 yilda oqinning 150 yillik to‘yi YuNESKO doirasida xalqaro miqyosda keng nishonlandi. Keyinchalik “Abay qomusi”, “Abay asarlarining izohli lug‘ati”, “Abay va Pushkin”, “Abay Qo‘nonboevning pedagogik qarashlari” kabi ko‘plab salmoqli tadqiqotlar yuzaga keldi. Bugungi kunda Qozog‘iston maktablarida “Abayshunoslik” predmeti joriy etilmoqda. Oliy ta‘lim muassasalarida Abay merosini o‘rganishga alohida e‘tibor berilmoqda. Ulug‘ qozoq oqini tavalludining 175 yillik yubileyini YuNESKO va TURKSOY (Xalqaro turkiy madaniyat uyushmasi) hamkorligida keng tarzda nishonlash rejalashtirilgan. Umuman, abayshunoslik ishlari o‘tgan asr boshlaridayoq yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bugungi kungacha quyidagi yo‘sinlarda rivoj topgan:

- a) Abay shajarasi va ijtimoiy faoliyatiga xos jihatlarni aniqlash;
- b) adabiy merosini to‘plash va nashr qilish;
- v) ijtimoiy-siyosiy va adabiy-estetik qarashlari dinamik rivojini belgilash;
- g) adabiy merosining ko‘lami va janrlar tarkibini aniqlash;
- d) asarlarining leksik-semantik tarkibi va tekstologiyasini o‘rganish;
- ye) qozoq mumtoz adabiyoti tarixiga qo‘shgan ulushi va o‘rnini aniqlash;
- yo) poetik mahorati sirlarini kashf etish;
- j) musiqashunoslikka qo‘shgan hissasini aniqlash;
- z) tarjimonlik mahoratini tadqiq qilish;
- i) hayoti va ijodini keng targ‘ib qilish (nomini abadiylashtirish maqsadiga xizmat qiluvchi barcha ishlar: haykallar o‘rnatish, xiyobonlar bunyod etish, maqbaralar qurish, hujjatli va diafilmlarni suratga olish, pochta markalari chiqarish, yubileylarini nishonlash va h.)
- y) asarlarini turli tillarga tarjima qilish;
- k) pedagogik qarashlarini o‘rganish va adabiy merosini uzluksiz ta‘lim tizimiga tatbiq qilish.

Abay – ma‘rifatparvar shoir (oqin), qozoq yozma adabiyoti va tilining asoschisi, donishmand adib – “qora so‘z” (nasrda bitilgan) falsafiy sharhlar muallifi; ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning faol ishtirokchisi, milliy mental va ilg‘or dunyoviy qarashlarni uyg‘unlashtirishga intilgan, qozoq xalqining XIX asrdagi tarqoq turmush tarzini rus va Ovrupo madaniyatiga yaqinlashtirishga intilgan islohotchi edi. Uning adabiy merosini ifoda yo‘sini va janriy tabiatiga ko‘ra quyidagicha tasnif etish mumkin:

- a) lirik va satirik she‘rlar;
- b) dostonlar;
- v) nasriy asarlar (hikmatlar);
- g) tarjimalar.

Adabiy-estetik konsepsiyasi. Abay o‘zining “Qo‘shiq – so‘zning shohi, so‘zning sarasi” nomli she‘rida xalq oqini va uni tinglovchi kishi qanday bo‘lishi kerakligi haqidagi adabiyestetik konsepsiyasini ilgari surdi. Shoir har bir xalq oqini oldiga qator talablar qo‘ygan:

- a) “Sirti kumush, ichi oltin” – nafis libosga burkangan yangi-yangi asarlar yaratishi;
- b) asarlarining mazmunan teran bo‘lishi;
- v) muallif estetik ta‘sirchanlikka erishishi;
- g) she‘ru dostonlar elning diliga yaqin bo‘lishi lozim.

Abay o‘zining “Hikmatlar” kitobida hunarmandu tadbirkor, dehqonu mirishkor, ma’rifatparvaru sahovatpesha xalq tabiatiga xos fazilatlarni ulug‘lab, bunday yozgan edi: “O‘zbek dehqoni yetishtirmagan o‘simlikning o‘zi yo‘q, ular yasamagan buyum yo‘q. Ahillikda yashashadi, adovat qo‘zg‘ashmaydi. Taniqli boylari, bilimdon mullalari, hunarmandlik va mo‘l-ko‘llik deysizmi, boadablik deysizmi – hammasi ularda bor”.

Abayning fikricha, ko‘chmanchilik sharoitida yashab kelayotgan va urug‘larga bo‘linib ketgan qozoq xalqi mentalitetidagi ayrim qusurlarni bartaraf etmay, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotga erishish mumkin emas. Binobarin, ulug‘ qozoq ma’rifatparvar oqini ma’rifat va madaniyatni milliy birdamlikka erishish maqsadida targ‘ib etdi.

Uning falsafiy mozaikadan tarkib topgan «Naqliya so‘zlar» turkumi leytmotivini ham ana shu qarashlar tashkil qiladi. Nosir didaktik yo‘nalish – go‘zal insoniy fazilat, yaxshi xulqni tarbiyalash masalalariga alohida ahamiyat qaratdi. U Chernishevskiy va Dobrolyubov g‘oyalari bilangina cheklanmay Arastu, Suqrot, Aflotun, hatto Gegelning falsafiy-didaktik qarashlari bilan ham yaqindan tanishgan.

Abay bastakor oqini edi. U ko‘plab xalq kuylari asosida dostonlar kuylash bilan bir qatorda, o‘z she’rlariga do‘mbira ohanglariga mos kuylar bastalar va ularni ijro etardi. Shoir “Ko‘zimning qarosi” she’rida shunday satrlarni bitadi:

Ko‘zimning qarosi,
Ko‘nglimning sanosi.
Bitmas ichdagi
Ishqning yarosi.

Abay teran fikr va ilm-ma’rifatning g‘alabasiga ishonadi. Shuning uchun ham, qachonki siz biror muammoga duch kelsangiz, aql ishonmagan, ya’ni mantiqan dalillanmagan narsaga zinhor ishonmang, degan fikrni ilgari suradi. Bu hol oqin tuyg‘udan ko‘ra aqlga, kechinmadan ko‘ra mantiqqa tayangani, ehtimolki rus demokrat shoirlari ta’sirida moddiyunchilikka tamoyil bo‘lganini ham ko‘rsatadi.

Abay ko‘pincha real hayotda uchrovchi: urug‘-aymoqchilik, erinchoqlik, yalqovlik, bekorchilik, yolg‘onchilik, maqtanchoqlik, isrofgarchilik singari ijtimoiy qusurlarni bartaraf qilish masalalarini qalamga oladi. Uning poeziyasida shafqatsiz realizm va voqelikka satirik yondashuv ham yorqin namoyon bo‘ladi. Masalan, uning “Oxirzamon yoshlari” she’rida millat birdamligi, yigitlik or-nomusi va imon mustahkamligi uchun kurashmay, nuqul til-jag‘iga erk berib, el orasida ziddiyat urug‘ini sochuvchi ayrim g‘ayratsiz demagog yoshlar qorni to‘q sigirga, ularning bema’ni so‘zlari esa naxs bosgan cho‘chqaning tovushiga o‘xshatiladi.

“Sof, sof, ko‘nglim, sof ko‘nglim” she’rida shoir beg‘ubor ko‘ngli bilan tillashar ekan, dunyo o‘tguvchi, ajal yetguvchi ekaniga imon keltiradi. U kitobxonni sabr-badoshli bo‘lishga undaydi. Chunki, “Sabr tagi – sariq oltin” ekanligini yaxshi biladi. Shuning uchun xaromdan halolning, kufrdan imonning farqini bilgan holda, o‘z-o‘zini taftish etadi, hayotini sarhisob qiladi. El nazaridan qolmaslik, hamisha e’tiborda bo‘lish, ya’ni mas’ullik tuyg‘usini ulug‘laydi. Abay oilaviy munosabatlar masalasiga to‘xtalarkan, umr yo‘ldoshini ko‘rib, bilib munosibini tanlash ko‘ngilning xotirjamligi va oila mustahkaligi garovidir, degan xulosaga keladi.

Abayning qirq beshta alohida alohida hikmatlardan iborat nasriy asarlarida ma’rifiy adabiyotning an’anaviy gumanistik pafosi va epik bayon usuli muvaffaqiyatli davom qildirildi. Shunga qaramasdan, ularning hajmi ham, g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari, xususan mazmun ko‘lami ham bir-biriga o‘xshamaydi. Muhimi shundaki, bu asarlarda badiiy nafislik, hayotiy

hikmat va xalqona donishmandlik o‘zaro tutashadi. Natijada, hikmatlar milliy va umuminsoniy miqyos kasb etadi. Bu turkumdagi asarlar jahonning ko‘plab tillariga tarjima qilinib, alohida e‘tibor topishi fikrimizning yorqin dalilidir.

Abay yashagan davrda qozoq xalqi orasida muzikani notaga tushirish an‘anasi shakllanmagan edi. Shu bois, oqin she‘rlari kabi, u bastalagan xalqchil kuylar ham ustoz-shogirdlik an‘anasi asosida dastlab o‘z qishlog‘i, shahri va keyinchalik butun qozoq dashtiga keng tarqaldi hamda bizgacha yetib keldi. Abay o‘z farzandlarini ham adabiyot va san‘at dunyosiga olib kirdi. Jumladan ulardan biri – Mag‘aviya otasining maslahati bilan “Meng‘at Qosim”, ikkinchisi – Oqilboy esa “Qissai Yusuf” dostonlari an‘anaviy syujeti asosida mustaqil asarlar ijod qilishgan.

Xulosa qilib aytganda, ulug‘ qozoq shoirining aksariyat qismi hikmat va aforizmga aylanib ketgan boy adabiy merosi zamondosh kitobxonni milliy va umuminsoniy axloqiy-ma‘rifiy g‘oyalar, go‘zallik hamda nafosat tuyg‘ulari sari yetaklaydi. Zero, Abay targ‘ib qilgan insoniy fazilatlar, badiiyat libosiga burkangan bo‘lib, ularda aql-zakovat jilvalari, do‘stlik, birdamlik, hamjihatlik, bunyodkorlik, samimiy va pokiza muhabbat tuyg‘ulari o‘z aksini topgan.

REFERENCES

1. abai.kz
2. madenimura.kz
3. adebiet.kz
4. https://kk.wikipedia.org/wiki/Abay_Qʻnʻanbayʻly
5. <https://bit.ly/2TOyJ4q>
6. <https://kazakh-tv.kz/>
7. <https://vk.com/kazakhtv>
8. <https://www.facebook.com/kazakhtvkz/>
9. https://twitter.com/Kazakh_TV
10. https://www.instagram.com/kazakhtv_kz/

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

¹Nasiba Sabirova, ² Zumrad Masharipova

¹Xorazm VPYMO‘MM "Tillarni o‘qitish metodikasi" kafedrası mudiri, filologiya fanlari doktori
(DSc), dotsent

²UrDU mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10010992>

Zamon talablariga javob beradigan, yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonlari hozirgi kunda xalqaro mehnat bozorining asosiy talabi hisoblanadi. Buning sababi shundaki, jamiyatda erkin fikrlovchi, o‘zini bemalol namoyon qila oladigan, o‘ziga ob‘ektiv jixatdan baho beradigan kishilar juda muhim. Ular jamiyat taraqqiyotini harakatga keltiruvchilari hisoblanadilar. Bu esa o‘z o‘rnida mutaxassislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga katta xissa qo‘shuvchi va ta‘lim mazmunini yangilovchi, o‘qitishning innovatsion shakl va usullarini, zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini o‘rgatishda ilg‘or xorijiy tajribalarni amaliyotga keng joriy etish zaruratini keltirib chiqaradi. Shu jihatdan, hozirgi kunda ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatini yanada ko‘tarishga, ta‘lim yo‘nalishlarining o‘zaro uzviyligi va uzluksizligini ta‘minlash bo‘yicha qator chora -tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Bundan tashqari, bo‘lajak pedagoglarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlarida kompetensiya tushunchasi ham muhimdir. Kompetensiya – o‘z bilim va ko‘nikmalarini doimiy ravishda boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, hozirgi davr talablarini his etishni, yangi bilimlarni topish ko‘nikmasini, ularni qayta ishlashni hamda o‘z faoliyati davomida qo‘llashni talab qiladi.

Shuni ta‘kidlash joizki, ta‘lim-tarbiya maskanlaridagi o‘quv tarbiya jarayonini modernizatsiya qilish, pedagog mutaxassislarni tayyorlash tizimi sifat darajasini yanada oshirishda pedagoglarning kasbiy kompetentligini yuksaltirish, ularni sohaga oid zamonaviy ilg‘or xorijiy tajribalardan foydalangan holda kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalar bilan qurollantirish, ilmiy-texnik innovatsiyalardan mustaqil ravishda foydalana olish hamda istiqbolli vazifalarni hal qilish ko‘nikmalarini yanada rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu borada bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligi va uning tahlilii ko‘nikmalariga alohida e‘tibor qaratish muhim vazifa hisoblanadi. Kompetentlikning asosi qobiliyatlardan iborat bo‘lganligi sababli ularning har biri o‘z kompetentligiga mos bo‘lishi lozim.

Bugungi kunda "professional kompetensiya" atamasi tez-tez ishlatiladi. Tushuntirish lug‘atlarida kompetensiya tushuncha va bilim sifatida ta‘riflanadi. Lotin tilidan tarjima qilinganda “competentia” inson bilimli, bilim va tajribaga ega bo‘lgan bir qator masalalarni bildiradi. Lotin: competo – erishaman, bo‘ysunaman, yondashaman. Bir so‘z bilan aytganda, kasbiy kompetensiya bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliyotga aylantirish qobiliyatidir. Kasbiy kompetensiyalar - bu kasbiy vazifalarni yoki muayyan kasbiy vazifani bajarish qobiliyati. Siz ishni samarali bajarishingiz va kerakli natijaga erisha olasiz deb taxmin qilinadi.

Shuningdek, quyidagi kompetensiya turlari ajratiladi:

- individual kompetensiya: o‘zingizni targ‘ib qilish va natijalarga erishishga yordam beradigan shaxsiy xususiyatlar.

- yetakchilik qobiliyatlari: boshqaruv emas, balki yetakchilik. Chunki hamma rahbarlar ham rahbar bo‘la olmaganidek, hamma ham rahbar bo‘la olmaydi. Bu ko‘proq insonning

shaxs va mutaxassisning rivojlanishi uchun qanchalik yetakchilik qilishi yoki yo'l-yo'riq ko'rsatishi mumkinligi anglatadi.

- funksional kompetensiyalar. Faqat inson faoliyati sohasini nazarda tutadi.
- ijtimoiy kompetensiya: ijtimoiy guruh ichidagi kognitiv va xulq-atvor qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.
- hissiy kompetensiya: hissiy intellekt javobgar bo'lgan kuchli va zaif tomonlaringizni tahlil qilish qobiliyati.

Kasbiy kompetensiya va kasbiy o'zlikni anglash butun umr davom etadigan jarayon bo'lib, inson orzu qilish, sinash, tanlash hamda ularni amalga oshirish bosqichlaridanoq kasb-hunar tanlaydi, so'ngra kasb-hunarga kirishadi keyinchalik dunyodagi kasb-hunarlarni o'zgarishiga, o'zidagi o'zgarishga, mehnatga bo'lgan munosabatini o'zgarishiga bog'lik ravishda kasbini yoki mutaxassisligini o'zgartiradi.

Kasbiy kompetensiya deganda yana murakkab integral ta'lim, shu jumladan kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan bilimlar to'plami tushuniladi. Ko'nikma va qobiliyatlar, shaxsiy fazilatlar, fikrlashning muayyan usullari va o'z harakatlari uchun muayyan darajada javobgarlik tushuniladi.

Zamonaviy o'qituvchi timsolida komillik mujassamlashishi muhim rol o'ynaydi. Bugungi kun o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish –bu uning kunlik layoqatini, ish jarayoni unumdorligini oshirishdan iborat. Ish faoliyatida kasbiy mahoratni shakllantirish bilan bog'liq muammolarni o'rganish va uni hal etish, kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish orqali malakali mutaxassislarni tayyorlash mumkin. Bo'lg'usi o'qituvchilarning pedagogik-psixologik bilim, ko'nikmalarini oshirish zaruriyati ta'lim muassasasiga va o'qituvchilarga qo'yilgan ijtimoiy talablarning o'sishi bilan asoslanadi. Oliy ta'lim sohasida ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini belgilash, undagi talablarga javob beradigan jihatlarni hamda mavjud kamchiliklarni va bo'shliqlarni aniqlash asosida ta'lim berishga bo'lgan haqiqiy ehtiyojlarni belgilash amalga oshiriladi. Shu asosida innovatsiyalarni hayotga joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu esa pedagogik kompetensiyani rivojlantirishga olib keladi. O'quv mashg'ulotlari davomida muhim ahamiyatga ega bo'lgan holatlardan yana biri talabalarning o'quv jarayonlarini ularning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tashkil etish va o'quvchi shaxsiga qaratishdan iborat. Bularga talabalarda bilishga qiziqishlari, ularda burch hissi hamda ta'lim jarayonida mas'uliyat xissini shakllantirish metodlari ham kiradi. Pedagogik jarayonlarni yanada takomillashtirishda sub'ektlarning hamkorlikdagi ish faoliyatini tashkil etish va rivojlantirish, erishish muhim bo'lgan maqsad va vazifalar tizimida ularning faolligini rivojlantirish samaradorligini har jihatdan mavjud motivlarga va motivlashtirishga uzviy bog'liqdir. Ta'lim sohasi –jamiyatning barcha muammolarini o'zida aks ettiruvchi ijtimoiy institutdir. Zamonaviy ta'limda ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarni boyitib, takomillashtirib borish zarur, o'quv faoliyati orqali uni insonparvarlashtirish, ma'naviy-ma'rifiy yuksalishga ega bo'lgan tarbiyaviy tadbirlarni faollashtirish orqali, pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlash orqali yuksak ma'naviy, mas'uliyatli, ijodkor, kompetentli shaxslarni tarbiyalash lozim. Shaxsni ma'naviy-ma'rifiy tomondan yuksaltirish hozirgi kunda ta'limning muhim masalasi bo'lib, buning uchun avvalo o'qituvchining o'zida yuksak darajadagi ma'naviy-ma'rifiy kompetentlik bo'lishi muhim. Ma'naviyat –insonning o'z shaxsiy potensialini ochishga qaratilgan, ichki olamining boyish bilan bog'liq bo'lgan sifatlarning ko'rinishi. Ma'naviyat – mukammallik va ichki olamning muvozanatini o'zida aks ettiruvchi shaxs sifatida o'zini anglashining tavsifidir. Bizning moddiy va

ma'naviy yuksalishimizni ta'minlovchi asosiy mezon sanaladigan ma'naviyatning yaqqol tasavvurlarini kelajak avlodga yetkazmoq lozimdir. Ma'naviy-ma'rifiy rivojlanish –bu o'ziga va atrofdagilarga qaratilgan xulq-atvorining bir ko'rinishi sifatida o'z-o'zini yaratishi va rivojlantirishi hisoblanadi. Ma'naviy-ma'rifiy kompetentlilikni rivojlantirish shaxsiy rivojlanishi, ma'naviy-ma'rifiy namunaning mavjudligi (ota-ona, ustozlar timsolida), ta'lim dasturiga integratsiyalashgan umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan o'quv jarayonining tashkil etilishi asnosida shakllana boradi. Ma'naviy-ma'rifiy tomondan yuksalish–shaxsning diniy va milliy qadriyatlar manbalarini o'zlashtirishi, an'anaviy axloqiy me'yorlar va ma'naviy ideallarning o'ziga, yon-atrofdagilarga, davlatga va umuman olganda dunyoga nisbatan munosabati; tashkillashtirilgan ta'lim jarayonida ta'lim vositalari orqali amalga oshiriladi. Ma'naviyatning ruhiy manbalari insonga muhabbat, hayotiy muvaffaqiyat va oliy qadriyatlar asosida yotadi. O'qituvchilar faoliyatining ilmiyligi –yangiliklarni izlash, o'rganish va ularga asoslanish hamda ilmiy dalillangan manbalardan foydalanish, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy-iqtisodiy asoslarini o'zlashtirish, shular qatori pedagogik jarayonlarga innovatsion yondashuv texnologiyalarini tadbiq etish kabi ustuvor vazifalarni belgilaydi. Xulosa sifatida shuni aytishimiz kerak-ki, bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishning turli xil metod, usullari bilan tanishtirish, ularning kasbiy kompetentligini yanada rivojlantirish, kasbiy rivojlanish sirlari bilan qurollantirish hamda pedagogik inovatsiyalar bilan ishlash metodikasini shakllantirish ta'lim samaradorligini oshiruvchi muhim omillardan biridir. Pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlash uchun bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik jarayonlarni strategik rejalashtirish, loyihalashtirish, modellashtirish, o'quvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish va ularning faolligini ta'minlash, vaziyatlarga ko'ra pedagogik jarayonni boshqarish usullari, metodlari hamda tamoyillari, innovatsion texnologiyalarni bilishi va ular asosida pedagogik jarayon sub'ektlarining innovatsion faoliyatini tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantirish zarurdir.

REFERENCES

1. Turg'unov S.T., Maqsudova L.A., Tojiboyeva H.M., Nazirova G.M., Umaraliyeva M.A. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish texnologiyalari. Toshkent: 2014. –58 b.
2. Muslimov N. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. Pedagogika fanlari doktori.... diss. –T.: 2007.
3. Olimov Sh.Sh., Hasanova Z.D. Pedagogik texnologiyalarni o'quv-tarbiya jarayoniga qo'llash. –Toshkent: Fan va texnologiya. 2014, –11 b.
4. Мирзорохимов, О. К., & Мадрахимова, И. Б. (2022). ЎҚУВЧИЛАРНИ БАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА МАКТАБ ВА ОИЛАНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3(2), 385-389.
5. Baxodirovna, M. I. (2021). Adabiyot darslari samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalarning o'rni. *Ta'lim fan va innovatsiya*, 1(5), 140-142.
6. Akhmedov, B. A., Askarova, M. R., Xudayqulova, F. B., Tojiboeva, G. R., Artikova, N. S., Urinova, N. S., ... & Omonova, S. M. (2022). PEDAGOGICAL SCIENCE EDUCATION MANEGMENT IN TEACHING SCIENCE OF PEDAGOGICAL SCIENCES. *Uzbek Scholar Journal*, 10, 529-537.

7. Safarova R.G. O‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish parametrlari. T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekistonpedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institutida o‘tkazilgan “Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o‘qitishning psixologik-pedagogik jihatlari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to‘plami 42-47betlar. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7991672>
8. Safarova R.G. Tarixiy hamda zamonaviy tajribalarni uyg‘unlashtirgan holda qituvchining kasbiy tafakkurini rivojlantirish ning madaniy modellari. O‘qituvchilar ta’limi bo‘yicha xalqaro konferensiya “Zamonaviy ta’lim talablar shartida pedagogik ta’lim sifati” mavzusidagi xalqaro konfrensiya: IFTE 2023: O‘zbekiston. <http://IJRO.GOV.UZ> Nukus-2023-yil 29-30-may.
9. Masharipova N.R. O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari. Pedagogika ilmiy-nazariy va metodik jurnal. - Toshkent. 01/2023 son. 79-82
b

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARNING MUOMALA MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH
IMKONIYATLARI**

Nodira Tadjiyeva

UrDu tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011004>

Pedagogik ta’lim jarayoni oldiga yangi talab qo’yilayotgan bugungi kunda bo‘lajak o‘qituvchilarning madaniyatshunoslik yondashuviga asoslangan holda pedagogik innovsiyalarni o‘zlashtirishlariga har qachongidan ko‘ra ko‘proq e’tibor qaratilmoqda. Buning uchun bo‘lajak o‘qituvchilarda 4K kompetensiyalarini shakllantirishga oid metodikalarni qo‘llash imkoniyatlarini izlash taqozo qilinmoqda. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari oldiga qo’yilayotgan talablar bo‘lajak o‘qituvchi faoliyatini tamoman yangi yondashuvlar asosida rivojlantirish zaruriyatini kuchaytirdi.

Bo‘lajak o‘qituvchining nutqiy kommunikativ muloqot sohasidagi madaniyatini rivojlantirishga e’tibor qaratish pedagogik jarayonning ustuvor maqsadlaridan biriga aylandi. Zamonaviy o‘qituvchi shaxsiga qo’yilayotgan talablar uning nutqini va muomala madaniyatini rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi. Bo‘lajak o‘qituvchi ijodiy hamda hayotiy yetuk, ijtimoiy jihatdan safarbarlik ko‘rsatishga tayyor, ishchan hamda kasbiy nuqtai nazardan faol shaxs sifatida namoyon bo‘lishi talab qilinmoqda.

Nutqiy jihatdan rivojlangan shaxs faoiyatining o‘ziga xos jihatlari olimlar e’tiborini o‘ziga qaratib kilmoqda R.Safarova, B.Adizov, A.Xamroev, H.Muhitdinova, Sh.Abduraimov, F.Aminova, L.S. Vygotskiy, A.A. Leontev, V.V. Davыdov, A.V. Petrovskiyilar ta’lim oluvchilarning kommunikativ madaniyati, muloqot kompetensiyasi, nutqiy savodxonlik darajasi, muomala odobini turli nuqtai nazardan yondashgan holda tadqiqi qilganlar.

Nutqiy kommunikativ layoqatning rivojlanishi bilan bog‘liq muammolar pedagogika va psilogiyaga oid asarlarda batafsil yoritilgan. Ular sirasiga G.S. Altshuller, V.I. Andreev, S.S. Goldektrix, V.I. Zagvyazinskiy, V.A. Kan-Kalik, A.A. Kirsanov, M.I. Maxmutov, R.Safarova, X.Muxitdinova, Sh.Abduraimovalarning ishlarini ko‘rsatish mumkin. Nutq madaniyati muammolari taniqli tilshunoslar V.V. Vinogradov, B.N. Golovin, D.E. Rozental, G.O. Vinokur, N.Maxmullov, X.Ne’matovlarning ishlarida batafsil yoritilgan. Shaxslararo muloqot madaniyatini rivojlantirish bilan bog‘liq asosiy holatlar M.M. Baxtin, V.S. Bibler kabi olimlarning ishlarida o‘z ifodasini topgan.

Oliy pedagogik ta’lim muassalaridagi pedagogik jarayonlar va mavjud yondashuvlarni o‘rganish, tahlil qilish natijalari shuni ko‘rsatdiki, ta’lim muassalarida madaniy kommunikativ nutqni rivojlantirish muammosi o‘ta dolzarb bo‘lib, talabalarning muayyan darajada muomala, muloqot madaniyati ko‘nikmalariga egaliklari aniqlandi. Nutqiy kommunikativ muomala madaniyati ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda asosiy vazifalardan biriga aylanishi lozim. Bo‘lajak o‘qituvchining muomala madaniyati kasbiy faoliyat jarayonida alohida yedagogik qimmatga ega. Chunki o‘quvchilar o‘qituvchining muomala, nutq madaniyatiga taqlid qilib undan ibrat oladilar. O‘qituvchining namunali muomala odobi esa atrofdagilarga pozitiv kayfiyat, ijobiy his-tuyg‘ularni uyg‘otadi. Bo‘lajak o‘qituvchi uchun kasbiy muomala madaniyatini egallash katta ahamiyatga ega bo‘lib, o‘quvchilar bilan nutq orqali muloqot o‘rnatish imkonini beradi. Bu jarayonda bo‘lajak o‘qituvchining o‘zi ham rivojlanadi, uning kognitiv ko‘nikmalarini egallash va mustaqil fikrlash imkoniyatlari kengayadi. Pedagogning nutqiy kommunikativ muloqot, muomala madaniyati o‘quvchilarni har tomonlama rivojlantirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning muomala madaniyatini rivojlantirish pedagog shaxsiga qo'yiladigan asosiy talablardan biriga aylanishi lozim.

O'tmishda yashab pedagogik faoliyat bilan shag'allangan mutafakkir ajdodlarimiz muomala madaniyatining yuksak namunasini ko'rsata olganlar. Ularning aksariyatida notiqlik madaniyati yuksak darajada rivojlangan. Ular o'z asarlarida ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining nutq, muomala madaniyati o'quvchilar qalbiga kirishishning eng yaxshi vositasi ekanligini ta'kidlab o'tganlar. Ajdodlarimiz so'zning qudratiga ishonganlar va unga yuksak baho berganlar. Ularning ko'pchiligida lutf san'ati yuksak darajada rivojlangan. Alisher Navoiy Maxbub ulqulub asarida so'z, nutq odobi, so'z san'ati undan foydalanish mahorati haqida quyidagi qimmatli fikrlarni bayon qilgan:

“Barchaga o'zgan o'zi azizroq va o'zlar so'zidan o'z so'zi azizroq”.

“Ko'ngulning holati so'zlaganda bilinadi. Uning xazinasida inju bormi yoki sadaf maydasi - darhol ko'rinadi”.

“Suvning mazasi muz bila, Oshning mazasi tuz bila, Odam yaxshilig'i so'z bila”⁹

Nutqiy muloqot va muomala odobi o'zining bir qator qonuniyatlariga ega. O'qituvchining nutqi birinchi navbatda o'quvchini tinchlantirishi, uni ruhiy osoyishtalikka undashi lozim. O'qituvchining nutqi aniq, qisqa, lo'nda, mantiqli bo'lishi kerak. O'qituvchining nutq madaniyati hushmuomalalik mezoniga asoslanadi. Shu bilan bir qatorda nutqiy muloqot ko'nikmalari orfoepiya, grammatika, leksika, stilistika, to'g'ri yozish kabi badiiy nutqqa xos bo'lgan qonun qoidalarga amal qilishi maqsadga muvofiq.

Nutq madaniyati – kommunikativ sifatlar tizimidan iborat bo'lib, tildan foydalanish madaniyati, muomala odobi, o'z fikrini qiynalmasdan bayon qilish kompetensiyasini o'z ichiga oladi. Nutq madaniyati tushunchasi nutqning to'g'riligi nutq me'yorlari tushunchalari bilan bir xil ma'noga ega. Bo'lajak o'qituvchining nutqiy madaniyati, ya'ni muomala odobi u o'qituvchi kasbiy madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu nutqiy muloqot jarayonida til vositalarining ongli ravishda tanlash va qo'llash kompetensiyasini ifodalaydi. Nutq madaniyati, ya'ni muomala odobi quyidagi holatlarda muvaffaqiyatli rivojlanadi:

- Pedagogik psixologik, lingvistik bilimlarni o'zaro uyg'unlashtirgan holda qo'llash jarayoni amalga oshganda;

- Bo'lajak o'qituvchilar pedagogik jarayon sub'ektlari bilan nutq madaniyati talablari doirasida muloqotga kishiganlarida, o'qitishning muammoli metodlarini yaratganda;

- Talabalarning o'z vaqtida egallagan bilimlari, tajribalari mustaqil o'rganish, bilim olish va rivojlanish mexanizmi sifatida namoyon bo'lganda.

Muhim vazifalaridan bir talabalarda muomala madaniyatini rivojlantirish metodikasi va uni tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Turli o'quv fanlari kesimida talabalarda muomala madaniyati ko'nikmalarini shakllantirish metodikasini ishlab chiqish taqozo qilinmoqda. O'quv jarayonida talabalarni muomala madaniyati tarkibiga kiradigan lingvistik tushunchalar hamda bilimlar bilan qurollantirish orqali bo'lajak o'qituvchilarning nutqiy kommunikativ muloqot madaniyatini rivojlantirishga alohida e'tibora qaratiladi. Bunda quyidagi o'quv kurslari mazmunini boyitish talab qilinmoqda “Madaniyatshunoslik”, “Falsafa”, “Ona tili”, “Tarix” va “Didaktika”. Bu o'z navbatida muomala odobi bilan bog'liq falsafiy qonuniyatlar, nutq odobiga oid tarixiy ma'lumotlar hamda ona tili sifatida o'zbek tili nazariyasining talabalar tomonidan puxta

⁹ Навоий, Алишер. Махбуб ул-қулуб: (Қалблар севгилиси) – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. – 112 б. 9, 74, 91-б.

o‘zlashtirilishini ta’minlaydi.

Pedagogika turkum fanlari doirasida tashkil etiladigan mustaqil ishlar, seminar mashg‘ulotlari davomida bo‘lajak o‘qituvchilar nutqiy muloqot madaniyatiga oid bilimlar tarixiy ijtimoiy tajribalar, modellar va konsepsiyalarni o‘zlashtirish imkonini beradigan baxs munozara, suhbat vaziyatlariga jalb etiladilar. Oliy pedagogik ta’lim muassasalari tajribasini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, pedagogika turkum fanlarini o‘qitishda talabalarning muomala odobi, nutqiy muloqot madaniyatini rivojlantirishga oid bir qator tajribalar mavjud. Bunday jarayonlar axborot berish xarakteriga ega bo‘lib, talabalarning muomala odobini rivojlantiruvchi xarakter kasb etmaydi. Rivojlangan mamlakatlar shuni ko‘rsatmoqdaki bir yoki ikki ixtisoslik yo‘nalishida oliy ma’lumot olishning o‘zi shaxsning rivojlanishi uchun yetarli emas.

Muntazam bilim olish va kasbiy kompetensiyalar mazmunini boyitish uchun bo‘lajak o‘qituvchilarning muomala odobini rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonlarni loyihalash, tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning muomala madaniyatini rivojlantirish maqsadida kasbiy kompetensiyalar mazmunini boyitish ehtiyojining vujudga kelganligi nutqiy muloqotni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish zaruriyatini kuchaytirdi. Bunda quyidagilarga e’tibor qaratish nazarda tutiladi:

- pedagogika, psixologiya, lingvistikaga oid o‘quv fanlari mazmuni uyg‘unlashtirish ularning maqsad va vazifalarini birlashtirish, bunday o‘quv fanlari sirasiga pedagogika, psixologiya, madaniyatshunoslik, logikaga oid o‘quv kurslari mazmunida talabalarni muomala madaniyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘quv mavzulari va materilallarini singdirish;

- talabalarning bilish, dunyoqarash, axloqiy-estetik sohalarini kompleks rivojlantirishga erishish;

- nazariy pedagogik yondashuvlarni bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ hamda muomala madaniyatini rivojlantirish jarayoniga tatbiq etish;

- bo‘lajak o‘qituvchilarning muomala madaniyatini rivojlantirish maqsadida an’anaviy hamda noan’anaviy didaktik shakllar, metodlardan foydanish.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirish integrativ xarakterdagi maxsus kurs joriy etishni taqozo etmoqda. Ushbu kurs doirasida muloqot odobi va ritorikaga oid nazariy bilimlar hamda tarxiiy, madaniy tajribalar talabalarga tizimli tarzda taqdim etiladi.

REFERENCES

1. Navoiy, Alisher. Mahbub ul-qulub: (Qalblar sevgilisi) – T.: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1983. – 112 b.
2. Bochkareva T.S. Razvitie rechevoy kultury studentov universiteta. Monografiya – Orenburg «Bibkom», 2013
3. Safarova Roxat Gaybillaevna. CULTURAL APPROACH AS A PRIORITY DIRECTION OF THE EDUCATIONAL SYSTEM OF UZBEKISTAN. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 1000–1004. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/2289>
4. R.G.Safarova. Pedagogikada madaniyatshunoslik yondashuvining rivojlanish tendensiyalari. // “Zamonaviy uzluksiz ta’limni raqamlashtirish: pedagogika sohasidagi zamonaviy tendensiyalarva rivojlanish omillari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. Andijon 2022. B. 20-23

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA
O‘QUVCHILARNI MILLATLARARO MULOQOTGA TAYYORLASH KOMPETENSIYASINI
SHAKLLANTIRISH**

Dilshod Atamuratov

UrDU tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011019>

Oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo’lajak o’qituvchilarni o’quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatiga tayyorlash o’ziga xos pedagogik yo’nalishlarga ega ushbu jarayonni tashkil etishda nazariy empirik yondashuvlarni hisobga olish talab qilinmoqda. Bo’lajak o’qituvchilarni o’quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga tayyorlashda psixologik bilimlarga asoslanish ham muhim ahamiyat kasb etadi. O’quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirish o’ta muhim pedagogik hodisa bo’lib, unda asosiy vazifani o’qituvchi bajaradi. O’quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirish jamiyatda osoyishtalikni ta’minlash, shaxslararo munosabatlarni yangi bosqichga ko’tarish, milliy va umuminsoniy, madaniyo yondashuvlarni kognitiv o’zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Millatlararo muloqot madaniyati shaxsning insonparvarlik, tolerantlik, demokratik, xayrixohlik prinsiplari asosida yashashini ta’minlaydi. Millatlararo muloqotning o’ziga xos jihatlari shaxsning madaniyati, dunyoqarashi, tolerantligi, jamiyatning ko’pmillatliligi kabilar bilan bevosita bog’liq. Muayyan jamiyatda yashovchi barcha fuqarolar o’zaro madaniy muloqot o’rnatishdan manfaatdor hisoblandilar. Shaxslararo madaniy munosabatlar jarayonida muloqot shaxsning ehtiyojalir bilan bog’liq holda vujudga keladi va amalga oshadi. Millatlararo muloqot insonlarning bir birlarini tinglashlari firklarini qabul qilishlari va unga munosabat bildirishlarini talab qiladi. Shuningdek millatlararo muloqot madaniyati jamiyat a’zolarining nuqtai nazarlari, dunyoqarashlari, insonlarga bo’lgan munosabatlarini xulq-atvorlari, xatti-harakatlari orqali namoyon bo’ladi. Millatlararo munosabatlar, tartib-qoidalar, xatti-harakatlar shaxsning qay darajada ijtimoiylashganligi va madaniyatini ifodalaydi. Millatlararo muloqot madaniyati ta’lim jarayoni, oila a’zolarining ma’naviy darajasi va ijtimoiy muhitda shakllanadi. Millatlararo muloqot madaniyatining asosini millatlararo tolerantlik, xayrixohlik va do’stona munosabatlar tashkil etadi. Millatlararo muloqot madaniyati kognitiv jarayonlar shaxsning his-tuyg’ulari va kechinmalarini mujassamlashtiradi. Shaxslararo madaniy muloqot jarayonida har tomonlama chuqur anglangan munosabatlar va ruhiy jarayonlar muhim ahamiyatga ega. Shuningdek shaxsning madaniy rivojlanish motivlari, o’zining anglashi, tolerantligi, milliy g’ururga egaligi ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Millatlararo muloqot madaniyati hududiy hamda ijtimoiy umumiylikka ega bo’lgan yagona mikrosotsiumda yashaydigan insonlarning turmush tarziga xos bo’lgan umumiylik va rang-baranglikka asoslanadi. Turli millatlar oarsidagi farqlar va o’xshashliklar psixologik xarakterga ega. Chunki har bir millat vakilining turmush tarzidagi o’ziga xoslik va ijtimoiy munosabatlar muhim o’rin egallaydi. U ayni bir millat vakilining muayyan mikrosotsiumdagi faoliyati orqali namoyon bo’ladi. Ayni bir millatning o’ziga xosligi ifodalovchi belgilar xatti-harakatlari, urf-odat va an’analar, e’tiqodiy qarashlari hamda boshqa madaniy modellarida o’z aksini topadi. Bu belgilar esa millatlararo muloqotning muayyan yo’nalishlarini belgilaydi. Ta’lim oluvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslari O.N.Popova, V.X.Abelyan, Z.T.Gasanov, I.Novikova, Ye.A.Kochetova, I.A.Dadov, I.V.Jukovskiy, T.N.Barteneva, X.Yusupovalarning tadqiqotlarida yoritilgan. Bir qator mutaxassislar insonlarda mavjud bo’lgan millatlararo muloqot madaniyati ko’nikmalarini ijtimoiy tajribaning mahsuli sifatida baholaganlar. Insonning ma’naviy madaniy, ta’limiy faoliyatining turli bosqichlarida millatlararo muloqotga oid ijtimoiy, madaniy, lingvodidaktik, sotsiolingvistik tajribalar hosil bo’ladi. Masalan, insonlararo madaniy munosabatlar mikrosotsiumda yashash ta’lim muassasasida bilimlar, axbortlar va turli

tajribalarni o'rganish jarayonida iqtisodiy hamkorlikni amalga oshirish vaziyatlarida tarkib topadi. Shaxslararo sotsiologik munosabatlar insonlarning xulq-atvori, dunyoqarashlari, xatti-harakatlari, axloqiy qarashlari, turli millat vakillariga nisbatan tolerant munosabatlari, o'zaro birgalikdagi faoliyati, ijtimoiy-madaniy jarayondagi ishtiroki, kundalik faoliyati, qadriyatlarga amal qilish darajasi orqali namoyon bo'ladi. Millatlararo muloqot madaniyati bo'lajak o'qituvchilarning turli madaniyatlarga nisbatan tolerant munosabati orqali ham ham aks etadi. Bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarduyidagi vazifalarga yechim izlash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

- Bo'lajak o'qituvchilarda turli millatlar va madaniyatlarga nisbatan ochiqlik, tolerantlik tuyg'usini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonlarni tashkil etish;
- Bo'lajak o'qituvchilarda boshqa millat vakillarining qadriyatlari, urf-odati, madaniyatini tushunishga yo'naltirilgan ilmiy dunyoqarashini shakllantirish vositalarini va manbalarini aniqlash;
- umuminsoniy qadriyatlar vositasida bo'lajak o'qituvchilarda ko'p madaniyatli mikro sotsiumda pedagogik faoliyatni amalga oshirishga tayyorlash mexanizmlarini aniqlash;
- bo'lajak o'qituvchilarda ta'lim muassasidagi boshqa millat vakillariga nisbatan toqatli munosabatda bo'lish ular bilan hamkorlik va dialogga kirishish kompetensiyasini shakllantirish kabilar.

Bugungi kunga qadar bo'lajak o'qituvchilarni millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik vaziyatlarga olib kirish, bunday vaziyatlarni tashkil etish vositalari, usul va metodlari, metodik ta'minoti yetarlicha ishlab chiqilmagan. Shunga ko'ra bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonlarni tashkil etishga oid metodik, sotsiologik, kultrologik bilimlarini tizimli tarzda rivojlantirishning nazariy asoslari va pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish alohida dolzarflik kasb etmoqda.

Tolerantlik prinsipi asosida shakllantiriladigan millatlararo muloqot madaniyati tushunchasi va bo'lajak o'qituvchilarni millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonlarni tashkil etishga tizimli tarzda tayyorlash muammosi bir qator mutaxassislarining e'tiborini jalb qilgan. Jumladan, M.Quronov, G.R.Akramova, R.Murtazaeva, O.N.Ibodullayeva, X.Yusupova, A.G.Asmolov, V.V.Davidov, V.S.Bibler, V.I.Slobodchikov, A.A.Bodalev, L.S.Vigotskiy, V.P.Zinchenko, M.Mid, A.A.Leontev, I.I.Xaleyeva, A.Maslou, R.Xenvi va boshqalarning ishlari shular jumlasidandir.

Ta'lim oluvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga oid yondashuvlarda ochiqlik g'oyasiga ustuvor e'tibora qaratilib, turli millat vakillari orasida madaniy diaolog muhitini tashkil etishga ustuvorlik berilgan. Turli millat vakillari orasidagi ijtimoiy madaniy xilma-xillikni anglash kompetensiyasini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonlarda millatlararo muloqot, hamkorlik, bir birini anglash, kechinmalarni his etish va gumanitar yondashuvga tayangan holda baholashga ustuvorlik berilgan. Chunonchi, V.S. Bibler millatlararo munosabatlar ko'nikmasini rivojlantirish samaradorligini ta'minlash uchun ta'lim mazmuniga madaniyatshunoslik yondashuvini kengroq targ'ib etish zarurligiga e'tibor qaratgan. Bunda professor o'qituvchilar madaniyatlar dialogi prinsipini qo'llagan holda talabalarni millatlararo muloqot madaniyatiga oid bilimlar bilan qurollantirishga erishishlari nazarda tutiladi. Bunda quyidagilarga e'tibor qaratish talab qilinadi:

1. bo'lajak o'qituvchilarning tolerant dunyoqarashga ega bo'lgan madaniyatli shaxs sifatida mikrosotsiumda munosib faoliyat ko'rsatishga tayyorlash;
2. milliy mansublik va millatlarning madaniy mansubliini anglash, o'zaro qiyoslash kompetensiyasini shakllantirish maqsadida talabalarni diaolog vaziyatlariga kirishish, turli millat

vakillari bilan hamkorlik o‘rnatishga yo‘naltirish kabilar.

Ta’lim jarayoni birinchi navbatda bo‘lajak o‘qituvchi shaxsini dunyoning madaniy, gumanitar nuqtai nazardan idrok etishga tayyorlashga qaratilgan. Ta’lim jarayonida talabalar madaniy, sotsiologiyistik, kommunikativ, jihatdan rivojlanib kasbiy madaniy munosabatga kirishadilar. Ular ta’lim jarayonida madaniy, ijtimoiy siyosiy, sotsiologiyistik, etnologiyistik bilimlarini boyitib millatlararo muloqot madaniyatini egallashga muvaffaq bo‘ladilar. Ta’lim jarayonida madaniyatshunoslik yondashuvini qo‘llash natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarning etnomadaniy dunyoqarashi rivojlanadi. Bu esa kasbiy kompetensiyalarning takomillashuviga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Natijada ta’lim jarayonining samaradoligi ortib talabalarning quyidagi yo‘nalishdagi bilimlari rivojlanadi:

1. Jamiyatdagi madaniy xilma-xillikni idrok etish va anglash oid tolerant nuqtai nazarning vujudga kelishi.
2. Dunyoning madaniy, ijtimoiy-madaniy qiyofasini anglash va tushunish.
3. Olamni rang-barang madaniy, ijtimoiy-madaniy darajalarda idrok etish.
4. Boshqa millat vakillarining madaniy mansubligini tushunish va unga hurmat bilan yondashish.
5. Madaniy xilma-xillikni anglash jarayonida o‘zining madaniy mansubligini chuqar his etish kabilar.

Bunday yondashuvlarni qo‘llash natijasida oliy pedagogik ta’lim jarayoni madaniyatshunoslik yondashuvi asosida takomillashadi, talabalarning madaniy, etnomadaniy hamda lingvokulturologik kompetensiyalari tizimli tarzda rivojlanadi.

REFERENCES

1. Navoiy, Alisher. Mahbub ul-qulub: (Qalblar sevgilisi) – T.: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1983. – 112 b.
2. Bochkareva T.S. Razvitie rechevoy kultury studentov universiteta. Monografiya – Orenburg «Bibkom», 2013
3. Safarova Roxat Gaybillaevna. CULTURAL APPROACH AS A PRIORITY DIRECTION OF THE EDUCATIONAL SYSTEM OF UZBEKISTAN. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 1000–1004. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/2289>
4. R.G.Safarova. Pedagogikada madaniyatshunoslik yondashuvining rivojlanish tendensiyalari. // “Zamonaviy uzluksiz ta’limni raqamlashtirish: pedagogika sohasidagi zamonaviy tendensiyalarva rivojlanish omillari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. Andijon 2022. B. 20-23
5. Masharipova N.R. Ajdodlarimiz pedagogik qarashlari vositasida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari. Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tomonidan o‘tkazilgan ““Yangi O‘zbekiston - Uchinchi Renessans” shiyori ostida xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan o‘quv materiallarini uzluksiz ta’lim tizimiga keng joriy etishni optimallashtirish” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy konferensiyasi. Nukus 2023 yil 15 aprel.

OLIIY PEDAGOGIK TA'LIMDA GENDER YONDASHUVINI AMALGA OSHIRISHNING IJTIMOIIY ZARURATI

Sardorbek Sharifzoda

Ma'mun universiteti nodavlat ta'lim muassasasi Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar
bo'yicha prorektori, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011057>

Gender yondashuvining maqsadi ta'lim jarayonini qat'iy gender stereotiplaridan ozod qilish, individuallikni namoyon qilish va har bir o'quvchining o'zini o'zi anglaydigan shaxsini rivojlantirish uchun ta'lim maydonini kengaytirish, ularni teng (tenglik) sheriklik ruhida tarbiyalashdir. Ta'limdagi ushbu yondashuvning texnologik arsenalini ongni shakllantirish usullari (tarbiyaviy vaziyatlarni tahlil qilish, suhbat, muhokama, munozara, konferentsiya, seminar, ma'ruza, bahs, misol, amaliy ish, hikoya, san'at, adabiyot, kino asarlari tahlili), faoliyat va xulq-atvor tajribasini tashkil etish usullari (topshiriqlar, mashqlar, o'quv vaziyatlarini yaratish va boshqalar), xatti-harakatlar va faoliyatni rag'batlantirish usullarini (o'g'il bolalar va qizlar o'rtasidagi munosabatlarda shaxsiy yondashuv va individuallikni rag'batlantirish, jins, jins) tashkil etadi. [1]

Ta'limda gender kontsepsiyasining rivojlanishiga ta'limga gender yondashuvi nazariyasi[2] muhim hissa qo'shdi, bunda maqsad madaniyatli shaxs, fuqaro, axloqiy shaxsni shakllantirish deb e'lon qilingan. maksimal darajada o'zini-o'zi anglash va o'z qobiliyatlarini ochib berishga qodir. Ushbu yondashuv jinslarning xulq-atvori va idrokidagi farqlar ko'proq ijtimoiylashuv mexanizmlari, tarbiya va har bir madaniyatda keng tarqalgan erkaklik va ayollik mohiyati haqidagi g'oyalar bilan belgilanishiga asoslanadi. Nazariyaning asosiy g'oyasi erkak va ayol jinsi vakillarining rivojlanishiga ta'lim jarayonining barcha omillarining o'zaro ta'sirining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishdir.

Qadimgi davrlardan turli jinsdagi bolalarni tarbiyalashda tabaqalashtirilgan yondashuv zarurati erkak va ayol ijtimoiy rollarining aniq qutblanishi bilan belgilandi. Erkak oilaning moddiy farovonligini ta'minladi, Vatan xavfsizligi uchun javobgar edi. Ayol uy xo'jaligi, bolalarni tarbiyalash uchun javobgardir. O'g'il bolalar va qizlarni tarbiyalashning o'ziga xos shakllari va mazmuni juda xilma-xil bo'lib, jamiyatning iqtisodiy rivojlanishiga, milliy va madaniy an'analariga bog'liq edi. Biroq, turli jins vakillarini tarbiyalashning maqsadlari, birinchi navbatda, ularni kelajakdagi ijtimoiy rolni bajarishga tayyorlash zarurati bilan belgilandi. Qizlar asosan oilaviy rolni bajarishga tayyorlanishdi, o'g'il bolalarni tarbiyalash dasturi yanada kengroq edi, unda ijtimoiy faoliyatga tayyorgarlik muhim o'rin egalladi. So'nggi o'n yilliklarda pedagogik nazariya va amaliyotda turli jinsdagi bolalarni tarbiyalashda tabaqalashtirilgan yondashuv muammosiga qiziqish sezilarli darajada oshdi. Ushbu davrda yarim tabaqalashtirilgan ta'lim muammosini aktuallashtirishga yordam beradigan bir qator omillarni ajratish mumkin. Eng muhim omil-bu yosh avlodning ijtimoiy va oilaviy rollarni muvaffaqiyatli bajara olmasligida namoyon bo'ladigan "jinssiz tarbiya" ning salbiy oqibatlaridir.

An'anaviy erkak va ayol rollarining o'zgarishi, oila va oilaviy qadriyatlarning inqirozi sharoitida yosh avlodni ijtimoiy tarbiya tizimida erkak va ayol ijtimoiy rollarini bajarishga samarali tayyorlash yo'llarini izlash zarurati kuchaydi. Gender xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim muammosiga e'tiborning kuchayishiga mahalliy ta'lim tizimini insonparvarlashtirish va demokratlashtirish ta'sir ko'rsatdi. Bolalarga gumanistik, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quv jarayonida nafaqat yoshni, balki shaxsning jinsiy xususiyatlarini,

bolalarning individual xususiyatlarini ham hisobga olishni talab qildi. Jinsiy xususiyatlarni hisobga olgan holda ta'lim masalalarini ishlab chiqish yarim tabaqalashtirilgan ta'limning vazifalari, mazmuni, usullarini psixologik asoslashsiz mumkin emas. Jins psixologiyasi sohasidagi xorijiy va mahalliy tadqiqotlar bolalarni tarbiyalash va o'qitishda tabaqalashtirilgan yondashuvni ishlab chiqishning nazariy asosini tashkil etdi. [11]

Pedagogik tadqiqotlarda jinsiy rolni rivojlantirish va bolalarni tarbiyalash muammosining turli jihatlarini ishlab chiqilgan:

- turli yosh bosqichlarida jinsiy rol tarbiyasining vazifalari va mazmuni;
- jinsiy rol tarbiyasi darajasini aniqlashning diagnostik usullari;
- bolalarning jinsini hisobga olgan holda o'quv jarayonini tashkil etishning psixologik va pedagogik shartlari;
- jinsiy rolni tarbiyalash usullari va usullari;
- o'quv jarayonini tashkil etishda yarim tabaqalashtirilgan yondashuv;
- maktabgacha ta'lim muassasasining oila bilan jinsiy-rol ta'limi masalalarida o'zaro munosabatlari.

So'nggi besh yil o'g'il va qizlarni tarbiyalashda tabaqalashtirilgan yondashuv muammosini ishlab chiqishda bir qator muhim o'zgarishlar bilan tavsiflanadi. Oldingi davrdan farqli o'laroq, ushbu muammo bo'yicha tadqiqotlar alohida emas, balki alohida gender yo'nalishida shakllanadi. Pedagogik amaliyotga genderga yo'naltirilgan dasturlar, ta'limning turli bosqichlarida ta'lim va tarbiya texnologiyalari ishlab chiqilmoqda va faol joriy etilmoqda. Pedagogik amaliyotda gender ta'limining shakllari va usullari sinovdan o'tkazilmoqda, xususan, turli jinsdagi bolalarni alohida o'qitishni tashkil etish bo'yicha tajriba o'tkazilmoqda. [4]

Ta'limda gender yondashuvi muammosini ishlab chiqishdagi qiyinchiliklar hozirda bir qator omillarga bog'liq:

- davlat ta'lim standartlarida gender muammolarining yo'qligi;
- gender pedagogikasining kategorik apparati etarli darajada rivojlanmaganligi;
- turli jins vakillarining aqliy farqlari, ularning namoyon bo'lish darajasi to'g'risida eksperimental ma'lumotlarning nomuvofiqligi. Shunday qilib, gender pedagogikasi ilmiy bilimlarning yo'nalishi sifatida so'nggi besh yilliklarda faol rivojlanmoqda va hozirda nazariy va uslubiy asoslarni shakllantirish, gender tarbiyasining mazmunli va texnologik jihatlarini rivojlantirish davrini boshdan kechirmoqda.

Zamonaviy fan "jins" va "gender" atamalarini ajratib turadi. Birinchisi odamlarning anatomik va fiziologik xususiyatlarini ko'rsatish uchun ishlatilgan. Ushbu xususiyatlar yordamida barcha insonlar erkaklar va ayollarga bo'linadi. Ilmiy tadqiqotlarning rivojlanishi bilan biologik nuqtai nazardan ikkala jins o'rtasida farqlardan ko'ra ko'proq o'xshashlik borligi aniq bo'ldi. Katta vazn, baland bo'yli, mushak figurasi erkak farqlarining ko'rsatkichlaridan katta emas. Erkaklar va ayollar o'rtasidagi yagona muhim biologik farq ularning naslni ko'paytirishdagi roli. Ammo jinslar o'rtasidagi biologik farqlardan tashqari, ularning ijtimoiy rollari, xatti-harakatlari va hissiy xususiyatlaridagi farqlar ham mavjud. Erkaklar va ayollarning ijtimoiy o'zaro ta'sirini ko'rsatish uchun inglizcha "gender" so'zi olingan. Jamiyatda ayol yoki erkak bo'lish shunchaki turli xil anatomik xususiyatlarga ega bo'lishni anglatmaydi – bu unga tayinlangan turli xil gender rollariga ega bo'lishni anglatadi. [9]

Pedagogik jarayonda "gender" toifasini joriy etish muhim ahamiyatga ega, chunki maktabda ijtimoiy-siyosiy yo'nalishga asoslangan kasbiy o'zini o'zi belgilash, hayot strategiyasi,

resurslardan foydalanish va hokimiyat to'g'risida ko'plab g'oyalar shakllanadi. Maktabda gender ta'limining rivojlanishi jins har qanday mezon yoki ko'rsatkich bo'yicha kamsitish uchun asos emas, bu ayol va erkakka inson huquqlaridan foydalanish va o'ziga xos individuallik darajasida o'zini o'zi anglash usullari va shakllarini erkin tanlash imkoniyatini beradi degan fikrni shakllantirishga imkon beradi. Tor ma'noda gender ta'limi, birinchi navbatda, talabalar, odatda ijtimoiy-gumanitar mutaxassisliklar uchun turli xil variantlarda o'qiladigan gender masalalari bo'yicha ta'lim dasturlari. Kengroq ma'noda, gender gender tengligini shakllantirishga yordam beradigan va salbiy gender stereotiplarini engishga yordam beradigan ta'limni anglatadi. Shu ma'noda, gender ta'limi har qanday aniq ta'lim dasturlarida ifodalanishi shart emas, u ta'lim va tarbiya jarayonlarida mavjud bo'lib, oliy ta'lim mafkurasining bir qismidir. Gender mavzusining asosiy mazmuni insonning jinsidan qat'iy nazar, o'zini o'zi anglash huquq va imkoniyatlarini tasdiqlash g'oyasi bilan bog'liq. Gender yo'nalishi doirasida asosiy vazifa nafaqat ma'lum bir jinsning vakili sifatida (jinsiy hodisalar tufayli) shaxsning xususiyatlarini shakllantirish va rivojlantirish qonuniyatlarini o'rganishdir, shuningdek, gender tengligiga erishish yo'llari va usullarini aniqlashtirishdir. Gender bilimlari asoslarini o'zlashtirish oliy ta'limni modernizatsiya qilishning asosiy maqsadlariga mos keladi va Boloniya kelishuvi tamoyillarini o'quv jarayoniga joriy etish va universitet ta'limi sifatini oshirish vazifalariga javob beradi.[5]

Gender ta'limi erkaklar va ayollarning ijtimoiy voqelik va individual tajribalarini tahlil qilish ko'nikmalarini rag'batlantirishga qaratilgan bo'lib, erkak va ayol rollarining adolatsiz farqlanishi va ularning mavqei tengsizligi oqibatlarini bartaraf etishga qaratilgan. Gender ta'limida fuqarolik jamiyatini barpo etish, mamlakatimizda demokratik g'oyalar va qarashlarni rivojlantirish va mustahkamlashning umumiy dasturining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, gender ta'limi quyidagi asosiy vakolatlarni shakllantirishga muhim hissa qo'shadi:

- fuqarolik;
- gumanistik yo'nalish;
- ijtimoiy-madaniy muloqotga tayyorlik;
- kasbiy va shaxsiy ijtimoiy tajribalarini tanqidiy aks ettirish qobiliyati[11].

Gender ta'limi, ayniqsa qizlar va o'g'il bolalarga qaratilgan bo'lsa, bugungi jamiyatda gender tengligini yaratishga yordam beradigan ijobiy kuch bo'lishi mumkin. Gender stereotiplarini kamaytirish orqali gender ta'limi bolalarga haqiqiy fuqarolik tengligiga erishishga yordam beradi, bunda erkaklar va ayollar hamkorlik va hurmat ruhida birga yashaydilar. Gender ta'limi jinsiy rollarga e'tiborni jalb qilishni boshlaydi. Bu gender stereotiplarining salbiy ta'sirini tan olish va ular bilan bog'liq tengsizlikni yo'q qilishni anglatadi. Qizlar uchun gender ta'limining natijasi o'ziga bo'lgan ishonch, qat'iyatlilik, mustaqillik va ijtimoiy faoliyatda ishtirok etishdir. O'g'il bolalar uchun natija muvaffaqiyatsizlik qo'rquvini engish, tajovuzni engish qobiliyati, ijtimoiylashuv va mas'uliyat darajasini oshirish va xususiy sohaga ko'proq e'tibor berishdir. [8]

Gender ta'limi-bu uzluksiz jarayon bo'lib, uni ta'lim faoliyatining ayrim turlari bilan cheklab bo'lmaydi. O'qituvchilar bolalikdan jinsiy rollarni stereotiplashdan qochishlari va qizlar va o'g'il bolalarga har qanday faoliyatda ishtirok etish va o'zaro aloqada bo'lish uchun teng imkoniyatlar berishlari kerak. Qizlar o'quv mashg'ulotlari va sport mashg'ulotlariga jalb qilinishi kerak, o'g'il bolalar esa kimgadir g'amxo'rlik qilish bilan bog'liq faoliyat bilan shug'ullanishlari kerak. Ularning ikkalasi ham sahnalashtirish va raqs, duradgorlik, ovqat tayyorlash, sayyohlik va shaxmat o'yinlari kabi barcha tadbirlarda ishtirok etishlari kerak. Qizlar

o'zlarining yutuqlari uchun ijobiy javob olishlari kerak, o'g'il bolalar esa g'amxo'rlik va birdamlik uchun.

Gender ta'limining yana bir muhim maqsadi bolalarga onalik kabi an'anaviy ayollar faoliyatining ijtimoiy ahamiyatini va g'amxo'rlik, e'tibor, hamkorlik va bag'rikenglik kabi fazilatlarni tan olishga yordam berishdir. Ushbu e'tirof gender ta'limining asosiy maqsadi bo'lgan erkaklar va ayollar o'rtasidagi haqiqiy hamkorlikka olib kelishi mumkin. Shunday qilib, bolalar erkaklar va ayollarning oila va jamiyatga qo'shgan turli hissalarini teng darajada muhimligini va erkaklar ham, ayollar ham teng huquqlarga ega va teng javobgarlikka ega ekanligini bilib olishadi. Gender ta'limi samarali bo'lishi uchun o'qituvchilar o'zlarining gender stereotiplarini tan olishlari va ularning ta'lim usullari, tili va o'g'il-qizlar bilan o'zaro munosabatlari ular ilgari surayotgan gender tengligini aks ettiradimi yoki yo'qligini o'ylab ko'rishlari kerak. Qizlar erkak tengdoshlariga nisbatan yuqori akademik ko'rsatkichlarga ega ekanligi haqida ko'plab ma'lumotlar mavjud. Bu barcha ta'lim muassasalariga tegishli. Qizlar ko'proq tirishqoq va vijdonli, qat'iyatli, ko'pincha ota-onalar va o'qituvchilarning umidlarini oqlashga intilishadi, beparvolarni o'qishga majburlaydigan ota-onalar va o'qituvchilarning bosimiga kamroq qarshilik ko'rsatishadi.

Shaxsni shakllantirish muammolarini hal qilishda, o'quv jarayonini takomillashtirishda gender pedagogikasining ahamiyati bir qator omillarga bog'liq. Bolalarda jinsiy (gender) rollar kattalarga xos bo'lgan tayyor shaklda mavjud emas, balki ijtimoiylashuv jarayonida shakllanadi. "Erkaklar va ayollar ijtimoiy ma'noda tug'ilmaydi, ular maktabgacha yoshdan boshlab imkon qadar erta boshlash muhim bo'lgan maqsadli ta'lim natijasida paydo bo'ladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'g'il va qizlarning psixologik xususiyatlarini hisobga olmaydigan "jinssiz pedagogika" yosh avlodning jinsiy rolini sotsializatsiya qilish, jinsiy ijtimoiy rollarni bajarishga tayyorgarlik ko'rish muammolarini samarali hal qila olmaydi. Ta'limdagi gender yondashuvi, ya'ni gender psixologik farqlarini (psixofiziologik, shaxsiy) hisobga olgan holda, ta'lim, tarbiya, shaxsni shakllantirish jarayonlarining katta samaradorligini ta'minlashga imkon beradi. [8]

A. V. Mudrikning fikriga ko'ra, gender xususiyatlari to'g'risidagi bilimlarni pedagogik jarayonni tashkil etishda; o'qitishning mazmuni va usullarini aniqlashda; o'g'il va qiz bolalar uchun jinsiy rol xatti-harakatlarining me'yorlari, modellari, stsenariylari va tajribalarini, ularning yosh holatiga, psixoseksual rivojlanishiga, ijtimoiy rivojlanishiga mos ravishda o'zlashtirish uchun sharoit yaratishda qo'llash zarur. [7]

Gender yondashuvi ta'lim va tarbiya jarayonida turli jins vakillarining gender xususiyatlari to'g'risidagi bilimlarni qo'llashni o'z ichiga oladi va ikkita asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi:

- * gender sotsializatsiyasi uchun sharoit yaratish, bolalarga yoshga mos keladigan jinsiy rol xatti-harakatlari modellarini o'zlashtirish, kelajakda jinsiy (gender rollari)ni bajarishga tayyorgarlik ko'rish;

- * gender yo'naltirilgan ta'lim va tarbiya texnologiyalarini qo'llash.

Uzoq vaqt davomida turli jinsdagi bolalarni tarbiyalash muammosini o'rganishda asosiy e'tibor jinsiy ta'lim masalalariga, jinsiy munosabatlarning jinsiy jihatlariga qaratildi, shuning uchun "jinsiy tarbiya" tushunchasidan foydalanish asosli edi. Pedagogik lug'atda jinsiy tarbiya deganda "bolalarning jinsiy ongi va xulq-atvorini shakllantirishga, ularni oilaviy hayotga tayyorlashga tizimli, ongli ravishda rejalashtirilgan va amalga oshiriladigan ta'sir" tushuniladi.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, pedagogikada jinsiy tarbiya axloqiy tarbiyaning alohida qismi sifatida qaraladi. Jinsiy ta'limning ahamiyati, birinchi navbatda, yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlashdan iborat. XX va XXI asrlar oralig'ida pedagogik adabiyotlarda yarim tabaqalashtirilgan tarbiya masalalarini o'rganishda "jinsiy tarbiya" tushunchasi bilan bir qatorda "jinsiy rol tarbiyasi" tushunchasi ham qo'llanilishni boshladi."

Jinsiy rol xatti-harakatlari, erkak va ayol fazilatlarining shakllanishi ijtimoiy omillarga ta'sir qilish jarayonida sodir bo'lishiga e'tibor beradi. Jinsiy rol tarbiyasi pedagogikada o'g'il va qiz bolalarning shaxsiyatini to'liq rivojlantirishga, ularning erkaklik, ayollik, jinsiy (gender rollari) psixologik xususiyatlarini o'zlashtirishga hissa qo'shadigan ta'limning muhim yo'nalishi sifatida qaraladi. [15]

Shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi kunga qadar "jinsiy rol ta'limi" va "jinsiy tarbiya" tushunchalarining o'zaro bog'liqligi to'g'risida turli xil tushunchalar mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar jinsiy ta'lim tushunchasi jinsiy rollarga qaraganda kengroq deb hisoblashadi. Jinsiy rol tarbiyasi jinsiy ta'limning ajralmas qismidir. Boshqalar esa qarama – qarshi nuqtai nazarga ega bo'lib, jinsiy rol tarbiyasi jinsiy tarbiya bilan solishtirganda kengroq soha ekanligini ta'kidlaydilar. Ba'zi olimlar "jinsiy tarbiya" va "jinsiy rol ta'limi" tushunchalarini sinonim deb bilishadi.

Shunday qilib, zamonaviy ilmiy va uslubiy adabiyotlarda jinsni hisobga olgan holda bolalarni tarbiyalash jarayonini tavsiflovchi turli xil tushunchalar qo'llaniladi: "jinsiy tarbiya", "jinsiy rol ta'limi", "gender ta'limi". Ilm-fan va pedagogik amaliyotda ta'lim muammosini ishlab chiqishda o'rnatilgan yondashuvlarni hisobga olgan holda, "gender tarbiyasi" va "jinsiy-rol tarbiyasi" tushunchalari sinonim sifatida ko'rib chiqilib, jinsiy (gender) rolga muvofiq ta'limni bildiruvchi yondashuv yanada oqilona va maqsadga muvofiq ko'rinadi.

Ta'lim muammosining nazariy va uslubiy jihatlarini ishlab chiqishda gender pedagogikasi xorijiy va mahalliy olimlarning ishlariga, pedagogik amaliyotga, shuningdek, xalq pedagogikasida turli jinsdagi bolalarni tarbiyalash tajribasiga asoslanadi. Ta'limda gender yondashuvini amalga oshirish vaqtning dolzarb talablariga, ilmiy nazariyaning rivojlanish tendentsiyalariga va pedagogik amaliyot talablariga javob berishi kerak.

REFERENCES

1. Filippova S.A. Sotsialno-psixologicheskie osobennosti gendernoy identichnosti v yunosheskom vozraste: dis... kand. psixol. nauk. – Moskva, 2009. – 196 s.
2. Kamenskaya, Ye.N. Gendernyy podxod v pedagogike / Ye.N. Kamenskaya – [Elektronnyy resurs]. –2006. Rejim dostupa: www.twirpx.com/file/149849/ – Data dostupa: 20.12.2010.
3. Brandt G. A. Gender studies in Russia: features and problems // Gender relations in modern Russia. Samara: Samar. un-t, 2003. URL: <http://www.liza.am/article/001.htm> (date of access: 29.11.2011).
4. Verjibok, G. V. Gendernoe vospitanie v seme i shkole: posobie dlya pedagogov / G. V. Verjibok ; pod red. A. S. Laptienka. – Minsk : Nas. In-t obrazovaniya, 2016. – 248 s.
5. Matyushkova, S.D. Gendernyye osnovy obrazovaniya: posobie / S.D. Matyushkova. – Vitebsk, Izd-vo UO «VGU im. P.M. Masherova», 2007. – 142 s.

6. Matyushkova, S.D. Основы гендерной культуры: программа спескурса dlya starsheklassnikov / pod red. A.A. Strelenko. – Vitebsk: UO «VOG IPK i PRR i SO», 2008. – 50 s.
7. Matyushkova, S.D. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya gendernoy kultury uchashixsya starshix klassov [monografiya] / S.D. Matyushkova. –Vitebsk, Izd-vo UO «VGU im. P.M. Masherova», 2012. – 173 s.
8. Sharifzoda. S. Strategies for preparing future teachers for pedagogical activity on the basis of a gender approach/ International Bulletin of Engineering and Technology/ ISSN: 2770-9124 Impact factor: 8.1/ In Volume 4, Issue 04 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7854298>

**REDIT MODUL TIZIMIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL
ETISHDA ZAMONAVIY METODLARNING O'RNI**

Dilnoza Axmedova

Navoiy DPI tayansh doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011113>

Zamonaviy oliy ta'limning eng muhim vazifalaridan biri globallashtirish davrida o'z-o'zini rivojlantiruvchi, mustaqil ta'limlash ko'nikmalarga ega bo'lgan, innovatsion faoliyatga qodir bo'lgan ijodkor mutaxassisni shakllantirishdir. Zamonaviy malakali, raqobatbardosh mutaxassis axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yaxshi bilishi, doimiy kasbiy o'sishga tayyorligini namoyon etishi, olingan bilimlarini innovatsion texnologiyalarga transformatsiya qilish malakalariga ega bo'lishi va mustaqil bilim olish ko'nikmalarini shakllantirishi va rivojlantirishi kerak.

Ushbu vazifalarni hal qilish uchun texnik imkoniyatining zamonaviy darajasiga mos keladigan yangi formalar va o'qitish texnologiyasini oliy ta'limning o'quv jarayoniga joriy etish orqali erishish mumkin. Zamonaviy jamiyatda bitta shaxsning insoniyat tomonidan ko'r yillar mobaynida yig'ilgan katta hajmdagi bilimlarni egallashining imkoniyati yo'q. Buning tezkor va qulay usullaridan biri – ma'lumotlar bazasi, internet resurslari, faylli serverlarga kirish ushuncha masofaviy texnologiyalarni qo'llashdir. Yangi axborot- ta'lim muhiti ta'lim jarayonini identifikatsiyalash va ta'lim oluvshining rivojlanishiga yo'naltirilgan o'qitishning zamonaviy formalari va metodlarini joriy etish ushuncha ulkan imkoniyatlarga ega.

L.A.Bondarning fikricha, zamonaviy o'quv jarayoni, birinchi navbatda, talabalarning o'quv-bilish va o'quv-tadqiqot faoliyatini rivojlantirishga, shuningdek o'zini ijodiy namoyon etishga yo'naltirilishi kerak. Bunday jarayonni amalga oshirish imkoniyatlarini yaratish uchun talabalarning mustaqil ta'limlarini to'g'ri tashkil etishda AKTdan, xususan uning axborot-ta'lim muhitidan foydalanish orqali erishish mumkin [1].

Masofaviy o'qitish texnologiyasida an'anaviy metodlardan: namoyish etish, illyustratsiya, tushuntirish, hikoya, mashq, yozma ishlar, takrorlash va h.k. foydalanish mumkin. Olib borgan tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatadiki, talabaning mustaqil faoliyatini tashkil etish samaradorligini oshirish uchun munozara metodlarini, treninglarni, o'yinli metodlarni, muammoli metodlarni, shuningdek keys metodini va loyiha metodini qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Muhokama (lot. *dissussio* - ko'rib shiqish, tadqiqot), har qanday bahsli masalani, muammoni yoki nizoni jamoaviy muhokamasidir. Muhokamalar oldindan belgilangan mavzulardagi muammolarni guruh bo'lib hal etish orqali o'tkaziladi.

Masofaviy texnologiyalarda muhokama yanada samaraliroq hisoblanadi, shunki har bir o'qiyotgan sub'ektning ishtiroki shartdir; talabalar "suhbat"ga qatnashishdan oldin o'zlari va boshqalarning javoblarini obdon o'ylash imkoniyatiga ega; virtual muhokama har bir sub'ektga javob berishdan oldin, yana bir bor o'quv materiallarni ko'rib shiqish imkoniyatini beradi. Muhokama yanada mahsuldor bo'lishi ushuncha mavzuga mos bo'lishi, ilmiylik, muammoli va amaliyotga dahldor kabi bir qator talablar qo'yilishi kerak.

Trening - interaktiv ta'limning formasi bo'lib, uning maqsadi muloqotda shaxslararo va kasbiy hatti-harakatlar komretentligini rivojlantirishdir. Bu mustaqil ta'limlarni masofaviy texnologiyalar asosida tashkil etishning muhim metodlaridan biridir [2].

O'yinli texnologiyalar. Masofaviy o'qitish sharoitida o'yinli texnologiyalar virtual muloqotning ta'lim muhiti xususiyatlaridan kelib shiqqan holda ko'rlab muammolarni eshishga qodirdir. Bunda internet o'yin muhitiga aylanadi va bunday o'qitish texnologiyasini didaktik amalga oshirishda o'z qonunlarini ilgari suradi. Barcha ishlab shiqilgan o'yinlar va testlar fan dasturiga qo'shimcha didaktik material sifatida foydalaniladi.

Metodikada pedagogik o'yinlarning quyidagi turlari ajralib turadi:

- o'rgatuvchi, mashq qiluvchi, nazorat qiluvchi, umumlashtiruvchi;
- bilishga imkon beruvchi, tarbiyalovchi, rivojlantiruvchi;
- reproduktiv, ijodiy, kommunikativ, diagnostik, kasbga yo'naltirilgan, psixotexnik va h.k.

O'yinli metodika xarakteri bo'yicha o'yinlar predmetli, syujetli, rolli, ishbilarmon va imitatsion turlarga bo'linadi. Masofaviy o'qitish sharoitida o'yinli texnologiyalar virtual muloqot ta'lim muhiting xususiyati bo'yicha ko'plab muammolarni echish imkoniyatlariga ega.

Muammo – bo'lg'usi kasbiy faoliyatiga daxldor bo'lgan va talabalarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishga xizmat qiladigan o'qitish metodidir. Agar muammo to'g'ri shakllantirilgan bo'lsa, unda u yangi axborotlarni izlashga yo'naltirilgan va shu orqali samarali faoliyatni ta'minlaydigan mantiqiy vosita funksiyasini bajaradi.

Talabalar oldiga qo'yiladigan muammolar tizimga qo'yiladi, ya'ni har bir yangi muammo bilan material yanada murakkablashadi. Talabalar yangi ma'lumotlarni oladilar va tizimli ravishda bir darajadan ikkinchisiga o'tadilar.

Case - bu kasbiy faoliyatning haqiqiy yoki xayoliy holatining tavsifi bo'lib, u o'rganilayotgan mavzu yoki tematik blok jihatlarini aks ettiradi. Talabalarning mustaqil ta'limlarini tashkil etishda keys-texnologiyalar ham real ham virtual holatni o'zlashtirishni nazarda tutadi. Virtual holatni aks ettirishda axborot – kommunikasiya texnologiyalari muhim o'rin egallaydi.

Keys-metodini amalga oshirishni ta'minlashning ikkita prinsipi ishlab shiqilgan[3]:

Alohida talabalar yoki guruh konkret vaziyatni tadqiqot qilishida o'qituvchi muhokama jarayonini boshqarib borishi kerak.

Muhokamani samarali boshqarishning asosiy shartlaridan biri o'qituvchi tomonidan vaziyat tavsifi mazmunidagi detallaridan foydalanish malakalarini egallaganligidadir.

Mustaqil ishlarni tashkil etishda keys-texnologiyalarni qo'llash quyidagi muhim pedagogik masalalarni eshish imkoniyatlarini beradi:

- pedagogik nazariya va amaliyotning konstruktiv aloqadorligini ta'minlaydi;
- ijobiy motivasiyani rag'batlantiradi, talabaning bo'lajak kasbiga bo'lgan qiziqishini oshiradi;
- kasbiy sohada ijtimoiy kommunikasiya malakalarini va ko'nikmalarini rivojlantiradi;
- talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi;
- talabalarning intellektual qobiliyatini rivojlantirishga hamkorlik qiladi, qarorlar qabul qilishda mustaqillik darajasini oshiradi.

Ushbu metodlardan foydalanilsa Oliy ta'limda tahsil olayotgan yosh kadrlarning fanga nisbatan qiziqishi ortadi. Ta'lim tizimi sifat jihatdan ancha yuqorilashadi.

REFERENCES

1. Bobrova I.I. Некоторые проблемы дистанционного образования России. – Научные труды CWorld. 2013. Т. 27. № 4. – С. 11–14.
2. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. - T.: O‘zbekiston yozuvshilar uyushmasi adabiyot jamg‘armasi nashriyoti. 2006. - 160 b.
3. Musurmonova O. Talabalar ma’naviy madaniyatini shakllantirish. – T.:O‘qituvshi, 1995. – 112b.

O‘QITUVCHINING MA’NAVIY QIYOFASIDA IJODIY MUHITNI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMI

Salima Abdurizayeva

ЎзПИТИ таянч докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10010552>

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimiga tatbiq etilgan 3-Renesans talablari insonni intellektual va ma’naviy-axloqiy tarbiyalash bilan uzviy bog‘langan uzluksiz ta’lim tizimi orqali har tomonlama barkamol shaxs, ya’ni inson kapitalini shakllantirishni nazarda tutadi.

O‘qituvchi tomonidan ta’lim tizimi oldidagi mazkur vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ta’lim-tarbiya jarayoni samaradorlik ko‘rsatkichining ortishi, samaradorlik esa o‘z navbatida o‘quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etilishi va faollashtirilishiga bog‘liq.

Ta’lim jarayonida o‘quvchi o‘qituvchining bevosita rahbarligida, ta’lim mazmuni, metodlari, vositalari va shakllari yordamida fan asoslari bo‘yicha qonuniyatlar, hodisa va voqealarning mohiyati, o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganadi va bilim, ko‘nikma va malakalarni egallaydi. Bundan ko‘rinib turibdiki, o‘quvchilar uchun o‘quv jarayoni bilish jarayoni, uning faoliyati esa bilish faoliyatidir.

O‘qituvchi ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etadi, boshqaradi, nazorat qiladi, baholaydi va o‘qitishdan ko‘zda tutilgan ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni amalga oshirish orqali shaxsning har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratadi.

O‘qituvchi uchun ta’lim jarayoni o‘quvchilarning faoliyati bilan uzviy bog‘langan va mazkur jarayonni tahlil qiladigan, umumlashtirib, tegishli hollarda o‘zgartirishlar kiritadigan jarayon, kasbiy pedagogik faoliyati sanaladi. Darsda o‘quvchilarning bilish faoliyati va o‘qituvchining pedagogik faoliyati bir-biriga uyg‘un ravishda tashkil etilgandagina o‘qitishdan ko‘zda tutilgan maqsadlarga erishish mumkin.

Ma’lumki, ta’lim-tarbiya jarayoni o‘quvchilarning bilim olish, ko‘nikma va malakalarni egallash, ularning ilmiy dunyoqarashi, ma’naviy-axloqiy fazilatlarini, ijodiy izlanishlarini rivojlantirish maqsadiga yo‘g‘rilgan o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi sanaladi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida ustoz va tahsil oluvchilar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni tarkib toptirish uchun avvalo, o‘sha jarayonni insonparvarlashtirish, ijodiy muhitni yaratishni taqozo etadi. Bebaho milliy qadriyatlarimiz bo‘lgan o‘rta asrda yashagan allomalarning pedagogik qarashlari, ma’naviyat durdonalari sanalmish hadislar, hikmatli so‘zlar va o‘zbek xalq maqollarida bu borada juda ko‘p purma’no fikrlar bildirilgan.

Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida hamkorlikni vujudga keltirish, ijodiy muhitni yaratish muammosining muvaffaqiyatli hal etilishi, fan o‘qituvchilari va maktab rahbariyatining egallagan bilim, ko‘nikma, malakalari va shaxsiy insoniy fazilatlarini egallaganlik darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

O‘qituvchining ma’naviy qiyofasida avvalo u:

- *Yumshoq ko‘ngilli, ochiq chehrali, shirin so‘zli, bolalarni qanday bo‘lsa shundayligicha yaxshi ko‘rishi;*
- *Mehr-muxabbat, qalb qo‘rini o‘quvchilarga bab-baravvar bo‘lib berishi, sinfda ijodiy muhitni yaratish va o‘quvchilarning o‘quv motivlarini rivojlantiruvchi kuch – rag‘batlantirish metodlari ekanligini anglashi;*
- *O‘quvchilarning taqdiri, baxti va kelajagi uchun mas’ul ekanligini chuqur his etishi, ularning nafsoniyati va qadr-qimmatini e’zozlashi;*

- *Har qanday pedagogik vaziyatda o'quvchilarga qo'pollik qilmaslik, haqorat qilish va baqirish, tahdid va qo'rqitishdan o'zini tiyishi zarurligini anglashi;*
- *O'quvchilarni tushuna olishi, ularning his-tuyg'ularini qadrlashi, tashvishlari, iztiroblarini yengishga yordam berishi, yoshlik va psixologik rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlarini bilishi;*
- *Bolalarni tushunish ularni hukmiga itoat ettirish emas, balki ularning bugungi hayotiy tajribalariga tayangan holda ertangi hayotga tayyorlashi lozim.*
- *O'quvchilarning ishonchiga kirish va bu ishonchni oqlash, bola ko'nglidagi o'zgarishlar va qalbidagi hayajoni, uning his tuyg'ulari va intilishlarini tushunib, bolalar hayotiga o'z kishisi sifatida kirib ularni tarbiyalash bilan chuqurroq mashg'ul bo'lislari, shundagina bola o'z ta'lim-tarbiyasida o'qituvchiga safdosh sifatida hamkori bo'lib qoladi.*

Ta'lim-tarbiya jarayonida ijodiy muhitni shakllantirishda o'qituvchi quyidagilarga e'tibor qaratishi lozim:
- *O'qituvchi har doim yangilikka intilishi, o'zi tashkil etgan va boshqarayotgan jarayon orqali ta'lim-tarbiyadan ko'zlangan maqsadga erishishi va barkamol shaxs shakllanishiga imkon yaratayotganiga ishonch hosil qilishi kerak. Bunda ta'lim-tarbiya jarayonida yuzaga kelgan pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishi va undan chiqishning eng maqbul yo'lini qo'llashi, ba'zi o'quvchilarning uquvsizligi, o'jarligi, injiqliklariga chidam bilan bardosh berishi tushkunlikka tushmasligi, ularni rivojlantirish va tarbiyalashning eng samarali metodlari va vositalarini qo'llash ko'nikmalarini egallagan bo'lishi lozim.*
- *O'qituvchining o'zi o'quvchilarga ijodiy muhit yaratish, ularni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, barkamol shaxs timsoliga aylanishi, ya'ni o'qituvchi o'zining g'oyaviy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy yetukligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlariga hurmat va ona Vatanga sadoqati, kasbiga va o'quvchilarga bo'lgan mehr-muxabbati bilan shaxsiy namuna ko'rsatishi kerak. Shundagina o'qituvchi o'zining pedagogik faoliyati va samarali mehnati bilan Vatan ravnaqi va yangi O'zbekistonning buyuk kelajagiga o'z hissasini qo'shadi.*
- *O'qituvchining yuqori darajadagi ma'naviyati, muloqot va kiyinish madaniyati, qattiqqo'lligi, talabchanligi, vazminligi, kamtarligi, sezgirliigi, samimiyligi, ziyoliligi, odamshavandaligi, turmushga va mehnatga nisbatan mehr-muxabbati, kelajakka bo'lgan ishonchi va matonati o'quvchilarni maftun etishi, boshqacha so'z bilan aytganda, o'qituvchi shaxsi o'quvchilarning hayotiy idealiga aylanishi lozim.*
- *O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida yagona axborot manbai emas, balki mustaqil ta'lim olishga yo'llash orqali o'quvchilarga o'quv materialini yetkazish, ular ongi va qalbiga milliy istiqolol g'oyasini singdirish, aqliy, ma'naviy-axloqiy va jismoniy, shuningdek, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, mustaqillik prinsiplari va ona Vatanga sadoqat ruhida tarbiya vositachisi sanaladi. O'qituvchi ushbu vazifalarni amalga oshirar ekan, o'quvchilarga uning shaxsidagi o'ziga xos xususiyatlar, fikri, voqea va hodisalarga munosabati, dunyoqarashining ta'siri bo'ladi. Insonparvarlashgan munosabatni o'zida mujassamlashtirgan o'qituvchi nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni, balki tayanch va fanga oid xususiy kompetensiyalarni tarkib toptirish barobarida o'zining xarakteridagi xususiyatlari, dunyoqarashi va mehr muxabbatini o'quvchilarga singdiradi, ya'ni ularga odamiylik namunasi bo'lib qoladi.*

O'qituvchi yuqorida qayd etilgan shaxsiy sifatlari va insoniy fazilatlari bilan o'quvchilar qalbidan joy oladi va o'z o'qituvchisini yaxshi ko'rishi orqali bilimlar olamiga kirib boradi, jamiyatdagi ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtira boshlaydi.

O'quvchilarni zamonaviy kasbga yo'naltirish orqali ularning ichki o'quv-bilish motivlarini rivojlantirish, ularni ta'lim-tarbiya jarayonidan ko'zlangan maqsadlarga erishishga safarbar eta olgan o'qituvchi tom ma'nodagi kasbiy baxtga erishishi muqarrar.

O'qituvchining maqsadga muvofiq tashkil etgan ta'lim-tarbiya jarayoni asosida o'quvchilar fan asoslari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalar, tayanch va fanga oid xususiy kompetensiyalarni o'zlashtirishlari bilan bir qatorda aqliy, jismoniy, ruhiy va ijtimoiy-axloqiy rivojlanishning muayyan darajasiga erishishi zarur. Bunda nafaqat o'qituvchining hamkorligi, balki o'quvchilar o'rtasida ijodiy va qulay ijtimoiy-psixologik muhitning yaratilishi muhim o'rin tutadi.

Pedagogik jarayon ishtirokchilari o'rtasida ijodiy va qulay ijtimoiy-psixologik muhitning yaratilishi o'quvchilarning tahsil olishdagi qiyinchiliklarni yengishiga, ular o'rtasida hamjihatlik, o'zaro yordam vujudga kelishiga imkon beradi.

Pedagogik jarayonda ijodiy va qulay ijtimoiy-psixologik muhitning yaratilishi o'quvchilarda:

- *Tahsil davomida o'quvchilar tomonidan bilim, ko'nikma, malaka, tayanch va fanga oid xususiy kompetensiyalarni o'zlashtirish, shuningdek, o'quv-bilish faoliyatini tashkil etishdagi qiyinchiliklarni zudlik bilan bartaraf etish, mazkur faoliyatni samarali tashkil etish usullarini bilish va ularni takomillashtirish, boyitishga intilishni paydo qilib, bunda o'qituvchi va o'rtoqlarining rag'bat va yuqori darajadagi muloqot madaniyati ularning o'quv motivlarini rivojlantirishning harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi.*

- *Tahsil olishga bo'lgan qiziqish va ehtiyojlari, o'quv mehnati ko'nikmalarini egallash hohish-istagining vujudga kelishiga imkon yaratadi.*

- *Irodasini chiniqtirish, kuch-g'ayratini o'quv maqsadlariga erishishga safarbar etish, o'z iqtidori, bilimi va kuchini sinab ko'rishga intilish paydo bo'ladi.*

Sinf jamoasi, shuningdek, ta'lim muassasadagi yuqorida qayd etilgan ijodiy muhit jamoaning jipslashishi, o'quvchilarning ijtimoiy-foydali faoliyatga tayyor bo'lishi, o'quvchi shaxsining rivojlanishiga, tahsil olishga bo'lgan ehtiyoji va qiziqishlarining ortishiga, o'qituvchisi va o'z o'rtoqlariga hamkor, ijodiy yordam berishga shay bo'lishiga olib kelishi shubhasiz.

Samaradorlikni oshirishda o'qitish jarayonining tashkilotchisi va boshqaruvchisi bo'lgan o'qituvchi faoliyati muhim rol o'ynaydi.

O'qituvchining faoliyati yosh avlodning aqliy, axloqiy, ruhiy, jismoniy qobiliyatlarini uyg'un ravishda rivojlantirish maqsadida ta'lim mazmuniga binoan ularning o'quv-bilish faoliyatini tashkil qilish va boshqarish sanaladi. Ushbu faoliyat quyidagi:

- *o'quv materialini tanlash, sistemaga solish, mantiqiy ketma-ketlikda loyihalash;*
- *tahsil oluvchilarning o'quv materialini qabul qilish, anglash va ongli o'zlashtirish imkonini beradigan o'qitishning samarali vositalari, metodlari va shakllarini tanlash;*
- *pedagogik jarayonni yaxlit holda har bir tahsil oluvchilarning o'qitish maqsadlariga muvofiq o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish, ularning bilimlar tizimi va bilimlarni o'zlashtirish usullarini egallashlariga erishish;*

- tahsil oluvchilarning bilimlar va ko'nikmalarni o'zlashtirish usullarini egallashga qaratilgan ongli va faol faoliyatini tashkil etish va rag'batlantirish metodlarini belgilash;
- tahsil oluvchilar tomonidan o'quv topshiriqlarini bajarilish sifatini orttirish yo'llarini belgilash;
- nazorat, o'qitish natijalarini tahlil qilish va tahsil oluvchilar shaxsini rivojlantirish bo'yicha kelgusida amalga oshirilishi lozim bo'lgan tadbirlarni belgilash;
- o'qitish jarayonining natijasiga muvofiq mazkur jarayonni tashkil etish va boshqarish yuzasidan tegishli o'zgartirishlar kiritish kabi bosqichlardan iborat bo'ladi.

O'qituvchining ta'lim jaryonini boshqarish vazifasi o'qitish jarayoniga faqat tegishli o'zgartirishlar kiritish bilan cheklanmasdan balki, mazkur jarayonning sub'ekti bo'lgan tahsil oluvchilar shaxsida axloqiy sifatlarning shakllanishi, ma'naviy yuksalishni ko'zda tutadi. Bunday faoliyatni boshqarish uchun o'qituvchi avvalo faoliyat turlari, unga ta'sir etuvchi tashqi va ichki omillar, istiqboldagi maqsad va vazifalarni loyihalashi, olinajak natijalarni faraz qilishi zarur.

O'qituvchining o'qitish jarayonidagi rahbarlik roli, tahsil oluvchilarning o'quv materialini ongli va faol o'zlashtirish faoliyatini boshqarish sanaladi. Buning uchun u:

- ilmiy jihatdan asoslangan o'quv vazifalarini belgilashi.
- tahsil oluvchilar tomonidan ushbu vazifalarni amalga oshirishga imkon beradigan ijodiy va qulay psixologik muhitni vujudga keltirish.
- o'quv vazifalarini hal etish uchun amalga oshiriladigan faoliyat haqida aniq ko'rsatma berishi.
- tahsil oluvchilar duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni faraz qilishi, ularga o'z vaqtida va yetarli darajada yordam ko'rsatishi.
- tahsil oluvchilarda o'zaro hamkorlik, yordam, samimiy muloqot, burch va ma'suliyat hissini vujudga keltirishi zarur.

O'qitish jarayonidagi o'qituvchi faoliyatining har bir bosqichi tahsil oluvchilar faoliyatining xarakteri va shaxsidagi o'zgarishlarga olib keladi. Shu sababli o'qituvchi faoliyatni amalga oshirishda muayyan bosqichdagi, o'quv fani va uning har bir bo'limidagi o'qitish maqsadlarini aniq bilishi va chuqur taxlil qilishi, ularni evolyusion tarzda amalga oshirish yo'llarini belgilashi lozim.

Ta'lim-tarbiya jarayoniga qo'yilgan buyurtmalarni bajarish uchun avvalo ta'lim jarayonini va pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish, ta'lim dasturlarini tanlashga yagona va tabaqalashtirilgan yondoshuvni talab etadi.

Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish o'zida falsafa, psixologiya va pedagogikaning ilg'or insonparvarlik g'oyalarini mujassamlashtiradi. Ushbu g'oya diqqat markazida o'z imkoniyatlarini maksimal darajada amaliyotga qo'llaydigan, ijodiy va ijtimoiy faol, turli hayotiy vaziyatlarni anglab, tahlil qiladigan, mo'ljalni ongli ravishda mustaqil, to'g'ri oladigan shaxsni shakllantirish g'oyasi turadi.

Mazkur g'oyaning asosiy jihati har bir shaxsda mavjud bo'lgan uning ehtiyoji, qiziqishi, iqtidori va imkoniyatlari asosida shaxsda ijobiy fazilat va xislatlarni shakllantirish, shuningdek, rivojlantirish sanaladi. Shu sababli ta'lim mazmuni insonparvarlikka yo'naltirilgan gumanistik g'oya va me'yorlarni o'zida mujassamlashtirgan bo'lishi lozim.

Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish orqali pedagogik jarayonda hamkorlik, g'amxo'rlikning vujudga kelishi, o'quvchilar shaxsini hurmat qilish va

e'zozlash orqali shaxsning tahsil olishi, ijod qilish va o'z-o'zini rivojlantirishiga qulay ijtimoiy-psixologik va ijodiy muhit yaratiladi. Mazkur jarayonda o'quvchi o'z o'quv faoliyatining sub'ekti sanaladi va o'qituvchi bilan yagona ta'lim jarayonining ikkita sub'ekti hamkorlikda o'quv-tarbiyaviy vazifalarni hal etadi.

Pedagogning o'quvchi shaxsiga bo'lgan insonparvarlashtirilgan munosabati bolalarni sevish, ularning taqdiri uchun qayg'urishi, bolalarga bo'lgan ishonchning yuqoriligi, o'zaro hamkorlikning vujudga kelishi, muloqot madaniyatining yuqori darajada bo'lishi, o'quvchilarni to'g'ridan-to'g'ri majburlashdan voz kechish va aksincha ijobiy rag'batlantirishning ustunligi tufayli ta'lim jarayonidan ko'zlangan maqsadga erishish, bolalar faoliyatida uchraydigan kamchiliklarga chidamli bo'lish, ularni bartaraf etishning eng samarali yo'llarini qo'llashda namoyon bo'ladi.

REFERENCES

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 40 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son Farmoni. (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019 y., 06/19/5712/3034-son).
4. J. Tolipova Pedagogik kvalimetriya. TDPU bosmaxonasi. 2015y.10 b.
5. Tolipova J.O. Biologiya o‘qituvchisining ilmiy-metodik tayyorgarligi darajasini orttirishning nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. -T.: Fan. 2005. -14 b.
6. <http://www.ziynet.uz/>
7. <http://www.istedod.uz/>

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINI KASBIY PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHNI MAZMUNINI TAKOMILLASHTIRISH

Azim Mamirov

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10012179>

O‘qitishdagi yangi texnologiyalarni qidirishga yo‘naltirilgan faoliyat an‘anaviy tarzda o‘qitishning zamonaviy talabdan ortda qolayotganligi, turli mintaqalar va xalqlar o‘rtasidagi madaniy-ma‘naviy aloqalarning tez suratlar bilan rivojlanib borayotganligi, mavjud pedagogik an‘anada asosiy e‘tibor bugungi talabalarning xotirasi imkoniyatlari bilangina chegaralanib qolayotganligi, globalizatsiya sharoitida esa o‘qitishga nisbatan yangi texnologiyalarga bo‘lgan ijtimoiy-pedagogik talabning nihoyat darajada o‘sib borayotganligi bilan belgilanadi. [1, 4]

Biroq, aynan Jismoniy tarbiya o‘quv predmetini o‘qitishda va jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish borasida tadqiqot ishlarining kamchilligini ko‘rsatish mumkin.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashdan maqsad – o‘qituvchining yangilikka intiluvchanligini, mustaqil o‘z ustida ishlash ko‘nikmasi va malakasini shakllantirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlarni o‘tkazish malakasini takomillashtirishdan iborat. Kasbiy pedagogik faoliyat – bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratishdir. Kasbiy pedagogik faoliyatning asl mazmuni amalda yangi texnologiyaning shakllanishi bo‘lib, uning natijasi innovatsiya sifatida yuzaga kelgan ixtironi-loyihaga, loyihani texnologiyaga aylantirishga yo‘naltirilgan faoliyatdir. Bugungi kunda o‘qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatini tashkil qilishga turli xil yondashuvlar mavjud. Raqobatga qodir mutaxassislarning yangi avlodini, xususan jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlashda o‘z oldiga istiqbolni ko‘zlagan vazifalar qo‘yib, ularni echa olish qobiliyatiga, yuksak tafakkur madaniyatiga hamda ilmiy-texnik va ijtimoiy-siyosiy axborotlardan mustaqil ravishda foydalana olish xususiyatiga ega bo‘lgan kadrlarni tayyorlash kuzda tutiladi.

Bo‘lajak jismoniy madaniyat o‘qituvchilarining rivojlanishi va o‘z-o‘zini rivojlantirishi ularning o‘quv jarayonida o‘zini murabbiy sifatida anglashini, shuningdek, kelajakdagi kasbiy faoliyatining ortiqcha samaradorligini ta‘minlaydigan bilim, qobiliyat va ko‘nikmalarni mustaqil ravishda takomillashtirish zarurligini o‘z ichiga oladi. [6].

Belgilangan fikrlarni hisobga olgan holda, biz rivojlanishni yagona, o‘zaro aniqlangan vektor doirasidagi ketma-ket sifat va miqdoriy o‘zgarishlarning ob‘ektiv, muntazam, maqsadli jarayoni sifatida qabul qilamiz. Rivojlanishning mohiyatini aniq tushunishga ko‘ra, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishi ularning auditoriya mashg‘ulotlari, tadqiqot ishlarini bajarish, pedagogik amaliyot vazifalari, shuningdek, jarayondagi faoliyatining o‘ziga xosligi tufayli amalga oshiriladi, deb hisoblaymiz. Yaqin atrof-muhit bilan o‘zaro munosabat (jismoniy tarbiya va sport sohasidagi mutaxassislar, talabalar va boshqalar). Bizning fikrimizcha, bo‘lajak jismoniy madaniyat o‘qituvchilarining eng faol kasbiy rivojlanishi, agar u o‘z-o‘zini rivojlantirish bilan to‘ldirilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Doimiy ravishda o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z-o‘zini takomillashtirish va o‘z-o‘zini anglashga intilish individual va shaxsiy qadriyat mohiyati bilan ajralib turadi. Ko‘rsatilgan fikrlar, bir tomondan, shaxsiy kamolotni tavsiflaydi, ikkinchi tomondan, unga erishish uchun shart-sharoitlarni ochib beradi.

Jismoniy tarbiya va o'quv faoliyatiga tayyorgarlik jarayonida o'z-o'zini nazorat qilish, bir tomondan, real ko'rsatkichlarga asoslanib, olingan natijalarni o'z-o'zini tarbiyalashning ma'lum bir bosqichida kutilgan ideal holat bilan taqqoslash imkonini beradi. Shuningdek o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini nazorat qilish xabardorlik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, individual ta'lim loyihasi qanchalik samarali bo'lsa, o'z-o'zini nazorat qilishning kengroq funktsiyalari paydo bo'ladi. O'z-o'zini nazorat qilish tarkibiga kiradigan tarkibiy qismlarning axborot mazmuni o'z-o'zini nazorat qilish funktsiyalari va darajasiga qarab o'zgaradi, maqsad va ta'lim dasturini tuzatishga, mustaqil ta'lim va ta'limni amalga oshirish vositalari va usullarini tanlashga ta'sir qiladi. Bu o'quvchining o'z-o'zini rivojlantirishni faollashtirish omili sifatida ma'lum bir sohada ta'lim kompetensiyasini doimiy ravishda takomillashtirishni talab qiladi. Shu bilan birga, jismoniy tarbiya jarayoni va natijalarini o'z-o'zini nazorat qilish malakali tasdiqlash, vakolatli tasdiqlash va malakali maslahat zarurligini talab qiladi, ya'ni pedagogik o'zaro ta'sirni, hamkorlik shakllari va vositalarini kengaytirish zarurligini faollashtiradi.

Boshqa tomondan, o'qituvchi o'quvchi tomonidan amalga oshirilgan nazorat harakatlarining hozirgi darajasini baholash, uni oldingi ixtiyoriy va ixtiyoriy o'zini o'zi nazorat qilish darajasi bilan solishtirish imkoniyatiga ega. Ixtiyoriy o'z-o'zini nazorat qilishni kuchaytirishga qaratilgan pedagogik yordam muammoli vaziyatlarni yaratish, jismoniy takomillashtirishning yangi turlarini joriy etish imkonini beradi, ularning har biri o'zini o'zi boshqarishning tegishli funktsiyasi bilan bog'liq. O'z-o'zini nazorat qilish funktsiyalarini takomillashtirish mavzusi: tananing antropometrik ma'lumotlarini, funktsional tizimlar darajasining ko'rsatkichlarini tuzatish, jismoniy va psixologik tayyorgarlik natijalarini taqqoslash, shuningdek, salomatlik darajasining o'zgarishi, harakatlarining texnik ko'rsatkichlari, sport yutuqlarining o'sishi kabilar bilan bevosita bog'liqdir. Demak, o'z-o'zini nazorat qilish turlarini ma'lum darajada o'zlashtirish bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining refleksililigini oshirishning ob'ektiv ko'rsatkichi, o'quvchilarni pedagogik qo'llab-quvvatlash samaradorligi mezoniga xizmat qiladi. O'z-o'zini rivojlantirish jarayonida o'z-o'zini rag'batlantirish, o'zini o'zi qadrlash, o'zini o'zi tashkil etish, shaxsning o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini oshirish orqali o'quvchilarning refleksivligini rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlarni yaratish talabalarning axloqiy me'yorlarini shakllantirish bilan bog'liq sub'ektiv tajribasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishga imkon beradi. Bunday sharoitda talabaning o'z-o'zini rivojlantirishni faollashtirishning pedagogik shartlari bo'lajak mutaxassislarning kasbiy rivojlanishi davomida mazmunli faoliyatining qimmatli, operativ, aks ettiruvchi tajribasini mustahkamlash, kengaytirish va undan foydalanishga qaratilgan bo'lib, talabalar o'rganishni bevosita jarayon sifatida qabul qiladilar: pedagogik jarayon ishtirokchilarining mazmuni, munosabatlari, muloqoti, xulq-atvori va hakoza.

Kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishni samarali pedagogik qo'llab-quvvatlashning muhim mezon - bu pedagogik o'zaro ta'sir qilishning tabiatidir. O'zaro ta'sir pedagogikasining ta'sirini ikki jihatdan ko'rib chiqamiz:

1) jismoniy tarbiya sub'ektining shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan sohasini optimal tanlash, jalb qilish va amalga oshirishga yordam beradigan sport va pedagogik faoliyat turlarini ko'paytirish;

2) pedagogik muloqotning shakllari va mazmunini boyitish, uni aniqlash va takomillashtirishga qaratilgan jihatlari hamda bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ, irodali va aqliy qobiliyatlari nazarda tutiladi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashning izolyatsiya qilingan mezoni talabning mustaqil ishining birgalikdagi faoliyati va yo'nalishlarini moslashtirishga, pedagogik jarayon sub'ektlarining funktsiyalarini, harakatlarini, munosabatlarini solishtirishga imkon beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, kasbiy o'zini o'zi rivojlantirish o'z-o'zini kasbiy va pedagogik takomillashtirishning o'z-o'zidan tanlangan traektoriyasi bo'ylab harakatlanishda namoyon bo'ladi. O'z-o'zini uzluksiz rivojlantirish qobiliyati insonga boshidan beri berilgan xususiyat yoki sifat emas, bu o'z-o'zidan paydo bo'ladigan jarayon ham emas, balki o'qituvchining butun hayoti davomida o'zi ustidagi murakkab va kasbiy ahamiyatli mehnat faoliyatining mahsulidir.

Motiv ma'lum bir tarzda harakat qilishga tayyorlikning namoyon bo'lishi sababli, o'qituvchining vazifasi bunday tayyorgarlik holatini shakllantirish yoki faollashtirish va motivatsiyani tashqi boshqarishga qaratilgan bo'lishi kerak. Shunday qilib, motivatsiya tushunchasi nafaqat ichki holatni (ichki motivatsiya), balki o'quvchini ma'lum bir tarzda harakat qilishga undaydigan tashqi ta'sirlarni ham aks ettiradi (tashqi motivatsiya). Zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisining vazifasi talabning manfaatlarini qondirish, uni faol o'zini-o'zi rivojlantirishga qiziqitirish va jalb qilish va kelajakda - o'z-o'zini rivojlantirish zarurati uning ko'p sonli shaxslari orasida eng yuqori o'ringa ega bo'lishiga hissa qo'shishdir.

"O'z-o'zini rivojlantirish", o'z-o'zini rivojlantirishni shakllantirish jarayonlari talabalar o'zlarini sportchi, o'qituvchi, murabbiy va boshqalarning sub'ektiv obrazlari bilan tanishtira boshlagan paytdan boshlanadi. An'anaviy mahalliy pedagogikada o'z-o'zini rivojlantirishning ushbu jarayonlari ijtimoiy ahamiyatga ega xususiyatlar va fazilatlarni takomillashtirish, ong va xatti-harakatlardagi kamchiliklarni bartaraf etish sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotchi Yu.Dragnevning aytishicha Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy va shaxsiy o'z-o'zini rivojlantirish xususiyati, axborot va kasbiy rivojlanish sharoitida o'quvchi shaxsining kasbiy o'zini-o'zi takomillashtirishni ta'minlaydigan shaxsiy sohani bosqichma-bosqich o'zgartirishning pedagogik jarayonidir deb ta'kidlaydi. [2].

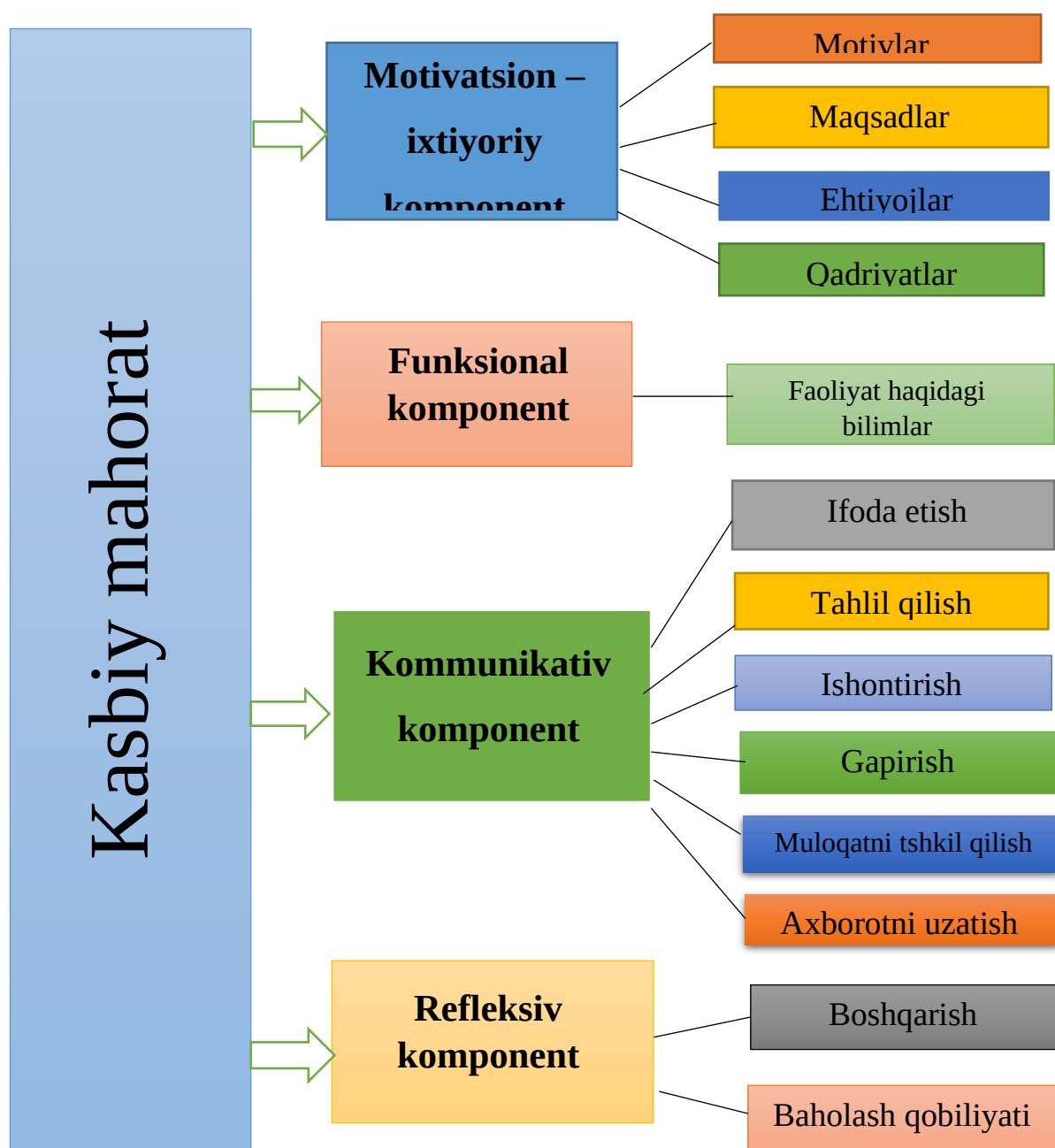
O'z-o'zini rivojlantirishni faollashtirish g'oyalari so'nggi o'n yillikdagi o'qituvchilar va psixologlarning ishlarida aniq tarzda ko'rib chiqilmagan. Ba'zi olimlar o'z-o'zini rivojlantirishni faollashtirish kontseptsiyasini jismoniy tarbiya o'qituvchisi shaxsiyatining etarlicha barqaror kognitiv manfaatlarini shakllantirishga intilish deb hisoblashadi. Bu o'quv jarayonining harakatlantiruvchi kuchi, motivatsiyasiga aylanadi va uning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Boshqa bir olimlar esa - o'quvchilarni o'quv materialini faol tushunishga undaydigan o'qituvchining harakatlar tizimi sifatida qaraydilar. Yana bir guruh olimlar esa - o'z-o'zini rivojlantirishni faollashtirishni o'qituvchining ta'lim mazmuni, shakllari, usullari, usullari va vositalarini takomillashtirishga qaratilgan maqsadli faoliyati deb tushuntiradilar. Tadqiqotchi o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishda, ko'nikma va malakalarini shakllantirishda, ularni amaliyotda qo'llashda qiziqish uyg'otish, faolligini, ijodkorligini, mustaqilligini oshirish yo'llarini izlashga harakat qiladi. Shaxsning rivojlangan kasbiy madaniyati, o'qituvchining sport va pedagogik mahorati - bu o'z-o'zini rivojlantirish maqsadiga aylanadigan va uning o'quvchilar bilan muloqotiga o'ziga xoslikni beradigan, bunday muhim ko'rsatkichning individual xususiyatlarini belgilaydigan kasbiy fazilatlari bilan belgilanadigan ideal darajadagi kasbiy kompetentsiyani shakllantirish darajasi sifatida qaraladi.

T.S. Usmonxadjaevning aytishicha, mutaxassislarning jamiyat tomonidan belgilanadigan va kasbiy faoliyati tuzilishini aks ettiradigan pedagogik model mavjud bo'lib, u pedagogik mahorat va malakaga qaratilgan eng maqbul modeldir [4; 55 - b.].

Demak, kasbiy yondashuvi —kasbiy malaka degan tushunchani o‘z ichiga oladi va u orqali o‘qituvchilar professional faoliyating yuqori natijasiga erishadi. Barkamol shaxsning an’anaviy ta’rifi bu - —bilimdon, ba’zi bir sohalaridan xabardor bulishi kerak hisoblanadi. Bundan farqli o‘laroq, tadqiqotchi V.P. Bespalko ta’kidlashicha, mutaxassisning namunasi qayta ishlanadi va tashxis etiladi, mutaxassislik darajasining yuqori darajasiga faqat professional faoliyatni amalga oshirish orqaligina erishish mumkin [3; 77 - b.]

Zamonaviy pedagogika fanining istiqbolli sohalaridan sanalgan pedagogikani o‘qitish metodikasi fanida professionallik deganda, pedagog o‘qituvchilarning kasbiy mahorat darajasi tushuniladi, va bu kasb egasiga xos rivojlangan malakaning mutaxassislikka oid yuqori ko‘rinishi bilan ham tavsiflanadi. Kasbiy mahorat kasbiy kompetentlik mohiyatini ochuvchi pedagogik kategoriyalardan biri bo‘lib, u pedagogik jihatdan shaxsga xos quyidagi sohalarini qamrab oladi.

Kasbiy mahoratni muhim jihatlari (1-rasm)

Kasbiy mahoratning to'rt muhim jihati nazarda tutiladi:

- motivatsion-ixtiyoriy komponent (motivlar, maqsadlar, ehtiyojlar va qadriyatlar);
- funksional komponent (ma'lum bir faoliyat usullari haqidagi bilimlar);
- kommunikativ komponent (fikrlarni to'g'ri ifoda etish, tahlil qilish, ishontirish, gapirish, muloqotni tashkil qilish va axborotni uzatish qobiliyati);
- refleksiv komponent (o'z faoliyati natijalarini boshqarish va baholash qobiliyati).

Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi mutaxassisning kompetentsiya modeli ilmiy qiziqish uyg'otadi, u quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi [5]:

- modelning ishlash tamoyillari (zamonaviy talablarga muvofiqligi, ishlab chiqarish qobiliyati, o'zgaruvchanligi, dinamizmi, individuallasuvi);

Modelning ishlash shartlari (tashkiliy, psixologik, pedagogik, uslubiy);

- modelni amalga oshirish bosqichlari (talabalarning innovatsion tafakkurini shakllantirish; jismoniy tarbiya va sport sohasida innovatsion texnologiyalarni o'rganish; jismoniy tarbiya va sport sohasida innovatsion texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish);

- bo'lajak mutaxassislarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishi monitoringi;
- innovatsion turdagi (reproduktiv, adaptiv, ijodiy) mutaxassislarning kasbiy kompetentsiyasining tarkibiy qismlari, ularning ta'rifi tabaqalashtirilgan yondashuv va jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarning kasbiy faoliyatga tayyorlik darajasini shakllantirish jarayonini tuzatishga imkon beradi.

Mutaxassisning shaxsiy va kasbiy profili yaxlit ierarxik xususiyat bilan ajralib turadi, shuningdek motivatsion, shaxsiy, kognitiv va operatsion tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Modelda bo'lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarning kasbiy malakasini shakllantirish ko'rsatkichlarini belgilashga o'rinish muhim:

- jismoniy tarbiyaning innovatsion texnologiyalarini doimiy ravishda o'zlashtirishga, ularni o'quv amaliyotiga ijodiy aylantirishga tayyorgarlik (motivatsion komponent);
- jismoniy tarbiyaning innovatsion texnologiyalarini bilishi (kognitiv komponent);
- jismoniy tarbiya va sport amaliyotiga innovatsion texnologiyalarni joriy etishning yuqori faolligi (shaxsiy komponent);
- jismoniy tarbiya, sport va pedagogik faoliyatning alohida turlarida innovatsion jarayonni tashkil etish qobiliyati va ko'nikmalarini shakllantirish (operativ komponent). Bunday ierarxiya bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligi muammolarini rasmiy hal qilish imkonini beradi.

Oliy o'quv yurti sharoitida buni amalga oshirilishi mumkin, ammo u bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining shaxsini uzluksiz kasbiy o'zini-o'zi rivojlantirish vazifalarini amalga oshirishni, ularni integratsiyalashuvining alohida shartlari va istiqbollarini hisobga olmaydi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining aniqlangan individual-shaxsiy va kasbiy-faoliyat xususiyatlarini hisobga olgan holda (H. Ball [15], L. Vygotskiy [47], O. Leontiev [158], A. Maslou [174], S. Rubinshteyn [212] va boshqalar, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishga tayyorlik tuzilishini uchta o'zaro bog'liq komponentlar birligida ko'rib chiqamiz:

- 1) motivatsion-emotsional,
- 2) mazmun- operativ ;
- 3) aks ettiruvchi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishga tayyorgarligining motivatsion va maqsadli komponenti quyidagi asosiy qoidalarga asoslanadi.

Ilmiy tadqiqot materiallarini hisobga olgan holda, kelajakdagi o'qituvchilarning kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishning asosiy maqsadi kasbiy faoliyatga ijobiy motivatsiyani shakllantirish va rag'batlantirish, o'z mahoratini oshirish va o'zini o'zi anglashdir. Shunday qilib, ushbu komponentning motivatsion komponenti quyidagi funktsiyalarni amalga oshirishga yordam beradi:

- motivatsion (bo'lajak o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatida faol bo'lishiga sabab bo'ladi);
- yo'naltirish (o'qituvchining kelajakdagi kasbiy faoliyatidagi maqsadning mohiyatini belgilaydi);

- tartibga soluvchi (qiymatli yo'nalishlarni, kasbiy faoliyat motivlarini, ya'ni o'zgartirish sababini belgilaydi).

Shunday qilib, kelajakdagi o'qituvchilarning kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishning motivatsion-emotsional komponenti - bu transformatsiya (o'z-o'zini rivojlantirish) maqsadlariga erishish uchun qilingan sa'y-harakatlarning yo'nalishi va hajmini belgilaydigan vositalar to'plami; kasbiy xulq-atvorning maqsadga muvofiqligini ifodalaydi, lekin uni ta'minlamaydi.

REFERENCES

1. Shirokova M.V. —AQSh ta'lim muassasalarida pedagogik ta'lim sifatini boshqarishning etakchi tendensiyalari (Belgorod, 2010) .
2. Xolodov J. K. Теория и методика физического воспитания и спорта /Ж. К. Холодов – Москва : АКАДЕМИЯ, 2001. – 472 с.
3. Беспарко V.P. Слагаемые педагогической технологии.-М.:Педагогика, 2-изд. 2009. – 192 с 77.
4. Usmonxadjayev T.S. Научно-педагогические основы физического совершенствования детей в связи с их двигательной активностью (на материалах общеобразовательных школ Узбекистана) - Т., 1995. – С.118.
5. Magin V.A. Модернизация системы профессиональной подготовки специалистов по физической культуре и спорту на основе инновационных технологий :дис. д-ра пед. наук : 13.00.08 / Владимир Алексеевич Магин. – Москва, 2006. – 390 с.
6. Axmadjonov D. B.Bo'lajak o'qituvchilar kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish shakl va usullari.// ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 4 | 2021.

OLIIY TA'LIM JARAYONIDA NAQSHBANDIYLIK TA'LIMOTIDAGI PEDAGOGIK FIKRLARDAN FOYDALANISH

V.Atoxo'JayeV

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti O'zbek tili, pedagogika va jismoniy
madaniyat kafedrası dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10012155>

Vatanimiz mustaqillikka erishib, istiqbol yo'lini tanlab olishi jamiyatimizning har tomonlama ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy jihatdan rivojlanishiga keng imkoniyatlar ochib berdi. Mustaqil davlatimiz hamma jabhalarining rivojlanishi eng avvalo kishilarimizning yuksak axloqiy, insoniy fazilatlariga bog'liqdir. Buning uchun yoshlarda milliy g'ururni tarbiyalash joiz. Milliy g'urur esa, kishida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni chuqur bilmasdan turib shakllanmaydi. Masalan, jahlni bosish uchun kishida kuchli iroda zarur. Xalqda "jahl chiqqanda aql qochadi", deyilishi bejiz emasdir. Jahlg berilmaslik uchun tik turgan odam o'tirishi yoki „astag'furullo“ kalimasini qaytarishi zarur bo'ladi, deyilgan hadislarida. Islom ta'limotida odamlarning o'z hayot tarzlariga doimo tanqidiy qarab, qilgan va qiladigan ishlariga insof, diyonat, axloq, odob nuqtai nazaridan baho berishga undab kelingan.

Oliy ta'lim jarayonida Naqshbandiylik ta'limotidagi pedagogik fikrlardan foydalanib talabalarga ta'limotdagi insonning o'z-o'zini tarbiyalashi, o'z xulq-atvoridagi kamchiliklarni doimiy tahlil qilib, ularni bartaraf qilishi, o'z hissiyoti, hatti-harakatini o'zi tartibga solishi kabi xatti-xarakatlar pedagog kadrlar uchun muhim hisoblanadi. Shu jihatdan olganda mazkur ta'limot pedagoglarga axloqiy, ruhiy, ma'naviy poklanish vositasi bo'la oladi. Prezident Islom Karimov shunday deydi: "Din, shu jumladan, Islom dini ham ming yillar davomida barqaror mavjud bo'lib kelganligining o'zidayoq u inson tabiatida chuqur ildiz otganligidan, uning o'ziga xos bo'lgan bir qancha vazifalarni ado etishidan dalolat beradi. Eng avvalo, jamiyat, guruh, alohida shaxs ma'naviy hayotining muayyan sohasi bo'lgan din umuminsoniy axloq me'yorlarini o'ziga singdirib olgan, ularni shakllantirgan, hamma uchun majburiy xulq-atvor normalariga aylantirgan. Madaniyatga katta ta'sir ko'rsatgan, insonning odamlar bilan bahamjihat yashashiga ko'maklashgan va ko'maklashmoqda". Kadrlarimizni ukitishda milliy merosimizning g'oyaviy va axloqiy asosini tashkil etuvchi islom ta'limoti va hadislar juda katta tarbiyaviy va ta'limiy ahamiyatga ega. Ulardagi markaziy masala insondir. Insonning axloqiy pokligi, sofliqi, komil imoni ularning kundalik hayotiy munosabatlari, yashash tarzlar bilan chambarchas bog'liqlikdir. Dabdababozlik va hashamatga berilish jamiyatning ko'p sohalarini qamrab olib, millatning umumiy taraqqiyotiga zarar yetkazadi va ko'plab kishilarni kambag'al, nochor yashashiga sabab bo'ladi. Islom ta'limotiga ko'ra to'g'rilik va kishilarga qilingan yaxshilik abadiyligi ta'kidlanadi. Inson ko'p boylik orttirganda o'zida ortiqcha qudrat his qilib, haddidan oshadi, bosar-tusarini bilmay qolib, adolat chegarasini unutadi va nomaqbul ishlarga qo'l urishi "Alaq" surasida aytilgan. Unda kishilarni ortiqcha kekkaymaslikka, kibr-havoga, davlatga berilmaslikka, qanoat bilan yashashga chaqiradi. Islomda baxillik qoralanadi. Baxillik, xudbinlik odamlar o'rtasidagi mehr-muhabbatning yo'qolishiga olib keladi, ular odamlar o'rtasida izzat-hurmatdan mahrum bo'ladi va ularning nafratiga uchraydi. "Xashr" surasida: „Kimki o'z nafi baxilligidan saqlana olsa, bas, ana o'shalar iqbollidirlar“, – deyiladi. "Axloq insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytarguvchi bir ilmdur. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurgan kitobni axloq deyilur". Milliy merosimizda axloqiy poklik, burch va sadoqat, samimiylik, vatanparvarlik, mehr-oqibatlik eng muhim insoniy fazilat hisoblanadi.

O'z-o'zini tarbiyalash ongli jarayon. Bunda inson yaxshilik va yomonlik, nomus va uyat, burch va sadoqat nuqtai nazaridan o'z hatti-harakatlariga baho beradi.

Buyuk alloma Imom Buxoriy islom dinini huzurbaxsh din, degan edilar, bu g'oya hadislarida o'z talqinini topgan. Ayniqsa, hadislarida kishilarning o'zaro muomalada rahmdil, mehribon bo'lishi, shuningdek, qarg'ash, bir-birini kamsitish bo'lmasligiga alohida e'tibor beriladi. Odamlar g'azabi kelganda o'zini bosishi lozim, g'azabini bosa oladigan kishi kuchlidir: “Og'ir-bosiqlikda foyda bor va shoshma-shosharlikda zarar bordir”, – deyiladi hadislarida. Kishilarda yuqorida keltirilgan ijobiy xislatlarni tarbiyalashda va salbiylarini bartaraf qilishda ilm-fan muhim rol o'ynashini islom ta'limoti inkor qilmaydi, insondagi ijobiy xislatlarni tarbiyalashda, uning rivojida ilm muhim vosita ekanligi hadislarida qayd qilinadi.

Hadis – arabcha so'z bo'lib, uning lug'aviy ma'nosi “hikmatliso'z” demakdir. Hadis va islomning boshqa muqaddas kitoblarida ilmga insonlarni ezgulik, poklikka yetaklovchi, turli ofatlardan asrovchi vosita, deb qaraladi. Hadislarida ilmni poklik, halollik, kishilarni yaxshilik sari boshlovchi, qorong'ulikda yo'l ko'rsatuvchi mash'ala tariqasida talqin qilinadi, ilm avvalo imon, e'tiqoddir, imon bilan ilm egizak, har qanday imonli odam o'z ilmiga amal qilishi, ilmidan kelib chiqib, kishilarga to'g'ri yo'l ni ko'rsatib, maslahat bermog'i lozim. Dinning asosini imon, e'tiqod tashkil etadi.

Ilmni chuqur, mukammal o'rganish zarur: “Kimki tabobat ilmini bilmay turib, tabiblik qilsa, u zolimdir”. Ilm bilan shug'ullanishning o'zi yetarli emas, uni boshqalarga o'rgatish ham lozim, bu haqda hadislarining birida bunday deyiladi: “Kimki ummatlarimdanmening sunnatimga oid 40 hadisni yodlab yetkazsa, qiyomat kunida men uni shafoatimga loyiq kishilar safiga kirgizaman”. Ilm o'zlikni anglash demakdir.

Hadislarida ilm, hikmat ham umumabshariyat mulki bo'lmog'i lozim, deyilgan. Hadislarining ilmiy-ma'naviy qimmatini, insonparvarligi, axloqiyligi shundaki, ularda barcha masalalar xolisona qo'yilgan. Ularda ta'limning hozirgi ko'p muammolari o'ziga xos tarzda qo'yilgan, bular: ta'lim tamoyillari, ta'limning umumiyliigi, majburiyligi va hokazolardir. Quyidagi hadisda: “Har bir musulmonga ilmga intilish farzdir!” – deyilgan. Bu fikr ta'limning umumiyliigi, majburiyligiga ishoradir. Ushbu fikrlar Ya.A.Komenskiyning mashhur “Buyuk didaktika”si yozilmasidan bir necha asr avval aytilgandir. Hadislaridagi fikrlarning qimmatli tomoni yana shundaki, ular umumbashariydir, ular biror-birijimoiy guruh, ular insoniyat ma'naviyati, axloqiva madaniyati taraqqiyotining sarchashmalaridir.

Naqshbandiya tariqatining milliy va diniy qadriyatlar tizimidagi o'rni shundaki, u alohida guruh yoki maxsus tayyorlangan dinpeshvolari uchungina emas, balki har qanday sog'lom fikr yurituvchi, halol yashashni o'zining insoniy burchi hisoblagan har birkishi ehtiyojiga mos keladi. Uning bu xususiyatlarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

1. Naqshbandiya tariqatining 11 rashhasi (asosiy qoidalari) shunday xususiyatga egaki, ularni solik ham, so'fiy ham – istalgan musulmon yoki tasavvufga aloqasi bo'lmagan odam ham bilishi, rioya qilishi ko'zda tutilgan holda ishlab chiqilgan.

2. Umuinsoniy qadriyatlarga rioya qilish (kattalarga, ota-onaga, ustozlarga hurmatda bo'lish, kichiklarga izzatda, mehr-shafqatda bo'lish; zino, o'g'rilik qilmaslik, odam o'ldirmaslik, o'zgalarga zulm qilmaslik) naqshbandiya tariqati talablarining amaliyoti yanada universal va insonparvarlik mohiyatiga ega bo'lganligini ko'rsatadi.

3. Naqshbandiya tariqati amaliyotining ba'zi maxsus talablari: so'zlashish odobida xush muomalalik, luqmada halollik, xudbinlikni inkor etish, o'zi va atrofdagilardan ogoh bo'lish, har bir ishda hushyor bo'lish, kibrdan qochish kabi umuinsoniy qadriyatlarga rioya etish, o'z hatti-harakatlarining oqibatlarini oldindan ko'ra bilish, o'z ongi va diqqat-ye'tiborini ish bilan band qilish uni mukammal suluk (ta'limot) darajasiga yetkazdi.

4. Naqshbandiya tariqati amaliyotining yana bir maxsus talabi tasavvufni, tariqatni

islomga mos ravishda o‘zaro uyg‘unlashtirdi, islom hamda shariat qonunlari, qoida-me‘yorlariga qat’iy, izchil va ongli tarzda rioya qilish talablarini qo‘yishi uning umummilliy qadriyatlardan hisoblanib, uning insonparvarlik mohiyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi.

5. Naqshbandiya tariqati amaliyotining o‘ziga xos xususiyatlaridan yana biri mehr-shafqatni nafaqat insonlarga, balki hayvonlarga, o‘simliklarga, tabiatga ham ko‘rsatmoq joizligini uqtirishidadir, bu esa hozirgi zamon ekologik tarbiyasi talablariga mos keladi.

Bayon qilingan fikrlardan ko‘rinmoqdaki, naqshbandiya tariqatining ijtimoiy mohiyati uning inson hayotiga yaqinligi hamda odamlarni halol mehnat qilib, imon-e‘tiqod bilan yashashga chaqirishida namoyon bo‘ladi.

REFERENCES

1. Navro‘zova G. Naqshbandiya tasavvufiy ta’limoti va barkamol inson tarbiyasi. -Toshkent: Fan, 2005 yil. –B. 12.
2. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. Birinchi kitob. -Toshkent, 1996 yil. –B. 47.
3. Buxoriy Xoji Abdulg‘afur Razoq. Tariqatga yo‘llanma (Naqshbandiya ta’limoti asosidir). -Toshkent: Movarounnahr, 2003 yil. –B. 25.
4. Durdona Mir Kulol vash oxi Naqshband makomatlari. -Toshkent, 1993. –B. 46.
5. Zaripova G.K. Bahouddin Naqshband ta’limotida tarbiyaning o‘ziga xos texnologiyasi. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. -Buxoro, 2006 yil. –B. 14-15.

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

¹И.М.Сиддигов, ²Б.И.Меликузиев

¹Доцент Кокандского государственного педагогического института

²Ассистент-преподаватель Кокандского филиала Ташкентского государственного
технического университета им. Ислама Каримова

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011531>

В настоящее время в центр внимания перемещается личность учителя, его культура, а знания и умения, которыми он обладает, превращаются из самоцели подготовки в средство его профессионального развития и самосовершенствования. Критерием знания как феномена культуры становится не столько соответствие его действительности, сколько согласование данной формы знания с общими ценностно-смысловыми установками культуры.

Концептуальные изменения во взглядах на профессиональную подготовку учителя поставили вопрос о необходимости поиска нового, объективного методологического основания. В настоящее время в качестве такового выступает культурологический подход. Он дает возможность рассматривать различные объекты на широком общекультурном фоне как совокупность компонентов культуры, являющейся одним из ведущих регуляторов общественной жизни, фактором динамики социума, показателем качества личности, ее деятельности как активного общественного субъекта.

Под культурологическим подходом к профессиональной подготовке учителя понимается видение данного процесса сквозь призму культуры, т.е. его восприятия как культурного процесса, осуществляемого в культуросообразной образовательной среде, все компоненты которой наполнены человеческими смыслами и служат человеку, свободно проявляющему свою индивидуальность, способность к культурному саморазвитию и самоопределению в мире культурных ценностей (Е.В. Бондаревская, С.В. Кульневич). При этом основными моментами, определяющими культурологический подход, выступают следующие положения:

- обучаемый воспринимается педагогом как субъект жизни, способный к культурному саморазвитию и самоизменению;
- педагог является посредником между учеником и культурой, вводит его в мир культуры и оказывает поддержку личности ученика в индивидуальном самоопределении в мире культурных ценностей;
- образование рассматривается как культурный процесс, движущими силами которого являются личные смыслы, диалог и сотрудничество его участников в достижении целей культурного саморазвития;
- учебное учреждение представляет собой целостное культурно-образовательное пространство, где живут и воссоздаются культурные образцы жизни, происходят культурные события, осуществляется творение культуры и воспитание человека культуры [1].

Культурологический подход к профессиональной подготовке решает множество стоящих перед учителем проблем. Для педагогического поиска культурологический подход открывает широкое пространство дидактических и воспитательных средств и методов. Открывается возможность обретения цели профессиональной деятельности и,

следовательно, придания ей сущностного, личностно ориентированного характера. Избрать культурологическую позицию во взгляде на профессиональную деятельность - значит анализировать ход педагогических событий через призму существующих культурных норм жизни и открытой культурой наивысших ценностей, учитывать прогрессивные тенденции мировой культуры и формировать учителя, будущего или настоящего, как гражданина мира, способного жить в контексте мировой культуры, принимая ее общечеловеческие ценности и гармонично сочетая их с национальными, отечественными.

Решая задачу профессионального развития учителя на основе культурологического подхода, необходимо строить вузовскую подготовку как процесс введения личности педагога в контекст общечеловеческой культуры, обретения им способности жить на уровне культуры, воссоздания ее достижений и созидания новых духовных и материальных ценностей. Культурологический подход в своей реализации доступен, естествен и не противостоит жизни своей логикой, а наоборот, профессиональное развитие учителя, организованное как культурологический процесс, обогащает жизнь педагога, содействуя достижению профессиональной удовлетворенности как обязательного условия полноценной жизни человека.

В настоящее время проявлением культурологического подхода является то, что эпицентром образования становится человек как свободная активная индивидуальность, способная к личностной самодетерминации в общении и сотрудничестве с другими людьми, собой и культурой. Традиционное понимание основного функционального назначения профессиональной деятельности учителя как процесса передачи учащимся определенных знаний, умений и навыков привело к исключению из образования субъективных, личностных моментов, их трансляции в отчужденной, безличной форме, которая себя исчерпала. Очевидным проявлением данного обстоятельства, по мнению Ю.В. Сенько, выступает дегуманизация образования, а следовательно, и профессиональной подготовки учителя [2]. Ученый называет образование гуманитарной моделью жизнедеятельности и в качестве ведущего средства преодоления кризиса образования видит его гуманитаризацию. Разделяя позицию автора, считаем, что возрастание статуса культурологического подхода к развитию профессиональной деятельности учителя является прямым следствием перевода системы педагогического образования на гуманитарную основу.

Прежде всего профессиональная подготовка учителя на основе культурологического подхода предполагает значительное увеличение времени, отводимого вузовским учебным планом, как на традиционные, так и на относительно новые для высшей школы дисциплины гуманитарного цикла. Данная часть решения проблемы достаточно разработана и уже повсеместно реализуется на практике. Однако, довольствоваться лишь этим способом, совершенно справедливо названным Ю.В. Сенько экстенсивным, - значит заранее обрести себя на заведомо ограниченный результат. Автор говорит о необходимости использования в данном случае интенсивного способа, заключающегося в развертывании гуманитаризации образования не только в логике учебного предмета, но и в логике учебного процесса [2]. Речь идет о все чаще подчеркиваемой мысли о гуманитарности всех наук в том смысле, что они ко-ренятся в человеческой практике и применяются в ней. В этой связи

представляется чрезвычайно важным вскрывать и приводить в движение духовно-нравственный потенциал науки, который содержится в ней имплицитно, в виде возможности, реализуемой при соответствующем способе преподавания.

Очень важно, чтобы материал всех учебных дисциплин был наполнен культурологическим содержанием. Вузовским преподавателям необходимо не только донести до слушателей некую совокупность научных фактов и закономерностей, но и показать свое личностно-эмоциональное отношение к излагаемому материалу к конкретным научно-историческим лицам, вскрыть неразрывную взаимосвязь событий, приведших к рождению осваиваемых знаний, с культурно-историческим контекстом той эпохи. Речь идет о том, что в основу профессиональной подготовки учителя должна быть положена идея ее фундаментализации - глубины и широты философских, общекультурных, общенаучных и специальных знаний.

Фундаментализация освобождает студентов от перегрузки учебной информацией. Погоня за большим объемом знаний приводит к такой интенсификации учебного процесса, что обучаемый не успевает эмоционально пережить содержание учебного материала как достояние собственной культуры. Преподавание должно быть построено таким образом, чтобы даже самая узкоспециальная учебная информация воспринималась бы как неотъемлемый компонент культурной жизни, имеющий в ней свои законные время и место, чтобы освоенный фрагмент научных знаний вплетался в культурную ткань жизнедеятельности обучаемого и создавал бы условия для выявления и реализации им личных смыслов.

Значительное место в культурологическом подходе принадлежит обществознанию, которое обеспечивает системно-ориентационное понимание таких связей, как человек - человек, человек - общество, человек - производство, человек - государство, человек - природа. Освобождаясь от идеологических мифов и догм, обществоведческий цикл призван формировать у будущего учителя смысло-жизненные установки и мировоззренческие доминанты: сущность жизни - в совершенствовании и преобразовании мира, в постижении его законов, в утверждении принципов добра, совести, справедливости, ответственности в отношениях с людьми, в противостоянии всему унижающему и разрушающему личность.

Одним из ключевых моментов в осуществлении культурологического подхода является необходимость обеспечения культурной идентификации личности учителя. Культурная идентификация рассматривается как осознание своей принадлежности к определенной культуре, интериоризация ее ценностей (принятие их как своих), выбор и осуществление культуросообразного образа жизни и поведения. Это воспитательный процесс, сущность которого состоит в установлении подобия между собой и своим народом, ценностном отношении к общечеловеческой и национальной культуре, стремлении осуществлять профессиональную деятельность в формах культурного бытия родного народа и диалогическом общении с другими народами и культурами.

Следует сказать, что культурологический подход - это не догматичная, замкнутая система, а открытая, развивающаяся методология, уходящая корнями в прошлое и одновременно нацеленная в будущее. При этом, перспективы развития культурологического подхода заложены внутри него. Сейчас мировая культура выглядит многоликой панорамой национальных культур. Двадцать первый век видится

как культурный интеграционный процесс, в котором происходит смешение различных этносов, между которыми не обозначено четких демаркационных линий. Видимо, это и невозможно. Согласно М.М. Бахтину, у культуры нет своей территории, она располагается на границах [3]. Человек в современной социокультурной ситуации находится на рубеже культур, взаимодействие с которыми требует от него диалогичности, понимания и уважения к культурной идентичности других людей и наций.

Решая задачу профессионального развития учителя на основе культурологического подхода, необходимо строить вузовскую и послевузовскую подготовку как процесс введения личности педагога в контекст общечеловеческой культуры, обретения им способности жить на уровне культуры, воссоздания ее достижений и созидания новых духовных и материальных ценностей.

REFERENCES

1. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. Ростов н/Д, 1999.
2. Сенью Ю.В. Гуманитарные основы педагогического образования. М., 2000.
3. Бахтин М.М. Собр. соч. Т. 5. М., 1997.

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARDA IJTIMOIIY-SIYOSIIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING
O‘ZARO ALOQADORLIGI**

Iroda Samatova

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI, 1-kurs tayanch doktranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011492>

O'zbekistonda yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan islohotlar, uni bugungi kun talablariga mos odobli, axloqiy fazilatlariga ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib berishni talab etadi.

Ushbu talablar doirasida O'zbekiston “Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari” tamoyili asosida taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Yangi davr shiddati ta'lim-tarbiya tizimiga xam o'zining aniq, qat'iy talablarini qo'ymoqda.

O'quvchi-yoshlar ijtimoiy kompetentsiyalarni rivojlantirishda natijaviylikni ta'minlash uchun ularning boshlang'ich tushunchalari, ijtimoiy faolligining ahamiyati va zaruriyati haqidagi fikrlariga ilmiy yondashish; ta'lim-tarbiya jarayoni hamda tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarida motivlarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish; yoshlarda ilm olishga bo'lgan ijobiy motivlarni shakllantirish; yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish uchun zaruriy va qulay shart-sharoitlar yaratuvchi ijodiy muhitni vujudga keltirish; pedagogik jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlash; ijtimoiy faolligini oshirish jarayonlariga innovatsion tuzilishga ega bo'lgan murakkab pedagogik tizim sifatida yondashish; pedagogik jarayonlarda yoshlarda o'tmish va kelajak haqidagi boy tasavvurni shakllantiruvchi refleksiv yondashuvni joriy etish; pedagogik jarayonlarda shaxsga yo'naltirilgan ta'sirning axamiyatini va o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish kabi shartlarning bajarilishini ta'minlash zarur[1].

Shaxsning shakllanishida vitagen tajribaning roli bir necha jihatlarida namoyon bo'ladi. Avvalo, u "Men-kontseptsiya" ning asosini tashkil qiladi va shaxsning o'ziga xosligini ta'minlaydi. Shu munosabat bilan rassom Pavel Filonov “hayotiy tajriba” atamasini tilga olmay, ta'lim jarayonini faqat o'quvchidan boshlash kerakligini yozadi. Rassomning fikricha, “o'quvchi - birinchi mashg'ulotdanoq o'zining ustoz sifatidagi huquqlari, burchi va tafakkuri bilan yaqindan tanishgan yangi ustadir” . Ushbu pozitsiyalardan ta'lim o'z "Men" ining qiyofasini yaratish jarayoni va shu bilan birga o'z "men" ini ro'yobga chiqaruvchi vositasi sifatida qaraladi[2].

Ikkinchidan, hayotiy tajriba - bu shaxsni ijtimoiylashtirish, ta'lim va tarbiyalash jarayonining mazmuni. Yuqorida ta'kidlanganidek, pedagogik o'zaro ta'sirning mohiyati ko'proq ma'lumot uzatishda emas, balki hayotiy tajriba almashishdadir. Aynan shu sharoitda o'zaro ta'sir qiymat xarakteriga ega bo'ladi.

Uchinchidan, hayotiy tajriba boshqa shaxsga yo'naltirilgan, chunki u faqat boshqa odamlarning hayotiy tajribasiga nisbatan qimmatlidir. Shunday qilib, vitagenik tajribaning o'ziga xos xususiyatlari hamkorlik uchun zarur shartlarni o'z ichiga oladi.

Vitagenik tajriba aktualizatsiya jarayonida o'zini namoyon qila olmaydi. Aktualizatsiya - bu, birinchi navbatda, hayotiy tajribani amalga oshirish. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, vitagenik tajribaning aktuallasuvi inson amalga oshirilgan faoliyatning ma'nosini anglagan holda sodir bo'ladi[3].

O'rganilayotgan muammo bo'yicha pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, bolani tarbiyalash, o'qitish va ijtimoiylashtirishda hayotiy tajribadan foydalanish g'oyasi qadim zamonlardan beri ma'lum bo'lib kelgan, garchi uni amalga oshirish jarayonida hamkorlik munosabatlarini rivojlantirish muammosi va vitagenik tajriba faqat XX asrning oxirgi choragida ishlab chiqilgan bo'lsada.

Insoniyat madaniyati tomonidan to'plangan tajribani tushunish va undan foydalanish, bizga o'rganilayotgan muammo rivojlanishining uch bosqichini ajratishga imkon berdi.

Birinchi bosqich - informatsion. Xronologik jihatdan u qadimgi dunyodan boshlab XVI asr boshlarigacha davom etgan (E. Rotterdam). Hayotiy tajribaning mazmuni faylasuflar va pedagoglarning diqqat markazida edi. Hayotiy tajribani amalga oshirish shartlari o'qituvchilarning manfaatlaridan tashqarida edi.

Ikkinchi bosqich - muammoli. XVI asrning 20-yillarida boshlanadi (E. Rotterdamskiy) va XX asrning 60-yillarida tugaydi. Bu bosqich empirik bilimlarning rivojlanishi va fanning shakllanishi bilan tavsiflanadi. Bu vaqtda hayotiy tajribani aktuallashtirish shartlari ta'lim bilan bog'liq muammolar toifasiga kiradi. Biroq, bu masala hamkorlik munosabatlarini rivojlantirish muammosi bilan bog'liq emas.

Uchinchi bosqich - texnologik. XX asrning 60-yillaridan bizning davrimizgacha bo'lgan vaqt oralig'ini o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichda ta'lim jarayoni texnologiyalarining turli modellari ishlab chiqilmoqda. Bu jarayon ta'limda ob'yekt-sub'yekt munosabatlaridan sub'yekt-sub'yekt munosabatlariga bosqichma-bosqich o'tish bilan tavsiflanadi. Shu munosabat bilan talaba shaxsining hayotiy tajribasidan foydalanish zarurati masalasi birinchi o'ringa chiqadi. Shu bilan birga, maktab o'quvchilarining ijtimoiylashuvi muammolari bevosita hayotiy tajribani aktuallashtirish va hamkorlik munosabatlarini rivojlantirish jarayoni bilan chambarchas bog'liq [4].

Mamlakatimizda ta'limning zamonaviy mazmunini tushunishga qaratilgan yondashuvlar birining zahirida “tajriba” tushunchasi yotadi, shunga muvofiq, ta'lim mazmunining asosiy elementlari: tabiat, jamiyat, inson haqidagi bilimlar; ma'lum usullar bo'yicha faoliyat tajriba; ijodiy faoliyat tajribasi; hissiy-qadriyatli munosabatlar tajribasi hisoblanadi. Shu bilan birga, o'quv jarayonining asosiy qarama-qarshiliklaridan biri bolalarning hayotiy tajribasi va ta'limga oid (ilmiy) bilimlari o'rtasidagi nomuvofiqlikdadir. O'quvchilarning kognitiv faoliyatini faollashtirish, shaxsni shakllantirishga oid pozitsiyalar orasida bolaning shaxsiy tajribasini o'rganish, uni o'quv jarayonida qo'llash bo'yicha ma'lumotlar to'plangan. Ta'lim jarayonida individual kognitiv faollik amalga oshiriladi, u bola faolligining tabiatiga ko'ra juda erta, stixiyali tarzda, tizimli maktabgacha ta'limidan oldin ham shakllanadi.

Maktabga ta'lim olish uchun kelgan bola o'z hayotiy tajribasining tashuvchisi, ya'ni o'z-o'zini rivojlantiradigan va o'z imkoniyatlarini amalga oshiradigan ta'lim jarayonining bir sub'yekti hisoblanadi. Maktabning asosiy vazifasi bola tajribasini qadrsizlatirish, ahamiyatsiz deb rad etish emas, aksincha, ijtimoiy-tarixiy tajriba natijalarini boyitish orqali uni maksimal darajada aniqlash, foydalanish, “o'stirish” dir.

Zamonaviy amerikalik pedagog-tadqiqotchi U.Glasser fikriga ko'ra: “Agar maktab dasturlari bolaning hayotiy tajribasiga hech qanday tarzda mos kelmasa, unda o'quv motivatsiyasi rivojlanmaydi. O'quv jarayoni murakkablashib borar ekan, faqat motivatsiya bolaga qiyin mavzularni yengishga yordam beradi, ammo u yo'q ekan, bolalar muvaffaqiyatsizlikka uchraydilar. Maktab bolalar hayotiy tajribasi va kuzatishlari asosida o'z

fikrlarini ochiq ifoda eta oladigan joy bo'lishi kerak. Maktab tomonidan bola dunyosiga bo'lgan qiziqishi ularda qoniqish hissini uyg'otadi” [5].

Tadqiqotlar natijasida shu ma'lum bo'ldiki, vitagen ta'lim - bu o'qituvchi va o'quvchilarning darsda o'zaro bir-birini to'ldirib, boyitib boradigan muloqotni tashkil etishdagi birgalikdagi faoliyati bo'lib, u shaxsning hayotiy tajribasini (rivojlanishning ushbu bosqichida dunyoqarashni belgilaydigan shaxs uchun muhim hayotiy tajribasi) va jamoaviy hayotiy tajribasini aktuallashtirish jarayoniga asoslanadi. Vitagenik ta'limni tashkil etish, muayyan tashkiliy shakllar va texnologiyalarning mavjudligini, shuningdek, o'qituvchi ish dasturning ma'lum bir bo'limida maktab o'quvchilarining vitagenik ongini bilishini nazarda tutadi.

Bola – o'z faoliyatining sub'yekti bo'lib, unda faqat kattalar ta'siri ob'yektini ko'rmaslik kerak. Hamkorlik pedagogikasi nuqtai nazariga ko'ra ta'limni individuallashtirishning yondashuvlaridan biri bu - hayotiy (vitagen) ta'lim bo'lib, unda o'quvchilarning hayotiy tajribasiga tayaniladi.

Keling, asosiy tushunchalarni aniqlab olamiz. Hayotiy tajriba deganda, shaxsning mulkiga aylangan, uzoq muddatli xotira xazinalarida saqlanadigan va adekvat vaziyatlarni aktuallashtirishga doimiy tayyor bo'lgan ma'lumotlar tushuniladi. Bu individ tomonidan to'plangan va u uchun ma'lum (ko'pincha juda muhim) qiymatga ega bo'lgan fikrlar, bilimlar, his-tuyg'ular, harakatlarning birlashishi. Bu ma'lumot ong, his-tuyg'ular, xulq-atvor xotirasi bilan bog'liq, ya'ni inson boshidan kechirgan narsadir.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabr “O'zbekiston Respublikasi Oliy Ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5847-son Farmoni.
2. “Yoshlarga oid davlat siyosati tugrisida”gi O'zbekiston Respublikasining URK,-406-son konuni 14.09.2016 y. // Lex.uz. Qonun xujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.07.2018 y., 03/18/486/1559-son.
3. Abzalov E.M. Yoshlar muammosi va xukukiy madaniyat. - T.: TDYuI. Huquqiy ma'rifat targ'iboti Markazi, 2000. - 53 b.
4. Белкин А.С. Ситуация успеха.Как её создать. Книга для учителя. - М.: Просвещения., 1991 г. 176с.
5. Ишмухаммедов Р., Абдукодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар. - Т.: Фан ва технология, 2016 й.
6. Куронов М. Узбекистон умумий урта таълим мактабларида миллий тарбиянинг илмий-педагогик асослари: Пед.фан.док.... дисс. - Т., 1998.-3166

**OLIY TA'LIM MUASSASALARI UCHUN YANGI AVLOD DARSLIKLARINI
YARATISHDA ABDURAUF FITRATNING PEDAGOGIK TA'LIMOTIDAN
FOYDALANISH**

SH.A.Abdugalilova

Associate professor, phd Chirchik State Pedagogical University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011475>

Davlatimiz rahbari joriy yilning 28-fevral kuni “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”ni “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” davlat dasturida ijrosini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risidagi Farmonini qabul qildi. Mazkur Davlat dasturida Taraqqiyot strategiyasida belgilangan 2026-yilga qadar o‘quv dasturlari va darsliklarni ilg‘or xorijiy tajriba asosida to‘la qayta ko‘rib chiqib, amalga joriy etish maqsadi doirasida “yangi avlod darsliklarini o‘quvchilarning kommunikativ ko‘nikmalari, tanqidiy va kreativ fikrlash, hamkorlikda ishlash va tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish”ga yo‘naltirilgan tarzda tayyorlash belgilangan. Ushbu vazifaning ijrosini ta’minlash jarayonida birinchi o‘zbek professori Abdurauf Fitratning pedagogik ta’limotidan foydalanish ham maqsadga muvofiq bo‘ladi.

O‘quvchilarning kommunikativ ko‘nikmasi tarkibini muloqat, munosabat va muomala, tanqidiy va kreativ fikrlashini ularning mustaqil va ijodiy fikrlashga ega bo‘lish, hamkorlikda ishlashini jamoada o‘zini tutish va jamoaparvar bo‘lish hamda tadqiqotchilik ko‘nikmasini ilmiy izlanishga layoqat malakalari tashkil etadi. Shu sababli yangi avlod darsliklarini yaratishda ularning mazmuniga ana shu ko‘nikmalarni tarkib toptirish singdirilishi kerak. Bu borada Fitratning pedagogik ta’limotidan o‘ziga xos asoslar, nazariy yondoshuvlar va metodikalar bayon qilib o‘tilgan. Jumladan, uning “Oila” asarida o‘quvchilarning mayl (instinkt) tuyg‘ularini shakllantirish vositasida ularning muloqat, munosabat va muomala ko‘nikmalarini tarkib toptirish masalasi tahlil qilib berilgan. Unda mayl o‘quvchilarning his-tuyg‘ularini to‘g‘ri rivojlantirish vositasida yuzaga kelishi va bunda o‘quv adabiyotlarining muhim manba bo‘lishi ta’kidlab o‘tilgan. Shu jihatdan mazkur yondoshuvda boshlang‘ich sinflarda o‘qitilayotgan “Tarbiya” o‘quv fani bo‘yicha yangi avlod darsligini tayyorlashda metodik foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki mayl boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini bilim va tarbiya jarayoniga olib kirishning eng muhim vositasi bo‘lib, u mazkur bosqich o‘quvchilarida rivojlanish jarayonida bo‘ladi. Demak ushbu tuyg‘uni rivojlantirishga yo‘naltirilgan “Tarbiya” o‘quv fani darsligining yangi avlod variantini tayyorlash bilan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ ko‘nikmalarini maqsadli shakllantirishga erishishi mumkin.

Hozirgi zamon yangi avlod darsliklariga qo‘yilayotgan talablardan biri bo‘lgan tanqidiy va kreativ ko‘nikmasining asoslari to‘g‘risida Fitratning “Najot yo‘li” asarida muhim nazariy va metodik qarashlar o‘z ifodasini topgan. Fitratning fikricha, tanqidiy (mustaqil) va kreativ (ijodiy) fikrlash ko‘nikmasiga ega bo‘lish uchun inson o‘zi yashayotgan zamonning holatini yaxshi bilishi, yaxshi va yomonni farqlay olishi, haqqoniy va yolg‘on ma’lumotlarni aniqlay bilishi kerak. Shu ma’noda umumiy o‘rta maktablarida o‘qitilayotgan “Ona tili va savodxonligi”, “Adabiyot”, “Tarix” kabi fanlar bo‘yicha yangi avlod darsliklarini yaratishda o‘quvchilarda ana shu ko‘nikmalarni shakllantirish nazarda tutilishi kutilgan samarani beradi. Negaki qayd etilgan ko‘nikmalar o‘quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlash ko‘nikmasini egallab, zamonaviy shaxslar bo‘lib yetishi uchun asos bo‘ladi.

Yangi avlod darsliklari uchun qo‘yilayotgan navbatdagi talablardan biri o‘quvchilarda hamkorlikda ishlash, ya’ni tengdoshlari, ustozlari va jamoatchilik bilan birgalikda hamkorlik

qilish, jamoaparvar bo‘lish hamda faollik intilish malakalarini shakllantirishdir. Bu masalada Fitratning “Munozara” asarida o‘ziga hos nazariy, didaktik va amaliy tavsiyalar majmui tahlil qilib o‘tilgan. Uning fikricha, hamkorlikka intilish va jamoaparvar bo‘lish uchun odamlarni to‘g‘ri tushunish, kechirimli bo‘lish va faollikka o‘rganish taqazo etiladi. Shu jihatdan “Musiq madaniyati”, “Tasviriy san’at”, “Chizmachilik va grafika” o‘quv fanlari bo‘yicha yangi avlod darsliklarini tayyorlashda o‘quvchilarning ana shu ko‘nikmalarini shakllantirish va sinflar vositasida rivojlantirib borishni hisobga olish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki mana shu o‘quv fanlari mazmuni va metodikasi o‘quvchilarning hamkorlikni o‘rgani, jamoa bilan ishlash va tashabbuskor bo‘lish kabi ko‘nikmalarni tarkib toptirishga yo‘naltirilgan.

Mamlakatimiz yangi avlod darsliklarini yaratishda qo‘yilayotgan talablardan birini o‘quvchilarda tadqiqotchilik ko‘nikmasini shakllantirishdir. Buning uchun o‘quvchilarning tushunish layoqatini rivojlantirish, ilmiy izlanishlarga o‘rgatish, mustaqil ishlash va fikrini ravon bayon qilish malakalarini tarkib toptirish taqazo etiladi. Shu ma’noda mazkur ko‘nikmalar to‘g‘risida Fitratning “O‘quv” darsligida muhim tavsiyalar berib o‘tilgan. Pedagog olimning fikricha, ta’lim oluvchi yosh avlod atrof-muhitni, tabiatni va Vatan manzaralarini o‘rganishi, o‘ziga xos izlanishlar olib borishi va kuzatuvlarni amalga oshirishi muhim hisoblanadi. Misol uchun, pedagog ushbu darsligida “Faslarni kuzatish” jadvalini taqdim qilgan. Bunday yondoshuvlardan “Tabiatshunoslik”, “Biologiya”, “Geografiya”, “Inson anatomiyasi” o‘quv fanlari bo‘yicha yangi avlod darsliklarini tayyorlashda didaktik materiallar sifatida foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

E’tibor berilsa, Fitratning pedagogik ta’limotida hozirgi zamon yangi avlod darsliklarini tayyorlashda foydalanish uchun muhim ahamiyatga ega ma’lumotlar, fikrlar, tavsiyalar va yondoshuvlar mavjud. Bundan tashqari, uning “Munozara”, “Hind sayyohi”, “Oila”, “Najot yo‘li” asarlarida ta’lim oluvchilarning hisob-kitob, demografik tahlil, geometrik o‘lchovlar kabi masalalar bo‘yicha muhim fikrlar va ma’lumotlar berib o‘tilgan. Ulardan “Matematika”, “Geometriya”, “Informatika” o‘quv fanlari bo‘yicha yangi avlod darsliklarini tayyorlashda maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Fitrat o‘z pedagogik asarlarida rus, turk, yapon, fransuz, ingliz, olmon va belgiya tillarida yaratilgan adabiyotlardan juda ko‘p ma’lumotlar keltiradi, ushbu xalqlarning madaniy hayoti, qadriyatlar va ruhiyatining eng muhim jihatlarini bayon qilib o‘tadi. Shu jihatdan uning bu merosidan “Chet tili”, “Ma’naviyat asoslari” o‘quv fanlari bo‘yicha yangi avlod darsliklarini tayyorlashda unumli foydalanish nazariy va metodik jihatdan samarali hisoblanadi.

Eslatib o‘tish joizki, o‘tgan asrning birinchi choragida Fitrat o‘zbek ta’lim tizimini yangicha asoslarda tashkil etish va barchani savodxon qilish ishlarida faol ishtirok etib, Maorif vaziri sifatida ham faoliyat yuritgan. Shu sababli uning pedagogik ta’limotida va ilmiy asarlarida o‘quv fanlarining yangi asoslari bo‘yicha manbalar, ma’lumotlar va yondoshuvlar o‘z ifodasini topgan. Ushbu omil uning pedagogik merosidan hozirgi zamon darsliklarini tayyorlashda foydalanish muhim hisoblanadi. Chunki u har bir masalaga ilmiy, nazariy, metodik va o‘z zamonidagi xorijiy mamlakatlarning pedagogik tajribasidan kelib chiqib yondoshgan.

Yangi avlod darsliklarini yaratishda Fitrat kabi pedagoglarimizning merosidan oqilona foydalanishimiz bu borada zamonaviy o‘quv adabiyotlariga ega bo‘lishning muhim omillaridan biridir.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni 2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi o‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida.T.:28.02.2023. PF-27-son.
2. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 2-jild.-T.: “Ma’naviyat”.2000.-206 b.
3. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 3-jild.-T.: “Ma’naviyat”.2003.-255 b.
4. Abdujalilova Sh.A. Barkamol avlod tarbiyasi va qadriyatlar// Ta’lim tizimida yosh avlodni ijtimoiy himoya qilish va ijtimoiy ish xodimlarini tayyorlash tizimi. Ilmiy to‘plami.- Toshkent. 2010.-B. 128-131
5. Abdujalilova Sh.A. Talabalar ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda pyedagogik texnologiyalarning o‘rni //Academic research in educational sciences (ARES)” volume 1 | issue 4 | 2020. ISSN 2181-1385. scientific journal impact factor (sjif) 2020.-P. 804-808

THEORETICAL POETICS AS A BASIS FOR DIFFERENTIATION OF TEACHING LITERATURE

G.A.Yakhshimuradova

Teacher, independent researcher of the TSPU named after Nizami

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011471>

The term "poetics" has many meanings in literary criticism. A brief history of the various meanings of this concept is given by V. E. Khalizev [1, 143-145]. We will adhere to the meaning of poetics, which was determined by B. Tomashevsky; V. Tomashevsky. According to him, poetics is a branch of literary criticism, the subject of which is the composition, structure and function of works, as well as literary types and genres [2, 25-26]. We are primarily interested in the theoretical concept of poetics, reflected in the school curriculum in literature. According to M.M. Bakhtin, in the composition of works of art has two aspects. Firstly, external material work (in literature these are sounds and words), expressed by the term artifact, and, secondly, such an aesthetic object that has the potential to have an artistic impact on the reader. The aesthetic object, so to speak, is contained in the artifact and, to some extent, is revealed to the mind of the reader. The world of art or artistic creativity is not a continuum, but is divided into “separate, self-contained, individual wholes – works” that “take an independent position in relation to reality” [3, 280].

On the one hand, works can be combined into cycles, and as a result of such integration, new works may appear that combine previously created ones. In the school literature curriculum, this is “Poems about the Beautiful Lady” by A.A. Blok, “Notes of a Hunter” by I.S. Turgenev and Belkin's Tale by A.S. Pushkin. It is important to develop an understanding that each of the above works is both independent and part of a larger artistic whole. This helps to comprehend from each work in the context of the entire cycle, the author's work, the literary period, that is, in the historical and cultural context, without which the "astute reader" is inconceivable.

On the other hand, each part of the work has the features of the whole and at the same time represents a kind of independence. This is important when teaching literature in schools. After all, one of the most important tasks in the final exams is the interpretation of parts of a literary work. For a complete understanding of the text, it is important that students realize that some literary works are not complete (for example, “Who lives well in Russia” by N. A. Nekrasov) or that the published texts do not fully correspond to the author's intention (for example, “Eugene Onegin” A. S. Pushkin in his connection with Onegin's Travels and Chapter 10). In addition, some works or parts of works have author's versions, and different editions, the study of which may lead to the creation of a differentiated task of a comparative nature.

When studying literary works at school, their content is first analyzed, and the artistic form is discussed in passing, without disclosing the function of the specific elements that make up their structure; this is how literature textbooks were written from the 30s - 70s of the twentieth century, but the concept of an essential form in Russian literary criticism was created in the 20s by M.M. Bakhtin. M.M. Bakhtin argued that the form has no meaning outside of its correlation with the content. “In every smallest element of the poetic structure, in every metaphor, in every epithet,” writes M.M. Bakhtin, “we will find a chemical combination of cognitive definition, ethical assessment and artistic finalization” [4, 156-157].

V.E. Khalizev identifies three aspects of the content form. This is an objective principle associated with the world of a work of art, artistic speech and composition. However, the content

is embodied as the sum of the individual elements that make up the form, so Yu.M. Lotman writes that "the idea is not contained in any one quotation, even if it is well chosen, but is expressed in its entire artistic structure" [5, 37-38]. In school practice, especially in the humanities, differentiated tasks are possible to understand the content of the form and determine the function of the structure of the work.

A complex and important aspect of teaching school literature is the study of the artistic world of the work and the artistic world of the author. It is no coincidence that in many school literature programs these formulations are placed at the beginning of the chapter on the work of Russian classics in the senior classes. The concept of the artistic world of a work, as D.S. Likhachev substantiated, is created according to the laws established by the artist himself [6, 121]. W. Eco says about his novel "The Name of the Rose" that "The writer is a prisoner of his own premises" [7, 438-439]. The world of the work is "an artistically mastered and transformed reality". As part of the artistic world, there is a system of images and events from which the plot is built. The most important elements of the artistic world are the components of figurativeness. These are actions, portraits, situations of characters and the realities of the world around them (landscape, interior). It is the speech actions and details of the characters that occupy an important place in the artistic world of the work [8, 158]. Therefore, in school practice, differentiated tasks for the study of individual components of the text are possible, motivated by the personal interests of students and the need to develop certain aspects of their literary education. Such tasks can be of varying degrees of complexity, for example, related to the narrator, lyrical hero, characters or the image of the author. More complex tasks relate to the study of the inner world of a person and its embodiment in literature.

The study of the dynamics of a person's experiences, his states describing them in verbal images, is perhaps the most difficult part of studying literature at school. To do this, it is necessary to determine the ways of describing the inner life of the characters, to explore their impressions of the environment, their state of mind, dreams, dreams and internal monologues. The basis for differentiation is the student's personal motivation and his interest in the manifestations of a person's psychological states.

For example, when analyzing a portrait of a hero, it is important how the figure appears in the portrait: idealized or grotesque, in the words of the writer or one of the heroes, integrally or "scattered" throughout the work. In the literature of the 19th century, the portrait began to be filled with psychological content, the portrait became significant, its changes as it matured. It is very interesting to study the forms of behavior of the characters, the peculiarities of their speech, their objective world, their psychological landscape, which plays an important role in determining the state of the inner world of the characters.

Advanced tasks concern mastering the artistic functions of space and time. These are observations on biographical, historical, cosmic, calendar and everyday images of time. These are the concepts of dynamics and statics, past, present and future. When studying artistic space, it is important to determine whether it is closed or open, real or imaginary, near or far, and to explain the artistic function of these images, since "any entry into the sphere of meanings is accomplished only through the gates of chronotopes" [9/3, 406].

The interest of students in studying the plot of a work is associated not only with the elements of the work (the lowest level of complexity), but also with the search for information about real events on which the work is based, the author's biography, the concept of "wandering

plot" and the task of comparing the work with mythological or biblical plots (higher level of difficulty). It is also important to find ways to portray the drama, dynamics, and conflicts of the plot. The most difficult part of the tasks is the definition of the author's style, the search for the characteristics of a period or literary movement, or the disclosure of the cultural context of the work. There are several different types of literary research that can be used to determine an author's style: school research on hidden allusions, style and parody, literary references. This level of complexity can also be implemented in the tasks of the Literary Olympiad.

In recent years, the study of works in their cultural context has become increasingly important in school education. In high school, "the immediate context of a literary work" can be recognized [10/8, 291]. This includes the creative history of the work, the biography of the author, and comparison of drafts or final versions of the work with its fragments. In the humanities, one can turn to facts relating to the social and cultural life of the author and his contemporaries, the study of historical time, literary traditions and their violations, the worldview and confession of the author and their relationship with views on the state, property. Myths and Bible stories can be studied as individual assignments. The better students understand the connections between a work and its various contexts, the greater the scope for analysis and interpretation. Unfortunately, the time allotted for teaching literature in schools is limited. However, a differentiated approach for students with different interests and levels of literary development can broaden this framework by encouraging interest in independent activity and homework research.

REFERENCES

1. Хализев В.Е. Теория литературы: учебно-методическое пособие. - М, 1999.
2. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика (1925). - М., 1996.
3. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе: Очерки по историче-ской поэтике // Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. - М., 1975.
4. Медведев П. Н. Формальный метод в литературоведении (Бахтин под маской. Маска вторая). - М., 1993.
5. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. — Л., 1972.
6. Лихачев Д. С. Внутренний мир художественного произведения // Вопро-сы литературы. - 1968. - № 8.
7. Шукина Г. И. Проблемы познавательного интереса в педагогике. - М., 1971.
8. Фридлянд В. Жизнь для искусства // Тургенев в воспоминаниях совре-менников. -М.: Правда, 1988.

**INKLYUZIV MADANIYAT – BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF
O‘QITUVCHILARINING PROFESSIONAL KOMPETENTLIGINING AJRALMAS
QISMI SIFATIDA**

Komila Tadjibayeva

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti tayanch
doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011463>

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 15 moddasida ta’lim olish shakllari sanab o‘tilgan bo‘lib, ulardan biri inklyuziv ta’lim hisoblanadi. Mazkur Qonunning 20 moddasida inklyuziv ta’limga quyidagicha ta’rif beriladi: “Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan [1]”.

Shuningdek, YUNESKO tomonidan 2005 yil inklyuziv ta’lim bo‘yicha chop etilgan “Barchaga ta’lim olishni ta’minlash” nomli qo‘llanmada shunday ta’rif berilgan: “Inklyuziya bu o‘quvchilarning (ayniqsa, alohida e’tiborga muhtoj o‘quvchilarni) turli xil ehtiyojlarini qondirish, ularni ta’lim, madaniyat sohalarida va jamiyatda bo‘lib o‘tayotgan jarayonlarga keng jalb qilish va ta’lim olish yo‘lida bo‘lgan qiyinchiliklarni yengillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishdir [2]”.

Inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy etish o‘z-o‘zidan pedagoglar va tarbiyachilar faoliyatiga qo‘yiladigan talabning ortishini, ularning funksional majburiyatlarini ko‘payishini va professional malakalarini kengayishi ehtiyojini keltirib chiqaradi. An’anaviy bilim va malakalarning o‘zigina bu ta’lim turida yetarli emas. Alohida yordamga muhtoj bolalar bilan ishlash pedagog va tarbiyachilardan maxsus professional kompetensiyaga egalik, ya’ni inklyuziv madaniyatni talab qiladi.

Umuman olganda, jahon tajribasiga nazar tashlasak alohida yordamga muhtoj bolalarni ta’lim bilan qamrab olish darajalari quyidagicha ko‘rinishlarda amalga oshirilishi mumkinligini ko‘ramiz:

Eksklyuziya – ta’lim bilan qamrab olinmagan ya’ni ta’limdan tashqarida nogironligi bor bolalar. Bunday bolalar ta’limga jalb etilmaydi va o‘z-o‘zidan ularning ta’lim olish huquqlari ta’minlanmaydi.

Segregatsiya – alohida yordamga muhtoj bolalarni umumiy ta’limdan alohidalash va ularga maxsus maktab va internatlarda ta’lim berish.

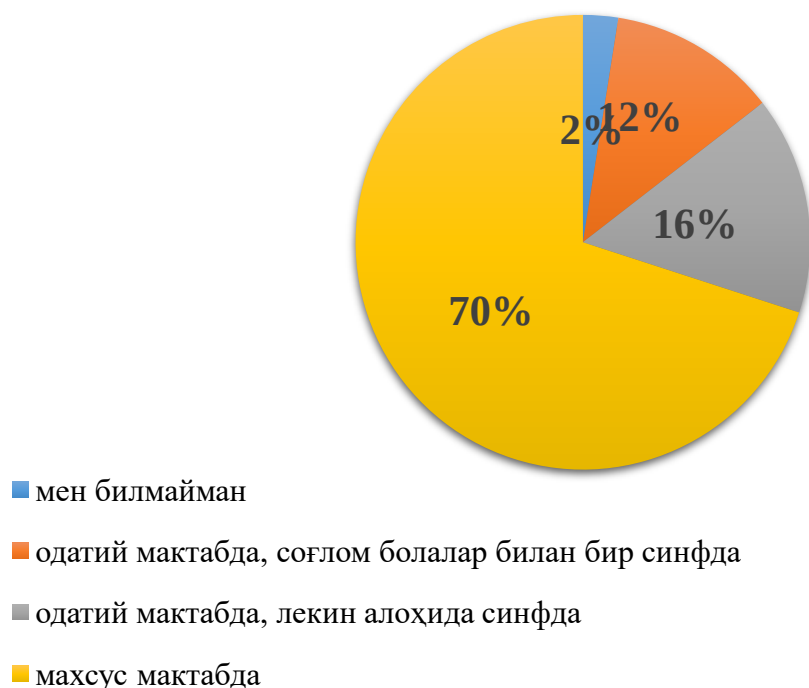
Integratsiya – alohida yordamga muhtoj bolalar uchun umumta’lim maktablarida alohida sinflarni tashkil etish.

Inklyuziya – alohida yordamga muhtoj bolalar boshqa bolalar bilan umumta’lim maktablarida bir sinfda tahsil olishi.

Bizningcha inklyuziv madaniyat bu barcha o‘quvchilar (tarbiyalanuvchilar) uchun maxsus ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning farqliligini inobatga olgan holda ta’lim muassasalarida ilm olishda teng huquqlilikni ta’minlash qobiliyatidir.

BMT ning 2019 yilda e’lon qilgan “O‘zbekistonda nogironligi bo‘lgan bolalar va kattalar ahvolining tahlili” nomli qo‘llanmasida qayd qilinishicha, O‘zbekistonda o‘tkazilgan va “Nogiron bolalarning o‘qishi uchun eng yaxshi joyi qaysi?” degan savolga quyidagi respondentlar quyidagi tartibda javob berishgan (1.1-rasm):

**1.1-расм: Ногирон болаларнинг ўқиши учун энг яхши
жой тўғрисида умумий меъёрлар**

Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, jamiyatda inklyuziv ta’lim, inklyuziv madaniyat va uning imkoniyatlari to‘g‘riisida yetarlicha taassurotlar shakllanib ulgirmagan.

Inklyuzivlik tamoyili ta’limda imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo‘lishlari uchun oilada yashashlari va o‘z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta’lim olishi, o‘zlashtirishda qiynalayotgan bo‘lsa, o‘qish va yozishga o‘rganish uchun maxsus yordamga ega bo‘lishi, darslarga qatnamay qo‘ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko‘rsatilishini kafolatlaydi [3].

Yangi O‘zbekiston tarixida inklyuziv ta’limning qisqacha rivojlanish xronologiyasini ko‘rib, shunday xulosaga kelish mumkinki, keyingi paytlarda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berish va rivojlantirish masalasiga keng e’tibor qaratilmoqda va sohada juda katta siljishlar ham kuzatilmoqda. Yuqorida sanab o‘tilgan me’yoriy-hujjatlarda keltirilgan vazifalar mamlakatimizda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish sohasida yangilik bo‘lishi bilan birga, ta’lim tizimi oldida turgan bir qator muammolarga yechim topish majburiyatini ko‘ndalang qo‘yadi. Ushbu muammolar quyidagilar:

1. Inklyuziv ta’lim tizimi sohasidagi normativ bazaning hamon sayozligi;
2. Inklyuziv ta’lim tizimi uchun malakali pedagog kadrlarni tayyorlash va ularning inklyuziv kompetentligini uzluksiz rivojlantirib borish zaruriyatining yuqoriligi;
3. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari, umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim, professional ta’lim, oliy ta’lim tizimida inklyuziv ta’lim berishning uzluksizligi va izchilligini ta’minlash muammosi;
3. Inklyuziv ta’lim joriy etilgan muassasalarni moddiy-texnika bazasini mustahkamlash ehtiyojining yuqoriligi;

4. Inklyuziv ta'lim muassasalarida o'qituvchi va tarbiyachilar uchun zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalarning yetarli emasligi;

5. Xavfsiz inklyuziv ta'lim muhitining yetarli darajada ta'minlanishi borasidagi muammolar va h.k.

Ushbu muammolarni hal etish har bir alohida yordamga muhtoj bolaning ta'limi, tarbiyasi, rivojlanishi, ijtimoiylashuvi jarayonini muvaffaqiyatli o'tishiga zamin yaratadi.

REFERENCES

1. <https://lex.uz/docs/5013007> O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni. – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y.
2. UNESCO: Barchaga ta'lim olishni ta'minlash. –T.: O'zbekiston, 2009. – 68-b.
3. Oizi T. K. S. Topical Issues Formation of Inclusive Competence of Future Teachers in the Republic of Uzbekistan //JournalNX. – S. 103-106.

KASBIY VA AKMEOLOGIK KOMPITENTLIKKA EGA BO‘LISHDA O‘Z USTIDA ISHLASH, O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Gulnozaxon Muminova

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbPFITI tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011457>

Insonni har tomonlama tarbiyalash insoniyatning azaliy orzusi bo‘lib, ajdodlarimiz ma‘rifat, ma‘naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o‘rgatish, ularni komillikka yetaklash yo‘llarini, qonun qoidalarini izlaganlar. Ustoz-murabbiy tushunchasi o‘z kelayotgan avlodda hosil qilgan bilimlar asosida aqliy komolot- dunyoqarashini insoniy e‘tiqod, burch va ma‘suliyatni, jamiyatimiz kishilariga xos bo‘lgan axloqiy fazilatlarni yaratishdagi maqsadni ifodalaydi. Ustoz yosh avlodimizni xalqimizning munosib farzandi etib tayyorlashdek muhim, faxrli ish bilan birga ma‘suliyatlilikni ham ifodalaydi. Pedagogning siyosiy yetukligi o‘quvchilarni tarbiyalashi hamda jamiyat oldidagi o‘z ma‘suliyatini anglashga oid bo‘lgan vazifalariga ijodiy yondashishi, o‘z mahoratini doimo oshirib borishi kasbiy o‘shishiga yordam beradi.

Ta‘lim jarayonlarini turli yangicha yondashuvlar asosida tashkil qilish maqsadga muvofiq sanaladi. Muxtaram prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev “Yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqiyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” [1], degan fikrlari ham mustaqil O‘zbekistonimiz yoshlarini erkin fikrlashni tarkib toptirishga qaratilayotgani ham e‘tibordan holi emas. Shunday ekan biz o‘qituvchilar hozirgi yangi davr talabi asosida darslarni zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil qilishimiz oldimizdagi yuksak vazifalardan biridir.

Shuning uchun ham Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev maktab ta‘limini rivojlantirish masalalari yuzasidan o‘tkazgan videoselektor murojaatnomasida: “Mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yoshlarimizni chuqur bilim, yuksak ma‘naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash bizning eng oliy maqsadimiz. Ta‘lim-tarbiya –bu bizning kelajagimiz, hayot-mamot masalasi. Shu bois bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo‘q. Har bir rahbar o‘z ish uslubini o‘zgartirsa, maktabda, qishloqda, mahallada o‘zgarish bo‘lsa, davlat ham rivojlanadi”, -deb ta‘kidlaganlar. [2] Jamiyat va davlatga faol ijodiy bilimni, ta‘limni, rivojlanishni davom ettirishga qodir mutaxassislar zarur. Ular marakkab hayotiy va kasbiy muammolarni amaliy hal qilish salohiyatiga ega bo‘lishlari lozim. Bu esa olingan bilimlar, malakalar va mahorat bilan birga, qo‘shimcha sifatlarga bog‘liqliki, ularni ifodalash uchun “kompetensiya” va “kompitentlik” tushunchalari qo‘llaniladi.

Kompetent yondashuv oliy ta‘limni modernizatsiyalash nuqtayi nazaridan yangi pedagogik voqelik hisoblanadi. Mazkur yondashuv doirasida amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya va kompetentlikni didaktik birliklar sifatida ko‘rib chiqish hamda ta‘limning an‘anaviy uch elementi (triada) - “bilim - ko‘nikma - malaka”ni oltita birlik (sektet) - “bilim - ko‘nikma - malaka - amaliy faoliyat tajribasi - kompetensiya - kompetentlik” tarzida tahlil qilish talab etiladi. Dastlab “kompetensiya” tushunchasining mohiyatini aniqlashtirib olish zarur. Kompetensiya (lotincha so‘z bo‘lib, erishaman, to‘g‘ri kelaman ma‘nolarini bildiradi) - sub‘yektning maqsadni qo‘yish hamda unga erishish uchun tashqi va ichki zaxiralarni samarali amalga oshirishga tayyorgarligi, boshqacha qilib aytganda, bu subyektning muayyan faoliyat obyekti bilan bog‘liq muammolarni muvaffaqiyatli hal etishga doir shaxsiy qobiliyatidir.

“Kompetentlik” tushunchasi ta’lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o’zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o’zaro munosabatlarda yangi yo’l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to’la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik” ni anglatadi.

L.M.Mitina pedagogik kompetentlik - deganda predmet haqidagi bilimlar, o’qitish metodikasi va didaktikasi, pedagogik muloqot ko’nikma va malakasi, shuningdek o’z-o’zini rivojlantirish, o’z-o’zini takomillashtirish, o’zo’zini amalga oshirish usullari va vositalarining uyg’un birlashishini tushungan [3]. U pedagogik kompetentlik tuzilmasida quyidagi uchta tashkil etuvchini ajratgan: faoliyatli, kommunikativ va shaxsiy. L.M.Mitina tomonidan taklif etilgan pedagogik kompetentlikni tuzilmashtirishdan kelib chiqqan holda, biz bo’lajak mutaxassislar uchun egallanish darajasi pedagogik kompetentlikning rivojlanish darajasini aniqlaydigan quyidagi kompetensiyalar majmuasi yetarli va zarur deb hisoblaymiz: - faoliyatli yoki maxsus kompetensiya (bilim, ko’nikma, malaka va pedagogik faoliyatni amalga oshirishning individual usullari); - shaxsiy yoki kasbiy kompetensiya (kasbiy o’z-o’zini takomillashtirish va o’zo’zini amalga oshirishga oid bilim, ko’nikma va malakalar); - kommunikativ kompetensiya (pedagogik faoliyatni ijodiy amalga oshirishga oid bilim, ko’nikma va malaka).

Professionallik va kompetentlik tushunchalari umumiy xususiyatlarga ega. Kompetentlikning bir necha turlari mavjud:

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo’llay olinishidir.

Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko’rsatish ko’nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub’ektlar bilan muloqotga kirisha olish.

Maxsus kompetentlik – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKM ni izchil rivojlantirib boorish bo’lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, information, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko’zga tashlanadi. Ular o’zi quyidagi mazmunni ifodalaydi.

Psixologik kompetentlik – pedagogik jarayonda sog’lom psixologik muhitni yarata olish, ta’lim oluvchilar va ta’lim jarayoning boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o’z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish.

Metodik kompetentlik – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, tarbiyaviy faoliyat shakllarini to’g’ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga mos tanlash, metodlarni samarali qo’llay olish, vositalarni muvoffaqiyatli qo’llash.

Kreativ kompetentlik – pedagogik faoliyatga tanqidiy, ijodiy yondashish, o’zining ijodkorlik malakalariga namoyish eta olish.

Innovatsion kompetentlik - pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta’lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayoning samaradorligini oshirishga doir yangi g’oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga samarali tatbiq etish.

Kommunikativ kompetentlik – ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan ta’lim oluvchilar bilan samimiy muloqotda bo’lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta’sir ko’rsata olish[4].

Kompetensiyaning har bir turi ko‘nikmalar, bilimlar, ko‘nikmalar to‘plamini o‘z ichiga oladi. Pedagoglarda ular turli darajalarda namoyon bo‘ladi. Xizmat vazifalarini bajarishda uning xatti-harakatlari ko‘rsatkichlariga e‘tibor berib, u yoki boshqa kompetensiyalar qanday rivojlanganligini aniqlash mumkin. Kompetentlik qanday shakllanadi? O‘qituvchining kompetentligini shakllantirish uchun asosiy narsa bu maxsus kasbiy ta’limdir. Kelajakda amaliyotda olingan bilim va ko‘nikmalar boshlang‘ich kompetensiya darajasini to‘ldiradi.

Kasbiy va akmeologik kompetentlikka ega bo‘lishda o‘z ustida ishlash, o‘z-o‘zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. O‘z-o‘zini rivojlantirish vazifalari o‘zini –o‘zi tahlil qilish va o‘zini o‘zi baholash orqali aniqlanadi. O‘z ustida ishlash – pedagogning izchil ravishda o‘zining kasbiy BKM va shaxsiy sifatlarini rivojlantirib borish yo‘lida amaliy harakatlarni tashkil etishi.

O‘z ustida ishlash quyidagilarda ko‘rinadi:

- Faoliyatga ijodiy va tanqidiy yondashish;
- Kasbiy va ijodiy hamkorlikka erishish;
- Ishchanlik qobiliyatini rivojlantirish;
- Salbiy odatlarni bartaraf etib boorish;
- Ijodiy sifatlarini o‘zlashtirish;

Pedagog mutaxassis sifatida:

- Aniq maqsad intilish asosida pedagogik jarayonni takomillashtirish;
- Pedagogik jarayon samaradorligini, o‘zining ishchanlik faolligini oshirish;
- Izchil ravishda yangilanib borayotgan pedagogik bilimlarni o‘zlashtirish;
- Ilg‘or texnologiya, metod hamda vositalardan xabardor bo‘lish;
- Faoliyatga fan-texnikaning so‘nggi yangiliklarini samarali tatbiq etish;
- Kasbiy malakalarni takomillashtirish;
- Ko‘nikma salbiy pedagogik nizolarning oldini olish, bartaraf etish choralarini izlash, uning o‘z ustida ishlashini ifodalaydi.

REFERENCES

1. Shavkat Mirziyoyev. Xalq ta’limi tizimini rivojlantirish pedagogning malakasini va jamiyatda nufuzini oshirish, yosh-avlod ma’naviyatini yuksaltirish masalalariga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishidagi nutqidan. 2022-yil 8-yanvar.
2. Jabborova Onahon Mannopovna, Jumanova Fatima Uralovna, & Mahkamova Shohida Rahmatullayevna. (2020). Formation of Artistic Perception of Future Teachers. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(4), 4087-4095.
3. Митина Л.М. (2004). Психология труда и профессионального развития учителя. - М.: Академия. - 320 с.
4. "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 October 2021 / Volume 2 Issue 10 www.openscience.uz 339

THE ROLE OF "INTERCULTURAL COMPETENCE" IN TEACHING LANGUAGES

Zulfizar Karimova

Senior teacher, Tashkent branch of MSU named after M. V. Lomonosov

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011449>

One of the purposes of teaching language is to enable learners to establish good human relationship and cultural pluralism in literature, history, art, and other fields of science. It is the key topic of the globalization where the discussion on cultural pluralism take place. In the spirit of cultural pluralism, all American newspapers try to show diversity of the US life taking into consideration WASP, Afro- and Latin American traditions. Analysis of online materials (news, reports, analytical articles, journalists' blogs) of the three leading American newspapers: The New York Times, The Wall Street Journal illustrates that language reflects the environment in which we live. In addition to the environment, language reflects cultural values.

At the end of the 90s, the concept of "intercultural competence" as an indicator of a person's formed ability to effectively participate in intercultural communication and as an important category of a new scientific theory entered the Russian methodology. The appeal to the new scientific theory in linguistics is conditioned by a number of objective circumstances.

Modern geo-economic and geo-cultural situations force a person to be able to coexist in a common life world, that is, to be able to build a mutually beneficial dialog with all subjects of this common life space, to be able to build humanitarian intercultural bridges between representatives of different professions and cultures [1]. An important role in this is played by language, which is the only possible tool through which the interaction between people of different nations and cultures becomes a reality. Hence, the reorientation of linguodidactic and methodological research on the problem of intercultural communication, and, more precisely, on the problems of forming students' ability to effectively participate in it.

Intercultural communication is interpreted by Russian linguodidacticians as a set of specific processes of interaction between communication partners belonging to different linguistic and ethno-cultural communities.

Communication in intercultural situations, even if its participants possess a common language code, is always characterized by conflicts between knowledge and ignorance.

The main vector of modern linguodidactic and methodical scientific research should be aimed at resolving these conflicts, i.e. at theoretical substantiation of the most optimal ways to develop students' ability to realize and understand foreign lexico-grammatical constructions corresponding to the norms of communicative activity of an individual of a different linguo-ethno-cultural community and a different national-linguistic picture of the world. It is about the formation of a person's ability to intercultural communication. This process is carried out in educational conditions in the interrelation of the students' mastering of the foreign language code, development of their cultural experience, which includes the individual's attitude to himself, to the world. Mastering each new language, a person expands not only his horizons, but also the boundaries of his worldview and worldview. The way he perceives the world and what he sees in it is always reflected in the concepts formed on the basis of the person of the original language and taking into account the variety of expressive means inherent in this language [2]. Moreover, no situations are perceived by man impartially. They are evaluated by him, as well as phenomena of other cultures, always through the prism of cultural norms and values accepted in the native linguosociety, through the prism of the model of worldview internalized by the

individual. In these conditions, intercultural relations are formed between people, in which cultural systemicity is cognized in the moments of transcending the boundaries of the system.

Culture is not only present in the classroom setting but also in the language that is being taught. It is important to become good observers of the culture in order to be able to use the language well. Students are to be equipped with the cognitive skills they need in a second-culture environment. The cultural variables need to be respected if the students are to benefit from new experiences, to escape cross-cultural misunderstandings – conflicts of values and expectations. Learners need to know not only the linguistic knowledge but also the culturally acceptable ways of interacting with others. It permits entrance into contact with other realities and cultures, to understand their mentality and varied customs, creates cultural understanding, which is the key to a tolerance, respect, consensus [3]. One of the key components of communicative competence is discourse competence. Discourse competence presupposes an ability to recognize the communicative purpose of a given genre. Indeed if one has misunderstood the nature of genre, communication will fail, irrespective of one's linguistic ability. Cultural literacy is necessary in order to understand the language being used. If we select language without being aware of the cultural implication, we may not communicate well. Communicating with non-native speakers in any language takes skill, experience, and sensitivity.

Skills and abilities, cognition and skills, the development of links in one chain - the formation of personality. The teaching foreign language in the context of intercultural theory has a great personal-developmental potential and from this point of view is promising for the school. The main conclusion of the above is summarized in the understanding of the modern purpose of language learning as an interactive whole, which has an "output" on the learner's personality, on his/her readiness, abilities and personal qualities, allowing him/her to carry out various types of speech-thought activity in the conditions of social interaction with representatives of other linguoethno-societies and their culture of a different linguistic image of the world.

The integrity of this goal is manifested in the interrelation of its three aspects: pragmatic, cognitive, pedagogical.

- The pragmatic aspect is connected with the formation of communicative competence in the learner;

- Cognitive (cognitive) aspect - with the use of the language as a tool for learning another linguistic culture and means of developing intercultural competence and personality in general.

- Pedagogical aspect - determines the way of extra-linguistic existence of a multicultural linguistic personality. The extra-linguistic qualities of a personality capable of successfully communicating in situations of intercultural interaction also include independence, activity, empathy [4].

Getting to know another culture, Building tolerance and academic honesty through English teaching – these are topical issues of today to support and develop the civilizations' dialog. The more you know about the verbal customs of your particular partner, the more successful your intercultural communication will be. The cultural priorities motivate people to behave in certain ways.

Diversity is a fact, and it is not going away. Not all cultures in the world are going to become like ours.

Most people in the world actually think we ought to try to imitate and adopt their cultures. This is true no matter who “we” and “they” are. Somehow we need to learn “to accept

the fact that there are many roads to truth and no culture has a corner on the path or is better equipped than others to search for it”.

The principle of surviving in a multicultural world is that one does not need to think, feel, and act in the same way in order to agree on practical issues and to cooperate. We can agree to be different and to allow for diversity. We can celebrate our own culture in terms of how it is or is not like another, and celebrate other cultures because they are different or are not. The more we know about other cultures the more we will know about our own.

If you work for a foreign firm, your decision about which language to study will be influenced by where your company does business. Being able to speak the partner's language also carries symbolic value. If you do business with a firm in Quebec, you may get through on English, but you send more positive signals if you are able to speak French. Communicating with non-native speakers in any language takes skill, experience, and sensitivity[5].

The first approach is *linguo-ethno-economic* - it is aimed at students' realization of the importance and necessity of knowing their native language and culture, their belonging to a certain *ethnos*. For Russia, *polylingual-ethno-cultural* teaching consists in directing public consciousness to preserve the ethnic identity of all peoples inhabiting the country, to form at the individual level of consciousness a sense of *ethno-psychological*, not only political belonging to an *interethnic* community.

The native *linguo-ethno-culture* should occupy an essential place in the learning process. This process should be aimed at forming an understanding of the *linguoethno-cultural* specifics of the native speaker of the target language while preserving the natural style of communication, which is intended to distinguish his/her speech and non-speech behavior in intercultural communication with foreign peers. Domestic scientists have yet to select *culturological* samples to be offered at the lesson. It is already evident that the intercultural component of the learning process necessitates the search for new psychological, pedagogical and methodological solutions.

These solutions are related to the modeling of language learning systems as a process of acquiring individual experience of communicating with a foreign *linguoculture*. Students, comparing different conceptual systems, enrich their consciousness by internationalizing the world outside their native cultural reality and means of structuring it.

REFERENCES

1. Fusco Girard, L. The role of cultural urban landscape towards a new urban economics: New structural assets for increasing economic productivity through hybrid processes. *Hous. Policies Urban Econ.* 2014, 1, 3–27.
2. Srakar, A.; Vecco, M. Culture as a Fourth Dimension of Sustainable Development? A Statistical Analysis. 2016. Available online: http://eventos.uva.es/file_manager/get_paper/3421 (accessed on 12 October 2017)
3. Lo Bianco, J., Liddicoat, A. & Crozet, C. (eds.) 1999, *Striving for the Third Place: Intercultural Competence through Language Education*. Melbourne: Language Australia.
4. Vescio, T. K., Gervais, S. J., Heiphetz, L., & Bloodhart, B. (2014). The stereotypic behaviors of the powerful and their effect on the relatively powerless (pp. 247–266), in T. D. Nelson (Ed), *Handbook of prejudice, stereotyping and discrimination*. New York: Psychology Press.

5. Cummins, J (2013). Language and Identity in multilingual schools: Constructing evidence-based instructional policies. in D Little, C Leung and P van Avermaet (eds.) Managing Diversity in Education: Languages, Policies, Pedagogies.

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARNING MA’NAVIY KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**
O‘tkirbek Mamajonov

Andijon davlat universiteti, Matematika fakulteti o‘quv ishlar bo‘yicha dekan o‘rinbosari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011432>

Bugungi jamiyat talablari, ilmiy-texnika va texnologiya sur‘atlari o‘zib borishi, talaba-yoshlar bajarayotgan ijtimoiy funksiyalarni yanada murakkablashtirmoqda. Bu ijtimoiy funksiyalar quyidagilardan iboratdir: jahon xalqlari hayotini, mamlakatimiz rivoji, taraqqiyotning O‘zbek modelining mohiyatini har tomonlama chuqur o‘rganish; fan-texnika va texnologiyalar asoslarini chuqur egallash; kasbga aloqador bo‘lgan professional va ijtimoiy ko‘nikmalarni mehnat bilan, siyosi va axloqiy madaniyatni tinmay o‘stira boorish yo‘li bilan hosil qilish; ijtimoiy siyosiy faoliyatda o‘z mehnati bilan faol qatnashish; kelajakdagi mustaqil, ijodiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan maxsus bilimlarni egallash, yangicha dunyoqarashni shakllantirish va hokazolar.

Bu xususiyatlar bo‘lajak o‘qituvchilarning ijodiy mehnatida o‘z ifodasini topadi. Talaba-yoshlar bu davrda o‘z mehnat faoliyati turini, o‘zining ma’naviy idealini belgilashi, muayyan turmush tarzini hosil qilishi lozim. Binobarin, talaba mehnati o‘zining alohida xususiyatlariga ega bo‘lgan aqliy mehnat ekan, demakbumehnata’loo‘qishda, ilmiy faoliyatda va fan asoslarini ijodiy o‘zlashtirishda o‘z ifodasini topadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning faoliyatini rivojlanishi qator o‘ziga xosliklariga ega. Mazkur davrda o‘z-o‘zini tahlil etish qobiliyati va o‘zi haqidagi (o‘zining xatti-harakatlari, his-tuyg‘ulari, xulq-atvori, xarakteri) bilimlarni umumlashtirish, tizimlashtirish ehtiyojining oshib borishi kuzatiladi. O‘zini ma’lum bir ideallar bilan qiyoslash yuzaga chiqadi, o‘z-o‘zini tarbiyalash imkoniyati faollashadi. O‘spirinlik davridagi fikrlash uslubi shaxsiy-emotsionallik bilan ajralib turadi. Dunyoqarash va nazariy muammolarga qat’iy nuqtayi nazar namoyon bo‘ladi (intellektual his- tuyg‘ular faol rivojlanadi).

Aynan ijtimoiy voqelikka ochiq munosabat, ilmiy dunyoqarashga doir yondashuvlarga fundamental javob bera olish ishonitirishning faol usullariga nisbatan irratsional ustanovkalarni shakllantirishga imkon beradi. Ta’lim jarayoni hamda o‘quv maqsad va vazifalarini amalga oshirishdagi shaxs xulq-atvori individual o‘quv uslubini o‘zida aks ettiruvchi barqaror tavsif va psixologik asoslarga ega. Talabalik – shaxsning kasbiy shakllanishi va ma’naviy kompetentligining rivojlanishi nuqtayi nazaridan muhim yosh davri. Mazkur yosh davri o‘zining alohida ehtiyojlari, shaxsning sifat jihatdan o‘zgarishi, psixik hayotning o‘ziga xosliklarining mavjudligi bilan tavsiflanadi. Biz o‘z tadqiqotimizda mazkur yosh davrining quyidagi o‘ziga xosliklariga e’tiborimizni qaratdik: yoshlar o‘zlarining rejalarini tuzib, mustaqil hayot tarzini belgilab va biron-bir kasbni o‘zlashtirishga harakat qila boshlaydi. Yoshlar nafaqat o‘zini katta hayotga qadam qo‘yayotganligini tasavvur qiladi, balki unda haqiqattan ishtirok etadi. Yoshlar uchun bo‘lg‘usi kasbiy intilish (kelajakni xayol, tasavvur va istaklar orqali tasavvur qilish) va emotsional qoniqmaslikni yuzaga keltirib chiqaradigan mavjud holatga qo‘shila olmaslik xos hisoblanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchi uchun jamiyatda o‘z o‘rnini topish, o‘quvchilar bilan hamkorlikka kirisha olish hamda ijobiy munosabatlarni o‘rnatish, hayot mazmuni, o‘z taqdiri bilan bog‘liq bo‘lgan hayajonli, biroq mavhum kechinmalarni tushunish juda muhimdir. Bu barcha masalalar

ekzistensial xusiyatga ega bo'lib, xuddi ana shu asosdan ma'naviy- axloqiy muammolar, o'z-o'zini anglash va tushunishga qiziqish kelib chiqadi. Ajoyib ichki dunyo shakllanadi, axloqiy mezonlarni qabul qilish yoki rad etish yuz beradi, axloqiy refleksiya barcha jarayonlarni diqqat bilan kuzatib boradi.

Yoshlarning ekzistensial muammolari nuqtayi nazaridan S.L.Bratchenkoning individual hayotiy tanlovlar, o'zining shaxsiy o'rnini belgilash, qadriyatlar, ya'ni hayot va o'lim, erkinlik va mas'uliyat, hayot mazmuni va uning yo'qotilishi, muloqot va yolg'izlik haqidagi g'oyasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Umumiy ko'rinishda bu hayotiy qadriyatlar ekzistensialdir, yoshlar uchun bu qadriyatlar axloqiy tanlov uchun asos, muayyan sharoitda, jumladan, kasbiy vaziyatlarda shaxsiy mas'uliyat me'yori sifatida xizmat qiladi.

Shaxsning “hayot subyekti”ga aylanishi oson emas. Biroq shaxslarning ijod sohasida yaratgan durdonalarini tahlil qilib S.L.Rubinshteyn hayrat bilan, ushbu durdona ijodkor hayotining cho'qqisi bo'lsa-da, u hayotning ma'lum bir onidir, hayotning qolgan paytlari “hech qanday e'tiborsiz, past darajada kechadi”– deb yozadi. Demak, hayot, hatto insoniyat uchun ideal bo'lgan shaxslar misolida ham, kerakli saviyada, kerakli mahsuldorlikda va ma'naviy darajada kechavermaydi, hayot bilan ideal o'rtasidagi qarama- qarshilik inson uchun hayotni, yashashni muammoga aylantiradi. Inson “hayot subyekti” bo'lishi uchun ushbu qarama-qarshilikni u pozitiv hal etishi, ya'ni “hayotni yaratish va qurishga” o'tishi lozim. Shaxsning “hayot subyekti”ga aylanishi, eng avvalo, uning hayotiy maqsadida o'z aksini topadi.

Ijtimoiy-falsafiy va pedagogik-psixologik adabiyotlarda shaxs hayotini bir-birigadialektik bog'liq jarayonlar – bolalik (go'daklik), yoshlik, yetuklik va keksalikka bo'lib o'rganish keng tarqalgan. Ushbu jarayonlarni tahlil qilgan va ularga xos xususiyatlarni aniqlagan B.G.Ananyev har bir hayotiy bosqich ma'lum bir qadriyatlarni hayotiy maqsad qilib qo'yishini ta'kidlaydi. U yoshlarda ta'lim va ilm olish, muloqot asosiy qadriyatlar sifatida kelishini va ular hayotiy maqsadini ushbu qadriyatlar orqali belgilashini asoslaydi.

Madaniyatshunoslik yondashuvlari asosida bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy kompetentligini rivojlantirishda таълим-тарбия jarayoni muhim o'rin tutadi. Pedagogik-psixologik fanlar mazmunini o'zining mohiyatiga ko'ra insonning hayotiy maqsad va mo'ljallarni to'g'ri belgilash uchun muhim hisoblangan axborotlar tashkil etadi. Bu axborotlar hayot mazmuni, insonning undagi o'rni, insonparvar qadriyatlarni o'zida ifoda etadi. Bu fanlar talabaga yaxshilik va yomonlik, burch va mas'uliyat, ya'ni ma'naviy yo'nalganlik nuqtayi nazaridan boshqa kishilar bilan munosabatlarni tushunish orqali dunyoni ko'rishga imkon beradi.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda “ma'naviy kompetentlik” atamasi alohida qayd etib o'tilmaydi. Biroq tadqiqot predmeti bilan bog'liqlikda “ma'naviy kompetentlik” tushunchasining mohiyatini ham aniqlashtirish zarur, degan xulosaga kelindi. Muammo yechimiga javobni tayanch kompetensiyalarni tahlil etish orqali aniqlash mumkin, degan faraz ilgari surildi va o'z tasdig'ini topdi.

Ma'naviy kompetentlikning kompetensiyaviy yondashuv tizimidagi o'rnini aniqlash maqsadida o'tkazilgan ilmiy adabiyotlar tahlili ijtimoiy hamda ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, dunyo bilan o'zaro uyg'un munosabatlarga erishish, qadriyat va me'yorlarning turli tizimlari ichki birligini anglash uchun insonning o'z ma'naviy olamini rivojlantirishi va amalga oshirishi kabi o'ziga xos belgilarga ega qadriyatli-dunyoqarashga doir subkompetentlik sifatida talqin qilindi.

Ma'naviy kompetentlik shaxs integrativ xususiyati sifatida o'zida ma'naviy bilimdonlik,

ma'naviy qadriyatlar tizimida o'z o'rnini aniqlash imkoniyati va hayotiy vaziyatlarning keng ko'lamida ma'naviy yetuklikni namoyon qilish qobiliyatini birlashtiradi. Mazkur kompetentlikning asosiy funksiyalariga quyidagilar kiradi: aksiologik, yo'naltiruvchi va boshqaruvchi. Ma'naviy kompetentlikni rivojlantirish tuzilmasi maqsadga muvofiq ravishda quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi: tanishtiruv- tahliliy, qadriyatli-yo'naltiruvchi, refleksiv-faoliyatga doir.

Ma'naviy kompetentlikni rivojlantirish jarayoni uchta o'zaro bir- biri bilan bog'liq bosqichlarni amalga oshirishni talab etadi: ma'naviy sohaga doir bilimlarni kengaytirish; ma'naviy qadriyatlarga yo'nalganlik; shaxsiy ma'naviy qadriyatlar asosida faoliyatni tashkil etish va boshqarish.

Madaniyatshunoslik yondashuvlari asosida bo'lajak o'qituvchining ma'naviy kompetentligini rivojlantirish barqaror, mustaqil va yaxlit hodisa sifatida oliy ta'lim muassasasi o'quv-tarbiya, pedagogik-psixologik fanlarni o'rganish jarayonida qisman aks etganligini ko'rsatadi. Bu esa, unga qiziqishning mavjud emasligi, shunchalik noaniqlik doirasida uni o'rganishning murakkabligini асослайди.

Madaniyatshunoslik yondashuvlari asosida bo'lajak o'qituvchining ma'naviy rivojlanish sohasi doirasida subyekt, shaxs va individuallik sifatida talabalarning yosh tavsifi bir tomondan, uning ma'naviy kamolotida pedagogik-psixologik fanlarning o'rni va roli hamda ikkinchi tomondan, talabalik yillari o'z-o'zini namoyon etishda aks etadigan faol axloqiy tanlov davri ekanligini ko'rsatdi.

REFERENCES

1. Абрамова Г. С. Психология только для студентов: Учебное пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 271 с.
2. Абрамова Г.С. Психология только для студентов: Учебное пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 271 с.
3. Абульханова – Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – С.29.
4. Avliyakov N.X., Musayeva N.N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Yangi asravlodi, 2003. – 190b.
5. Azimova N.E. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash texnologiyasi: ped.fan.nom....dis.Avtoref. – T., 2012. – 23b.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASH VA RIVOJLANTIRISHDA KASBIY BILIMLARNING O‘RNI

Meruert Pazilova

Nukus davlat pedagogika instituti, Pedagogika kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari doktori

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10011440>

Hozirgi kunda ham oliy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarning kasbiy hamda nazariy bilimlarini rivojlantirishning muayyan shakl va metodlari hamda ushbu maqsadga yo’naltirilgan ta’limning mazmunini aniqlashga kuchli ehtiyoj sezilmoqda. Talabalarga ta’lim berish jarayoni ularni kasbiy faoliyat tajribasi va fundamental bilimlar bilan qurollantirishdan iborat. Bularning barchasi talabaning o’quv-bilish faoliyatlari va o’quv jarayoni natijalari orqali namoyon bo’ladi. Ta’lim jarayonida uning mazmuni bilan bog’liq holda talabaning turli jihatlari: intellektual, ma’naviy, kasbiy layoqatlari rivojlanadi. Natijada bo’lajak o’qituvchi kasbiy faoliyat sub’ekti sifatida shakllanadi. Ta’lim jarayonida bevosita bo’lajak o’qituvchining kasbiy dunyoqarashi rivojlanadi. Uning intellektual, kasbiy sifatleri tarkib topadi.

Kasbiy talablar zamonaviy ta’limga qo’yilgan ijtimoiy buyurtmadan kelib chiqqan holda belgilanishi lozim. Bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlash va rivojlantirishda kasbiy bilimlar asosiy o’rinni egallashi lozim. O’quv jarayonida talabalarning kasbiy bilimlari tarixiy ijtimoiy tajriba va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning uyg’unlashuvi asosida rivojlantiriladi. Talabalarni kasbiy bilimlarni egallashga yo’naltirish ularning o’quv-bilish faoliyatini rivojlantirish asosida amalga oshiriladi. Mazkur bilimlarni talabalar bir vaqtning o’zida egallashlari mumkin.

Qiziqishlar bo’lajak o’qituvchilarda faollik, bilimlarni egallashga bo’lgan intilish va chanqoqlikning tarkib topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Qiziqishlarning qondirilishi bilimlarni egallash, uni faol qo’llash natijasida yangi qiziqishlarning vujudga kelishiga asos yaratadi. Yangi qiziqishlarning vujudga kelishi esa o’quv-bilish faoliyatini rivojlantirish imkonini beradi. Bilish qiziqishlari faoliyat natijasida shakllanadi va rivojlanadi. Bilishning asosiy yo’naltiruvchisi hayratlanishdir. Xayratlanish natijasida inson muayyan xodisani bilishga intiladi, uni o’rgana boshlaydi. O’quv materialiga nisbatan bilish qiziqishlari har doim ham yaqqol namoyon bo’lavermaydi. Xodisalarning jozibadorligi esa shaxsning bilish faoliyatlarini rivojlantiradi. Talabalarni mashg’ulotlarda rang-barang ish turlari yordamida ijodiy faoliyatga jalb etish mumkin. Talabalar bilish faoliyatlarining rivojlanganligini suhbatlar, savol-javoblar, testlar yordamida aniqlash mumkin.

Talabalar o’z javoblarini tahlil qilish asosida bilish faoliyatlari natijalarini baholashga muvaffaq bo’ladilar. O’quv jarayoni o’zaro ikki turdagi harakatlarni mujassamlashtiradi. Birinchi – talabalarning faoliyati va o’rganish jarayonlarini ifodalovchi harakatlar. Tayyorgarlik jarayonlari esa ta’limiy faoliyat natijasida mujassamlashadi. O’rganish faoliyati bilish harakatlarini ifodalaydi. Shaxsiy tajriba orqali amaliy faoliyatda namoyon bo’ladi.

Talabalarning o’quv-bilish faoliyatlari o’rganish asosida faollashadi va amaliy harakatlar orqali namoyon bo’ladi. Faoliyat talaba shaxsining bilish harakatlarini ongli tarzda boshqarib, bilim, ko’nikma, malakalarni egallashga asos yaratadi. O’rganish esa shaxsning o’ziga xos faoliyati hisoblanadi. Mutafakkir ajdodlarimiz inson faoliyatining mazkur turini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratganlar. Inson o’z harakatlarini muayyan maqsad yo’lida ongli tarzda boshqarganida uning bilish faoliyati rivojlanadi.

O’rganish bilish jarayonlari: xotira, tasavvur, idrok, aqlning moslashuvchanligi hamda irodaviy sifatlar: diqqatni boshqarish, xis-tuyg’ularni nazorat qilish kabilarga muayyan talablar

qo'yadi. O'quv jarayonida nafaqat bilish faoliyati, balki ehtiyojlar, motivlar, his-tuyg'ular, iroda faollashadi. Inson faoliyati har doim maqsadga yo'naltirilgan bo'lib, rejalashtirilgan natijaga bo'ysundirilib, unga erishilishini ta'minlaydi. Maqsad faoliyatni yo'naltiradi va uning rivojlanish yo'lidagi kamchiliklarga tuzatishlar kiritadi.

Faoliyat – bu munosabatlar majmui emas, balki, maqsadlarni uyg'unlashtiruvchi, motivlarni yo'naltiruvchi harakatlar majmuidir. Motivlar esa faoliyatni amalga oshirish vositasi bo'lib, inson faoliyatining mazmun mohiyatini aniqlashga xizmat qiladi. Natijada faoliyat maxsuldor xarakterga ega bo'ladi. U insonning tashqi va ichki xarakatlari, bilimlari, ko'nikmalari, motivlari, ehtiyojlarida o'z ifodasini topadi. Qaysi faoliyat yetakchi o'rin egallashiga qarab, insonning bilish harakatlari rivojlanadi. Jumladan, pedagogik faoliyati, muloqot faoliyati kabi.

Taniqli rus olimi V.V.Davidov o'z tadqiqotlarida bilish faoliyatining o'ziga xos konsepsiyasini taqdim etgan. O'quv materialini o'zlashtirish jarayonida shaxs nafaqat bilimlar va ko'nikmalarni o'zlashtiradi, jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida u o'z faoliyatini amalga oshirishga layoqatli ekanligini namoyon etadi [2.;37].

Tadqiqotchilikdan farqli tarzda o'quv faoliyatida bo'lajak o'qituvchilar xis-tuyg'ularini emas, balki intellektual bilish imkoniyatlarini namoyon etadilar. Shu tariqa o'quv faoliyati jarayonida talabalar xususiylikdan umumiylikka, mavhumlikdan aniqlikka qarab harakatlanadilar. Mazkur harakat jarayonida ularning o'quv-bilish imkoniyatlari kengayadi, intellektual taraqqiyotlari ta'minlanadi.

O'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish natijasida talabalarda nazariy ong va nazariy tafakkur shakllanadi. Aynan nazariy tafakkur yordamida bo'lajak o'qituvchilarda imperik tafakkur shakllanadi. Bu esa butun o'quv-bilish faoliyati davomida bilish imkoniyatlarini kengayishiga asos yaratadi.

O'rganish faoliyati talabaning o'z-o'zini o'zgartirishi, rivojlantirishini ta'minlab, muayyan bilim, ko'nikma, malakalarni egallagan mutaxassis sifatida faoliyat ko'rsatishiga olib keladi. O'quv faoliyatining predmeti sifatida talabalarning bilish faoliyatlarini rivojlantirishga ko'maklashadigan o'quv materiallari, ijtimoiy-madaniy tajriba va pedagogik ta'limotlar namoyon bo'ladi. O'quv faoliyatlari o'zida bir qator maxsus faoliyatlar va turli darajadagi bilish operatsiyalarini mujassamlashtiradi. Bunday faoliyatlar sirasiga dastlab o'quv materialni mazmunini aniqlash faoliyatlari, o'quv materialiga ishlov berish harakatlarini kiritish mumkin. Ushbu faoliyatlar bilan bir qatorda nazorat faoliyatlari ham amalga oshiriladi. Mazkur faoliyatning xarakteri va tarkibi o'quv materiallarini tanlash va ularga ishlov berish faoliyatlaridan kelib chiqadi.

Talabalar kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarni samarali o'zlashtirishlari uchun ularda o'quv faoliyatiga tayyorlik, mustaqil o'qib o'rganish, o'z-o'zlarini nazorat qilish va baholash, bilish faoliyatining o'ziga xos jihatlarini o'zlashtirish, mustaqil tayyorlanish uchun o'z vaqtlarini taqsimlay olish kabi sifatlar shakllangan bo'lishi kerak. Talabalarni o'quv faoliyatiga muvafaqiyatli moslashtirish uzoq davom etadigan pedagogik jarayondir. Ushbu jarayonda ular o'quv faoliyatining barcha shakllariga jadal tarzda kirishadilar. Ularda ta'limning barcha shakllariga moslashish va idrok etish jarayoni tezlashadi. Natijada ularda keng ko'lamli kasbiy madaniy talablar va ehtiyojlar shakllanadi. Kasbiy rivojlanish jarayonida talabaning o'quv-bilish faoliyatlari rivojlanadi, kasbiy faoliyat tajribasini egallash jarayoni tezlashadi. Ularda muayyan kasbiy kompetensiyalar hosil bo'ladi.

Ixtisoslashish natijasida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy hukmlar, qiziqishlar chuqurlashadi. Natijada ularning intellektual sohalarini rivojlanib, o'quv-bilish faoliyatlari rivojlanadi. Talabalar uchun xarakterli bo'lgan jihatlardan biri kasbiy shakllanishning samarali yo'llari va usullarini izlashdan iborat. O'quv-bilish faoliyatlari yetarlicha faollashgan mutaxassislar o'zlarining kasbiy traektoriyalarini tanlashga qiynalmaydilar. Shu bilan bir qatorda ularda kasbiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan bilimlarni mustaqil egallash ehtiyoji kuchli bo'ladi. Bo'lajak o'qituvchilar madaniy hodisalar va kasbiy rivojlanish usullari va shakllarini baholash ko'nikmasiga ham ega bo'ladilar. Ayniqsa, pedagogik amaliyot jarayonida ularning o'quv-bilish faoliyatlari rivojlanadi. Kasbiy shakllanish jarayonida talabalar o'z ustlarida ishlaydilar, faol izlanadilar va pedagogik bilimlarni o'z amaliy faoliyatlarida qo'llashga harakat qiladilar. Mustaqil harakatlanish natijasida ularda o'quv-bilish faolligi vujudga keladi. O'z kasbiy bilimlari va ko'nikmalarini tahlil qilib, ushbu yo'nalishdagi bo'shliqlarni aniqlagan holda mustaqil bilim olishga intiladilar. Shunga ko'ra ta'lim va bilish jarayonida talabalar faoliyatining 3ta asosiy turini ajratib ko'rsatish mumkin.

Faoliyatning birinchi turi OTMlardagi ta'lim jarayoniga talabaning keng ko'lamda yondashishini ifodalaydi. Talabaning qiziqishlari keng ko'lamdagi bilimlar sohasida markazlashadi. Uning ijtimoiy faolligi OTM faoliyatining barcha sohalarida namoyon bo'ladi. O'quv faoliyatlari esa dastur doirasidan tashqariga chiqib, faollashadi. Natijada bo'lajak o'qituvchilar keng ko'lamli ixtisoslashuvga ega bo'lib, o'z sohalariga oid bilimlarni chuqur o'zlashtirishga muvaffaq bo'ladilar.

Ikkinchi turdagi talabalar faoliyati tor doiradagi aniq ixtisoslashishda namoyon bo'ladi. Ushbu o'rinda ham talabaning o'quv-bilish faoliyatlari dastur doirasidan tashqariga chiqadi. Ushbu o'rinda bo'lajak o'qituvchi o'quv-bilish faoliyatining dasturdan tashqariga chiqishi mustaqil bilim olish imkoniyatlarining kengayganligida ifodalanadi. Ushbu o'rinda talabalarning ma'naviy ehtiyojlari kasbiy ehtiyojlar va qiziqishlar bilan uyg'unlashadi.

Talabalar o'quv-bilish faoliyatining uchinchi turi dastur doirasida amalga oshirilib, u ijodiy va faollik xarakteriga ega. Bunday talabalar alohida iqtidor egalari bo'lib, ularning o'quv-bilish faoliyatlari muntazam faollashadi, kasbiy bilimlarni o'zlashtirish, mustaqil bilim olish ehtiyojlari rivojlanib boradi. Ular kreativ fikrlash tarziga ega bo'ladilar. Mutafakkir ajdodlarimiz bunday talabalar bilan alohida yondashuv asosida ish olib borganlar va ularning iqtidorlarini har doim qo'llab-quvvatlaganlar.

Biz tajriba-sinov ishlari davomida talabalarning o'quv-bilish faoliyatini tahlil qilishga intildik. Tahlillar natijasida ular faoliyatining 3ta tipologiyasi farqlanishi aniqlanib, ularning har biri o'z xulq-atvor modeliga egaligi ayon bo'ldi. Ma'lumki, talabalik davri intellektual rivojlanishning o'ziga xos bosqichi hisoblanadi. Bu davrda kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar bilan bir qatorda umummadaniy bilimlar ham o'zlashtiriladi. Ajdodlarimiz merosi va zamonaviy kasbiy pedagogik jarayonlarni tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, talabalarning bilish faoliyatini rivojlantirish sohasidagi ko'p asrlik tarixiy tajribalar va innovatsion yondashuvlarni uyg'unlashtirgan holda bo'lajak mutaxassislarning o'quv-bilish faoliyatini samarali rivojlantirishning nazariy asoslari va pedagogik tizimini vujudga keltirish mumkin. Mazkur integratsiya birinchi navbatda mutafakkir ajdodlarimiz tajribasidagi ilg'or qarashlar, pedagogik ta'limotlar bilan zamonaviy yondashuvlarning uyg'unlashuvi asosida yaxlit pedagogik nazariyaning vujudga kelishini ta'minlaydi. Bunday yondashuv yuqori malakali pedagoglar tayyorlash tizimini takomillashtirishga asos yaratadi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, talabalarning o’quv-bilish faoliyatini tahlil qilish va integrativ, refleksiv yondashuvlardan foydalangan holda rivojlantirish nafaqat bo‘lajak mutaxassislarning intellektual taraqqiyotini ta’minlash, balki ularni kasbiy rivojlantirish hamda oliy pedagogik ta’lim tizimini takomillashtirish uchun ham alohida ahamiyatga ega.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 14 avgust 2018 yildagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5847-son Farmoni.<https://lex.uz>
2. Davidov V.V. Проблемы развивающего обучения. М.: Педагогика, 1986
3. Safarova R.G. Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences. Miasto Przyszłości Kielce 2023. ISSN-L: 2544-980X. Impact Factor: 9.2 View of Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences (miastoprzyszlosci.com.pl)
4. Safarova R.G. Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS) Volume: 02 Issue: 05| 2023 ISSN:2751- Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time | Vital Annex : International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (innosci.org)
5. Safarova R.G. Didactic Factors and Conditions Ensuring the Formation of Critical Thinking Skills in Primary Class Students. BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:6|2023

MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARDA UMUMINSONIY QADRIYATLARGA OID KOMPETENTLILIKNI RIVOJLANTIRISH

Ozod AbdugʻAniyev

T.N.Qori Niyoziy nomidagi Oʻzbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti Ilmiy kotibi,
p.f.f.d (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10012196>

Oʻzbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlardan koʻzlangan pirovard maqsadga erishishda taʼlim sohasida olib borilayotgan ishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jumladan, Yangi tahrirda qabul qilingan “Taʼlim toʻgʻrisidagi” Qonunning 7-moddasida kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimining natijaviyligi oliy taʼlim muassasalari faoliyati samaradorligini zamonaviy talablar asosida oshirib borish vazifasini qoʻyadi. Mazkur vazifani amalga oshirishda oliy taʼlim talabalarining har biridan yuksak kasbiy salohiyat va insoniy sifatlariga ega boʻlish talab etiladi deb belgilab qoʻyilgan ham mamlakatimiz ertasi boʻlgan talaba-yoshlarni axborot-texnologiyalaridan unimli foydalangan holda kasbiy salohiyatli va kompetensiyalarini rivojlantirish orqali yetuk kadrlar sifatida tarbiyalash maslasi davrning oʻzi taqozo etmoqda.

Maʼlumki, Oʻzbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 12 yanvar kuni Hindiston Respublikasi Bosh vaziri Narendra Modi raisligida onlayn shaklda oʻkazilgan «Global Janub ovozi» sammiti yalpi majlisida nutqi “Bugun Yangi Oʻzbekistonda keng koʻlamli islohotlar izchil davom ettirilmoqda. Siyosatimizning markazida inson qadri va uning manfaatlarini taʼminlash eng ulugʻ maqsad va vazifa etib belgilangan. Taraqqiyot strategiyamizning asosiy mazmuni – qonun ustuvorligi va inson kapitalini rivojlantirish, adolatli va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishdan iboratdir. Mamlakatimizda amonaviy taʼlim va kasb-hunarlarni egallash imkoniyatini kengaytirish uchun barcha sharoit yaratilmoqd” deb takidlaganlari ham bejiz emas.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-oktyabrda qabul qilgan Oʻzbekiston Respublikasida Oliy taʼlim tizimining 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida[1]”gi Farmonida “2030 yilgacha Oliy taʼlimni rivojlantirish konsepsiyasi”da milliy taʼlim tizimini yangi natijaga erishishga yoʻnaltirishda “Universal bilimlar, koʻnikmalar, malakalarning yangi tizimi, shuningdek, taʼlim oluvchilarning mustaqil faoliyat va shaxsiy masʼuliyat tajribasi, yaʼni zamonaviy asosiy kompetensiyalar” sifatida xizmat qilishi keltirib oʻtilgan[1].

Xususan, Yangi Oʻzbekistonda sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirish shiddat bilan rivojlanib globallashtirib integratsiyalanayotgan dunyo shiddat bilan oʻzgarib, milliy oʻzlikni anglashi, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, shaxs maʼnaviyatini mustahkamlash jarayonlarida turli yot gʻoyalarning salbiy taʼsiri ortib, odamlarning ongi-shuʼuri va qalbi uchun kurash kuchayib borayotgan bir davrda taʼlim-tarbiya, targʻibot va tashviqot ishlari jarayonida umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, milliy gʻoya, millat va ularning oʻzaro bogʻliqligi masalasining dolzarbligi yanada oshmoqda. Xalqning maʼnaviy hayotida oʻzligini anglash muhim oʻrin tutadi. Shunday ekan, talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirishda ayni maʼnaviy-ahloqiy tarbiyalanishini taʼlim-tarbiya jarayonining avvalo, milliy oʻz-oʻzini anglashining mazmun-mohiyatini, xalq, millat tushunchalari hamda ularning oʻzaro aloqadorlik jihatlariga alohida eʼtibor qaratish lozimligi qayd etilmoqda. Talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirishda

pedagogik-psixologik jihatlarini tahlil etar ekanmiz, biz tomonimizdan olib borilgan tadqiqotlarni o'rganish doirasida avval, mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ishlaridagi ilmiy imkoniyatlarni tahliliga to'xtalib o'tishni lozim deb topdik.

Talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirishdaning pedagogik hamda psixologik rivojlantiruvchi sifatleri, ta'lim mazmuni va mohiyati, shakl va tamoyillarini ifodalab: “kompetensiyani bu,” - olimlar tomonidan bildirilgan fikrlarning etimologik tahlilini ham ta'kidlash lozim. Dunyo olimlari tomonidan ushbu tushunchani o'rganish jarayonida quyidagi fikrlarga to'xtalib o'tilgan[2]. “Kompetensiya” tushunchasi olimlar tomonidan turlicha talqin etilgan. Ta'limda kompetensiyaviy yondashuv deb, avvalo, “Competence” so'zi “to compete” so'zidan kelib chiqqan bo'lib[2], “u yoki bu soha bo'yicha bilimdonlik” deya e'tirof etilgan. Jumladan, olib borilgan ilmiy taraqqiyotda pedagogika fani ushbu tushuncha tahliliga nafaqat jahonda, balki mamlakatimiz olimlari tomonidan tadqiqot ishlari olib borilayotganini ham keltirib o'tish lozim. Kompetensiyaviy ta'limda faoliyat ko'rinishlari uchun tadqiqotning yakuniy maqsadi kompetensiyalarni shakllantirish masalasi turib uning rivojlantirilishi ham eng ustuvor jihatlardan biri sifatida qaraladi[2].

Sharq mutafakkirlaridan Jaloliddin Rumiy [3] o'z qarashlarida “Jismoniy mansublik bilan birga ruhoniyl, ma'naviy yaqinlikka ham ishonadi va u ma'no ahlini avliyo farzandi” deya ta'kidlaydi. Xususan, yoshlar ma'naviy-ruhiy yetukligi o'z davrida mutafakkir olim qarashlarida o'z ifodasini topgan[3].

Ma'lumki, Yangi O'zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirishda ta'lim jarayonida talabalarga, vatanparvarlik, milliy iftihor ruhida shakllanadigan bilishning o'ziga xos shakllaridan biridir deb etirof etish mumkin. Demak, shaxsning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, jamiyat, ijtimoiy qatlami, siyosiy partiya va boshqa fuqarolik jamiyati institutlarining muayyan maqsadlari ifodasi, ularni bu yo'lda birlashtirishi, uyushtirishi, faoliyatga undashi, safarbar qilishi»[4] deb ifodalab o'tgan.

Xorij olmlarida Hutmacher Walo[9; 11-b.] ta'limda kompetensiyaviy jihatlariga to'xtalib o'tar ekan: “Ta'lim tizimida yosh avlodda dahldorlik xissini uyg'otish, kattalarga hurmat, kichiklarga izzatda, madaniyat, til, din vakillari bilan ijtimoiy munosabatlarda madaniyatlararo munosabatlarda” kompetensiyalarni rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etadi[9].

I.Frumin[5; 38-b.] tadqiqotlarida ta'limda kompetensiyani ma'lumotlar va malakalarning oddiy kombinasiyasi sifatida qaralmaydigan va haqiqiy masalalarni hal etishga yo'naltirilgan ta'limiy natijaning yangi turi sifatida e'tirof etadi. Ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishning yo'nalishlari u asosiy kompetensiyalar, umumlashgan maqsadli ko'nikmalar, amaliy predmetli ko'nikmalar va hayotiy malakalar deb atagan va ular orasida eng muhimi asosiy kompetensiyalar g'oyasi hisoblanadi deb ifodalab o'tgan[131].

Olim L.Davidov[6] tadqiqotlari doirasida kompetensiya masalasiga alohida urg'u berib, bir aniq sifatlarni rivojlantirishda kompetensiyaviy ta'limning o'zaro aloqador va o'zaro bog'liq bilim, ko'nikma va malaka, amaliy faoliyat tajribasi sifatida qarash muhim o'rin tutadi[6].

A.V.Xutorskiy[7] tadqiqotlari doirasida kompetensiya asosida yotuvchi ko'nikma, malaka va faoliyat usullarini ajratib o'rgangan bo'lib, ularni rivojlantirilishi kerak bo'lgan, shaxs sifatlarini bloklarga guruhlagan: kreativ, kognitiv, kommunikativ va dunyoqarashga oid, tashkiliy faoliyatli guruhli bloklarga ajratib ularda shaxsning jismoniy, emotsional, intellektual, qadriyatli va ma'naviy-axloqiy sifatlarni ajaratib tahlil qilgan holda ifodalab o'tgan[7].

I.Zimnyaya[8;37-b.] o‘z izlanishlari doirasida kompetensiyaviy yondashuvning shakllanishini batafsil ko‘rib chiqqan, u mahalliy hamda xorijiy olimlarning mazkur yondashuvga oid tadqiqotlarning natijalarini tahlil qilgan bo‘lib, yangi ta‘lim paradigmasini shakllantirishning asosiy bosqichlarini ajratgan, bu unga, birinchidan asosiy kompetensiyalarni guruhlashga ajratish, nazariy asoslashga, ikkinchidan, ularning ayrim asosiy, zaruriy nomenklaturasini aniqlashga, uchinchidan esa ularning har biriga kiruvchi komponentlar yoki kompetensiyalar turlarini belgilashga imkon beradi deb ifodalagan.

Olim tomonidan kompetensiyaviy ta‘limning komponentlari tarkibi quyidagi jihatlarga ajratgan holda ifodalagan: ya‘ni,

- ta‘limda kompetensiyaning yuzaga kelishi (ya‘ni, motivasion jihatlari);
- kompetensiyaviy yondashuv ta‘lim mazmuniga oid bilimga egalik (kognitiv faoliyat);
- kompetensiyaviy yondashuvning turli-tuman standart va nostandart vaziyatlarda namoyon bo‘lish jihatlari (ahloqiy-xulqiy jihat);
- kompetensiyaviy ta‘limning mazmuni va uning ob‘ektiga munosabat (qadriyatli-mazmunli faoliyat);
- ta‘limda kompetensiyaning namoyon bo‘lish jihatlari o‘quv-tarbiya jarayoni va natijasi emotsional-irodaviy tartib kabi sifatlariga ajratiladi.

Demak, Yangi O‘zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishning asosiy maqsadi yoshlarda bunyodkor g‘oyalarning mazmun-mohiyatan sog‘lom yoki nosog‘lom, ezgu yoki yovuz, bunyodkor yoki buzg‘unchi g‘oyalarning bo‘lishi mumkinligini yoritish hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalanishi muhim pedagogik vazifa sifatida qaralmoqda.

Bizga ma‘lumki, umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish talabalarning kundalik fikrlaridan farqli yana o‘z tafakkurida paydo bo‘lsada, keng jamoatchilik manfaatlarini ifoda etishda o‘z milliy qadriyatlari asosida tarbiyalansa muhim o‘rin tutadi. Demak, talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish asosiy omil sifatida o‘ziga ishonch va e‘tiqodga aylanib e‘tirof etilganligi sababli talabalarni vatanga sadoqat ishonch, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida kamol topishi, qadrlar tayyorlashda mamlakat taqdiri uchun jon kuydiradigan kadrlar etib tarbiyalash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

REFERENCES

1. Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun. 2020 yil 23 sentyabr / <https://lex.uz/docs/5013007>
2. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoev 12 yanvar kuni Hindiston Respublikasi Bosh vaziri Narendra Modi raisligida onlayn shaklda o‘kazilgan majlisdagi nutqi. 2023 y. 13 yanvar. №-8-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // PF-5847-son .
4. Rumi J. Ma‘naviy masnaviy. Muhammad tarjimai. Tehron, 2001 yil, 7-b. Forscha-o‘zbekcha lug‘at.
5. Milliy istiqlol g‘oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondashuvlar.. (kadrlar tayyorlash milliy dasturi vazifalari doirasida). T.: 2002.-19 b.
6. Frumin I. Za chto v otvete? Kompetentnostnyy podxod kak yestestvennyy etap obnovleniya soderjaniya obrazovaniya. I.D.Frumin // Uchitelskaya gazeta. - 2002. - № 36. - S. 38-39.

7. Abduganiyev, O. T. (2022, December). FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY ACTIVE CITIZENSHIP COMPETENCE IN STUDENTS. In E Conference Zone (pp. 10-13)

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI MILLIY QAHRAMONLAR FAOLIYATI
VOSITASIDA O‘QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHDA
MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVIDAN FOYDALANISHGA TAYYORLASH**

Nasiba Masharipova

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10013521>

Tanqidiy fikrlashni pedagogikada shaxsni aqlan rivojlanganlik darajasini belgilab beruvchi atama sifatida izohlash mumkin. Chunki tanqidiy fikrlash jarayoni shaxsning egallagan bilimlari, intellektual qobiliyati, madaniyyatligininng mahsuli sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish ular uchun muhim ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash o‘quvchilarga shaxslararo munosabatlarni o‘rnatishda, jamiyat hayotida, tengdoshlari jamoasida faol bo‘lishga va o‘z pozitsiyasini egallashiga komaklashadi. Shuning tanqidiy fikrlash o‘quvchilarga o‘zi egallagan bilim, axborot va g‘oyalarini ko‘pchilikka ma‘lum qila olish, tarkiban murakkab bo‘lgan masalalarni tushunish, asosli va maqbul qarorlar qabul qilish, o‘z nuqtai nafari bildirishning amaliy jarayonidir.

Tanqidiy fikrlash bir qator psixologik va pedagogik jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Idrok, intellekt, xotira, intuitsiya, hissiyot, sezgi, kabi psixologik jarayonlar tanqidiy fikrlashning ob‘ektiv tuzulmasini shakllantiradi. Madaniyat, ma‘naviyat, axloq, dunyoqarash, intellektual rivojlanganlik kabi pedagogik tushunchalarning mavjudligi tanqidiy fikrlashning sub‘ektiv asoslari tashkil etadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘quvchilarni tanqidiy fikrlash jarayoniga olib kirish uchun shaxsga yo‘nalitirilgan bir qancha rivojlantiruvchi pedagogik va psixologik jarayonlar amalga oshirishga tayyorlash lozim.

a) psixolog tomondan:

- o‘quvchilarni olamni, jamiyatni, insonlarni, muammo va maqsadlarni idrok etishga;
- tushuncha, ma‘lumot, bilim va tajribalarni xotirada saqlashga;
- so‘zlash, fikr yuritish va bayon qilishga, oqilona qarorlar qabul qilish, anglab harakatlanishga oid intellekt sohasini rivojlantirishga;
- o‘z ichki sezgi va intuitsiyasiga ishonitirshga yo‘naltirilgan jarayonlar.

b) pedagogik tomondan:

- o‘quvchini umumiy madaniy saviyasini oshirishga, ijodiy-madaniy qobiliyatlarini shakllantirishga, davrning madaniy muhitini anglashga, o‘zini madaniyatli shaxs sifatida shakllantirishga;
- odob axloq qoidalariga bo‘ysunish, o‘z xulq-atvorini tahlil etish, milliy qadriyatlarni hurmat qilish, shaxslararo munosabatlarda insonparvar bo‘lish;
- o‘z mustaqil fikriga ega bo‘lish, o‘z qarashlari va g‘oyalarini ayta olish, o‘z ustida ishlash, kitob o‘qishga qiziqitirish, insoniy fazilatlar yoki yomon illatlarni farqlashga o‘rgatish kabi.

O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda milliy qahramonlar faoliyatidan foydalanish, milliy qahramonlar faoliyatining ibratli tomonlarini o‘quv-tarbiyaviy material sifatida o‘quvchilarga taqdim qilish natijasida o‘quvchilarning avvalo madaniy dunyoqarashi shakllanib boradi. Madaniy merosga oid bilimlarni o‘quvchilarga taqdim etish ularni ajdodlarimizning bunyodkorlik faoliyati bilan yaqindan tanishishlariga ko‘maklashadi.

Pedagogika ensiklopediyasida madaniy meros quyidagicha izohlangan: **MADANIY MEROS**¹⁰ – avlodlar tomonidan yaratilgan amaliy tajriba, ma’naviy-axloqiy, ilmiy, diniy va madaniy qarashlar, xalq madaniyati va ijodida ifodalangan moddiy hamda ma’naviy boyliklarni anglatuvchi tushuncha. Madaniy merosimizni ko‘z qorachig‘idek asrab- avaylash, boyitish, yosh avlod ongiga ular haqidagi ma’lumotlarni yetkazish, ulardan faxrlanish hissini tarbiyalash orqali milliy g‘ururni shakllantirish katta pedagogik ahamiyatga ega.

Shu o‘rinda ta’kidlash mumkinki, bo‘ljak o‘qituvchilarni o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishga tayyorlashda avvalo madaniy yondashuvning o‘rni muhimdir. chunki shaxs faoliyati uning madaniyat ko‘nikmalari bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi. shu o‘rinda madaniyasizlik tushunchasiga ham to‘xtalib o‘tsak. **MADANIYATSIZ** – madaniyati yo‘q, madaniyatdan orqada qolgan; ma’rifatsiz shaxs sifatini ifodalovchi atama¹¹. **MADANIYATSIZLIK** – insoniyatning moddiy va ma’naviy boyliklari, kashfiyot, yangilik, ijod namunalari, maishiy va ma’naviy sohalarida erishilgan yutuqlar, qadriyatlar, madaniyat va ma’naviyatdan bebahralik yoki madaniy boyliklarga bepisandlik, tarbiyasizlikni ifoda etadigan tushuncha¹². Shuning uchun avvalo o‘quvchilarda madaniyat ko‘nikmalarini shakllantirish maqsadga muvoiqdir. Chunki madaniyatli, jamoa va jamiyatda o‘zini tutishni biladigan, o‘zining axloqiy qiyofasiga, xulq madaniyatiga ega o‘quvchigina bo‘layotgan voqe-hodisalarga, shaxslararo munosabatlarga tanqidiy fikrlash asosida xulosalar chiqara oladi.

O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda milliy qahramonlarning madaniyati, madaniy faoliyat yutuqlari bilan tanishtirib borishda tarixiy-madaniy yondashuvdan foydalanish imkoniyatlari mavjud. Milliy qahramonlarimiz hisoblangan Amir Temur va Zahiriddin Muhammad Boburning madaniy faoliyati haqida ko‘plab tarixiy manbalarda ma’lumot berilgan.

Amir Temur va Temuriylar davri madaniy rivojlanishning eng yuksak cho‘qqisiga chiqqan. Milliy qahramon hisoblangan Amir Temur nafaqat buyuk sarkada, davlat arbobi, shu bilan bir qatorda yuksak axloq va madaniyat sohibi bo‘lgan. O‘zining ma’naviy-ma’rifiy hamda bunyodkorlik ishlari bilan ilmu fan va madaniyatning taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shgan. Amir Temurning ma’naviy-manadaniy yo‘riqnomasi va tanqidiy fikrlar majmui sifatida e’tirof etilgan “Temur tuzuklari”da axloq qoidalariga, shariatga, amal qilish, shaxslararo muloqot va muomala madaniyati, olim va fuzalolarni, ziyo ahlini qadrlash, fahmu farosatli bo‘lish borasida o‘zining qimmatli ibratlarini taqdim qilgan.

Amir Temur o‘z faoliyatida yurtni obod qilish, uning tabiatini go‘zallashtirish, tuproqlarini unumdor qilish kabi ishlarni juda muhim hisoblab, bu sohada katta ishlarni amalga oshirgan. Shu bilan bir qatorda o‘zining bunyodkorlik ishlari bilan ko‘pchilikka ibrat bo‘lgan. Amir Temur o‘z tuzuklarida shunday deydi: “Har bir shaharda masjidlar, madrasalar, xonaqolar, hammomlar qurishni, musofir yo‘lovchilar uchun yo‘l ustida rabotni bino qilishni, daryolar

¹⁰ Pedagogika: ensiklopediya. II jild/tuzuvchilar: jamoa.//Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. – 376 b. – 224 b

¹¹ Pedagogika: ensiklopediya. II jild/tuzuvchilar: jamoa.//Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. – 376 b. – 228 b

¹² Pedagogika: ensiklopediya. II jild/tuzuvchilar: jamoa.//Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. – 376 b. – 228 b

ustida ko‘priklar qurishni buyurdim. Kimki biron sahroni obod qilsa yoki biron bog‘ ko‘kartirsa yoxud biron xarob bo‘lib yotgan yerni obod qilsa, birinchi yili undan hech narsa olmasinlar, uchunchi yili qonun-qoidaga muvofiq xiroj yig‘ilsin”. Natijada ayni shu davrda madaniy yodgorlik ko‘plab barpo etilgan.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda madaniyatshunoslik yondashuvidan foydalanishda quyidagi madaniy kompetensiyalarni rivojlantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- o‘quvchilar va o‘qituvchilar jamoasida hamda ota-onalar bilan bo‘lgan munosabatda o‘zaro hurmatga asoslangan muomala madaniyatini shakllantirish;
- ta‘lim-tarbiya jarayoniga nisbatan mas‘uliyatli bo‘lish madaniyatini shakllantirish;
- sinf va sinfdan tashqari ma‘naviy, ma‘rifiy, ilmiy, ommaviy tadbirlarni tashkil etish va unda ishtirok etish madaniyatini shakllantirish;
- o‘quvchilar va o‘qituvchilar jamoasida o‘zini tutish, yurish, turish, gigiena va salomatlik qoidalariga rioya qilishi madaniyatini shakllantirish;
- o‘quvchilar va o‘qituvchilar jamoasida o‘z hatti-harakatlarini tahlil qilish, maktabda, sinfda, oilada, jamiyatda bo‘layotgan voqealarga o‘z fikrini, tanqidiy tahlilini bayon etish madaniyatini shakllantirish kabilardan tarkib topadi.

Madaniyatshunoslik yondashuviga tayangan holda madaniy-ta‘limiy muhitning shakllantirilishida pedagoglar va o‘quvchilar birgalikda turli madaniy tashabbuslarni amalga oshirishlari nazarda tutiladi. Yuqorida ta‘kidlangan o‘quvchilar va o‘qituvchilar jamoasida o‘z hatti-harakatlarini tahlil qilish, maktabda, sinfda, oilada, jamiyatda bo‘layotgan voqealarga o‘z fikrini, tanqidiy tahlilini bayon etish madaniyatini shakllantirish yo‘nalishining amalga oshirilishi natijasida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari rivojlanadi.

Ta‘limni madaniyatshunoslik yondashuvi asosida tashkil etish o‘quvchilarda yangi madaniy bilimlar va ko‘nikmalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadi. O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan milliy qahramonlar faoliyatini targ‘ib etishga qaratilgan turli ma‘rifiy tadbirlar, badiiy kechalar, tanlov va musobaqalar o‘quvchilarda milliy qahramonlar faoliyatini o‘rganishga, ular qilgan bunyodkorlik, ma‘rifatparvarlik ishlaridan xabardor bo‘lishga va tahlil qilishga ko‘maklashadi. Masalan Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Zahiriddin Muhammad Bobur, Pahlavon Mahmud, Najmiddin Kubro kabi milliy qahramonlarning Vatani va xalqi faravonligi yo‘lidagi bunyodkorlik ishlari, o‘zlarining va xalqining ilmini oshirishga oid faoliyatlari, pedagogik qarashlari, ilgai surgan g‘oyalari, hikmatlari dars va darsdan tashqari jarayonlarda madaniy muhitni rivojlantirish vositasi sifatida foydalanilsa maqsadga muvofiqdir.

Tanqidiy fikr yurita oladigan o‘quvchilarda o‘z fikrini, munosabatini, qarashlarini bayon etish madaniyati shakllantirish ham muhim hisoblanadi. Muayyan munosabatning bildirilishida uning taqdim qilinish uslubi qanchalik madaniyatli tarzda, kommunikativ yondashuvga tayangan holda ifoda etilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shunu alohida ta‘kidlash kerakki, tanqidiy fikrlash aniq ma‘lumotlarga, bilimlarga, tajribalarga asoslanadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023-yildagi 158-sonli “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida GI Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4038-son Qarori.
3. Amir Temur haqida hikoyalar. To‘plovchi va nashrga tayyorlovchi To‘lqin Hayit. – T.: “O‘zbekiston”, - 2009. - 49 b
4. Masharipova N.R. O‘quvchilarda ma’naviy sifatlarni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari. Science and Innovation International scientific journal Volume 1 issue 6. Uif. 2022: 8.2 Issn: 2181- 3337.P.62-66. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7105342>
5. Pedagogika: ensiklopediya. II jild/tuzuvchilar: jamoa.//Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. – 376 b.
6. Paul R. Critical thinking: what every person needs to survive in a Rapidly Changing World/ Sonoma State Uni. 1990
7. Safarova R.G. Didactic Factors and Conditions Ensuring the Formation of Critical Thinking Skills in Primary Class Students. BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:6|2023

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ КАК УСЛОВИЕ УСПЕШНОСТИ ЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Умида Акрамова

Магистр первого курса Азиатского Международного университета

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10013557>

Педагогическое мастерство составляют не только профессиональные знания, но и способности к педагогической деятельности. Они указывают на особенности протекания психических процессов, содействующих успешности протекания педагогической деятельности. Учитель начальных классов должен иметь общие и специальные способности, чтобы успешно справлять своей деятельностью.

К **общим способностям** учителя начальных классов входят те способности, которые определяют высокие результаты в любой человеческой деятельности.

К **специальным способностям** учителя начальных классов относятся те способности, от которых зависит успех именно педагогической деятельности, обучения и воспитания детей младшего школьного возраста. К специальным способностям учителя начальных классов можно отнести:

- способность видеть и чувствовать, понимает ли ребенок изучаемый материал, устанавливать степень и характер такого понимания;
- способность самостоятельно подбирать учебный материал, определять оптимальные средства и эффективные методы обучения для начального образования;
- способности по-разному излагать, доступным образом для учеников младшего возраста один и тот же учебный материал с тем, чтобы обеспечить его понимание и усвоение всеми учащимися;
- способность строить обучение с учетом индивидуальности учащихся, обеспечивая быстрое и глубокое усвоение ими знаний, умений и навыков;
- способность за сравнительно короткий срок добиваться усвоения значительного объема информации, ускоренного интеллектуального и нравственного развития всех учащихся;
- способность правильно строить урок, совершенствуя свое преподавательское мастерство от занятия к занятию;
- способность передавать свой опыт другим учителям и в свою очередь учиться на их примерах;
- способность к самообучению, включая поиск и творческую переработку полезной для обучения в начальном звене информации, а также ее непосредственное использование в педагогической деятельности;
- способность формировать у младшего школьника нужную мотивацию и структуру учебной деятельности (учения).

Особый класс специальных педагогических способностей учителя начальных классов составляют способности к воспитанию детей. Среди них в качестве главных можно выделить следующие:

- способность правильно оценивать внутреннее состояние другого человека, сочувствовать, сопереживать ему (способность к эмпатии);

- способность быть примером и образцом для подражания детей младшего школьного возраста в мыслях, чувствах и поступках;
- способность вызывать у ребенка благородные чувства, желание и стремление становиться лучше, делать людям добро, добиваться высоких нравственных целей;
- способность приспособливать воспитательные воздействия к индивидуальным особенностям воспитываемого ребенка;
- способность вселять в человека уверенность, успокаивать его, стимулировать к самосовершенствованию;
- способность находить нужный стиль общения с каждым ребенком, добиваться его расположения и взаимопонимания;
- способность вызывать к себе уважение со стороны воспитываемого, пользоваться неформальным признанием с его стороны, иметь авторитет среди детей.

Среди специальных педагогических способностей учителя начальных классов есть и способность особого рода – способность к педагогическому общению. Ученый-психолог В.А. Кан-Калик писал, что педагогический труд насчитывает в своей структуре более 200 компонентов. Общение является одной из самых сложных его сторон, т.к. через него осуществляется главное в педагогической работе: воздействие личности учителя на личность ученика. Одним из важных качеств педагога начального образования является умение организовывать длительное и эффективное взаимодействие с детьми. Данное умение обычно связывают с коммуникативными способностями педагога. Владение профессионально-педагогическим общением – важнейшее требование к личности педагога в том ее аспекте, который касается межличностных взаимоотношений. Особой сферой проявления способности к педагогическому общению является применение педагогом поощрений и наказаний. Их применение особенно действенно в работе с младшими школьниками, они стимулируют успехи учащихся, особенно тогда, когда поощрения и наказания заслужены и справедливы. От педагогической оправданности поощрений и наказаний зависит их стимулирующая роль.

Эффективное поощрение:

- осуществляется систематически;
- сопровождается объяснением учителя того, что именно в действиях ребенка заслуживает поощрения;
- связано с личной заинтересованностью учителя в успехах ученика;
- соотносится с достижением учеником определенных результатов;
- предполагает информирование ребенка о значимости достигнутых им результатов;
- развивает у ребенка умение организовывать свою работу с расчетом на достижение хороших результатов;
- сравнивает прошлые и настоящие достижения ребенка;
- соразмерно затраченным учеником усилиям;
- сопоставляет достигнутое ребенком с приложенными с его стороны усилиями, показывая, что при желании ученик может достигать успехов в будущем;
- воздействует на мотивационную сферу ребенка, опираясь на внутренние стимулы: интерес, цели саморазвития, удовлетворенность от учения и др.;

- концентрирует внимание ребенка на том, что его успех зависит от него самого, от собственных способностей и возможностей;

- способствует проявлению интереса учащегося к новым заданиям, когда прежние задания уже выполнены.

Чтобы добиться наиболее эффективной педагогической деятельности в своей области, учитель должен научиться воспитывать, формировать и всеми способами развивать в себе выделенные нами специальные педагогические способности.

Коммуникативные способности проявляются в умении устанавливать правильные взаимоотношения с детьми, чувствовать настроение всего коллектива, понять каждого ученика.

Виды способностей:

Дидактические. Составляют основу умений излагать материал учащимися доступно, интересно, четко, ясно. Педагогическое мастерство учителя не ограничивается способностью четко и доступно передавать информацию, оно проявляется в умении пробудить, взбудоражить ум детей.

Организаторские. Проявляется в умении организовывать деятельность учащихся, создавать коллектив и сделать его инструментом при помощи которого формируется соответствующая структура личности, организовать свою деятельность (точность, аккуратность, дисциплинированность). Это все является следствием организаторских способностей.

Коммуникативные. Позволяют устанавливать правильные взаимоотношения с учащимися.

Перцептивные. Лежат в основе умения проникать во внутренний мир ребенка.

Суггестивные. С помощью твердого волевого слова добиваться нужного результата воздействия (способность внушать).

Научно-познавательные (академические). Получать информацию в ногу со временем.

Эмоциональная устойчивость. Владеть собой в любой ситуации.

Оптимистическое прогнозирование. Умение ставить цель на перспективу.

Выделяют **конструктивные, организаторские и коммуникативные компоненты** педагогической деятельности. Педагог должен обладать соответствующими способностями.

Конструктивные способности проявляются в желании и умении развивать личность ученика, отбирать и композиционно строить учебно – воспитательный материал применительно к возрастным и индивидуальным особенностям детей.

Организаторские способности проявляются в умении включать учащихся в различные виды деятельности и эффективно воздействовать на каждую личность.

REFERENCES

1. Турдиева Нигора Саидовна, & Турдиева Нигора Саидовна. (2022, 20 декабря). ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ НА РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА. МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «ВРЕМЯ НАУЧНОГО ПРОГРЕССА», Варшава, (Польша).

2. Турдиева, Н. (2022). Планирование и учет воспитательно- образовательной работы в начальной школе. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz)*, 24(24).
3. Турдиева Н. С. ИЗ ОПЫТА УЗБЕКИСТАНА ПО ФОРМИРОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У ПЕДАГОГОВ //INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS OF PHILISOPHY, PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY. – 2019. – С. 107-110.
4. Saidovna T. N. *Pedagogical ethics and pedagogical tact* //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 12. – №. 3. – С. 305-310.
5. Saidovna T. N. *The Concept of the Teacher's Pedagogical Technique* //European Multidisciplinary Journal of Modern Science. – 2022. – Т. 4. – С. 877-883.
6. Turdieva, N. S. (2021). Didactic conditions for the formation of attitudes toward education as a value among primary school pupils. *Middle European Scientific Bulletin*, 10.
7. Турдиева Н. С. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ЭТИКА И ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ТАКТ //БАРҚАРОРЛИК ВА ЕТАКЧИ ТАДҚИҚОТЛАР ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 237-243.
8. Ashurova Z. Boshlang'ich ta'lim sifat va samaradorligini oshirish: strategiya, innovatsiya va ilg'or tajribalar: Pedagogning fasilitatorlik faoliyati ta'lim sifatini kafolatlash garovi //Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali. – 2021. – Т. 1. – №. 1.

OLIIY TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA GEYMIFIKASIYADAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Gulzira Zarimbetova

NDPI “Boshlang'ich talim” kafedrası assistent o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10013572>

Mamlakatimizda bugungi kunda o'qituvchilar oldiga o'quvchi-yoshlarga alohida e'tibor qaratish, ularni jismonan sog'lom, aqliy rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, iqtidori va intellekti yuqori, hayotiy nuqtai nazariga ega, vatanparvar shaxs qilib tarbiyalash, ijtimoiy faolligini oshirish, ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash ishlarini qo'yimoqda.

O'zbekiston Respublikasixalq ta'limini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida “O'qitish usullarini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish: kichik yoshdan o'quvchilarda o'qishga qiziqish, sog'lom, kuchli va ta'sirchan motivatsiyani shakllantirish hamda kasb tanlash, kasbiy o'sishini mustaqil rejalashtirish, zamonaviy kasblarni egallash qobiliyatini rivojlantirish; zamonaviy darsliklar, o'quv-uslubiy qo'llanmalar uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni joriy etgan holda mul'timedia ilovalarini yaratish; Davlat ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan kompetentsiyalar va o'quv jarayonini interaktiv boshqarish mahorati tamoyillariga asoslangan pedagogik faoliyatni baholash mezonlarini ishlab chiqish; o'quv muddatlarini o'zgartirmagan holda o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish kompetentligini ta'minlovchi zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirish” borasida qator vazifalar belgilab olingan.[1.1]

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z tarbiyalanuvchlarining quvnoq, cheklovlarisiz hayot tarziga o'rganib qolishi, nima uchun dars davomida o'rnidan turib yurish, gaplashish, o'ynash mumkin emasligini yetarlicha anglamasligi, shuningdek, qolibga solingan u uchun, chegaralangan erkinliklar, majburiyatlar stressni, muvofaqqiyatga erisha olmagan hollarda esa depressiyani keltirib chiqarishini yaxshi biladi. Bu esa, bolada o'qishga nisbatan qiziqishning so'nishi kelajakda uning yaxshi kadr, etuk, barkamol shaxs bo'lib etishishiga jiddiy to'siqni keltirib chiqarishi mumkin.

Bola o'ganishga tayyor, ammo boshqacha shaklda. Bolaning o'qish shaklini o'zgartirish istagi bugungi kunda zamonaviy ta'limning tendentsiyasini belgilash mumkin. Yangi avlod shu sababli komp'yuter, telefon, ijtimoiy tarmoqlar, video o'yinlarga qaramlik va o'zaro kommunikatsiya muammosi paydo bo'ldi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, bola o'ynashni xohlaydi, degan to'tamga kelish mumkin. Ta'limning vazifasi esa mana shu imkoniyatni berishdir. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchilari oldiga ta'limni geymifikatsiyalash masalasining muhim ahamiyat kasb etishini e'tirof etmoqshimiz.

2011-yili Oksford ingliz lug'ati “gamification” so'zini lug'atga qo'shdi. Ayrim xalqaro lug'atlar esa bu so'z bir oz avvalroq iste'molga kiritilganidan guvohlik beradi. Unga “o'yin texnikasi va konsepsiyalarini boshqa sohalarga tatbiq etish” deb izoh berilgan. Ta'limdagi geymifikatsiya nazariyasi -ko'ngilochar mashg'ulotlar orqali o'quvchilarga fanni o'rgatish. Bunday o'qitish jarayonida o'yinga xos elementlardan foydalaniladi. “Gamification” vositasida o'quvchini rag'batlantirish barobarida, uning muammoga yechim topish mahoratini oshiradi. Finances online elektron nashrining ma'lumot berishicha, tadqiqotlarda o'quvchilarning 67% i o'yinlar orqali o'rganish an'anaviy o'rganishdan ko'ra ularni ko'proq rag'batlantirishini aytishgan. Tadqiqotlarda raqamli o'yinlardan foydalanish - o'quvchini ta'limiy muhitga olib

kirishi isbotlangan. Ta’limga o’yinlarning ko’proq tatbiq etish, ishtirokchini ilhomlantirishning qiziqarli, interaktiv usulini taqdim etadi.

Ta’limni geymifikatsiyalashda o’yin maqsadlarini o’quv maqsadiga nisbatan o’zgacha tarzda shakllantirish maqsadga muvofiq. Ammo, bu o’quv rejasiga mos keladigan aniq mavzuga asoslangan bo’lishi kerak. Masalan, 3 sinfdagi “Ona tili va o’qitish savotxonligi” darsida “An’qaw mergen” qoraqalpoq xalq ertagini o’ganish doirasida quyidagicha maqsad qo’yish va undan foydalanish mumkin. “Siz o’rmon qurqichisiz va siz hech kimga ko’rinmasligingiz uchun yashirilib olishingiz kerak, buning uchun esa boshqa joy izlab topishingiz kerak. Siz topadigan joyda daraqzorlar ko’p va sizga nisbatan ovchida shubha o’yg’otmasin. Yashirin ko’zatishda sizga yordam beradigan joyni toping”. Maqsadni shu tariqa qo’yish boshlangich sinflarda ertak mazmunini chukur o’ganib olish yani nazariy materiyallarni o’ganish imkonini beradi. Unda qatnashadigan ob’ektlarni o’rganishi, ob’ektlarning nomlari va xarakteristikasi bilan tanishish orqali qo’yilgan o’yin vazifalarini hal qilishi kerak bo’ladi.

Ta’limni geymifikatsiyalashda butun sinf uchun mukofat tizimini joriy etish lozim. Bu esa o’yinni samarali amalga oshirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Mukofat sifatida sinfdagi barcha o’quvchilarga qo’shimcha bonus ballarini berish yoki muzey, hiyobonlar, bolalar maydanchalariga ekskursiyalar tashkil etish samarali natija beradi.

Ma’lum bo’lishich hohlagan ta’lim jarayoni samarasini ta’minlash uchun avvalo, o’quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish kerak.

Ta’lim jarayoniga o’yin usullarini kiritish boshlang’ich ta’limni tashkil etishning an’anaviy bo’lmagan shakllariga qiziqishni orttiradi va bu esa o’quvchilarning intensiv o’zaro ta’sirini, muammolarni hal qilishga nostandart yondashuvlardan foydalanishga chaqiradi.

O’yinlarga asoslangan ta’limni an’anaviy usullar bilan taqqoslaganda, u o’rganishning yanada samarali vositasi ekanini anglash mumkin. Olib borilayotgan tadqiqot natijalariga ko’ra, geymifikatsiya orqali o’rganish o’quvchining o’ziga bo’lgan ishonchini 20 foizigacha oshiradi. Shuningdek, raqamli o’yinlar orqali o’rganish bilimlarning saqlanish darajasini 90% ga, bajarilgan topshiriqlar sonini esa 300% ga oshiradi. O’yin asosida o’rganish, shuningdek, konseptual bilimlarni 11% ga va amaliy bilimlarni 20% ga yaxshilaydi. Shuningdek, buning o’ziga xos yutuqlari mavjud bo’lib, o’quvchining kognitiv rivojlanishiga yordam beradi. Kognitiv rivojlanishda yordam berish uchun gamifikatsiyadan foydalanish miyaning mintaqalari faolligini oshirib, yetarli darajada rivojlanishiga imkon beradi. Kognitiv rivojlanishni kuchaytirish uchun maxsus ishlab chiqarilgan o’yinlar ko’pincha “miya o’yinlari” deb nomlanadi. Miya o’yinlari tobora ommalashib bormoqda, foydalanuvchi javob berishi yoki hal qilishi kerak bo’lgan turli savol va muammolarga asoslangan. Miya o’yinlari miyaning axborotni qayta ishlash va saqlash tezligini yaxshilaydigan jismoniy faollikni ham talab qilishi mumkin. Sinf o’yinlari odatda jismoniy faollikni qo’llab-quvvatlashi bilan o’ziga xos bo’lib kelgan. Partadan chiqib yoki sinfxonadan tashqarida o’ynalgani uchun ham, ta’limiy o’yinlar o’quvchilarni rag’batlantirgan va o’ziga jalb qilgan. Bu jihatni elektron o’yinlarda ham joriy qilish mumkin. Interaktiv o’yin bilan mashq bajarish odatdagi mashq kabi samaralidir. Ushbu mashq shakli video o’yin o’ynashni yaxshi ko’radigan, ammo hozirda jismoniy faol bo’lmagan o’spirinlarga juda foydali bo’ladi. Faol bo’lishning uzoq muddatli foydalari ko’p.[2.3]

Geymifikatsiyadan barcha ehtiyojga ega bo’lgan o’spirinlarga ta’lim berish vositasi sifatida foydalanish mumkin. Olimlar autizm tashxisi qo’yilgan talabalarni o’rgatish uchun

video‘yin shaklida gamifikatsiyadan foydalanish samaradorligini o‘rganib chiqishdi. Ushbu tadqiqot natijalari bu metodning samarali ekanligini ko‘rsatdi.[3.2]

Shuningdek, o‘qish va o‘rganishga to‘sqinlik qiluvchi jismoniy nuqsonlardan biri disleksiyadir. Bu o‘qish va yozish qobiliyatining buzilishi bilan bog‘liq. Italiyadagi Padua universiteti hamda BosisioParini Medeya institute o‘tkazgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, disleksiya bilan og‘rigan bolalar o‘qishga qiynalsalar ham, ular video‘yinlar orqali fanlarni o‘zlashtirishga muvaffaq bo‘lganlar. Gemifikatsiya orqali o‘quvchiga ichki rag‘bat - motivatsiya berish mumkin. Tabiatan ichki motivatsiyaga ega bo‘lgan o‘quvchi "ruhiyatida ta‘lim olish evaziga tug‘iladigan ishonch uchun, o‘rganish evaziga sodir bo‘ladigan anglash jarayonidan kuch olgani tufayli, maqsadga erishganlik hissidan zavqlanish uchun ham o‘qib-o‘rganadi"[3.4]

O‘quvchining o‘zlashtirishini tushirib yuboradigan omillardan biri o‘zining qobiliyatsizligidan qo‘rqishidir. Gemifikatsiya o‘quvchilarning qobiliyatsizlik qo‘rquvini kamaytiradi. Muvaffaqiyatsizlik o‘rganishning ajralmas qismidir, ammo ko‘pincha sinfxonasida muvaffaqiyatsizlik o‘quvchi uchun sharmandalik va xijolat manbai bo‘lib qoladi. O‘n yoshli bolaning bir necha marta muvaffaqiyatsizlikka uchragan bo‘lsa ham, video o‘yinlarni qayta-qayta o‘ynayotganiga guvoh bo‘lgan bo‘lsangiz, demak o‘yinlar o‘rganishdagi muvaffaqiyatsizlik oqibatida yuzaga keladigan qo‘rquv hamda uyalish hissini o‘zgartiradi. Bolalar o‘rganish jarayonida nafaqat muvaffaqiyatsizlikni qabul qilib, yana harakat qiladilar, balki qiziqishni o‘rganishning bir qismiga aylantiradilar. Bunda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining faoliyati etakchi rol o‘ynaydi.

Gemifikatsiyadagi yana bir jihat - o‘yinning darajalarga bo‘linishi va keyingi bosqich o‘tish jarayoni, shuningdek, keyingi bosqichga ularni nima kutib turganiga nisbatan qiziqish ham o‘rganuvchini olg‘a chorlaydi.

O‘yin elementlarining geymifikatsiyada qo‘llaniladigan uchta toifasi mavjud va ular: dinamika, mexanika va komponentlarni o‘z ichiga oladi. Har bir mexanik element bitta yokibir nechta dinamik elementlar bilan, har bir component esa bir nechta dinamik elementlar bilan bog‘langan bo‘lsdi. Har bir dinamik element, umumiy tasvirlangan dinamikaning bir yoki bir nechta qismlaiga erishish yo‘li hisoblanadi.

Xulosa qilib atganda ta‘lim jarayonini geymifikasiyalash boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari oldiga o‘quvchilar motivatsiyasi, qiziqishini orttiribgina qolmay, Davlat Ta‘lim Standartlarida belgilangan bilim, ko‘nikma, malaka va kompetentsiyalarga erishish usullarini, darsda tashabbuskorlik ko‘rsatish, jonbozlik qilish guruhdagi o‘zaro ijobiy va raqobatli muhitni yuzaga keltirishni nazarda tutadi. Shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘quvchilar fikr-mulohazalarini ochiq ayta olishlariga, har qanday psixologik bosimning yo‘qolishiga va hamkorlikdagi, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim muhitini ta‘minlashga yordam beradi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi// O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.04.2019 yildagi PF-5712-son Farmoni.
2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси <https://lex.uz/docs/6445145>
3. A.I. Kuramshin, Periodicheskiy zakon / D.I. Mendeleyev - M.: AST, 2018
4. Russler, N.: Gamification in inklusivem E-Learning. Master Thesis. Humboldt-University Berlin.
5. <https://www.realinfluencers.es/en/2019/05/09/8-21st-century-methodologies/>

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI KASBIY KOMPETENLIGINI
RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI**

¹Saodat Anarboyeva, ²Zilola Abdullayeva

¹*Toshkent viloyati Ohangaron shahar kasb-hunar maktabi o‘quv-metodik bo‘lim uslubchisi*

²*Ishlab chiqarish ta‘lim ustasi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10013603>

Davlatimiz rahbari “Eng katta boylik aql-zakovat va ilm, Eng kata meros-yaxshi tarbiya, eng kata qashshoqlik – bilimsizlikdir” deganlarida bir qarashda oddiy, ammo umr davomida bu insoniy fazilatlarini qalbga jo qilib yashash ortidan erishilgan saodatni tushunish, his qilish uchun ustozim bosib o‘tgan yo‘llarga qarayman, shogirdlar uchun o‘z jonini fido qila oladigan fidoyi insonlar ko‘pligidan bahad faxrlanaman.

O‘qituvchi – jamiyat ko‘zgusi. O‘qituvchilik kasbi esa kasblar ichida eng ulug‘i va sharaflisi hisoblanadi. O‘qituvchi bo‘lajak shogirdiga bilim berishi bilan birga o‘z sohasining fidoyisi bo‘lish kerakligini o‘rgatib boradi.

Ayniqsa Pedagogika sohasini, o‘qituvchilik kasbini rivojlantirishga e‘tibor kuchayganini ta‘lim sohasida ishlovchi ustoz murabbiylarni rag‘batlantirib borilishi yanada ko‘proq mehnat qilishimiz va izlanishimizga turtki bo‘lmoqda.

Bo‘lajak o‘qituvchilik kasbi haqida gap borganda A.Navoiyning misralarini eslayman: “Haq yo‘lida kim senga bir harf o‘qitmish ranj ila

Aylamak bo‘lmas ado oning haqin yuz ganch ila”.

Bo‘lajak o‘qituvchi – qanday bo‘lishi kerak. “Ta‘lim to‘g‘risidagi” qonunda belgilab qo‘yilgan – ya‘ni tegishli ma‘lumoti kasbiy tayyorgarligi bo‘lgan va ma‘naviy axloqiy fazilatlariga ega bo‘lgan shaxslar pedagogik faoliyat bilan shug‘ullanish huquqiga ega. Shu bilan birga mehnatkash, fidoyi, o‘z ishini kasbini sevuvchi, sabr-toqatli, irodali odob-axloqli, vijdonli o‘z o‘quvchilariga mehribon ota-onalaridek muomala qiluvchi, ularda o‘z kasbiga bilimga havas uyg‘otuvchi, o‘quvchilarni o‘z ortidan ergashtiruvchi va o‘z e‘tiqodiga ega bo‘lgan shaxs hisoblanadi.

Bugun professional ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan islohatlarning istiqboli, samara va natijasi ish beruvchi va ta‘lim muassasasining o‘zaro hamkorligiga ishlab chiqarish va o‘quv jarayonning uzviyligi milliy malaka tizimining muvaffaqiyatli joriy etilishi, mukammal professional standart va sifatli ta‘limga bog‘liq ekan unda umumkasbiy ta‘lim o‘qituvchilarining o‘rni muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘qituvchilik kasbi buyuk san‘atdir. San‘at sahnasida taniqli san‘atkor bo‘lish uchun juda ko‘p mehnat qilish kerak, uz ustida tinmay izlanish darkor. Kim yangini tushunsa eskini qadrlasa, u o‘qituvchi bo‘la oladi. (Konfutsiy) O‘qitish ikki marta o‘rganish demakdir.

Keying yillarda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, ularni o‘z o‘rnida ishlatib, jahon tajribalaridan foydalanib mohirlik bilan samarali o‘zlashtirishga harakat qilgan o‘qituvchi o‘zgacha, yangicha fikrlashga, yangicha dunyoqarash uslubiga ega bo‘ladi, yuzaga kelgan muammoni baholashga, echimini topishga o‘z faoliyatini davom ettirishga boshqacha yondashadi. Natijada Axborot texnologiyalar, zamonaviy duvosida o‘qish va yozish qobiliyati, iqtidorlarini ko‘rsata olish darajasi bilan birga hamohang bo‘ladi. Bo‘lajak o‘qituvchi kompetentlari hisobiga Insoniy fazilatlariga, qadriyatlariga xos ravishda axborot texnologiyalar asosida zamonaviy bilimlarni egallashi muhimligiga e‘tibor qaratish lozim. Maktablarda xususan kasb-hunar maktablarida texnologik innovatsiyalarning joriy etilishi o‘z-o‘zidan ta‘lim sifatini

oshirmaydi. Ta’limning sifati, erishilayotgan natijalar sarhisobi ko‘p jihatdan o‘qituvchilarga bog‘liq bo‘ladi. Ya’ni bolani kasb-hunarga o‘rgatish bilan birga ularni hayotga tayyorlab borish insoniylik fazilatlarini ma’suliyat bilan his qilishga o‘rgatish muhimdir. Shu bilan birga bilim, ko‘nikma va tajribalarni mustahkamlash orqali mehnatsevarlik, fidoiylik, insoniylik hamda vatanparvarlik ruhda tarbiyalash, qadriyatlarimizga sodiqlik ruhini singdirish kitob o‘qishga qiziqtirishni kuchaytirish jamiyatda shaxs sifatida shakllantirishga o‘qituvchi yordam berishi kerak.

O‘qituvchi-interfaol ta’lim yordamida o‘quvchining qobiliyatini rivojlantirish, mustaqilligini, o‘z-ozini nazorat qilishni, tengdoshlari bilan suhbat fikr mulohazalarini erkin bayon etish murakkab vaziyatlardan echimi topib chiqib keta olish kabi sifatlarni shakllantiradi. Kasb-hunar maktablarida kasbiy ta’limni rivojlantirishda eng muhim tomoni o‘quv amaliyotlari va ishlab chiqarish amaliyotlarini nazariy bilimlar bilan uyg‘unlashuvini kuchaytirish alohida ahamiyat kasb etadi. Kasbiy ta’lim o‘qituvchisi qanday bo‘lishi kerak... Uning kompetentlariga quyidagilarni qo‘shimcha qilish qilsak:

- Zamonaviy bilimlarga ega insoniy fazilatlarini o‘zida mujassam eta oladigan, o‘z kasbini mohir ustasi;

- Ham o‘rgatib, ham ko‘rsatib, kasb-hunar sirlarini amaliyotda hayotga tadbiq eta olishi kerak;

- Muomala madaniyati yuqori, muloqat

Shu kunlarda eng dolzarb bo‘lgan “Bitta kasb-ikki xil tilda” kasb sirlarini puxta o‘rgatishga e’tibor qaratilmoqda. “Payvandlovchi” kasbini o‘rgatishda unda qo‘laniladigan terminlarni ikki xil tilda o‘rganishi, o‘zi bajarayotgan ishni ikki xil tilda boshqalarga ham tushuntirib bera olsa, egallayotgan kasbini jahon andozalariga tenglashtirishni, qiyosiy tahlil qila olishni, zarur bo‘lgan bilimlarni o‘zlashtirib mustaqil fikr mulohaza qila oladi va bimalol tajriba almashishni amalda bajara oladilar. Kasbiy ta’lim, bilim ko‘nikma, malaka talablaridan kelib chiqib, o‘zlashtirib yaxshi mutaxassis bo‘lish va mehnat bozorida raqobatbardosh kasb-egasi bo‘lishni hayot ostonalariga dadail qadam tashlashni ham o‘rgatuvchi kasb bu haqiqiy o‘qituvchilikdir. Donishmandlarimiz aytib o‘tganlaridek “Faqat foydasi tegadigan ilmni olish kerak, foydasiz fazilatlaridan qochmoq va faqat zarur narsalarga quloq ochmoq lozim” (Abduraxmon Jomiy) O‘qituvchilik kasbidan boshlanadi asli tafakkur. Tajriba maydonida quyidagi muammolar har qanday o‘qituvchilik faoliyatini boshlagan yoshlarda uchraydi.

Yani o‘quvchi yoki ota-onasi bilan chin dildan so‘zlasha olmaslik (tortinchoqlik), jahli chiqqanda o‘zini to‘xtata olmaslik, ortiqcha qattiq qo‘llik, xushmuomala bo‘lishdan qo‘rqish, fikrlarini to‘liq bayon eta olmaslik, darslarda juda tez shoshib gapirish, tushuntirib berishi zerikarli hamda nutqining hayotiy emasligi malaka tajriba egallashlariga intilish kerakligini ko‘rsatib turadi. Olimlarning fikricha o‘quv materiallarni idrok qilish va o‘zlashtirishda o‘qituvchi nutqiga va uning so‘zlarini to‘g‘ri talaffuz qilishiga bog‘liq bo‘ladi. O‘quvchilar o‘qituvchining gapini, nutqini nihoyatda sinchkovlik bilan kuzatadilar hatto sinab ham ko‘radilar. Shu jarayonda o‘zini boshqalar ko‘zi bilan ko‘rish ba’zi nuqsonlarni seza olish va kamchiliklarni tan olish, muomala va muloqat madaniyatini yangi shakllarini izlab topish imkon beradi.

REFERENCES

1. Navoiy, Alisher. Mahbub ul-qulub: (Qalblar sevgilisi) – T.: Adabiyot va san’at nashriyoti,

1983. – 112 b.
2. Бочкарева Т.С. Развитие речевой культуры студентов университета. Монография – Оренбург «Бибком», 2013
 3. Safarova Roxat Gaybillaevna. CULTURAL APPROACH AS A PRIORITY DIRECTION OF THE EDUCATIONAL SYSTEM OF UZBEKISTAN. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 1000–1004. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/2289>
 4. R.G.Safarova. Pedagogikada madaniyatshunoslik yondashuvining rivojlanish tendensiyalari. // “Zamonaviy uzluksiz ta’limni raqamlashtirish: pedagogika sohasidagi zamonaviy tendensiyalarva rivojlanish omillari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. Andijon 2022. B. 20-23

BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING DIZAYNERLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI

Dilafroz Norbutayeva

*T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti mustaqil
izlanuvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10013621>

Bugungi kunda ta’lim jarayoniga kirib kelayotgan yangicha ta’lim metodlari o’qituvchidan hamda ta’lim oluvchidan ortiqcha aqliy va jismoniy kuch sarflamay, qisqa vaqt mobaynida yuksak natijalarga erishish maqsadini nazarda tutadi. Ta’lim oluvchi mashg’ulot jarayonida o’qitilishi kerak bo’lgan ob’ektidan o’zining tarbiyalanishida bevosita ishtirok etadigan sub’ekti darajasiga ko’tarilmoqda. Ta’lim oluvchi xuddi o’qituvchi singari dars jarayonining egasiga aylanib bormoqda. Ta’lim texnologiyalarining hozirgi ko’rinishidagi darslarda o’qituvchi hokim emas, ta’lim oluvchining katta yoshli hamkori, uning fikrlari, qarashlari bilan hisoblashadigan, dars jarayonida munozaralarda birgalikda faol qatnashadigan hamkori hisoblanadi.

Bo’lajak texnologiya o’qituvchilarini tayyorlash jarayonida dizayn kompetensiyalarini rivojlantirishda ta’lim turlarining zamonaviy pedagogik texnologiyalari imkoniyatlaridan to’liq foydalanishga harakat qilish lozim. Texnologiya o’qituvchilarini tayyorlashda dizayn kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida, shuningdek, ta’lim tizimining barcha bo’g’inlarida ta’limning turli texnologiyalarni joriy etish, shubhasiz, yangi sifatli natijalarning paydo bo’lishiga olib keladi. Lekin bu jarayonda asosiy maqsad bo’lajak o’qituvchilarning texnologik va dizayn bilimlarini o’zlashtirish, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish asosida ularning dizayn kompetensiyalarini rivojlantirish bo’lishi kerak, buning uchun dars mashg’ulotlarining turli shakl va usullari qo’llaniladi.

Bo’lajak texnologiya o’qituvchilarida dizayn kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida ta’lim usullarni to’g’ri tanlashda o’qitishning quyidagi maqsadlariga e’tibor qaratishimiz kerak, ya’ni:

- bu ixtisoslik fanining boshqa fanlar tizimidagi o’rni;
- o’qitish usuli qo’llaniladigan o’quv mashg’ulotining maqsadlari;
- mavzu va o’quv materialining xarakteri;
- usul qo’llanilishi kerak bo’lgan ishning tashkiliy shakllari;
- o’qitishda qo’llaniladigan o’quv qurollari va didaktik vositalarning turi va xarakteri va murakkabligi;
- bo’lajak o’qituvchilarning nafaqat individual xususiyatlari, balki darslarni o’tkazishning o’ziga xos sharoitlari bilan ham belgilanadigan fiziologik va psixologik qobiliyatlari;
- ta’lim beruvchi o’qituvchining o’ziga xos mutaxassis, olim va o’qituvchi sifatidagi xususiyatlari.

Bo’lajak texnologiya o’qituvchilarida dizayn kompetensiyalarini rivojlantirishda asosiy e’tibor ijodiy, faol va mashg’ulotlarni olib borishda murakkab usullardan foydalanishga qaratilishi kerak. Shuning uchun bilim oluvchilarda dizayn kompetensiyalarini rivojlantirishning asosiy usullaridan biri integratsiyalashgan ta’lim usulidan foydalanishdir, ya’ni texnologiya o’qituvchilariga ta’lim berishda fanlararo aloqalarni tizimli ravishda amalga oshirish va amaliyotda olingan ko’nikmalarning maksimal miqdoridan foydalangan holda dizayn ta’limi jarayonini qurish imkonini beradigan integratsiyalashgan ta’lim usuli hisoblanadi.

Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarida dizaynerlik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonining har bir bosqichida hikoya, suhbat, ma'ruzalar qildirish, muammoli mashqlar bajartirish, mehnat topshiriqlari, ta'lim beruvchi o'yinlar, bahs-munozaralar, ta'lim jarayonidagi rag'batlantirish va tanbeh berish, o'quv materialini muammoli tarzda o'rgatish, muammoli suhbat, tadqiqotlar, induktiv va deduktiv muhokamalar, kitob bilan mustaqil ishlash, ta'limda kompyuterlardan foydalanish, og'zaki so'rov, yozma ishlar, mustaqil nazorat ishlari singari ta'lim metodlari u yoki bu darajada ta'lim jarayonida keng qo'llanish orqali katta natijalarga erishildi.

Ixtisoslik fanlarini o'qitish jarayonida darslarda muammoli vaziyat hosil qilishning umumiy talablari quyidagilardan iborat:

1. Talabalar oldida muammoli vaziyatni tashkil qilish uchun shunday amaliy yoki nazariy masala qo'yilishi kerakki, uning yechimi davomida talaba o'zlashtirishi lozim bo'lgan yangi bilimlarni o'zi o'rganib olsun.

2. Talabaga taklif etilayotgan muammoli masala uning intellektual imkoniyatlariga mos tushishi kerak. Talabaning intellektual imkoniyatlari qancha katta bo'lsa, o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilimlarning yangilik darajasi va umumlashtirilganligi shunchalik yuqori bo'ladi.

3. Muammoli masala o'rganilishi lozim bo'lgan bilimlardan oldinda bo'lishi kerak.

Ixtisoslik fanlaridan "Tikuvchilik buyumlarini konstruksiyalash va modellashtirish" mashg'ulotlarida bo'lajak o'qituvchilarga mavzu haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lishlari uchun muammoli vaziyatlardan foydalanildi. Masalan, ta'lim oluvchidan tikuvchilik buyumlaridan uy kiyimlari modellarini yaratishda gazlama xususiyatlarini e'tiborga olish yo'lini izohlash talab qilinganda, u buyum modelini yaratish bilan chegaralanmay, odam gavdasi haqidagi ma'lumotlarni ham o'rganishi kerak bo'ladi. Chunki gavdaga molab model yaratishi kerak bo'ladi.

Bo'lajak texnologiya o'qituvchilariga ixtisoslik fanlaridan muammoli dars, muammoli masala va savollar orqali ularni mustaqil mulohaza yuritishga, o'z xulosalarini chiqarishga, fikrlarini asoslashga o'rgatishi amaliyot jarayonida ko'rindi. Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarida dizaynerlik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida, amaliyot shuni ko'rsatadiki, turli darajadagi dizayn loyihalari va ijodiy vazifalarni bajarishda reproduktivdan ijodiy, dizayn faoliyatiga o'tish bosqichlari sifatida muammoli ta'lim darajalaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarida dizaynerlik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini tashkil etish, o'qituvchi buning uchun turli darajadagi murakkablikdagi dizaynerlik vazifalaridan foydalangan holda ta'lim oluvchilarga individual va differensial yondashuvni amalga oshirishga qodir bo'lishi kerak. Amaliyot jarayoni shuni ko'rsatadiki, ta'lim oluvchilarning dizaynerlik faoliyatiga bunday yondashish bo'lajak o'qituvchilarga dizaynerlik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida taklif qilingan vazifalarni osongina bajarishga imkon berdi. Shu bosqich bo'lajak o'qituvchilarda ijodiy fikrlash va umuman ijodkorlikni rivojlantirish uchun eng kuchli turtki bo'ldi.

Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarida dizaynerlik kompetensiyalarini rivojlantirishni amalga oshirish yo'llarini izlash quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi:

1. Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarida dizaynerlik kompetensiyalarini rivojlantirishda mashg'ulotlarning an'anaviy va faol shakl hamda usullaridan foydalanish mumkin.

2. Dizaynerlik faoliyatining shakllari va usullarini tanlashda ijodiy bo'lish kerak, faqat kognitiv, ijodiy faoliyat, kompozitsion fikrlashni rivojlantirishga hissa qo'shadigan, turli xil ish yo'nalishlarini tanlashda dizayn kompetensiyalarini rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratish kerak.

3. Tadqiqot jarayonida uzoq vaqtdan beri tasdiqlangan ta'lim usullari va shakllarini o'zgartirish va ta'lim oluvchilarning bilim hamda ijodiy faolligini rivojlantirishga yo'naltirilgan yangilarini joriy etish kerak, bu esa yangi ta'lim konstruksiyalarini shakllantirishga olib keladi. Natijada bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining dizaynerlik kompetensiyalarini rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratadi.

REFERENCES

1. Ibraimov Kh. I. Creativity as one of the characteristics of the personality of the future teacher // Science, education and culture. – 2018. – no. 3 (27). - P. 44-46.
2. Ibragimovich Kh.I. Peculiarities of using credit-module technologies in the higher education system of Uzbekistan //Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal. - 2021. - P. 209-214.
3. Ibragimov, X., Abdullayeva Sh. "Pedagogika nazariyasi (darslik)." T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
4. Norbutayeva D.A. "Bo'lajak texnologik ta'limi o'qituvchilarining dizaynerlik kompetensiyalarini rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari", Xalq ta'limi ilmiy-metodik jurnal.-2023.4-son. 14-18-betlar.

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK
O'QITUVCHILARNI ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING FUNKSIONAL
SAVODXONLIGINI OSHIRISH USULLARI**

Rayxon Bakayeva

Buxoro viloyati maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi, metodist

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10013870>

Bugungi kunda madaniyatshunoslik yondashuvi asosida o'quvchilarning funksional savodxonligini shakllantirish haqida juda ko'p gapirilmoqda, o'qituvchilar uchun o'z amaliyotlarida ushbu masalaga e'tibor berish, o'quvchilarning funksional savodxonlik darajasini oshirish eng dolzarbdir. Har kuni farzandlarimiz oldida nafaqat hal etilishi, balki oqilona va favqulodda yechimini topishi kerak bo'lgan juda ko'p vazifalarga duch kelmoqda. O'qituvchi oldiga esa yangi vazifalar, ya'ni o'quvchilarni muammolarni nafaqat malakali yechish, balki xulosa chiqarish, to'plangan bilimlarni tizimlashtirish, kerakli ma'lumotlarni mustaqil ravishda olishga o'rgatish turibdi.

Ta'lim tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishi axloqiy-ma'naviy tarbiya bo'lib, bu shaxsning shaxsiy imkoniyatlarini maksimal darajada ochib berishga qaratilgan. Shuningdek, axloqiy va ma'naviy tarbiya shaxsning jismoniy, aqliy, ma'naviy, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishida uyg'unlikka erishishga imkon beradi. Axloqiy-ma'naviy tarbiyaning natijasida insonda ziyolilik, madaniyat hissi shakllanadi. D.S.Lixachev “Kishi qanchalik ziyoli bo'lsa, u shuncha ko'p tushunadi va o'zlashtiradi, uning dunyoqarashi va qabul qilish doirasi shunchalik kengayadi” degan edi. Madaniyat ijodiy faoliyat ham hisoblanadi, uning yordamida insonda ilmiy tafakkur qilishning uzluksizligi, mantiqiylik shakllanadi.

Ta'lim jarayonining ob'ekti - borliqning tabiiy va ijtimoiy tomonlari kontekstida ko'rib chiqiladigan shaxs. Inson murakkab tashkil etilgan tizim bo'lib, intellektual keskinlik va mobil raqobat davrida shaxs, faoliyat va individuallik sub'ekti sifatida o'zini namoyon qiladi. Shaxsning ushbu istiqbollarning uzviy birligi uning uyg'un rivojlanishini, shu jumladan o'z taqdirini o'zi belgilashi, o'zini o'zi anglashi, namoyon etishi va takomillashtirishini ta'minlaydi. Bu o'z-o'zini bilish va har qanday o'quv predmetining kognitiv, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy funksiyalarini belgilaydi, o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantiradi.

Mashhur pedagog Djon Dyui shunday degan edi: “Yaxshi maktab yaxshi, aqlli maktab ajoyib, lekin bola hayotga ham tayyorlangan bo'lishi kerak”. Agar madaniyatshunoslik yondashuvi asosida o'quvchining funksional savodxonligini dars jarayonida shakllantirish va rivojlantirishga erishilsa, natija va imkoniyat sifatli ta'minlangan bo'ladi.

Nemis olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, inson o'qigan narsasining atigi 10%, eshitgan narsasining 20%, ko'rgan narsasining 30% ni eslab qoladi; va inson gapirganda va haqiqiy faoliyatda qatnashganda, u materialni 90% eslab qoladi va o'zlashtiradi.

Qanday qilib o'quvchini o'qishga qiziqtirish, katta hajmdagi ma'lumotlar va matn bilan ishlashga o'rgatish mumkin? Faol kognitiv faoliyatni qanday rag'batlantirish mumkin? O'rganishga ijobiy munosabatni qanday shakllantirish mumkin? Funksional savodxonlikni qanday rivojlantirish mumkin? Tabiiyki, o'qituvchilarda bunday savollar paydo bo'ladi. Demak, kognitiv, aqliy faollikni rivojlantirishga qaratilgan yangi pedagogik texnologiyalar, ta'lim jarayonining samarali shakllari, o'z navbatida har bir o'quvchining bilimlarini boyitishga, uning

funksional savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan faol o'qitish uslublari va usullariga ehtiyoj bor.

Ta'limning zamonaviy natijalaridan biri маданиятшунослик ёндашуви асосида maktab o'quvchilarining funksional savodxonligini shakllantirishning shakllantirishning alohida komponentlari ishlab chiqilganligi aytib o'tilgan va mamlakat uchun funksional savodxonlikni rivojlantirishning iqtisodiy samarasi asoslab berilgan. Funksional savodxonlikni shakllantirish muammosi bo'yicha fanda yetarlicha materiallar to'plangan, biroq ayni paytda funksional savodli o'quvchini tayyorlash uchun sharoit yaratish imkonini beradigan universal pedagogik tizim asoslanmagan. Ko'rsatilgan muammoning amaliy ahamiyati butun dunyo ta'lim tizimlarida, shu jumladan Rossiyada ham mavjud bo'lgan maktab o'quvchilarining funksional savodxonligi darajasini oshirishning samarali pedagogik vositalarini izlash bilan belgilanadi. Muallif funksional savodxonlik ta'limning zamonaviy natijasi sifatida qaralishi mumkin bo'lgan fanlararo hodisa sifatida o'rganilishi kerakligini ta'kidlaydi, ushbu jarayonni o'rganish bo'yicha uslubiy dasturi taqdim etadi va maktab o'quvchilarining funksional savodxonligini shakllantirish texnologiyasini asoslab beradi.

Ona tili va adabiyot darslarida o'quvchilarni ijodiy fikrlashga o'rgatish usullari, kognitiv usullar, muammoli ta'lim, interfaol vositalar va ularning ta'lim sifatiga ta'siri, tadqiqot va ijodiy xarakterdagi mustaqil topshiriqlardan foydalanish haqida fikr yuritiladi. Bunday topshiriqlar o'quv va kognitiv faoliyatni faollashtirishga yordam berishi, darsning yakuniy bosqichida o'quvchilarning o'quv faoliyati natijalarini tahlil qilish kerakligi ta'kidlangan.

Kompetensiyaga asoslangan ta'lim, raqobatbardosh malakali mutaxassisni shakllantirish, asosiy kompetensiyalarni shakllantirishda loyiha, keys-stadi, muhokama, aqliy hujum, tadqiqot metodlari, o'yin texnikasidan foydalanishning ahamiyati, integrativ metodlarga asoslangan pedagogik texnologiyalarni modernizatsiya qilish, Matn ustida ishlashga qaratilgan metodlardan “Ikki qismi kundalik”, munozara usullari va ulardan samarali tarzda foydalanish haqida fikr yutitadi. Muallif tomonidan yo'naltirilgan o'qish strategiyasi va munozara usullaridan rus tili va adabiyot darslarida foydalanishni taklif etadi. Yo'naltirilgan o'qish - matn bilan ishlashning eng samarali usullaridan biri bo'lib, voqealarni oldindan bashorat qilish va savollar tizimiga asoslangan bo'lib, uning maqsadi matnni, muallifning niyatini chuqur tushunishdir. O'quvchilar yo'naltirilgan o'qish jarayonida faol ishtirok etadilar, voqealarning kelajakdagi rivojlanishi haqidagi taxminlarini zavq bilan ifodalaydilar. Munozara usulining asosiy vazifasi: o'z nuqtai nazarini ifodalashni o'rganish, o'z pozitsiyasini qayta ko'rib chiqish, boshqalarning fikriga e'tiborli bo'lishdan iborat. Darsning do'stona muhitida bolalar bilan muloqot qilish, boshqalarning fikrini hurmat qilish, jonli bahs - ularning barchasi jamiyatdagi munosabatlarning namunasidir. Maqolada yangi mavzuni yangicha uslubda, interfaol usullardan foydalangan holda o'rganish o'quvchilarning aqliy va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishi, nutqini yaxshilashga yordam berishi, tasavvur, his-tuyg'ularini uyg'otishi, tafakkurni rivojlantirishi aytib o'tilgan.

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida o'quvchilarning funksional savodxonligini shakllantirish murakkab jarayon bo'lib, o'qituvchidan o'qitishning zamonaviy shakllari va usullaridan foydalanishni talab qiladi. Ushbu shakl va usullarni qo'llagan holda biz tashabbuskor, mustaqil, ijodiy fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash imkoniyatiga ega bo'lamiz.

Agar ilgari darslarda o'qituvchi o'rganilayotgan materialni tizimlashtirish, boshlang'ich ko'nikmalarni shakllantirish, imlo hushyorligiga e'tibor berishga harakat qilgan bo'lsa, endi

ta'lim mazmunini yangilash doirasida darsni faqat o'quv maqsadlari bilan cheklab bo'lmaydi. Zamonaviy voqelik o'quvchida nafaqat fan bo'yicha bilimlarni egallashni, balki uni turli vaziyatlarda muvaffaqiyatli qo'llashni, hayoti davomida o'qib o'rganishini va buni o'z xohishiga ko'ra bajarishini ham talab qiladi. Ijodkor kishi o'z-o'zini tarbiyalashi va mustaqil ta'lim olishi, tahlil, sintez usullariga ega bo'lishi, xulosalar chiqarishi, fikrini asoslashni bilishi kerak. Bularning barchasi insonga funksional savodxonlik berishi mumkin.

Hozirgi kunda metodlarning yuzdan ortiq turlari mavjud. Ular orasida “Klaster”, “Aqliy hujum”, “Davom ettir”, “Blits-so'rov”, “Muammoli vaziyat”, “Sinkveyn”, “Aql charxi” “Insert”, “Pinbord”, “Zinama-zina”, “Bumerang”, “Venn diagrammasi”, “Baliq skeleti”, “Nima uchun?”, “Qanday?”, “Konseptual jadval”, “Nilufar guli”, “Tushunchalar tahlili”, “T-jadval”, “Rezyume”, “Kungaboqar”, “Charxpalak” metodlarini, “FSMU”, “BBB” metodlari juda keng qo'llaniladi va dars samaradorligini ta'minlab, o'quvchilarning bilimini oshirishga yordam beradi.

Ona tili darslarida o'quvchilarda funksional savodxonlik komponentlaridan biri bo'lgan o'qish savodxonligi ko'nikmalarini, ya'ni matndan ma'lumotni topish va ajratib olish ko'nikmalarini shakllantirish uchun **“Davom ettir” metodidan** foydalanish mumkin. Bunda o'quvchilar matnni diqqat bilan ongli ravishda o'qib chiqishi, berilgan fikrlarning davomini topish uchun matndan zarur bo'lgan parchani topishi kerak bo'ladi. Ushbu metod o'quvchilarni tez fikrlashga o'rgatish bilan birga, esda saqlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi, darslik bilan ishlash ko'nikmasini shakllantiradi. Masalan, 10-sinf Ona tili darsligida o'quvchilarga mustaqil bajarishi uchun topshiriq berilgan. Bunda o'quvchilar A.Avloniyning “Tarbiya zamoni” matni bilan tanishib chiqib, matn va hayotiy kuzatuvlar asosida xulosalarini yozishi kerak. O'quvchilar matn mazmuni bilan tanishib chiqqach, ularga jummalarning davomini topish vazifasi beriladi. Berilgan gaplarning 2 qismini matndan topgach, o'quvchi ushbu fikrga o'z munosabatini bildiradi, hayotiy kuzatuvlaridan kelib chiqib, muallifning tarbiya haqidagi fikrini izohlaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, dars jarayonida madaniyatshunoslik yondashuvi asosida yuqori sinf o'quvchilarining funksional savodxonlikni shakllantirish va rivojlantirishning samarali usullaridan biri interfaol ta'limdir. Bu yangi bilimlarni egallash usullari, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining o'zaro muloqotini ifodalaydi; muloqotdan iborat mashg'ulotlarda o'quvchilarning birgalikdagi faoliyat ko'nikmalari rivojlantiriladi. Bu hamma bir- biriga o'rgatadigan va bir- biridan o'rganadigan treningdir. Interfaol ta'lim bir vaqtning o'zida bir nechta muammolarni hal qilish imkonini beradi.

Asosiysi, u muloqot ko'nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantiradi, o'quvchilar o'rtasida hissiy aloqalarni o'rnatishga yordam beradi, tarbiyaviy vazifani bajaradi, chunki u ularni jamoada ishlashga, odamlarning fikrini hurmat qilish va tinglashga o'rgatadi, Bolaning intellektual kuchlanish davrida asabiy stressni kamaytirishda psixologik himoya qilish uchun sharoit yaratadi.

Funksional savodxonlikni shakllantirishni uchta asosiy vazifani hal qilish orqali amalga oshirish mumkin: o'quvchining potensialiga mos keladigan, shaxsiy rivojlanishni ta'minlaydigan ta'lim darajasiga erishish, har bir o'quvchining AKTdan foydalangan holda o'z qobiliyatlarini namoyon etishda ijodiy ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat tajribasini shakllantirish; o'quvchilarning insonparvarlik munosabatlar asosida muloqot va o'zaro ta'sir tajribasini boyitish.

O'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim sharoitida o'quvchilarning funksional savodxonligini muvaffaqiyatli rivojlantirish va darslarida asosiy hamda fan kompetensiyalariga erishishi uchun quyidagi shartlar bajarilishi kerak:

- mashg'ulotlar faoliyatga asoslangan bo'lishi;
- o'quv jarayoni o'quvchining mustaqilligi va o'z faoliyati natijalari uchun javobgarligini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi;
- maqsadga erishishda tajriba orttirish imkoniyati bo'lishi;
- jamoaviy ishning samarali shakllaridan foydalanish kerak.

Yuqorida keltirilgan interfaol metodlarni madaniyatshunoslik yondashuvi asosida ona tili va adabiyot darslarida qo'llash natijasida o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga, o'zlarining fikrini erkin bayon eta olishga, atrofida gilarining

fikrlarini hurmat qilishga, o'zining nuqtayi nazarini himoya qila olish qobiliyatlarini rivojlantirishga erishish mumkin. O'qituvchi va o'quvchining maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan bo'lib, bunda ishlatiladigan texnologiya o'quvchilarning bilim saviyasi, guruh tabiati va sharoitga qarab tanlanadi.

REFERENCES

1. Abdullayev F. Ona tilini o'qitish jarayonida o'quvchilarni kognitiv fikrlashga o'rgatish Samarqand: PYMO'MM, 2023.C. 46–48.
2. Abdumalikova Z. . Zamonaviy ta'lim metodlaridan mashg'ulotlar davomida foydalanish Samarqand: PYMO'MM, 2023.C. 48–52.
3. Mengliyev B. [i dr.]. Ona tili 10-sinf uchun darslik / B. Mengliyev, S. Abdurahim, K. Mavlonova, M. Siddiqov, S. Atoeva, Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. 224 c.
4. Вахитова Р. . Эффективные приемы формирования читательской компетентности на уроках английского языка Кунгурский муниципальный округ, Россия: МАУ «ЦРО», 2022.C. 42–44.
5. Ishmuxamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar (ta'lim tizimi xodimlari, metodistlar, ukituvchilar, tarbiyachi va murabbiylar uchun ukuv kullanma) / R. Ishmuxamedov, M. Yuldashev, Toshkent: Nihol, 2013. 279 c.
6. Чуркина Н. . Методологическая программа формирования функциональной грамотности школьников // The Science of Person: Humanitarian Researches Part 2. Pedagogical Sciences. 2021. № 3 (15). С. 103–110.
7. Эргешова Г. С. [и др.]. Преподавание с использованием современных интерактивных методов (в помощь педагогам) // International Journal of Humanities and Natural Sciences. 2023. № 79 (4–4). С. 79–82.

CULTURAL STUDIES AND INNOVATIVE PEDAGOGICAL APPROACHES THAT SERVE TO ENRICH IT AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL THINKING OF PEDAGOGUES

Lobarkhon Yakhyaeva

MA Student, Tashkent branch of MSU named after M.V. Lomonosov

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10013925>

The civilization that we are living in is a dynamic, always changing and evolving society. New information and qualifications are constantly being added to the educational system of the modern world. New areas of interaction and specialties that comprise with new disciplines are developing. Reforms are being made to higher education worldwide, which led to the hunt for new educational technology and formats. Higher education is developed in accordance with a number of guiding concepts in order to align with global norms and criteria. Hence, foremost it is the introduction of innovative achievements in science and in the system of education. It is well recognized that the creation of a generation of people who think and operate in new ways depends on the innovative ways in which society develops. Therefore, the main attention is on the development of personality in cultural and communicative ways. In light of this, the article's primary goal is to examine the key components of cutting-edge pedagogical technologies in the educational system.

The significant difficulty of modernizing educational establishments, which are frequently strict and outmoded, exists throughout the world. The world is transforming quickly. Too many students lack motivation and perform much below their capabilities. Aspirational goals are being set for educational systems around the world at the same time. For all of these reasons, educational institutions and systems need to be prepared to step outside their comfort zones and abandon the tried-and-true. Creativity is crucial.

Significant changes in curriculum policy also support educational innovation. In many nations, curriculum policy measures encourage the development of competences, particularly those frequently referred to as "21st century skills." Competencies like teamwork, perseverance, creativity, and invention are more inherent to various teaching and learning methods through pedagogy than they are taught. Pedagogies must purposefully nurture 21st century competencies if they are to be systematically cultivated as opposed to being allowed to happen by accident.

Therefore, innovation is essential and must be used by the pedagogies all over the world. The cultivation of pedagogical knowledge is crucial since it is the basis of teacher professionalism. However, given the lack of accepted definitions and the sheer quantity and fluidity of the relationships involved, patterns of educational practice are incredibly difficult to comprehend at a system level (much alone internationally). However, because of how crucial it is, it cannot be kept in a "black box" hidden behind the classroom's doors.

According to the analytical report of UNESCO "The Post-2015 Sustainable Development Program" noted that in the new information era, the most important place took higher education. Therefore, in many spheres of public activity the direction of progress and innovation includes high dynamism, rapid change in knowledge, information and technology. In such conditions, the social importance of the state is increasing in ensuring access to quality education, a high level of knowledge, the possibility of acquiring relevant skills and competencies through the provision of academic mobility and freedom to higher educational institutions.

The purpose of education in the development of an inventive society is to enable students to understand and put into practice new scientific concepts, theories, tools, and methodologies. In order to impart to them the information and skills they have acquired over the years.

The environment in which we are living becoming complicated and conflicting. One of the most significant objectives of a higher school is the personal and professional development of students because it takes a sufficiently high level of intellectual and creative capacity as well as high professionalism to build a reasonable strategy for one's own life. In order to execute students' personal and professional growth, pedagogical practice necessitates the development of a toolbox that is both comparatively straightforward and simultaneously the most general. The structure of this evolution and its dynamics in cutting-edge learning technologies, mimicking the educational environment itself, should be made clear through this tool. The key elements of education - content, forms, methodologies, teaching technologies, methodological support (including textbooks), and teacher roles - should be examined in this perspective.

New terms like "pedagogical technologies," "pedagogical," and "teaching technologies" have evolved from the original term. Educational technologies serve the purpose of predicting educational development, its specific design and planning, predicting results, and determining the corresponding educational goals and standards. They also reflect the general strategy for the development of education, a unified educational space. The ideas of education and the educational system are examples of educational technologies. This is currently a humanistic conception of education, a system of education, and others.

Pedagogical technologies, which introduce models of both the latter and identical models of controlling this process, embody the tactics of its application in the educational process if educational technologies reflect the strategy of education. For instance, a model of developmental learning that is personality-oriented, modular, problem-based. Therefore, pedagogical technology integrates the content, forms, and means of each of them to reflect the model of the instructional and managerial processes of an educational institution.

The idea of teaching technology is similar to, but not the same as, the idea of pedagogical technology. It displays the method of understanding a certain educational component (concept) inside the relevant academic course, topic, or problem, requires a unique organization of educational material as well as suitable formats and teaching strategies. However, the following choices are also viable. The content and methods of instruction are arranged so that they are matched to the instructional formats or instructional strategies. As an example, subject learning, game technology, problem learning technology (at the method level), information technology, technology for using support schemes, abstracts, traditional lecture training, training using audiovisual technical means or books, consulting, individual, distance learning, computer training, etc.

The quality of the teacher's pedagogy indicates their level of expertise. According to his teaching and rearing practices, the subjects of his training and education will develop to varying degrees. Therefore, it is clear that the ideas of "educational technology," "pedagogical technology," and "educational technology" are all related to the concept of "pedagogical technology."

Some fundamental methodological standards and criteria for manufacturability must be addressed by pedagogical technology:

- conceptuality (reliance on a concept that provides philosophical, psychological, didactic, and socio-pedagogical justifications for educational goals);
- consistency (pedagogical development must have all features of the system);
- consistency of the process, the interconnection of all its parts, integrity;
- manageability (the ability to set goals, design the learning process, use step-by-step diagnostics, and use a variety of means and methods to correct the result).

A synthesis of pedagogical science's and practice's accomplishments, modern pedagogical technology combines traditional aspects of past knowledge with those brought about by social and technological advancement, humanization, democratization of society, and technological revolution. Social changes and pedagogical thinking, social, pedagogical, and psychological sciences, contemporary advanced teaching experience, historical domestic and international experience (acquisition of earlier generations), and folk pedagogy are the sources and constituents of new educational technologies.

There are a variety of instructional devices available in contemporary pedagogical thought and practice. Each educational tool has its own procedural traits (motivational, managerial, student category), as well as software and methodological support (curriculum and programs, teaching aids, didactic materials, visual and technological teaching aids, diagnostic interpretations). Interactive educational technology has recently played a significant role in higher education. The core idea behind interactive technologies is that learning happens through student participation. Both the teacher and the pupils are learning subjects.

Interactive learning has the unique benefit of teaching students how to collaborate effectively using cooperation skills. This issue can be resolved with the appropriate, planned, and systematic usage of interactive technologies. Interactive teaching techniques are a component of student-centered learning because they help people become more socially aware, aware of their place in a team, and aware of their potential.

Innovative learning is an ongoing effort to reevaluate values, retaining those that are indisputable essential while discarding those that are already out of date. Innovations in educational activities include the proactive process of developing and disseminating new methods and means of solving didactic problems of training specialists in a harmonious combination of traditional methods and the findings of creative research, the use of unconventional, forward-thinking technologies, original didactic ideas, and forms of ensuring the educational process.

Since the necessity for reorganizing education and the creation of a suitable educational and material base in our nation is already apparent, solving urgent pedagogical problems effectively, consistently, and quickly is important in the modern world. This can be aided by new pedagogical and informational technology. One cannot be separated from the other because only through the wide adoption of new pedagogical technologies will the paradigm of education be changed, and only through new information technologies will the potential of new pedagogical technologies be most fully realized. The ability to fully disclose the didactic and pedagogical purposes of the approaches, as well as to realize the potential possibilities they contain, is made feasible by modern information technologies.

Innovative education is a complicated process that needs competent, helpful supervision. The implementation of cutting-edge pedagogical technologies has had a tremendous impact on

how education is conducted, making it easier to address issues with student-centered learning, differentiation, humanization, and the construction of unique educational perspectives.

Both conventional and cutting-edge teaching techniques, which are equally successful in the modern learning process, should be used; in some circumstances, they are simply indispensable. They must always interact with one another and support one another. Both of these ideas must be present at the same level.

In conclusion, it should be noted that the integration of innovative technologies into the pedagogical process of the educational system of higher educational institutions leads to an improvement in the quality indicators of students' academic achievements as well as an increase in the pedagogical skills and professional competence of future teachers - participants in innovative processes. The development of universities is tracked in tandem with the modernization of the entire regional educational system, and it is supported scientifically and methodologically. This is done by looking for, developing, and implementing cutting-edge pedagogical technologies. The development of a modern style of thinking with its distinguishing traits - creativity, consistency, flexibility, dynamism, perspective, objectivity, conceptuality. Hence, it is observed at the level of a specialist's personality.

As a result, when cutting-edge pedagogical technology enters the educational process, they will gradually and very naturally replace established working practices. Taking into account the unique characteristics of higher education around the globe and the global cultural condition, higher education institutions will be able to design an ideal method for structuring the educational process in this situation culture.

REFERENCES

1. D. Istance, Approaches to pedagogical innovation and why they matter, 2019
<https://www.brookings.edu/articles/approaches-to-pedagogical-innovation-and-why-they-matter/>
2. L. Roberts, Basic didactic teaching principles, 2023
<https://modern-info.com/13663240-basic-didactic-teaching-principles>
3. V. Pliushch, S. Sorokun, Innovative pedagogical technologies in education system // Journal of “Time and Space in Education”, vol. 15, no. 34, e16960, 2022
<https://www.redalyc.org/journal/5702/570272314022/html/>
4. V. S. Novikova, Forms of educational process in teaching a foreign language // Young scientist. 2015. No. 8 (88). - pp. 1015-1017
<https://moluch.ru/archive/88/17557/>

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF
O'QITUVCHILARINING INNOVATSION KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH
DOLZARB MUAMMO SIFATIDA**

Maftuna Toshtemirova

Andijon davlat universiteti doktranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10013966>

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion kompetentligini rivojlantirish, ularda erkin, faol, mustaqil fikrlay olish, o'quv-tarbiyaviy jarayonni modellashtira olish, shuningdek ta'lim-tarbiyaning yangi g'oya va texnologiyalarini mustaqil yaratish hamda ularni tatbiq eta olish ko'nikmalarini shakllantirish orqali oshirish muammosi bugungi kunda mavjud bo'lgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy sharoitlarda juda muhim muammo sifatida e'tirof etiladi.

Bugungi kunning asosiy talabi raqobatbardosh, kompetentli kadrlar tayyorlashdan iborat bo'lib, innovatsion ta'lim texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash natijasida ro'y beradigan o'zgarishlar boshlang'ich sinf o'qituvchilarining yangi pedagogik malakalarining darajasini belgilaydi. Bu haqda Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”¹³ degan fikrlari bugungi kun pedagoglar faoliyatini yanada jonlantirish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Jahonning barcha rivojlangan mamlakatlarida innovatsion pedagogik faoliyat sifatli ta'lim tizimini strategik rivojlantirishning muhim yo'nalishi sifatida qaralmoqda.

Ta'lim sohasida innovatsiyalarni yaratish, o'zlashtirish va tarqatish asosida ochiq, moslashuvchan, individuallashtirish, yangi bilimlarni yaratuvchi zamonaviy pedagogik jarayonlar tashkil etilgan. Bunda yangi ta'lim texnologiyalari - texnologik innovatsiyalarni, ta'lim sohasida yangi iqtisodiy mexanizmlar - iqtisodiy innovatsiyalarni, o'qitishda yangi metodlar – pedagogik innovatsiyalarni, yangi tashkiliy tuzilmalar – tashkiliy innovatsiyalarni shakllantirdi va ularning birligini ta'minladi. Yetakchi oliy ta'lim muassasalarida innovatsion pedagogik muhitni yaratish orqali bilimlar iqtisodiyotini rivojlantirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmogda.

Innovatsiya tushunchasi tadqiqotlarda “yangilik kiritish” tushunchasi sifatida ko'rib chiqiladi, “innovatsion jarayon” tushunchasi esa yangilik yaratish va ularni o'zlashtirish hamda ta'lim muassasasi amaliyotida samarali qo'llash jarayoni sifatida ifodalanadi.

Yangilik kiritish –bu yangilikni qo'llanishini bildiradi. Yangiliklarni amaliyotda qo'llash va ommalashtirishga kirishilgan vaqtda u yangi sifatga ega bo'ladi va innovatsiyalar vujudga keladi. Yangilik kiritish quyidagi asoslar bo'yicha farqlanadi: yangilanish sohasi bo'yicha: yirik - tashkiliy, pedagogik (ta'limiy), boshqaruv; aniq – ta'lim tizimini ko'rib chiqish jihatlariga bog'liq bo'lgan. Isloh etish ko'lami (hajmi)ga ko'ra: lokal (bo'g'inlar bo'yicha, alohida), o'zaro bog'liq bo'lmagan yangiliklar; modulli (o'zaro bog'liq bo'lgan yangiliklar birligi); tizimli yangilik kiritish. Ta'lim tizimida yangilik kiritish turlari, shakllari juda xilma- xildir. Yangilik kiritishning tizimli tasnifi ishlab chiqishga harakat qilingan bo'lsa-da, hali umumiy holda yagona tasnifi yaratilmagan.

Ta'lim sohasida innovatsion jarayon – bu ta'lim konsepsiyasidagi, o'quv dasturlaridagi,

¹³Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 146 b.

usul va uslublardagi, tarbiya va o‘qitish usullaridagi yangilik va o‘zgarishlar bo‘lib, aynan madaniyatshunoslik yondashuvi asosida ushbu jarayonni yanada samarali olib borish yaxshi natija beradi.

Boshlang‘ich ta’limda innovatsion jarayonlar pedagogikaning o‘rganish, umumlashtirish va ilg‘or pedagogik tajribalarni ommalashtirish hamda pedagogika fanlari yutuqlarini amaliyotga tadbiq etish bilan belgilanadi. Bu jarayonda madaniyatshunoslik yondashuvlari o‘zaro aloqadorlik va natijadorlikni ta’minlash vazifasini bajaradi.

Boshlang‘ich ta’limda innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablarning an’anaviy me’yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g‘oyalarning mavjud g‘oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmualari muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat hisoblanib, bugungi kunning muhim jihatlaridan biri shaxslararo munosabatlar, kommunikabellik hamda milliy madaniy tizimni o‘zaro aloqadorlik asosida olib borish zaruriyatini belgilaydi.

– Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining innovatsion faoliyati quyidagi vazifalar bilan belgilanadi:

- Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida pedagogik faoliyatning ongli tahlili;
- Pedagogik va madaniy me’yorlarga nisbatan tanqidiy va tahliliy yondashuv;
- Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida kasbiy yangiliklarga nisbatan shaylik hamda o‘z-o‘zini shaxsiy rivojlantirish;
- Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida dunyoga ijodiy yaratuvchilik munosabatda bo‘lish;
- o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, o‘z turmush tarzi va intilishlarini kasbiy faoliyatida mujassam qilish.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining birinchi o‘rinda turuvchi va muntazam rivojlanishni talab etuvchi jihatlarini sifatida O.S.Grebenyuk va T.B.Grebenyuklar novatorlik, yangilikni sezish, yangilikni qabul qilishga tayyorlik, mustaqil ta’lim, kasbiy mahorat, innovatsion pedagogik tafakkur, ijodiy yechimlarni qabul qilishga tayyorliklarni ajratib ko‘rsatadilar. Zamonaviy ta’limga xos muhim jihatlardan biri pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish sanaladi.

Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining innovatsion ta’lim mohiyatini aniqlash maqsadida tadqiqotchilar YE.A.Alisov va L.S.Podimovalar quyidagilarni qayd etishadi, uning muhim belgilaridan biri “ta’lim oluvchilarning ijodiy salohiyatini amalga oshirishga yo‘naltirilgan shaxsni rivojlantiruvchi asosiy omillar sintezi – hayotiy faoliyat, tarbiya, o‘z-o‘zini tarbiyalash va mustaqil ta’lim. Bunday muhit innovatsion pedagogikaning vazifalarni bajarish va ularni amalga oshirishning asosiy tamoyillarini namoyon etadi va o‘quv muassasasining yagona ta’limiy makonini tashkil qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini sifatli tayyorlashdan manfaatdor bo‘lgan barcha subyekt va obyektlarning bor imkoniyatlarini birlashtiradi”.¹⁴

Shuningdek, “innovatsion muhitni shakllantirish yangi g‘oyalar, yangi mahsulot, texnologiya, turli bilim sohaslarida, shu jumladan pedagogika sohasida fundamental va amaliy tadqiqotlarni jadallashtirish, kasbiy sohada innovatsion faoliyat olib borishning asosiy mezonini bo‘lgan shaxsning innovatsion faolligini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan innovatsion salohiyatni rivojlantirishga qaratilgan”.¹⁴ Bundan tashqari, zamonamizning dolzarb tavsiflaridan

¹⁴ Алисов Е.А., Подымова Л.С. Инновационная образовательная среда как фактор самореализации и личности

asosiysi sifatida jamiyatning innovatsion rivojlanish yo‘lini ko‘rsatish mumkin. Chunki “zamonaviy raqobat muhitida kurash, avvalo, resurslar, moddiy qadriyatlarni egallash uchun emas, balki yangiliklar kiritish qobiliyati uchun boradi”.¹⁵

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlash pedagogning kasbiy, metodik mahoratini sifatli qayta qurish hisoblanadi. O‘tgan asrning 70-yillari oxirlarida A.M.Arsenyeva, K.N.Volkov, M.N.Skatkinlar pedagogika fani va amaliyotida muvaffaqiyatga erishish muammosini hal qilishda va ta‘lim samaradorligini ta‘minlashda o‘qituvchining yangiliklarni qo‘llashga tayyorgarlik darajasi muhim o‘rin egallashini asoslab berdilar. Bu pedagogik faoliyat tizimida innovatsion faoliyatning o‘rnini belgilashga va bu faoliyatni tahlil qilishga imkon berdi.

Innovatsion faoliyat yangi g‘oyani izlashdan boshlanadi. Pedagogik innovatsiya ta‘lim-tarbiya jarayonidagi muhim va murakkab masala yechimiga yo‘naltirilganligi sababli o‘qituvchidan yangicha yondashuvni talab qiladi. Aniqroq aytganda, o‘quv jarayonida innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi, o‘qituvchini zamonaviy axborot texnologiyalari tomonidan siqib chiqishga emas, balki uning vazifalari, rolini o‘zgartiradi, o‘qituvchilik faoliyatining murakkablashuviga olib keladi. Modernizatsiyalashgan didaktik ta‘minotning ishlab chiqilishi o‘qituvchidan maslahatchi, tyutor, moderator va fasilitator bo‘lishni talab etadi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining innovatsion kompetentligini shakllantirish o‘qituvchining fasilitatorlik faoliyatini muvaffaqiyatli tashkil etishiga ham bevosita bog‘liqdir.

Fasilitator – dars samaradorligini oshirish maqsadida guruhlarda guruh ishini tashkil etuvchi, olib boruvchi shaxs. Mashg‘ulotda reglament, norma va mashg‘ulot uchun qulay sharoit yaratuvchi. Fasilitator guruhda ishni tashkil etish, uni amalga oshirish jarayonning samaradorligini ta‘minlaydi. Fasilitatorning vazifalariga quyidagilar kiradi: muhokamani o‘tkazish jarayonida vaqtga rioya etish; talabalarga baholovchi va yo‘naltiruvchi savollar berish orqali muhokama qilinayotgan mavzu doirasidan chetlashmaslikka yordam berish; talabalarning bir-birlarining fikr-mulohazalarini tinglashlariga erishish; faol muloqot muhitini yaratish; muammoni asosli tarzda bayon etish; xulosalash; dalillar keltirish.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, madaniyatshunoslik yondashuvi asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining innovatsion kompetentlik darajasini rivojlantirishning mohiyati pedagogni uzluksiz takomillashtirishi, yangiliklarni pedagogik tizimga maqsadga yo‘naltirilgan holda kiritishga nazariy va amaliy jihatdan tayyorgarligini belgilovchi mezon bo‘lib ifodalanadi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – T.: O‘zbekiston, 2017. – 146 b.
2. Алисов Е.А., Подымова Л.С. Инновационная образовательная среда как фактор самореализации и личности // СПО.–2001.–№1.–с.61–62.
3. Шмелёва Е.А. Инновационная образовательная среда вуза: пространство развития // Научный поиск. -2012.–№1(3).–С.14.

// СПО.–2001.–№1.–с.61–62.

¹⁵Шмелёва Е.А. Инновационная образовательная среда вуза: пространство развития// Научный поиск. 2012.- №1(3).-С.14.

**ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ
КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
Будущего УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

Юлия Землина

*PhD, учитель высшей категории, государственная специализированная школа №51
города Ташкента*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10013995>

Современное образование предполагает консолидирование ресурсов на формирование всесторонне развитой личности, компетентный потенциал которой превалирует над знаниевым. Ориентируясь на современные тенденции, идеал гармонично сформированного индивидуума подразумевает наличие внутренних способностей, направленных на сотрудничество с обществом и с самим собой. Это обусловлено политико-экономическими, социально-культурными предпосылками, а также инновационными процессами, происходящими в науке и технике [1].

Особое место в системе компетентного потенциала в современном обществе занимает культурологический аспект. Предполагается, что на учителя начальных классов в образовательной системе ложится наибольшая нагрузка относительно формирования данного компонента личности в силу возрастных особенностей младших школьников. Между тем развитие компетентности воспитуемых требует наличие такового потенциала у самого педагога. Именно поэтому вопрос повышения культурологической компетентности учителя начальных классов заслуживает отдельного внимания в современных научных исследованиях.

Поскольку культурологическая компетентность понимается как парадигма образовательно-воспитательных процессов, направленных на реализацию модели «культурной» личности, человека, проявляющего свою самобытность в системе общественных изменений и достижений науки и техники, сохраняя достоинство, действуя с опорой на духовные ценности – имеется ряд факторов, влияющих на её формирование.

Культурологическая компетентность, как система ценностных компетенций, проявляет себя через креативный, коммуникативный, коллаборативный, критический материал, по сути отражающий современные тенденции в модели 4К [2]. Каждая из этих опор является компонентом интегративного подхода. Рассмотрим отдельно каждый элемент и его воздействие на формирование культурологической компетентности учителя начальных классов.

Креативный компонент представляет собой образец творческой компетенции. Может быть рассмотрен в качестве объекта воздействия интегративного процесса. С другой стороны – сам является инструментом создания интегративной обстановки: в этом случае учащимся предлагается готовый материал, и через межпредметную связь реализуется задача многоцелевого урока. Для примера возьмём урок технологии, изготовление аппликации из листьев с добавлением элементов естествознания (бережное отношение к природе), чтения (декламация стихотворений об осени), музыки (слушание осенней мелодии) и т.д. В этом случае креативный компонент подан учащимся «открыто», креативность в данном примере – не есть цель, но одно из условий организации интегрированного урока. Напомним, что интегрированный урок преследует цель донести до понимания учащихся целостной картины мира [3].

Напротив, креативность в качестве объекта изучения представляет собой не прямое воздействие на сознание. Его формирование гораздо глубже, требует опоры на временной компонент, не подаётся в открытом виде, а значит подразумевает более широкое понимание этого понятия. В этом случае креативность – не только творческий подход к известным технологическим процессам, но и поиск нестандартных решений в особых ситуациях. Таким образом данная компетенция выступает здесь в роли общественно-личностного явления, поскольку приобретает обличие способности, имеющей воздействие на социальные процессы.

«Подать» задания на формирование креативной компетенции возможно, вопреки большинству мнений, через все предметы. Если на уроке технологии, изобразительного искусства материал направлен на создание модели и зачастую не предполагает интеграцию с другими предметами, то на уроке математики, родного языка, физического воспитания такие задания вливаются через «сквозную тематику» [4]. В качестве элемента культурологической компетенции креативный компонент выступает в таких позициях как способность находить методы повышения культуры у учащихся, умение реализовывать воспитательную цель урока, развивать этико-эстетические компетенции.

Коммуникативный компонент представляет собой один из опорных элементов культурологической компетентности. Коммуникативность в этом случае следует понимать не столько как возможность использования лингвистических образцов в речевой активности индивидуума, сколько как инструмент повышения диалогизированной культуры личности. Находить пути консенсуса, приходить к общему решению, удовлетворяющему все стороны, демократическое изучение конфликтной ситуации – вот те аспекты коммуникативной компетенции, выражающейся в культурологическом обличии.

Безусловно, развитие коммуникативной компетенции через интегрированный материал – наилучший способ достижения цели. Не стоит подробно описывать методы внедрения заданий на формирование этой компетенции – любая межпредметная связь во время урока активизирует деятельность этой компетенции. Однако её влияние на культурологический потенциал человека особо проявляется через инновационные методы, такие как кейс-стади, стим-технологии, проектную деятельности, дилемму и т.д.

Коллаборативный компонент в качестве элемента культурологической компетенции имеет общие свойства с коммуникативным компонентом: сотрудничество, понимаемое в данном аспекте как цель формирования этой компетенции – есть наивысший показатель идеального «человека культуры». Безусловно, интегрированный материал урока в воспитательном направлении ставит задачи перед участниками образовательного процесса развивать умение работать в команде. Этот процесс предполагает, что учащиеся смогут развивать такие опосредованные черты характера, соотносящиеся с коллаборативной компетенцией, как уважение, терпение, умение слушать, лидерские качества и другие общечеловеческие принципы.

Критический материал как элемент культурологической компетентности наиболее труден для восприятия учащихся младших классов. Подразумевается, что критика – это умение анализировать не только деятельность собеседника, но и свою работу. Проецируя этот факт на учителя начальной школы, получим ситуацию, когда преподаватель должен научиться принимать и свои ошибки, развивать в себе умение слышать своих

подопечных: учащиеся начальных классов также как и взрослые, могут нести для учителя массу свежей информации в силу пользования современными достижениями техники. Учитель должен уметь признать, что той информации, которой он делится с учащимися, в инновационном образовательном поле недостаточно, что учащиеся могут предположить своё видение информационной картины, свои методы донесения темы.

Интегрированные уроки – один из удобных способов донесения такой информации, поскольку раскрывают способности учащихся использовать тот материал, который кажется им наиболее лёгким в восприятии, доступным и демонстративно-активным.

В целом, материал, направленный на формирование у учащихся компетенций 4-К, представляет собой компетентностный комплекс, позволяющий учителю регулировать направление своей воспитательной деятельности. В таком ракурсе культурологический аспект может быть взят за основу, и тогда воспитательные цели будут консолидироваться на реализации конкретных задач по формированию «человека культуры». Интегративный подход организации учебно-воспитательного процесса – один из удобных инструментов достижения этой цели.

REFERENCES

1. Комаровская Е.П. Культурологическая компетенция педагогов в системе повышении квалификации. Власть. - 2015. - №. 3. С. 130 - 135.
2. Ширинкина Е. В. Модели креативности в организации //Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе. – 2021. – №. 1.
3. Вавилова Л. Н. Интегрированный урок: особенности, подготовка, проведение //Образование. Карьера. Общество. – 2017. – №. 3 (54). – С. 46-51.
4. Землина Ю.В. Изучение физики через математику в начальной школе: возможности учебников нового поколения. Физика, математика ва информатика. – 2023. - №. 4. С. 56 – 64.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI O'QUVCHILARNING BILISH EHTIYOJLARIGA TA'SIR ETISHGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK JIXATLAR

Farxod Razakov

Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014028>

Maktablarda ta'lim sifatini oshirish uchun o'quvchilarning “ta'lim olishga nisbatan” munosabatini belgilab beruvchi ta'limiy ehtiyojlari negizida shakllanuvchi motivatsion sohaga korreksion-adaptiv ta'sir etish muhim hisoblanadi.

Birinchii tip – fikrlash qobiliyati past, lekin ta'limga ijobiy munosabatda bo'lgan o'quvchilar. Bularning ta'limiy ehtiyojlari asosan shaxslararo munosabatlardagi “konfort hissi”ga yo'naltirilgan bo'ladi.

Ikkinchi tip – fikrlash qobiliyati yuqori, biroq ta'limga salbiy munosabatdagi o'quvchilar. Bularda ta'limiy ehtiyojlar asosan bilishga yo'naltirilgan, lekin egallagan bilimlarni realizatsiyalash ehtiyoji sust namoyon bo'ladi.

Uchinchi tip – fikrlash qobiliyati sust va ta'limga salbiy munosabat shakllangan o'quvchilar. Bularda ta'limiy ehtiyojlarning qondirilish darajasi past va shunga mufoviq ularni realizatsiyalanish koeffitsiyenti “nolga” teng.

Shularni hisobga olgan holda, o'quvchilarning ta'limiy ehtiyojlarini faollashtirish va ularni qondirish darajasini oshirish uchun ijtimoiy terapiya va kognitiv terapiya usullaridan foydalanildi.

Ijtimoiy terapiyada o'quvchilarning motivatsion ehtiyojlar sohasiga ta'sir etish, ijtimoiy xulq-atvorni shakllantirish imokniyati yaratiladi. Kognitiv terapiyada esa-o'quvchilarning kognitiv sohasidagi o'ziga xos jihatlari korreksiyanadi.

Kognitiv terapiya usul sifatida juda ko'p afzalliklarga ega. Bu ilmiy yo'naltirilgan yo'nalishdir, ya'ni psixologiya va neyrofiziologiyani so'nggi yutuqlari shaklida mustahkam asosga ega. O'tkaziladigan korreksion tadbirlar natijalari maxsus testlar bilan tekshirilishi mumkin.

Kognitiv terapiya mijozning fikr-mulohazalari bilan ketma-ket bosqichlardan iborat jiddiy korreksiyalash tuzilmasiga ega. Korreksiyalash jarayoni doirasida mijoz va psixoterapevt o'rtasidagi munosabatlar o'zaro hurmat asosida quriladi. Ko'p yillik tadqiqotlarga ko'ra, kognitiv terapiya asosida mijozlar avvallari o'zlari uchun yopiq deb hisoblagan sohalarda ham muvaffaqiyatga erishadilar. Bu shuni anglatadiki, korreksion tadbirlar natijasida doimiy muvaffaqiyatga erishiladi.

Inson ba'zida voqeilikka hech qanday aloqasi bo'lmagan stereotiplar va e'tiqodlarga bo'ysunadigan muayyan xatti-harakatlar namunalariga rioya qilishga intiladi. Shu sababli u azob chekadi, noto'g'ri qarorlar qabul qiladi, mojarolarga kiradi va o'zini baxtli his qilmaydi. U bilan qanday kurashish kerak? Ehtimol, kognitiv terapiya yordam berishi mumkin.

Kognitiv terapiyaning o'ziga xos xususiyati shundaki, psixoterapevt mijozga qanday qilib to'g'ri fikrlashni o'rgatmaydi, balki u bilan birgalikda odatiy fikrlash turi unga yordam beradimi yoki to'sqinlik qiladimi yoki yo'qligini aniqlashga harakat qiladi. Bu jarayonda mijoz psixoterapiyada faol ishtirok etishi, uy vazifasini bajarishi va bu jarayonga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishi ijobiy samara beradi.

Psixolog Natalya Garanyan kognitiv psixoterapiya usuli haqida shunday deydi: - «Erkinroq his qilish, o'zimizni va atrofimizdagi dunyo voqealarini ochiqroq idrok qila boshlash

uchun biz idrok va fikrlashning individual stereotiplari buni amalga oshirishga qanday xalaqit berishini tushunishimiz va ulardan xalos bo‘lishimiz kerak»

Har birimiz o‘zimizni, uning atrofidagi odamlarni va dunyoni o‘ziga xos individual tarzda idrok qilamiz. Biz shunchaki rang yoki tovushga munosabat bildirmaymiz, biz eshitgan so‘zlarning ma‘nosini avtomatik ravishda qayd etmaymiz, balki faqat biz uchun muhim bo‘lgan narsani faol ravishda tanlaymiz.

Kognitiv psixoterapevtlarning fikriga ko‘ra, insonning ma‘lumotni qanday qabul qilishini va "qayta ishlashini", dunyoga o‘z nuqtai nazarini qanday shakllantirishini tushunib, nima uchun u muayyan psixologik muammolarga duch kelganini aniqlash mumkin. Va fikrlash tarzini o‘zgartirish orqali bu muammolarni hal qilish mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda kognitiv psixoterapiyaning maqsadi haqida quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin:

- shaxsdagi ruhiy buzilish belgilarini kamaytirish yoki to‘liq bartaraf etish;
- mijozning psixologik-ijtimoiy muammolarini hal qilish (bu ruhiy buzilish oqibati yoki undan oldin bo‘lishi mumkin);
- korreksion tadbirlar tugatgandan keyin qaytalanish ehtimolini kamaytirish;
- psixopatologiyaning rivojlanishiga turtki bo‘lgan sabablarni bartaraf etish: noto‘g‘ri e‘tiqodlarni o‘zgartirish, kognitiv xatolarni tuzatish, disfunktsional xatti-harakatlarni o‘zgartirish.

Kognitiv psixoterapiyaning asosiy vazifalari esa korreksion tadbirlar jarayonida fikrlarning hissiyotlar va xatti-harakatlarga ta‘sirini amalga oshirish, qo‘llab-quvvatlaydigan va rad etadigan salbiy avtomatik fikrlar va dalillarni o‘rganish, salbiy avtomatik fikrlarni aniqlash va ularni kuzatishni o‘rganish, noto‘g‘ri bilimlarni yanada oqilona fikrlar bilan almashtirish, kognitiv xatolarning paydo bo‘lishi uchun qulay zamin yaratadigan noto‘g‘ri e‘tiqodlarni kashf qilish va o‘zgartirish.

Kognitiv-xulq-atvorli psixoterapiyasida quyidagi usullardan keng foydalaniladi:

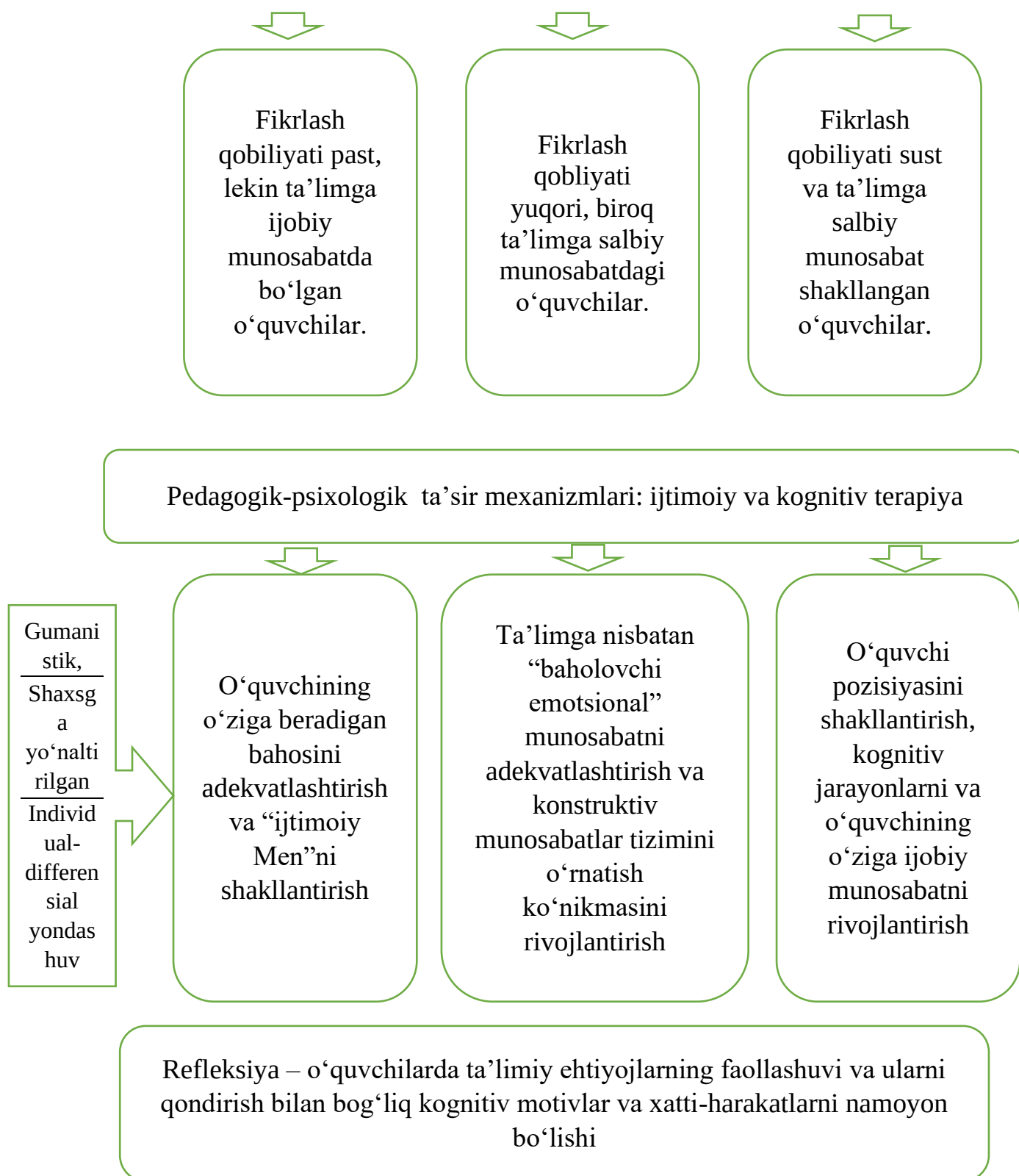
- salbiy fikrlar bilan kurashish (“bu befoйда”, “bundan hech qanday yaxshilik bo‘lmaydi”, “baxtli bo‘lishga loyiq emas”);
- muammoni idrok etish uchun muqobil strategiyalarni izlash;
- o‘tmishdagi travmatik tajribani qayta ko‘rib chiqish yoki yashash, bu hozirgi kunga ta‘sir qiladi va mijozga haqiqatni yetarli darajada baholashni qiyinlashtiradi.

Yuqoridagi konseptual g‘oyalarga asoslangan holda o‘zimiz tomonimizdan taklif etilayotgan psixokorreksion model bilan tanishtirib o‘tsak.

Ta‘lim sifatini oshiruvchi pedagogik-psixologik xususiyatlar

O‘quvchining akademik o‘zlashtirish darajasi

Ta'lim sifatini oshirishda o'qitish jarayoniga sintezlashgan yondashuvning muhimligi nuqtai nazaridan, o'quvchilarda ta'limiy ehtiyojlarni faollashtirish uchun gumanistik, shaxsga yo'naltirilgan hamda individual-differensial yondashuvni yo'lga qo'ish lozim. Bundan:

Gumanistik yondashuv - bolaning shaxsiyatini doimiy qadriyat sifatida ko'rib chiqish

imkonini beradi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv-o'qituvchiga har bir bolaning shaxsiy sifatlarini, uning xususiyatlari, imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi, pedagogik ta'sirni amalga oshirishda o'ziga xoslik va betakrorlik saqlanib qoladi;

Individual differensial yondashuv o'quvchilarning individual xususiyatlarini o'rganishning yaxlitligi bilan belgilanadi, har bir o'quvchi uchun bevosita va uzoq faoliyat maqsadlarini amalga oshirish uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratishga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

Mazkur yondashuvlarni ta'limga tadbiq etishni ijtimoiy va kognitiv tarapiya elementlarini qo'llash orqali optimallashtirish muhimdir. Bunda:

- O'quvchilarning o'ziga berradigan bahosini adekvatlashtirish orqali “ijtimoiy Men”ni shakllantirish va ta'lim bilan bog'liq affilyativ (tengdoshlar bilan munosabat, hamkorlikdagi faoliyat) ehtiyojlarni me'yorlashtirishga;

- Ta'limga nisbatan “baholovchi emotsional” munosabatni hissiy soha psixokorreksiyasi orqali adekvatlashtirish va ijtimoiy rollar, munosabatlarni modellashtirish asosida konstruktiv muloqot kompetensiyasini rivojlantirishga;

- O'quvchida kognitiv-motivasion sohaga korreksion ta'sir etish orqali adekvat “o'quvchi pozitsiyasini” tarkib toptirish va shaxsning o'ziga nisbatan munosabatin ijtimoiy dadillik va intellektual xislarni rivojlanishiga ustuvorlik berish orqali shakllantirishga e'tibor qaratiladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarning akademik o'zlashtirish darajasidagi psixologik xususiyatlarni rivojlantirishga erishishga tayyorlash orqali ta'lim sifatini oshirish imkoniyati yaratiladi.

REFERENCES

1. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisi psixologiyasi. – Toshkent, 1998. – 94 b.
2. Дворушина М.Д., Пехлецкий И.Д. Основные математические процедуры психодиагностического исследования. //Психодиагностические методы (в комплексном лонгитудном исследовании студентов). Л.: ЛГУ, 1976. – С. 35-51.
3. Диагностика коммуникативной социальной компетентности (КСК) / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002. – С.138-149.
4. Джураев. Р.Х. Школьная психологическая служба. – М., 1991.
5. Дубровина И.В // Каганер А.Г., Алипа И.В. Психология и психотерапия в России, 2000: справочное издание. – М.: Иматон, 2000. – С. 29-34.

**“MA’NAVIYAT” DEFINITSIYASI –
BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI MA’NAVIY TAYYORLASHNING FUNDAMENTAL
MASALASI**

Muhammad Quronov

pedagogika fanlari doktori, professor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014137>

*Ma’naviy yo‘nalishlarimiz iqtisodiy
yo‘nalishlardan o‘n qadam oldinda yurishi
kerak. Ana shunda biz hozirda
qilayotgan katta-katta rejalарimiz,
dasturlarimiz amalga oshadi.*

Shavkat Mirziyoyev

Insoniyat Uchinchi O‘zbek Renessansiga buyuk ehtiyoj sezmoqda. Shu munosabat bilan mamlakatimizni rivojlantirishning “Yangi O‘zbekiston - 2030” strategiyasi, islohotlar, Yangi O‘zbekiston, dunyoning ma’naviy-intellektual kon’yunkturasi barcha jabhalardagi kabi zamonaviylashuvni, modernizatsiyani talab qildi.

Media maydonda ma’naviyat tushunchasi, uning mazmuni haqida bahslar uchraydi. Ba’zilar unda odamiylikning boisini, manbaini ko‘rdilar. Ba’zilar esa g‘oyaviy nazoratni eslatuvchi hodisa, deb talqin qilishga urinishdi. Ba’zi radikal kayfiyatdagi yuzerlar uni qandaydir, taqiqlovchi, erkin fikrni bo‘g‘uvchi, qotib qolgan eskicha qarashlar yig‘indisi, deyishgacha borishdi. Bu kognitiv dissonansning sabablari bor. Birinchidan, bu so‘zning bizga boshqa tildan kirib kelgani va uning avtoxton mohiyatini o‘sha ideomuhitda ko‘rmaganimiz; shundan kelib chiqib, ikkinchidan, biz uning lug‘aviy emas, istiloh, majozdagi ma’nosini tutganimiz; va shu sababli, uchinchidan, aslida ot so‘z turkumiga kiruvchi bu so‘zni fe‘l sifatida tushunib yuborganimiz; va shu sababli, to‘rtinchidan, “ma’naviyat” tushunchasini istilohda “ma’naviy-ma’rifiy ishlar” deb tushunilganligi. Bularning natijasida ma’naviyat hodisasini ko‘rish va u haqda eshitayotgan fikrlar orasida ommaning bir qismida kognitiv dissonans paydo bo‘ldi.

G‘arb pedagogikasi nazariyasida ma’naviyatni ruh, ruhoniya bilan bog‘lashadi. Ideosfera¹⁶ bilan bog‘lashadi. Shuningdek, ma’naviyat, deganda jamiyatning diniy bilimlar, axloqiy qadriyatlarning an‘analar, xulq va san‘atda mujassam ruhiy birlashuvini aytishadi. Mana shu umumiy ruhoniya bilan bir odam ongidagi individual in‘ikosi, aksi, tajallisini vijdon, deydilar. Vijdon odamning o‘z xulqi uchun jamiyat, odamlar(ga xos umumiy qabul qilingan qadriyatlar) oldidagi axloqiy burchi, mas‘uliyati. Ruhoniya va uning bir odamdagi tajallisi bo‘lgan vijdon ibodat, ma’naviy-ma’rifiy ishlar, g‘oyaviy-tarbiyaviy ishlar va vatanparvarlikka yo‘naltirilgan ishlar vositasida kuchaytirib turiladi.

16 Fikrlar, g‘oyalar, nazariyalar yaratiladigan, baholanadigan va rivojlanadigan joy, hudud. Ideosferaning sog‘lomligini undagi memetik rang barangligiga qarab baholash mumkin. Vikipediya site:wiki5.ru. <https://wiki5.ru/wiki/Ideosphere>.

Bu yondoshuv albatta ruhoniyyat, degan tushunchaga tushadi. Lekin biz ma'naviyat haqida gapirganda uni ruhoniyyat bilan bir, desak, to'g'ri bo'lmaydi. Buyuk bobomiz Zamahshariy har so'zni ishlatishda avvalo uning lug'aviy ma'nosidan kelib chiqing. Agar buning iloji bo'lmasa, istiloh, majoziy ma'nosidan kelib chiqing, deb aytib ketgan. Ana shunga amalga qilib ma'naviyat tushunchasining lug'aviy ma'nosiga qaraylik.

Mavlono Jaloliddin Rumiy hazratlari so'z va ma'noning birligi va farqini juda go'zal qilib, qisqa tushuntirib berganlar. Allomaning fikriga ko'ra **“So'z – libos. Ma'no shu libos ostiga yashiringan sir¹⁷”**. Bu talqinda narsa, buyum, xatti-harakat, sifat, fazilat, jism, fe'l, xullas, bugungacha biror xalq tomonidan so'z bilan atalgan jamiki narsalarning ma'nosi borligi ochiladi. Ayni vaqtda so'z(libos) bilan uning ichidagi mag'iz bir birini taqozo qiladi. So'z mag'izning libosi, sirti, shakli, surati, deyish mumkin.

Ma'naviyat so'zining o'zagini “ma'no” معنٰى/معنا, degan arabcha so'z tashkil qiladi. Ma'no bu so'z, ishora, alomatlarning mazmunini bildiradi. Shuning uchun so'zning avvalo lug'aviy va undan keyin majoziy ma'nosidan kelib chiqish kerak bo'ladi. Ismi boru, jismi yo'q tushunchalarning nomi; 2. maqsad, murod, manzur. 3. mohiyat, mazmun; (hayot mazmuni, yashashning ma'nosi,) tushning ma'nosi, ta'biri; biror narsaning ma'nosini tushunish, tagiga yetish, bilish¹⁸.

Hazrat Alisher Navoiy odamlarni ikki toifaga – “ahli ma'no” va “ahli surat”ga bo'lgan. “Ahli ma'no” ko'rayotgan narsa, hodisa, fikrning “ichiga kirib”, tushunib, o'ylab xulosa qiladi. “Ahli surat” esa yuzaki, xom, o'ylamay, shoshib xulosa qiladi va albatta, adashadi. Pushaymon qiladi. Chunki buyuk mutafakkir fikricha, surat yzga – ma'no yzga. Kimki suratga mahliyo bo'lsa, shaklga berilsa, uning ma'no, mohiyatini bilmaydi. Buning oqibatida u adashadi. Ya'ni,

Kishiki zohiri oshuftadur zamirig'a boq,

Basoki ma'ni erur poku lafz nomarbut¹⁹.

Ya'ni buyuk shoirimiz har kishining, narsaning, buyum, asarning ko'rinishiga, suratiga emas, uning zamiriga, si'ratiga, ma'naviyatiga qarab munosabat qiling, deydi. Odamning asl mohiyati uning zohirida emas, ichida, deydi.

Bunda shoir o'zi guvoh bo'lgan real, hayotiy misollar keltiradi. “Muhokamat ul-lug'atain”da Husayn Boyqaro misolida “...salim, gavhari koni maoni' erdi”, deydi²⁰. “Mezon ul-avzon”da esa: “ul hazratning sharif majlislari maoni' javohirining koni”, deydi. Ya'ni Husayn Boyqaro saroyida go'zal ma'naviy hayratlarga to'la, ma'rifiy suhbatlar o'tkazilganiga guvohlik beradi²¹.

Ma'naviyat bilan ma'rifat ko'pincha birga keladi. Ma'rifat so'zi maorif معارف tushunchasiga bog'liq. Maorif bu ma'rifat معارف, ta'lim, tarbiya va targ'ibot-tashviqot ishlarini o'z ichiga oladi. Masalan, maorif vazirligi, maorif bo'limi, davlat siyosati, davlat tashkilotlari

17 Hikmatlar xazinasi. Ommabop nashr. Toshkent, “Adabiyot uchqunlari” nashriyoti, 2014. 5-b.

18 Tafsirii zaboni tojiki. (Iborat az 2 jild) Jildi 1 A–N. Paj'yishgohi zabon va adabi'eti Ry'daki. Dushanbe, 2008. - 950 s.

19 Alisher Navoiy. Navodir ush-shabob. /T'yla asarlar ty'plami. Y'n jildlik. Ikkinchi jild. – T: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2011.

20 Alisher Navoiy. Holoti Sai'iid Hasan Ardasher. Nasoi'im ul-muhabbat. Muhokamat ul-lug'atain. /T'yla asarlar ty'plami. Y'n jildlik. Y'ninchi jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2011.

21 Alisher Navoiy. Xamsat ul-mutahhi'irin. /T'yla asarlar ty'plami. Y'n jildlik. Beshinchi jild. – T.: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2011.

faoliyatini yoritish, targ‘ib qilish, tushuntirishga qaratilgan ishlarni anglatadi. Qadimda va hozir ham amri ma’ruf ishi maorifga kiradi.

Ma’naviy معنوي so‘zi bir necha ma’nolarda keladi. Ulardan biri – 1. aqliy degani. Demak, ma’naviy ishni aqliy ish deb tushunsa bo‘ladi. 2. Manaviy bu - ichki, botiniy, tashqaridan ko‘rinmaydigan narsalar. Demak, odamda ikki siymo bor. Jismoniy siymo, surat va ma’naviy siymo, botiniy, siyrat olami bor. Odamning ma’naviyati bu – uning siyrati. Uning odob, axloq, xulq, nima yaxshiyu, nima yomon, nima to‘g‘riyu, nima noto‘g‘riligi to‘g‘risidagi bilimlari, tushunchalari bazasi. Odam jim turganida ular botinda, “ichkarida” turadi. Ular xulqda moddiylashadi.

Matbuotda “ilg‘orlar moddiy va ma’naviy mukofotlandi, ularga sovg‘alar ulashildi”, degan xabarlarini ko‘ramiz. Bunda pul, ashyo va moddiy mukofotlar odamning moddiy ehtiyojlarini qondirish uchun beriladi. Unvon, tashakkurnoma, kitob, maqtov yorlig‘i, sertifikatlar ma’naviy, ya’ni odamning qalbini to‘ydirish uchun beriladi.

Ma’naviy bu - ma’nan, mazmunan, degani. Masalan, biror matnni so‘zma so‘z emas, balki mazmunini tarjima qilinganda bunga ma’naviy tarjima, deyiladi. Ma’naviyat so‘zi معنويات ruhiy va g‘oyaviy hayotga doir barcha narsalar. Jumladan, odamning, xalqning, millatning botiniy olami; ma’naviy hayoti; ma’naviy tushunchalarni anglatadi.

Shu paytgacha, ma’naviyat tushunchasi gumanitar ma’noda, falsafa, til, madaniyat, san’at, din, pedagogika, psixologiya, tarix fanlari doirasida tushunib kelmoqda. Negadir ximiya, geodeziya, matematika, fizika, astronomiya, meditsina, geografiya, mexanika, IT borasidagi bilimlar “ma’naviyat” tushunchasining mazmuniga kiritilmagan. Bu xato tuzatilishi kerak. Chunki odamning bu dunyoda tug‘ilib, 5, 27, 50, 70 yil yashab, shu bugungacha, barcha sohalarda(!) to‘plagan barcha soha, fanlar bo‘yicha to‘plagan bilimlarining joriy bazasi uning ma’naviyatidir. Bu umumta’lim maktablari ma’naviy tarbiya amaliyotida inobatga olinishi zarur.

Ma’naviyat qotib qolgan, o‘zgarmas, statik hodisa emas. Ma’naviyat – o‘zgaruvchan, dinamik hodisa. U inson uyg‘onib, fikrlay boshlaganidan to uyquga ketgunigacha yo tasdiqlanib, yo yangilanib, yo o‘zgarib, yo boyib turadi. Agarda odamda ma’naviyat o‘zgarmaganida, ta’lim, tarbiya, mafkura, axborot, reklama, ibodat, ma’ruzalar kerak bo‘lmas edi. Bularning barchasi odamlardagi fikrlarni, bilimlarni boyitib, yangilab, ularning ma’naviy va moddiy hayotini boyitishga qaratiladi.

Ma’rifat معرفت tushunchasi bilim, fanni anglatadi, ulug‘lanadi. Masalan, ma’rifat nuri, ma’rifat chirog‘ini yoqish, ma’rifat bog‘idan gullar terish, ma’rifat quyoshi va h.k. 2. Voqelikni aql va his bilan idrok qilish. Olamni anglash. 3. O‘rgatish, ta’lim-tarbiya berish, ma’rifatli, ma’rifatparvarlik, ogoh va dono, ilm fandan bahramand odamlarni ahli ma’rifat, deganlar.

Ma’naviyat va xulqni nima bog‘laydi? Vijdon. Ma’naviyat nima yaxshi, nima yomon, nima to‘g‘ri, nima noto‘g‘riligini aniqlab, xulosa qilib beradi. Vijdon kuchi ana shu xulosani harakatga keltiradi. Chunki vijdon bu - Xalqimizda aytganiga amal qilmagan, so‘zidan qaytgan, bilib turib bilmaslikka olgan kishilarni “vijdonsiz”, deyiladi. O‘zbek qo‘shiqalaridan birida aytilganidek,

Bilib turib, yolg‘on so‘zni deganning,

Oru nomusu yo‘q, vijdoni bo‘lmas.

Bunday odam o‘sha lahzada tanlov oldida turadi. Odamiylik yo‘lini tutsinmi? O‘zbekchilik, milliy ma’naviyatda yaxshi, to‘g‘ri, savobli, deyilgan yo‘lni tutsinmi? Yo o‘z nafs, foydasi uchun, yo qo‘rqqanidan ma’naviy jinoyat qilsinmi? Ma’naviyat mana shu joyda

“ishlaydi”. Egasiga qaysi yo‘lni tutishni asoslab, qaror beradi. Demak, har bir jinoyat, qonunbuzarlik ham, vatanparvarligu fidoyilik ham avval “ichkarida”, botinda – ma’naviyatda sodir qilinadi. Keyin bu ma’naviy jinoyat xulqqa, ijroga ko‘chadi. Til, qo‘l oyoqlar uni bajaradi.

Agarda u to‘g‘ri yo‘lni bilmay, nima qilarini bilmasa, noto‘g‘ri ish qilsa, uni “axmoq”, deyishadi. Buni biz ma’naviyati(aqli, bilimi) o‘jiz odamning ishi, desak to‘g‘ri bo‘ladi. Shunday ekan, ma’naviyat faqat bilim formatida, xom-ashyo shaklida qolmasligi kerak. Buning uchun yoshlarning vijdonini tarbiyalash zarur. Aks holda eng chiroyli, oliyjanob, bunyodkor ma’naviyat ham “ishlamaydi”. Bilim bo‘lib qolaveradi. So‘z va amal bog‘lanmaydi. Jur‘atsizlik, boqimandalik, loqaydlilik, konformizm jamiyatni egallab oladi. Yoshlarda, jamiyatda ijtimoiy faollik yo‘qolib, ikkilanuvchanlik, beqarorlik kuchayadi. Xulqqa ko‘chmagan, xulqqa konvertatsiya qilinmagan ma’naviyat kuchsiz, o‘jiz ma’naviyat bo‘lib qoladi. Asrlar davomida bizning mustamlaka bo‘lib kelganimizning ma’naviy sababi mana shunda.

O‘zbekiston milliy ensiklopediyasida “ma’naviyat” tushunchasi “inson ruhiy va aqliy olamini ifodalovchi tushuncha. U kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlarini o‘z ichiga oladi. Ma’naviyat atamasining asosida “ma’no” so‘zi yotadi. Ma’lumki, insonning tashqi va ichki olami mavjud. Tashqi olamiga uning bo‘y-basti, ko‘rinishi, kiyinishi, xatti-harakati va boshqalar kiradi. Ichki olami esa uning yashashdan maqsadi, fikr yuritishi, orzu-istaklari, intilishlari, his-tuyg‘ularini o‘z ichiga oladi. Insonning ana shu ichki olami ma’naviyatdir²²”, degan ta’rif bor. Shuningdek, ma’naviyatli jamiyatda aql, sog‘lom fikr, adolat va yaxshi xulq ustuvordir. Bunday jamiyatda xalqning ertangi kunga ishonchi kuchli bo‘ladi, odamga nomunosib turli illatlar barham topadi, deyiladi.

“Jahon falsafasi qomusi”da “ma’naviyat (arab. Ma’no, ma’nolar majmuasi) – moddiy hayot bilan doimo yonma-yon yuradigan, inson, xalq va jamiyat hayotining ajralmas qismi bo‘lgan ijtimoiy hodisa; insonni ruhan poklanish, qalban ulg‘ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, imon-e’tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg‘otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezoni²³” tarzida tavsiflanadi.

«Ma’naviyat» deganda insonning ruhiy olami, ongi, aqli va tafakkurining jam’i, ya’ni dunyoqarashi tushuniladi²⁴. O‘tmishda bir xalqni o‘ziga tobe qilgan dushman avvalo uni o‘zligi, tarixi, madaniyati va ma’naviyatidan judo qilishga kirishgani bejiz emas. Zero, ma’naviyati zabt etilgan mamlakatda o‘z tartiblarini o‘rnatish mustamlakachilarning azaliy, tarix sinovidan o‘tgan an’anaviy usullaridan biri bo‘lib keldi. Shu yo‘l bilan ma’naviy istilochi ma’nan qashshoq xalqni bora-bora o‘ziga singdirib yuboradi. Buning uchun o‘z mafkurasi va g‘oyalarini joriy etib, ma’naviy asir qilib, kun bermaslik siyosatini tutadi. Bu haqda bundan 2700 yil oldin yashagan qadimgi Xitoy donishmandi Konfutsiy “ ... agar biror mamlakatni zabt etib, u yerda uzoq hukmronlik qilmoqchi bo‘lsangiz, dastavval o‘sha yerda yashayotgan xalqni o‘z tarixi madaniyatidan mahrum eting, ma’naviy qashshoqlik holatiga uchragan xalq

22 O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 5-jild. Konimex – Mirzoqush. T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. – 704 b. 540-b.

23 Q.Nazarov. Jahon falsafasi qomusi. Ikki jildlik, I jild. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, “Ma’naviyat” nashriyoti. Toshkent, 2023. 920 b. 763-bet.

24 «Ma’naviyat» va «Ma’rifat» so‘zlari. <https://islom.uz/maqola/4005>. Ko‘rish sanasi 2023 yil 30 sentyabr.

uyushmaydi, ichki nizolar girdobiga o‘raladi, sizga qarshilik ko‘rsata olmaydi. Bunday holga kelgan xalqni, mamlakatni idora qilish oson kechadi”, - degan edi.

Afsuski, uzoq yillar iqtisodiyot bilan ma‘naviyatni bir-biriga bog‘lamay tushunib, tushuntirib kelindi. Iqtisodiyot bilan ma‘naviyat – jism bilan jon bir-biridan sun‘iy, mexanik ravishda ajratib tashlangan edi. Yangi O‘zbekistonda mana shu organik birlik - bir-birlaridan sun‘iy ravishda ajratilgan jism bilan jon birlashdi. Bu birlik naqadar muhimligiga milliy tariximizda misollar ko‘p. Masalan, biz Ikki Renessansni qurgan, ko‘rgan millatimiz. Ikki Renessansda ham masala “Avval iqtisod, keyin siyosatmi?” yoki “Avval siyosat, keyin iqtisodmi” dilemmasi o‘rtaga chiqmagan. Ikkalasi birga yuksalgan. Bugun ko‘tarilgan “Yangi O‘zbekiston = kuchli iqtisodiyot+kuchli ma‘naviyat” formulasi mana shu ikki qudratli kuchni yaxlit tushunishni, ko‘rishni, baholashni, birlashtirishni talab qilmoqda.

Shu paytgacha biz kitob, maqola, ma‘ruzalarimizda **kuchli ma‘naviyat**, degan iborani alohida talqin qilib, ishlatmaganmiz. Ma‘naviyatni qandaydir yoqimli, ojiz, mayin xilqat, dinamik emas, statik hodisa deb keldik. “Kuchli ma‘naviyat” iborasini birinchi bo‘lib, Prezident Shavkat Mirziyoev o‘z nutqida qo‘lladi: **«Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma‘naviyat».**

Kuchli ma‘naviyatimizning tarixda qanday rol o‘ynaganini Prezidentimizning **“Biz ergashuvchi millat emas, ergashtiruvchi millat bo‘lganmiz”**, degan xulosasi ham qo‘llab-quvvatlaydi. Ya‘ni kuchli ma‘naviyatga ega millat boshqalarning ta‘siriga berilib, boshqalarga ergashib ketmaydi. Aksincha, o‘z milliy ma‘naviy potensialini tiklab, resurslarini o‘rganib, rivojlantirib, qo‘llab, boshqalarga ma‘rifiy ta‘sir ko‘rsatadi. O‘ziga ergashtiradi.

Bu esa o‘zbekistonliklardan mamlakatni yuksalish cho‘qqisigacha ko‘tarishga yetarli kuch-qudrat – energiyani talab qiladi. Energiya tushunchasi bugungi kunda turli, soha va ma‘nolarda qo‘llaniladi. Biroq, biz uchun uning dastlab [Aristotelning «Fizika»](#) traktatida inson faoliyatini anglatgani diqqatga sazovordir. Bundan tashqari, fizikada **energiya** biror ishni bajara olishga qodirlik sifatida talqin qilinadi. O‘zbek tilining izohli lug‘atida energiyaga “quvvat”, deya ta‘rif berilgan.

Agarda “ish” tushunchasini “milliy yuksal(ish)”ga qo‘llasak, bunda energiya milliy g‘oya shaklida milliy yuksalishni ta‘minlovchi kuch-quvvat, qudrat ekanligi ayon bo‘ladi. Biroq, milliy g‘oya mavjudligining o‘zi odamlarning milliy yuksalish yo‘lidagi ongli ishlari uchun yetarli emas. Buning uchun analogiya metodi qo‘llanilsa, ma‘naviy kuch-qudrat energetikaga xos funksional xususiyatlarga egaligi ma‘lum bo‘ladi²⁵. Demak, ma‘naviy energetika – mafkura sohasi bo‘lib, g‘oyaviy resurslarni o‘zlashtirish, o‘zgartirish, taqsimlash, yetkazish va nafaqat nazariy, balki amaliy foydalanish zarur bo‘lgan gumanitar resurs. Ma‘naviy energetika esa mana shu jarayonlarga xizmat qiluvchi barcha tarbiyaviy, ma‘naviy-madaniy, ma‘rifiy, san‘at, tarix, OAV, internet, mahalla, oila kabi ijtimoiy tizimlar integratsiyasini tashkil qiladi. Uning maqsadi – insonning baxtli bo‘lishga qaratilgan birlamchi ehtiyojlarini ikkilamchi – milliy g‘oyaga

²⁵ Energetika barcha turdagi energetik resurslarni o‘zlashtirish, o‘zgartirish, taqsimlash, yetkazish va foydalanishga xizmat qiluvchi barcha yirik tabiiy va sun‘iy tizimlar integratsiyasini tashkil qiladi. Uning maqsadi – birlamchi, tabiiy energiyani ikkilamchi – elektr va issiqlik energiyasiga aylantirishni ta‘minlash orqali quvvat ishlab chiqishni ta‘minlashdir.

aylantirish orqali kundalik hayotda, xizmat vazifalarini bajarishda g‘oyaviy ishonch, motivatsion quvvatni pedagogik ta’minlashdir.

Ana shunda kuchli ma’naviyat vijdonni, burchni, korrupsiyaga qarshi pozitsiyani, ijro intizomini kuchaytiradi. Iqtisodiyotni sog‘lom, kuchli qiladi. U birlamchi energiya - xalqning bilim, kompetensiyalari(Inson kapitali)ni oshirib, o‘zligi, g‘ururini, vijdonini kuchaytirib, safarbar qilib, ikkilamchi energiyaga – harakatga, ongli, samarali mehnatga aylantiradi. Pedagogik ta’limda ushbu xususiyatlarni inobatga olish bo‘lajak o‘qituvchilarning metodologik tayyorgarligi samarasini oshiradi.

REFERENCES

1. Hikmatlar xazinası. Ommabop nashr. Toshkent, “Adabiyot uchqunlari” nashriyoti, 2014. 5-b.
2. Tafsirii zaboni tojiki. (Iborat az 2 jild) Jildi 1 A–N. Pajo‘hishgohi zabon va adabiyoti Ro‘daki. Dushanbe, 2008. - 950 s.
3. Alisher Navoiy Navodir ush-shabob. /To‘la asarlar to‘plami. O‘n jildlik. Ikkinchi jild. – T: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011.
4. Alisher Navoiy. Holoti Sayyid Hasan Ardasher. Nasoyim ul-muhabbat.
5. Muhokamat ul-lug‘atayn. /To‘la asarlar to‘plami. O‘n jildlik. O‘ninchi jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011.
6. Alisher Navoiy. Xamsat ul-mutahyyirin. /To‘la asarlar to‘plami. O‘n jildlik. Beshinchi jild. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011.
7. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 5-jild. Konimex – Mirzoqush. T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. – 704 b. 540-b.
8. Q.Nazarov. Jahon falsafasi qomusi. Ikki jildlik, I jild. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, “Ma’naviyat” nashriyoti. Toshkent, 2023. 920 b. 763-bet.
9. «Ma’naviyat» va «Ma’rifat» so‘zlari. <https://islom.uz/maqola/4005>. Ko‘rish sanasi 2023 yil 30 sentyabr.

TARIXIY- MADANIY YONDASHUV VOSITASIDA BO’LAJAK HARBIY PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Furqat Mavlonov

*Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti “Pedagogika va umumiy psixologiya”
kafedrası mustaqil tadqiqotchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014184>

Respublika Qurolli Kuchlari tizimida harbiy xizmatchilar kasbiy madaniyatini oshirish yo‘lida mavjud manbalarni o‘rganish va dastlabki tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish mazkur jarayonga madaniy-tarixiy yondashuvni qaror toptirish samarali ekanligini ko‘rsatdi. Madaniy-tarixiy va integrativ yondashuv keng qamrovli harbiy faoliyatni tadqiq etishda harbiy xizmatchilarning shaxs ontogenezi o‘rganish, shuningdek, harbiy-pedagogik jarayonning tashkiliy, g‘oyaviy va uslubiy asoslarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatini oshirish, umuman, Respublika Qurolli Kuchlari tizimini takomillashtirishda ommaviy axborot vositalarining ham roli katta. Shu sababli ommaviy axborot vositalari sahifalarida Qurolli Kuchlar tizimida erishilayotgan yutuqlar, sohada hal etilishi zarur bo‘lgan masalalar, shu jumladan, harbiy xizmatchilar faoliyatlarini keng yoritish lozim. Zero, jamoatchilikning o‘z faoliyatlariga nisbatan befarq emasligini anglash harbiy xizmatchilarni ijodiy izlanishga, yurishilgan yutuqlarni boyitishga rag‘batlantiradi.

Madaniy-tarixiy yondashuvga tayangan holda me‘yoriy hujjatlarni o‘rganish, maxsus harbiy va harbiy-pedagogik adabiyotlarning tahlili harbiy faoliyatni tashkil etishda quyidagi jihatlarning ustuvor o‘rin tutishini ko‘rsatdi:

- har bir harbiy xizmatchining o‘ziga xos individual sifatlarga egaligi;
- shaxsiy tarkibning muayyan xizmat vazifalarni bajarishga mas‘ulligi;
- harbiy xizmat maqsad va vazifalarining harbiy xizmatchiga beriladigan buyruq mazmuni aks etishi;
- xizmat vazifalarini bajarishda zarur axborotlar bilan ta‘minlanish, yetarli darajada nazariy bilim va amaliy malakaga ega bo‘lish;
- kommunikatsiya vositalaridan samarali, maqsadga muvofiq va o‘rinli foydalana olish.

Madaniy tarbiyaning ijtimoiy-hissiy jihatlari (vatanparvarlik, atrof-dagilarga ijobiy munosabat, o‘rtoqlik tuyg‘ulariga ega bo‘lish) kuchli ta‘sirga ega. Harbiy xizmatchilarni harbiy faoliyatga tayyorlash va qayta tayyorlash ijtimoiy maqsad, vazifalar hamda harbiy xizmatchi shaxsiga qo‘yiladigan talablarga qat‘iy amal qilish talab etiladi.

Ijtimoiy so‘rovlar, hujjatlarni o‘rganish, nazariy-qiyosiy tahlil, suhbat, intervyu va pedagogik kuzatish metodlari yordamida harbiy tizimda harbiy xizmatchilar kasbiy madaniyatini ta‘minlashga bir qator omillar samarali ta‘sir ko‘rsatishi aniqlandi. Ular quyidagilardan iborat:

- harbiy jamoaning ma‘naviy-ruhiy holati;
- harbiy mehnatga to‘lanadigan haq;
- mehnat shart-sharoitlari;
- harbiy jamoaning boshqaruv usuli;
- harbiy xizmat pog‘onasida o‘sish shart-sharoiti;
- harbiy tizim doirasida ijtimoiy ta‘minlanganlik.

Mazmuniga ko‘ra, harbiy faoliyat o‘zida quyidagi xususiyatlarni aks ettiradi:

1. G‘oyaviylik harbiy xizmatchilar kasbiy faoliyatining yo‘naltirilganligi bo‘lib, harbiy faoliyat mazmunini belgilab beradi. Harbiy faoliyat mazmunini shakllantirishda milliy istiqlol g‘oyasi va mafkurasi tamoyillari metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

2. Ma‘naviy-ma‘rifiy g‘oyalar harbiy faoliyat asosini tashkil etadi. Vatan himoyasiga tayyorlik, vatanparvarlik hissiga egalik, xizmat burchlarini sidqidildan ado etish, g‘oyaviy, ma‘naviy-axloqiy hamda ruhiy-irodaviy sifatlarni o‘zlashtira olish kabi jihatlar harbiy xizmatchilar faoliyatining ma‘naviy asoslarini tashkil etadi. Harbiy xizmatchilarning tafakkur, dunyoqarash hamda umumiy madaniyatlari harbiy faoliyatning samarasi va ijobiy natijasini kafolatlaydi. Ma‘naviy-axloqiy sifatlari va kasbiy bilimlarga egalik harbiy xizmatchilar hayoti va faoliyatida yetakchi o‘rin tutuvchi qadriyatlarni belgilab beradi, shuningdek, ijtimoiy burchni bajarish, harbiy xizmatga nisbatan ijobiy munosabatni tarkib toptiradi. Eng muhimi, harbiy xizmatchilar harbiy faoliyatning ijtimoiy-milliy ahamiyatini to‘g‘ri anglaydilar va ularda kelajakka ishonch yuzaga keladi.

3. Kasbiy xususiyat muhim fenomen hisoblanib, harbiy xizmatchilarning mavjud talablarga rioya etishlari hamda o‘z xizmat vazifalarini bajarishlarida namoyon bo‘ladi. Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga nisbatan yondashuvlari ularning shaxsiy munosabatlarinigina emas, balki harbiy jamoaning umumiy munosabatlarini ham ifodalaydi. Harbiylik faoliyatining kasbiy xususiyatlari jamiyat a‘zolarida harbiy xizmat, harbiy burch va Respublika Qurolli Kuchlar tizimiga nisbatan munosabatlarining shakllanishiga ta‘sir ko‘rsatadi.

4. Huquqiy-me‘yoriy jihat kasbiy faoliyatning ma‘lum huquqiy me‘yorlar harbiy xizmatchilarning huquqiy manfaatlarini himoya qiladi, bu esa o‘z navbatida faoliyatni samarali tashkil etishga ta‘sir ko‘rsatadi. Shuningdek, harbiy xizmatchilarning boshqaruv, hamkasblar bilan munosabatni tashkil etish hamda harbiy texnika va qurol-yaroqlardan foydalanishga mas‘uliyatli yondashish, javobgarlikni his etishga yordam beradi.

5. Ruhiy-pedagogik jihat harbiy xizmatchilarning umumiy tayyorgarliklari – ma‘naviy-axloqiy sifatlarga egaliklari, huquqiy savodxonlik va kasbiy tayyorgarlik darajasi, umuman olganda, armiya shaxsiy tarkibining jangovar shayligi bilan bog‘liq. Har bir harbiy xizmatchining dunyoqarashi, g‘oyaviy e‘tiqodi, vatanparvarlik tuyg‘usiga egaligi va o‘z kasbiga sodiqligi harbiy jamoalar faoliyatini belgilashda ham alohida ahamiyat kasb etadi. Harbiy xizmatchilarning ruhiy kamoloti harbiy sirni saqlash, xizmat ma‘lumotlarining maxfiyligini anglashda yanada yaqqol aks etadi.

Harbiy xizmatchilarning harbiy-kasbiy talabnomasini tuzishda harbiylik faoliyatining mazmunigina emas, balki ularning harbiy xizmatni tashkil etishdan ko‘zlangan maqsadlari, zimmalariga yuklangan vazifalar va ularni bajarishga qo‘yiluvchi talablar inobatga olinishi zarur.

Harbiy kadrlar bo‘lgan harbiy xizmatchilarni kasbiy nuqtai nazardan tayyorlash va qayta tayyorlashda ularning gnostik, pertseptiv hamda ijtimoiy-kommunikativ malaka, shuningdek, kasbiy madaniyat ko‘nikmalari va mahoratiga egaliklariga alohida e‘tibor qaratish lozim. Tajriba-sinov ishlarini tashkil etish jarayonida harbiy xizmatchilarning shaxsi va imkoniyatlarini o‘rganish, shuningdek, kasbiy faoliyatlarini bevosita kuzatish asosida ishlab chiqilgan va ularning kasbiy madaniyatini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishda harbiy xizmatchilarning gnostik, pertseptiv hamda ijtimoiy-kommunikativ malaka, shuningdek, kasbiy faoliyat ko‘nikmalari va mahoratiga ega bo‘lishlarini ta‘minlovchi jihatlarining inobatga olinishiga e‘tibor qaratildi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022 – 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida» 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli farmoni.
2. Mavlonov F.F. Harbiy xizmatchilarning vatanparvarlik kompetensiyalarini rivojlantirishda sharq mutafakkirlarining o‘rni. //Science and innovation, international scientific journal, Volume 1, ISSUE 6, 2022. ISSN 2181-3337.
3. Mavlonov F.F. Technologies for the development of professional culture in the formation of patriotic competences of military servants // International Journal of Pedagogics, Volume 2, Issue 12, 2022. P. 57-66.
4. Mavlonov F.F. Harbiy xizmatchilarning kasbiy madaniyatini rivojlantirishning ilmiy-nazariy pedagogik asoslari. //Xalq ta’limi – Toshkent, 2022. № 5. –B. 35-40.

**BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA
TA‘LIMNING INNOVATSION SHAKLLARIDAN FOYDALANISH YO‘LLARI**

Sanjar Ibraximov

O ‘ZPFITI Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish texnologiyalari bo‘lim boshlig‘i p.f.f.d (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014529>

Ta‘limning innovatsion shakllari bugungi kunda bu avvalo zamonaviy sharoitda talabalarning o‘quv-bilish faolliklarini kuchaytirish, o‘qitish sifatini oshirish va samaradorligini yaxshilash maqsadida innovatsion xarakterga ega ta‘lim shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir deb tushunamiz. Bugungi kunda amaliy o‘yinlar, muammoli o‘qitish, interfaol ta‘lim, modul-kredit tizimi, masofali o‘qitish, blended learning (aralash o‘qitish) va mahorat darslari ta‘limning innovatsion shakllari sifatida e‘tirof etilmoqda.

Ayni o‘rinda ta‘limning innovatsion xarakterga ega ushbu shakllari to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

I. Amaliy o‘yinlar. Dastlab “o‘yin” tushunchasining mohiyatini anglab olish talab etiladi.

O‘yin – kishilik faoliyatining muhim turi hamda ijtimoiy munosabatlar mazmunining bolalar tomonidan imitatsiyalash

Zamonaviy sharoitda ta‘lim amaliyotida amaliy-innovatsion xarakterga ega o‘yinlardan samarali foydalanilmoqda.

Amaliy o‘yinlar – muayyan amaliy harakatlarning tashkil etilishini imitatsiyalash imkoniyatini beradigan o‘yinlar

Ta‘lim amaliyotida qo‘llaniladigan amaliy o‘yinlar o‘z-o‘zidan didaktik xususiyat kasb etadi, shu sababli ular ko‘p holatlarda “didaktik o‘yinlar” deb yuritiladi.

Kishilik tarixiy taraqqiyotining barcha davrlarida ham o‘yin sub‘ekt faoliyatining eng birinchi va muhim turi sifatida tan olingan. Binobarin, shaxs faoliyatining muhim turlari – mehnat, o‘qish bilan birga o‘yin ham uning shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. O‘yinlar vositasida katta avlod tomonidan to‘plangan hayotiy tajriba, o‘zlashtirilgan bilim, turmush tarzi va ijtimoiy munosabat asoslari, madaniy qadriyatlar yosh avlodga izchil uzatib kelingan.

O‘yin shaxsning tarbiyalash, rivojlantirish, unga ta‘lim berish xususiyatlariga ega. Mavjud xususiyatlari tufayli o‘yinlar qadim-qadimdan xalq pedagogikasining muhim asoslaridan biri bo‘lib kelmoqda. Bevosita o‘yinlar bolalarda idrok, sezgi, xotira, tafakkur, nutqni rivojlantirishga yordam berish orqali ularni ma‘naviy-axloqiy, aqliy, jismoniy va estetik jihatdan tarbiyalashga xizmat qiladi. “Maktabgacha yoshdagi bola o‘yin faoliyatida o‘qish va mehnatga tayyorlanadi. Yosh ulg‘aygan sari o‘yinining roli biroz kamayib boradi. O‘yinlarning tarbiyaviy ahamiyati bolaning butun hayoti davomida saqlanib qoladi”.

Agarda jismoniy xatti-harakatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan o‘yinlar bolalarda chaqqonlik, epchillik, chidamlilik, qat‘iylilikni tarbiyalasa, intellektual, konstruksiyali o‘yinlar ularni o‘ylashga, fikrlashga, mantiqiy tafakkur yuritishga o‘rgatadi.

“O‘yin inson hayotining hayotining har bir davri uchun uning ruhiy rivojlanishini belgilovchi yetakchi faoliyat turi hisoblanadi. Faqat o‘yinda va o‘yin orqali bola voqelikni, shu jumladan, kishilar ijtimoiy munosabatlarini, hulqini, xatti-harakatlarini bilib oladi”.

Tarixiy taraqqiyot jarayonida o‘yin nafaqat bolalar, balki kattalar hayotidan ham alohida o‘rin egallashga muvaffaq bo‘lindi. Zamonaviy sharoitda intellektual, kompyuter, iqtisodiy, harbiy, kasbiy, sport va maishiy hodiqli chiqarishga ko‘maklashadigan o‘yin modellari ham kattalar orasida keng ommalashgan.

Zamonaviy pedagogikada o‘yinlar ta‘lim jarayonining samaradorligini oshirish, ta‘lim oluvchilarning o‘quv-bilish faolligini kuchaytirish maqsadida quyidagi tarzda qo‘llaniladi:

- tushuncha, mavzu va alohida bo‘lim mohiyatini o‘zlashtirishda alohida texnologiya sifatida;
- pedagogik texnologiyalarning elementi sifatida;
- o‘quv mashg‘uloti shakli yoki uning bir qismi sifatida;
- sinf (auditoriya)dan tashqari ishlardan biri (“Zakovat”, “Bilimdon”, “Quvnoq startlar” va b.) sifatida

O‘yinning mohiyati va tuzilishi ma‘lum ko‘nikma, malaka, qobiliyat va sifatlarning har bir ishtirokchida butun o‘yin davomida shakllanishini

ta‘minlaydi. Ta‘lim jarayonda o‘yin texnologiyalaridan foydalanishda o‘qituvchi pedagogik vazifalarini ssenariyda aniq ifodalay olishi zarur.

O‘yin faoliyatining psixologik mexanizmlari shaxsning o‘zini namoyon qilish, o‘zining hayotda o‘rnini belgilash, o‘zini o‘zi boshqarish, o‘z imkoniyatlarini amalga oshirish iborat asosiy ehtiyojlarni qondirish imkoniyatini yaratadi.

O‘yin ijtimoiy tajribalarni o‘zlashtirish va qayta yaratishga yo‘nalgan vaziyatlarda, faoliyat turi sifatida belgilanadi hamda o‘yin jarayonida shaxsning o‘z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi.

O‘quv faoliyatining asosiy motivi – bu o‘quv-bilish motivi bo‘lsa, o‘quv faoliyatining eng muhim motivatsiyasi esa talabada o‘zi tanlangan va asoslarini o‘zlashtirayotgan kasbga bo‘lgan qiziqishi sanaladi. Talaba o‘quv jarayonidagi egallagan bilimlaridan, kasbiy malakalari va ko‘nikmalaridan hissiy jihatdan qoniqa olishi lozim. Bu vazifani hal qilishda o‘qitish jarayonida o‘yinli texnologiyalardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. O‘yinli texnologiyalari, shuningdek, talabalarning ijodiy qobiliyati va kreativ tafakkurini o‘stiradi. Pedagogik maqsadda foydalanilayotgan o‘yinlar o‘yin texnologiyalari deb nomlanadi.

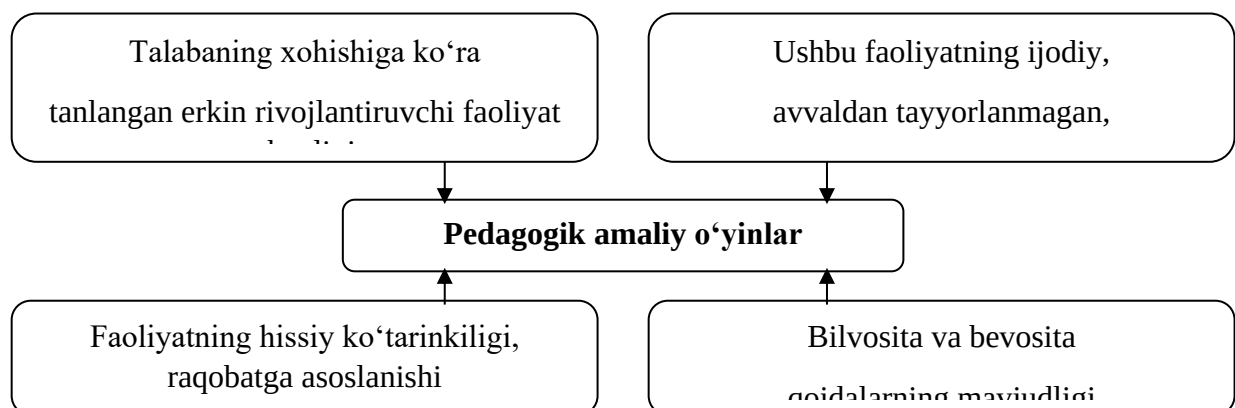
O‘yin texnologiyalari (o‘yin ta’limi) – ijtimoiy tajribalarni o‘zlashtirishning barcha ko‘rinishlari: bilim, ko‘nikma, malaka hamda hissiy-baholovchi faoliyat jarayonini hosil qilishga yo‘naltirilgan shartli o‘quv vaziyatlarini ifodalovchi shaxsga yo‘naltirilgan

O‘yin texnologiyalari ta’lim oluvchilarni muayyan jarayonga tayyorlash, ularda ma’lum hayotiy voqelik, hodisalar jarayonida bevosita ishtirok etish uchun dastlabki ko‘nikma, malakalarni hosil qilishga xizmat qiladi. Ta’lim jarayoni ishtirokchilari (m: ta’lim oluvchilar, ota-onalar, pedagogik jamoa a’zolari, ta’lim muassasalarining rahbarlari, jamoatchilik tashkilotlarining vakili va b.) sifatida turli rollarni bajarish talaba (o‘quvchi)larga pedagogik faoliyat mazmuni bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratish asosida ma’lum faoliyatni samarali tashkil etishga nazariy, amaliy va ruhiy tayyorgarlikka erishish nuqtai nazaridan yordam beradi.

O‘quv mashg‘ulotlaridan o‘yinlar va o‘yinli vaziyatlarni qo‘llash quyidagi asosiy yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

- didaktik maqsad talabalar oldiga o‘yinli topshiriq shaklida qo‘yiladi;
- o‘quv faoliyati o‘yin qoidalariga bo‘ysundiriladi;
- didaktik o‘quv materialdan o‘yin vositasi sifatida foydalaniladi;
- o‘quv faoliyatida didaktik vazifani o‘yin vazifasiga

O‘quv jarayonida o‘yin texnologiyalarining o‘rni, roli, shuningdek, o‘yin elementlari hamda ta’limning o‘zaro uyg‘unligi ko‘p jihatdan o‘qituvchi tomonidan pedagogik o‘yinlar mohiyati, funksiyasi va turlarining qanchalik tushunilishi bilan belgilanadi. Aksariyat pedagogik o‘yinlar o‘zida quyidagi belgilarni namoyon qiladi:

Pedagogik o‘yinlarning asosiy belgilari

Har qanday o‘yinlar kabi pedagogik jarayonlarda foydalaniladigan o‘yinlar ham o‘zining aniq maqsadi va natijasiga ega bo‘ladi.

Ta’lim muassasalarida ko‘p holatlarda rol va kasbiy xarakterga ega ishbilarmonlik o‘yinlari foydalaniladi. Muhimi pedagogik maqsadlarda qo‘llaniladigan o‘yinli texnologiyalarining asosini talabalarning **faollik va tezkorlikka asoslangan faoliyati** tashkil etadi.

Xulosa qilib aytganda pedagogik amaliy o‘yinlar yangi o‘quv materialini o‘zlashtirish, mustahkamlash, talabaning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, umumiy kasbiy tayyorgarlik ko‘nikma, malakalarini shakllantirish kabi masalalarni yechishga qaratiladi. Ular yordamida talabalar turli holatlardan o‘quv materialini tushunish, uning negizida ma’lum ko‘nikma, malaka va sifatni o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

REFERENCES

5. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003. – 192 b.
6. Achilov A.M. Bolalar sportini rivojlantirish jamg‘armasining jismoniy tarbiya va sog‘lomlashtirish faoliyatini tashkil qilish texnologiyasi. - ped.fan. nomz. dis.... T.: - 2008. - 132 b.
7. Safarova Roxat Gaybillaevna. CULTURAL APPROACH AS A PRIORITY DIRECTION OF THE EDUCATIONAL SYSTEM OF UZBEKISTAN. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 1000–1004. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/2289>
8. R.G.Safarova. Pedagogikada madaniyatshunoslik yondashuvining rivojlanish tendensiyalari. // “Zamonaviy uzluksiz ta’limni raqamlashtirish: pedagogika sohasidagi zamonaviy tendensiyalarva rivojlanish omillari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. Andijon 2022. B. 20-23

**PROFESSIONAL TA'LIM TIZIMI PEDAGOG KADRLARINI KASBIY
RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION
AXBOROT-DIDAKTIK SHAKLLARI**

Komiljon Karimov

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent,

*T.N.Qori-Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti “Texnologiya
ta'limi nazariyasi va metodikasi” bo'limi boshlig'i.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014599>

Ta'lim sifati va samaradorligiga qo'yilayotgan talablar professional ta'lim tizimi pedagog kadrlari malakasini oshirishning mazmunini, shakllari va metodlarini ana shu talablarga mos ravishda takomillashtirib borishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 6 sentyabrdagi “Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PF-5812-son [Farmoni](#)da professional ta'lim dasturlari YuNESKO tashkiloti tomonidan qabul qilingan Ta'limning xalqaro standart tasniflagichi (MSKO) darajalari bilan uyg'unlashmaganligi, o'quv jarayoniga O'zbekistonning Milliy kvalifikatsiya tizimi to'laonli joriy etilmaganligi tayyorlanayotgan kadrlarning mehnat bozorida munosib o'rin egallashlariga to'sqinlik qilayotganligi ta'kidlangan[2].

Malaka oshirish sohasidagi sifat o'zgarishlar va yuqori samaradorlik ularning jahon ta'lim talablari bilan mosligi va pedagoglarning kelgusi mehnat faoliyatlarida o'zlashtirgan kompetensiyalari qay darajada amaliyotga tatbiq qilinayotganligiga bog'liq. Ta'lim-tarbiyadagi sifat o'zgarishlar va yuqori samaradorlik esa mazkur sohaga ijobiy yangilik kiritish bilan belgilanadi. Bunday yangilikni kiritish jarayoni innovatsion jarayon bo'lib, ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy qilib, ta'limda sifat va samaradorlikka erishishdan iborat bo'ladi. Bu esa kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash tizimi oldiga barcha soha mutaxassislarining, shu jumladan, professional ta'lim tizimi o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi saviyasini zamon talablariga mos tarzda uzluksiz takomillashtirib borish vazifasini qo'yadi. Mazkur dolzarb vazifalarni bajarishda professional ta'lim tizimi muassasalari rahbarlari va pedagog xodimlarining funksional vazifasiga mos ravishda malaka oshirish va qayta tayyorlash jarayonlarining mazmunini takomillashtirish va rivojlantirish strategiyalarni tanlash hamda malaka oshirish jarayonlari sifat va samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ta'limning innovatsion axborot-didaktik shakllarini ilmiy tadqiq qilish, ishlab chiqish va ulardan tizimli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'limning innovatsion axborot-didaktik shakllari - ta'lim oluvchining qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ta'lim - tarbiya mazmunini, ta'lim maqsadiga mos ravishda loyihalash hamda pedagogik, axborot-kommunikatsion uslublar, shakllar va o'qitish usullarini tatbiq etishga yo'naltirilgan psixologik, umumpedagogik, didaktik va shaxsiy uslubiy tartiblar asosida amalga oshiriluvchi ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sir tizimidir. Professional ta'lim tizimi pedagog kadrlari malakasini oshirishning innovatsion axborot-didaktik shakllari – yuqori darajadagi samaradorlikni ta'minlovchi, pedagogik qonuniyatlar, maqsadlar, tamoyillar, mazmun, shakl, uslublar, o'qitish vositalari va AKT dan hamda tarbiyalash usullaridan tashkil topgan loyihalash va mos ravishda ushbu texnologiyani amaliyotda qo'llash tizimidir[3; 18-b.].

Ta'limni axborotlashtirishning maqsadi axborot va telekommunikatsion texnologiyalarni qo'llash hisobiga intellektual faoliyatni global jadallashtirishdan iborat. Ushbu muammolarni hal

qilish doirasida texnologiyalar va axborotlashtirish vositalarini bir tizimga birlashtirishning pedagogik, metodik va texnologik asoslarini ishlab chiqishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar o‘tkazish lozim. Bunday tizim sifatida axborot-ta’lim muhiti taklif qilinishi mumkin.

O‘quv - tarbiya jarayonini yuqori ilmiy-uslubiy darajada ta’minlash, malakaviy talablar, o‘quv rejalari va dasturlari asosida kasbiy va pedagogik mahoratni doimiy ravishda rivojlantirishga ko‘maklashish uchun zarur bo‘lgan kasbiy bilimlar, ko‘nikmalar va malakalarni yangilab borish malaka oshirish kurslarining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Uzluksiz pedagogik ta’limning muammosini hal qilish sohasidagi nazariy va amaliy tajribaga ijobiy baho berib, hozirda shakllangan tuzilmaviy-mazmunli va protsessual tarkibiy qismlar pedagog kasbiy faoliyatining tabiatiga mos kelmasligini ta’kidlash lozim. Professional ta’lim tizimi rahbar va pedagogik kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirishning amaldagi tizimi zamonaviy talablarga to‘liq javob bermaydi.

Mamlakatimizda professional ta’lim tizimi pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini isloh qilish borasida keng qamrovli ishlar olib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan “Uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish”[1] ustuvor vazifalarga muvofiq ta’lim portallarida on-layn va off-layn texnologiyalariga asoslangan masofaviy qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarining joriy etish orqali pedagoglarning asosiy ishdan ajralmagan holda o‘quv kurslari ta’lim dasturlarini mustaqil ravishda o‘zlashtirish imkoniyatlarini yaratish, pedagog kadrlar malakasini oshirish jarayonlarida tinglovchilarning malakaviy tayyorgarligini rivojlantirish va ularda etarli bilim, ko‘nikma va malakalarni ilg‘or axborot-ta’lim muhitida shakllantirish dolzarb hisoblanadi.

Axborot-ta’lim muhiti - bu ta’limiy axborotlarni uzatish va tez almashishni ta’minlovchi vosita hisoblanadi. Ushbu muhit asosida ta’lim oluvchilarni bir-birini tushunishga, o‘zgalar fikrini hurmat qilishga, o‘z fikrini erkin bayon qilishga va birgalikda muammolarni hal etishga o‘rgatishga imkoniyat yaratiladi. Natijada yagona ta’lim sohasiga kirib boriladi.

Axborot almashuvi tizim va muhit o‘rtasidagi ko‘plab o‘zaro aloqalar axborot elementlarini o‘zaro uzatish yo‘li bilan yuz beradi. Shunday qilib muhit – tizimga resurslarni etkazib beradi, tizimdan esa uning pirovard mahsulotlarini oladi va iste’mol qiladi. Buning o‘ziga xosligi shundaki, tizim faoliyatining mahsulotlari qoidaga ko‘ra, muhitda yaratilishi mumkin emas. Shunga ko‘ra muhit ta’lim tizimini shakllantirishning faol boshlanishi va ob’ektiv asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Muhitli yondashuv ta’lim, tarbiya va insonning rivojlanishi muammolari bo‘yicha ko‘plab ishlarda keng taqdim etilgan. Ularda muhit shaxsiy rivojlanishga hamda ta’lim muhiti salohiyatining yaqqol ko‘rinishiga yordam beruvchi sharoitlar va imkoniyatlar nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi.

H.F.Rashidov fikricha ta’limiy muhit quyidagicha shakllantiriladi: “Qachonki, ta’lim olishga motivatsiyasi bo‘lgan shaxs paydo bo‘lsagina, muhit ta’limiy bo‘ladi. Bunda bitta muhit bir odamga ta’limiy bo‘lsa, boshqasiga neytral bo‘ladi, har bir odam muayyan ta’limiy makon chegaralarida o‘zining ta’limiy muhitini shakllantirish imkoniyatiga ega” [4].

“Ta’lim muhiti” atamasi V.A. Yasvinning ishida etarli darajada aniq ta’riflangan, u ta’lim muhiti -deb “shaxsning berilgan namunaga ko‘ra shakllanishining ta’sirlari va sharoitlari hamda

ijtimoiy va fazoviy-predmetli qurshovda tarkib topgan uni, rivojlanishi uchun imkoniyatlar” ni tushunadi [5].

Axborotli-ta’lim muhitining nazariy yadrosi – pedagogika fanining yangi yo’nalishi bo’lib, axborot-ta’lim muhiti yangilanishga yo’naltirilganlik mohiyatidan kelib chiqib, pedagogik jarayonlarni tadqiq qiladi. Shuning uchun an’anaviy ta’lim jarayoniga u yoki bu shaklda yangi pedagogik tizimni kiritish ko’p hollarda samarasizdir. Shu bois yangi sifat tuzilmasiga, tizimni tashkil etishning yangi mezonlariga ega bo’lgan butunlay yangi didaktik modelni yaratish lozim.

Axborot-ta’lim muhitining ko’pgina ta’riflari tahlili - ta’lim jarayonini axborot, texnik va o’quv metodik ta’minoti hamda uning ishtirokchilarining o’zaro munosabat tizimidir - deb xulosa qilish imkonini beradi.

Axborot ta’lim tizimini shakllantirish tadqiqotimiz vazifasi doirasida axborot-ta’lim muhiti tushunchasi N.F.Abdunazarovanning ishida quyidagicha ta’riflangan: “Axborot muhiti, axborotni yaratish va qo’llashning individual-shaxsiy tomonlari bilan yuqori darajada bog’liq bo’lgan tushunchadan iborat. Ta’lim jarayonining har bir sub’ekti o’zining axborot muhitini mustaqil shakllantiradi. Axborot resurslarini yaratar va iste’mol qilar ekan, ta’lim jarayoni sub’ekti nafaqat o’zi rivojlanadi, balki axborot muhitini ham rivojlantiradi. Shu tarzda individual axborot muhitlaridan ta’lim jarayonining axborot tizimi bo’lgan axborot makoni paydo bo’ladi” [6]. Juda ko’pchilikni tashkil etadigan bunday ta’riflarda murakkab hodisa bo’lgan axborot-ta’lim muhitining mohiyatini tushunishda fikrlarning anchagina turlichaligini ko’rish va unda eng muhim xarakterli tomonlarni ajratib olish mumkin.

Amalda tatbiq qilingan yoki nazariy yondashuvlar ko’rinishida tavsiflangan quyidagi uchta asosiy turdagi axborot-ta’lim muhitini ajratish mumkin: bilimlarni taqdim etishga yo’naltirilgan muhitlar, bilimlarni olish bo’yicha mustaqil faoliyatga yo’naltirilgan muhitlar, muhitlarning aralash turi.

Axborot-ta’lim muhitini samarali tashkil etish uchun quyidagilar e’tiborga olinishi zarur: qo’yilgan muammoni echish uchun tabiiy, fizik, ijtimoiy va boshqa hodisalar ustidan ko’p, tizimli, bir martalik yoki uzoq muddatli kuzatish, turli mintaqalardan ma’lumotlar to’plash; turli joylarda yuzaga keladigan hodisalar, dalillar, voqealarning aniq tendensiyasini aniqlash uchun taqqoslab o’rganish, qarorlar qabul qilish va takliflar ishlab chiqish; tarmoq ishtirokchilarining madaniy, etnik, geografik shartlari o’rtasidagi farqlarni hisobga olgan holda har bir muammo yoki masalani echish yo’llarining (alternativ yoki turli usullarini) samaradorligini taqqoslab o’rganish; o’ziga xos madaniy, an’anaviy va boshqa xususiyatlarni hisobga olgan holda ijtimoiy va madaniy qarashlarni qiyosiy tahlil qilish; birgalikda ma’lum bir muammoni hamkorlikda tadqiq qilish sharti bilan biror bir (amaliy, ijodiy, ilmiy va boshqa) ijodiy g’oyani ishlab chiqish; ta’limiy mummmolarni o’rganish va hal etish bo’yicha musobaqalar o’tkazish va bunda yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarni madaniy, ta’limdagi an’analar boshqa sohalar bilan bog’liq bo’lishiga qaratish.

Xulosa qilib aytganda, pedagog kadrlar malakasini oshirishning axborot-ta’lim muhiti kompyuterli telekommunikatsiya asosida tashkil etilgan, umumiy muammo, maqsad, kelishilgan uslublar va faoliyat usullariga ega, faoliyatning birgalikdagi natijasiga erishishga yo’naltirilgan ta’lim oluvchi - hamkorlarning o’quv-bilish, tadqiqiy, ijodiy, ilmiy faoliyati tushuniladi. Har qanday muammo echimi integratsiyalashgan bilimni talab etadi. Axborot-ta’lim muhiti chuqurlashgan bilimlar integratsiyasini, shuningdek, tadqiq qilina yotgan muammo yuzasidan fan bilimlari sohasini, balki hamkorning xususiyatlarini, uning dunyoni bilishi va tushunishini, qarashlarini bilishni ham

taqozo qiladi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni.// O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami. –T., 2017. –B.39.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 6 sentyabrdagi “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5812-son [Farmoni](#).
3. Макаров С. И. Методические основы создания и применения образовательных электронных изданий (на примере курса математики): дис.... д-ра. пед. наук: 13.00.02.- М.: ИОСО РАО. 2003.-242 с.
4. Рашидов Х.Ф. Теоретико-методологические и социально-педагогические основы развития среднего специального, профессионального образования в Узбекистане (на материалах реализации национальной программы по подготовке кадров). Дисс. ...докт. пед. наук. -Ташкент, 2005. 311 с.
5. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. - М.: Олма-Пресс, 2001.365 с.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV MODEL
ASOSIDA TASHKIL ETILADIGAN O‘QUV JARYONINI AMALGA OSHIRISHGA
TAYYORLASH**

Erkaboy Davletov

*Urganch davlat pedagogika instituti «Fizika-matematika va texnologik ta’lim» kafedrası mudiri,
p.f.f.d. (PhD)*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014625>

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kompetensiyaviy yondashuv modeli asosida tashkil etiladigan o‘quv jarayonini amalga oshirishga tayyorlashda evristik topshiriqlar va kvazi o‘qitish metodlaridan foydalanish alohida pedagogik ahamiyatga ega. Buning uchun o‘quv jarayonini talabalarning kasbiy rivojlanish ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tashkil etishga alohida e‘tibor qaratiladi. Chunki talabalarni kasbiy rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lgan ta’lim jarayonigina ularda bilimlarni o‘zlashtirish motivatsiyasini hosil qiladi. Bunda professor-o‘qituvchilar o‘qitish metodlarini to‘g‘ri tanlay olishlari lozim, talabalarning ta’lim olish uslubiga alohida e‘tibor qaratishlari talab qilinmoqda. Shu maqsadda talabalarning o‘qish uslublari aniqlanadi, anketalar yordamida talabaning o‘qish uslubini qaysi tipga mansubligi belgilab olinadi, har bir talabaning shaxsiy ma’lumotlari asosida uning bilimlarni o‘zlashtirish uslubini aniqlanadi, talabalar guruhining qaysi o‘qish uslubiga mansubligi ko‘rsatiladi, har bir tipga mansub talabalar uchun beshtadan ettitagacha o‘qitish metodi va usullari ajratib olinadi, mazkur metod va usullarning talabalar ehtiyojlariga qay darajada javob berishi tadqiq qilinadi, talabalarning kvazi tadqiqotchilik metodi asosida ishlashlariga alohida e‘tibor qaratiladi, professor-o‘qituvchilar talabalar guruhining ishlashi uchun qulay bo‘lgan qaysi metod hamda usullarni ajratib olganliklarini muntazam taqdimot qiladilar, ular o‘z tanlovlarini asoslashga intiladilar, talabalarning rivojlanish ehtiyojlarini namoyon qilishlari uchun qulay vaziyatlarni yaratadilar.

Professor-o‘qituvchilar birinchi navbatda topshiriqlarning ob‘ekti umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quv jarayonini rivojlantirishga qaratilishiga alohida e‘tibor berishlari nazarda tutiladi. Buning uchun o‘quvchilarga ta’lim berish uslublari va usullari, o‘quvchilarni individual xususiyatlari, o‘qitish metodlari, o‘qitish metodlarini tanlashga ustuvor o‘rin ajratiladi.

Ta’lim oluvchilarning rivojlantirilishi nazarda tutilayotgan faoliyatlariga alohida e‘tibor qaratiladi. Ularning o‘z o‘zini baholashi, ta’lim olish uslubini va o‘qitish metodi orasidagi farqlarni anglab etishlari, turli tipdagi talabalar uchun o‘qitish metodlarining tanlanishi, bo‘lajak o‘qituvchi pedagogik faoliyatini modellashtirish va uning natijalarining diagnostika qilinishiga e‘tibor qaratiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kvazi tadqiqotchilik metodi yordamida kasbiy rivojlantirish jarayonida aniq natijalarni qo‘lga kiritish, ularning ijod mahsulini yaratishlari uchun qulay sharoit vujudga keltiriladi. O‘qitish metodlari va talaba faoliyatiga mos tarzda turli javollar to‘ldiriladi, tadqiqotchilik faoliyatini amalga oshirish jarayonida qo‘llaniladigan metodlar tanlab olinadi. Ta’lim jarayonida qo‘lga kiritilgan natijalar jadvallar, tavsiyalar ishlanmalar shaklida taqdim etiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar qanday kompetensiyalar va faoliyat usullarini egallashlari kerak degan xaqli savol tug‘ilmoqda. Bugungi kunda davlat va jamiyat uzluksiz ta’lim oldiga ijtimoiy buyurtma qo‘ymoqda. Ushbu buyurtmaga ko‘ra ta’lim jarayoni sub‘ektlariga ko‘ra XXI-asr ko‘nikmalari va eng zarur kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish zaruriyati kuchaymoqda. Buning uchun talabalarning shaxsiy-kasbiy rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash taqozo

qilinmoqda. Talabalarga o'quv predmetlariaro integrativ xarakterdagi topshiriqlarni taqdim etish orqali ularni kompleks rivojlantirishga erishish mumkin. O'quv jarayoni natijasida talabalarning ta'limiy hamda ijtimoiy rivojlanishlari natijalari kasbiy kompetensiyalar orqali namoyon bo'ladi. Ular: talabalarda jamiyat a'zolari va kasbiy faoliyatga nisbatan qadriyatli munosabatlarni shakllantirish, insoniyatning global muammolarini tushunish va anglab etishga ko'maklashadigan bilimlarga ega bo'lish, ta'limning ahamiyati va barqaror rivojlanish bilan bog'liq qiziqishlarining mohiyatini anglab etishlari, butun hayot davomida uzluksiz ta'lim olish va o'z o'zlarini rivojlantirishga intilishlari, shaxsiy ta'limiy yo'nalishlarini loyihalash ko'nikmasiga ega bo'lishlari, XXI-asrga xos bo'lgan universal kompetensiyalarini o'zlashtirish usullarini egallashlari kabilar.

Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish va ularni maktab amaliyoti bilan yaqindan tanishtirish maqsadida integrativ xarakterdagi bilimlarni taqdim etish, talabalarni mustaqil o'qib o'rganishlari va izlanishlari uchun qulay sharoitlar yaratish asosiy vazifalardan biriga aylanmoqda. Buning uchun talabalarga quyidagi topshiriqlar bilan murojaat qilinadi: uzluksiz ta'lim jarayoniga qanday vazifalar qo'yilayotganligi va ijtimoiy buyurtmaning mohiyatini tushuntirish, qaysi bilimlar integratsiyalashgan holda o'quvchilarga taqdim etilishi lozim, 21 asr ko'nikmalari sirasiga qanday ko'nikmalar kiradi, innovatsion xarakterdagi o'quv mashg'ulotlarini tavsiflang, mustaqil bilm olish jarayonlarining o'ziga xos jihatlarini izohlang kabilar.

Talabalarga bir qator asoslarga tayangan holda an'anaviy hamda innovatsion xarakterdagi ta'lim jarayonini o'zaro qiyoslashga oid topshiriqlar beriladi. Ular: kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim jarayonining asosiy maqsadi va unda echiladigan vazifalarni ko'rsating, innovatsion xarakterdagi ta'limning shakllari, usullari, metodlarini izohlang; o'quvchilarda o'qish motivlarini shakllantirish usullarini izohlang; o'qituvchilar va qo'uvchilar faoliyatining tashkiliy shakllarini ko'rsating; o'quv jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari haqidagi qarashlaringizni bayon qiling kabilar.

Talabalar o'zlari amalga oshirgan tadqiqotlar natijalarini matnli va jadval shakllarida taqdimot qilishlari nazarda tutiladi. innovatsion xarakteridagi ta'lim jarayonining asosiy bosqichlari haqida bo'lajak o'qituvchilarga zarur ilmiy ma'lumotlar beriladi. Talabalar topshiriqlarni bajarganlaridan keyin quyidagi natijalarga erishishlari nazarda tutiladi, ular an'anaviy o'qitish jarayoni bilan innovatsion ta'lim jarayonini o'zaro farqlaydilar, ulardan har biri ustida kichik tadqiqotlarni amalga oshiradilar, an'anaviy va innovatsion ta'limning o'zaro farqlarini ko'rsatuvchi qiyosiy javallar tuzadilar, innovatsion ta'limning texnologik bosqichlarini tavsiflaydilar. Kutilayotgan ijtimoiy shaxsiy natijalar quyidagilardan iborat talabalarda pedagogik innovatsiyalarga nisbatan qadriyatli munosabatlarni shakllantirish, egallayotgan kasbiy va kasbiy kompetensiyalarning ijtimoiy madaniy, shaxsiy ahamiyatini anglash, ta'lim tarbiya jarayonini o'rganishga oid kichik tadqiqotlarni amalga oshirishga nisbatan motavitsiyani shakllantirish kabilar. Kutilayotgan kasbiy natija esa bo'lajak o'qituvchilarda o'quv metodik kompetentlikni rivojlantirishdan iborat

REFERENCES

9. Вержибок, Г. В. Гендерное воспитание в семье и школе: пособие для педагогов / Г. В. Вержибок ; под ред. А. С. Лаптенка. – Минск : Нас. Ин-т образования, 2016. – 248 с.

10. Матюшкова, С.Д. Гендерные основы образования: пособие / С.Д. Матюшкова. – Витебск, Изд-во УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2007. – 142 с.

11. Матюшкова, С.Д. Основы гендерной культуры: программа спецкурса для старшеклассников / под ред. А.А. Стреленко. – Витебск: УО «ВОГ ИПК и ПРР и СО», 2008. – 50 с.

12. Safarova Roxat Gaybillaevna. CULTURAL APPROACH AS A PRIORITY DIRECTION OF THE EDUCATIONAL SYSTEM OF UZBEKISTAN. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 1000–1004. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/2289>

13. R.G.Safarova. Pedagogikada madaniyatshunoslik yondashuvining rivojlanish tendensiyalari. // “Zamonaviy uzluksiz ta’limni raqamlashtirish: pedagogika sohasidagi zamonaviy tendensiyalarva rivojlanish omillari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. Andijon 2022. B. 20-23

5. Masharipova N.R. Ajdodlarimiz pedagogik qarashlari vositasida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari. Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tomonidan o‘tkazilgan ““Yangi O‘zbekiston - Uchinchi Renessans” shiyori ostida xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan o‘quv materiallarini uzluksiz ta’lim tizimiga keng joriy etishni optimallashtirish” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy konferensiyasi. Nukus 2023 yil 15 aprel.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI O‘QUVCHILARDA MODELLASHTIRISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHGA TAYYORLASH

Sardor Sabirov

Urganch davlat universiteti “Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrası katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014894>

Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasining bugungi taraqqiyoti topshiriqlarni echish jarayonida o‘quvchilarning fikrlash imkoniyatini kengaytirishga va bu jarayonni amalga oshirish uchu bo‘ljak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining modellashtirishga oid kasbiy kompetentligini rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratish zarurligini ko‘rsatmoqda. Aksariyat o‘quvchilar bir xil turdagi topshiriqlarni ko‘proq bajaritirishni o‘z oldilariga maqsad qilib qo‘yadilar. Ular o‘quvchi qanchalik ko‘p topshiriq bajarsa, u shunchalik bilimli degan fikrni ilgari suradilar. Ular o‘quvchilarning narsa-buyumlarni tashqi belgilari asosida tanib olishiga ko‘proq e‘tibor qaratadilar. Shuning uchun ham har bir topshiriqni bajarish jarayonida o‘quvchilar tashqi belgilariga e‘tibor qaratgan holda uni bajarishga harakat qiladilar.

Agar o‘quvchilar ob‘ektni tanishga muvaffaq bo‘lmasalar, topshiriqni bajara olmaydilar. Shuning uchun ham yangi topshiriqlarga ro‘baro bo‘lganlarida o‘quvchilar biz uni bajarmaganmiz degan fikrni takrorlaydilar. Ular har doim o‘zlariga tanish bo‘lgan usullar yordamida topshiriqlarni bajarishga odatlanib qoladilar. Shuning uchun ham topshiriqlarni echishning yangi vositalari va usullarini izlash, mazkur jarayonda o‘quvchilarni fikrlashga undash, bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etmoqda. Pedagoglar modellashtirishni o‘quv jarayonini tashkil etishning mahsuldor metodi sifatida baholamoqdalar.

Topshiriqlar ustida ishlash jarayonida modellashtirish usulini qo‘llashga o‘qituvchilar alohida e‘tibor qaratishlari lozim. Topshiriqlarni echish jarayonida rejalashtirishga oid izlanishlarni amalga oshirishda modellashtirishdan foydalanish muhim hisoblanadi. Topshiriqlarni echishda modellashtirish alohida ahamiyatga ega bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini intellektual rivojlantirish, mantiqiy fikrlashga o‘rgatishda o‘ziga xos o‘rin egallaydi. Bugunga qadar o‘qituvchilarning ish faoliyatida o‘quvchilarni modellashtirishga o‘rgatish etarlicha o‘rin egallamayapti. Shuning uchun ham bo‘ljak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini o‘quvchilarda modellashtirish ko‘nikmalarini quyidagi bosqichlarda shakllantirishga tayyorlash zarurligini asoslashga harakat qildik:

- tayyorgarlik bosqichi – model tarkibiga fikrlarni belgili ramzlar yordamida singdirish;
- asosiy bosqich – ramziy-belgili harakatlar yordamida modellashtiriladigan ob‘ektlarni kodlashtirish;
- yakuniy bosqich – kodlarni bekor qilish asosida ob‘ektlarni tabiiy holatiga yaqinlashtirish.

O‘quv jarayoni samaradorligini ta‘minlashda o‘quvchilarning umumo‘quv ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bunda o‘quv predmetiga oid ko‘nikma, malaka va kompetensiyalar alohida ahamiyat kasb etadi. O‘quv faoliyatining umumiy xarakter kasb etishi ularning fanlararo aloqadorlik asosida shakllantirilishini talab qiladi. Bunday aloqadorlikni amalga oshirish natijasida o‘quv predmetlariaro meta – ko‘nikma va kompetensiyalar shakllantiriladi. Bu jarayonda o‘quvchilarda umummadaniy, bilishga asoslangan hamda shaxsiy, o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyalari tarkib topadi. Mazkur yondashuv o‘quv jarayonining barcha bosqichlari orasidagi uzviylikni ta‘minlashga xizmat qiladi.

O'quvchilarda modellashtirish ko'nikmalarini shakllantirishdan ko'zlangan asosiy maqsad – ularga bilimlarni taqdim etishgina emas balki, modellashtirish vositasida o'quv materiallarini tahlil qilish va umumlashtirish usullarini egallashlari uchun qulay didaktik shart-sharoitlarni taqdim etishdan iborat. Modellashtirish natijasida o'quvchilarning o'quv harakatlarini tizimli tarzda bosqichma-bosqich shakllantirish imkoniyati vujudga keladi. O'quvchilarning modellashtirishga oid harakatlarning aniq yo'nalishini belgilab olish natijasidagina o'qituvchi o'quv topshiriqlarini maqsadga muvofiq tarzda tanlay oladi. topshiriqlarni tanlashning uchta muhim yo'nalishi mavjud. Bu esa modellashtirishga oid topshiriqlarni qo'llashning umumiylik xarakteriga ega bo'lgan jihatlarini ifodalaydi. O'quvchilarda modellashtirish ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirishda bir qator muhim didaktik jihatlar mavjud. Ulardan biri ayniqsa muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar o'zlashtiradigan o'quv harakatlarini moddiylashtirgan holda ifodalay olishlari lozim.

Topshiriqlarni echish jarayonida o'quvchilar o'qituvchi bilan muayyan izchillikda modellar ustida ishlashlari lozim:

- matnni tahlil qilish;
- matnni ramzli-belgilar tiliga o'girish, bunda modellar turli buyumlar yoki chizmalar yordamida ifodalanadi;
- modellarni shakllantirish;
- modellar ustida ishlash;
- model doirasida olingan natijalarni voqelikka yaqinlashtirish.
- boshlang'ich sinf o'quvchilari dastlab o'qituvchi yordamida turli buyumlar: plastilin, qog'oz, karton, turli matolardan chizmalar yordamida buyumlar yasaydilar. Bu texnik xarakterdagi ijodiy modellashtirishning dastlabki bosqichi hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining modellashtirish, kontruksiyalash to'garaklarida ishtirok etadigan akalari, opalari ularga yaqindan ko'maklashadilar. Buning natijasida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda modellashtirish ko'nikmalari jadal rivojlanadi. To'rtinchi sinf o'quvchilari turli materiallar yordamida bir qator murakkab modellarni ham yasashga muvaffaq bo'ladilar. Modellashtirish yordamida o'quv jarayonida muayyan topshiriqlar bajariladi. O'qituvchi boshlang'is sinf o'quvchilarida chizmalar ustida ishlash harakatlarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratishi lozim. Chunki bunday harakatlar o'quvchilarda modellashtirish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim o'rin egallaydi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini boshlang'ich sinf o'quvchilarida modellashtirish ko'nikmalarini shakllantirish bilan bog'liq bir qator pedagogik vazifalarni amalga oshirishga tayyorlash maqsadga muvofiqdir. Ular:

- o'quvchilarda modellashtirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonlar va foydali mehnat bilan shug'ullanish jarayonida ushbu ko'nikmani samarali shakllantirish imkoniyatlarini izlab topish;
- o'quvchilarni intellektual jihatdan rivojlantirishda modellashtirishning o'rni va pedagogik ahamiyatini aniqlash;
- ob'ektlarni modellashtirish jarayonida o'quvchilar qo'llaydigan materiallar va ijodiy faoliyat usullari bilan yaqindan tanishtirish;
- o'quvchilarni mehnat turlari va ular bilan bog'liq ijodiy faoliyat usullari bilan yaqindan tanishtirish;

- o‘quvchilarning qo‘l mehnatiga oid ko‘nikmalarni egallashlari uchun qulay sharoit yaratish kabilar.

O‘quvchilarda modellashtirish ko‘nikmalarini shakllantirish o‘ziga xos, ijodiy xarakterdagi pedagogik jarayonda amalga oshiriladi. Modellashtirish jarayonida o‘quvchilar elementar xarakterdagi aqliy hamda amaliy harakat tajribasiga ega bo‘ladilar. Turli materiallarga ishlov berish natijasida o‘zlari egallagan amaliy harakatlarni mustaqil bajarishga muvaffaq bo‘ladilar.

REFERENCES

7. Карпенко А.В. Соотношение наглядности и моделирования в обучении // Начальная школа.- 2010.- №4.-С.23-27.
8. Лодатко Е.А. Моделирование педагогических систем и протсессов [Текст] : монография / Е. А. Лодатко. — Славянск: СГПУ, 2010. - 148 с.
9. Safarova R.G‘., Musaev U., Musaev P. va boshqalar. Uzbekistan Respublikasida umumiy o‘rta ta‘lim startegiyasi muammolari va ta‘lim mazmunining yangi modellari, ularni tatbiq etish yo‘llari /Monografiya. T.: «Fan», 2005. - 255 b.
10. Safarova R.G. Didactic conditions of forming creative thinking skills in student. International scientific and practical conference “trends of modern science and practice”. Ankara, Turkey 2023. <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786879.svg>
11. Safarova R.G. The role of analytical activity in the pedagogical process directed to the formation of creative thinking skills in students. International scientific and practical conference "the time of scientific progress". 2023 Warsaw, (Poland). <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786701.svg>
12. Tsankov N. Modeling in primary school from the point of view of the teacher Trakia Journal of Sciences, Vol. 8, Suppl. 3, 2010 301-304 p.

BO'LAJAK INFORMATIKA O'QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA SMART TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

T.Mamadaliyev

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014926>

XXI asrga kelib insoniyat hammaga birdek axborot olish imkoniyatini beruvchi ochiq axborot jamiyatini shakllantirish tomon jadal bormoqda. “Elektron hukumat”, “elektron uy”, “elektron tijorat”, “elektron ta’lim” kabi raqamli borliq elementlari hayotimizga kirib ulgurdi va odatiy hol bo’lib qoldi. Endilikda insoniyat elektron resurslardan shunchaki axborot man’basi sifatida emas, balki interfaol muhitda ulardan aql bilan foydalanishni maqsad qilib qo’ymoqda. Bu jadal yangilanib borayotgan axborot kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan muloqot darajasida foydalanish, ma’lumotlarni qayta ishlash va qaysidir ma’noda odam o’rnida “o’ylash”ga majbur qilishni talab qiladi. Bunday “aqlli”, inson bilan muloqot qiluvchi va o’rgatuvchi elektron resurslarni yaratish o’ta dolzarb va mashaqqatli ish bo’lib, uni yaratishga butun dunyoning eng malakali mutaxassislari imkoniyatlarini birlashtirishni taqozo qiladi. Bu yo’nalishda qo’yilgan salmoqli qadamlardan biri bu ta’lim sohasida dunyo bo’yicha amalga oshirilishi boshlangan Smart education loyihasini keltirish mumkin.

Smart education (yoki aqlli ta’lim) – bu ochiq axborot resurslari yordamida interaktiv virtual muhitda amalga oshiriladigan moslashuvchan va induviduallashtirilgan yangi global ta’lim texnologiyasidir. Uning eng asosiy xususiyati uning butun dunyo miqyosida amalga oshirilishi va hammaga birdek axborot olish va keng ta’lim olish imkoniyatlarining yaratilishidir.

Smart education ta’lim muhiti o’z navbatida uning qatnashchilaridan butun ta’lim jarayonini, foydalanilayotgan metod va texnologiyalarni yangilash va bir tizimga keltirishni taqozo etadi. Xuddi shu maqsadda Yevropa Ittifoqi davlatlari o’z ta’lim tizimlarini bir xil standartga keltirish yo’lidan borishmoqda va dunyoning boshqa davlatlarini ham bunga da’vat etishmoqda. Kelajak ta’limi muhiti sifatida e’tirof etilayotgan yagona Yevropa universiteti loyihasi bu yo’nalishda amalga oshirilayotgan salmoqli qadamlardan biridir.

Kecha ta’lim olishning yagona manbasi o’qituvchi bo’lib, o’quvchi ta’lim olish uchun sinfxonaga kelishi va o’qituvchi bilan yuzma-yuz muloqot qilishi yoki kitob o’qishi hamda tushunmaganlarini o’qituvchidan so’rab o’rganishga majbur edi. Bugunga kelib, axborot kommunikatsiya texnologiyalarini puxta egallagan o’quvchi bilimni nafaqat sinfxonada o’qituvchidan, balki istalgan joyda, internetdagi boshqa faol bilim manbalardan ham olish imkoniyatlariga ega bo’ldi. Shu bilan birga, hozirda qo’llanilayotgan ta’limning pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalari o’qituvchining ta’lim jarayonidagi rolini o’zgartirmoqda. O’qituvchining roli endi faqat bilim manbai emas, balki bilim olishga yo’naltiruvchi va bu jarayonni boshqaruvchisi sifatida namoyon bo’lmoqda. Bu o’rinda interfaol texnologiyalarning qo’llanishi o’quvchilarning o’zi ham bilimlarni bir-birlariga uzatish va yangilarini shakllantirish manbai sifatidagi rolini oshirmoqda. Bundan tashqari, so’nggi yillarda o’quvchi yoshlarning Twitter, Facebook kabi ijtimoiy tarmoqlarni ishg’ol qilganliklari va turli qiziqishlar, xususan ta’lim olish bo’yicha o’z uyushmalarini tuzib, faol muloqot qilayotganliklari, ya’ni o’zaro keng muloqot, ta’lim muhitining yaratilganligi mazkur ta’lim tizimiga bo’lgan qiziqishni orttirmoqda.

Smart education ta'lim muhiti vositalari ham kun sayin o'zgarib bormoqda. Endi istalgan joydan internetga ulanish imkoniyatining yaratilganligi, mobil kommunikatsiya vositalari, “aqlli” doska, “aqlli” ekran va ta'limning boshqa “aqlli” texnik vositalarining paydo bo'lishi va kun sayin takomillashib borishi Smart education ta'lim muhitida faol bilim olish nufuzini yanada oshirmoqda.

Bu o'z navbatida bilim manbai sifatida kitob bilan bir qatorda undan ancha afzalliklarga ega bo'lgan faol, qulay va mobil ta'lim mazmuniga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqarmoqda. Buni birgina kitob va internetda joylashtirilgan ma'lumotlar, ta'lim mazmuni hajmlarini taqqoslash orqali ham anglab yetish mumkin. Internetda joylashtirilgan va kun sayin, soat sayin karralab oshib borayotgan veb resurslardagi ma'lumotlar, ya'ni bilimlar xazinasidan oqilona foydalanish, internet qulayliklari va texnik imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifasiga aylangan. Bunday yagona ta'lim tizimi texnik jihatdan ta'minlangani bilan unda tegishli ta'lim mazmuni, mobil va interaktiv muhitda ishlaydigan ta'lim resurslari bo'lmasa, undan foyda yo'q, albatta. Bu masala yaqin kelajakda eng malakali mutaxassislar, olimlar va uslubchilar tomonidan yaratiladi va ochiq resurs sifatida taqdim etiladi. Bunday resursga misol tariqasida, AQShda 2015 yilda Discovery Education kompaniyasi tomonidan qator fanlardan texnologik darslikni keltirish mumkin. Mazkur darslik “Smart education” ta'lim muhitida ishlashga mo'ljallangan. Mazkur texnologik darslik o'zining tuzilmasi, o'quv materiallarining rang-barangligi, interfaol muloqot va o'quvchilarning individual ta'lim olish trayektoriyalarini tanlash imkoniyatlarining yaratilganligi, nazorat va tarqatma materiallar mavjudligi, o'qituvchilar uchun uslubiy ta'minotning berilganligi hamda uning mazmuni takomillashtirish uchun ochiqqligi bilan ajralib turadi. Darslikdan o'rin olgan har bir mavzu bo'yicha nazariy materialni o'rganish, o'zlashtirilgan bilimlar asosida ko'nikmalarni shakllantirish uchun mashqlar va kundalik turmushdan olingan vaziyatlarda bilim va ko'nikmalarni amalda qo'llash va tadbir qilishga doir turli tuman interfaol mashq va topshiriqlar o'rin olgan.

REFERENCES

1. Ishmuhammedov R.J. Innovation texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'qituvchilarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash fakulteti tinglovchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'qituvchilari uchun uslubiy tavsiyalar. – T.: TDPU, 2004.
2. Ishmuxamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari o'qituvchilari, tarbiyachilari, guruh rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar).-T.: Iste'dod, 2010.-140 bet.
3. Ishmuhammedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.-T.: “Nihol nashryoti, 2013 yil 278 bet.

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARNING GENDER MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH
IMKONIYATLARI**

Xilolaxon Tojiboyeva

*O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti direktor o‘rinbosari, pedagogika fanlari
doktori (DSc), katta ilmiy xodim*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014980>

Bugungi kunda globallashuv natijasida ta’lim-tarbiya jarayonining mazmuni va tashkiliy shakllari jahon tajribalari asosida zamonaviy talablarga mos tarzda muntazam takomillashtirilishi zarurligiga alohida e’tibor qaratildi. Shunga ko‘ra, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash tizimi oldiga muhim vazifalar qo‘yildi.

Bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetentligi undagi professionalizmning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Unda bo‘lajak o‘qituvchining nazariy va amaliy tayyorgarligi uyg‘un tarzda namoyon bo‘ladi. Kasbiy kompetentlik shakllanmagan taqdirda o‘qituvchi o‘z faoliyatini talab darajasida amalga oshira olmaydi. Amaldagi mavjud yondashuvlarga ko‘ra o‘qituvchining professionalizmi yaxlit tarzda intellektual, hissiy, harakatli-irodaviy holatlarini ifodalaydi. Chunki mazkur holatlar o‘qituvchi faoliyatining barcha yo‘nalishlarini o‘zida mujassamlashtiradi. Ayniqsa uning darsdan tashqari tarbiyaviy faoliyatni amalga oshira olishi va mahorati ushbu tizimda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Madaniyat jamiyat hayotining ko‘plab yo‘nalishlarida keng ko‘lamda namoyon bo‘ladi. U shaxsning gender xususiyatlari bilan bog‘liq holda xulq-atvoriga ta’sir ko‘rsatadi. Jamiyat hayoti bilan bog‘liq bo‘lganligi uchun ham gender munosabatlar madaniyatning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Madaniyat – lotincha so‘z bo‘lib, shaxsni shakllantirish, ta’lim-tarbiya berish, rivojlantirish, qadrlash kabi ma’nolarni bildirib, turli tillarda, turli vaziyatlar va kontekstlarda qo‘llaniladi. Madaniyat tushunchasi keng ko‘lamli tushuncha bo‘lib, unda insoniyat tarixiga xos bo‘lgan ko‘plab hodisalar o‘z ifodasini topadi.

Bugungi kunga qadar mutaxassislar madaniyat hodisasining to‘laqonli tavsifini yarata olmaganlar. Buning asosiy sababi, uning serqirraligidadir. Amerikalik madaniyatshunoslar Alfred Kreber va Klayd Klakxon[1] 100 yilga yaqin muddat ichida chop etilgan manbalardan madaniyatga oid tavsiflarni to‘plab, uni ta’riflashga harakat qilganlar.

P.S.Gurevich[2] ning fikricha, madaniyat shaxs turmush tarzining chuqurligi hamda o‘lchab bo‘lmazligini ifodalaydigan hodisadir. Madaniyat ham insonning boshqa faoliyat turlari kabi serqirradir. Shuning uchun ham har bir mutaxassis madaniyatning biror bir qirrasini ochishga harakat qilgan.

Madaniyat tushunchasini nafaqat madaniyatshunoslar, balki faylasuflar, psixologlar, sosiologlar, tarixshunoslar, etnograflar va pedagoglar ham o‘rganadilar. Har bir soha mutaxassislari madaniyatni o‘z yo‘nalishlariga xos bo‘lgan metodlar va usullar yordamida tadqiq etadilar.

Bugungi kunda fanda gender va jins tushunchalari ham o‘zaro farqlanmoqda. Jins tushunchasi shaxsning anatomik-fiziologik xususiyatlarini farqlash maqsadida qo‘llaniladi. Shu nuqtai nazardan yondashganda barcha insonlar ayol va erkak sifatida o‘zaro alohida-alohida jinslarni ifodalaydi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, biologik nuqtai nazardan jinslar o‘zaro

farqli jihatdan ko‘ra, ko‘proq umumiylikka ega. Baland bo‘ylilik, barvasta qaddi-qomat, gavdaning og‘irligi ko‘proq erkaklarga xos belgilardir.

Erkak va ayollar orasidagi asosiy farq ishlab chiqarishda bajaradigan rollarida namoyon bo‘ladi. Bugungi kunda psixologiya, sosiologiya kabi pedagogikada ham gender asosiy tushunchalardan biri hisoblanadi. Gender tushunchasi fanga ingliz tilidan kirib kelgan bo‘lib, grammatik tuqtai nazaridan jins, tur kategoriyasiga to‘g‘ri keladi. Ushbu atama ijtimoiy, biologik jins tushunchasini farqlash maqsadida qo‘llanilgan. Biologik farqlar bilan bir qatorda erkaklar va xotin-qizlarning ijtimoiy rollari ham mavjud. Mazkur farqlar xulq-atvor va xis-tuyg‘ularda ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy munosabatlarning ifodalanishi uchun gender tushunchasi qo‘llanilmoqda.

Erkaklar va ayollar faqat anatomik xususiyatlari bilan farqlanib qolmaydilar, balki ular gender xususiyatlariga mos keladigan ijtimoiy rollarni ham bajaradilar. Xotin-qizlar va erkaklar orasidagi biologik farqlar muhim emas, bu farqlarga jamiyat tomonidan taqdim etiladigan madaniy hamda ijtimoiy munosabatlar muhim ahamiyatga ega. Uch guruhdagi xususiyatlar genderning tavsifini oydinlashtirish uchun muhim ahamiyatga ega: biologik mansublik, jinsga xos rol stereotiplar, jamiyat talablari asosida erkaklar va ayollar amal qiladigan xulq-atvor hamda o‘zaro munosabat me‘yorlari.

A.V.Krillina[3]ning ta’biricha, gender – jamiyat va madaniyat rivojlanishining mahsuli bo‘lib, u institutsional hamda konvensiya bilan qat’iylashtirilgan an’anaviy xarakterga ega tushunchadir.

Barcha madaniy-ijtimoiy hodisalar kabi gender ham vaqt bilan bog‘liq holda jarayonli o‘zgaruvchan xarakterga ega. Gumanitar fanlar uchun gender umumiy ilmiy kategoriya sifatida xizmat qiladi. Shuning uchun ham gender yondashuv prinsiplari barcha gumanitar sohalar kabi pedagogikada ham birday qo‘llaniladi. Biroq gender prinsiplari pedagogikaning o‘ziga xos jihatlari va metodlari bilan bog‘liq holda amal qiladi.

Shuning uchun ham erkak va ayollar orasidagi o‘zaro o‘xshashliklar va farqli jihatlar gender tadqiqotlarning asosiy predmeti hisoblanadi. Bu tasavvurlar maskulinlik va feministik nazariyada o‘z ifodasini topgan. Tadqiqotchilar ushbu dalillarni ijtimoiy ong mahsuli sifatida baholaydilar.

Shu nuqtai nazardan yondashganda gender tadqiqotlar muayyan tasavvurlar hamda shaxslararo munosabatlarni o‘rganadi. Muayyan shaklga mansublik hamda shaxsiy ekspressiv modelga xos stereotiplar, shaxsning xulq-atvori va bahosi, muayyan jinsga mansublikni ifodalovchi konstruksiyalar shaxsning genderga oid qarashlarini boyitish nuqtai nazaridan ahamiyatlidir.

Muayyan jamiyatga mansub bo‘lgan gender tiplar haqidagi tasavvurlar aniq tarixiy davr uchun xosdir. Gender stereotiplar shaxsning yoshligidan boshlab, ijtimoiylashish jarayonida shakllanadi. Bunda jamiyatda qaror topgan madaniy xulq-atvor me‘yorlari, shaxslararo madaniy munosabatlar, urf-odatlar va muhit alohida ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiylashish mahsuli sifatida alohida ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish ko‘nikmalari namoyon bo‘ladi. Turli bosqichlarda ijtimoiylashish omili sifatida kiyimlar, so‘z vositasida amalga oshirilgan murojaatlar, ota-onalarning talablari, o‘yinchoqlar, xalq og‘zaki ijodi va yozma badiiy adabiyot namunalari, radio, televideniya, kino, maktab ta’limi, tengdoshlari va sinfdoshlarining fikrlari, ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni ko‘rsatish mumkin.

Gender maskulinlik va feministlik rollarga bo‘linadi. Gender rollar xotin-qizlar va erkaklarning o‘ziga xosligini namoyon qiluvchi ko‘rsatkich hisoblanadi. Turli davrlarda hamda turli madaniyatlarda gender rollarning namoyon bo‘lishi uning madaniyat mahsuli ekanligini ko‘rsatadi.

Xovsted [4]ning ta’kidlashicha, gender rollardagi farqlar turli madaniyatlarda gender rollarning farqlanishi orqali namoyon bo‘lib, ular muayyan madaniyatdagi maskulistik va feministik darajalar orqali ifodalanadi. Maskulistik madaniyatdagi shaxslar yutuqlarga erishishning yuqori motivasiyasiga ega bo‘ladilar. Ular hayot mazmunini ko‘plab ishlarni bajarish, doim band bo‘lishda ko‘radilar. Feministik madaniyatga mansub shaxslar esa, oilaviy hayot bilan ko‘proq band bo‘lib, o‘zlari bajaradigan rollarda tenglikka erishishni istaydilar. Buni Daniya, Finlyandiya, Norvegiya, Shvesiya kabi davlatlarning fuqarolari misolida ko‘rish mumkin.

Xovsted [4]ning fikriga ko‘ra, erkaklik – bu milliy madaniyatning atributi bo‘lib, u ijtimoiy qadriyatlarining qat’iyatlilik (ishonch) va materializm bilan tavsiflanadigan darajasini ifodalaydi[4; 39-b.].

Ayollik esa, milliy madaniyatning tarkibiy qismi bo‘lib, boshqalarga nisbatan munosabat va e’tibor darajasini namoyon qiladi.

Erkaklar xotin-qizlar va erkaklarning ijtimoiy rollari sezilarli darajada farqlanadigan jamiyatlarda etakchi kuch hisoblanadi. Aksincha, xotin-qizlar bilan erkaklarning ijtimoiy rollari teng bo‘lgan jamiyatlarda ayollikka ustuvor o‘rin ajratilib, ular qadriyatlar tizimida hayot sifati etakchi o‘rin egallab, atrofdagilar bilan ijobiy munosabat tajribasi hosil bo‘ladi, ma’naviy-axloqiy yo‘nalishlar ustivorlik qiladi.

Aql-idrok va xayrixohlik qadrlanadi, intellektual rivojlanish jadallashadi. Qulaylikka ustivor o‘rin ajratiladi. Uydagi va oiladagi qadriyatlar ishdagi muvaffaqiyatni ta’minlaydi.

Bunday madaniyatlarda maskulinlik va feministlik asosiy faoliyat uslubi sifatida gender olamning manzarasini ifodalaydi. Maskulinlik va feministlik omillarining ajratilishida biologik va ijtimoiy jinsdagi farqlar etakchi o‘rin egallaydi. Jinslarning farqlanishi tabiiy hamda ijtimoiy taraqqiyotning asosiy rivojlanish ko‘rsatkichidir. U o‘zining maqsadga yo‘naltirilgan funksiyalariga ega.

Erkaklar va ayollar rollarining tarixiy jihatdan farqlanishi o‘ta chuqur omil hisoblanib, har ikkala jinsning muhim jihatlari va obrazini ommalashtirishga xizmat qiladi.

Madaniyat nuqtai nazaridan yondashganda bo‘lajak o‘qituvchilar o‘z faoliyatida qiz bolalar bilan o‘g‘il bolalarning har biri gender o‘ziga xosligini namoyon qilish mkoniyatiga ega bo‘lishini ta’minlashlari zarur. Bunday yondashuv ularning kasbiy moslashishlarini ta’minlaydi.

REFERENCES

1. Kroeber A., Kluckhohn Cl. Culture. A Critical Review of Concept and Definition. — New York, 1952.
2. Gurevich P.S. Kulturologiya : ucheb. dlya vuzov / P.S. Gurevich. - M. : Proekt, 2003. - 336 s. B.128
3. Кирилина А.В. Исследование гендера в лингвистических научных дисциплинах / А.В. Кирилина // Гендерное образование в системе высшей школы: состояние и перспективы : мат-лы междунар. науч.-практ. конф. - Иваново, 2003. - С. 132-136.

4. Hofstede G. Masculinity and Femininity: The taboo dimension of national cultures, 1998. SAGE Publications Inc. 238 p.

**BO‘LAJAK TARBIYACHILARDA TARBIYALANUVCHILARNING O‘Z O‘ZINI
BAHOLASH KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISH KOMPETENSIYASINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Dilshoda Atabayeva

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti «Ijtimoiy va gumanitar fanlarni masofadan
o‘qitish» kafedrasida stajyor- o‘qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014229>

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining o‘z o‘zini baholashi, ularning intellektual rivojlanishi jarayonida amalga oshadi. O‘z o‘zini baholashga oid dastlabki ko‘nikmalar bolalarda maktabgacha ta’lim yoshida vujudga keladi. O‘z o‘zini baholash o‘ta murakkab jarayon bo‘lib, ongli tarzda amalga oshadi. Buning uchun bolalarda odam va olam haqidagi dastlabki tasavvurlar, bilimlar shakllangan bo‘lishi lozim. Shu bilan birqatorda bolaga o‘ziga nisbatan emotsional qadriyatli munosabat va atrofdagilarni o‘rgaish qiyoslash ko‘nikmalari shakllangan bo‘lishi lozim. Bolalar har doim o‘z o‘zlarini baholashda dastlabki qadamni qo‘ygandan keyin ularda mazkur ko‘nikma tizimli tarzda rivojlanadi. O‘z o‘zini baholash bolalarda murakkab tizimli harakatlarni amalga oshirish natijasida boshlanadi. Buning uchun ularda o‘zi o‘zini anglash, o‘z «men»ini namoyon etish ko‘nikmalari shakllangan bo‘lishi lozim. Bola o‘zini baholashi uchun o‘zining xarakterli xususiyatlari haqida tasavvurga ega bo‘lishi kerak. O‘z o‘zini anglash, o‘zi haqida tasavvurga ega bo‘lish kattalar yordamida amalga oshiriladi.

Tarbiyachilar va ota onaning erkalishi, tabassumi bolada o‘zining sevimligi, betakrorligi yoqimtoyligi, iqtidorligi haqida tasavvur uyg‘otadi. Biroq bu bolaning o‘zi o‘zini baholashi uchun etarli emas. Bolada dastlab o‘z obrazi haqidagi tushunchani shakllantirish lozim. Chunki bola yoshligida har qanday buyumga o‘z e’tiborini qaratadi, ularni o‘rganishga intiladi. O‘z o‘zini baholash bolada kattalarning u haqidagi fikrlaridan ozod bo‘lganidagina boshlanadi. Chunki bu davrda unda o‘zi haqidagi tasavvurlar hosil bo‘ladi.

Pedagoglar va psixologlarning ta’kidlashicha bolada o‘z o‘zini baholashga oid dastlabki fikrlar 3 yoshdan boshlanadi. Chunki bu davrga kelib ular maktabgacha ta’lim tashkilotlariga qatnab mashg‘ulotlarda ishtirok eta boshlaydilar. Ularda o‘zlari va atrofdagilar haqidagi dastlabki tushuncha va tasavvurlar, elementar bilimlar shakllanadi. Ular o‘zlarini atrofdagilar va tengdoshlari bilan qiyoslay boshlaydilar. Maktabgacha ta’lim tashkilotlariga dastlabki kunlarida bola o‘zi haqida juda keam ma’lumotga ega bo‘ladi. Lekin u ota onasi, tarbiyachilari va atrofdagi kattalardan maqtoov so‘lari, erklashlarni tinglaydi. Bunday maqtoovlar unda ijobiy his tuyg‘ular, o‘zi haqidagi tasavvurlarni hosil qiladi. Natijada bola o‘zini tengdoshlari bilan qiyoslay boshlaydi. Kattalar tomonidan ta’kidlangan sifatlarni bola o‘ziga qabul qilib, rivojlantirib borishga harakat qiladi. Natijada bola o‘zi haqida tasavvur va bilimga ega bo‘la boshlaydi o‘z qiyofasini yarata boshlaydi. Shunday qilib unda o‘z o‘zini baholashga asos bo‘ladigan bilimlar, shaxsiy sifatlar shakllanadi.

O‘zi o‘zini baholashni tashkil etiladigan ikkinta yo‘nalish tartib topadi: konitiv hamda emotsional yo‘nalishlar. Kognitiv tasavvurlar inson qanday bo‘lishi haqidagi tayanch bilimlardan tashkil topadi va bolaning qanday bilimlar va sifvtlarga ega bo‘ltshi kerakligi haqida bo‘lajak tarbiyachilarda tasavvur hosil qiladi. Ushbu bilimlar tarkibiga axloqiy tavsiflar, faoliyatda erishiladigan yutuqlar, shaxsning muloqot jarayonida o‘zini namoyon qilishi haqidagi tushuncha va tasvurlar kiradi. Masalan maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilariga insonning

rahmdil, shavqatli va qahrli bo'lishi haqidagi tasavvur hosil qilinadi. 3 yoshi bola odamlar haqida juda kam ma'lumotga ega bo'ladi. U asosan oila a'zolari bilan bo'ladigan suhbatlar oraqali atrofdagilar haqida ma'lumot oladi. Turli hayvonlar va odamlar qiyofsidagi o'yinchoqlar ham bolalarga atrofdagilar haqida bolalarga tasavvur hosil qilishga ko'maklashadi. Bola bilish jarayoni va dunyoqarashining rivojlanishi atrofdagi odamlar va o'z shaxsi haqida bilimlarga ega bo'lish imkonini beradi.

Maktabga tayyorlash jarayonida bolaga insonlar haqida har tomonlama haqida ma'lumot beriladi. Shuning uchun ham bo'lajak tarbiyalchilarni shaxs va u ni taraqqiyoti, shaxs qiyofasi, bolaning bilish jarayonlari taraqqiyoti haqidagi bilimlar bilan qurollantirishga kuchli ehtiyoj mavjud. Bola atrofdagilar haqida bilim va tasavvurga ega bo'lgan sari o'zini muayyan vaziyatda o'rganishga kirishadi.

O'z o'zini baholashning emotsional komponenti atrofdagilar bilan muloqot jarayonida to'plangan tajribalar asosida rivojlanadi. Bolaning ijtimoiy aloqalari rivojlanadi, o'z qiyofasi haqidagi tasavvurlari kengayadi. Bu davrga kelib bola ongida o'zining yangi tavsifi vujudga keladi. Bir muddatdan keyin bola o'zini qaysi vaziyatda o'zini qanday tutishni o'ylay boshlaydi. Kattalarning baholovchi fikrlari o'zida emotsional munosabatni mujassamlashtiradi. Bu o'z navbatida tarbiyalanuvchilarning e'tiborini o'z xulq atvoriga qaratishga undaydi. Natijada bola o'z o'zini baholash modelini o'zlashtiradi.

Maktabgacha ta'lim yoshida bolalarda o'z o'zini baholash ko'nikmasini shakllantirish ko'nikmasini egallash uchun bo'lajak o'qituvchilar ularning yosh xususiyatlari haqidagi zamonaviy bilimlarga ega bo'lishlari lozim. Shu bilan bir qatorda tarbiyalanuvchilarda o'z o'zini baholash ko'nikmasini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun pedagogik muloqot texnikasini ham egallashlari taqozo qilinadi.

Bolaning o'zi o'zini baholashga oid dastlabki ko'nikmalari his tuyg'ularga to'la, pozitiv xarakterga ega bo'ladi. Har bir bola o'ziga uni sevib ardoqlovchi, muntazam erkalovchi ota-ona va yaqinlari kmi bilan qaraydi. Tarbiyalanuvchilar o'zlariga kattalarning talablari asosida yondashadilar. Bola tanbexlarga nisbatan ta'sirchan bo'ladi. Bu yaxshi yoki bu yomon degan bahoga o'z hissiyotlari doirasida munosabat bildiradi.

Mahsuldor faoliyat hamda mehnatga oid harakatlar yordamida bolalar o'z shaxsiyatlari uchun zarur bo'lgan imkoniyatlarni ochadilar. Bu esa o'z navbatida ularda o'z o'zini baholash ko'nikmalarining shakllanishiga ko'maklashadi. Mustaqil faoliyat jarayonida o'z o'zini baholash qo'lga kiritilgan natijalarga muvofiq tarzda shakllangan ko'nikma darajasida namoyon bo'ladi. Agar ularning o'zlariga bergan baholari dastlabki fikrlariga muvofiq kelmasa, bolalar ranjiydilar va ijobiy his tuyg'ular o'rnini qaysarlik egallaydi. Shunga qaramay aksariyat bolalar o'zlariga topshirilgan vazifani muvaffaqiyatli bajarib, muvaffaqiyat qozonishga intiladilar. Har ikki holatda ham bolalar o'z o'zlarini baholashga intiladilar. Bolalarda o'z kuchi va layoqatlariga ishonch ikkinchi holatda namoyon bo'ladi.

Bolalarda o'z o'zini baholash ahamiyatli bo'lgan kattalar, ota onalari tarbiyachilarning baholovchi fikrlari yordamida shakllanadi. Agar bola o'z harakatlari haqida salbiy fikrni eshitsa, uning layoqatlari pasayadi, o'ziga bo'lgan ishonchi yo'qoladi. Natijada ular o'z ishlarini takomillashtirish va yaxshi natijaga erishishga harakat qilmay qo'yadilar. Kattalarning ijobiy bahosi bolalarda o'zida ishonch, o'z kuchini ob'ektiv baholash, imkoniyatlarini namoyo qilishga intilish kabi sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kichik yoshdagi tarbiyalanuvchilarda o‘z o‘zini baholash ko‘nikmasini shakllantirishga yo‘naltirilgan faoliyat ham o‘ziga xos pedagogik xususiyatlarga ega. Kichik makta yoshidayoq tarbiyalanuvchilar o‘z muvaffaqiyatlari haqida tasavvurga ega bo‘ladilar. Ular turli bumlarni yasash jarayonida o‘z faoliyatlari tarbiyachi tomonidan baholanishini kutadilar, chunki bu yoshdagi bolalar ko‘proq maqto‘v eshitishga moyil bo‘ladilar. Biroq bu yoshdagi bolalar o‘z harakatlarini muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz ekanligini baholovchi mezonlardan xabardor bo‘lmaydilar. Agar tarbiyachi yoki ota-ona bolaning harakatlarini maqtasa u o‘zini muvaffaqiyatli deb hisoblaydi. Maqto‘vlar natijasida bola o‘z ishini yaxshi bajarganligi haqida xulosa chiqaradi. Guruhdoshlarini uni bajargan ishinni maqtaganlaridan keyin esa bola o‘z muvaffaqiyatidan ruhlanib, o‘ziga topshirgan vazifani yanada yaxshiroq bajarishga intiladi. o‘z yutuqlaridan faxlanish xissi kichik maktab yoshdagi bolalarda yangi faoliyat usullarini shakllantirib o‘z o‘zini baholash ko‘nikmalarini hosil bo‘lishiga ko‘maklashadi.

Maktabgacha ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida tarbiyalanuvchilar o‘z muvaffaqiyatlariga tayangan holda o‘z o‘zlarini baholashga intiladilar. Muvaffaqiyatsizlik esa ularda tushkunlik o‘z kuchiga ishonchsizlik kabi sifatning shakllanishiga sabab bo‘ladi. Bola o‘z taraqqiyotining har bir davrida o‘zining ijobiy sifatlariga tayangan holda bajargan ishlarining yaxshiligiga ishonadi va o‘z faoliyati natijalarini ijobiy aholaydi. 5 yoshga etganda tarbiyalanuvchilar o‘zlarini tengdoshlari bilan qiyoslagan holda baholashga harakat qiladilar. Bu ularning taraqqiyotida yangi bosqichning boshlanganligidan dalolat beradi. Bo‘ljak tarbiyachilar bola taraqqiyotining har bir bosqichiga xos bo‘lgan xususiyatlarni yaxshi bilgan holda ularda o‘z o‘zini baholash ko‘nikmalarini shakllantirish kompetensiyasini egallashlari lozim.

REFERENCES

1. Safarova R.G. Mechanisms of applying the cultural science approach to the didactic process based on the integration of pedagogical subjects. International scientific journal volume 2 issue 9 september 2023 uif-2022: 8.2
2. Смирнова Е.О. Педагогические системы и программы дошкольного воспитания. М.: Владос, 2006. 119 с.
3. Психология самосознания: хрестоматия. Самара, 2000. 672 с.
4. Masharipova N.R. Ajdodlarimiz pedagogik qarashlari vositasida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari. Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tomonidan o‘tkazilgan ““Yangi O‘zbekiston - Uchinchi Renessans” shiyori ostida xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan o‘quv materiallarini uzluksiz ta’lim tizimiga keng joriy etishni optimallashtirish” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy konferensiyasi. Nukus 2023 yil 15 aprel.

BO‘LAJAK FIZIKA O‘QITUVCHILARINING O‘QUV-BILISH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI

Ilxom Qurbonazarov

TDPU o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014275>

Fizika fanini o‘qitishning asosiy maqsadi - fizika ta’limining fan-texnika taraqqiyotida, ishlab chiqarish sohalari va hayotda tutgan o‘rni haqida mantiqiy fikrlay olish qobiliyati, aqliy rivojlanishi, o‘zini o‘zi anglash salohiyatini tarkib toptirish, ularda milliy, umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish hamda ijtimoiy hayoti va ta’lim olishni davom ettirishlari uchun zarur bo‘lgan bilimlarni egallashi, ulardan kundalik hayotlarida foydalanishga o‘rgatishdan va talabalarning olamning fizik manzarasiga oid dunyoqarashini kengaytirish bilan amaliy faoliyatlarini bog‘lagan holda fizik bilimlarni hayotga tatbiq eta olish salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat.

O‘qitish jarayonida talabalarga fizik hodisalarning mohiyatini, eksperimentlar natijalaridan kelib chiqadigan xulosalarni, asbob va qurilmalarning ishlashini tushunishi va tushuntirishi uchun fanning muhim qoidalarini qo‘llashga o‘rgatish muhimdir. Fizika kursining har bir bo‘limidagi asosiy materialni ajratib ko‘rsatish o‘qituvchiga talabalar e’tiborini ularning chuqur va qat’iy o‘zlashtirishi kerak bo‘lgan masalalarga qarata olishiga yordam beradi. Fizik eksperimentlar - bu ta’lim berishning barcha bosqichlarida fizika o‘qitishning ajralmas qismi, bilim manbai va o‘qitish metodi hisoblanadi.

Eksperimentlar orqali bo‘ljak fizika o‘qituvchilarida o‘quv-bilish kompetentligini rivojlantirish mashg‘ulot olib borayotgan o‘qituvchidan standart loyihalar asosidagi bir qator tipik kasbiy ko‘nikmalarni talab qiladi. Eksperimentning metodikasi va texnikasini o‘qitishda uslubiy harakatlarning tarkibi yetarli darajada murakkab bo‘lib, uni amalga oshirishda bir nechta qoidalarga rioya qilish lozim bo‘ladi.

Eksperimentni o‘tkazish va namoyish qilish orqali talabalarning o‘quv-bilish kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi bosqichli yondashuv asosida tashkil qilinganda eng samarali hisoblanadi. Bu bosqichlarni intellektual, amaliy-operatsional, texnologik va refleksiv bosqichlarga bo‘lish mumkin.

Intellektual bosqich: Ma’lumki, eksperimentni o‘tkazishda yakuniy mahsulot namunasi sifatida maqsadni shakllantirish va tahlil qilish kasbiy va uslubiy faoliyatning tarkibiy qismi hisoblanadi. Nazariy bosqichda eksperimentning maqsadini puxta o‘ylangan holda ongli ravishda qo‘yish uchun materialni mazmunan tahlil qilish zarur. Shuningdek, eksperiment mavzusiga doir fizik nazariya va qonunlar bilan tanishishi lozim. Talaba o‘qituvchi bilan qisqa suhbat davomida bir qator savollarga javob berishi (ushbu savollar tavsiya etilgan adabiyot yoki metodik ko‘rsatmada berilgan bo‘lishi ham mumkin) yoki testlarni bajarish natijasida eksperimentni bajarishga ruxsat olishi kerak.

Amaliy-operatsional bosqich: Eksperimentni bajarishga ruxsat olgan talaba qurilmani yig‘ishga kirishadi. Qurilma yig‘ib bo‘lingandan so‘ng o‘qituvchi uni tekshiradi. Qurilmaning to‘g‘ri yig‘ilganligiga ishonch hosil qilingandan keyin o‘qituvchi eksperimentni bajarishning metodikasi va texnikasining asosiy parametrlariga talabaning diqqatini jalb qilgan holda tajribani bajarish bo‘yicha ko‘rsatmalar beradi, imkon boricha tajribani talaba bilan birgalikda bir marta bajarib, natija olish bo‘yicha namuna ko‘rsatishi ijobiy samara beradi. Keyingi tajribalarni talabaning o‘zi mustaqil davom ettiradi. Talaba tajribani bir necha marta takroriy bajarib,

natijalarni yozib olganidan keyin hisoblash ishlarini bajaradi. Aniqlanayotgan kattalikning tajribada olingan qiymatlarining o'rtacha arifmetik qiymatini hisoblaydi. So'ngra tajriba xatoliklarini hisoblab topadi.

Ekspirement davomida yuqoridagi harakatlarni amalga oshirgan talabalarda eksperiment uchun jihozlarni tanlash, qurilmani yig'ish, jihozlarni mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirish, o'lchash ishlarini bajarish, kuzatilgan hodisa yoki jarayonning fizik mohiyatini tushunish va xulosalar chiqarish kabi kompetensiyalar rivojlanadi.

O'quv-bilish kompetentligini rivojlantirish jarayoni talabalardan darsda va darsdan tashqari mustaqil ishlarni bajarishda yuqoridagi metodik harakatlarni ko'p martalab qayta bajarishlarini talab qiladi. Natijada faoliyat texnikasi ko'nikmaga, so'ngra tez-tez takrorlash hisobiga malakaga va kompetensiyaga aylanadi.

Fizik eksperimentni tanlash uchun quyidagilar asos hisoblanadi:

- mazkur ta'lim bosqichining o'quv-tarbiyaviy vazifalari;
- talabalarning fizik o'quv-bilish va tadqiqotchilik faoliyatining tuzilishi;
- fizik tushunchalarni shakllantirishning asosiy bosqichlari;
- ijodiy faoliyat tajribasini amalga oshirish.

Ekspirementni tanlashda o'quv-tarbiyaviy vazifalarni yetakchi deb hisoblash kerak, chunki ular oxir-oqibat o'quv materialini o'rganishning tuzilishi va mantiqini, talabalar faoliyatining tashkiliy shakllarini, materialni taqdim etish usullarini belgilab beradi. Talabalarning bilish faoliyati reproduktiv darajadan ijodiy reproduktiv darajaga ko'tariladi. Vazifalarni amalga oshirishda kasbiy bilimlar va texnologik harakatlarning integratsiyasi muhim rol o'ynaydi. Topshiriqlarga asoslangan ta'lim usulida pedagogik boshqaruv interiorizatsiya va eksteriorizatsiyaga asoslangan bo'ladi.

Ichki va tashqi harakatlarning o'zaro ta'sir siklik jarayoni talabalar tomonidan o'qitish metodlari va vositalarini yanada to'liq o'zlashtirilishiga yordam beradi. Operatsiyali vazifalarni hal qilishni ko'p marta qayta takrorlash xotirada pedagogik faoliyat algoritmilarini mustahkamlashga imkon beradi, harakatlarning yetakchi tarkibini tushunish, anglash va keyinchalik ulardan kasbiy faoliyatda foydalanish takrorlash kompetensiyalariga ega bo'ladi. Fizik hodisalarni tushuntirish, fizik miqdorlarni kiritish ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni nisbatan murakkab bo'lib, u nafaqat o'qitish faoliyati usullarini bilishni, balki ularning mohiyatini chuqur tushunishni ham talab qiladi.

Texnologik bosqich: Bu bosqichda talabalar metodik muammolarni hal qila turib, tushuncha, hodisa, qonun va boshqalarni o'rganish uchun texnologik xaritani ishlab chiqadilar, namoyish eksperimenti va frontal eksperimentlar yordamida darsning bir qismini loyihalashtiradilar. Muammoni hal qilishning zaruriy elementi kuzatilgan jarayonlarning fizik mohiyatini tushuntirishdir. Uslubiy vazifalarning reproduktiv va ijodiy-reproduktiv darajasi nazariy standartga muvofiq va o'qitish holatining o'ziga xos shartlarini hisobga olgan holda hal qilishni o'z ichiga oladi. Asosiy e'tibor amaliy o'qitish maqsadlariga erishishga qaratilgan.

Refleksiv bosqich: Bu bosqich yakunlovchi va xulosalovchi bo'lib, unda bajarilgan fizik eksperimentni himoya qilish va introspeksiya (eksperimentni chuqur o'rganish va bilish, individual fikrlash) qilishni quyidagi algoritm bo'yicha amalga oshirish mumkin: 1) eksperimentning bir qismini lavha sifatida namoyish tajribasi bilan ko'rsatish; 2) tajriba fragmentining nima uchun tanlanganligini asoslash; 3) fizik eksperimentning qo'llanilish sohalariga doir misollar keltirish.

4. Mazkur eksperimentni o'tkazish metodikasini o'qituvchi sifatida ochib berish.

Eksperimentni maqsadli tanlash bo'yicha ishlar bo'lajak fizika o'qituvchilarining eksperimental tayyorgarligini sezilarli darajada optimallashtiradi, ularda tashabbuskorlik, namoyish tajribalarini tayyorlashdagi ijodkorlik, qo'lda yasalgan vositalardan foydalanish, uyda bajariladigan eksperimentlarni amalga oshirish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

REFERENCES

1. Ваганова В.И. Технологии профессионально-методической подготовки преподавателя физики в классическом университете / В.И. Ваганова. – Улан-Удэ, 2005. - 224 с.
2. Фридман Л.М. Психолого-педагогические основы обучения математике /Л.М. Фридман. - М., 1983. - 125 с.
3. Скрипко З.А. Формирование профессиональной компетентности учителя физики на лабораторных работах / З.А. Скрипко //Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2013. – № 4(132). – С. 56-59.
4. https://www.rusnauka.com/31_ONBG_2011/Pedagogica/6_96540.doc.htm

МОДЕРНИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ОНЛАЙН ОБУЧЕНИИ

Елена Ли

Магистр Сеульского Государственного Университета

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014299>

Дополнительная ответственность накладывается на педагогику – осознание неизбежности этических норм в сознании молодого поколения живущая в бесконечном, избыточном потоке информации и информационно коммуникационных технологиях.

Великий русский педагог К. Д. Ушинский писал, что задачей педагогики является «извлечь из массы фактов каждой науки, те которые могут иметь приложение в деле воспитания, отделив их от великого множества тех, которые такого приложения иметь не могут, свести эти избранные факты лицом к лицу и, осветив один факт другим, составить из всех удобообозреть систему, которую без больших трудов мог бы освоить педагог-практик и тем избежать односторонностей, нигде столь не вредных, как в практическом деле воспитания» [1]

На данный момент в Узбекистане рассматривается вопрос онлайн образования в среднеобразовательных школах, что расширит охват доступности образования, тех детей, которые в силу физической недееспособности и других особенностей не могут посещать обычные школы. В данной статье будет освещен вопрос построения эффективного онлайн взаимодействия в процессе обучения, учитывая индивидуальные особенности восприятия учебного материала учениками средних образовательных школ, а также личный опыт показал, что педагогические проблемы в системе онлайн обучения требуют особого психологического внимания из-за особенностей и многомерности задач онлайн образования. Такие как проксемика с точки зрения временной и географической отдаленности и виртуальности в расстоянии. Ширина, в качестве охвата и подача информации. Высота – как пик самомотивации педагога и ученика. Глубина когнитивных процессов с учетом индивидуальных различий ученика.

Как построить учебный процесс в среднеобразовательной школе, чтобы присутствовала самомотивация, саморегуляция и самоактуализация ученика.

Ключевые слова: онлайн образование, эффективное взаимодействие, «транзактная» дистанция, «триологический» подход взаимодействия в образовательной системе среднеобразовательных школ.

Современные тенденции в онлайн образовании.

В период вынужденной самоизоляции, когда все столкнулись с масштабными трудностями, особенно остро был поднят вопрос ресоциализации, адаптации в новых условиях и дальнейшее альтернативное онлайн образование, которое станет уникальным и более эффективным, будет сосуществовать и выполнять важную восполняющую роль в системе образования.

На данный момент в России с того периода происходит тенденция рассмотрения преимуществ онлайн обучения, используя новейшие информационные технологии, что становится востребованным переобучение педагогов в формате онлайн образования, а это как освоение информационных технологий и переосмысление многих научных дисциплин.

Онлайн школы экспериментируя с разными моделями обучения, двигаются в разных направлениях, стараясь соответствовать запросам потребителя.

Поэтому качество образования на данный момент разноуровневый. В основном акцентируется образовательный процесс на навыках сдачи тестовых экзаменов. Уроки построены в виде записанных на видео лекций, тем не менее появляются предпочтения в выборе «живых» уроков, где занятия адаптированы в виртуальном пространстве, ведется полноценный урок в классе с детьми в количестве 15 человек с использованием камер, микрофонов, смарт ручек и интерактивной доски, что позволяет восполнить некоторые недостающие тактильные восприятия учащихся начальных и средних классов.

Транзактная дистанция онлайн образования.

Используя технические инновации в педагогике необходим ответственный подход и внимательное изучение особенностей, с которым столкнутся как педагог, ученик и родитель.

1. Первая проблема:

а) пространственная «педагогическая» удаленность педагога и ученика и как в таком случае должен происходить процесс передачи информации, учебного материала.

б) временная разница, в случае если субъекты процесса обучения находятся в разных часовых поясах.

2. Выстраивание взаимодействия ученика и педагога в процессе онлайн обучения. Какой вид проведение онлайн урока более приемлем для каждой возрастной категории с учетом физиологических и психических особенностей ребенка. Какой объем предлагаемой информации и его подача поспособствует продуктивной обратной связи.

Мы четко осознаем, что с непрерывным, динамичным развитием информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) появилось много образовательных платформ и дефицита в поиске любой образовательной информации в интернет пространстве отсутствует.

Встанет следующий вопрос: каковы требования и какую нагрузку берет на себя роль педагога, обязателен ли педагог и среднеобразовательная школа в целом, так как педагог и школа уже не может более считаться единственными носителями знаний.

Для современного педагога необходимо полное переосмысление своей роли в образовательном процессе, где будет стоять вопрос в чем будет заключаться его профессиональная компетентность?

Какие построить новые взаимодействия и выбрать более подходящие механизмы и инструменты для модернизации системы образования на основе культурологического подхода. Как урегулировать внутренний конфликт ученика в процессе обучения, при сложности самомотивации и самоактуализации его как личности.

Цель образовательного процесса – выявить ученика как личность, вырастить индивидуальность. Постоянно помнить, что прежде всего ученик – это больше чем личность, он индивидуален.

Как мотивировать навык саморегуляции, связанный с планированием, управлением поведения, эмоциями и когнитивными процессами– одна из главных задач педагога.

Как урегулировать «Транзактную» дистанцию онлайн образования для эффективности передачи информации с учетом важности вербального и невербального взаимодействия.

Мною использован знак бесконечности, как непрерывная интеракция в процессе обучения.

Необходима обратная связь, используя при этом проверенные методики «перевернутого урока», которые способствуют большей самостоятельности от учащегося в подготовке и коммуникации образовательного процесса, а также при изучении языка – принцип полного погружения в языковую среду. Педагог должен творчески подходить к выбору методик, важна гибкость и компетентность для конструктивного выполнения поставленных целей в педагогике.

Триологический подход взаимодействия равноценных субъектов в процессе образования.

В статье Индивидуальные различия студентов, обучающихся по программе дистанционного образования аспиранта Московского городского психолого-педагогического университета Актхер Уддином была рассмотрена студенческая возрастная категория учащихся, где в принципе у возрастной категории 17-21 лет есть более, чем базовые понятия в саморегуляции и самомотивации.

В моей статье рассматривается возрастная категория среднеобразовательной школы, где более уместен будет триологический подход коммуникации.

Следует четко понимать и осознавать важность «триологического» подхода в процессе образования учащихся, где педагог, ученик и родитель являются равноценными субъектами в образовательном взаимодействии, так как влияние родителей играет основную роль в начальном периоде социализации и становления ребенка как личности.

Методы урегулирования «триологического» взаимодействия и осуществление ее в личной практике на основе культурологического подхода должно быть одним из профессиональных инструментов будущих педагогов.

Особенно важно учитывать понятие индивидуальных, возрастных, гендерных и национальных традиций каждого ученика.

Отсутствие самомотивации в использование инновационных технологий в образовательном процессе со стороны педагога привлечет к отставанию среднего образования от требований которое предъявляет современное время.

Среднеобразовательная школа является одним из ступеней взросления и дальнейшей социализации детей. От полученного опыта, увиденных моделей взаимоотношений зависит самоактуализация учащегося как становление успешной, здоровой личности в нашем современном обществе.

Главная задача образовательного процесса – быть посредником в успешной социализации ребенка. Следует полностью отказаться от авторитарного стиля взаимодействия с учеником в связи неэффективности, токсичности данного метода.

Образовательный процесс – одна из разновидностей коммуникаций и успешность образовательного взаимодействия зависит от компетентности, конструктивности и креативности педагога.

Цель образовательного процесса - прежде всего культурный процесс, где через призму культуры осуществляется становление молодой личности, саморазвитие, способность проявить свою индивидуальность и самоопределиться в мире этических и культурных ценностей.

REFERENCES

1. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии //Собр.соч.Т.1-11. Ушинский К.Д. Редколл. Е.Н.Медынский и др.Т8.-М.Л.,1948-1952.стр8
2. Personality Theories Basic Assumptions, Research, and Applications Larry A.Hjelle Daniel J.Ziegler McGraw-Hill, INC Third Edition
3. Индивидуальные различия студентов, обучающихся по программе дистанционного образования (обзор зарубежных источников) Актхер Уддин Современная зарубежная психология №3/2013
4. Games People Play Eric Berne, M.D. Transactional Analysis
5. Learning Teaching The Essential Guide to English Language Teaching Jim Scrivener Macmillan books for Teachers
6. Жизнь свободная от игр Стивен Б.Карпман. Метанойя 2016
7. <https://og1.ru/> Сайт онлайн Гимназии 1

PEDAGOGIK KOMPETENTLIK – SHAXSGA TA’LIM-TARBIYA BERISHNING

MUHIM SHARTI

Zuxra Radjapova

Nizomiy nomidagi TDPU, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014335>

Shaxsni har tomonlama rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya tizimini nazariy-metodologik jihatdan qurollantirish-bugungi kunda pedagogika fanining bosh maqsadi sifatida belgilangan.

Yuqorida bayon etilgan yuksak, ammo, sharaflı vazifalarnı muvaffaqiyatli uddalash har bir pedagogik xodimdan yuksak kasbiy mahorat kasbiy malaka, bilimdonlik va keng dunyoqarashni talab etadi. Bularning barchasiga esa kasbiy kompetentlik natijasida erishiladi. Kompetentlik tushunchasi haqida so'z yuritishdan oldin, uning mazmun va mohiyati bilan tanishib chiqish lozim.

Pedagogik kompetentlik fan sohasiga kompetensiya tushunchasi negizida kelib chiqqan. Kompetensiya tushunchasi esa, psixologik izlanishlar natijasida psixologiya fanida qo'llanila boshlandi. “Kompetensiya” deganda (lotincha compete- erishaman, muvofiqman, mos kelaman) kishi egallagan muayyan bilim, ko'nikma, malakalar majmui tushuniladi. Kompetensiya, shuningdek, muayyan vazifani bajarish uchun biror shaxs yoki tashkilotga berilgan vakolat va huquq ma'nosida ham qo'llaniladi. Mazmunan, u yoki bu sohadagi bilimlar, qadriyatlar, tajriba va shaxsiy dunyoqarashlar majmuasidir. Va shaxsning individual qobiliyati hamdir. Kompetentlik va kompetensiya so'zlari bir-biri bilan bog'liq va biri ikkinchisini taqozo etadigan tushunchalar sanaladi. Shunga ko'ra kasbiy kompetensiya o'zida bir qator kompetentlik va kompetensiyalarni mujassamlashtiradi. Zero, yetarli darajada kasbiy kompetensiyasi rivojlanmagan va keng doiradagi kompetensiyaga ega bo'lmagan mutaxassis o'z lavozim vazifalarini muvaffaqiyatli bajara olmaydi. Kompetentli deb muayyan bir sohaga oid ma'lumotga ega bo'lgan va shu sohaga xos kompetensiyalarni egallagan kishiga aytiladi.[2;44-b]

Kompetentlik – har bir soha mutaxassisi uchun zarur bo'lgan atama sifatida qo'llaniladi. Mutaxassis o'z kasbiga oid bilim, turli xildagi fikrlar, nazariyalar, ilmiy yangiliklar, faoliyati sohasidagi o'zining shaxsiy tajribalarini to'playdi. Ulardan eng yaxshisi va eng sarasini kasbiy faoliyatida qo'llaydi va jamiyatga targ'ib etadi. Kompetentlik tushunchasi umumiy ma'nodagi tushuncha hisoblanadi. U ham o'z navbatida turli xildagi kompetensiyalarga turkumlanadi. Kasbiy kompetentlik ham ana shu umumiy kompetentlik tushunchasini to'ldirib turuvchi xususiy bir qismidir.

Kompetentlik tushunchasi zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimida yangi atama sifatida vujudga kelgan bo'lsada, qadimda ham uning ma'no-mazmun aks etganligini ko'rishimiz mumkin. Tarbiyachi-muallimlarning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy sifatlariga azaldan e'tibor qaratib kelingan va har bir zamon talabidan kelib chiqib, pedagogga qo'yiladigan talablar takomillashib, murakkablashib boravergan. Chunonchi, Zardushtiylik ta'limotida Zardushtning oliy tangri Ahuramazda bilan muloqotida ham yaxshi va yomon ustozlar haqida: “Noshud, yomon muallim o'quvchi qalbidan hunarmandchilikni yuqotar ekan, ey yazdon, yomon ustozdan o'zing asra” deyilgan. [1;145-b.] Taniqli rus pedagogi A.S.Makarenko o'z asarlarida pedagogning kasbiy sifatlariga alohida urg'u bergan. Pedagog olim o'qituvchi-muallimning hech bir kasbga o'xshamaydigan kasbiy faoliyatini yuksak baholab, “Tarbiyachi tashkil etishni,

yurishni, hazillashishni, quvnoq yoki jahldor bo‘lishni bilishi lozim, u o‘zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati, yurish-turishi, kiyinishi bolalarni tarbiyalasin”-deb yozgan edi.

Kasbiy kompetentlik-mutaxassis tomonidan kasbiy vazifalarning samarali yechimini topishga xizmat qiluvchi bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlarning egallanishi va ularni amaliy faoliyatda yuqori darajada qo‘llay olishdir. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va kompetentsiyalarni o‘zlashtirilishni nazarda tutadi. Qaysi soha vakili yoki vakilasi bo‘lishidan qat’iy nazar kasbiy kompetentlik mutaxassis kasbiy faoliyatining ajralmas tarkibiy qismiga aylanishi lozim.

Kasbiy kompetentlik integral, ya’ni boshqa vaziyatlar bilan chambarchas bog‘langan xususiyatga egadir. U kasbiy faoliyat jarayonida namoyon bo‘ladigan vaziyatlarda kasbiy muammolar, kasbiy konfliktlar va kasbiy topshiriqlarni hal eta olish qobiliyati va tayyorlik darajasi hisoblanib, bilim, ko‘nikma, malaka, kasbiy va hayotiy tajribani, qadriyatlar va madaniyatni ishga solishni nazarda tutadi. “Qobiliyat” bu jarayonda asosiy o‘rinni egallaydi va “moyillik”, “ko‘nikma” ma’nosida tushuniladi. Boshqa bir umumiy tushuncha sifatida olganda qobiliyat-muayyan faoliyat sohasini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish va bajarishda asqotadigan shaxsiy sifat bo‘lib hisoblanadi. “Tayyorlik” atamasi dastavval, mustaqil faoliyatga va kerak bo‘lganda, ijodiy faoliyatga faol tarzda psixologik jihatdan tayyorlik ma’nosida qo‘llanilgan.

Kasbiy kompetentlik tushunchasiga nisbatan ilmiy doirada turli munosabatlar ilgari suriladi. U mehnat sub’ektiga nisbatan aniq faoliyat talablari yoki aynan, sub’ektning aniq faoliyatning o‘ziga xos jihatlariga nisbatan munosabatini tavsiflovchi xususiyat sifatida qo‘llaniladi. Masalan, tadqiqotchi olim E.F.Zeer kasbiy kompetentlikning funksional taraqqiyotini tadqiq qilish kasbiy kamolotga erishish chog‘ida kompetentlikning turli ko‘rinishlari integrasiyalashib borishini va ularning kasbiy muhim shaxs sifatleri bilan aloqasi kuchayib borishini ko‘rsatdi.[2;135-b] Xususan, kasbiy kompetentlikning asosiy darajalariga kasbiy tayyorgarlik va tajriba, o‘zini o‘zi anglash, o‘z kuchiga ishonish, o‘zga insonlar tomonidan ko‘rsatilgan kamchiliklarni to‘g‘ri qabul qilish va shu kabi boshqa kasbiy kamolotni belgilab beruvchi shaxs xususiyatlarini kiritadi. Yuqorida qayd etilgan fikrlarni tahlili pedagogning kasbiy kompetentligini ijtimoiy, ekstremal, texnologik, shaxsiy va maxsus kompetentlik kabi qator o‘ziga xos xususiyatlar majmuasi sifatida to‘liq izohlanishiga imkon beradi.

Ijtimoiy kompetentlik-jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy munosabatlarga faol tarzda o‘z ta’sirini o‘tkaza olish. Kasbiy faoliyatda muloqot olib borishning bilim, ko‘nikma va malakalariga ega bo‘lish.

Ekstremal kompetentlik-kutilmagan vaziyatlar, masalan: tabiiy ofatlar, texnik nosozliklar yuzaga kelganda o‘zini yuqotib qo‘ymasdan chora ko‘rish, pedagogik jamoa orasida konfliktli vaziyatlar vujudga kelganda, oqilona qaror qabul qila olish malakasiga ega bo‘lish.

Texnologik kompetentlik-kasbiy faoliyatda qo‘llaniladigan zamonaviy va ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirib, zarur materiallar bilan boyitib, ulardan o‘z kasbiy faoliyatida foydalana olish malakasiga ega bo‘lishda o‘z aksini topadi.

Shaxsiy kompetentlik-shaxsning ijtimoiy dunyoqarashi, ilmiy va intellektual salohiyati, kreativligi, shaxslararo muloqot munosabatlariga faol kirisha olishi, konfliktlarni hal etishga taktik yondashuvi, kasbiy faoliyat talablariga muvofiq shaxsiy va kasbiy sifatlarining shakllanganlik darajasi, faol hayotiy va fuqarolik pozitsiyasining qaror topganligi kabi mezonlar bilan belgilanadi.

Maxsus kompetentlik kasbiy-pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishga tayyorgarlik ko‘rish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal eta olish, o‘z faoliyati natijalarini tahlil qilib, xolisona baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish hisoblanadi. Maxsus kompetentlik asosini psixologik, kommunikativ, metodik, kreativ, informatsion, innovatsion kompetentlik tashkil etdi. Ularning mazmun mohiyati quyidagicha:

1. Psixologik kompetentlik-pedagogik jarayonda sog‘lom psixologik muhitni yarata olish, o‘quvchilar va ta‘lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o‘z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

2. Kommunikativ kompetentlik-ta‘lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, o‘quvchilar bilan samimiy muloqotda bo‘lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta‘sir ko‘rsata olish.

3. Metodik kompetentlik-o‘quv-tarbiya va boshqaruv jarayonlarini samarali tashkil etishning shakl, metod va vositalarini bilish, o‘zlashtirish, amalda qo‘llash, kasbiy faoliyat natijalarini kvalimetrik tahlil eta olish, ilg‘or pedagogik va xalqaro tajribalarni o‘rganish, o‘quv-tarbiya jarayonini loyihalashtirish, muvaffaqiyatli amalga oshirish ko‘nikmalari bilan tavsiflanadi.

4. Kreativ kompetentlik (inglizcha “create”- yaratuvchanlik, ijodkorlik)-yangilik yaratish, ijodkorlik, tashkilotchilik kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishdir. Kreativ kompetentlik faqat yangi g‘oyalarni yaratish uchungina emas, balki shaxsning hayot tarzi yoki ichki dunyosining rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

5. Informatsion kompetentlik- zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari vositasida shaxsiy va kasbiy faoliyati bilan bog‘liq ma‘lumot, axborotlarni mustaqil izlash, tahlil qilish, tanlash, qayta ishlash va zaruriy axborotlarni uzatish ko‘nikmalarining shakllanganlik darajasidir.

6. Innovatsion kompetentlik-ta‘limdagi innovatsion jarayonlar mohiyatidan xabardorlik, kasbiy faoliyat sohasi va tegishli ta‘lim yo‘nalishidagi innovatsiyalarni o‘zlashtirish, amaliyotga faol tatbiq etish, zamonaviy pedagogik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi savodxonlik, chet tillarni o‘zlashtirish, novatorlik faoliyatida ko‘rinadi. Mazkur jarayonlarda pedagog shaxsining kasbiy faoliyat sohasiga yo‘nalganligi, shaxsiy imkoniyatlari, kasbiy bilim, malaka, ko‘nikmalari, kasbiy sifatlar va mehnat tajribasi o‘rtasidagi uyg‘unlik va innovatsion jarayonlarning faoliyat sohasiga nisbatan integrasiyalashuvini ta‘minlanishi innovatsion kompetentlikni rivojlantirishdagi yetakchi omil sifatida baholanadi. [4; 122-b]

Maktabgacha ta‘lim tashkiloti xodimlari kasbiy kompetentligi tarbiyalanuvchilar ta‘lim-tarbiyasida aks etadi. Bo‘lajak tarbiyachilar kasbiy kompetentlikka uzluksiz ravishda bilim olish, shaxsiy va kasbiy sifatlarini takomillashtirish, axborot texnologiyalarini va yangi innovatsiyalarni amaliyotda qo‘llay olish, konfliktli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qila olish, maqsadlarini aniq qo‘yish va amalga oshirish, belgilangan amaliyot jarayonlarini to‘laqonli ado etish orqali erishishi mumkin. Hozirgi kundagi eng dolzarb muammolardan biri ham har sohada erkin mushohada yurita oladigan, o‘z kasbiga mehr berib, uni rivojlanishiga hissa qo‘shadigan, bolalarni sevib ardoqlaydigan tarbiyachilar tayyorlashdir. Kasbini sevgan inson bu yutuqlarga, o‘z ustida tinimsiz ishlashi natijasida erishadi. Pedagogik kompetentlikni shakllanishiga o‘rtirilgan pedagogik tajriba katta ahamiyat kasb etadi.

REFERENCES

1. Avesto. Tarixiy-adabiy yodgorlik/Asqar Mahkam tarjimasi.- T.: Sharq NMAK, 2001. - 400 b.
2. Краевский В.В., Хуторский А.В. Основы обучения. Дидактика и методика.- М., 2007.-352с
3. Mamurov B.B., Davronov I.E. Pedagogik kompetentlik. Buxoro.: “Durdona” nashriyoti.- 2021.- 231 b.
4. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish: Monografiya-T., 2006.-357 b.

PEDAGOGIK PRAGMATIKANING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDAGI IMKONIYATLARI

Elza Shamuratova

Qoraqalpoq davlat universiteti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014703>

Bugungi kunda yuqori malakali pedagoglarni tayyorlashda pragmatik yondashuvdan foydalanish zaruriyati kuchaymoqda. Pragmatik pedagogika o‘zida pedagogik jarayonlarni isloh qilish vazifasini mujassamlashtiradi. Pedagogikaning ushbu yo‘nalishi doirasida ta‘lim-tarbiyaga oid falsafiy yondashuvlar o‘z ifodasini topadi. Shu bilan bir qatorda pedagogik instrumentariylar, didaktik konstuksiyalar, eksprementlar nazariyasi, didaktik jarayonlar taraqqiyoti, ta‘lim-tarbiyaning amaliy yo‘nalishlari rivojlantirishga oid nazariyalar, talabaning faol harakatlanishini ta‘minlashga yo‘naltirilgan o‘qitish metodikalari pragmatik pedagogikaning ob‘ekti hisoblanadi.

Pragmatizm pedagogikasiga oid nazariy yondashuvlar AQShda vujudga kelgan. Uning asoschisi esa Jon Dyu hisoblanadi. Pedagogik pragmatizm konsepsiyasiga oid ta‘limotning asosini:

1. Ta‘lim oluvchilar, ularning rivojlanishi va tarbiyaviy jarayonlar tashkil etadi.
2. Ta‘lim oluvchilarda shaxsiy tajribani to‘planishi ular shaxsiyatining shakllanishiga asos bo‘lib, bunda instrumental yondashuv zarur hisoblanadi. Mazkur yondashuv ta‘lim oluvchilarning to‘g‘ridan to‘g‘ri vujudga kelgan qiziqishlari va tajribalariga tayangan holda ish ko‘rishni taqozo etadi.
3. O‘qitish ta‘lim sub‘ektining faoliyatiga tayangan holda amalga oshiriladi. Ushbu o‘rinda ta‘lim oluvchilarning o‘yin hamda mehnat faoliyati hisobga olinadi. Bo‘lajak o‘qituvchilar esa o‘quvchilarning bunday faoliyatini tashkil etish kompetentsiyasini egallashlari lozim. Chunki o‘quvchining har bir harakati uning bilish faoliyatini rivojlantirish instrumentariysi sifatida namoyon bo‘lishi kerak. Shuningdek mazkur instrumentariy o‘quvchilarning shaxsiy qiziqishlarini aniqlab, tabiiy imkoniyatlari va iqtidorlarini ro‘yobga chiqishga xizmat qilishi lozim. Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatmoqdaki bugungi kunda huddi shunday instrumentariyni qo‘llash kompetensiyasiga yetarlicha ega emaslar.
4. Bo‘lajak o‘qituvchilar o‘quv jarayoninin o‘quvchilarda tafakkur qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltira olish kompetensiyasini egalashlari talab etilmoqda. Bu jarayonda o‘quvchilarda hayotiy vazifalarni yechish ko‘nikmalarini shakllantirish, kreativ ko‘nikmalarni egallash, harakat usullarini qo‘llash haqidagi bilimlarini boyitish, mustaqil bilim olish va o‘z o‘zini takomillashtirish usullarini o‘rgatish kompetensiyasini talabalarda tizimli tarzda shakllantirishni nazarda tutish taqozo qilinmoqda.
5. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida qo‘uvchilarga ta‘lim-tarbiya beruvchi muhit shakllantiriladi. Bu jarayonda asosiy vazifalardan biri murakkab hayotiy hodisalarni bartaraf etish nazarda tutiladi. Ular sirasiga ularni o‘quvchilarga qulay shakllarda taqdim etish, insoniyat tajribasidagi muhim jihatlarni o‘rganish uchun tanlash va o‘quvchilarga yetkazish, ijtimoiy farqlarni tenglashtirishga erishish, o‘quvchilar orasida yagona fikrni shakllantirish va ular faoliyatini muvofiqlashtirish kabilar kiradi.

Vilyam Kilpatrik pedagogik pragmatika doriyasida loyiha metodini ishlab chiqdi. Loyiha metodi yordamida ta‘lim maqsadli tarzda amalga oshiriladi. O‘quv faoliyatini amalga oshirish jarayonida ta‘lim oluvchilar aniq didaktik topshiriqlarni rejasini tuzadilar, o‘quvchilarning qiziqishlari va mavjud tajribasini hisobga olish ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar.

Pragmatik pedagogika g'oyasiga ko'ra ta'lim oluvchilarning rivojlanishiga ko'maklashadigan barcha g'oyalar samali foydali hisoblanadi. Mazkur g'oyalar birinchi navbatda talabalarnitng pedagogik faoiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Pragmatik pedagogik g'oyasiga ko'ra jamiyat hayotini tubdan o'zgartirish uchun ta'lim-tarbiya tizimini tubdan qo'zgartirish lozim. Ta'lim jarayoni shaxsni intellektual jihatdan rivojlantirishga yo'naltirilishi kerak. Chunki jamiyat hayotining rivojlanishi uchun intellektual jihatdan yetuk mutaxassislar zarur. Ular taraqqiyotga turtki berib, tendensiyalarni jadallashtiradi va ijtimoiy tajriba ko'lamini kengaytiradi. Mazkur tendensiyalar ta'lim oluvchilar faoliyatini jadallashtirish ularda kreativ fikrlashga yo'naltirishga asos bo'lishi kerak. Bilimlarni tizimli o'zlashtirish natijasida bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy faollik, muvaffaqiyat qozonishga intilish, o'quvchilar bilan hamkorlikka kirishish tajribasining tarkib toptirishi mkhti ahmiyaga ega. Shunga ko'ra bo'lajak o'qituvchilarga taqdim etiladigan bilimlar ulirni ijtimoiy pedagogik faoliyat va hayotga xizmat qiishga tayyorlashga xizmat qilishi lozim. Ta'lim muassasalari oldida turgan asosiy vazifalardan biri yoshlarga bilim berish va ularni tarbiyalash orqali ijtioy hayotga tayyorlashdan iborarit. Ta'lim oluvchilarni har tomonlama rivojlantirishda xalqning ijtimoiy tajribasi va tarixiy madaniy meros muhim o'rin tutadi. Chunki madaniymeros ta'lim oluvchilarning aqliy rivojlanishi uchun stimul vazifvasini o'taydi. Madaniy meros o'quvchi hamda talaba yoshlarning ijtimoiy tajribasini kengaytirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim-tarbiya jarayoni xalqning ijtimoiy tajribasi bilan bir qatorda o'quvchi hamda talaba yoshlarnning tabiiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Chunki u ijtioy tajribani uzluksi kengaytirish va boyitishning asosiy vazifasi bo'la oladi. O'quvchilarga ta'limtarbiya berishda markaziy o'rinni o'qituvchi egallaydi. Shuning uchun ham pedagogik jarayon markazida o'qituvchi bilan o'quvchi turadi ularning hamkorligi va birgalikdagi faliyati pedagogik jarayonning pragmatik kasb etishiga ko'maklashadi.

Bo'lajak o'qituvchilar pedagogik jarayonni tashkil etishda o'quvchining qiziqishlaridan kelib chiqish tajribasiga ega bo'lishlari muhim hisoblanadi. Pedagogik jarayon o'quvchining qiziqishlarini hisobga olgan holda tshkil etilgandagina uni hayot bilan bog'lash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bo'lajak o'qituvchilar har bir darsni maktab hayoti bilan bog'lash tajribasiga ega bo'lishlari talab etiladi. Chunki makta hayotida o'quvchilarning rang barang faoliyati o'z aksini topgan bo'ladi. Ularga taqdim etiladigan topshiriqlar ham xuddi shu faoliyat bilan bog'liq holda pragmatik xarakter kasb etishiga e'tibor qaratish tavsiya etiladi. Pragmatik topshiriqlarni bo'lajak o'qituvchilar turli shakllarda tuzish tajribasiga ega bo'lishlari taqozo qilinmoqda. O'quvchilarning faoliyati ko'pqirrali bo'lib, ularning intellektual taraqqiyotiga xizmat qilish zarurligini pragmatik topshiriqlarni tuzish jarayonida bo'lajak o'qituvchilar aniq xisobga ola bilishlari talab etiladi. Bo'lajak o'qituvchilar darslarni muayyan bir topshiriq atrofida tashkil etish kompetensiyasini egallashlari muhim ahamiyatga ega. Bunday mashg'ulotlarda o'quvchilar birinchi navbatda pragmatik topshiriqlarni topshirish rejasini tuzish bilan shug'ullanadilar. Topshiriqlarning xarakteridan kelib chiqqan holda uni bajarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni to'playdilar va ular ustida ishlash ko'nikmalarini egallaydilar. Bo'lajak o'qituvchilar pragmatik topshiriqlarni o'quvchilarga taqdim etish tajribasini egallash jarayonida ularning qiziqishlari bilan bir qatorda yosh xususiyatlari bilan bir qatorda hisobga olish, yosh psixologiyasiga oid bilimlarni qo'llash tajribasini ham ega bo'lishlari lozim.

O'quvchilarga taqdim etiladigan har bir pragmatik topshiriq ularning hayotiy faoliyatini rivojlantirish, amaliy ko'nikmalarini takomillashtirishni nazrad tutishi lozim. Bo'lajak

o'qituvchilar o'quv jarayonida o'quvchilarga maslahatchi, yo'naltiruvchi funksiyalarini egallashlari lozim.

Maktab o'quv dasturlari va darsliklarda topshiriqlar uzoq muddat qat'iylashib qolmasligi kerak. Ular ijtimoiy voqelikni hisobga olga holda muntazam yangilangandagina pragmatik xarakter kasb eta oladi. O'quvchilarni qiziqishlarini hisobga olgan holda o'quv jarayonini tashkil etish kompetensiyasiga ega bo'lish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy taraqqiyoti uchun zarur hisoblanadi. O'quvchilarga bilimlarni tizimli tarzda taqdim etish natijasida ularni kichik kichik tadqiqotlarni mustaqil amalga oshirishga yo'naltirish muhim ahamiyatga molik.

Loyiha metodi umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quv jaranini tashkil etishning universal metodi sifatida namoyon bo'lishiga erishish o'qituvchining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki loyiha metodi sinf dars tizimini bir qadar cheklab, o'quvchilarni mustaqil izlanish, bilimlarni mustaqil izlab topishga undaydi.

Pragmatik pedagogikaning asosiy g'oyalaridan biri o'quvchilarning shaxsiy tajribalarni o'zlashtirishlari uchun qslay sharoit yaratish, ularning bilimlarni o'zlashtirish jarayonini boshqarish mahorati, ya'ni akmeni egallashlari uchun qulay sharoit yaratish. Pedagogik pragmatika uchun o'quvchi yoki talabalarning shaxsiy g'oyalarni ilgari surishlari muhim ahamiyatga ega. Buning uchun ularning ichki olamida o'ziga xos qo'zg'ashlar, intilishlar, ehtiyojlar vujudga kelishi lozim. Buning uchun o'qituvchilar yoki professor o'qituvchilar ularni muntazam nazorat qilmasliklari, balki mustaqil o'qib o'rganishlari uchun sharoit yaratishlari talab etiladi. O'quvchi yoki talabalar tashqi olamni mustaqil ravishda o'ranganida ularda o'z o'zini rivojlantirish hamda mustaqil o'qib o'rganish uchun xohish istak vujudga keladi. Atrof muhitni o'rganish asosida ta'lim oluvchilarda o'ranishga asoslangan bilish faoliyati vujudga kelib mustaqil o'qib o'rganish va izlanish imkoniyatlari kengayadi. Buning natijasida ularda atrofda gilarni o'rganish, o'z maqsadlarini shakllantirish va uni amalga oshirish yo'llarini izlash ko'nikmasi rivojlanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishlari uchun qimmatli va ahamiyatli bo'lgan pedagogik qadriyatlar kafolangan natijaga erishish imkonini beradi. O'quv tarbiya jarayoni nazariy ma'lumotlarni tig'izlashtirilgan holda taqdim etishdan iborat bo'liyu qolmay, muayyan amaliy faoliyatni bajarishga yo'naltiriladi. Natijada ta'lim oluvchilar faqat borliqni tanish, idrok etish bilan cheklanib qolmasdan muayyan faoliyatni amalga oshirish tajribasini ham o'zlashtiradilar. Bunday yondashuv yordamida ta'lim oluvchilar ijtimoiy hayotga samarali moslashib mikrosotsiumda munosib o'rin egallash imkoniyatiga ega bo'aldilar.

REFERENCES

5. Safarova R.G. Mechanisms of applying the cultural science approach to the didactic process based on the integration of pedagogical subjects. International scientific journal volume 2 issue 9 september 2023 uif-2022: 8.2
6. Смирнова Е.О. Педагогические системы и программы дошкольного воспитания. М.: Владос, 2006. 119 с.
7. Психология самосознания: хрестоматия. Самара, 2000. 672 с.
8. Masharipova N.R. Ajdodlarimiz pedagogik qarashlari vositasida o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari. Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tomonidan o'tkazilgan ““Yangi O'zbekiston - Uchinchi Renessans” shiyori ostida xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan o'quv materiallarini uzluksiz ta'lim

tizimiga keng joriy etishni optimallashtirish” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy konferensiyasi. Nukus 2023 yil 15 aprel.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISHDA ARALASH TA‘LIMNI JORIY ETISHNING DIDAKTIK
ASOSLARI**

Zamira Kurbaniyazova

*Pedagogika fanlari doktori, dotsent, Nukus davlat pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta‘lim”
kafedrası mudiri*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014711>

Ma‘lumki, oliy ta‘lim asosan yurtimizga “yuqori malakali kadrlarni tayyorlashni ta‘minlash”ga [1] doir ta‘lim turi bo‘lib, talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ta‘limning turli shakl, metod, vosita, texnologiya va strategiyalaridan foydalanish talab etiladi. Vaholanki, global bozor iqtisodiyoti talablari doirasida ta‘lim xizmatlarini yaxshilash, mutaxassislarining raqobatbardoshligini oshirish, ta‘limga raqamli texnologiyalarni olib kirish va raqamli rivojlanish, ta‘limni rivojlantirishga doir hamkorlik ishlarni jadallashtirishda oliy ta‘lim tizimi, ayniqsa oliy pedagogika ta‘lim muassasalari alohida ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘ZBEKISTON — 2030” strategiyasi tug‘risidagi PF-158-son Farmonida “Har bir insonga o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishi uchun munosib sharoitlarni yaratish” masalasi ko‘ndalang qo‘yilgan bo‘lib, unda yoshlarni oliy ta‘lim bilan qamrab olish darajasini kamida 50 foizga yetkazish, umumiy o‘rta ta‘lim tashkilotlarini oliy ma‘lumotli pedagog kadrlar bilan to‘liq ta‘minlash shuningdek, maktab o‘quvchilarini xalqaro IT bozorida talab yuqori bo‘lgan zamonaviy kasblarga o‘rgatish hamda 40 millionga yaqin kitob fondini raqamlashtirishga alohida urg‘u berilgan [2]. Bu kabi vaziflar esa o‘z-o‘zidan an‘anaviy ta‘lim bilan cheklanish emas, balki ta‘limni raqamlashtirish asosida tashkil eta oladigan, zamonaviy axborot kommunikatsion va innovatsion texnologiyalardan ham aralash tarzda foydalana oladigan kompetentli pedagoglarni tayyorlash sifatini oshirishni taqozo etadi. Ya‘ni, pedagogika oliy ta‘lim tizimini takomillashtirish va yangi zamon pedagoglarini tayyorlashda zamonaviy ta‘lim texnologiyalarini qo‘llash davr talabi hisoblanadi. Shunday ta‘lim texnologiyalarining biri aralash ta‘lim xisoblanadi.

Aralash ta‘lim deganimizda ko‘pchilik holatlarda oflayn, ya‘ni auditoriyalarda tashkil etiladigan mashg‘ulotlar shakli hamda onlayn, ya‘ni masofaviy tarzda kopyuter va axborot texnologiyalarining ishtirokida tashkil etiladigan mashg‘ulotlar shakli tushuniladi. Aytish joizki, bo‘ljak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ta‘lim shakllarining tutgan o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Aralash ta‘lim shakli yuzasidan xorijiy va Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi olimlari tomonidan qator izlanishlar olib borilgan. Masalan, birinchilardan bo‘lib Curtis J. Bonk, Charles R. Graham singari olimlar “aralash ta‘lim” tushunchasining etimologik kelib chiqish tarixi, uning ta‘lim jarayoniga joriy etilishi va o‘ziga hos xususiyatlari yuzasidan yirik ko‘lamda o‘zlarining izlanishlarini olib borgan olimlar hisoblanadi [7]. A.E.Bulganina, K.V.Belousova, S.D.Kalinina, A. Kondatov, A.V.Labazova, A.V.Loginova, I.A.Malinina, I.A.Nagaeva, M.P.Proxorova, A.A.Shkunova singari olimlar aralash ta‘limning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishni davom ettirishgan. Jahon tajribasi va tahlillar asosan shuni ko‘rsatadiki, aralash ta‘lim texnologiyasi uchta asosiy tashkil etuvchidan iborat. Bular masofaviy o‘qitish (Distance Learning), auditoriyada o‘qitish (Face-To-Face Learning) va Internet orqali o‘qish (Online Learning). Agarda aralash ta‘limning rivojlanish tendensiyalarini kuzatadigan bo‘lsak bu ta‘limning ko‘plab qirralarining ochilib borayotganoigini ko‘rish mumkin. Olimlar tomonidan dastlab aralash ta‘limda o‘qitishning turlixil usul, uslub hamda an‘anaviy ta‘limni

onlayn rejimda o‘qitish bilan aralashtirish tushilgan bo‘lsa (Curtis J. Bonk, Charles R. Graham), so‘ngra bularga qo‘shimcha internet tarmoqlaridan foydalanish orqali o‘qitish, gibril hamda masofaviy ta‘lim bilan aralashtirish nazarda turilganligini ko‘rish mumkin [11]. Aralash ta‘lim tug‘risidagi bu kabi qarashlar yanada kengayib aralash ta‘lim deganimizda nafaqat o‘qitishning an‘anaviy shakli, balki o‘quv dasturlarini ham o‘zida birlashtirishga yo‘naltirilganligini anglash kerak bo‘ladi [6]. Aralash ta‘lim va uning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish jarayonlari ushbu ta‘limning XXI asr chaqirig‘iga javoban ta‘limning globalizatsiyasi, axborotlashuvi, kompyuterizatsiya va raqamlashtirilishi bilan bog‘liq holda yanada rivojlanishning dastlabki pallalarida turgan, joiz bo‘lsa ta‘limning yangi paradigmalari yuz tutadigan ta‘limga aylanish ehtimolidan holi emas. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, aralash ta‘lim tizimining qaysi komponentini olmaylik ular doimiy o‘zaro bog‘liqlikda ishlaydi va metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilishi kerak. O‘quv fanlarini o‘qitishda eng maqbul natijalarga erishish tashkiliy va tarkibiy jihatlarga bog‘liq, chunki ta‘lim jarayonining barcha elementlari o‘zaro ta’sirlashishi va bir butunni tashkil qilishi kerak. Yurtimizda oliy ta‘lim tizimida ham aralash ta‘limning muayyan qirralari va elementlari qo‘llanilib kelinmoqda va bu borada olimlarimiz va tadqiqotchilarimiz ham o‘zlarining fikr va mulohazalarini bildirib, ilmiy izlanishlarini olib borishmoqda. F.A.Hamroeva, M.A.Davronova, J.A.Namozovlar aralash ta‘limni toboro ommalashib borayotgan ta‘lim shakli ekanligini e’tirof etgan holda uning qator o‘ziga xos jihatlari belgilab beradi. Bular talabaning mustaqil ta‘lim olishi, lekin ayni vaqtda o‘qituchi tomonidan yordam ko‘rsatilishi, talabaning o‘quv materillarini o‘zlashtirish barobarida o‘zidagi ro‘y berayotgan ijobiy o‘zgarishlarni namoyon etishi, muloqot ko‘nikmalarini o‘zlashtirib borishi, o‘quv materillarini takrorlash imkonining mavjudligi, yangi mavzuni o‘zlashtirishga tayyorlanishi, bu ta‘limning asosan topshiriqlarga tayanishi, aydinatoriyada va onlayn rejimda ta‘limning tashkil etilishi va h.k. [12]. Amaliyotchi-o‘qituvchilar G.B.Abdukadirova va G.Sh.Xamroevlar oliy ta‘lim muassasalarida ushbu ta‘limning talabalar bilimi va tajribasini oshirishdagi imkoniyatlariga keng to‘xtalib o‘tgan [3]. Bu esa o‘z navbatida olim va tadqiqotchilar tomonidan ushbu ta‘lim paradigmasining yurtimizdagi ta‘lim muassasalari yoki ta‘lim tizimiga kirib kelishi qo‘llab-quvvatlanganligidan dalolat beradi. Tahlillar va ilmiy izlanishlar jarayonida ko‘plab olimlar tomonidan aralash ta‘limning yutuq va kamchiliklari ham aniqlashtirilganligini ko‘rish mumkin. Masalan, aralash ta‘lim talabalar uchun o‘zining qator qulaylik va imkoniyatlariga ega bo‘lishi bilan bir qatorda bu ta‘limni oliy ta‘lim tizimiga olib kirish amaliyotida qo‘yidagi qator muammolarning ham mavjudligini ko‘rish mumkin.

Birinchidan, ilmiy manbalarda nazariy jihatdan aralash ta‘limga oid atamalar ilmiy jihatdan to‘liq asoslanmagan va tartibga solinmagan. Masalan ba’zan aralash ta‘limni elektron ta‘lim, masofaviy ta‘lim yoki gibril ta‘lim bilan chalkashtirish holatlari uchraydi. Masalan gibril ta‘lim asosan sinxron tarzda amal oshirilib, talabalarning muayyan qismi auditoriyalarda bevosita professor-o‘qituvchilar bilan muloqoti asosida ta‘lim jarayoni tashkil etilsa, ushbu ta‘lim talabalarning yana bir qismi bilan onlayn tarzda masofaviy translyatsiya orqali amalga oshirilishi mumkin. Aralash ta‘limda esa o‘qitish jarayonlari ham sinxron, ham asinxron tarzda talabalar uchun qulay sharoitlarda tashkil etilishi ko‘zda tutilgan. Yoki bo‘lmasa “aralash ta‘lim” (blended-learning) tushunchasi ilmiy kategoriya sifatida ta‘lim paradigmasi [8], ta‘lim konsepsiyasi [14], ta‘lim turi [13], ta‘lim metodi [15;5], ta‘lim dasturi [4] hamda ta‘lim texnologiyasi [9;15;5] sifatida turlicha tahlil etilmoqda.

Ikkinchidan, aralash ta'lim o'zida an'anaviy oflayn ta'lim bilan onlayn ta'limni integratsiyalagan va bir-birini to'ldirgan holda talabalarga o'quv materillarini turli formatda taqdim etish imkonini beradi. Lekin oliy ta'lim muassasalari o'quv rejalari hamda an'ana tusiga kirgan ta'lim shakllari (ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulotlar, laboratoriyalar, mustaqil ta'lim, kurs ishlari va h.k.) aynan aralash ta'limni keng joriy etishga yo'naltirilishi maqsadga muvofiqdir. Vaholanki, aralash ta'lim muayyan sharoitdan kelib chiqqan holda ta'limning turli metod, shakl va vositalarini qo'llash imkoniyati kengligi bilan xarakterlanadi. Masalan, aralash ta'lim sharoitida turli metodlardan foydalangan holda oflayn seminar (konferensiya), taqdimot, vakolatlarni o'tkazish, rotatsiya, amaliy mashg'ulot, loyihalar ustida ishlash, keyslar bilan ishlash, treninglar, mustaqil ish, seminar, loyihalarda ishtirok etish, loyihaviy-tahliliy sessiya, loyihalarni individual himoya qilish, loyihalarni guruhda himoya qilish, imtihon, vebinar, videokonferensiya, murabbiylik, video ma'ruza, virtual maslahat, nazorat ishlarini bajarish, virtual tyutorial, kouching, ishbilarmonlik o'yinlari, konsultatsiya, ma'ruza, qaytar aloqalar, laboratoriya ishlari, master-klass, ta'lim ekspeditsiyasi, ta'lim musobaqasi singari turli ta'lim tadbirlari va o'quv faoliyati tashkil etilishi mumkin. Shuningdek, aralash ta'lim sharoitida jamoaviy, guruhiy va individual kabi turli xil ta'lim shakllaridan foydalanish ham o'quv jarayoni sifatini oshiradi va samarali natijalar beradi. Lekin aralash ta'limni tashkil etish jarayonlariga talabalar bilan bir qatorda professor-o'qituvchilarning ham psixologik, ham metodik, ham texnologik jihatdan tayyor emasliklari, IT savodxonlikning yetishmasligi asosiy muammolardan biri hisoblanadi.

Uchinchidan, aralash ta'lim o'zida ana'anaviy, elektron va masofaviy ta'lim elementlarini birlashtirganligi sababli talabalar bosma shakldagi kitoblar, dasrliklar, qo'llanmalar bilan bir qatorda o'quv platformalari, onlayn o'quv servislari, virtual o'quv materiallari, simulyatsion qurilmalar, multimediya va mobil ilovalar, audio materiallar va vidioroliklar, lozim bo'lgan holatlarda ijtimoiy tarmoqlardan ham ta'limiy maqsadlarda foydalanishlari mumkin bo'ladi.

Turtinchidan, aralash ta'lim modeli va faoliyat xarakteridan kelib chiqib pedagogik kompetentlikning mazmuni va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash bo'yicha izlanishlar olib borish talab etiladi. Shuningdek, aralash ta'lim sharoitida pedagogik kompetentlikni rivojlantirish bosqichlari, metod, vosita va pedagogik shart-sharoitlarini yanada takomillashtirish talab etiladi. Masalan, aralash ta'limning akademik guruhlardagi turli xil malakalarga ega bo'lgan talabalarning bitta yagona maqsad atrofida birlashib faoliyat ko'rsatishga yo'naltirilgan kross-funksional tafakkurni shakllantirishdagi imkoniyatlari, mazkur ta'limning interfaollik jihatlari, ta'lim olishga doir talabalarning motivatsiyasi va bilimlilik darajasi, aralash ta'limni tashkil etishda ta'lim kontentlari va elektron resurslarini tayyorlash, aralash ta'lim sharoitida talabalarning o'quv fanlarini o'zlashtirganlik monitoringi, aniq o'quv fanlari kesimida bu ta'limning LMS MOODLE yoki Hemis ta'lim boshqarish tizimiga asoslangan holda tashkil etilishi, aralash ta'limni tashkil etishning metodik va didaktik asoslarini takomillashtirish hali o'zining o'rganilishini kutib turgan muammolardan hisoblanadi.

Shunday qilib, aralash ta'lim modeli konsepsiyasini, shuningdek uning maqsadlari va ta'kidlangan afzalliklarini hisobga olgan holda, aytish mumkinki, o'qitishning ushbu texnologiyasi ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi o'quv va texnologik resurslarni jalb qilgan holda o'qitishni moslashuvchanlik asosida tashkil etishga imkon beradigan didaktik jihat hisoblanadi. Shu munosabat bilan hozirgi vaqtda quyidagi ta'lim shakllari alohida ajratib ko'rsatiladi:

- talaba va o'qituvchi o'rtasida bevosita kommunikatsiya, auditoriyadagi mashg'ulotlar, ma'ruzalar himoyasi, nazorat ishlari, testlar, referatlar yozish, doska oldida javob javob berish va boshqalarni nazarda tutuvchi an'anaviy o'qitish;

- o'qituvchining tizimli maslahatlarini tashkil qilishda matnlar, audiovizual va multimediali o'quv materiallari to'plamlari (keysar)dan foydalanishga asoslangan holda talabalarning mustaqil ishlashiga yo'naltirilgan keys-ta'lim;

- talabalarni o'quv-uslubiy materiallar bilan va o'qituvchi, talabalar hamda ta'lim muassasalari ma'muriyati o'rtasida interaktiv o'zaro aloqani ta'minlash uchun instrumental muhit, telekommunikatsiya tarmoqlari yordamida tashkil etilgan tarmoqlar orqali o'qish (e-learning).

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim tug'risida»gi Qonuni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son. 2020 yil, 23-sentyabr, O'RQ-637-son
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11-sentyabrdagi PF-158-son “O'zbekiston–2030 strategiyasi” tug'ridagi Farmoni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023 y., 06/23/158/0694-son
3. Abdukadirova G.B, Xamroeva G.Sh. Aralash ta'lim tizimida talabalar bilimini mustahkamlash va ularning tajribasini kengaytirish. //O'zbekistonda xorijiy tillar ilmiy-metodik elektron jurnal. 2019 №4. – 45-51 b. <https://journal.fledu.uz/uz/>
4. Ashurova D.N. Aralash ta'lim (blended learning)ning konseptual va terminologik apparati. //O'zbekistonda xorijiy tillar, 2020. №4 (33), 164-174 b.
5. Babaxodjaeva L.G. Aralash ta'lim sharoitida talabalarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish metodikasi. O'quv-metodik qo'llanma. – Toshkent, “MALIK PRINT CO. - 2021 y. – B.156.
6. Clark, D. Blended Learning: An Epic White Paper [elektronnyy resurs]. /Clark D //Epic Group plc. – 2003. – 44 s. Rejim dostupa: http://www.alapitvany.oktopusz.hu/domain9/files/modules/module15/261489EC2324_A25.pdf. Data obraçeniya: 15.04.2016.
7. Curtis, J. Bonk The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs / Curtis J. Bonk, Charles R. Graham // Pfeiffer. – 2006.
8. Kondatov A. Novaya paradigma obrazovaniya. [elektronnyy resurs]. <https://blendedlearning.livejournal.com/5053.html>
9. Malikova L.R. Texnologiya smeshannogo obucheniya v nachal'nykh klassax. – Obrazovatel'naya sotsial'naya set. <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/raznoe/2017/08/30/>

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI IXTISOSLASHTIRILGAN TA‘LIM JARAYONIDA
O‘QUVCHILARNING MUSIQIY IQTIDORNI RIVOJLANTIRISHGA TAYYORLASH**
Pazilov Mirbek

Nukus davlat pedagogika instituti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014719>

Milliy va jahon musiqa madaniyatining eng yaxshi namunalarini targ'ib qilish va ommalashtirish, yosh avlodni ma'naviy tarbiyalashning asosi bo'lmog'i kerak. Bu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Rrezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan iqtidorli o'quvchilarni davlat tomonidan moddiy va ma'naviy jihatdan rag'batlantirish, yaratuvchanlik va ijodiy faoliyatini rivojlantirish maqsadida ixtisoslashtirilgan maktablar tizimi tashkil etildi. «Ma'naviy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish; maktablarni chinakam ma'naviyat va ma'rifat o'chog'iga aylantirish uchun ta'lim-tarbiyaning interaktiv usullarini qo'llash»[1] kabi masalalar Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida alohida yo'nalish sifatida belgilab berildi.

Dunyodagi eng yaxshi ta'lim tizimiga ega bo'lgan davlatlarning pedagogik tajribasiga nazar tashlaydigan bo'lsak o'qituvchi doska oldida turib butun dars davomida mavzuni tushuntirish amaliyotini emas, balki o'quvchilarga mavzuga oid tushunchalarni berib, darsning qolgan qismini o'quvchilar o'zaro kelishgan xolda, o'zlari mustaqil o'rganishini, kimdir o'qish orqali, yana kimdir guruhlarga bo'linib mavzuni tahlil qilish amaliyotini targ'ib qilayotganligi, bugungi kunda manbalarda keltirib o'tilmoqda. Bu esa o'quvchilarning mavzu bo'yicha o'qish, bilish va tushunish qobiliyatlarini rivojlantirib, o'qituvchilarning kognitiv yondashuv asosida darslarni tashkil qilayotganligidan darak beradi.

O'quvchi bilim olish jarayonida fanlardagi mavjud algoritmlarni to'g'ri tushunishi va ko'nikmalarni o'zlashtirishi fanning amaliyotga tadbiq etilish qobiliyatini takomillashtirib, yangilikka intiluvchanglik, ixtiro, kashfiyot va estetik kompozitsiyalarni o'z iqtidori orqali amalga oshiradi.

Aslini olganda kognitiv pedagogikaning maqsadi va vazifalari o'quvchilarning yangi bilimlarni bilish va tushunish imkoniyatlarini orttirishdan, dunyo qarashini kengaytirish, ijodiy faoliyatini takomillashtirib, iqtidorini rivojlantirishdan iborat. Jahon pedagogika fanida keyingi yillarda **ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining iqtidorini har tomonlama rivojlantirish** masalasi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Ular orasida o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirish masalalari ham dolzarb hisoblanadi.

Bugungi kunda olimlar tomonidan tadqiq ushbu masalaga oid bir qancha manbalar maktablarda kognitiv ta'lim, tarbiyada kognitiv yondashuv, musiqa ta'limida kognitivlik, kognitiv madaniyatni rivojlantirish masalalari kabi ilmiy-tadqiqot ishlari fikrimizning dalili bo'la oladi. Jumladan, «Inson ruhiyati juda keng olam bo'lib, -deydi Jabbor Eshonqul o'zining ilmiy publitsistik asarlaridan birida, -undagi hissiyot va tuyg'ular ikki hil shaklda o'zini namoyon etadi: birinchisi anglangan, ma'lum mantiqqa bo'ysingan, tashqi dunyoga nisbatan o'zining qat'iy xulosasi va yo'nalishga ega tuyg'ular. Ikkinchisi, ong osti hislari, onga qalqib chiqmagan, lekin inson ruhiyatida doimo mavjud, tashqi dunyo bilan tinimsiz aloqa qilib turuvchi hislar»[2]. Ushbu tuyg'ular insonning jamiyatdagi, odamlarga, atrof-muhitga bo'lgan munosabati va ular haqidagi ega bo'lgan dunyoqarashlarini ifodalaydi. Bularning barchasini ong sintez qilib beradi, ya'ni ong bevosita ishtirok etib boradi. Hislar esa inson harakati, ruhiyatining asosini tashkil etadi. Chunki biz aytayotgan so'zlarimiz, fikrlarimiz o'zimizni tutish xolatlarimiz o'zimizga

anglangan, o'zimizga ma'lum mantiqqa itoat etganday tuyulsa da, ushbu hislarni yuzaga chiqaruvchi, tushunchalarga turtki beruvchi asosiy narsa bu ong osti kognitiv hislar bo'lib hisoblanishi talqin qilingan.

Adabiyotimizdagi badiiylilikni tadqiq etib, iste'dod, xosiyat, an'ana va yangilik, mahorat, ta'sirchanglik kabi beshta mezonga ega degan xulosaga kelgan U.To'ychiev o'zining o'quv qo'llanmasida «Inson obrazini yaratish ishi konflikt, syujet, kompozitsiya, ijodiy metod, tipiklashtirish, individuallashtirish, tarixiylik, badiiy to'qima va uslub kabi omillar bilan bog'liq»[3] - deb ta'kidlab o'tadi.

Musiqqa madaniyati va san'atida «...ijodiy qobiliyatlar badiiy faoliyat bilan shug'ullanishga moyillikni belgilaydigan shaxsiy xususiyatlarning mavjudligini nazarda tutadi. ...Ushbu fazilatlarining rivojlanishi qulay ijtimoiy sharoitlarda tabiiy moyillik asosida amalga oshiriladi, bu shaxs va jamiyatning shakllangan qiymat yo'nalishlarini va shaxsning muayyan faoliyat turini o'zlashtirishga barqaror motivatsiyasini nazarda tutadi»[4]. Iqtidorni shakllantirib uni rivojlantirishda bor imkoniyatlarni amalga oshirish uchun yuqorida ta'kidlab o'tilganidek bilim, ko'nikma va qobiliyatlarga ega bo'lish kerak.

Mazkur fikrlar ixtisoslashtirilgan talim maktablarida «Musiqqa» fanidan o'quv predmeti mazmunini tuzish, pedagogik amaliyot va fanning asosiy kategoriyasi, tushunchalar orqali iqtidorning rivojlanish mantiqini hisobga oladi. Shu bilan birga, musiqqa san'ati ta'limining mazmuni o'z ichiga g'oyaviy, to'la-to'kis badiiy shakl birligini hosil qiluvchi asarlarni o'z ichiga oladi. Badiiy jihatdan bo'sh, g'oyaviy jihatdan haqiqatga to'g'ri kelmaydigan asarlar bolalarning ruhiyatiga ta'sir qila olmaydi. Tasavvur va tafakkurni rivojlantirmaydi, go'zallik to'g'risidagi tasavvurni shakllantira olmaydi. O'quvchilar bilan ishlashda musiqiy san'at asarlarining chin badiiyligini hisobga olish, shakl va mazmunning birligi, ma'naviyat va haqqchilik tamoyillarini amalga oshirishda muhimdir.

O'quv materiallari o'quvchilarning yozma va nutq o'stirish, ijodiy fikrlash, musiqiy iqtidorini rivojlantirish xarakteriga ega bo'ladi. Musiqiy iqtidorni rivojlantirish borasidagi turli mashqlar, badiy obrazlarning tahlili, musiqiy asarni o'rganishda va u orqali erkin faoliyat yuritishga yordam beradi. Tahlil matnlarini o'rganish, ularni badiy obrazlar asosida hikoya qilish, syujetli matn tuzish, ilmiy manbalarni o'qib o'rganish va yig'ish, tartibga solish, sinfda o'zaro muhokama sharoitlarini yaratib berish v.h.k o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantiruvchi kognitiv yondashuv bo'lib hisoblanadi. O'quvchilar turli manbalardan foydalanib ishlash jarayonida turli hil tabiiy manbalarni yig'ish, ularni saqlash va foydalanish qoidalarini o'rganadi. Manbaga ishlov berish, uni tahlil qilish rejaga muvofiq maqsadga erishish yo'llarini aqlan idrok etish imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirishda umumiy iqtidorni o'rganish va tahlil qilish etarli emas. Bu maxsus qobiliyatlarni rivojlantirish uchun psixologik asosdir, ammo ularning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlamaydi. Ushbu o'ziga xoslik o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirish uchun pedagogik sharoitlarni yaxshilash imkoniyatini yaratadi. Shuning uchun badiiy qobiliyatning tuzilishini badiiy faoliyatga bo'lgan qobiliyat va uni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni aniqlash, musiqiy iqtidor va uning turlaridan biri sifatida ko'rib chiqish kerak.

Rus tadqiqodchisi O.V. Goncharova «Pedagogik hodisalarni o'rganish uchun adabiyot asarlariga murojaat qilish pedagogikani yangi faktlar va g'oyalar bilan boyitishi mumkin. U ushbu asarlarda kognitiv va pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan juda ko'p faktlar mavjudligini,

ko'plab manbalar, bizdan tashqarida, ko'plab bilimlar odamlarning boy pedagogik tajribasini saqlashini isbotlaydi»[5]-deb ta'kidlab o'tadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, maxsus tayyorgarliksiz musiqa asaridagi ma'lumotni idrok etish qiyin, uning ma'nosi aslida bitmas-tuganmasdir. Bundan tashqari, musiqa ba'zi tushunchalarning to'liq emasligi bilan tavsiflanadi, chunki musiqiy tovushni musiqiy matnga to'liq tarjima qilish mumkin emas, Sababi musiqiy hodisalarning asosiy ma'nosidan tashqari, konnotativ ma'nolar ham mavjud. Konnotativ-konotatsiya so'zidan olingan bo'lib «yorqin, hissiy ranga ega bo'lgan so'zlarning qo'shimcha ma'nolarini ma'nolarini anglatadi. Konnotatsiyalar ob'ektlar va hodisalarning o'zini emas, balki ularga nisbatan ma'lum bir munosabatni aks ettiruvchi pragmatik ma'lumotlarning bir turidir» [9]

Psixologik nuqtai nazardan olib qaraganda ma'lumotni ko'z orqali qabul qilish natijadorligi yuqori sanaladi. Shuning uchun ham azaldan o'qitishda pedagogning nutqi orqali etkaziladigan ma'lumotlarni vizuallashtirishiga alohida e'tibor qaratilib kelingan. O'qitishda ko'rsatmali qurollardan foydalanish og'zaki uzatilayotgan ma'lumotlarning ta'sirini kuchaytirib, ma'lum bir tasviriy shakllar vositasida qabul qilish imkoniyatini yaratadi.

Iqtisoslashgan ta'lim jarayonida ma'lumotlarning ma'no-mohiyatini yorituvchi zamonaviy komp'yuter grafikalaridan foydalanish xorij davlatlarida keng ko'lamda rivojlangan. Bunda grafika, tasvir, jadval, turli ramzlar fanlarga oid belgilar o'zining har tomonlama mazmunini kengaytirib kelmoqda va o'qitishning asosiy elementiga aylangan. Mavzuga oid materialning mazmunini o'zida zich joylashtirgan tasvirlar, o'quvchilarning bilimni tizimli o'zlashtirishga, fanga oid nazariy ma'lumotlarni qabul qilishga va eslab qolish samaradorligini oshirish bilan birga estetik jihatdan ham tarbiyalaydi.

«Kognitiv grafika miya o'ng yarim sharini faollashtiradi, natijada o'quvchilarning tasviriy fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Ta'lim jarayonida ko'rgazmali qurollar, komp'yuter tasvirlari va boshqa tasviriy vositalardan foydalanish o'quvchilarda o'quv axboroti haqidagi tasavvur hosil bo'lishini 5-6 marta tezlashtiradi» [6]. Bu esa biz qo'llangan o'qitish shaklida o'zlashtirilgan ma'lumotni qayta yodga olishda foydali hisoblanadi.

Pedagogikada «tizim» tushunchasi juda keng ma'noda qo'llaniladi, masalan, ta'lim tizimi, tarbiya tizimi, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish shakllari va metodlari tizimi va hokazo. Ijtimoiy tizimning turlaridan biri hisoblangan pedagogik tizim – insonlarga va yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish, ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarish maqsadlariga xizmat qiluvchi turli strukturaviy va funktsional bog'liq bo'lgan komponentlar majmuidan iborat. Tizimlilik esa «pedagogik texnologiya tizimining hamma belgilariga, jarayonning mantiqiga, hamma qismlarining o'zaro bog'liqligiga, butunligiga ega bo'lishdir»[7]. Bunda dars jarayonidagi materiallar, dalillar, fikrlar ba'diy ifoda va tahlillar orqali mantiqan ilmiy tartibga solinadi va o'quvchilarga etkaziladi.

Sababi, «Yangi o'zlashtiriladigan bilimlarni oldingilari bilan taqqoslash usuli, o'z navbatida yangi tushunchalarni, mustaqil tadqiq qilishning bir ko'rinishi bo'ladi. Taqqoslash metodi asosida o'quvchilarda sinfdoshlarining isbot va dalillariga o'zlarining mantiqiy qarashlarini qarshi qo'yishga intilishlari yotadi»[8]. O'z navbatida iqtidorli o'quvchilarning ijodiy fikr yuritishiga asos bo'luvchi o'quv-biluv motivatsiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa o'rnida iqtisoslashtirilgan ta'lim maskanlarida ta'lim olayotgan iqtidorli o'quvchilarning intellektual salohiyatini muntazam aniqlab borish orqali, kognitiv

yondashuv asosida musiqa madaniyatiga bo'lgan qiziqishlari va moyilligiga qarab maqsadli o'qitish jarayonini amalga oshirish kerak bo'ladi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli Farmoni 71-maqsad. 28-yanvar` 2022-yil. 34-35-bet.
2. J.Eshonqul «Mif va badiiy tafakkur» Toshkent-2019. 139-bet
3. U.To'ychiev «O'zbek adabiyotida badiiylik mezonlar va ularning maromlari» Toshkent-2011. 282-bet.
4. Кожевникова М.Н. Новиков А.В. «Структурная модел музыкального таланта и её рол в диагностике детской одарённости» «Мир науки, культуры, образования» №4 (71) 2018. 134-стр
5. Гончарова О.В. «Педагогические условия развития музыкально одаренных детей» диссертация Волгоград-2002. стр 111.
6. N.Muslimov, M.Usmonboeva va boshqalar «Innovatsion ta'lim texnologiyalari» Toshkent-2015. 38-bet
7. J.Hasanboev, X.To'raqulov, M.Haydarov va boshqalar «Pedagogika fanidan izohli lug'at» (Qayta ishlangan nashri) Toshkent 2009 /507-bet./
8. Husanboeva Q. Adabiyot – ma'naviyat va mustaqil fikr shakllantirish omili. – Toshkent-2009. 121-b.
9. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

**INNOVATION TA'LIM SHAROITIDA MAKTABGACHA TA'LIM
MUASSASALARIDA FAOLIYAT OLIB BORUVCHI TARBIYACHILARLARNING
LIDERLIK KOMPETENSIYASI MASALASI**

Madinabonu Irgasheva

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari director va mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini
oshirish instituti I bosqich doktoranti*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014730>

Zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanishi, uning faoliyati, sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi omillar orasida innovatsion ta'lim sharoitida ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib boruvchi pedagog xodimlarning truly kompetensiyalarni egallaganliklari muhim hisoblanadi. Chunki ularda zaruriy kompetensiyalarning mavjudligi ta'lim tashkilotida ta'lim va tarbiya olayotgan kelajak avlod vakillarining qanday tarbiyalanishini belgilab beradi.

Shubhasiz, xuddi shunday tendensiya bolalarning maktab muhitiga moslashishi uchun asos bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimiga ham xosdir. Ayni paytda maktabgacha va maktab ta'lim tizimini takomillashtirish ham ularning sifati oshirish va bolalar maktabgacha ta'lim muassasasidan maktabga muammosiz o'tishni ta'minlash masalasi respublikamiz hayotida ham ahamiyatini ko'rsatmoqda.

Buning yaqqol isbotini «Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi» faoliyatining takomillashtirilgani, yanada takomillashtirish maqsadida amalga oshirilayotgan qator islohotlar timsolida ham ko'rish mumkin. Jumladan, yangi qonun va qarorlarning kuchga kirishi bu ta'lim tizimining, aynan maktabgacha ta'lim faoliyatining ayrim parametrlarini sezilarli darajada o'zgartirdi. Ta'limga kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida qonun doirasida boshlang'ich va o'rta ta'limda foydalanish imkoniyati, adolatlilik va tenglikni, shuningdek, besh yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan bolalarni maktabgacha ta'lim tizimiga ommaviy qamrab olishni kafolatlaydi. Ushbu ta'limni tashkil etish va amalga oshirish bilan bog'liq holda maktabgacha ta'lim muassasalari muhim ahamiyatga ega ekanligini hisobga olsak, maktabgacha ta'lim muassasasi tashkiliy tizimini boshqarish, muassasada faoliyat yuritayotgan tarbiyachi-pedagoglarning faoliyat jarayoni tashkil etishlariga e'tibor qaratish, ularda mazmunli mashg'ulotlarni tashkil etishlari uhcun yetarli kasbiy va qator kompetensiyalarning mavjudlik masalalari alohida ahamiyatga ega. Bunda maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarining asosiy boshqaruv funksiyalarining ham o'рни kattadir. Bundan tashqari, muassasa tarbiyachi-pedagoglarning yetakchilik roli va jamoaga ta'siri, ularda liderlikning qay darajada rivojlanganligi, kasbiy kompetensiyaning munosib saviyada aks etganligi ko'pincha nazariy va amaliy tadqiqotlar markaziga aylanadi.

Liderlik — bu insoniy xatti-harakatlarning fazilatlar va xususiyatlari majmuini ifodalaydi, uning odamlarga o'z maqsadlariga erishish uchun ta'sir qilish qobiliyati sifatida baholanadi. Bu tashkilotni samarali boshqarishning muhim jihati sifatida ham qaraladi.

Ayni shu tomonini maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan va kichik yosh vakillari bilan innovatsion ta'lim sharoitida ta'lim mashg'ulotlarini tashkil qilayotgan tarbiyachi-pedagoglarga bog'lash noo'rin emas. Ya'niki innovatsion ta'lim sharoitida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib boruvchi tarbiyachilarning liderlik kompetensiyasiga ega ekanliklariga alohida e'tibor berish joiz. Bu bilan innovatsion ta'lim sharoitidan kelib chiqqan holda tashkil qilinishi lozim bo'lgan mashg'ulotlarning qanday tashkil qilinishi va unda tarbiyalanuvchilarning ishtorokini mazmunli ta'minlash hamda

tarbiyalanuvchilarning mashg'ulotlardagi xatti-harakatlarini to'g'ri tashkil qilish va boshqarish muhim ekanligini ko'rish mumkin.

Bola bilan o'zaro munosabatlarning sub'yektiv-sub'yektiv modeli sifatida tayyorlik, o'zgaruvchan rivojlanish ta'limini tashkil etish qobiliyati, tarbiyalanuvchilarning ota-onalarini mashg'ulot jarayoniga jalb qilish, bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydigan rivojlanayotgan sub'yekt-fazoviy muhitni yaratish, turli toifadagi bolalar bilan ishlash — bu innovatsion ta'lim sharoitida maktabgacha tarbiya o'qituvchisida bo'lishi kerak bo'lgan vakolatlarning to'liq ro'yxati emas. Maktabgacha ta'limning zamonaviy me'yoriy-huquqiy bazasi maktabgacha ta'lim muassasasining an'anaviy tizimida deklarativ xarakterga ega bo'lgan yoki to'liq qondirilmagan maktabgacha ta'lim muassasasi o'qituvchisining liderlik kompetensiyasiga nisbatan ortib borayotgan talablarni qo'yadi, deyish mumkin.

Innovatsion ta'lim sharoitining zamonaviy talablari maktabgacha ta'lim tashkilotida faoliyat olib borilayotgan tarbiyachilar uchun kasbiy standart qoidalari bilan belgilanadi. Bundan asosiy maqsad va vazifa hamda strategik maqsadlarga muvofiq ta'lim tashkilotining faoliyatini va shakllanishini boshqarishgina bo'lib qolmay, tashkilotda asosiy vazifalarni bajaruvchi tarbiyachi-pedagoglarga talabning yuqori ekanini ham ta'kidlashdir.

Shunday qilib, maktabgacha ta'limni amalga oshirish sifati va samaradorligi muammosida, eng asosiysi esa maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlariga zahira kadrlar tayyorlash jarayonida ularning liderlik sifatlarini rivojlantirish masalasiga chuqur e'tibor qaratish lozim. Hamda bu jarayonda maktabgacha ta'lim muassasasi xodimlarining liderlik kompetensiyasi masalasi ham alohida o'rin va ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat olib boruvchi mutaxassislarning maktabgacha ta'limning o'ziga xos kontekstida liderlar sifatida maktabgacha ta'lim muassasalarida umumiy o'zaro munosabatlar muhitini yaratadilar va bolalarda liderlik hamda etakchilik haqidagi birinchi g'oyaning fenomen sifatida shakllanishiga hissa qo'shadilar. Maktabgacha ta'lim muassasasi o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim tizimining umumiy me'yoriy qoidalariga bo'ysunadigan va ayni paytda bolalarning yosh xususiyatlari va ularni tayyorlashda maktabga moslashishning ahamiyati bilan belgilanadigan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan o'ziga xos ta'lim tashkilotidir. Shuni inobatga olib, innovatsion ta'lim sharoitida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib boruvchi tarbiyachilarning liderlik kompetensiyasiga ega ekanligi tashkilotning yuqori saviyada faoliyat olib borishida xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Irgasheva Madinabonu Bakhromjon kizi. DEVELOPMENT OF LEADERSHIP QUALITIES OF CADRE AS A CURRENT SOCIAL PEDAGOGICAL PROBLEM. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 3 MARCH 2023 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 | SCIENTISTS.UZ
2. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).
3. Madinabonu Irgasheva. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI DIREKTORLARIGA ZAHIRA KADRLAR TAYYORLASH JARAYONIDA ULARNING LIDERLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH DOLZARB IJTIMOY PEDAGOGIK

MUAMMO SIFATIDA. TIL VA ADABIYOT ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
2023-yil 9-son. 47-b.

4. Хушназарова М.Н. Мактабгача таълим ташкилотлари тарбиячиларининг касбий компетенциясини такомиллаштириш: Педагогика ... фалсафа доктори (PhD) автореферати. –Тошкент, 2021. -52 б. (Б.22)

5. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292

6. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA TANQIDIY TAFAKKURNI
RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

Gulbahor Akramova

*Buxoro davlat pedagogika instituti, pedagogika kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari doktori
(DSc)*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014743>

Zamonaviy psixologik va pedagogik adabiyotlarda tanqidiy tafakkurning mohiyati haqida fikr yuritishga nisbatan ikki xil yondashuv mavjud. Ulardan biri refleksiyaning talqin etishning falsafiy an‘analariga asoslanib, o‘zicha tafakkur yuritishning psixologik mexanizmi sifatida refleksiyaning tarkib topishi, uning tuzilmasi va turlarini o‘rganadi (N. B. Berezanskaya, Dj. Gilford, D. Xalpern va b.). Ikkinchi yondashuvda o‘quvchi va o‘quvchilarda mahsulдор va ijodiy tafakkur malakalarini shakllantirish va rivojlantirish asos sifatida tadqiq etiladi (U.N.Kulyutkin, O. K. Tixomirov, I. N. Semenov va b.). R. Paul tanqidiy fikrlash muammolarini ishlab chiqishda uning uchta tomonini ajratib ko‘rsatgan:

1. Tadqiqotning birinchi “to‘lqin”i amaliy mantiqni o‘zgartirishga bag‘ishlangan. Tanqidiy fikrlash ratsionalizm va mantiqqa asoslanib, asosiy fikrni sinash orqali sodir bo‘ladi deb taxmin qilingan. D.Xalpern (AQSh) o‘zining tadqiqotlarida, ya‘ni “Tanqidiy tafakkur psixologiyasi” kitobida Tanqidiy fikrlash - bu istalgan yakuniy natijani olish ehtimolini oshigadigan bilim texnikasi va strateriyasidan foydalanishdir. Ch. Templ, K. Meredit va Dj. Stillar (AQSh) «O‘qish va yozish uchun tanqidiy fikrlash» (O‘UOTF) loyihasini ishlab chiqqan. Ushbu loyihada: “Inson tanqidiy fikrlar ekan, u yoki bu g‘oyalar bilan tanishadi, ularni amalga oshirishdagi mumkin bo‘lgan oqibatlarni ham e‘tiborga oladi. Bunda odam bu g‘oyalarni dastlab ma‘lum darajadagi ishonchsizlik bilan idrok qiladi va qarama-qarshi nuqtayi-nazarlar bilan taqqoslaydi. Ularni asoslash uchun qo‘shimcha mulohazalar tizimidan foydalanadi va bular asosida o‘z nuqtayi-nazarini ishlab chiqadi». Tanqidiy fikrlash g‘oya va imkoniyatlarni ijodkorlik bilan uyg‘unlashuvi, konsersiya va axborotlarni qayta fikrlash va qayta qurishdek murakkab jarayondir. Bu faol va interaktiv bilishning bir necha darajalarida bir vaqtda ro‘y beradigan jarayon ham bo‘lib hisoblanadi. Tanqidiy fikr egasiga hiyla-nayranglar kamroq ta’sir qiladi, o‘zining shaxsiy qarashlar tizimi bo‘lgani uchun ular turli xavf-xatardan xoli bo‘ladilar”, degan fikrlar keltirilgan va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladigan 60 ga yaqin usullar taqdim qilingan.

D. Cluster o‘zining «Tanqidiy fikrlash nima?» maqolasida tanqidiy fikrlashning quyidagi parametrlarini aniqlagan [1]:

1. Tanqidiy fikrlash mustaqil fikrlashdir.
2. Umumlashtirishga imkon beruvchi tafakkurga ega bo‘lish.
3. Tanqidiy fikrlash muammoli vaziyatlarni hal qilish va baholash qobiliyatini namoyish etish.
4. Tanqidiy fikrlash ishonarli dalillarga ega bo‘lib, bayonot berishda dalillarni keltira olish.
5. Tanqidiy fikrlash ijtimoiy fikrlash, ijtimoiy tafakkurga ega bo‘lish.

«Tanqidiy fikrlash o‘z fikrlash faoliyati bilan bog‘liq tushunchalarni, konsepsiyalar, qarorlar, tushuntirishlar, savollar bilan ishlash, analitik faoliyat uchun qobiliyatlarni rivojlantirish, shuningdek, boshqa kishilar uchun shu kabi imkoniyatlarni baholash kabi narsalarni nazarda tutadi. Amaliy oriyentatsiya odatda tanqidiy fikrlash uchun xosdir. Shu sababli, u ichki mazmunga ega bo‘lgan fikrlash shakli va aql-idrok mazmunidir. Tanqidiy fikrlash mexanizmi aql-idrok va dalillarni aniqlash jarayonini aniqlaydigan aqliy operatsiyalarni o‘z ichiga oladi: maqsadlarni belgilash, muammolarni aniqlash, farazlar kiritish, argumentlarni kiritish, ularni oqlash, oqibatlarini bashorat qilish, muqobil nuqtayi nazarni qabul qilish yoki qabul qilmaslikdir. Murakkab va noaniq vaziyatlar va muammolarni sintez qilish, tahlil qilish va baholash uchun asosiy intellektual qobiliyatlarni (bilim va tushunish) qo‘llash qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Bu muammolarni aniqlash, vaziyatni aniqlashtirish, dalillarni tahlil qilish, muammoni chuqur o‘rganish, axborot manbalarining qarorlari va ishonchliligini baholash mezonlarini ishlab chiqish, umumlashtirilishdan qochish. Fikrlash samaradorligini oshirish muammolarini J.Barellda ishlab chiqdi. U tanqidiy fikrlovchi kishiga xos quyidagi xususiyatlarni tanladi: muammolarni qanday hal qilishni biladi; muammolarni hal qilishda muayyan turg‘unlikni ko‘rsatadi; o‘zini nazorat qiladi; boshqa g‘oyalar va hamkorlikka ochiq; u suhbatdoshni tinglashi mumkin; empatik; noaniqlikka toqat qilamiz; turli nuqtayi nazarlardan muammolarni qanday ko‘rishni biladi; u hodisalar orasidari bir nechta aloqani qanday tashkil etishni biladi; boshqalarning fikriga bo‘lgan bag‘rikenglik; muammoni hal qilish uchun bir nechta imkoniyatlarni ko‘rib chiqadi; ko‘pincha «nima bo‘lsa ...» degan savolni so‘raydi; mantiqiy xulosalar tuzishi mumkin; uning his-tuyg‘ulari va fikrlarini aks ettiradi va baholaydi; bashorat qilishni bilish, ularni oqlash va o‘zlari oldiga qo‘yilgan maqsadlarni belgilashni biladi; turli xil vaziyatlarda o‘z bilim va ko‘nikmalarini qo‘llashi mumkin; qiziquvchan; axborotni faol ravishda qabul qiladi.

Biroq o‘quvchilar tanqidiy fikrlashini shakllantirishga bag‘ishlangan adabiyotlarning nazariy tahlili shundan guvohlik beradiki, pedagogika fani uslubchilari va arboblari qarashlarida uning ko‘pgina jihatlari, jumladan, ta‘lim jarayonida o‘quvchilarining tanqidiy tafakkurni rivojlantirish asosida ijtimoiy munosabatlarga tayyorlash uyg‘unligini ta‘minlashda hozircha yakdillik uo‘q.

Shuningdek, ularda muammo mohiyatni talqin qilish detallarida turlichadir.

Tanqidiy fikrlashning tuzilishlari, aqliy faoliyatning umumlashgan usullarining shakllantirish yo‘llarini belgilovchi alohida komponentlarning o‘ziga xos xususiyatlari tahlil etiladi. Bu tadqiqotlarda maktabning bosh maqsadi sifatida bola shaxsi oyoqqa turishini ta‘minlash, uning qobiliyatlarini ochib berish, o‘qishga istak va uquvni shakllantirish, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tanqidiy fikrlashning barcha komponentlarini egallashga yo‘naltirish asosida tizimli ta‘limga tayyorlash va shaxsni har tomonlama faollashtirish oldinga suriladi. Bu maqsadlarni tugal konsersiya sifatida amalga oshirish an’anaviy didaktik tizimlarning barcha bo‘g‘inlarini takomillashtirish, shu jumladan, o‘quvchilarning faol tanqidiy fikrlashini shakllantirishning motivlari, metodlari va tashkiliy vositalarini ta‘minlash uni inson taraqqiyotining turli yosh bosqichlarida chuqur tadqiq etish zaruriyatini talab etadi.

Uslubchilar olib borayotgan ishlar o‘quvchining faollik, mustaqillik, tashabbuskorlik, ijodiy yondashuv, qiziqish, bilimlarni mustaqil topishga qobillik, ya’ni o‘qish jarayonida mazkur

o‘quvchi shaxsini shakllantirish masalalariga javob beradigan sifatlarni rivojlantirish bilan uyg‘unlashmog‘i lozim.

Tanqidiy fikrlash - bu axborot va dalillarni oqilona va tizimli ravishda faol va mohirona tahlil qilish va baholash jarayonidir. Yuqorida keltirilgan tanqidiy tafakkurning xususiyatlarini takomillashtirgan holda o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda uning bir qator xususiyatlarini inobatga oldik. Bular:

1. Maqsadli tahlil. Tanqidiy fikrlash ma’lumot va dalillarga qarama-qarshi va shaxsiy yondashishni o‘z ichiga oladi. U faqat his-tuyg‘ularga yoki oldindan o‘ylangan tushunchalarga tayanishdan ko‘ra, dalillarni baholash va obyektiv fikrlashga qaratilgan.

2. Mantiqiy mulohazalar. Tanqidiy fikrlovchilar argumentlarning to‘g‘riligini aniqlash va baholash uchun mantiqiy fikrlashdan foydalanadilar. Ular asosli fikrlash va to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri dalillar o‘rtasidagi farqni farqlay oladilar.

3. Dalillarga asoslangan hukm yoki qaror. O‘z fikrlari va hukmlarini shakllantirish uchun dalillarga tayaniladi. Bunda ishonchli ma’lumot manbalarini izlash va xulosalar chiqarishdan oldin dalillarning sifati va dolzarbligi baholanadi.

4. Mustaqil fikrlash. Tanqidiy fikrlovchilar turli nuqtayi nazarlar va muqobil nuqtayi nazarlarni mustaqil ko‘rib chiqadi. O‘zlarining taxminlari va e’tiqodlariga qarshi chiqishga tayyor va ular intellektual qiziqish hamda intellektual kamtarlik qadrlanadi.

5. Muammolarni hal qilish ko‘nikmalari. Tanqidiy fikrlash samarali muammolarni hal qilishni o‘z ichiga oladi. Tanqidiy fikrlovchilar muammolarni aniqlashlari, ularning asosiy sabablarini tahlil qilishlari, ijodiy va mantiqiy echimlarni ishlab chiqishlari muhim.

6. Samarali muloqot. Tanqidiy fikrlovchilar o‘z fikr, g‘oyalarini aniq va samarali ifoda etadi. Bunda fikr-mulohazalarini ifoda etish va mulohaza yuritish imkoni beriladi. Shu bilan birga fikr-mulohazalar va konstruktiv tanqidlarni to‘g‘ri qabul qilishga ham tayyor bo‘lish muhim.

7. O‘z-o‘zini namoyon etish. Tanqidiy fikrlovchilar o‘zlarining fikrlash jarayonlarini to‘g‘riligini tekshirish uchun o‘z-o‘zini namoyon etish orqali o‘zlarining kuchli va zaif tomonlarini bilib olaadi va doimiy ravishda tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini yaxshilashga intiladi.

Tanqidiy fikrlashni shakllantiruvchi vositalar o‘quv jarayonidagi har bir bosqichning aniq maqsadlarini hisobga olgan holda tanlov amalga oshirilgandagina tizim sifatida yuzaga keladi va ular birlikda o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijtimoiy munosabatlarga tayyorlashning har bir komponentiga ta’sir etadi.

Tanqidiy fikrlash mazmuni uch tashqi omillar: obykti, maqsadi, didaktik asoslar rivojlanishining qonuniyatlari orqali bog‘lanadi.

Dars va uning samaradorligi, jumladan, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, o‘quvchining harakatlariga va faolligiga tayanadi. O‘qituvchilar va ta’lim vositalari o‘rganish uchun yo‘l-yo‘riq, resurslar va imkoniyatlarni ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynasa-da, oxir-oqibatda o‘quvchining faol ishtirok etishi, fikrlash qobiliyatlarini qo‘llashi va o‘quv jarayoniga egalik qilishi kerak.

O‘qituvchilar o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan turli xil o‘qitish strategiyalari, metodologiyalari va vositalaridan foydalanishlari mumkin. Bular muammoni echish, so‘rovga asoslangan o‘rganish, muhokamalar, ma’lumotlarni tahlil qilish, dalillarni

baholash va mustaqil fikrlashni rag‘batlantirishni o‘z ichiga oladi. Biroq, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash salohiyatini rivojlantirish darajasi ularning ushbu faoliyat bilan shug‘ullanish, savollar berish, tushuntirishlar izlash, chuqur o‘ylash va o‘z fikrlari va tarafkashliklari haqida fikr yuritish istagiga bog‘liq.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘qituvchilar va ta’lim vositalari tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun asos va yordam beradi, ishning samaradorligi rirovardida o‘quvchining harakatlari va faolligiga bog‘liq.

REFERENCES

1. Клустер Д. Что такое критическое мышление? // Критическое мышление и новые виды грамотности. М.: СГЛ, 2005. С. 5-13.
2. Кукушкина Ю. А. Критическое мышление как фактор профессиональной компетентности: на примере программистов : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.01 / Кукушкина Юлия Андреевна; [Место защиты: Рос. гос. гуманитар. ун-т (РГГУ)]. - Москва, 2008. - 129 с. : ил. РГБ ОД, 61:08-19/62
3. Корешникова Ю. Н. Организационные и педагогические условия развития критического мышления у студентов вузов. Дисс.Москва. 2021. [хтtps://www.hse.ru/ssi/дисс/484151933](https://www.hse.ru/ssi/дисс/484151933)
4. Костяк Т. В. Тревожный ребёнок. Младший школьный возраст. М.: Академия, 2008. 390 с.

OLIV TA'LIM TIZIMI BOSHQARUVIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Bahodir Ma'murov

Buxoro davlat pedagogika instituti rektori, pedagogika fanlari doktori, professor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014758>

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida talaba ehtiyojlari, texnologik yutuqlar va global tendentsiyalarga moslashish maqsadida boshqaruv tizimida bir qator innovatsion yondashuvlarni qo'llash zaruriyatga aylanmoqda.

Oliy ta'limni boshqarishda innovatsion yondashuvlarning ahamiyatini chuqurroq ko'rib chiqamiz.

Birinchidan, talabalar ehtiyojlarini qondirish. Innovatsion boshqaruv yondashuvlari shaxsiylashtirilgan va moslashuvchan o'rganish tajribasini yaratishga yordam beradi. Bunga moslashtirilgan ta'lim texnologiyalari, individual qo'llab-quvvatlash xizmatlari va mikro-hisob ma'lumotlari va raqamli nishonlar kabi muqobil hisobga olish imkoniyatlari kiradi.

Ikkinchidan, raqamli ta'lim muhiti, ya'ni texnika ta'limning ajralmas qismiga aylandi. Oliy ta'lim muassasalari zamonaviy ta'lim texnologiyalari, ta'limni boshqarish tizimlari va virtual o'quv muhitlariga sarmoya kiritish muhim. Shuningdek, ular ta'lim tajribasini yaxshilash uchun sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan haqiqat kabi rivojlanayotgan texnologiyalarni o'rganish zaruriyati mavjud.

Uchinchidan, globallashtirish oliy ta'limdagi muhim tendentsiyadir. Rivojlangan xorijiy davlatlarda o'qish imkoniyati, ko'p madaniyatli tajribalarni taklif qilish va xalqaro aloqalarni o'rnatish uchun xalqaro standartga javob berish. Xorijiy universitetlar va sanoat tashkilotlari bilan hamkorlik talabalar uchun global istiqbolni yaratishga yordam beradi.

Xilma-xillik va inklyuzivlik. Institutda xilma-xillik, tenglik va inklyuzivlikni rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega. Innovatsion yondashuvlar qatoriga inklyuziv pedagogikani joriy etish, turli ishga qabul qilish amaliyotlari va har bir talaba o'zini yaxshi kutib oladigan va qo'llab-quvvatlanadigan muhitni yaratish kiradi.

Ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish. Ma'lumotlar tahlili va bashoratli modellashtirish institutda resurslarni taqsimlash, talabalar muvaffaqiyati tashabbuslari va dasturlarni ishlab chiqish bo'yicha ongli qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Xavf ostida bo'lgan talabalarni va yaxshilash sohalarini aniqlash uchun ma'lumotlardan foydalangan holda, muassasalar o'zlarining boshqaruv amaliyotlarini yaxshilashlari mumkin.

Moslashuvchan o'quv rejasi va sertifikatlash. Moslashuvchan, modulli o'quv dasturlari va noan'anaviy hisobga olish ma'lumotlarini taklif qilish talabalarga ta'limni o'zlarining aniq martaba maqsadlariga moslashtirishga imkon beradi. Ushbu yondashuv, shuningdek, zamonaviy ishchi kuchida tobora muhim bo'lgan umrbod ta'lim va malaka oshirish imkonini beradi.

Barqarorlik va mas'uliyat. Ko'pgina talabalar va manfaatdor tomonlar barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyat haqida qayg'uradilar. Oliy ta'lim muassasalari ekologik toza amaliyotlarni

qo'llash va barqarorlikni o'quv dasturiga kiritish orqali ushbu sohalarda etakchilikni namoyish etishlari mumkin.

Sifat kafolati. Akademik sifatni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Boshqaruvning innovatsion yondashuvlari ta'lim sifatini saqlab qolish va yaxshilash uchun akkreditatsiyaning muqobil usullarini, natijalarga asoslangan baholashni va doimiy takomillashtirish jarayonlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Institutlararo hamkorlik. Boshqa muassasalar, sanoat hamkorlari va davlat idoralari bilan hamkorlik qilish resurslarni almashish, qo'shma tadqiqot tashabbuslari va talabalar uchun imkoniyatlarni kengaytirishga olib kelishi mumkin. Bu hamkorliklar o'zaro manfaatli bo'lishi va innovatsiyalarga turtki berishi mumkin.

Kasbiy rivojlanish. Professor-o'qituvchilar va xodimlar ta'lim tendentsiyalari va texnologiyalaridan xabardor bo'lish uchun doimiy ravishda professional rivojlanishga muhtoj. Professor-o'qituvchilarning kasbiy akmeologik darajaga etishini qo'llab-quvvatlash va innovatsion, kreativ madaniyatini rag'batlantirish ta'lim sifatiga bevosita ta'sir qiladi.

Oliy ta'lim muassasalari ta'lim landshaftidagi o'zgarishlarga javob berish uchun tezkor boshqaruv tamoyillarini qabul qilishlari kerak. Bunga inqirozlar yoki o'zgaruvchan ehtiyojlarga javoban tez aylanish qobiliyati kiradi.

Oliy ta'limni boshqarishda innovatsion yondashuvlar talabalarning o'zgaruvchan talablarini qondirish, texnologiyadan samarali foydalanish va jahon tendentsiyalari bilan uyg'un qolish uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvlarni o'zlashtirgan muassasalar 21-asrda yuqori sifatli va tegishli ta'limni ta'minlash uchun yaxshiroq pozitsiyaga ega.

Ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish:

Resurslarni taqsimlash, dasturlarni ishlab chiqish va talabalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha asosli qarorlar qabul qilish uchun ma'lumotlar tahlili va biznes razvedka vositalaridan foydalanish.

Xavf ostida bo'lgan talabalarni aniqlash va ushlab turish darajasini yaxshilash uchun erta aralashish uchun bashoratli tahlillar.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim:

Ta'lim jarayonida talabalarning individual ehtiyojlari va ularning qiziqish, layoqat va qobiliyatlarini inobatga olib moslashuvchan o'quv platformalari va sun'iy intellektga asoslangan tizimlarni joriy etish.

Moslashuvchan kurs formatlarini, jumladan, kredit-modul ma'lumotlarini va kompetensiyaga asoslangan ta'limni taklif qilish.

Aralashtirilgan va onlayn ta'lim:

Talabalar uchun kengroq auditoriyani qamrab oladigan va noan'anaviy onlayn va gibrid kurs takliflarini kengaytirish.

Tajribalar uchun virtual haqiqat va kengaytirilgan haqiqatni ta'limga kiritish.

O'zgaruvchan sanoat talablari va texnologik yutuqlarga tezda moslasha oladigan o'quv dasturlarini ishlab chiqish.

Talabalarga kerak bo'lganda ko'nikmalarni oshirish va qayta ishlashga imkon beradigan mikro kurslar va stackable hisob ma'lumotlarini taklif qilish.

Talabalar uchun qulay shart-sharoit va imkoniyatlar eshigini ochish:

Akademik maslahatlar, bilim, ko'nikmalarni oshirish bo'yicha maslahatlar, sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlash va moliyaviy yordamni o'z ichiga olgan keng qamrovli xizmatlarini taqdim etish orqali talabalar muvaffaqiyatini birinchi o'ringa qo'yish.

Talabalarga 24/7 yordam berish uchun chatbotlar va sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish.

Turli xillik, tenglik va inklyuzivlik tashabbuslari:

Inklyuziv kampus muhitini yaratish va ta'limdagi nomutanosiblikni kamaytirish uchun DEI siyosati va dasturlarini amalga oshirish.

Tajribali xorijiy professor-o'qituvchilar va xodimlarni yollash orqali tajriba almashish.

Institutlararo hamkorlik:

Qo'shma dasturlar, tadqiqot imkoniyatlarini taklif qilish va resurslarni almashish uchun boshqa institutlar, davlat idoralari va sanoat hamkorlari bilan hamkorlik qilish.

Umumiy bilim va tajriba uchun konsortsiumlar va tarmoqlarni rivojlantirish.

Sifat kafolati va akkreditatsiya:

Ta'lim standartlarini saqlab qolish uchun sifatni ta'minlashning qat'iy mexanizmlarini joriy etish.

Muvaffaqiyatga asoslangan baholashlarni o'rganish va ishonchnomaning muqobil usullari.

Barqaror amaliyotlar:

Kampus operatsiyalarida, o'quv dasturlarini ishlab chiqishda va tadqiqot tashabbuslarida barqarorlik va ekologik mas'uliyatga e'tibor qaratish.

Yashil tashabbuslarni va mas'uliyatli resurslarni boshqarishni targ'ib qilish.

Innovatsiya va tadqiqot:

O'qituvchilar va talabalarni fanlararo tadqiqot va innovatsiyalar bilan shug'ullanishga rag'batlantirish.

Tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun texnologiyalarni uzatish bo'yicha ofislarni tashkil etish.

Xalqarolashtirish:

Global hamkorlikni kengaytirish, chet elda o'qish imkoniyatlari va madaniyatlararo almashinuv.

Xalqaro talabalar va o'qituvchilarni jalb qilish va qo'llab-quvvatlash.

Uzluksiz kasbiy rivojlanish:

Ta'lim tendentsiyalari va texnologiyalaridan xabardor bo'lish uchun professor-o'qituvchilar va xodimlarning doimiy malakasini oshirishga ustuvor ahamiyat berish.

Innovatsiya va tajriba madaniyatini rag'batlantirish.

Ushbu yangi yondashuvlar oliy ta'limni boshqarishning o'zgaruvchan manzarasini aks ettiradi, u ko'proq talabalarga yo'naltirilgan, texnologik yo'naltirilgan va zamonaviy dunyo talablariga moslashadi.

REFERENCES

1. Raximov B.X. Bo‘lajak o‘qituvchida kasbiy-madaniy munosabatlarning shakllanishi: Ped. fan. nom. dis.avtoreferati. – Toshkent: 2002. – 22 b.
2. Реан А., Рыбалко Е. Проблемы общей акмеологии. –СПб.: Санкт-Петербургский университет, 2002.
3. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.
4. Safarova R.G. Didactic conditions of forming creative thinking skills in student. International scientific and practical conference “trends of modern science and practice”. Ankara, Turkey 2023. <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786879.svg>
5. 10. Safarova R.G. The role of analytical activity in the pedagogical process directed to the formation of creative thinking skills in students. International scientific and practical conference "the time of scientific progress". 2023 Warsaw, (Poland). <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786701.svg>
6. Shodiev N. Sh. Studentlarga o‘quvchilarni kasb tanlashga yo‘llash ishlarini o‘rgatish. – T.: O‘qituvchi, 1987. – 230 b.
7. Shodmonova Sh.S. Oliy o‘quv yurtlari talabalarida mustaqillik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish (kasb ta’limi yo‘nalishi misolida).Doktorlik diss.–T., 2010.

**BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI ONA TILI DARSLARIDA
O‘QUVCHILARNING NUTQIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHGA
TAYYORLASH MAZMUNI**

Saule Tajbenova

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta’lim” kafedrsi, p.f.f.d.
(PhD) dotsent*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014848>

Bugungi kunda ona tilini o‘rganish sifati va samaradorligi birinchi navbatda ta’lim mazmuniga, qolaversa, ta’lim vositalari, metod va usullariga bevosita bog‘liq. Ta’lim mazmunini belgilash amaliyoti shu kunga qadar o‘quv dasturi mualliflarining faoliyati natijalarini ifoda etadi. Mualliflar nimalarni ma’qul topsalar, shular dasturga kiritiladi. Ularning o‘quvchilar egallagan nutq saviyasi qay darajada hisobga olishlari dasturning hayotiy chiqishida o‘ta muhim rol o‘ynaydi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinif o‘qituvchilari o‘quvchilarning bilim saviyasiga mos tarzda adabiy tilda to‘g‘ri so‘zlashi, savodxonlikni egallashi bo‘yicha dastlabki yutuqlarini namoyon etishlariga yordam berishlari kerak. Ayni shu masalada ona tili ta’limi jarayoni haqida ikki yo‘nalish tavsifida bir-biriga zid fikrlar, g‘oyalar o‘rtaga tashlanmoqda, ushbu fikrlar davlat hujjatlariga ham standart, o‘quv dasturi, darsliklar o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda. Birinchi yo‘nalish o‘tmish an‘anasini tanqidiy yondashgan, ya’ni nutq o‘stirish uchun xizmat qiladigan bilimlarnigina qoldirishni taklif etgan holda davom ettirish, ikkinchi yo‘nalish – nutqiy amaliyot orqali (nazariy bilimlardan foydalanmay) savodxonlikni ta’minlash, o‘quvchilarning nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish mazmunida asoslanmoqda.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinif o‘qituvchilari ona tili darslarida o‘quvchilarning ikki xil kompetensiyasi (nutqiy kompetensiya va lingvistik kompetensiya) ustida ish olib borishlari lozim. «Umumiy o‘rta ta’limning Davlat ta’lim standarti» da belgilangan nutqiy kompetensiya xorij metodist olimlari tavsiflagan lingvistik kompetensiyaga, lingvistik kompetensiya tavsifi esa til kompetensiyasiga o‘xshash mazmunda belgilanadi. Bunga «Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarida Ona tili fanini o‘kitishning asosiy vazifasi» ham ishora qiladi:

«Umumiy o‘rta ta’limning milliy o‘quv dasturi. Ona tili» da nutqiy kompetensiyalar «Og‘zaki nutq malakasi», «Yozma nutq malakasi», «Anglash malakasi» (o‘qish va tushunish, tinglab tushunish) bo‘limlari bo‘yicha belgilab chiqilgan. Chunonchi, «Og‘zaki nutq malakasi» yuzasidan ravon gapira olish, fikr va g‘oyalarni taqdimot ko‘rinishida namoyish qilish, fikrlarni umumlashtirish va munosabat bildira olish, badiiy asarni ifodali aytish; «Yozma nutq malakasi» yuzasidan, bo‘limlari bo‘yicha fikrni imlo va boshqa qoidalarga rioya qilgan holda to‘g‘ri, izchil ifodalash; matn yoza olish, ma’lum narsa-hodisalar haqida yozma ma’lumot yetkaza olish, ifoda vositalarini (so‘z va grammatik vositalarni) o‘rinli, to‘g‘ri qo‘llash; «Anglash malakasi» – o‘qib tushunish bo‘yicha ifodali o‘qiy olish, matnda qo‘llangan so‘z va so‘z shakllari ma’nosini anglash, matn tuzilishini tushunish; tinglab tushunish bo‘yicha nutqni tushuna olish, jumladan savolni tushuna olish, gapning maqsadga ko‘ra turlarini ohangidan farqlash va boshqalar [2].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirish mazmunida ona tilida so'zlay olish va ravon gapirishni o'rgatish ustuvor yo'nalishlarning biri ekanligini hisobga olishlari lozim. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarning ravonlik so'z va so'z shakllarini tez eslash, tez shakllantirish, gap tuzish jarayonining tezlashuvi bilan tavsiflanishi hamda bu darajaga erishish uchun og'zaki nutqiy mashqlar bisyorligini ta'minlashi kerakligini bilishi lozim. Fikrni imlo va boshqa qoidalarga rioya qilgan holda to'g'ri, izchil ifodalash; matn yoza olish ustidagi ishlar asosiy e'tiborda bo'ladi. Imlo va boshqa qoidalarga rioya qilish uchun esa shu qoidalar bilan tanishib borish: grammatikani o'rganish shart. Qoidalar esa nimaningdir qanday yozilishi kerakligini hal qilish zaruriyati tug'ilganda umr bo'yi xizmat qiladi. Agar ona tili darslarida qoidalar darslikdagi nazariy ma'lumotlar orqali o'qituvchilar tomonidan o'rgatilmasa, u holda avvalo ularni amaliyot orqali o'quvchilar ongiga singdirish metodikasi ishlab chiqilishi darkor.

Boshlang'ich sinf ona tili ta'limi mazmuni va metodlariga kompetensiyaviy yondashuv ta'lim samaradorligini yangi sifat darajasi mezonlari asosida baholashda o'z ifodasini topadi. Ushbu daraja nutqiy va lingvistik kompetensiyalarning shakllanishi bilan tavsiflanadi.

1-sinfga kelgan bolaning nutqi ma'lum darajada o'sgan bo'ladi. U nutq tovushlarining hammasini so'z tarkibida talaffuz qila oladi, nutqida so'z shakllarida morfologik til birliklarining oddiydan tortib to murakkab qo'llanish holatlarigacha ishlata biladi. Xo'sh, ona tili ta'limi barcha nutq tovushlarini talaffuz qiladigan, barcha morfologik shakllarni qo'llay biladigan, turli xil sintaktik qurilmalarni tuza oladigan bolaning ushbu nutq darajasini nimalar hisobiga o'stiradi? Agar mavjud ta'lim mazmunini bolaning og'zaki nutq saviyasi bilan solishtirsa, qo'yilgan savolga ijobiy javob qaytarish ancha mushkul bo'ladi. Bola og'zaki nutqining yuqorida sanalgan uch daraja tavsifi o'ziga xos ta'lim mazmunini taqozo qiladi. Ana shu mazmun aniqlangan va tadrijiy tpkomilda belgilangan taqdirdagina nutq o'sishi haqida gapirish o'rinli bo'ladi.

O'quvchi dasturiy hajmda, mazmunda, yoshi, ma'lum darajada hayot tajribasiga mos nutqni tinglab tushuna oladi: so'zlarini, so'z shakllarini anglaydi, aytilayotgan (eshitgan) gaplar, demakki, o'qib eshittirilgan matn mazmunini tushunadi.

Darhaqiqat, nutqiy faoliyatning to'rt turidan ikkitasi (nutqni tinglab tushunish, gapirish) uchun mavjud ta'lim mazmuni yetarli emas.

Zero, mavjud ta'lim mazmuni faqat yozma nutq, qisman o'qish ehtiyojlarini qondira oladi. Yozma nutq harflar bilan tanishish, husnixat malakalarini egallash, imlo qoidalarini o'zlashtirish, so'z va so'z shakllarini xatosiz yozish, gap tuzish, tinish belgilari bilan tanishish va boshqa bir qator malakalarni taqozo etadi. Ko'rinadiki, yozma nutqni, savodxonlikni egallash birdaniga emas, laik uzoq yillar mobaynida mumkin bo'ladi. Yozma nutq uchun tovushni eshitib, harfni eslashdan iborat assotsiativ bog'lanish xos.

O'qish yozma harflarni tanish asosida tegishli tovushni eslash, so'z, so'z shakllari va gaplarni ovozlantirish, nutq ohangini tinish belgilariga qarab o'zgartira olish kabi bilim, ko'nikma va malakalarni talab qiladi. Lekin bu bilim va malakalar harflar asosida tovushlarni eslab, tegishli tezlikda so'z, so'z shakllari va gaplarni ovozlantirish darajasi taqozo etadigan vaqt oralig'ini taqozo qiladi. Bu davrda o'qish texnikasi egallanadi. Buning uchun yozma nutq

o‘stirish uchun sarflanadigan vaqtdan ancha kam vaqt kifoya qiladi. O‘qish uchun harfni ko‘rib tovushni eslashdan iborat assotsiativ bog‘lanish xos.

Nutqiy kompetensiya nutqiy faoliyat turlarini egallanganlik bilan tavsiflanadi. Tinglab tushunish bilan bog‘liq nutqiy kompetensiyaga doir ta‘lim mazmuniga nimalar kiritiladi. Kiritilgan bilimlar avval lingvistik kompetensiyaga oid bilim sifatida belgilanadi. Ana shu bilimlarni ajratish orqaligina ta‘lim mazmunini ishlab chiqish mumkin.

Ma‘lum bo‘ladiki, boshlang‘ich sinflarda ona tili ta‘limiga kompetensiyaviy yondashuvni to‘laqonli joriy etish imkonini bermaydigan noaniqliklar, muammolar juda ko‘p. Noaniqliklarni bartaraf etmay, muammolarni hal etmay turib ona tili ta‘limi oldida bugungi kunda turgan maqsadlarga ershishish dushvor.

Nazarimizda, bugungi kunda imlo va boshqa xil qoidalar ustida ishlash lingvistik kompetensiyani shakllantirish jarayonida qay mazmunda, qay darajada amalga oshirilishi, umuman, amalga oshirilish-oshirilmaslari noaniq. Zero, nutqiy savodxonlik uchun birinchi navbatda talaffuz va imlo qoidalari, so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish va yozish, qo‘shimchalarni to‘g‘ri qo‘llash, gaplarni to‘g‘ri tuzish, matn yaratish qoidalari zarur. Aytmoqchimizki, dasturdagi lingvistik kompetensiya sifatida belgilangan malakalar [3] bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tomonidan aniqlashtirilishi zarur. Masalan, o‘quvchilar ona tilida gapirar ekan, ayrim pozitsion o‘zgarishlardagi talaffuz xatolarini hisobga olmaganida, barcha tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qiladi. Og‘zaki nutqning fonetik jihati bilan bog‘liq ta‘lim mazmuni bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan qo‘shimcha izlanishlari taqozo etadi. Fonetikadan belgilangan malakalar nutq tovushlarining ma‘no farqlash vazifasini anglash va izohlay olish; fonetik hodisalar (tovush tushishi, tovush orttirilishi, tovush almashishi) ni bilish va izohlay olish; ohang va urg‘uni bilish va qo‘llay olishdan iborat bo‘lsa, bu yerdagi bilish so‘zi ushbu til hodisalarini o‘rganish lozimligiga (filologik ta‘limga) ishora qiladi. Lekin ushbu malakalar talaffuz qoidalari bilan deyarli bog‘lanmaydi.

Xuddi shuningdek, morfologik shakllarning deyarli hammasi o‘quvchilar o‘z og‘zaki nutqida to‘g‘ri qo‘llansa, ularni to‘g‘ri qo‘llay olish talabi o‘z kuchini yo‘qotadi. Bu borada ham asl ta‘lim mazmunini belgilash yuzasidan izlanishlar amalga oshirilishi lozim.

R.Yo‘ldoshev, L.Mirjalolovlar til birligining qo‘llash darajasida o‘zlashtirilishini nazariy ma‘lumotdan boshlash kerak fikrdan kelib chiqib, avval nazariy ma‘lumot, keyin, bir yo‘nalishda til birligini qo‘llash, ikkinchi yo‘nalishda nazariy bilimni mustahkamlashni tavsiya etganlar. Darhaqiqat, tilning qonun-qoidalariga amal qilgan holda til birligini qo‘llay olish uchun birinchi yo‘nalish bo‘lishi va bu yo‘nalish pirovardida tegishli bilim bilan nihyalalanishi lozim. O‘quv dasturlarida ham tilning qonun-qoidalariga amal qilib til birligini to‘g‘ri qo‘llay olish talabi keltirilar ekan, qonun-qoidaga amal qilish uchun avval shu qonun-qoidaning o‘zi o‘zlashtirilishi darkor. Zero, lingvistik kompetensiyani shakllantirish jarayoni haqida ko‘pgina metodist olimlar gapiriganda, tilning qonun-qoidalariga amal qilib» ifodasini ishlatadilar, lekin ushbu bilim unsurlarini ta‘kim mazmunida aks ettirish masalasiga to‘xtalmaydilar [4].

Ma‘lum bo‘ladiki, tilni egallaganlik, ya‘ni ham lingvistik, ham nutqiy kompetensiyalarni shakllantirganlik shu tilda so‘zlovchining yoshiga mos, nutqiy faoliyat turlariga ko‘ra farqlangan savodxonlik darajasini ta‘minlaydigan ta‘lim mazmuni – zarur bilim, ko‘nikma va malakalar

yig'indisi tushuniladi. Talaffuz nuqtai nazaridan lingvistik va nutqiy kompetensiyalarning tarkibiy qismini nutqiy faoliyat turlari o'quvchilar nutqidagi talaffuz va imloga doir xatolar, ba'zi yangi bilimlar tashkil etishi kerak. Asosan amaliy o'rganiladigan bilimlar sirasiga talaffuzning sifati, kommunikativ nutqiy ifodaliligi, nutqiy muloqot madaniyati elementlari kiradi.

Xullas, nutqiy faoliyat turlari bo'yicha uch xil ta'lim mazmuni qanaqa unsurlardan tashkil topishini bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ona tili darslarida o'quvchilarga tushuntirilishi nazarda tutilishi lozim: tilning qonun-qoidalari, til birligini to'g'ri qo'llay olish, fikrni kommunikativlikka asoslangan holda bayon qilish qoidalari.

REFERENCES

1. Ona tili o'quv fanidan milliy o'quv dasturi. 2022–2023 o'quv yili. Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. – 6 - 8- betlar.
2. Ona tili o'quv fanidan milliy o'quv dasturi. 2022–2023 o'quv yili. Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.
3. Yo'ldoshev R.A., Mirjalolova L.R. Ona tili ta'limida kompetensiyaviy yondashuv. – Toshkent: Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi», 2019. – 7-8 bet.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA DIALOGIK MUNOSABATLAR MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

Seytnazarova Gulnara

IIV Nukus “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseyi rus tili fani o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014881>

Talabalar bo‘lajak pedagog sifatida dialogik munosabatlar madaniyatiga ega bo‘lishlari nihoyatda zarur hisoblanadi. Bu talabalarning atrofdagilar, guruhdoshlari va professor-o‘qituvchilar bilan o‘zaro madaniy muloqotga kirishishlarini ta‘minlaydi. Oliy pedagogik ta‘lim jarayonida dialogik munosabatlar shaxslararo madaniy aloqa va fikr almashinishning o‘ziga xos shakli sifatida namoyon bo‘la oladi. Talabalar dialog orqali guruhdoshlari va professor-o‘qituvchilar bilan madaniy munosabatlarga kirishadilar. Talabalar faoliyatining o‘ziga xos jihati shundaki, ular o‘quv jarayonida shaxslararo ishchanlik va hamkorlikka asoslangan munosabatlarga kirishadilar. O‘quv jarayonining dastlabki bosqichida oliy pedagogik ta‘lim tashkilotlarida talabalarning muloqot doirasi kengayadi va mazmuni boyidi. Bu talabalarda kasbiy faoliyatni egallashga asoslangan bilish harakatlarining rivojlanganligi bilan bog‘liq. Kasbiy faoliyatni egallash jarayoni o‘quv faoliyati va o‘quv dialogiga kirishishni taqozo etadi. Bu davrda talabalar yangi ijtimoiy, madaniy munosabatlar, ya‘ni kasbiy faoliyatni egallashga yo‘naltirilgan bilish faoliyatini amalga oshirish bilish usullarini egallashga kirishadilar. Bu jarayonda talabalar kasbiy muloqot kompetensiyasini egallashlari lozim. Ushbu vazifaning yechimi talabalarning muloqot ko‘lamini kengaytirishni taqozo etadi. Talabalar ta‘lim olish jarayonida yangi faoliyat turlarini o‘zlashtiradilar. Mazkur vaziyatda talabalar kasbiy faoliyatlari zarur bo‘lgan ijtimoiy pedagogik, madaniy munosabatga kirishadilar. Chunki talabalarning kasbiy kompetensiyalarini egallash jarayonidagi faoliyati ulardan dialogik munosabatga kirishishni talab qiladi. Bu davrda dialog jarayonining sub‘ektlari talabalar va talabalar, talablar va professor-o‘qituvchilardan iborat bo‘ladi. Bu esa talabalarning jarayon sub‘ektlariga nisbatan madaniy munosabatda bo‘lishini taqozo etadi.

Kasbiy faoliyatni egallash ehtiyoji ularni professor-o‘qituvchilar bilan dialogga kirishishga undaydi. Profesori-o‘qituvchilar bilan amalga oshiriladigan dialog vaziyatlarining asosini kasbiy muloqot, hamkorlik va birgalikdagi faoliyat tashkil etadi. Bu jarayonda talabalar bevosita guruhdoshlari bilan ham dialogga kirishadilar.

Aniq didaktik asosga tayangan holda bir birlari bilan o‘zaro dialog va hamkorlikka kirishadilar. Chunki mazkur asos amalga oshiriladigan dialogning mazmuni, uning barqarorligi, davomiyligi, jadalligini ta‘minlaydi. Talabalar dialogining asosini kasbiy bilimlar tashkil etadi. Bunday dialog talabalarning kasbiy bilimlarini o‘zlashtirishlarini jadallashtiradi. Kasbiy bilimlarni tizimli tarzda o‘zlashtirish jaranida talabalararo dialogning ahamiyati ortadi va ko‘lami kengayib professor o‘qituvchilar bilan talabalar orasidagi dialogning imkoniyatlari kengayadi. Chunki bu davrda o‘quv ishlarining qamrovi kengayadi muhokama qilinadigan mavzular ko‘payadi. Talabalar yuqori kursga o‘tgan sari ularning so‘z zahiralari ixtisoslashgan atamalar hisobiga boyidi. Bu davrga kelib talabalar axborotli dialoglar bilan kengroq shug‘ullana boshlaydilar. Natijada bahs-munozaraga osslangan dialogli o‘quv vaziyatlari vujudga keladi.

Kasbiy qiziqishlar, motivlarga ko‘ra talabalar orasida hamkorlik, hamfikrlik, birgalikda faoliyat ko‘rsatishga intilish muhiti shakllanadi. Talabalar orasida kasbiy muammolarni birgalikda muhokama qilishga asoslangan hamkorlik jarayoni tarkib topadi. Bunday hamkorlik

davomida dialogning ko‘lami kengayadi Dialogga asoslangan pedagogik jarayonlar professor-o‘qituvchilar tomonidan tashkil etilib, unda muhim kasbiy muammolarga yechim izlanadi. Dialog jarayonida talabalar bilan talabalar, talabalar bilan professor-o‘qituvchilar orasida shaxslararo qadriyatli munosabat tajribasi hosil bo‘ladi. Guruhdoshlar orasidagi dialog auditoriyada va auditoriyadan tashqarida amalga oshadi.

Talabalar guruhining o‘quv hamkorligiga kirishishlari, ularning kasbiy taraqqiyoti va bilim darajasining rivojlanishiga xizmat qiladi. Talabalarning kasbiy kompetensiyalarni tizimli tarzda egallashlari natijasida ular orasida shaxslararo munosabatlar ko‘lami kengayadi. Dialog yordamida guruhdoshlar bir birlarining nuqtai nazarlarini bilim oladilar, o‘zlari va guruhdolarini baholashga muvaffaq bo‘ladilar. Dialog jarayonining tizimli tarzda amalga oshishi natijasida talabalar o‘quv qiynchiliklarini osongina bartaraf etishga muvaffaq bo‘ladilar.

Talabalar kasbiy bilimlarni tezkorlik bilan o‘zlashtirishga intiladilar. Natijada ular guruhdoshlari bilan vaziyatli dialogga kirishadilar. Bunday dialog talabalarda o‘qib o‘rganish mustaqil izlanish, rivojlanish motivlarining shakllanishiga ko‘malashadi. Aksariyat mashg‘ulotlar davomida dialogga asoslangan o‘quv vaziyatlari vujudga keladi. Bunday o‘quv vaziyatlari talabalar uchun rivojlantiruvchi xarakter kasb etadi. Natijada kasbiy qiziqishlari bir xil bo‘lgan talabalar guruhi shakllanadi. Talabalar orasidagi dialog muayyan qonuniyatlar asosida tashkil etiladi. Talaba kasbiy rivojlanishga intilgan ilk davridanoq u bilan professor o‘qituvchilar orasida hamkorlik va hamfikrlikka asoslangan munosabatlar shakllanadi. Bu jarayonda talabalar kasbiy rivojlanishga initilish muhimligini anglab yetadilar. Professor o‘qituvchilar bilan talabalar orasidagi dialogda o‘ziga xoslik namoyon bo‘ladi. Talabalarning guruhdoshlari bilan amalga oshiriladigan dialog vaziyatlarida ham o‘ziga xoslik kuzatiladi.

Talabalar bilan talabalar, talabalar bilan professor-o‘qituvchilar orasida amalga oshadigan dialog talabalarining kasbiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Talabalar orasidagi dialog va o‘zaro munosabatlarning mohiyatini anglash uchun ularning auditoriya va auditoriyalan tashqari faoliyatlarini har tomonlama chuqur tahlil qilish lozim. Dialog jarayonlarini kuzatish natijasida talabalarning ma‘naviy axloqiy sifatleri, madaniy dunyoqarishi, bilim darajasi, kasbiy qiziqishlari va motivlarini bilib olish mumkin. Dialog shaxs bilan shaxs yoki shaxslararo munosabatlarning tabiati va mohiyatini anglash mumkin.

Pedagogik jarayonlarning tahlili asosida talabalarni dialoggi kirish ko‘nikmalarini rivojlantirish parametrlarini aniqlashga harakat qildik. Talabalar o‘quv materiallari guruhdoshlari va professor o‘qituvchilar bilan amalga oshiriladigan dialogi ularning kasbiy rivojlanishlari uchun o‘arur bo‘lgan motivlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Dialog jarayonlari talabalarining his tug‘ulari, kechinmalari, dunyoqarashini namoyon qilishiga imkon beradi.

Shaxslararo dialog jarayonida talabalar bir birlarining dunyoqarashlari, his tuyg‘ulariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadilar. Bu talabalar orasida turliq‘oyalar almashinishini ta‘minlaydi. Talabalar orasidagi dialogga asoslangan munosabatlar ularning o‘quv hamda ijtimoiy hamkorlikka kirishishlariga turki beradi. Shuning uchun ham dialog jarayonida bevosita va bilvosita munosabatlar vujudga keladi. Bunday munosabatlar o‘z navbatida talabalar kasbiy rivojlanishiga zamin yaratadi.

REFERENCES

9. Safarova R.G. Mechanisms of applying the cultural science approach to the didactic process based on the integration of pedagogical subjects. International scientific journal volume 2 issue 9 september 2023 uif-2022: 8.2
10. Смирнова Е.О. Педагогические системы и программы дошкольного воспитания. М.: Владос, 2006. 119 с.
11. Психология самосознания: хрестоматия. Самара, 2000. 672 с.
12. Masharipova N.R. Ajdodlarimiz pedagogik qarashlari vositasida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari. Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tomonidan o‘tkazilgan ““Yangi O‘zbekiston - Uchinchi Renessans” shiyori ostida xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan o‘quv materiallarini uzluksiz ta’lim tizimiga keng joriy etishni optimallashtirish” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy konferensiyasi. Nukus 2023 yil 15 aprel.

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARDA KASBIY
KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK
AHAMIYATI**

Firuza Usmanova

Samarqand davlat universiteti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014898>

Hozirgi kunda pedagogik ilmlar tasnifida aynan bo‘lajak mutaxassislar kompetensiyasi masalasi o‘z dolzarbligi, katta qiziqish uyg‘otayotganligi va ta‘lim jarayonini tashkil qilish, uning samaradorligini ta‘minlash uchun muhimligi va zaruriyatini namoyon etmoqda. Faol va harakatchan, tashabbus ko‘rsatib, o‘zining professional maqsadlarini aniq anglaydigan, innovatsion tafakkurga ega va ta‘limda yangiliklarni amalga oshirishga tayyor o‘qituvchi kompetensiyasini shakllantirish va ta‘minlash, bu masalasini ta‘lim va tarbiya jarayonining eng muhim unsurlaridan biri ekanligini targ‘ib qilish taqozo etmoqda.

Madaniyatning jamiyat hayotidagi o‘rni ko‘p jihatdan kishilar bilimining ijtimoiy rivojlanishida tutgan o‘rni, ularning tajriba, ko‘nikma, malakalari, kasbiy va shaxsiy sifatlarini rivojlantirish imkoniyatlari bilan belgilanadi.

Madaniyat bu - jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasi sanaladi. «Madaniyat» so‘zining lug‘aviy ma‘nosi «shaharlik», «shaharga oid» bo‘lsa, uning ma‘naviy izohi «odob-axloq» ni anglatadi. Demak, bugun yangi O‘zbekistonning yangi tarixini yaratishda milliy madaniyatni yanada rivojlantirish g‘oyat muhimdir.

Albatta, bu borada moddiy va nomoddiy madaniy meros durdonalarini saqlash, targ‘ib etish, xalq og‘zaki ijodiyoti va havaskorlik san‘atini yanada ommalashtirish, yurtimizning jahon madaniy makoniga faol integratsiyalashuvini ta‘minlash, madaniyat va san‘at sohasini innovatsion rivojlantirish bo‘yicha ulkan ishlar amalga oshirildi.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasi va uni amalga oshirish bo‘yicha “yo‘l xaritasi” tasdiqlandi [9].

Oliy ta‘lim muassasalari talabalarida madaniyat kompetentligiga qo‘yilayotgan talablar hozirga kunda quyidagi ziddiyatlar va nomutanosibliklarning mavjudligini ko‘rsatadi:

- oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning ob‘ektiv zaruriyati va uning nazariy va amaliy asoslarini yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi;

- madaniyat kompetentligining ta‘lim-tarbiya jarayonida asosiy o‘rinni egallashi va oliy ta‘lim talabalari o‘rtasida shakllanishi uchun nazariy asosning mavjud emasligi;

- oliy ta‘limda talabalarining madaniyat kompetentligini shakllantirish uchun o‘quv-uslubiy yordam bo‘lgan ehtiyoji va bunday yordam berilishini ta‘minlovchi metodika hamda vositalarning rivojlanmaganligi.

- oliy ta‘lim pedagogika yo‘nalishlarida talabalar mustaqil bilim olish faoliyatini faollashtirish, faol ta‘lim olish shakl, metod va imkoniyatlariga ega bo‘lish ehtiyoji, shuningdek, ta‘lim jarayonida pedagog kadrlarning yetarli darajada madaniyat kompetensiyasiga ega emasliklari;

- madaniyat kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion ta'lim texnologiyalari va metodlarining samarali imkoniyatlaridan to'laigicha foydalanish maqsadida zarur pedagogik shart-sharoitlarning yaratilmaganligi.

Bu kabi ziddiyatlar va nomutanosiblikning asosiy manbai va sababi kasbiy-pedagogik tayyorgarlikni, talabalarining madaniyat kompetentligini rivojlantirishni ta'minlovchi mavjud tizimning mukammal emasligidir. Ana shu ziddiyatlar va nomutanosibliklarning yechimini topish dissertatsiya ishining muammosini tashkil etadi va uning dolzarbligini belgilaydi. Muammoning dolzarbligi va uning yetarli darajada o'rganilmaganligi ushbu dissertatsiya tadqiqotining mavzusini “Oliy ta'lim muassasalari talabalarining madaniyat kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi” deb nomlanishiga asos bo'ldi.

O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar jarayonlari tezkor rivojlanish dinamikasi ta'lim tizimi oldida ijodkorlik va tashabbuskorlik qobiliyatiga ega, mustaqil qaror qabul qila oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlash vazifasini qo'ydi.

Inson shaxsi haqida gap ketganda albatta ko'z o'ngimizda komillikka intilgan ma'naviy jihatdan yetuk jamiyatning taraqqiy etishiga munosib hissa qo'sha oladigan yurt ravnaqining buguni va ertasini o'ylaydigan shaxsni keltiramiz. Shu o'rinda prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevning quyidagi fikrlarini keltiramiz: “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”[1].

Madaniyat kompetensiyasi - o'qituvchining talabalar bilan munosabatlar jarayonida zarur bo'lgan umumiy axloqiy qoidalar majmuasi, pedagogning meyoriy-ma'naviy qarashlarga asoslangan odobidir. Ma'lumki bo'lajak o'qituvchilarda madaniyat kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha o'qituvchi - tarbiyachining olib boradigan ishlari murakkab va ko'p qirralidir.

Madaniyat kompetentligi asosida egallangan pedagogik tajribalarni orqali ko'p qirrali munosabatlar va muammolarni vujudga keltirishga yordam beradi, o'zini anglashni, o'zini takomillashtirishni ta'minlaydi.

Yuqorida aytib o'tilganlar xulosa qilish imkonini beradiki, madaniyat – bu o'zining strukturalari, mazmuni, maqsad va vazifalariga ega murakkab, ko'p qirrali hodisadir. Mazkur fenomenning mohiyatini bitta tadqiqot doirasida ochib ko'rsatish imkoni mavjud emas. Shuning uchun madaniyatning barcha turlari orasida bizlar kommunikativ, odamlarning boshqalar bilan munosabatlarni qurish madaniyatini ajratib ko'rsatamiz, chunki u, bizning fikrimizcha, ishlab chiqarish bo'lajak rahbarlari zaruriy sifatlarini shakllantirish uchun asosiy turlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. “O'zbekiston” 2016.

2. Abdullayev S.X., Beknazarova S.S. Ta’limda ergonomik madaniyatini rivojlantirish muhitini tashkil etish tizimi va texnologiyasi // Perspektivi razvitiya visshego obrazovaniya. 2021. №10.
3. Avesto: Tarixiy-adabiy yodgorlik. Asqar Mahkam tarjimasi. - T.: Sharq, 2001. - 400 b.
4. Avloniy, Abdulla. Turkiy Guliston yoxud axloq. – T.: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TARBIYA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHGA TAYYORLASH

Dilshod Gaipov

Ajiniyaz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti “Pedagogika” kafedrası katta o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014910>

Hozirgi kunda ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiya fanini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanishda ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning, qiziqishini orttirish, ularning ta'lim jarayonidagi faolligini mutassil rag'batlantirib borishilishi, o'quv materiallarini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda ta'limining interfaol metodlarini qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashg'ulotlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Interfaol metodlar deganda – ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi[1]. Interfaol metodlar o'qituvchi bilan o'quvchining faol munosabati, bir-birini tushunishga asoslanadi. Interfaol metodlarni o'quv jarayoniga joriy etishning maqsadi – dars qaysi shaklda bo'lmasin, qayerda o'tkazilmasin, darsda o'qituvchi o'quvchining hamkorlikda ishlashini tashkil etishdir.

Interfaol ta'lim (lot. “internus” – ichki, o'zaro) - o'quvchi (talaba) larning bilim, ko'nikma, malaka, muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro kamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim. Interfaol metodlarining mohiyatidan xabardor bo'lishda, eng avvalo, tayanch tushuncha – “interfaol” atamasining lug'aviy ma'nosi “interfaol” (ing. “interakct”; “interaktiv”; “inter” - o'zaro, birgalikda, “act” – harakat qilmoq, ish ko'rmoq) tushunchasi “o'zaro, birgalikda harakat qilmoq” ma'nosini anglatadi.

Interfaollik – ta'lim jarayonining ishtirokchilarning bilim, ko'nikma, malaka, muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaligi.

O'qitishning interfaol ta'limga asoslanishi bir qarashda nihoyatda oddiy, sodda va hatto “bolalar o'yini” kabi tasurot uyg'otadi. Biroq ta'lim jarayonida interfaol metodlarni qo'llashga nisbatan bunday yondashish to'g'ri emas. Zero, ta'lim amaliyotida interfaol metodlarni qo'llash muayyan shartlarga muvofiq amalga oshiriladi.

Tarbiya fanini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanishda quyidagilarga asoslaniladi:

- Mashg'ulot-maruza emas, balki jamoaning umumiy ishi.
- Guruhning tajribasi pedagogning tajribasidan ko'p.
- Talabalar yosh, ijtimoiy mavqe va tajribaga ko'ra o'zaro teng.
- Har bir talaba o'rganilayotgan muammo yuzasidan o'z fikrini aytish huquqiga ega.
- Mashg'ulotda talaba shaxsi tanqid qilinmaydi (fikir tanqid qilinishi mumkin).
- Bildirilgan g'oyalar talabalarning faoliyatini boshqarmaydi, balki fikrlash uchun

axborot (ma'lumot) bo'lib xizmat qiladi.

Tarbiya fanini o'qitishda interfaol o'qitish ta'lim jarayonining asosiy ishtirokchilari – pedagog, o'quvchi (talaba) va o'quvchilar (talabalar) guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs-munozaralar, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi, ularda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda o'quvchi (talaba)larning o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, “pedagog - o'quvchi (talaba) - o'quvchilar (talabalar) guruhi”ning o'zara bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunushlari va qo'llab

quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishlari, ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi.

Interfaol metodlar – ta'lim jarayonida talabalar hamda pedagog o'rtasida hamkorlikni qaror toptirish, faollikni oshirish ta'lim oluvchilar tomonidan bilimlarni samarali o'zlashtirish, ularda shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar.

Ko'pgina adabiyotlarda hozirgi kunda eng ommoviy interfaol ta'lim metodlar “Keys-stadi” (yoki “O'quv keyslari”), “Blist-so'rov”, “Modellashtirish”, “Ijodiy ish”, “Muammoli ta'lim” ekanligi qayd etiladi. Ma'lumotlarga ko'ra interfaol ta'lim strategiyalari qatoriga “Aqliy hujum”, “Bumerang”, “Galereya”, “Zig-zag”, “Zinama-zina”, “Muzyorar”, “Rotastiya”, “Yumaloqlangan qor” uslublar kiradi. Interfaol ta'lim metodlari tarkibidan interfaol ta'lim strategiyalarini ajratishda guruh ishini tashkil qilishga yondashuv ma'lum ma'noda strategic yondashuvga qiyoslanishiga asoslaniladi. Aslida bu strategiyalar ham ko'proq jihatdan interfaol ta'lim metodlariga tegishli bo'lib, ularning arosida boshqa farqlar yo'q.

Interfaol grafik organayzerlar: “Baliq skeleti”, “BBB”, “Konseptual jadval”, “Venn diagrammasi”, “T-jadval”, “Insert”, “Klaster”, “Nima uchun?”, “Qanday?” va boshqalar. Interfaol grafik organayzerlarni ajratishda bunday mashg'ulotlarda asosiy fikrlar turli grafik shakllarda yozma ko'rinishda ifodalanishiga asoslaniladi. Aslida bu grafik organayzerlar bilan ishlash ham ko'proq jihatdan interfaol ta'lim metodlariga tegishli.

Quyida yangi interaktiv metodlardan bir nechtasini tahlil qilsak.

“Fikriy hujum” metodi. Mazkur metod o'quvchilarning mashg'ulotlar jarayonidagi faolliklarini ta'minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag'batlantirish hamda bir xil fikrlash inertsiasidan ozod etish, muayyan mazvu yuzasidan rang-barang g'oyalarni to'plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish jarayonining dastlabki bosqichida paydo bo'lgan fikrlarni yengishga o'rganish uchun xizmat qiladi.

“Fikriy hujum” metodining asosiy tamoyili va sharti mashg'ulotning har bir ishtirokchisi tomonidan o'rta tashlanayotgan fikrga nisbatan tanqidni mutlaqo ta'qiqlash, har qanday luqma va hazil-mutoyibalarni rag'batlantirishdan iboratdir. Bundan ko'zlangan maqsad o'quvchilarning mashg'ulot jarayonidagi erkin ishtirokini ta'minlashdir. Ta'lim jarayonida ushbu metoddan foydalanish o'qituvchining pedagogik mahorati va tafakkur ko'lamining kengligiga bog'liq bo'ladi.

“Fikriy hujum” metodidan foydalanish chog'ida o'quvchilarning soni 10-15 nafardan oshmasligi maqsadga muvofiqdir.

“Yalpiy fikriy hujum” metodi. Metod o'quvchilar tomonidan yangi g'oyalarning o'rta tashlanishi uchun sharoit yaratib berishga xizmat qiladi. Har bir 5 yoki 6 nafar o'quvchilarni o'z ichiga olgan guruhlar 15 daqiqa ichida ijobiy hal etilishi lozim bo'lgan turli xil topshiriq yoki ijodiy vazifalar belgilangan vaqt ichida ijobiy hal etilgach, bu haqida guruh a'zolaridan biri axdorat beradi.

Guruh tomonidan berilgan axborot (topshiriq yoki ijodiy vazifaning yechimi) o'qituvchi va boshqa guruhlar a'zolari tomonidan muhokama qilinadi va unga baho beriladi. Mashg'ulot yakunida o'qituvchi berilgan topshiriq yoki ijodiy vazifalarning yechimlari orasida eng yaxshi va o'ziga xos deb topilgan javoblarni e'lon qiladi. Mashg'ulot jarayonida guruhlar a'zolarining faoliyatlari ularning ishtiroklari darajasiga ko'ra baholab boriladi.

“6x6x6” metodi. “6x6x6” metodi yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar o'quvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali ma'lum topshiriq yoki masalani hal etish, shuningdek,

guruhlarning har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. Bu metod asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta guruh o'qituvchi tomonidan o'rtaga tashlangan muammoni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach o'qituvchi 6 ta guruhni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarning har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadan vakil bo'ladi. Yangidan shakllangan guruh a'zolari o'z jamoadoshlariga guruhi tomonidan muammo yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar.

“6x6x6” metodining afzallik jihatlari quyidagilardir:

- guruhlarning har bir a'zosining faol bo'lishiga undaydi;
- ular tomonidan shaxsiy qarashlarning ifoda etilishini ta'minlaydi;
- guruhning boshqa a'zolarining fikrlarini tinglay olish ko'nikmalarini hosil qiladi;
- ilgari surilayotgan bir necha fikrni umumlashtira olish, shuningdek, o'z fikrini

himoya qilishga o'rgatadi.

Eng muhimi, mashg'ulot ishtirokchilarining har bir qisqa vaqt (20 daqiqa) mobaynida ham munozara qatnashchisi, ham tinglovchi, ham ma'ruzachi sifatida faoliyat olib boradi.

Ushbu metodni 5, 6, 7 va 8 nafar o'quvchidan iborat bo'lgan bir necha guruhlarda qo'llash mumkin. Biroq yirik guruhlar o'rtasida “6x6x6” metodi qo'llanilganda vaqtni ko'paytirishga to'g'ri keladi. Chunki bunday mashg'ulotlarda munozara uchun ham, axborot berish uchun birmuncha ko'p vaqt talab etiladi. So'z yuritilayotgan metod qo'llanilayotganda mashg'ulotlarda guruhlar tomonidan bir yoki bir necha mavzuni qilish imkoniyati mavjud.

“6x6x6” metodidan ta'lim jarayonida foydalanish o'qituvchidan faollik, pedagogik mahorat, shuningdek, guruhlarni maqsadga muvofiq shakllantira olish layoqatiga ega bo'lishni talab etadi. Guruhlarning to'g'ri shakllantirmasligi topshiriq yoki vazifalarning to'g'ri hal etilmasligiga sabab bo'lishi mumkin. Bu metod yordamida mashg'ulotlar quyidagi tartibda tashkil etiladi:

1. O'qituvchi mashg'ulot boshlanishidan oldin 6 ta stol atrofiga 6 tadan stol qo'yib chiqadi.

2. O'quvchilar o'qituvchi tomonidan 6 ta guruhga bo'linadi. O'quvchilarni guruhga bo'lishda har o'rindiqni nomlab, nomlangan varaqchalarni olganlar o'z o'rinlariga joylashadilar.

3. O'quvchilar joylashib olganlaridan so'ng o'qituvchi mashg'ulot mavzusini e'lon qiladi va guruhlariga muayyan topshiriqlarni beradi. Ma'lum vaqt belgilanib, munozara jarayoni tashkil etiladi.

4. O'qituvchi guruhlarning faoliyatini kuzatib boradi, kerakli o'rinlarda guruh a'zolariga maslahatlar beradi, yo'l-yo'riqlar ko'rsatadi hamda guruhlar tomonidan berilgan topshiriqlarning to'g'ri hal etilganligiga ishonch hosil qilganidan so'ng guruhlardan munozaralarni yakunlashlarini so'raydi.

5. Munozara uchun belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, o'qituvchi guruhlarni qaytadan shakllantiradi. Qaytadan shakllangan guruhlarning har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadan vakil bo'ladi. Yangidan shakllangan guruh a'zolari o'z jamoadoshlariga guruhi tomonidan muammo yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar.

“Qalin va ingichka savollar” metodi. Ta'lim jarayonida savollardan foydalanishda ularni ikki turga: oddiy va murakkab savollarga ajratish qabul qilingan. Bunda oddiy savollar “ha” yoki “yo'q” yoxud boshqa birorta so'zlar bilan javob berish mumkin bo'lgan savollardan iborat.

Ularni boshqachasiga qisqa yoki ixcham obrazli qilib esa, ingichka savollar deb ham atash mumkin. Murakkab savollar ularga bir nechta soʻzlar, iboralar, gaplar yoki tegishli bayon qilish, tushuntirish bilan javob berish lozim boʻlgan savollardan iborat. Ularni boshqachasiga toʻliq yoki yoyiq obrazli qilib esa, qalin savollar deb atash ham mumkin. Shunga koʻra ushbu «Qalin» va «ingichka» savollar metodining nomini boshqachasiga «Toʻliq» va «qisqa» yoki «Yoyiq» va «ixcham» savollar metodi deb ham atash mumkin. Bu metoddan oʻquvchi-talabalarning oʻzlashtirishini tezkor nazorat qilish hamda faolliklarini oshirish maqsadlarida mashgʻulotning turli bosqichlarida foydalanish mumkin. Buning uchun oʻqituvchi darsning mavzusiga tegishli «Qalin» va «ingichka» savollar jadvalini oldindan tuzib olishi kerak.

“Qorboʻron” metodi. Metodda ikkiga ajratilgan guruh oʻquvchilari bir muammo yuzasidan eng koʻp toʻgʻri javoblar topish maqsadida birgalikda muhokama yuritishadi. Har bir toʻgʻri javob yumaloqlangan qor koʻrinishida oʻsha guruh hisobiga yozib qoʻyiladi; toʻplangan umumiy ballar miqdori asosida guruhlar baholanadi. Muammo bitta guruhda yoki ikki kichik guruhlarda muhokama qilinadi. Bunda topshiriqlar har xil yoki butun guruhga bitta boʻlishi mumkin. Guruhlar qoʻyilgan muammoni maʼlum muddat muhokama etib, natijani boshqalarga maʼlum qilishadi. Muammo yechimining eng yaxshi varianti tanlab olinadi.

Xulosa qilib aytganda, tarbiya fanini oʻqitishda interfaol taʼlim metodlaridan foydalanish bir vaqtda bir nechta masalani hal etish imkoniyatini beradi. Bulardan asosiysi-oʻquvchi (talaba)larning muloqot olib borish boʻyicha koʻnikma va malakalarini rivojlantiradi, oʻquvchilar orasida emotsional aloqalar oʻrnatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, oʻz oʻrtoqlarining fikrini tinglashga oʻrgatish orqali tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini taʼminlaydi. Shu bilan birga, amaliyotdan maʼlum boʻlishicha, dars jarayonida interfaol metodlarni qoʻllash oʻquvchi (talaba)larning asabiy zoʻriqishlarini bartaraf qiladi, ular faoliyatining shaklini almashtirib turish, diqqatlarini dars mavzusining asosiy masalalariga jalb qilish imkoniyatini beradi.

REFERENCES

1. Interfaol taʼlim metodlarining psixologik asoslari uslubiy qoʻllanma SamDU nashr-2015 A.Saidov
2. R.Yoʻldoshev, R.Xusainova, U.Bobojonova. Taʼlimning interfaol metodlari(metodik qoʻllanma). Urganch-2011.
3. Safarova R.G. Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences. Miasto Przyszłości Kielce 2023. ISSN-L: 2544-980X. Impact Factor: 9.2 [View of Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences \(miastoprzyszlosci.com.pl\)](http://miastoprzyszlosci.com.pl)
4. Safarova R.G. Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS)Volume: 02 Issue: 05| 2023ISSN:2751-
[Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time | Vital Annex : International Journal of Novel Research in Advanced Sciences \(innosci.org\)](http://innosci.org)
5. Safarova R.G. Didactic Factors and Conditions Ensuring the Formation of Critical Thinking Skills in Primary Class Students. BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:6|2023

6. Safarova R.G. Didactic conditions of forming creative thinking skills in student. International scientific and practical conference “trends of modern science and practice”. Ankara, Turkey 2023.

<https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786879.svg>

MASOFAVIY TA'LIM SHAROITIDA TALABALARNI MA'NAVIY-AXLOQIY JIHATDAN TARBİYALASHNING AHAMIYATI

Anvar Ergashev

Samarqand davlat tibbiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014922>

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu maqsadda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida²⁶ “oliy ta'limda ma'naviy-axloqiy mazmunni kuchaytirish, yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat, insonparvarlik va yuksak ma'naviy g'oyalar asosida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda yot g'oya va mafkuralarga qarshi immunitetni mustahkamlash borasidagi ishlarni yanada rivojlantirish zarurati mavjud” ligi ta'kidlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ 2909-son Qarori, 2018 yil 5 iyundagi “Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar” to'g'risidagi PQ-3775-son Qarori, 2018 yil 14 avgustdagi “Yoshlarni ma'naviy axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari” to'g'risida PQ-3907-son qarori, 2019 yil 3 apreldagi “Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar” to'g'risidagi PQ4307-son Qarori, 2019 yil 19 martdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida “Yoshlarga e'tiborni kuchaytirish, ularni madaniyat, sa'nat, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularga axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini singdirish, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirish masalalari”ga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishida ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalaridagi ishlarni yangi tizim asosida yo'lga qo'yish bo'yicha beshta muhim tashabbusi shuningdek, sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Ushbu vazifalarni yanada muvaffaqiyatli bajarilishi uchun bu borada o'z ijobiy natijasini bera oladigan yangi innovatsion chora-tadbirlar hamda takliflar ishlab chiqilib soha amaliyotiga joriy qilinishi zarur. Shunday tadbirlardan biri rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida sifatli kadrlar tayyorlash uchun keng ko'lamda samarali qo'llanilayotgan o'qish jarayoni zamonaviy AKTlarga asoslangan masofaviy ta'lim shaklidir. Ta'lim tizimi tajribalari ko'rsatmokedaki, o'quv jarayonida internet tizimi va AKTni yangi bilimlarni egallash, saklash, uzatish hamda amaliy qarorlar qabul qilish vositasiga aylantirish hisobiga kadrlarning sifat darajasini tubdan yaxshilashning imkoniyatlari tobora kengayib bormokda. Internet tizimi va AKT imkoniyatlaridan masofaviy ta'limda foydalanish avvalo ta'lim sifati, ijtimoiyligi, ommabopligi hamda iqtisodiy jihatdan hammaga maqbul bo'lishligini ta'minlaydi. Bulardan tashqari masofaviy ta'limni an'anaviy o'qitish shakliga taqqoslaganda bir qator afzalliklari hamda ijobiy jihatlari mavjud. Ta'kidlash kerakki, o'qitishning zamonaviy masofaviy ta'lim shaklini

²⁶ <https://lex.uz/docs/4545884>

mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida samarali joriy etish uchun yetarli imkoniyatlar mavjud. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) — bu, keng ko'lamdagi tushuncha bo'lib, unga texnologik vositalar yordamida kommunikatsiyaga jalb etilgan tizimlar, jarayonlar va shaxslar kiradi. Masofali ta'lim — bu, zamonaviy AKT yordamida masofaviy o'qitish jarayoni qo'llanadigan, ta'lim darajasini (ta'lim senzini) tasdiklovchi, ta'lim olishning pedagogik tizimidir.

Masofaviy ta'lim — axborot texnologiyalaridan foydalangan holda, masofadan turib, o'quv axborotlarining almapguvini ta'minlaydigan, o'quv jarayonini olib borish hamda boshqarish tizimini amalga oshiradigan bilim va ko'nikmalarni egallash jarayonidir.

Masofaviy ta'lim — bu, muayyan sohada mutaxassislar tayyorlash tizimidagi barcha fanlarni kompleks tarzda masofaviy o'qitishga asoslangan, biroq, kompleks doirasida o'qish jarayoni uchun qat'iy belgilangan joy va vaqt mezonini shartli o'rnatilmagan ta'lim shaklidir. Bu ta'rif mohiyatini to'la va to'g'ri tushunish uchun, uni yuqorida qayd etilgan masofaviy o'qitishning ta'rifi bilan birga keltirish kerak, albatta.

Masofaviy o'qitish zamonaviy ta'limning eng muhim va tobora ommaviylashib borayotgan shakli sanaladi. Zamonaviy sharoitda axborot-kommunikatsion texnologiyalarning tezkor rivojlanishi ta'lim jarayonida ularning imkoniyatlaridan foydalanish uchun qulay sharoitni vujudga keltirdi. Ayni vaqtda yetakchi xorijiy mamlakatlar masofadan o'qitish borasida boy tajriba to'plangan.

Masofaviy ta'lim texnologiyasi 1969 yilda Angliya premer-ministri G.Vilson tashabbusiga ko'ra shakllantirilgan deb hisoblanadi. Ammo masofadan o'qitish ancha oldinroq, ya'ni, birinchi barqaror, muntazam pochta aloqasining shakllanish davrida yuzaga kelgan. 1858 yildan boshlab London universitetida barcha xohlovchilarga ularning mustaqil bilim olishlari, barcha ixtisosliklar va barcha sohalaridagi akademik daraja uchun imtihon topshirishlariga ruxsat etilgan. 1938 yildan buyon Sirtqi ta'lim bo'yicha Xalqaro kengash, 1982 yildan boshlab, Masofaviy ta'lim bo'yicha Xalqaro Kengash nomi bilan mashhur xalqaro ta'lim tashkilotlari sifatida faoliyat ko'rsatmoqda. Ochiq universitetlardagi o'qish xarajatlari an'anaviy institutlarda o'qitishga qaraganda 8–10 marta arzon. M: Angliyada turg'un o'qishga 3000, masofaviy o'qitish orqali bilim olishga esa atiga 300 funt sterling to'lanadi. Binolarga xizmat ko'rsatish, jihozlar va laboratoriya uchun xarajatlar, o'qituvchi, ma'muriyatlar va xizmat ko'rsatuvchi xodimlar shtati qisqaradi. Ta'lim oluvchilarga filiallar tarmog'i, telestudiya va kompyuter tarmog'i orqali maslahatlar beriladi. Angliyada o'quvchilarni tayyorlash dasturi 130 ta kursni o'z ichiga qamrab oladi, ularning ko'plari fanlararo bog'lanish xususiyatiga ega.

Masofaviy ta'lim AQShda o'tgan asrning 60-yillarning o'rtalaridan, Yevropada esa 70-yillarning boshlarida jadal rivojlana boshlandi. O'qitishning bu shakli ta'lim oluvchilar va o'qituvchilarning bir-birlari hamda o'qitish vositalari bilan o'zaro ta'sirining maqsadga yo'naltirilgan interfaol jarayonidan iborat bo'lib, bunda ta'lim jarayoni ularning geografik fazoviy joylashishiga bog'liq bo'lmaydi.

Ta'lim jarayoni kichik tizimlardan iborat, ya'ni o'qitish maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari, tashkiliy shakllari, nazorat, o'quv-moddiy, moliyaviy-iqtisodiy, me'yoriy-huquqiy va marketing kabi elementlarni qamrab olgan o'ziga xos pedagogik tizimda kechadi.

Masofaviy ta'lim turli geografik mintaqalarda joylashgan o'qituvchi va talabani bog'lovchi jarayon bo'lib, o'zaro aloqalar maxsus texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi. Uzaro aloqalarni amalga oshirishda turlicha usullar qo'llaniladi: pochta yoki telefaks orqali

bosmaxona materiallarini almashish, audiokonferensiya, videokonferensiya, kompyuter orqali virtual konferensiya kabilardir. O'quv yurtidan uzokda yashovchilar, qatnab o'qish uchun sharoiti bo'lmaganlar, malakasini oshirishni xoxlovchilar, nogironlar va yana boshqa turli sabablarga ko'ra, bevosita oliy o'quv yurtiga borib o'qish imkoniyatiga ega bo'lmaganlarning masofadan turib bilim va ta'lim olishga bo'lgan talablari ortib borishi tabiiydir.

Masofaviy ta'lim o'qitishning an'anaviy usullaridan foydalanish, turg'un sharoitda o'qish imkoniyatiga ega bo'lmagan, imkoniyatlari tibbiy shart-sharoitlar tufayli chegaralangan shaxslar, shuningdek, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kurslarining tinglovchilari, xorijiy mamlakatlarning ta'lim muassasalarida o'qitish istagida bo'lgan abituriyentlar, ikkinchi mutaxassislikni egallashni xohlovchi kadrlarga juda qulay sharoitni yaratib beradi. Ayniqsa, ish bilan band bo'lgan katta yoshdagi kishilar, ikkinchi mutaxassislik bo'yicha ta'lim olishni xoxlovchilar uchun masofaviy ta'lim juda qulay vositadir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ta'lim tizimida axborot kommunikatsion texnologiyalarni qo'llash, ham iqtisodiy, ham ijtimoiy samara beradi. Shunig uchun bu boradagi nazariy, uslubiy va boshqa jihatlarni davr talablari asosida takomillashtirilishi bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ 2909-son Qarori.
2. 2018 yil 5 iyundagi “Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar” to'g'risidagi PQ-3775-son Qarori.
3. Abduqodirov A. A. va boshqalar. Axborot texnologiyalari. – T., 2002. Abduqodirov A. A., Pardaev A. X. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. T.:Fan,2009.
4. Safarova R.G. Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences. Miasto Przyszłości Kielce 2023. ISSN-L: 2544-980X. Impact Factor: 9.2 [View of Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences \(miastoprzyszlosci.com.pl\)](#)
5. Safarova R.G. Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS)Volume: 02 Issue: 05| 2023ISSN:2751-
[Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time | Vital Annex : International Journal of Novel Research in Advanced Sciences \(innosci.org\)](#)
6. Safarova R.G. Didactic Factors and Conditions Ensuring the Formation of Critical Thinking Skills in Primary Class Students. BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:6|2023
9. Safarova R.G. Didactic conditions of forming creative thinking skills in student. International scientific and practical conference “trends of modern science and practice”. Ankara, Turkey 2023. <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786879.svg>

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA INTERAKTIV O'QITISH TIZIMINING O'RNI

Gulnoz Hasanova

Buxoro davlat universiteti “Maktabgacha ta’lim” kafedrası dotsenti, p.f.n.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014934>

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konstepstiyasi oliy ta'lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish maqsadida ishlab chiqildi.

Konsepsiyada belgilab berilganidek Oliy ma'lumotli mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirish maqsadida ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb etish, ta'lim jarayonida bulutli texnologiyalardan, ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, “blended learning”, “flipped classroom” texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish; zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida masofaviy ta'lim dasturlarini tashkil etish kabi vazifalar belgilab o'tilgan.

Pedagogika yo'nalishi talabarlari o'rtasida kasbiy kompetentsiyaning asosiy jihatlarini aniqlashning asosiy maqsadi. Bo'lajak o'qituvchilarining pedagogik amaliyoti bo'lajak mutaxassisning shaxsiy va kasbiy shakllanishining integratsiya va asosiy tarkibiy qismi bo'lib, u turli faoliyat turlarini o'zlashtirish orqali uning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishni ta'minlaydi, bu mutaxassislarni o'z-o'zini kasbiy takomillashtirishga olib keladi. Oliy pedagogik ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalar qatorida keng ko'lamli kompetensiyaga asoslangan mutaxassis tayyorlash, fundamental ta'limni yanada mustahkamlash va uni ilmiy-tadqiqot va amaliy kasbiy faoliyatga yaqinlashtirish vazifasi muhim o'rin tutadi. Bunday shakldagi ta'lim maqsadi bo'lajak o'qituvchilarning nazariy bilimlari va ijodiy qobiliyatlarining maqbul uyg'unligini ta'minlashi kerak, bu ularga ta'lim muassasasini tugatgandan so'ng, o'z ta'lim va kasbiy tayyorgarlik darajasini mustaqil ravishda oshirishga, printsiplial jihatdan yangi bilimlarni topishga imkon beradi.

Ma'lumki, kompetentsiya shaxsning yaxlit xususiyati bo'lgan kompetentsiyalar majmuasi bilan belgilanadi. Kompetentsiya - bu mutaxassis shaxsining, shu jumladan, kasbiy fikrlashning yakuniy, yaxlit darajasi, ajralmas sifati. Biroq, pedagogika oliy o'quv yurtida o'qish davrida talabalar o'rtasida zamonaviy kasbiy tafakkur uslubini shakllantirish maqsadli va ilmiy tashkil etilgan holda amalga oshirilmaydi. Bundan tashqari, olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, ko'pchilik o'qituvchilarning kasbiy tafakkuri ijodiylikdan yiroq. Psixologik-pedagogik va fanlar blokining mazmuni, shakl va usullaridan foydalangan holda bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida uni shakllantirish bo'yicha tizimli maxsus ishlarni olib borish zarur[1].

Interfaol trening informatsion faoliyatni tashkil etishning alohida shaklidir. Bu aniq va bashorat qilingan maqsadlarni anglatadi. Bunday maqsadlardan biri o'quvchiga muvaffaqiyatni his qilish, intellektual qobiliyatni his qilishda yordam beradigan qulay sharoitlar yaratish, bu o'quv jarayonini samarali qilish va har bir talabaga o'zini ochish, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va o'zini namoyon qilish imkoniyatini beradi[3].

Pedagogika ta'lim yo'nalishida talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda interfaol o'qitish texnologiyasini qo'llash samaradorligini oshiradigan quyidagi pedagogik shartlarni belgilash mumkin:

- ✓ bilim, qobiliyat va malakalarni bosqichma-bosqich o'zlashtirish hamda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish;
- ✓ ta'limga shaxsiy yo'naltirilgan yondashuv tamoyillarini ro'yxatdan o'tkazish;
- ✓ talabalarning ijodiy faoliyatini faollashtirish;
- ✓ o'quv jarayonini tashkil etishda hamkorlik pedagogikasidan foydalanish;
- ✓ o'qitish mazmunini intellektualning o'zaro munosabatlari asoslarida tuzish suhbat shakllari va usullarini bosqichma-bosqich amalga oshirish orqali talabalarning ijodiy qobiliyatlari;
- ✓ o'quv jarayonida o'qitishning interfaol texnologiyalaridan kompleks, didaktik, psixologik va uslubiy jarayonlarning tugallangan majmuasi sifatida foydalanish.
- ✓ Olingan materialni mustahkamlashda interfaol o'qitish texnologiyasi muvaffaqiyatli qo'llaniladi; murakkab nazariy vazifalarni hal qilishda; vazifalarni hal qilishning turli usullarini olishda.

Kelajakdagi kasbiy faoliyat mazmuni bo'lajak mutaxassislarning kasbiy malakasini shakllantirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlovchi ekologik va shaxsiy yo'naltirilgan yondashuvlar asosida tuzilgan bo'lishi zarur. Bunday ta'lim jarayonida interfaol muhit talabalarni kasbiy makonga joylashtiradi, kasbiy kompetensiyani shakllantirishga yordam beradi va mehnat faoliyatiga moslashish muddatlarini qisqartiradi. Interfaol ta'lim texnologiyalari yordamida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimi samaradorligini baholash ko'rsatkichlari ishlab chiqilishi zarur. Universitet talabalari bilan olib borilgan sinov va tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim tizimida “interfaol ta'lim texnologiyalari” tushunchasidan talabalarga “informatika” fanini o'rgatish sifatida emas, balki “interaktiv ta'lim texnologiyalari” tushunchasi sifatida foydalanish zarurligini anglatadi. Kasbiy ta'lim sifatini oshirishga ta'sir qiluvchi interfaol texnologiyalarni qo'llash usullari har xil: yangi terminologiyani o'zlashtirishdan tortib, kompyuterda modellashtirish va virtual tajribalar o'tkazishgacha bo'lgan jarayonlarni o'z ichiga oladi. Interfaol muhit intellektual harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirishdan foydalangan holda pedagogik jihatdan tasdiqlangan usullarni amalga oshirishni sezilarli darajada osonlashtiradi, ta'limni samarali tashkil etishga ko'maklashadi. Bu nafaqat ta'lim samaradorligini oshirishga, balki mustaqil ravishda vazifa qo'yish va uni hal qilish yo'lini topish qobiliyatini shakllantirishni tezlashtirishga olib kelishi mumkin.

Interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanish asosida talabalarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning ishlab chiqilgan texnologiyasi o'quv materialini eng samarali o'zlashtirishni ta'minlaydigan usullar va vositalar majmuasini ifodalaydi. Bunda oliy ta'lim muassasasida o'qitishning butun ta'lim berish davri davomida fanlararo aloqa va uzluksiz kasbiy ta'limning uzluksizligi ta'minlanadi, bu esa mantiqiy jihatdan tugallangan va mustaqil jarayonni yaratishga imkon beradi. Natijada an'anaviy o'qitish texnikasi va yuqori darajadagi kasbiy bilimlarni olishni ta'minlaydigan zamonaviy ta'lim texnologiyalarini oqilona uyg'unlashtirishga imkon beradigan ta'lim maqsadlari yig'indisi shakllanadi. Shunday qilib didaktikaning asosiy tamoyillariga rioya qilingan holda, qulay psixologik muhit yaratiladi va shaxs har bir talabaga yondashish ta'minlanadi.

Talabalar uchun sifatli raqamlashtirilgan ta'lim dasturi umumiy o'quv standartlariga qo'yiladigan talablarga javob berishi kerak, unda talabalar an'anaviy formatdagidan ham ko'proq o'zlarini o'quv jarayonida ishtirok etishlarini his qilishlari mumkin. Bunday natijaga erishish uchun ushbu platformalar talabaga jarayonni o'zi boshqarishi, shaxsiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda dars mazmunini aniqlash imkonini berishi kerak. Raqamli platformalarda tashkil etilgan ta'lim dasturiga kiritilgan talabalar o'zlarini bir-biridan ajratilgan his qilmasliklari kerak. Ta'lim o'zaro ta'sir muhitida o'tishi kerak. Chat xonalari va forumlar, onlayn ma'lumotlar do'konlari, elektron ma'lumotlar do'konlari va boshqa talabalarga maslahat berish va qo'llab-quvvatlash vositalari yordam berish uchun keladi[2].

Demak, ta'lim mazmunini kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirish, eng avvalo, turli darajadagi kompetensiyalar tizimini puxta ishlab chiqishni nazarda tutadi. Bunday tizim tarkib va tuzilma bilan bog'liq bo'lgan kompetensiyalar majmuasining ikkala elementini ham o'z ichiga olishi kerak va talabalar o'rtasida fanga, ta'limga, o'qish yiliga va mutaxassis tayyorlashning butun jarayonini bosib o'tadigan va malakali bo'lmagan malakalarga qarab bosqichma-bosqich rivojlanishi mumkin. Faqat uning har bir bosqichida ta'lim natijalarini belgilashga shunday yondashuvgina maqsadga muvofiq amalga oshirish imkonini beradi.

Ta'limni modernizatsiya qilish sharoitida kasbiy ta'lim muammolarini o'rganishda "kasbiy kompetentsiya" tushunchasi qo'llaniladi, uning ta'rifi uchta guruhni birlashtiradi - shaxsiyat bilan bog'liq va bilim, ko'nikma va malakalar bilan bog'liq faoliyat turi sifatida shakllanadi.

Oliy o'quv yurtlari tizimida kompetentsiyaga asoslangan yondashuv kasbiy kompetensiyalarni samarali va texnologik shakllantirishga e'tiborni kuchaytirishga qaratilgan. Bunda kompetentsiya "bilim", "qobiliyat", "mahorat" va "tajriba" kabi an'anaviy tushunchalardan o'zining integral xususiyati bilan, ya'ni amaliyotga yo'naltirilganlik, keng ko'lamda ishlash qobiliyati kabi shaxsiy xususiyatlar bilan belgilanadiganligi bilan farq qiladi. kontekstlarning xilma-xilligi, o'zini o'zi boshqarish va o'z-o'zini hurmat qilish.

Kasbiy kompetentsiyaning bunday ta'rifi universitet o'quv dasturini pedagogik qo'llab-quvvatlashga jiddiy o'zgartirishlar kiritishni, uni bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash uchun zarur bo'lgan har tomonlama natijani ta'minlaydigan o'qitish usullari bilan to'ldirishni talab qiladi. Universitet ta'lim jarayonining an'anaviy usullari (ma'ruza, tushuntirish, mashq va h.k.) malaka oshirishda albatta muhim ahamiyatga ega. Biroq, kompetentsiya kabi murakkab hodisa shakllanayotgan hozirgi vaqtda ularning cheklanganligi yanada keskinroq seziladi. Shuning uchun zamonaviy ta'lim o'quvchilarning mustaqil faoliyatiga, o'z-o'zini o'qitish muhitini tashkil etishga va eksperimental va amaliy mashg'ulotlarga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, bunda o'quvchilar harakat tanlash imkoniyatiga ega va tashabbusni qo'llashlari mumkin, shuningdek, talabalar ishlashlari mumkin bo'lgan moslashuvchan o'quv dasturlari zarur.

Bugungi kunda kasbga qiziqishni uyg'otadigan o'qitishning interfaol usullaridan foydalanish kerak; o'quv materiallarini samarali o'zlashtirishga ko'maklashish; xulq-atvor shakllarini shakllantirish; yuqori motivatsiya, kuch, bilim, jamoaviy ruh va so'z erkinligini ta'minlash; va eng muhimi, bo'lajak mutaxassislarning kompleks kompetensiyalariga hissa qo'shish. Quyida bir nechta interfaol usullar tahlil qilinadi:

Trening - bu ketma-ket topshiriqlar, harakatlar yoki o'yinlarni bajarish orqali har qanday sohada ko'nikma va bilimlarni rivojlantirishga qaratilgan o'qitish usuli. Bu usul o'qituvchiga ishtirokchilarga etishmayotgan ma'lumotlarni berish imkonini beradi va o'quvchilarda kasbiy vazifalarni bajarishda kasbiy va munosib xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirishga imkon

beradi. O'qitishning afzalligi shundaki, u barcha talabalarni o'qitish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Trening professional muloqot va hamkorlikka tayyorgarlikni, tashkiliy yoki nazorat funktsiyalarini bajarishni va hokazolarni ta'minlashi mumkin. Trening odatda bir necha bosqichda amalga oshiriladi[1].

Keys-stadi usuli - bu aniq holatlarni yechish orqali o'qitish usuli. Ushbu usulning mohiyati vaziyatni jamoaviy tahlil qilish, yechim topish va ushbu yechimni omma oldida himoya qilishdir. Ishlarni ko'rib chiqish jarayonida o'quvchilar jamoada ishlash, yechimni mustaqil modellashtirish, mustaqil fikr yuritish va o'z fikrini himoya qilish ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Ushbu usuldan foydalangan holda o'qituvchining faoliyati ikki bosqichni o'z ichiga oladi. Birinchisi, ishni yaratish, tahlil qilish uchun savollarni shakllantirish va talabalar va ularning mustaqil ishlari uchun uslubiy dasturiy ta'minot materiallarini ishlab chiqish. Ikkinchi bosqich ishni muhokama qilishda o'qituvchining sinfdagi faoliyatini o'z ichiga oladi, u kirish va yakuniy so'zlarni aytadi, muhokama yoki taqdimotni tashkil qiladi, tinglovchilarda ishbilarmonlik muhitini qo'llab-quvvatlaydi va vaziyatni tahlil qilishda talabalarning hissasini tan oladi. Shunday qilib, real vaziyatlarga asoslangan ish tajribasini o'rganish va tahlil qilish, talabalar kasbiy dunyoni asoslaydigan bilim va ko'nikmalarni har tomonlama boyitadi, ularning kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirishga samarali ta'sir ko'rsatadi[4].

Xulq-atvorni modellashtirish - bu shaxslararo munosabatlar va kasbiy xulq-atvorni o'rgatish usuli. Usul quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

- 1) o'rganilishi kerak bo'lgan kasbiy xatti-harakatlar modelini taqdim etish;
- 2) tavsiya etilgan xatti-harakatlar modelining eng aniq takrorlanishi;
- 3) tegishli xatti-harakatlarni o'zlashtirish muvaffaqiyat darajasini ko'rsatadigan fikr-mulohazalar.

Ushbu usuldan foydalangan holda talabalarga taklif qilinadigan xatti-harakatlar haqiqiy kasbiy vaziyatlarga etarlicha mos kelishi kerak, shunda kelajakdagi mutaxassislar kasbiy faoliyatga maksimal darajada sho'ng'ish va muayyan sharoitlarga tezda moslashish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Masalan, u ish bilan bog'liq suhbat, mojaro yoki favqulodda vaziyatlarda javob berish, martaba istiqbollarini muhokama qilish, lavozimni o'tkazish yoki qabul qilish va hokazolarni mashq qilishi mumkin.

Tengdoshlar bilan fikr almashish usuli - bu bir talabaning boshqa o'quvchiga o'z harakatlari va qarorlari haqida doimiy ravishda fikr bildirishi. Ularning xatti-harakatlari va reaksiyalariga tashqaridan qarash bo'lajak mutaxassisga o'zining kuchli va zaif tomonlarini yaxshiroq tushunishga va o'z-o'zini etarli darajada hurmat qilishiga imkon beradi. Tengdoshlarning fikr-mulohazalari usuli yangi ko'nikmalarni rivojlantirish va joriy kasbiy vazifalarni bajarish bilan bog'liq vazifalarni bajarishda ma'lumotlarga (ob'ektiv va halol fikr-mulohazalar) asoslanadi. Ishtirokchilar (harakat qiluvchi va tahlil qiluvchi va fikr bildiruvchi) mutlaqo tengdir. Talabalar, shubhasiz, ushbu usuldan foydalanishdan oldin asosli xulosalar chiqarish va ma'lumot berish uchun malakali bo'lish uchun ob'ektiv fikr bildirishga o'rgatishlari kerak.

Shunday qilib, o'zaro fikr almashish usuli bo'lajak mutaxassislarning faoliyatini doimiy monitoring qilish va o'z vaqtida yordam ko'rsatish va kamchiliklarni tuzatish imkoniyatlari orqali yanada samarali rivojlanishini ta'minlaydi.

Bo'lajak o'qituvchining o'rganishdagi kasbiy kompetentsiyasi - bu uning shaxsiyatining murakkab integrativ holati bo'lib, u kasbiy va pedagogik faoliyatni amalga oshirishga yuqori

darajadagi nazariy, uslubiy, amaliy va psixologik tayyorgarligi bilan tavsiflanadi. Demak, kompetentsiya insonning muvaffaqiyatga erishish qobiliyatini tavsiflaydi, muayyan funktsiyalarni amalga oshirish, faoliyatni amalga oshirish yoki muammolarni hal qilish, shaxsdan tashqarida bo'lgan va ijtimoiy talablar va individual ehtiyojlardan kelib chiqadi. Kompetentsiya faoliyatda shakllanadi va namoyon bo'ladi.

REFERENCES

1. Sadikova F.S. Interaktiv ta'lim platformalar vositasida talabalarning umumiy kompetentsiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish usullari // PEDAGOGIK MAHORATIl ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2023, № 5. 69-75 bet
2. Turdiyeva G.S. Raqamli ta'lim platformalari talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish vositasi sifatida// PEDAGOGIK MAHORATIl ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2023, № 5. 75-81 bet
3. Uzakbayeva S.A., Niyazova G.Z., Berdi D.K., Seydakhmetov E.E. & Baimukhanbetov B.M. The introduction of interactive methods of training of forming of the future teachers. AWERProcedia Information Technology & Computer Science. [Online]. 2013, 04, pp 324-330.
4. Safarova R.G. Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences. Miasto Przyszłości Kielce 2023. ISSN-L: 2544-980X. Impact Factor: 9.2 [View of Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences \(miastoprzyszlosci.com.pl\)](https://miastoprzyszlosci.com.pl)
6. Safarova R.G. Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS)Volume: 02 Issue: 05| 2023ISSN:2751-
[Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time | Vital Annex : International Journal of Novel Research in Advanced Sciences \(innosci.org\)](https://innosci.org)
7. Safarova R.G. Didactic Factors and Conditions Ensuring the Formation of Critical Thinking Skills in Primary Class Students. BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:6|2023

**MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARDA TASHABBUSKORLIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANISH
PARAMETRLARI**

Nilufar Azimova

O‘zPFITI mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014967>

Pedagogik faoliyat uchun tashabbuskorlik nihoyatda zarur hisoblanadi. Shuning uchun ham bo‘ljak o‘qituvchilarda tashabbuskorlikni rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchi uchun tashabbuskorlik qanday ahamiyatga ega degan haqli savol tug‘iladi. Bugungi kunda zamonaviy O‘zbekiston jamiyatida har bir shaxs shu jumladan o‘qituvchining tashabbuskorligiga kuchli ehtiyoj mavjud. Mustaqil fikrlovchi har bir shaxs ijtimoiy faoliyatga jalb etiladi. Bu bevosita pedagogik faoliyatga ham xos.

Tashabbuskorlik atamasi bugungi kunda keng qo‘llanilmoqda. Chunki u har qanday kasbiy faoliyat uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik amaliyotda esa o‘qituvchining tashabbuskorligi o‘zining alohida o‘rni va mazmun-mohiyatiga ega. Tashabbusiz pedagogik faoliyatni oshirish imkonsiz hisoblanadi. Tashabbuskorlikning mohiyatini bo‘ljak o‘qituvchilar Oliy ta‘lim muassasasidayoq anglab yetishlari kerak. Chunki o‘qituvchilik kasbi o‘quvchi yoshlarga ta‘lim-tarbiya berishga yo‘naltirilgan faoliyatni amalga oshirishga ixtisoslashgan. U o‘quvchilarni kamol taqdirishga yo‘naltirilgan faoliyat bilan shug‘ullanadi. Bugungi kunda ushbu faoliyatni san‘at darajasiga ko‘tarishga oid yondashuvlar ilgari surilmoqda.

Ko‘pgina mutaxassislar pedagogning tashabbuskorligi muammosiga murojaat qilganlar. Ushbu muammo Sharq allomalari boshlab Yevropa va rus fayllari va pedagoglarigacha barchaning e‘tibori o‘ziga jalb qilgan. Ularning ta‘biricha tashabbuskorlik bevosita insonning mavjudligi bilan bog‘liq holda talqin etiladi. Tashabbuskorlik muammosiga sharq allomalari Abu Rayxon Beruniy, Farobiy, Nasriddin Tusiy, Alisher Navoiy kabilar bilan bir qatorda Yan Amos Komenskiy ham e‘tibor qaratgan.

Inson dunyoga kelarkan dastlab harakatlarni o‘zlashtiradi. Tashabbuskorlik esa shaxsning alohida sifati hisoblanadi. Tashabbuskorlik muammosi R.Safarova, B.Adizov, G.Ibragimova, X.Ibraimov, H.Tojiboyeva hamda taniqli pedagog S.T.Shaskiylarning e‘tibori jalb qilgan. Shaxsni tarbiyalash jarayonida faollik va tashabbuskorlik sifatlarini shakllantirish muhim hisoblanishini mutaxassislar qayta qayta ta‘kidlaganlar. Shaxsni o‘z-o‘zini shakllantirishda tashabbuskorlikning o‘rni pedagogik falsafa nuqtai nazaridan M.I.Gessen tomonidan o‘rganilgan. Insonning shaxsiyati uning shaxsiy faolligi, tashabbuskorligi mahsuli ekanligi pedagogik jihatdan asoslab berilgan. Shaxs har doim tayyor narsalarni qabul qilmasdan uni yaratish bilan shug‘ullanishi lozim. Yaratuvchanlik sifati esa tashabbuskorlik, faollikni taqozo etadi. Natijada mutaxassislar tashabbuskorlikni eng asosiy sifati deb e‘tirof etishga muvaffaq bo‘ldilar. Tashabbuskorlik betakror g‘oyalarni ilgari surish va faollik ko‘rsatish jarayoni sifatida talqin etiladi. Tashabbuskor shaxs betakror harakatlarni amalga oshiradi, o‘z o‘zini rivojlantirish jarayonida faollik ko‘rsatadi. U insonni faoliyatning yangi turini amalga oshirishga undaydi. Mazkur jarayonda shaxsning quyidagi sifatleri namoyon bo‘ladi: faoliyatning yangi turini amalga oshirish, tashabbus ko‘rsatish, yangi harakatlarni boshlash, o‘z ko‘nikmalari va layoqatlarini namoyon etish, mustaqil harakatlanishga intilish, me‘yorida yuqori faoliyat ko‘rsatish, yangilikni namoyon etish, faoliyat yo‘nalishini aniqlashda topqirlik va ziyraklik ko‘rsatish, yangiliklarni amalgi oshirishga moyillik kabilar.

Pedagogik tashabbuskorlik shaxsni shakllantirishda o'ziga xos murakkab jarayon hisoblanadi. O'qituvchi birinchi navbatda tashabbuskor shaxs bo'lishi lozim. Buning uchun bo'lajak o'qituvchining aql-zakovatini charxlash, xarakterini tarbiyalash talab etiladi. Keng ma'noda ijtimoiy pedagogik tashabbuskorlik mustaqil qarorlar qabul qilishga yo'naltirilgan kasbiy harakatlar majmuidir. U quyidagilarni amalga oshirishga yo'naltiriladi: ta'lim amaliyotini yangilash va rivojlantirish, ta'lim oldiga qo'yilgan maqsadga erishishning yangi usullari va yo'llarini izlab topish, yangi ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish, innovatsion texnologiyalarni amaliyotga joriy etish kabilar.

Ta'lim jarayonini modernizatsiyalashning muhim yo'nalishlaridan biri kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga tatbiq etishdir. Kompetensiya tushunchasi ostida pedagogning faoliyat ko'rsatish imkoniyati angalanadi. Tayanch kompetensiyalar har qanday faoliyat sohasi uchun zarur hisoblanadi. U o'zida mutaxassisning layoqatlarni mujassamlashtiradi. Bu layoqatlar quyidagilardan iborat:

- ko'ra olish va tahrir qila olish;
- muammoni yechish yo'llarini izlab topish;
- tashabbus ko'rsatish, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish;
- mustaqil faoliyat ko'rsatish;
- kasbiy faoliyatini takomillashtirishga intilish;
- uzluksiz ta'lim olish;
- zarur axborotlarni izlab topish va qayta ishlash;
- kommunikativ ko'nikmalarga ega bo'lish kabilar.

Tayanch kompetensiyalar doriyasida tashabbuskorlik muhim o'rin egallaydi. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida talabalarda tashabbuskorlikning shakllanishi uchun aynan tashabbuskorlikni namoyon bo'lishi uchun ta'lim muhitida qulay vaziyat vujudga keltirilishi zarur. Bo'lajak o'qituvchilarda tashabbuskorlikning shakllanishida ustoz shogird munosabati, kasbiy muloqot jarayoni, o'zaro tajriba almashinish, ibrat ko'rsatish kabilar ham muhim ahamiyatga ega.

Ijodkorlik va tashabbuskorlik o'qituvchi shaxsining muhim sifati, uning innovatsion faoliyatga tayyorligini ifodalovchi kasbiy harakatlaridir.

Pedagogik tashabbuskorlik ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy kasbiy sifat hisoblanadi. Ta'lim jarayonida ijtimoiy pedagogik tashabbuskorlik muhim ahamiyatga ega bo'lib, u quyidagilar asosida aniqlanadi:

1. Ta'limiy faoliyatning shakllari, usullari va metodlarini yangilash.
2. O'quvchilarni tarbiyalash jarayonlarini kengaytirish va rivojlantirish.
3. Pedagoglar jamoasining ijtimoiy muammosiga yechim topish.
4. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatini qo'llab-quvvatlash va uni o'z faoliyati orqali joriy etish.
5. Ta'lim jarayoni sub'ektlarining manfaatlarini himoyalash.
6. Pedagoglar jamoasi orasida obro'-e'tibor qaratish kabilar.

Novatorlik bilan bog'liq tashabbuskorlik ta'lim sohasida islohotlarni amalga oshirishga asos bo'ladi, shuning uchun ham bo'lajak o'qituvchilarda bunday tashabbuskorlikni shakllantirish alohida ahamiyatga ega.

REFERENCES

1. Mahmudov N. O‘qituvchi nutqi madaniyati. Toshkent, A. Navoiy nomidagi O‘zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti. 2007
2. Safarova R.G. Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences. Miasto Przyszłości Kielce 2023. ISSN-L: 2544-980X. Impact Factor: 9.2 [View of Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences \(miastoprzyszlosci.com.pl\)](https://miastoprzyszlosci.com.pl)
3. 7. Safarova R.G. Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS) Volume: 02 Issue: 05| 2023 ISSN: 2751-
4. [Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time | Vital Annex : International Journal of Novel Research in Advanced Sciences \(innosci.org\)](https://innosci.org)
5. Urazova M.B. Bo‘lajak kasbiy ta’lim pedagogini loyihalash faoliyatiga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish. Dokt. ... diss. avtoref. – T.: 2015. – 79 b.

**BO‘LAJAK MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOITI TARBIYACHILARIDA
MAXSUS KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH**

Rayxan Nurjanova

NDPI, p.f.n., dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014978>

Maktabgacha ta’limni sifat jihatdan takomillashtirish qaratilgan islohatlar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish tizimini mazmun jihatdan boyitishni nazarda tutadi. Chunki, bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida yaratilayotgan sharoitlarda innovatsion faoliyat tashkil eta oladigan, o‘ziga va o‘z ishiga nisbatan mas’iliyatli, talabchan, maktabgacha ta’lim tashkiloti bilan ota-onalar hamkorligini yo‘lga qo‘ya oladigan, o‘z sohasining sirlarini har tomonlama chuqur bilgan, o‘zini-o‘zi rivojlantiruvchi, o‘z qobiliyati va imkoniyatlaridan foydalana oladigan, maxsus kasbiy kompetensiyalarni egallagan tarbiyachilarga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytirmoqda.

Maktabgacha ta’limni jarayonini sifat jihatdan yuqori bosqichga ko‘tarishda bo‘lajak maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilariga maxsus kasbiy kompetensiyalarni egallashlari uchun quyidagilarni amalga oshirish nazarda tutiladi:

- pedagogik jarayonlarda bo‘lajak tarbiyachilarni shaxslararo muloqotga tayyorlash;
- sub’ekt-sub’ekt munosabatlariga kirishish;
- maxsus kompetensiyaviy diagnostika;
- maktabgacha ta’limni boshqarishning innovatsion texnologiyalarini amaliyotga tatbiq etishga oid bilimlar bilan qurollantirish;
- ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish;
- maktabgacha ta’lim sifatini ta’minlashga oid zamonaviy yondashuvlarni egallashlariga sharoit yaratish;
- maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi pedagogik jarayonni muntazam takomillashtirish metodlarini o‘zlashtirishlarini ta’minlash kabilar.

Shu yo‘l bilan nafaqat maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini oshirish yo‘nalishidagi muammolarni, balki bo‘lajak pedagoglarni innovatsion usullarni o‘zlashtirishlarini ham ta’minlash mumkin.

Maktabgacha ta’lim sohasidagi islohotlar mazkur jarayonni yangi sifat bosqichiga ko‘tarish mexanizmlarini takomillashtirishni, ya’ni bu jarayonda an’anaviy uslublaridan voz kechib, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talablariga mos keladigan, demokratik prinsiplarga asoslangan ta’lim berish tajribasini egallashni maqsadga muvofiqdir. Bu nafaqat pedagogik muammolar, balki maktabgacha ta’lim jarayoni sub’ektlari faoliyatini tashkil etish va kompetensiyaviy yondashuv asosida muvofiqlashtirish va amaliyotga joriy etish imkonini yaratadi.

Bo‘lajak maktabgacha ta’lim mutaxassislarini innovatsion kasbiy faoliyatini rivojlantirish o‘ziga xos tarzda tashkil etilgan pedagogik jarayon sharoitida amalga oshadi. Mazkur jarayon maktabgacha ta’lim sohasi uchun mutaxassislar tayyorlash tizimini isloh qilish va uni innovatsion usullar yordamida tashkil etishga ham ko‘maklashadi.

Bo‘lajak mutaxassislarga pedagogik mahoratga oid bilimlar va dastlabki tajribalar Oliy pedagogik ta’lim jarayonida taqdim etiladi. Mazkur bilimlarning asosini maktabgacha ta’lim haqidagi zamonaviy yondashuvlar va bilimlar tashkil etishi muhim sanaladi. Bo‘lajak mutaxassislar, birinchi navbatda, ta’lim oluvchilarni rivojlantirishga qaratilgan tezkor yordam ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘lishlari lozim. Bolalarni har tomonlama rivojlantirish maqsadiga

erishish ularning ruhiy, jismoniy salomatliklari, muloqot imkoniyatlarini bilish ularni ish faoliyatlariga oid muvaffaqiyatlari uchun ham asos bo'ladi. Maktabgacha ta'lim jarayonini innovatsion usullar yordamida tashkil etishga oid faoliyatning markazida tarbiyalanuvchilar shaxsiyatini rivojlantirish maqsadi turishi lozim. Bu esa bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlash sifatini yanada oshirish lozimligini ko'rsatadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv-tarbiya jarayoni maqsadlarini aniqlash muayyan ichki va tashqi shart-sharoitlar bilan belgilanadi. Bunda maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi ijtimoiy-pedagogik muhit hamda real ta'lim jarayonini aniqlovchi Davlat talablari va metodik majmualar alohida ahamiyatga ega. Bular tashqi talablar bo'lib, maktabgacha ta'lim tashkilotining aniq va mavjud imkoniyatlari bilan mos keladi va ta'lim muassasasi vazifalarini belgilash uchun me'yoriy asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq ular maktabgacha ta'lim tashkiloti ta'lim jarayonining maqsadlarini to'liq oydinlashtirmaydi. Shuning uchun ham zamonaviy pedagogik texnologiyalar va uslublarni inobatga olgan holda maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun pedagog kadrlarni tayyorlash va ularning kasbiy bilimlarini muntazam oshirishga erishish zaruriyati kuchaymoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun pedagog xodimlar tayyorlashga yo'naltirilgan o'quv jarayonining tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, mazkur jarayonda talabalarga maktabgacha ta'lim muassasasi faoliyati uchun zarur bo'lgan bilimlar va tushunchalar haqida etarlicha ma'lumot taqdim etimayapti. Maktabgacha ta'lim pedagogikasiga oid bilimlar uning amaliyoti bilan uzviy bog'lanishi lozim. Bu esa maktabgacha ta'lim samaradorligini ta'minlashga samarali ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashga erishish uchun yuqori malakali pedagog-tarbiyachilar tayyorlashga alohida e'tibor qaratish lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti bo'lajak pedagog-tarbiyachilari tayyorlashda quyidagi talablarni hisobga olishlari kerak:

- ta'lim tizimida mavjud ehtiyoj va muammolarning tahlili maqsad qo'yishning bosh omili bo'lib xizmat qilishi, bunda dastlabki imkoniyatlar va vositalar, zahiralar hisobga olinishi kerak;
- maqsadlar muhim muammolarni hal qiladigan darajada dolzarb bo'lishi lozim;
- maqsadlar murakkab, biroq aniq bo'lishi zarur. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotining yaqin kelajakdagi rivojlanishini ifodalashi shart;
- maqsadlar qanchalik puxta, istalgan natijaning aniq darajasi va unga erishish muddati ko'rsatilgan holda shakllantirilgan bo'lsa, ularga erishish shuncha oson kechadi;
- maqsadlar tashxislovchi, rag'batlantiruvchi, undovchi xarakterga ega bo'lishi lozim;
- maqsadlar maktabgacha ta'lim tashkiloti oldida turgan vazifalariga mos kelishi kerak;
- hamkorlikdagi faoliyat maqsadlari uning barcha sub'ektlariga ma'lum, ular uchun tushunarli holda qabul qilinganligi jamoaviy faoliyat va maqsadlar birligini ta'minlaydi;
- kichikroq aniq maqsadlar yirikroq va uzoq muddatli maqsad va intilishlarga bo'ysundirilishi lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi pedagogik jarayonni ilmiy-metodik jihatdan ta'minlashda tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilarni pedagogik qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish, ta'lim muassasasi bilan tarbiyachilar, tarbiyalanuvchilar, oila va nodavlat tashkilotlarning ishtirokini ta'minlash bilan bir qatorda, maktabgacha ta'lim tizimida davlat va

jamoat boshqaruvini uyg'unlashtirgan holda yo'lga qo'yish, maktabgacha ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplarini amalga oshirishga ham alohida e'tibor qaratish lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini rivojlantirishda bo'lajak pedagog-tarbiyachilardan yangiliklarni o'zlashtirish, ularni ta'lim muassasasi hayotiga rejali va maqsadli tatbiq etish, bu sohada uyushqoqlikni ta'minlash, mayl uyg'otish, amalga oshirilgan ishlarni muntazam nazorat(monitring qilish)ni amalga oshirishni taqozo etadi.

Bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog-tarbiyachilari jamiyatning maktabgacha ta'lim oldiga qo'ygan yangi talablarini bilishlari, yangi hodisalarni umumlashtira olishi, ilg'or pedagogik tajribalarga suyanishi, sub'ektivizmga yo'l qo'ymasliklari zarur. Talabalar, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim sifatini ta'minlovchi kasbiy maxsus kompetensiyalarni egallashlari qanchalik muhim ekanligini anglashlari lozim.

Bo'lajak pedagog-tarbiyachilar maxsus kasbiy kompetensiyalarni egallashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonni tashkil etishda talabalarning mavjud bilimlari, kasbiy mayllari, ehtiyojlarini o'rganish lozim. Bunda bo'lajak pedagog-tarbiyachilarda quyidagi kasbiy sifatlar shakllangan bo'lishi muhim ahamiyatga ega:

1. Bilimdonlik, vaziyatni o'z vaqtida va to'g'ri baholay olish, ijodkorlik, mulohazalilik, kuchli xotira va mustaqil fikrlash layoqatiga egalik tezligi, mantiqiy xulosa chiqara olish, diqqatning va e'tiborning barqarorligi kabi intellektual sifatlar.

2. O'z fikrni to'g'ri va ta'sirchan bayon qila olish, nafosat bilan so'zlash, xushmuomalalilik, hozirjavoblik, samimiylilik, o'zgalar fikrini tinglay olish, mustaqil fikrga ega bo'lish, bolalar bilan dialog o'rnatish kabi kommunikativ sifatlar.

3. O'z faoliyatiga mas'uliyat bilan yondashish, qat'iyatlilik, jur'atlilik, shijoatlilik, mardlik, jasurlik, tartib-intizomlilik, vaziyatni to'g'ri baholash hamda oqilona qarorlar qabul qila olish, vazminlik, insonparvarlik, mehribonlik, mehr-shafqatlilik, mustaqillik, shijoatlilik, jismoniy barkamollik, faollik, sabr-toqatlilik, bardoshlilik, chidamlilik, harakatchanlik kabi irodaviy sifatlar.

4. Go'zalliklarni his qilish va yaratish, nafosatlilik, ozodalik, saranjom-sarishtalik, jozibadorlik, qaddi-qomatni to'g'ri tuta bilish, nutqning to'g'ri va ta'sirchan bo'lishiga erishish, emotsionallik, ijodkorlik, improvizatsiya va fantaziya moyillik kabi estetik sifatlar.

Shu bilan bir qatorda Oliy pedagogik ta'lim jarayonida tahsil olayotgan bo'lajak pedagog-tarbiyachilar maxsus kasbiy kompetensiyalarni egallashlari qatorida ijtimoiy-g'oyaviy jihatdan etuklik, ijtimoiy faollik, faol fuqarolik pozitsiyasi kabi sifatlariga ham ega bo'lishlari kerak.

REFERENCES

1. Маҳкамова М.Ю. Бўлажак тарбиячиларнинг педагогик мулоқот маданиятини шакллантириш: Пед.фанл.номз. ... дисс. автореф. – Т.: 1999. – 22 б.
2. Менчинская Н. А. Проблемы обучения, воспитания и психического развития ребёнка. / Н. А. Менчинская. - М.: Институт практической психологии, 1998. - 448 с.
3. Митина Л.Н. Психология профессионального развития учителя. – М.: «Флинта», 1998. – 205 с.
4. Safarova R.G. Didactic Factors and Conditions Ensuring the Formation of Critical
5. Thinking Skills in Primary Class Students. BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:6|2023

6. 9. Safarova R.G. Didactic conditions of forming creative thinking skills in student. International scientific and practical conference “trends of modern science and practice”. Ankara, Turkey 2023. <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786879.svg>

7. 10. Safarova R.G. The role of analytical activity in the pedagogical process directed to the formation of creative thinking skills in students. International scientific and practical conference "the time of scientific progress". 2023 Warsaw, (Poland). <https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.7786701.svg>

8. 11. Safarova R.G. Innovatsion yondashuv asosida pedagogika turkum fanlarini o‘qitish jarayonida talabalarning kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari. Innovative Approaches in Teaching Pedagogical Sciences: Problems and Solutions, International Scientific and Practical Conference, 88-94. Google Scholar indexed. <https://kspi.uz/> Qo‘qon 03.03.2023

MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILAR BILAN LOYIHA TA’LIM TEXNOLOGIYASI USTIDA ISHLASH IMKONIYATLARI

Nasiba Mullajanova

O‘zPFITI mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10014986>

Loyiha ustida mustaqil ishlash loyiha ta’lim texnologiyalari sirasiga kiradi. Ushbu texnologiyaning markazida ta’lim oluvchi shaxsi turadi. Mazkur texnologiyaning asosini esa talabning mustaqil bilim olish faoliyati tashkil etadi. Loyiha ta’lim texnologiyalari yordamida tashabbuskorlik, kreativlik va mustaqillik sifatleri rivojlanadi. Talabada ushbu sifatlar uning harakatlari yordamida rivojlanadi. Buning uchun talabalarga qiziqarli ularning taraqqiyoti uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lgan mavzular taqdim etiladi. Loyiha ta’lim texnologiyalarning mohiyati va farqli jihatlari nimalada ko‘rinadi degan savolga javob izlashga harakat qilamiz.

Loyiha ta’lim texnologiyalarining mohiyati shundaki, ular o‘tgan XX asrning 20-yillarida pedagogika faniga kirib keldi. Mazkur texnologiyalar ta’lim jarayoniga insonparvarlik prinsipini tadbiq etish imkonini berdi. Loyiha ta’lim texnologiyalari shaxsning o‘ziga xos imkoniyatlarini namoyon qilishi uchun qulay vaziyatlar yaratishga xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida talabalarga taqdim etiladigan mavzular, bilimlar ularning qiziqishlariga muvofiq kelishi, ushbu texnologiyaning asosiy jihatlariidan biri hisoblanadi. Talabalar o‘zlari uchun yaqin va tanish bo‘lgan vaziyatlarda maqsadga muvofiq tarzda harakatlanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bunday vaziyatlarda o‘ragangan ilmiy ma’lumotlari, bilish faoliyati natijalarini o‘zlarining ijtimoiy tajribalariga singdiradilar. Talabalar mustaqil tarzda topshiriqlarni bajarish metodlarini izlab topadilar. Shu tariqa ijtimoiy madaniy muhitda mustaqil tarza faoliyat ko‘rsatish usullari, yo‘llarini o‘zlashtiradilar, zarur kasbiy ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar.

Loyiha texnologiyalari yordamida ishlash natijasida talabalar nazariy bilimlarni o‘zlashtirishdan amaliy bilish harakatlarini qo‘llashga o‘tadilar. Shu tariqa nazariy bilimlar empirik harakatlarga aylanadi. Talabalar ularga taqdim etilgan bilimlarni kasbiy taraqqiyotlari uchun muhimligini anglab yetadilar.

Bugungi kunda loyiha ta’lim texnologiyalari “men bilishni istayman bilib olaman” degan prinsipga tayanadi. Loyiha ta’lim texnologiyalarining asosiy prinsiplari sirasiga:

1. Dialogga kirishuvchanlik.
2. Muammolilik.
3. Integrativlik.
4. Kontekstga asoslanganlik kiradi.

Dialogga kirishuvchanlik talabalarining dialogga kirishishlari, unda o‘zliklarini, shuningdek loyiha jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan muloqotga kirishish asosida shaxsiy sifatlarini namoyon etishlariga qulay sharoit yaratadi.

Muammolilik esa talabalarni faol ishlashga, o‘z imkoniyatlarini namoyon etishga undaydi. Bu jarayonda vujudga kelgan muammoli vaziyatlarga yechim izlanadi.

Integrativlik esa allaqachon tarkib topga bilimlarni o‘zlashtirish tizimi bilan zamonaviy o‘qitish tizimlarining uyg‘unlashuvini egallaydi.

Kontekstga asoslanganlik loyihalarni talabalarining hayotiy faoliyatiga yaqinlashtirish, uning hayoti uchun zarurligini anglab yetishlariga ko‘maklashishdan iborat.

Loyiha ta’lim texnologiyalarining maqsadi talabalarga professor- o‘qituvchilarning aralashuvsiz muammolarga yechim topish yo‘llarini izlash imkonini beradi. Professor

o'qituvchilar talabalarda mustaqil ishlash motivlarini hosil qilib ularni yo'naltiradilar. Zarur vaziyatlarda ularga axborotlarni izlab topish yo'llarini ko'rsatadilar. Loyiha ta'lim texnologiyalarining asosiy metodlari bilan bir qatorda boshqa maqsadlarga erishish ham nazarda tutiladi:

- o'quv faoliyatga nisbatan motivlarni hosil qilish; talabalar guruhining har bir a'zosini mustaqil ishlashga jalb etish;
- talabalarining bilish, tashkilotchilik va kasbiy layoqatlarini namoyon etishlari uchun qulay sharoit yaratish;
- talabalarni o'z o'zini baholash layoqatini rivojlantirish; talabalarining analitik, tanqidiy tafakurni tizimli tarzda rivojlantirish;
- o'zlashtirgan bilimlarini muammolarga yechim topishda qo'llash usullarini o'rganishlariga sharoit yaratish;
- amaliy, hayotiy vazifalarning aniqligini ta'minlash kabilar.

Loyiha ta'lim texnologiyalarining samaradorligi talabalarda mustaqil ishlash motivlarini hosil qilish turli manbalardan axborot izlashlari uchun qulaylik yaratish, kutubxonalar, ijtimoiy tarmoqlardan zarur materiallarni izlab topishlarini ta'minlashda o'z ifodasini topadi. Shuning uchun ham oliy pedagogik ta'lim jarayonida loyiha ta'lim texnologiyalarini kengaytirish talab qilinmoqda.

REFERENCES

9. Еремеева, С. П. Проектирование учебного процесса на основе использования дистанционных технологий / Сибирский педагогический журнал. – 2013. – № 4. – С. 212-216.
10. Карпова, О. Л. Развитие самообразовательной деятельности студентов: теоретические аспекты: монография / О. Л. Карпова. – Челябинск: Уральская Академия, 2014. – 204 с.
11. Колесникова, И. А. Педагогическое проектирование: учеб. пособие для высш. учеб. заведений / И. А. Колесникова, М. П. Горчакова-Сибирская. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.
12. Крутова, И. Ю. Использование проектной технологии в процессе обучения иностранному языку в вузе / И. Ю. Крутова // Педагогика. – 2018. – № 5. – С. 75-81.
13. Safarova R.G. Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences. Miasto Przyszłości Kielce 2023. ISSN-L: 2544-980X. Impact Factor: 9.2 [View of Possibilities of Approaching the Educational Process From the Point of View of Cultural Sciences \(miastoprzyszlosci.com.pl\)](https://miastoprzyszlosci.com.pl)
14. Safarova R.G. Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences (IJNRAS) Volume: 02 Issue: 05| 2023 ISSN: 2751-[Development of International Scientific Pedagogical Cooperation in Improving the Quality of Continuous Education: A Need of the Time | Vital Annex : International Journal of Novel Research in Advanced Sciences \(innosci.org\)](https://innosci.org)
15. Urazova M.B. Bo'lajak kasbiy ta'lim pedagogini loyihalash faoliyatiga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish. Dokt.diss. avtoref. – T.: 2015. – 79 b.

Mundarija

1	Р.Х.Джуроев , КУЛЬТУРОСООБРАЗНОСТЬ СОВРЕМЕННОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ	7
2	Ли Сёнг Хён , ПЯТИМЕРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, СПОСОБСТВУЮЩЕЕ РАЗВИТИЮ СПОСОБНОСТИ ВОСПРИЯТИЯ	11
3	М.О. Исакова, К.М. Туленбаева , МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ СТУДЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА	15
4	Шамир Мондошов, Мусабек Сатыбалдиев , ИДЕИ ПАТРИОТИЗМА В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	19
5	Сардор Эгамбердиев , ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ, СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГОВ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ	23
6	Xolboy Ibragimovich Ibraimov , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	28
7	Ibraimova Feruza Xolboyevna , CREATIVE COMPONENT OF THE PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL CULTURE OF FUTURE TEACHERS	31
8	Qodirov G'ayrat O'roqboyevich , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISDA EVRISTIK O'QITISH USULLARIDAN FOYDALANISH	35
9	Малика Хамдамова , ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ БИОЛОГОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТА «АНАТОМИЯ И ФИЗИОЛОГИЯ ЧЕЛОВЕКА» В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА	39
10	Otajonova Manzura Omanboyevna , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH VOSITALARI	43
11	Doniyorova Shahnoza Erkinovna , TALABALARNING ART-DIZAYNGA OID BILIMLARINI RIVOJLANTIRUVCHI METODLAR	48
12	Azimova Ziyoda Erkinovna, Otaboeva Zulfya G'ofurovna , TALABALAR JAMOASIDA HAMKORLIK MUNOSABATLARINI TASHKIL ETISH	52
13	Jamoliddin Fozilov , QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI O'QUVCHILARDA OB'JEKTIV DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHGA TAYYORLASH	55
14	Vahobjon Rajapov , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI O'SMIR QIZLAR TARBIVASINI MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA AMALGA OSHIRISHGA TAYYORLASH PRINSIPLARI	59
15	Jaxongir Begijonov , BADIY KULOLCHILIK MASHG'ULOTLARIDA TALABALARNING KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI	63
16	Nuriddin Ruziyev , BO'LAJAK AMALIY SAN'AT O'QITUVCHILARIDA USTOZ-SHOGIRD MUNOSABATLARIGA OID QADIRYATLARINI SHAKLLANTIRISH	65
17	Nasiba Sabirova , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI O'QUVCHILAR BILIMINI BAHOLASHGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYALARI	70
18	Nilufar Jalilova , DIDAKTIK QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA OLIY PEDAGOGIK TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING AMALIY IMKONIYATLARI	76
19	Dilrabo Malikova , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI ERTAKLARDAN FOYDALANGAN HOLDA O'QUVCHILARNING MADANIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHGA TAYYORLASH	80
20	Dilfuza Xolbo'tayeva , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA YUQORI MALAKALI, ZAMONAVIY PEDAGOGLARNI MADANIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH	83
21	Aminjon Amrullayevich Axmedov , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVLARI ASOSIDA TALABALARDA OILAVIY QADRIYATLARGA JOBIY MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISH	86
22	Feruza Damirovna Qodirova , BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING LEDIRLI SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH	89
23	Lobar Xaydarova , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARDA AXLOQIY VA ESTETIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH	92
24	M.Raxmanova , O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	95
25	Мусабек Сатыбалдиев, Шамир Мондошов , ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А. Н. ОСТРОВСКОГО В ВОСПИТАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ КЫРГЫЗСТАНЦЕВ	99
26	Ozodbek Mo'ydinov, Odinaxon Madaminova , OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA ILG'OR PEDAGOGIK TAJRIBALARNING AHAMIYATI	103
27	Nozira Musinova , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARNI MA'NAVYIY TARBIVALARSHDA MILLIY QADRIYATLARNING O'RNI	106
28	G. Eshonova , TALABA YOSHLARNING AXLOQIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA ISLOMIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI	108
29	Sindorjon Ashurov, Avazkhon Azamjonov , FOSTERING INCLUSIVITY IN HIGHER EDUCATION: ADDRESSING CURRICULUM GAPS	112
30	A.Musayeva , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABA-YOSHLARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH	115
31	Saxob Karimov , UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING O'QUVCHILARDA MUSIQA MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVINING IMKONIYATLARI	118
32	Lobarxon Qaraxonova , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI O'QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA LOYIHALASH USULIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI	122
33	Abdulxalim Maxmudov , RAQAMLI MUXITDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK JIHATLARI	126
34	Muxayyo Umaraliyeva , BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA KASBIY - MADANIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI	129
35	Шахрибону Ёзиева , УНИВЕРСИТЕТ АЛЬ-АЗХАР В ЕГИПТЕ: ИСТОРИЯ, ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ	132
36	Elmira Kenesbayeva , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI MODULLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA O'QUVCHILARNI INTELLEKTUAL RIVOJLANTIRISHGA TAYYORLASH	136

INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE
“STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE
TEACHERS BASED ON THE APPROACH OF CULTURAL STUDIES: PROBLEMS AND SOLUTIONS”
October 19-20, 2023

37	Radjapova Zuxra Tirkashevna , PEDAGOGIK KOMPETENTLIK-SHAXSGA TA'LIM-TARBIYA BERISHNING MUHIM SHARTI	139
38	Sanjarbek Yangiboyev , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI MA'NAVY AXLOQIY TARBIYALASHDA MUHAMMAD SODIQ QOSHGA'RIYNING "ODOB AS-SOLIHIN" ASARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI	143
39	Nafisa Sobirova , TALABA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA "ODOB AS-SOLIHIN" ASARINING AHAMIYATI	146
40	Shahodat Raximova , OPPORTUNITIES TO PREPARE FUTURE TEACHERS TO DIAGNOSE AND ASSESS STUDENT DEVELOPMENT LEVELS	149
41	Gulshod Xasanova , TALABALAR TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK, DIDAKTIK JIHATLARI	155
42	Dilfuza Shomalikova , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA ODOB-AXLOQ KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHGA TAYYORLASHDA MADANIY MEROSDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI	159
43	Dildora Madjidova , INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING ALOHIDA EHTIYOJLI O'QUVCHILARNI RIVOJLANISH SOHASIDAGI PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH	164
44	Roxat Safarova , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA "4 K" KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI	168
45	Bayrambay Utemuratov , БҲЛАЖАК ҲҚИТУВЧИЛАРДА ҲҚУВЧИЛАР БИЛАН МУЛОҚОТГА КИРИШИШ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ	175
46	Lolaxon Turayeva , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI "KRISTALL JISMLAR TUZILISHI" MAVZUSINI KO'RGAZMALILIK ASOSIDA O'QITISHDA MAPLE DASTURIY VOSITASIDAN FOYDALANISHGA TAYYORLASH	178
47	Dilfuza Kamoljonova , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI O'QUVCHILARDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHGA OID TAJRIBALAR BILAN QUROLLANTIRISH USULLARI	188
48	B.S. Raxmonov, M.B. Setnamatov, X.A. Madirimov , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI MADANIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA ME'MORIY OBIDALARNI O'RGANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	191
49	Rayxan Boltaboyeva , BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA KASBIY IXTISOSLIKKA MOS LABORATORIYA ISHLARINI TASHKIL ETISH METODIKASI	195
50	N.A. Xamidova , OLIY TA'LIM JARAYONIDA BOLALAR NEVROLOGIYASI FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH IMKONIYATLARI	200
51	Gulmira Tajimbetova , MECHANISMS OF MODERNIZATION OF THE SYSTEM DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE ENGLISH TEACHERS BASED ON THE APPROACH OF CULTURAL STUDIES IN ORAL SPEECH	204
52	G'aybullo Sanoyev , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHGA TAYYORLASH	206
53	Manzura Kosimova , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARNI HAMKORLIK TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASHGA TAYYORLASH IMKONIYATLARI	209
54	Нағриза Дилова , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI SHAXSLARARO MUNOSABATLARGA TAYYORLASHDA AJDODLAR MEROSIDAN FOYDALANISH MAZMUNI	213
55	Nargiza Hakimova , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING IJTIMOY VA HUQUQIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHGA TAYYORLASH	217
56	А.Т. Нурманов , О ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ ПОДХОДЕ К ОБУЧЕНИЮ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ ПРИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ	221
57	G.I. Muxamedov, J.E. Usarov , ZAMONAVIY O'QITUVCHINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI	225
58	Nargizaxon Atakulova , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARNI DINIY BAG'RIKENGLIK RUHIDA TARBIYALASH IMKONIYATLARI	228
59	Perdegul Djurayeva , PROFESSIONAL CULTURAL COMPETENCE AND TEACHER'S PROFESSIONALISM: MEANING, CHARACTERISTICS AND INTERRELATIONS	231
60	Aziza Gulyamova , TALABALARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA PROFESSOR O'QITUVCHILARNING NOTIQLIK MADANIYATIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI	235
61	N.K. Davronov , OLIY TA'LIM JARAYONIDA QO'LLANILADIGAN PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA ULARNI TANLASH PRINSIPLARI	239
62	Yunusbek Maxmudov , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI SHAXSLARARO MADANIY MUNOSABATLARGA TAYYORLASHDA MULOQOT FUNKSIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH IMKONIYATLARI	243
63	Dilnoza Oxunova , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY BILIMLARINI KOGNITIV IDROK ETISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI	247
64	Yarmuxammad Madaliyev , ABAY IJODIY ME'ROSI VOSITASIDA TALABALARDA HAMDO'STLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH	251
65	Zumrad Masharipova, Nasiba Sabirova , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH	255
66	Nodira Tadjiyeva , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING MUOMALA MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI	259
67	Dilshod Atamuratov , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA O'QUVCHILARNI MILLATLARARO MULOQOTGA TAYYORLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH	262
68	Sardorbek Sharifzoda , OLIY PEDAGOGIK TA'LIMDA GENDER YONDASHUVINI AMALGA OSHIRISHNING IJTIMOY ZARURATI	265
69	Dilnoza Axmedova , REDIT MODUL TIZIMIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY METODLARNING O'RNI	271
70	Salima Abdurizayeva , O'QITUVCHINING MA'NAVY QIYOFASIDA IJODIY MUHITNI SHAKLLANTIRISH MEKANIZMI	274
71	Azim Mamirov , BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINI KASBIY PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHNI MAZMUNINI TAKOMILLASHTIRISH	279
72	V. Atoxo'jayev , OLIY TA'LIM JARAYONIDA NAQSHBANDIYLIK TA'LIMOTIDAGI PEDAGOGIK FIKRLARDAN FOYDALANISH	285
73	И.М. Сидников, Б.И. Меликузиев , КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА	288
74	Iroda Samatova , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA IJTIMOY-SIYOSIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING O'ZARO ALOQADORLIGI	292

INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE
“STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE
TEACHERS BASED ON THE APPROACH OF CULTURAL STUDIES: PROBLEMS AND SOLUTIONS”
October 19-20, 2023

75	SH.A.Abduljalilova , OLIY TA'LIM MUASSASALARI UCHUN YANGI AVLOD DARSLIKLARINI YARATISHDA ABDURAUF FITRATNING PEDAGOGIK TA'LIMOTIDAN FOYDALANISH	295
76	G.A.Yakhshimuradova , THEORETICAL POETICS AS A BASIS FOR DIFFERENTIATION OF TEACHING LITERATURE	298
77	Komila Todjibayeva , INKLYUZIV MADANIYAT – BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINING PROFESSIONAL KOMPETENTLIGINING AJRALMAS QISMI SIFATIDA	301
78	Gulnozaxon Muminova , KASBIY VA AKMEOLOGIK KOMPITENTLIKKA EGA BO'LISHDA O'Z USTIDA ISHLASH, O'Z-O'ZINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI	304
79	Zulfizar Karimova , THE ROLE OF "INTERCULTURAL COMPETENCE" IN TEACHING LANGUAGES	307
80	O'tkirbek Mamajonov , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING MA'NAVY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	311
81	Meruert Pazilova , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TAYYORLASH VA RIVOJLANTIRISHDA KASBIY BILIMLARNING O'RNI	314
82	Ozod Abdug'aniyev , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARDA UMUMINSONIY QADRIYATLARGA OID KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH	318
83	Nasiba Masharipova , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI MILLIY QAHRAMONLAR FAOLİYATI VOSITASIDA O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKLARSHNI SHAKLANTIRISHDA MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVIDAN FOYDALANISHGA TAYYORLASH	322
84	Умида Акрамова , ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ КАК УСЛОВИЕ УСПЕШНОСТИ ЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	326
85	Gulzira Zarimbetova , OLIY TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA GEYMIKASIYADAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	330
86	Saodat Anarboyeva, Zilola Abdullayeva , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI	333
87	Dilafroz Norbutayeva , BO'LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARINING DIZAYNERLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI	336
88	Rayxon Bakayeva , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING FUNKSIONAL SAVODXONLIGINI OSHIRISH USULLARI	339
89	Lobarkhon Yakhyayeva , CULTURAL STUDIES AND INNOVATIVE PEDAGOGICAL APPROACHES THAT SERVE TO ENRICH IT AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL THINKING OF PEDAGOGUES	343
90	Maftuna Toshtemirova , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINING INNOVATION KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH DOLZARB MUAMMO SIFATIDA	347
91	Юлия Землина , ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ	350
92	Farxod Razakov , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI O'QUVCHILARNING BILISH EHTYOJLARIGA TA'SIR ETISHGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK JIXATLAR	353
93	Muhammad Quronov , "MA'NAVYAT" DEFINITSIYASI – BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI MA'NAVY TAYYORLASHNING FUNDAMENTAL MASALASI	357
94	Furqat Mavlonov , TARIXIY- MADANIY YONDASHUV VOSITASIDA BO'LAJAK HARBiy PEDAGOGARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH	363
95	Sanjar Ibraximov , BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA FANI O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA TA'LIMNING INNOVATION SHAKLLARIDAN FOYDALANISH YO'LLARI	366
96	Komiljon Karimov , PROFESSIONAL TA'LIM TIZIMI PEDAGOG KADRLARINI KASBIY RIVOJLANTIRISHNING INNOVATION AXBOROT-DIDAKTIK SHAKLLARI	370
97	Erkaboy Davletov , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV MODEL ASOSIDA TASHKIL ETILADIGAN O'QUV JARYONINI AMALGA OSHIRISHGA TAYYORLASH	374
98	Sardor Sabirov , BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINI O'QUVCHILARDA MODELASHTIRISH KO'NIKMA LARINI SHAKLANTIRISHGA TAYYORLASH	377
99	T.Mamadaliyev , BO'LAJAK INFORMATIKA O'QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA SMART TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI	380
100	Xilolaxon Tojiboyeva , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING GENDER MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI	382
101	Dilshoda Atabayeva , BO'LAJAK TARBIYACHILARDA TARBIYALANUVCHILARNING O'Z O'ZINI BAHOLASH KO'NIKMASINI SHAKLANTIRISH KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH	386
102	Ixxom Qurbonazarov , BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING O'QUV-BILISH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI	389
103	Елена .Лу , МОДЕРНИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ОНЛАЙН ОБУЧЕНИИ	392
104	Zuxra Radjapova , PEDAGOGIK KOMPETENTLIK – SHAXSGA TA'LIM-TARBIYA BERISHNING MUHIM SHARTI	396
105	Elza Shamuratova , PEDAGOGIK PRAGMATIKANING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TAYYORLASHDAGI IMKONIYATLARI	400
106	Zamira Kurbanliyazova , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ARALASH TA'LIMNI JORIY ETISHNING DIDAKTIK ASOSLARI	404
107	Pazilov Mirbek , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI IXTISOSLASHTIRILGAN TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNING MUSIQIY IQTIDORNI RIVOJLANTIRISHGA TAYYORLASH	408
108	Madinabonu Irgasheva , INNOVATION TA'LIM SHAROITIDA MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA FAOLIYAT OLIB BORUVCHI TARBIYACHILARLARNING LIDERLIK KOMPETENSIYASI MASALASI	412
109	Gulbahor Akramova , BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA TANQIDIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	415
110	Bahodir Ma'murov , OLIY TA'LIM TIZIMI BOSHQARUVIDA INNOVATION YONDASHUVLAR	419
111	Saule Tajbenova , BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINI ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING NUTQIY FAOLIYATINI SHAKLANTIRISHGA TAYYORLASH MAZMUNI	423

INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE
“STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE
TEACHERS BASED ON THE APPROACH OF CULTURAL STUDIES: PROBLEMS AND SOLUTIONS”
October 19-20, 2023

112	Seytnazarova Gulnara , BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA DIALOGIK MUNOSABATLAR MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH	427
113	Firuza Usmanova , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARDA KASBIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK AHAMIYATI	430
114	Dilshod Gaipov , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TARBIYA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHGA TAYYORLASH	433
115	Anvar Ergashev , MASOFAVIY TA'LIM SHAROITIDA TALABALARNI MA'NAVY-AXLOQIY JIHATDAN TARBIYALASHNING AHAMIYATI	438
116	Gulnoz Hasanova , BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA INTERAKTIV O'QITISH TIZIMINING O'RNI	441
117	Nilufar Azimova , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA TASHABBUSKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANISH PARAMETRLARI	446
118	Rayxan Nurjanova , BO'LAJAK MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOITI TARBIYACHILARIDA MAXSUS KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH	449
119	Nasiba Mullajanova , MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILAR BILAN LOYIHA TA'LIM TEXNOLOGIYASI USTIDA ISHLASH IMKONIYATLARI	453

MINISTRY OF PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
TASHKENT STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY NAMED AFTER NIZAMI
UZBEKISTAN SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTE OF PEDAGOGICAL SCIENCES OF NAMED AFTER
T.N.KARI NIYAZI
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL SCIENCE AND INNOVATION

COLLECTION OF MATERIALS FROM THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND
PRACTICAL CONFERENCE “STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF
PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS BASED ON A
CULTURAL APPROACH: PROBLEMS AND SOLUTIONS”
October 19-20, 2023

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ “СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ
КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ”
19-20 октября 2023 г.

“MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH
STRATEGIYALARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR” MAVZUSIDAGI XALQARO
ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI MATERIALLAR TO‘PLAMI
2023-yil 19-20-oktabr

Published: 19.10.2023. Font: "Times New Roman".

LLC "Science and innovation"
License #038864 09/15/2022
Address: 100155, Uzbekistan, Tashkent city, Sergeli district, Quruvchi 22/43.
www.scientists.uz, info@scientists.uz, +998901259654